

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 63. ТОМ 1
ISSUE 63. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 29.06.2023 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 63. Том 1. – 344 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко І.М.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Маршалек-Кова Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (дос. ССс., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музезнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2023
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2023

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 8 from 29.06.2023)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2023. – Issue 63. Volume 1. – 344 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor; **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category “B”) in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2023
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2023

ІСТОРІЯ

УДК 930.85:656.21(477.42)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-1>**Надія БАРАНОВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-9902-9625**кандидат історичних наук, доцент,**доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини**Національного університету «Львівська політехніка»**(Львів, Україна) nadiia.m.baranovska@lpnu.ua***Софія КАРАГЕЗОВА,***orcid.org/0000-0003-3049-8850**студентка IV курсу**Інституту гуманітарних і соціальних наук**Національного університету «Львівська політехніка»**(Львів, Україна) sofia.karagezova.sm.2019@lpnu.ua*

ЗАЛІЗНИЧНИЙ ВОКЗАЛ СТАНЦІЇ КОРОСТЕНЬ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ КОМУНІКАЦІЙНИЙ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ОБ'ЄКТ У СПАДЩИНІ УКРАЇНИ

У статті висвітлюється історія розвитку залізничних комунікаційних шляхів України на прикладі вокзалу станції Коростень на Житомирщині як великого і стратегічно важливого залізничного вузла, будівництво якого стало наслідком промислового перевороту у транспортній галузі та інтенсивної розбудови залізничної лінії на території Полісся на початку ХХ ст. Аналізуються художньо-стилістичні особливості архітектури будівлі вокзалу, його просторово-планувальна структура та декоративні акценти. Здійснено порівняння архітектурного образу та специфіки старого залізничного вокзалу Коростеня із новим, вказано на спільні та відмінні ознаки міської інфраструктури. На прикладі Коростенського залізничного вокзального комплексу виявлено характерні риси стилістики модернізованого класицизму із вкрапленнями радянського стилю архітектури та принципи поєднання їх в архітектурному образі вокзалу з сучасними технологіями і матеріалами. Наголошено на економічному значенні залізничного вокзалу станції Коростень для розвитку міста, поліського краю та промисловості України. Акцентовано увагу на тому, що Коростенський вокзал має технічну цінність, оскільки дає можливість вивчати технології будівництва залізничних споруд та особливості їх реконструкції у минулому. Він засвідчує появу та історію розвитку залізничної транспортної інфраструктури України, є свідком багатьох важливих історичних подій та змін, що відбувалися упродовж ХХ – початку ХХІ століть.

Обґрунтовано значення залізничного вокзалу станції Коростень як історико-культурної пам'ятки регіонального та національного значення. Визначено і проаналізовано підстави та кроки, які можуть стати основою для його занесення до переліку історико-культурних пам'яток України. Відзначено значимість цього об'єкта для вивчення історико-архітектурної своєрідності вокзальних комплексів залізниць, його культурну цінність для майбутніх поколінь та історико-культурної спадщини України.

Ключові слова: *Полісся, залізничний вокзал станції Коростень, елемент залізничної транспортної інфраструктури, архітектурний об'єкт, історико-культурна пам'ятка.*

Nadiia BARANOVSKA,

orcid.org/0000-0002-9902-9625

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of History, Museology and Cultural Heritage

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) nadiia.m.baranovska@lpnu.ua

Sophia KARAGEZOVA,

orcid.org/0000-0003-3049-8850

Fourth-Year Student

Institute of Humanities and Social Sciences of Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) sofia.karahezova.sm.2019@lpnu.ua

THE RAILWAY STATION OF THE KOROSTEN STATION AS A STRATEGIC COMMUNICATION AND HISTORICAL AND CULTURAL OBJECT IN THE HERITAGE OF UKRAINE

The article highlights the history of development of the railway communication routes in Ukraine on the example of the Korosten railway station in Zhytomyr Region as a large and strategically important railway hub, the construction of which was a consequence of the industrial revolution in transport sector and the intensive development of the railway line on the Polissia's territory in the early XXth. century. The artistic and stylistic features of the station's building architecture, its spatial planning structure and decorative accents are analyzed. A comparison of the architectural image and specifics of the old Korosten railway station with the new one is made, common and distinctive features between them are indicated. Practical significance of the research for local authorities, tourism development and cultural infrastructure is determined. On the example of the Korosten railway station complex, the characteristic features of the stylistics of modernized classicism with interspersed Soviet architectural style and the principles of combining them in the architectural image of the station with modern technologies and materials are revealed. The economic importance of the Korosten railway station for the development of the city, the Polissia region and the industry of Ukraine is emphasized. Attention is focused on the fact that the Korosten station has a technical value, as it provides an opportunity to study the construction technologies of railway structures and the peculiarities of their reconstruction in the past. It confirms the appearance and history of development of the railway transport infrastructure of Ukraine, is a witness to many important historical events and changes that took place during the XXth – early XXIst centuries.

The importance of the Korosten railway station as a historical and cultural monument of regional and national importance is substantiated. The reasons and steps that can become the basis for its inclusion in the list of historical and cultural monuments of Ukraine have been determined and analyzed. The importance of this object for the study of the historical and architectural uniqueness of railway station complexes, its cultural value for future generations and the historical and cultural heritage of Ukraine were noted.

Key words: *Polissia, Korosten railway station, element of railway transport infrastructure, architectural object, historical and cultural monument.*

Постановка проблеми. З моменту створення залізничного сполучення на території України, залізничний транспорт став однією з найбільш важливих галузей промисловості та частиною транспортної мережі логістичних ланцюгів, адже здійснює перевезення вантажів і пасажирів у різних напрямках, сприяє розвитку економіки. Цінною складовою залізничного транспорту є інфраструктура, зокрема штучні споруди – залізничні вокзали як комплекси будівель, споруд і пристроїв, призначених для обслуговування пасажирів і управління рухом поїздів. Всі вони мають свою цікаву історію та архітектурне обличчя. З огляду на сучасні воєнні події, залізничні вокзали і по сьогодні не втратили свого стратегічного комунікаційного та історико-культурного значення. Небезпека руйнування вокзальних комплексів вимагає нагального фіксування цих пам'яток, реконструкції їх

архітектурно-просторової структури, формування цілісного уявлення про історію їх будівництва та розвитку, еволюцію архітектурних стилів.

Актуальним і новітнім аспектом є наукове дослідження історико-культурних процесів у розвитку залізничних комунікацій українського Полісся, важливим вузлом яких є залізничний вокзал станції Коростень на Житомирщині. Вивчення історії створення та розвитку Коростенського залізничного вокзалу, особливостей його архітектурного стилю, значення для розвитку економіки поліського регіону, допоможе зберегти цей об'єкт як історико-культурну пам'ятку України, зрозуміти його архітектурну цінність для наступних поколінь.

Аналіз досліджень. Історіографічний аналіз теми дослідження опирається на історико-краєзнавчі видання (Гераймович, 2020; Скуратівський, 2005; Москаленко, 2003). Ці джерела містять

детальну локальну інформацію про розбудову залізничного вузла, основні планувальні, об'ємно-просторові та архітектурно-композиційні особливості вокзальних будівель. Також інформацію з аналізованої проблематики можна віднайти у тематичних публікаціях, які присвячені проблемі художнього ансамблю вокзалів України кінця XIX – першої третини XX ст. (Студницький, 2019; Студницький, 2017; Назарук, 2020; Студницький, 2016). Особливо сприяють поглибленому опрацюванню теми ґрунтовні праці, присвячені історії залізничного будівництва України XIX – початку XX ст. (Кирпа, 2001; Кульчицький 2005), публікації місцевої преси, серед яких Коростенський міський часопис – інформаційний тижневик «Наш Коростень». У науково-проектній документації «Історико-архітектурний опорний план з визначенням історичних ареалів м. Коростеня Житомирської області» висвітлено умови збереження та охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини, у тому числі пам'яток залізничного будівництва. Втім наведені дослідження не вичерпують усіх аспектів обраної теми.

Мета статті. Проаналізувати історію створення та розвитку залізничного вокзалу станції Коростень на Житомирщині як стратегічного комунікаційного та історико-культурного об'єкта у спадщині поліського регіону та всієї України.

Виклад основного матеріалу. На сучасній Житомирщині Коростень (Іскоростень) – це одне з найдавніших міст України, колишній центр Древлянської землі. У 1795 р. після третього поділу Речі Посполитої місто відійшло до Російської імперії як центр Іскоростенської волості Овруцького повіту Волинської губернії. Назва Коростень набула поширення тільки з 1917 р., а статут міста Коростень отримав з 1926 р. (Тронько, Чорнобривцева, 1973: 314).

Історично склалось, що символами Коростеня довгий час слугували нечисленні архітектурні пам'ятки-«довгожителі». Найголовнішими з них, і водночас своєрідними візитівками цього поліського міста, були залізнична станція та старий залізничний вокзал. Старше покоління коростенців добре пам'ятає його завдяки неповторній архітектурній формі, що потопала у зелених каштанах. Старий вокзальний комплекс для більшості жителів Коростеня і зараз залишається чимось, що було невинувато втрачено, і чим могло би пишатися місто.

Залізничне будівництво у Коростені, як і загалом на українських землях, що у XIX – на початку XX ст. входило до складу Російської імперії, стало важливим напрямом промислового перевороту у транспортній галузі та мало

значуще стратегічне значення у загальноімперському масштабі. Необхідність прокладання залізничних колій через Коростень наприкінці XIX ст. була пов'язана з інтенсивною розбудовою Російською імперією залізниці на території Полісся. У квітні 1899 р. російський імператор Микола II розглянув проєкт побудови залізничної колії від Києва до Ковеля, яка через київську станцію Пост-Волинський мала з'єднати вже діючі дільниці Південно-Західної залізниці (зараз Центральна залізниця) із західним кордоном імперії (Кульчицький, 2005: 321). Указ про побудову залізниці на Поліссі Микола II підписав 19 квітня 1899 р. Відповідно до проєкту Коростень мав відігравати роль проміжної залізничної станції між вищезгаданими населеними пунктами.

Дорога будувалася державним (казенним) коштом на вимогу військових. Було зрозуміло, що Російська імперія знову готувалася до війни. Роботи ускладнювались значною кількістю заболоченої місцевості Коростеня і використанням для спорудження залізничного шляху недосконалої техніки. У будівництві залізниці, окрім виділення грошей з державної скарбниці, вкладали кошти й акціонерні товариства.

Майбутня залізнична траса проходила через Радомишль, Ємільчине і Сарни. Коростень мав залишатися збоку, значно північніше. Лінія на картографічному проєкті перетинала дорогу з Коростеня на Житомир біля Нової Борової (раніше – Турчинка) (Гераймович, 2015а: 2). Якби саме так проклали залізницю, то Коростень залишився б маленьким поліським містечком і був би зараз, можливо, селищем на зразок Словечного або Ушомира (села Коростенського району).

Натомість імператор, демонструючи, як він дбає про економію державних коштів, наказав побудувати трасу, запланувавши її за лінією Київ – Олевськ – Сарни. На цю лінію і потрапив Коростень, а невдовзі він став не просто станцією, а залізничним вузлом. Всього на цьому відрізку дороги було споруджено 16 станційних приміщень III і IV класу (Гераймович, 2020а: 13).

Залізничне полотно Київ-Ковель будувалося досить швидко – за літо майже 100 верств (Кирпа, 2001: 155). Буквально за два роки залізниця дійшла до Коростеня. Перший потяг через місто пройшов вже 1 січня 1902 р. Регулярний рух налагодився не одразу, адже локомотиви були малопотужними, а потяги мали лише «25–27 вагонів і рухалися зі швидкістю до 20 км/год» (Мокрицький, 2002а: 10). Тому ще кілька років після урочистого відкриття цієї залізниці тільки «виробничі» потяги ходили від Києва до Коростеня й Олевська.

Вони приходили і відходили, формувалися і розформовувалися ешелони, про що коротко і чітко сповіщали радіоголоси маневрових диспетчерів і складачів потягів (Скурагівський, 2005: 136). Однак головна проблема виникла з форсування річки Уж. Спочатку планувалося трохи викривити трасу і збудувати міст нижче за течією, де річка виходить на долину. Але згодом молодий інженер-будівельник Кудреватов, провівши необхідні дослідження та обчислення, запропонував збудувати залізний міст і покласти його на скелясті прямовисні береги річки, наче на опори. Ідею було схвалено, і міст з'явився на висоті понад 23 м над рівнем річки. Довжина залізниці скоротилася, а її будівництво значно здешевіло.

Під час інспектування прокладеної залізничної колії російський імператор Микола II був вражений функціональністю та рентабельністю цієї залізниці. Імперія отримувала новий дешевий і зручний шлях не лише для перевезення вантажів, пасажирів і пошти, але й для використання місцевих природних багатств, вивезення промислової продукції, продуктів рослинництва і тваринництва вглиб Росії та за кордон.

Поява залізниці, яка з'єднала Київ і Ковель, була прогресивним явищем і для Поліського краю, великим стимулом для розвитку його економіки. Вона перетворила провінційний Коростень на важливу вузлову станцію, яка згодом стала найбільшою на території Полісся. Населення Коростеня почало швидко зростати. Змінився його соціальний та національний склад. Поблизу новоствореної станції були споруджені житлові будинки, депо на 10 паротягів, військово-продовольчий пункт на 1 тисячу солдат, водонапірна вежа, лазня, паливний і речовий склади та був висаджений парк. Неподалік станції було побудовано лісопилку, продукція якої відвантажувалася у всі куточки світу.

Вже у 1905 р. за проектом архітектора Олександра Кобелева був побудований перший вокзал в історії залізничної станції Коростень, що значно підсилило важливість її статусу. В архітектурі цього, водночас одного з найдавніших залізничних вокзалів України, вже помітний специфічний архітектурний образ вокзалу, що уособлював функціональне навантаження споруди залізничного призначення. Чимала довжина повздовжнього фасаду вокзальної будівлі була пов'язана із запланованим значним масштабом товаро- та пасажироперевезень.

Вокзал отримав характерний силует, який вражав видовищністю та запам'ятовувався як своєрідні нові ворота міста. В об'ємній і фасад-

ній композиції виділялися загальні приміщення, аркові перекриття дебаркадерів, перони та входи. За об'ємно-просторовою структурою вокзал станції Коростень став оригінальним об'єктом архітектури. Його фасад був збудований у цегляному стилі, з доволі примхливою та сухою деталізацією, що не відповідало загалом вдалій функційній організації вокзальної споруди (Студницький, 2019а: 68). Відмінною рисою цегляного стилю у споруді вокзалу було використання не тиньку, а більш довговічного матеріалу – облицювальної цегли, яку старанно підбирали за якістю, тоном і відтінком, намагаючись створити виразну кольорову гаму та фактуру всього фасаду, а не окремої архітектурної деталі. Величезна кількість деталей з профільованої цегли надавала вокзальній споруді схожості з давньоруською архітектурою, хоча трактування деталей тут було інакшим. Портки, лоджії та галереї-підсіння, лиштва і профільовані гурти трактувалися досить вільно, без дотримання ордерних канонів, проте вони узгоджувалися із самобутніми пропорціями й масштабами самої будівлі, надаючи їй своєрідної яскравої образності (Студницький, 2016: 1157).

Споруда вокзалу Коростень була одноповерховою, прямокутною, із невеликим виступом бічних і центрального ризалітів, з чітким та доволі виразним групуванням об'ємів і дещо надмірним у своєму багатстві декором. Усі деталі були виконанні з безсумнівною майстерністю. Будівля споруджена з чотирма входами, що розташовувалися по центру всіх фасадних стін. Точно узгоджуючись із проектом, головний декоративний акцент утворювали черепична напіввальмова покрівля на дерев'яних кронштейнах і ламані щипці покрівлі над торцевим фасадом бічних ризалітів (Студницький, 2017а: 208). Слід відзначити майстерне виконання різьби ганків входу на торцевий фасад і кронштейнів – дашків над головним входом на повздовжніх фасадах. Привабливого вигляду вокзалу станції Коростень надавав контраст дерев'яних деталей, різнобарвних цегляних стін і тинькованих конструктивних елементів (кутових пілонів, лучкових обрамлень вікон і дверей) (Студницький, 2017b: 208). Завершення смугою пінаклів і кілюватими закомарами перетворвалося у мерехтливу фактурну «луску». Завдяки впровадженню у декоративну пластику фасадів стилізованих елементів оборонної архітектури – 69 зубців-мерлонів, бійниць – будівля нагадувала в'їзну браму в середньовічну фортецю (Студницький, 2019b: 68–69).

Привабливий архітектурний вигляд будівлі вокзалу станції Коростень, спорудженої на кам'яному фундаменті, був відзначений в журналі комісії

з прийому залізниці в експлуатацію: «...ззовні не штукатурена, гарного архітектурного вигляду, ... покрита бляхою, а в сенсі якості робіт та вишуканості зовнішнього оздоблення не залишає нам бажати нічого кращого. В пасажирських приміщеннях I та II класу підлога викладена плиткою. Всі стіни приміщень всередині поштукатурені і пофарбовані масляними фарбами та обкладенні дерев'яними панелями» (Гераймович, 2015b: 1). Меблювання пасажирського приміщення загальною внутрішньою площею 407 м. кв. відрізнялося простотою, але в той же час вишуканістю і міцністю.

Старий вокзал станції Коростень мав дещо австрійський вигляд. Для нього були характерні своєрідні барокові або модерністські дизайни, з використанням різних елементів декорування: розписів, карнизів, капітелей та фресок. Австрійські вокзали, зазвичай, відображають багатство та розкіш, і вони часто мають великі холи та зали очікування, де пасажирі можуть спокійно очікувати на прибуття свого потяга. Саме так для себе ми бачимо старий Коростенський вокзал. Хоча побудований він був у стилі модернізованого класицизму, який об'єднує в собі елементи класичного стилю з сучасними технологіями та матеріалами, які водночас зберігають свою елегантність, вишуканість та неповторність у вигляді різноманітних декоративних елементів (Науково-проектна документація «Історико-архітектурний опорний план з визначенням історичних ареалів м. Коростеня Житомирської області», 2017).

Дуже швидко станція Коростень на залізничній лінії Київ-Ковель перетворилася у великий вокзальний комплекс з характерною ансамблевою забудовою, наявністю на території каплиці, увінчанням ризалітів високими аттиками, пластикою архітектурної композиції та строгим призматичним об'ємом пасажирської будівлі (Назарук, 2020: 191). Крім пасажирської будівлі III класу за своїми пропускними можливостями, власне рейок та колій, на станції Коростень та біля неї було швидко збудовано багато інших об'єктів. Для тимчасового перебування «чинів урядового залізничного нагляду й залізничних агентів» були споруджені службові приміщення, облаштовані за типом житлових будинків (Гераймович, 2020b: 12). При вокзалі діяла їдальня ресторанного типу для пасажирів. Вважалося, що відстань 154 км від Києва – це саме той відрізок, коли пасажирі вже могли зголотніти, і їм надавалася можливість пообідати. В ті часи це було ознакою високого рівня обслуговування. Також при вокзалі були збудовані чоловічі та жіночі ватерклозети (вбиральні), які опалювались у зимовий час. Пасажирські платформи, вкриті асфальтом, були виконані

на кшталт садових доріжок. Споруди зводили на частково заболоченій місцевості (заболоченість була меншою, ніж у Сарнах). Тож довелося здійснити меліорацію. На жаль, до сьогодні ці споруди не збереглися.

Завдяки будівництву у 1914 р. магістральної лінії Житомир – Коростень та Овруч – Шепетівка, залізнична станція Коростень за короткий період часу перетворилася на потужний залізничний вузол. У період Першої світової війни через неї у напрямку фронту перевозили живу силу, озброєння та інше військове майно, що вплинуло на збільшення перевезень. Окрім того, в Коростені діяли щонайменше 3 бронепоезди (броньовані рухомі залізничні склади із бронелокомотивом, кількома броневагонами, з кулеметним і гарматним озброєнням і платформами прикриття).

У роки Другої світової війни, за спогадами місцевих істориків Володимира Москаленка та Валерія Нечипоренка, біля залізничного вокзалу Коростеня відбувалися бойові дії (Москаленко, 2003: 42). А у 1944 р. під час масованого нальоту німецької авіації у праве «крило» вокзалу влучила авіабомба, яка спричинила значні руйнування будівлі. Фундамент осів на один метр проти проєктної риски, а дерев'яні деталі каркасу – перекриття перебували в аварійному стані.

Через це у післявоєнний період залізничний вокзал станції Коростень був відреставрований, проведені необхідні ремонтні роботи самої будівлі вокзалу та здійснено її пофарбування у білий і зелений кольори. В результаті у композиційній архітектурній формі вокзалу з'явився і радянський стиль, що мав на меті відображення соціалістичного світогляду, групового співжиття та рівноправності. Він не був там широко застосований, але деякі елементи цього стилю можна було побачити у внутрішньому оформленні відреставрованої вокзальної споруди Коростеня. На це вказує геометрична точність, функціональність та простота форм, обмежене використання декоративних елементів (Як виглядав залізничний вокзал в Коростені в далекому 1960 р., 2019). Це була своєрідна радянська модернізація класичного стилю, популярна у той час. Оригінальна конструкція представлена чотирма колонами, що підтримували фронтон, створюючи неповторний вигляд вокзальної споруди.

Після відбудови залізничний вокзал станції Коростень став важливим транспортним пунктом, що сприяло розвитку економіки поліського регіону. Зі станції вирушали деревина, сіно, солома, сільськогосподарська продукція, а станція отримувала вугілля, будівельні матеріали, мінеральні добрива. Під розвантаження сюди приходило

до 50–80 вагонів, а вирушало зі станції до 20 тис. тонн картоплі, відправлялися цілі рефрижераторні секції з консервованою продукцією в усі куточки СРСР (Мокрицький, 2002b: 13).

Наприкінці 1970-х рр. внаслідок щораз більшого потоку пасажирів залізничний вокзальний комплекс Коростень вже не забезпечував необхідних потреб, адже був розрахований на розміщення близько 200 пасажирів, а не 600 і більше осіб, які користувалися його послугами, особливо у літній період. Тому, не враховуючи належним чином унікальності старої будівлі вокзалу, у 1983 р. її було перебудовано. «Продукт цієї перебудови і є сучасним коростенським вокзалом, який, порівняно зі старим, став багатогатим скромнішим та компактнішим» (Подорож до одного з найстаріших міст України: Що подивитись туристам у Коростені?, 2019)

Старий залізничний вокзал станції Коростень відображав більш розкішний та декоративний підхід до архітектури, тоді як новий пропонує значно простішу та більш функціональну форму. Тому попередня будівля була привабливіша для ока, забезпечувала кращий комфорт для пасажирів, а новий вокзал більше спрямований на практичність та ефективність (Науково-проектна документація «Історико-архітектурний опорний план з визначенням історичних ареалів м. Коростеня Житомирської області», 2017). Все ж новий залізничний вокзал Коростеня, як і попередній, є важливим стратегічним комунікаційним та архітектурним об'єктом, який потребує вжиття заходів з охорони та збереження. Однак на сьогоднішній день ще не занесений до реєстру пам'яток архітектури та містобудування навіть місцевого значення.

Існує декілька підстав, які за наявності відповідної документації, архівних матеріалів та експертних оцінок можуть стати основою для занесення залізничного вокзалу станції Коростень до історико-культурних пам'яток України: він має важливе значення як свідчення історії залізничного транспорту, пов'язаний з історією розвитку залізниці в Україні та є свідком багатьох історичних подій; цікавий як архітектурна споруда; має культурне значення для місцевого населення, адже є не тільки місцем прибуття та відправлення поїздів, але й символом міста; має технічну цінність, оскільки дає можливість вивчати технології будівництва залізничних споруд та особливості їх реконструкції у минулому.

Для занесення залізничного вокзалу Коростень до списку історико-культурних пам'яток України потрібно здійснити такі кроки:

1. Зібрати інформацію: для початку необхідно провести детальне дослідження вокзалу, його

історію та архітектурні особливості. Для цього можуть використовуватися історичні джерела, матеріали з архівів, зображення та фотографії вокзалу, а також консультації спеціалістів з охорони пам'яток культури.

2. Визначити критерії для занесення вокзалу до списку історико-культурних пам'яток, яким він повинен відповідати: вік будівлі, її культурне значення, архітектурні та історичні особливості, національну чи регіональну історичну важливість.

3. Підготувати офіційну заяву до відповідного органу влади, який займається охороною пам'яток культури. У заяві необхідно вказати всі критерії, яким відповідає вокзал, а також детальний опис його історії та архітектурних особливостей.

4. Оцінка та прийняття рішення: після подання заяви орган влади проведе оцінку вокзалу та прийме рішення про занесення його до списку історико-культурних пам'яток України. Прийняття рішення може зайняти деякий час, оскільки потрібно провести оцінку, дослідження та аналіз всієї інформації (НІСД, 2019).

Висновки. Залізнична лінія, прокладена у 1902 р. від Києва до Ковеля, проходила через Коростень, перетворивши це до того провінційне місто, на важливу вузлову залізничну станцію. Згодом станція Коростень стала найбільшою на території Полісся. Її значимість підсилює будівництво у 1905 р. першого в історії станції вокзалу, який став важливим пунктом на залізничній карті України та функціональним елементом транспортної інфраструктури. Відіграючи вагомий роль в економічному житті міста та поліського регіону, він був цінним об'єктом архітектури та історико-культурною пам'яткою.

Коростенський вокзал став важливим свідченням історії розвитку залізничного транспорту в Україні. У той час, коли він був збудований, саме цей вид транспорту вважався одним із найважливіших засобів пересування, а залізничні вокзали – єдиною точкою зупинки для пасажирів. Протягом своєї історії залізничний вокзал станції Коростень був свідком багатьох історичних подій і змін, які відбувалися в Україні упродовж ХХ – початку ХХІ століть.

Сьогодні вже перебудована будівля залізничного вокзалу Коростеня залишається однією з найбільш визначних архітектурних споруд міста, що робить її унікальною та привабливою для розвитку туризму та культурної інфраструктури регіону. Тому занесення її до списку історико-культурних пам'яток України стане важливим кроком для збереження історичної архітектури вокзалу, її культурної цінності для майбутніх поколінь та історико-культурної спадщини України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова). Київ: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1967-1974. Житомирська область / редкол. тома : Чорнобривцева О. С. (голова). 1973. 725 с.
2. Кульчицький С. Залізничне будівництво в Україні XIX – початку XX століть Енциклопедія історії України: / Редкол.: В. Смолій (голова) НАН України. Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2005. Т. 3 : Е-Й. 672 с.
3. Гераймович С. Залізничний вокзал станції «Коростень». *Наш Коростень*. 2015. 21 травня. С. 1–3.
4. Гераймович С. Ілюстрована історія вулиць і районів міста Коростень. Коростень, 2020. 80 с.
5. Кирпа Г. М. Залізниця України: історичний нарис. Дніпропетровськ: Арт Прес, 2001. 328 с.
6. 100 років станції Коростень та станціям Коростенської дирекції залізничних перевезень на дільниці Київ – Ковель. Будівлі. Колективи. Ветерани: фоторозповідь / літ. запис та іл. Георгія Мокрицького. Житомир: Волинь, 2002. 16 с.
7. Скуратівський В. Історія столярного града Коростеня. Коростень: Тріада С, 2005. 168 с.
8. Студницький І. Р. Синтез мистецтв у архітектурі вокзалів України кінця XIX – першої третини XX ст. : дис. ... канд. мист. : 17.00.06. Львів, 2019. 494 с.
9. Студницький І. Художньо-стилістичні особливості архітектури вокзалів України другої половини XIX – першої третини XX ст. *Народознавчі зошити*. 2016. № 5 (131). С. 1155 – 1162.
10. Студницький І. Р. Типові проекти малих вокзалів України другої половини XIX – першої третини XX століття: історія, архітектурна композиція та художньо-стилістичні особливості. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2017. № 2. С. 201–219.
11. Науково-проектна документація «Історико-архітектурний опорний план з визначенням історичних ареалів м. Коростеня Житомирської області» URL: https://oda.ztmbk.gov.ua/upload/docs/istoryko-arkhit_ekt/62/2020-12-24/670460_1608813210.pdf (дата звернення: 10.04.2023).
12. Назарук М. В. Вокзальні комплекси залізниці Київ – Коростень – Ковель в кінці XIX – початку XX ст. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2020. Випуск 57. С. 189–205.
13. Москаленко В. Книга про Коростень. Львів: Кальварія, 2003. 116 с.
14. Як виглядав залізничний вокзал в Коростені в далекому 1960 році. URL: <https://zhitomir-online.com/podiyi/79347-yak-vyglyadav-zaliznychnyy-vokzal-v-korosteni-v-dalekomu-1960-roci-video.html> <https://zhitomir-online.com/podiyi/79347-yak-vyglyadav-zaliznychnyy-vokzal-v-korosteni-v-dalekomu-1960-roci-video.html> (дата звернення: 10.04.2023).
15. Подорож до одного з найстаріших міст України: Що подивитись туристам у Коростені? URL: <https://tusovka.kr.ua/news/2019/02/19/-podorozh-do-odnogo-z-naistarishih-mist-ukraini-scho-podivitis-turistam-u-korosteni> (дата звернення: 11.05.2023).
16. Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezhennya-kulturnoi> (дата звернення: 10.04.2023).

REFERENCES

1. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR: v 26 t. [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes]/ chief editor: Tronko P. T. (chief). Kyiv: Chief. ed. of the Ukrainian Soviet Encyclopedia of the USSR's Academy of Sciences, 1967–1974. Zhytomyr region / ed. board of a volume: Chornobryvtseva O. S. (chief). 1973. 725 p. [in Ukrainian].
2. Kulchytyskyi S. Zaliznychne budivnytstvo v Ukraini v XIX – na pochatku XX stolit. [Railway construction in Ukraine in the XIXth – early XXth cent. Encyclopaedia of the History of Ukraine: / Ed. board: V. Smoliiy (head) of the NASU. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Nauk. dumka, 2005. Vol. 3: E-Y. 672 p. [in Ukrainian].
3. Heraimovych S. Zaliznychnyi vokzal stantsii «Korosten». [The Korosten railway station]. Nash Korosten. 2015. May 21. P 1–3 [in Ukrainian].
4. Heraimovych S. Iliustrovana istoriia vulyts i raioniv mista Korosten. [Illustrated history of the streets and districts of the Korosten city]. Korosten, 2020. 80 p. [in Ukrainian].
5. Kyrpa H. M. Zaliznytsi Ukrainy: istorychnyi narys. [Railways of Ukraine: historical essay]. Dnipropetrovsk: Art Press, 2001. 328 p. [in Ukrainian].
6. 100 rokiv stantsii Korosten ta stantsiiam Korostenskoi dyreksii zaliznychnykh perevezen na dilnytsi Kyiv – Kovel. Budivli. Kolektyvy. Veterany: fotorozpovid. [100 years of the Korosten station and the stations of the Korosten Directorate of Railway Transportation on the Kyiv-Kovel section. Buildings. Collectives. Veterans: photo story / lit. rec. and ill. by Heorhii Mokrytskyi. Zhytomyr: Volyn, 2002. 16 p. [in Ukrainian].
7. Skurativskyi V. Istoriiia stolnoho hrada Korostenia. [History of the capital city of Korosten]. Korosten: Triada S, 2005. 168 p. [in Ukrainian].
8. Studnytskyi I. R. Syntez mystetstv u arkhitekturi vokzaliv Ukrainy kintsia XIX – pershoi tretyny XX st. [Synthesis of arts in the architecture of railway stations of Ukraine at the end of the XIXth – the first third of the XXth century]: the thesis of the cand. of art. scien.: 17.00.06. Lviv, 2019. 494 p. [in Ukrainian].
9. Studnytskyi I. Khudozhno-stylistychni osoblyvosti arkhitektury vokzaliv Ukrainy druhoi polovyny XIX – pershoi tretyny XX st. [Artistic and stylistic features of the architecture of railway stations in Ukraine in the second half of the XIXth – the first third of the XXth century]. Narodoznavchi zoshyty. 2016. №. 5 (131). P. 1155 – 1162 [in Ukrainian].
10. Studnytskyi I. R. Typovi proekty malykh vokzaliv Ukrainy druhoi polovyny XIX – pershoi tretyny XX storichchia: istoriia, arkhitekturna kompozytsiia ta khudozhno-stylistychni osoblyvosti. [Typical projects of Ukrainian small railway sta-

tions of the second half of the XIXth – the first third of the XXth century: history, architectural composition, artistic and stylistic features]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts. 2017. № 2. P. 201–219 [in Ukrainian].

11. Naukovo-proektna dokumentatsiia «Istoryko-arkhitekturnyi oporny plan z vyznachenniam istorychnykh arealiv m. Korostenia Zhytomyrskoi oblasti» [Scientific and project documentation "Historical-architectural reference plan with the definition of historical areas of the Korosten city, Zhytomyr region"] URL:https://oda.ztmbk.gov.ua/upload/docs/istoryko-arkhitekt/62/2020-12-24/670460_1608813210.pdf (data zvernennia: 10.04.2023) [in Ukrainian].

12. Nazaruk M. V. Vokzalni kompleksy zaliznytsi Kyiv – Korosten – Kovel v kintsi XIX – pochatku XX st. [Station complexes of the Kyiv – Korosten – Kovel railway in the late XIXth – early XXth centuries]. Modern problems of architecture and urban planning. 2020. Issue №57. P. 189–205 [in Ukrainian].

13. Moskalenko V. Knyha pro Korosten. [Book about Korosten]. Lviv: Kalvariia, 2003. 116 p. [in Ukrainian].

14. Yak vyhliadav zaliznychnyi vokzal v Korosteni v dalekomu 1960 rotsi. [What the railway station in Korosten looked like in the distant 1960]. URL: <https://zhitomir-online.com/podiyi/79347-yak-vyglyadav-zaliznychnyy-vokzal-v-korosteni-v-dalekomu-1960-roci-video.html><https://zhitomir-online.com/podiyi/79347-yak-vyglyadav-zaliznychnyy-vokzal-v-korosteni-v-dalekomu-1960-roci-video.html> (data zvernennia: 10.04.2023) [in Ukrainian].

15. Podorozh do odnogo z naistarishykh mist Ukrainy: Shcho podyvytyts turystam u Korosteni? [A trip to one of the oldest cities of Ukraine: What should tourists see in Korosten?] URL: <https://tusovka.kr.ua/news/2019/02/19/-podorozh-do-odnogo-z-naistarishih-mist-ukraini-scho-podivitis-turistam-u-korosteni> (data zvernennia: 11.05.2023) [in Ukrainian].

16. Instytutsiini ta pravovi problemy zberezhennia kulturnoi spadshchyny. [Institutional and legal problems of preservation of cultural heritage]. National Institute of Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezhennya-kulturnoi> (data zvernennia: 10.04.2023) [in Ukrainian].

УДК 930.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-2>

Юрїї ВОЙТЕНКО,
 orcid.org/0000-0003-3782-5471
 кандидат історичних наук, доцент,
 докторант кафедри історії і культури України
 та спеціальних історичних дисциплін
 Університету Григорія Сковороди в Переяславі
 (Переяслав, Київська область, Україна) Polistnicht@gmail.com

«НОВИЙ СОЮЗНИЙ ДОГОВІР» ЯК ІДЕЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ СРСР ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ І КРАЇН БАЛТІЇ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

У даній статті здійснено огляд процесу втілення радянським керівництвом ідеї нового Союзного договору з метою збереження СРСР, який втрачав свій вплив і контроль на колись приєднані до нього республіки. У статті зазначено, що наприкінці 80-х років 20 століття економічна, ідеологічна та інші кризи негативно впливали на легітимність центральної влади, а отже і на весь існуючий радянський лад. Політика «перебудови» і «гласності» сприяла появі нових громадянських свобод, які у публічній площині виявлялися різними видами протестів проти існуючої авторитарної системи. Особливо це знаходило своє вираження у тих країнах, котрі були дотичними до західного, капіталістичного світу. Найбільш це стало виражено у країнах Балтії, починаючи з Естонії, а згодом у Литві і Латвії. Ці країни намагалися скористатися з наявних свобод в епоху так званої «горбоманії» і проголосити свої суверенітети. Оскільки ці суверенні права потрібно було закріпити на рівні СРСР, то у естонців з'явилася ідея створення нового Союзного договору. Згодом, після економічного та військового тиску з боку Москви на країни Балтії, останні відмовились брати участь у такому Договорі, проте ідея ця знайшла своє продовження у діях столичного керівництва. Саме Президент СРСР М. Горбачов почав педалювати активно це питання серед лідерів союзних республік, з метою збереження Союзу у новому форматі. Провівши всесоюзний референдум і отримавши бажаний результат влада мала реалізувати його шляхом підписання такого Договору між усіма республіканськими лідерами. Проте події серпня 1991 р. (відомі як «путч» заколотників у Москві), зірвали та унеможливили підписання нового Союзного договору найближчим часом. Внаслідок цих подій країни Балтії і Україна проголошують свою незалежність. Протягом осені 1991 року відбуваються невдалі спроби переконати українську владу підписати цей Договір, адже українці вже готувалися до національного референдуму 1 грудня. За результатами цього плебісциту українці остаточно підтримують свою незалежність і 8 грудня всенародно обраний Президент України Л. Кравчук підписує разом з Президентом Росії Б.Єльциним і спікером парламенту Білорусії Угоду про розпад Радянського Союзу. Згодом до цих трьох країн приєднуються азійські радянські республіки і СРСР припиняє своє існування. Тобто, як сама ідея, так і методика збереження Радянського Союзу шляхом підписання нового Союзного договору призвела не до його консервації, а до протилежних наслідків – його занепаду.

Ключові слова: Договір, Союз, президент, незалежність, республіка.

Yurii VOITENKO,
 orcid.org/0000-0003-3782-5471
 PhD in History, Associate Professor,
 Doctoral student at the Department of History and Culture of Ukraine
 and Special Historical Disciplines
 Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
 (Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) Polistnicht@gmail.com

“THE NEW UNION TREATY” AS THE IDEA OF PRESERVING THE USSR AND THE PLACE OF UKRAINE AND THE BALTIC COUNTRIES IN THIS PROCESS

This article reviews the process of implementation by the Soviet leadership of the idea of a new Union Treaty with the aim of preserving the USSR, which was losing its influence and control over the republics once attached to it. The article states that at the end of the 80s of the 20th century, economic, ideological and other crises had a negative impact on the legitimacy of the central government, and therefore on the entire existing Soviet system. The policy of “perestroika” and “glasnost” contributed to the emergence of new civil liberties, which were manifested in the public sphere by various types of protests against the existing authoritarian system. This was especially expressed in those countries that were tangential to the Western, capitalist world. This became most pronounced in the Baltic states, starting with Estonia, and later in Lithuania and Latvia. These countries tried to take advantage of the available freedoms in the era of the so-called

“Horbomania” and declare their sovereignty. Since these sovereign rights had to be secured at the level of the USSR, the Estonians had the idea of creating a new Union Treaty. Later, after economic and military pressure from Moscow on the Baltic states, the latter refused to participate in such a Treaty, but this idea found its continuation in the actions of the capital's leadership. It was the President of the USSR, M. Gorbachev, who began actively pedaling this issue among the leaders of the Union republics, with the aim of preserving the Union in a new format. Having held an all-Union referendum and received the desired result, the authorities had to implement it by signing such an Agreement between all republican leaders. However, the events of August 1991 (known as the “putsch” of the rebels in Moscow) disrupted and made it impossible to sign a new Union Treaty in the near future. As a result of these events, the Baltic states and Ukraine declare their independence. During the fall of 1991, there were unsuccessful attempts to convince the Ukrainian authorities to sign this Agreement, because the Ukrainians were already preparing for a national referendum on December 1. According to the results of this plebiscite, Ukrainians finally support their independence, and on December 8, the popularly elected President of Ukraine, L. Kravchuk, together with the President of Russia, B. Yeltsin, and the Speaker of the Parliament of Belarus, signs the Agreement on the Dissolution of the Soviet Union. Later, the Asian Soviet republics joined these three countries and the USSR ceased to exist. That is, both the very idea and the method of preserving the Soviet Union by signing a new Union Treaty did not lead to its conservation, but to the opposite consequences – its decline.

Key words: Treaty, Union, President, Independence, Republic.

Постановка проблеми. З приходом до влади на посаду Генерального секретаря КПРС М. Горбачова у 1985 році соціально-економічна криза в СРСР ставала все гострішою. Її причинами були: неефективність ведення господарством у ручному режимі, невідповідність між планом і його здійсненням, незацікавленість працівника у кінцевому продукті, суттєве падіння цін на нафту тощо. Окрім цього, негативно впливав на політичну складову цієї кризи й геополітичний чинник. Так, не заважаючи на погіршення стану в економіці, центр намагався продовжувати «холодну війну» зі США за світову гегемонію, що було досить затратно. Зокрема, радянські війська були залучені у безглузду десятилітню війну в Афганістані (1979–1989 рр.). Попри це, наприкінці 80-х рр. Союз втрачав контроль над т.зв. «країнами соцтабору» у східній Європі (від східної Німеччини і до Польщі), але влада не допускала потенційну втрату жодної зі своїх радянських республік, у тому числі в Балтії.

Країни ж Балтії, відчувши послаблення радянського авторитарного режиму за нового ліберального московського керманіча М. Горбачова, спробували першими, серед усіх інших республік СРСР, заявити про свої права на власні держави. Так, ще 16 листопада 1988 р. парламент Естонії підтримав декларацію про суверенітет, а навесні 1990 року такі декларації ухвалили її сусіди (Литва і Латвія). Попри це, справжні дії щодо реалізації курсу у бік вільної держави здійснила саме Литва, котра 11 березня 1990 року проголосила свою незалежність і у такий спосіб створила небезпечний для центру прецедент. М. Горбачов з цим рішенням новообраного литовського парламенту (більшість якого складав народно-демократичний рух Литви за перебудову – «Саюдіс») категорично не погодився і спробував чинити на них тиск. Спочатку це була економічна блокада

Литви (з квітня по червень 1990 р.), а згодом 11 січня 1991 р. були застосовані у Вільнюсі радянські війська з метою «відновлення чинності конституції СРСР». Внаслідок такого силового сценарію, 13 січня біля столичної телевежі загинуло 13 цивільних і сотні протестувальників були пораненими. Попри це литовцям вдалося захистити свою свободу і демократію. Також ці дії свідчили про не особливу гуманність влади на чолі з М. Горбачовим (як вияв т. зв. «горбоманії»).

Ще одним з факторів делегітимації владної верхівки СРСР було замовчування найбільшої екологічної катастрофи в історії людства. Внаслідок вибуху четвертого енергоблоку на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. радянське керівництво все ж таки організувало через п'ять днів у Києві декількасоттисячну демонстрацію до т. зв. «Дня солідарності всіх трудящих» (1 травня). Демонстрація відбулася навіть не зважаючи на те, що столиця УРСР розміщена майже за 100 км. від епіцентру викиду найпотужнішої за історію людства радіації. Згодом, інформація про чорнобильську трагедію стала відомою як в Україні, так і у всьому світі. Народ згодом зрозумів, що влада для своєї легітимації прямо поставила під загрозу їх здоров'я і безпеку під час демонстрації.

Всі ці проблеми, котрі визріли у різних сферах (соціально-економічна, геополітична, екологічна тощо), які відбувалися наприкінці 80-х років 20 століття в умовах політики «перебудови» та «гласності», призвели до того, що радянське керівництво змушене було вдатися до радикальних заходів для збереження СРСР.

Одним з таких кроків для стабілізації ситуації в державі міг стати новий Союзний договір між республіками, згідно якого буде передано більше повноважень від столичного центру до периферій. Такі функції мають бути визначені шляхом досягнення компромісів під час зустрічей центрального

керівництва держави і лідерів республік. Окрім повноважень на місця, пропорційно збільшиться відповідальність місцевої еліти за їх дії.

Метою статті є розгляд особливостей просування радянською владою ідеї збереження СРСР шляхом укладання між республіками і центром нового Союзного договору в умовах суспільно-політичної та соціально-економічної кризи.

Виклад основного матеріалу. Ідея створення нового Союзного договору вперше була піднята 16 листопада 1988 р. у Верховній Раді Естонської РСР одночасно з ухваленням Декларації про суверенітет. Того дня Президія Верховної Ради Естонської РСР у своїй резолюції до Верховної Ради СРСР запропонувала розробити новий Союзний договір, спираючись на вже ухвалену Декларацію про суверенітет (Резолюція, 1988). На думку автора, у такий спосіб влада Естонської РСР намагалася легалізувати проголошені повноваження (зокрема, верховенство своїх законів над загальносоюзними), які вона закріпила у Декларації про суверенітет, на рівні структур всього СРСР, уклавши новий Союзний договір. Спонукало естонську сторону до появи такої Декларації (про суверенітет), незгода з рішенням Президії Верховної Ради СРСР, згідно якого «на всенародне обговорення мало виноситись питання змін і доповнень до Конституції СРСР які виключають конституційне право Естонської РСР на самовизначення» (Резолюція, 1988). Відповідно, Верховна Рада Естонської РСР 16 листопада 1988 р. вносить необхідні поправки до своєї Конституції, що значно сприяє фактичній самоврядності естонців, на відміну від інших союзних республік. Цей безпрецедентний сміливий крок естонського керівництва згодом підштовхне до аналогічних дій з боку інших «балтійських сестер», а також деяких союзних республік (зокрема і Україну). Цього ж дня, Верховна Рада Естонської РСР ухвалює Резолюцію «Про Союзний договір» (Резолюція, 1988).

Такий поштовх естонців дає можливість центральному керівництву у Москві «зачепитися» за нього і спробувати направити це у власне русло, тобто взяти ініціативу по цій темі у свої руки. При цьому, виходячи з того, що протягом 1990 року рядом радянських республік (зокрема: Естонія, Литва, Латвія, Україна, Росія) ухвалили власні Декларації про державний суверенітет, то центру потрібно було вже з цим рахуватися при напрацюванні тексту нового Союзного договору. Так, в тексті Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, про майбутній Союзний договір зазначалося так: «Принципи

Декларації про державний суверенітет України використовуються для укладання союзного договору» (Декларація, 1990).

Попри це, 21 листопада 1990 р. Рада Балтійських держав (Литви, Латвії і Естонії) звернулася листом до Верховної Ради СРСР у якому зазначила, що у зв'язку з посяганням на суверенні права цих країн, а також погрози насиллям у бік демократично обраних інститутів влади та односторонньої відміни чинності законодавства зазначених держав з боку СРСР, вони не будуть приєднуватися до нового Союзного договору. Проте й надалі ці країни (Латвія, Литва і Естонія) можуть вести перемовини і ухвалювати міжнародні договори з СРСР і його республіками, щодо питань політичного, економічного та іншого співробітництва (Звернення, 1990). Тобто, подавши ідею нового Союзного договору, Естонія, разом з своїми «Балтійськими сестрами» (Литвою і Латвією), вже не будуть його підписувати. Попри це, дана ідея вже була запущена центром у суспільний простір СРСР і влада продовжила її педалювати далі.

Розуміючи необхідність ухвалення нового Союзного договору і набуття ним загальнонародної легітимності, 24 грудня 1990 року депутати Верховної Ради СРСР підтримали рішення про проведення всенародного референдуму щодо збереження СРСР в оновленому форматі, ухваливши необхідний закон (Закон, 1990).

17 березня 1991 р. відбувся всесоюзний (т. зв. «горбачовський») референдум, згідно якого 76,4% підтримали збереження оновленого Союзу (в Україні – 70,2%) (Україна, 2007: 934). Окрім того, Україна провела у цей час ще й свій республіканський (т. зв. «кравчуківський») референдум, щодо перебування у складі оновленого СРСР згідно ухвалені 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет. За результатом цього республіканського референдуму, підтримки склала – 80,2% (Україна, 2007: 934). Тобто, за обома голосуваннями, українці та інші народи СРСР абсолютною більшістю голосами підтримували ідею збереження Союзу в оновленому форматі. Звісно, це не могло не тішити Президента СРСР М. Горбачова, адже такий стан справ дозволяв йому й далі бути при владі на чолі найбільшої держави світу. Рішення референдуму 17 березня потрібно було реалізувати де-юре на найвищому політичному рівні (між керівництвом СРСР і союзними республіками), що не мало становити особливих проблем, враховуючи ієрархію та методіку впровадження рішень з центру на місця в СРСР, а також всезагальну легітимність проведеного плебісциту.

23 квітня 1991 року М. Горбачов зібрав керівників дев'яти союзних республік (адже з 15 радянських республік відмовились підписувати такий Договір три країни Балтії, а також Молдова, Грузія і Вірменія) в урядовій резиденції у Ново-Огарьово. Внаслідок засідання було вирішено якнайшвидше розробити текст нового Союзного договору. Його проект обговорювався представниками республік у тому ж місці ще й 3 червня, в якому наддержавне утворення мало називатися вже не СРСР, а Союз Суверенних Держав (ССД) і 17 червня його було парафровано (Україна, 2007: 934).

Вже 27 червня текст проекту нового Союзного договору було оприлюднено у газеті «Правда». Згідно домовленостей між сторонами, у липні 1991 року республіканським парламентам давався лише один день на його обговорення (Україна, 2007: 935), (оскільки влада спиралась на рішення всесоюзного референдуму 17 березня з його 76% підтримки ідеї нового Союзу). По суті, це мало виглядати як проста, проте офіційна та урочиста формальність, яку потрібно лише легітимізувати підписами. Проте, ця «формальність» перетворилася у своєрідне «перетягування канату» по ряду питань (найголовніше це питання податків і зборів які мали залишатися на місцях, а які мали йти до центру).

У той же день, Верховна Рада УРСР ухвалює Постанову, згідно якої доручає парламентським комісіям розглянути відповідність нового Союзного договору Декларації про державний суверенітет України, а також уряду і Академії наук підготувати економічні розрахунки та надати правові висновки входження до такого Союзу (Про проект, 1991). Такі дії українського керівництва для центрального керівництва виглядали як своєрідний «саботаж» у частині затягування процедури підписання нового Союзного договору.

23 липня 1991 р. відбулася чергова нарада керівництва СРСР, РСФСР та інших республік щодо розгляду оновленого тексту Союзного договору, де й було вирішено найбільш проблемні питання по його змісту (Медведев, 2010).

Наступного дня (24 липня) М. Горбачов зазначив, що робота над цим Договором завершена. Лише 3 серпня було опубліковано звернення М. Горбачова у якому зазначалося, що з 20 серпня Союзний договір відкритий до підписання (Верт, 2001: 460). Останню редакцію цього Договору було оприлюднено лише 15 серпня 1991 р. Проте, як зазначає у своїх спогадах про цей процес напередодні «путчу» наблизений до Президента РСФСР Б. Єльцина О. Коржаков: «Я знав як важко

йшли перемовини між республіками, як не просто тягнувся ново-огарьовський процес, але нарешті компромісу було досягнуто. Горбачов практично на все погодився і через два дні мали підписати новий союзний договір» (Чоловіча, 2007).

Щоб завадити підписанню оновленого Союзного договору, серед найбільш консервативних представників діючої влади, 18 серпня був створений т.зв. «ДКНС» (Державний комітет з надзвичайного стану) на чолі з віце-президентом СРСР Г. Янаєвим. У цей час М. Горбачов, який вже був Президентом СРСР, перебував на відпочинку в Криму на дачі у Форосі. Самопроголошений Комітет залучивши армію та силові структури з відповідними керівниками, оголосив з 19 серпня 1991 р. надзвичайний стан в Москві. За однією з версій, путч був спробою зірвати підписання нового Договору, адже після його ухвалення, буде переформатовано уряд і чинні міністри та голови служб (зокрема ті, що увійшли до ДКНС) змушені будуть покинути свої посади. Проте, т. зв. «путч» (державний переворот) 19-21 серпня 1991 р. для його організаторів закінчився невдало і заколотники були заарештовані. Після повернення М. Горбачова в столицю, внаслідок його деблокування у Криму (після поразки «путчу»), він знову приступив до своїх обов'язків. Проте ці три дні «перевороту» серпня кардинально змінили ситуацію всередині держави. Ряд союзних республік, після поразки дій «путчистів», проголосили свою незалежність. Це зробили: Естонія (20 серпня), Латвія (21 серпня), Україна (24 серпня) та інші союзні республіки (протягом місяця). Союз «розсипався» на окремі незалежні держави.

30 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради УРСР ухвалює Постанову, згідно якої скасовує Постанову «Про проект Договору про Союз Суверенних Держав» (Про проект, 1991).

Попри ці тенденції, Президент М. Горбачов, вважаючи й досі себе легітимним керівником поки що існуючого на той час СРСР, продовжував наполягати на підписанні Союзного договору, не розуміючи, що «точка неповернення» була вже пройдена (20–21 серпня).

Так, у вересні 1991 р. під час позачергового з'їзду народних депутатів СРСР було оприлюднено заяву М. Горбачова та лідерів дев'яти республік щодо підписання нового Союзного договору (Україна, 2007: 942) у форматі ССД як нової конфедерації, враховуючи ухвалені республіками Декларації про державні суверенітети. Підписати новий Договір планувалося 9 грудня 1991 у Мінську. 14 листопада 1991 р. згоду на підписання такого Договору дали лише сім з дев'яти рес-

публік (окрім вже України та Азербайджану). Згодом, 18 листопада своєю незгоду з текстом нового Союзного договору висунув Президент Росії Б. Єльцин, адже під час перемовин, на його думку, «прийшлося піти на більші компроміси, ніж потрібно було б» (Черняєв, 2002). Вже 25 листопада у Державній Раді Б. Єльцин відмовлявся взагалі підписувати узгоджений тест зазначеного Договору (Грачов, 2001).

Попри це, українське керівництво, хоча формально приєдналося до цього процесу, проте більше «замілювало очі» союзному центру, адже у повній мірі готувалося до підсумкового референдуму щодо незалежності, котрий мав відбутися 1 грудня 1991 р. Голові Верховної Ради України Л. Кравчуку, важливо було протягом всієї осені «витримати удари» від Москви щодо тиску на нього у частині підписання Союзного договору. Цей тримісячний лаг часу потрібен був для проведення агітації щодо необхідності незалежності України і підсумкового проведення всеукраїнського референдуму, котрий мав відбутися разом з виборами першого президента (1 грудня 1991 р.) на яких сам же спікер Л. Кравчук брав участь. Внаслідок референдуму 1 грудня 1991 р. 90,32% українців підтримали Акт проголошення незалежності, а також 61,59% обрали першим президентом України Л. Кравчука (Вибори, 2012).

Такі результати всенародного плебісциту 1 грудня давали підстави новобраному Президенту незалежної України Л. Кравчуку відмовитись від підписання нового Союзного договору, до якого продовжував закликати глава СРСР М. Горбачов. Що дуже важливо, що показник голосування українців за власну незалежність (90,32%) від 1 грудня 1991 р., «перекрив» показник їхньої підтримки під час плебісциту 17 березня щодо нового Союзного договору (70,2%), аж на понад 20% протягом менше, ніж за 9 місяців.

7–8 грудня 1991 р. у Білорусії (в Біловезькій Пущі) зустрічались президенти України Л. Кравчук, РФ Б. Єльцин і голова білоруського парламенту С. Шушкевич (формальний ініціатор зустрічі). Варто зазначити, що Л. Кравчук у своїх мемуарах пише, щодо цієї події «Борис Миколайович (Єльцин – авт.) довгий час сподівався на підписання нової союзної угоди на конфедеративних засадах, але дуже добре розумів, що без України ніякого договору не буде». (Кравчук, 2002: 119). Л. Кравчук додавши позицію Б. Єльцина зазначив, що що останній: «... не раз наголошував: рішення Росії щодо приєднання до Союзу багато в чому залежатиме від рішення України» (Кравчук, 2002: 119). За твердженням історика С. Пло-

хія: «Єльцин зробив останню спробу переконати Кравчука підписати новий союзний договір, коли зустрівся з ним у Біловезькій пущі на території Білорусії 8 грудня 1991 р.» (Плохій, 2016: 413). Це дає підстави вважати, що саме М. Горбачов просив Б. Єльцина переконати Л. Кравчука підписати новий Союзний договір до 9 грудня, адже Україна не бажала це робити. Без України цей новий Союз не міг бути вагомим навіть для інших 6 республік. Проте, Кравчук, як легітимний перший президент незалежної України відмовився це зробити. Після такої відмови з боку української сторони підписувати новий Союзний договір, як зазначає той же С. Плохій, відповідь Президента РФ Б. Єльцина була така: «Якщо Україна не готова до підписання, то й Росія не буде цього робити» (Плохій, 2016: 413).

Тобто, хоча зустріч у Білорусії з самого початку не мала на меті розпад СРСР, а, схоже, навпаки – його збереження разом з Україною. Вийшло саме так, що не Президент РСФСР Б. Єльцин схилив Президента України Л. Кравчука до підписання нового Союзного договору, а навпаки (другий переконав першого у недоцільності нового Союзного договору). Підставами для Президента Л. Кравчука були рішення народу на референдумі 1 грудня і вибори його як Президента. Якщо друге у Б. Єльцина також було (він був всенародно обраним Президентом РСФСР), то найголовніше, першого (незалежності за підтримки більшості народу) – ні. У Президента СРСР М. Горбачова ж не було ні всенародної легітимності (адже його обрав з'їзд партії, а не народ), а відповідно, жодної суверенної території на яку його влада поширювалася б. Як стверджує у своїх спогадах про ці перемовини наблизений до новообраного Президента РСФСР Б. Єльцина О. Коржаков: «...коли зібралися лідери трьох республік, мови про розпад СРСР не було і раптом Кравчук сказав Єльцину: «Борис Миколайович, ви вважаєте, Союзний договір потрібен? Ну що ж я повертаюся у Київ тим, ким і був – одноосібним керівником України, а ви?». Дає зрозуміти, що все одно буде другим (після Горбачова – авт.)... У відповідь Єльцин відповів: «А що, дійсно, пора з цим Горбачовим закінчувати»» (Чоловіча, 2007).

Саме у Біловезькій Пущі три керівники 8 грудня 1991 року підписують Угоду про розпад СРСР (у тексті якої зазначено, що «СРСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування») і створення натомість – Союзу незалежних держав (СНД) (Кубальський, 2003: 283), до якого 21 грудня приєднуються центральноазійські республіки.

Остаточну крапку у історії вже неіснуючого СРСР поставив сам Президент СРСР М. Горбачов, покинувши добровільно свою посаду 25 грудня 1991 р., а наступного дня оголошує про свій саморозпуск союзний парламент.

Таким чином, спроба змістити акценти проблем з центру на місця через створення нового Союзного договору і створення конфедерації радянських республік зазнала краху. Намагання насильно стримати децентралізацію у серпні 1991 р. т.зв. «путчистами» зазнала невдачі і ще більше прискорила протилежний процес. Результат

втілення цієї горбачовської «ідеї-фікс» (новий Союзний договір), за якої центр мав втримати республіки і зберегти свої посади – виявилось провалом. Україна та інші республіки, скориставшись нагодою невдалого державного перевороту у центрі, проголосили свою незалежність. Після підтримки цієї незалежності на референдумі, Україна разом з іншими союзними республіками, ліквідувавши наддержавне утворення СРСР, утворили СНД, котра стала не конфедеративним Союзом Суверенних Держав, а міжнародною організацією – Співдружністю Незалежних Держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верт Н. Історія Радянської держави. 1900–1991. Навчальний посібник. Рівне «Вертекс», 2001. 480 с.
2. Вибори в незалежній Україні. Вісник ЦВК. 2012. № 3 (24). С. 74.
3. Грачѳв А. Горбачѳв. Человек, который хотел, как лучше... 2001. URL: <https://www.knigago.com/books/nonf-all/nonf-biography/36997-andrey-grachyov-gorbachyov.-chelovek-kotoryiy-hotel-kak-luchshe./?p=7>
4. Декларация про державний суверенитет України. 16.07.1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
5. Закон СРСР Про всенародне голосування (референдум СРСР). 27.12.1990. № 1869-I. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/156038__156038
6. Обращение Совета Балтийских Государств к Верховному Совету СРСР. 21.11.1990. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Обращение_прибалтийских_республик_к_Верховному_Совету_СССР_от_21.11.1990.
7. Кравчук Л. Маємо, те що маємо: Спогади і роздуми. К. : Століття, 2002. 392 с.
8. Кубальський О. Н. Біловезька угода про створення СНД 1991. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1. 688 с.
9. Медведев Р. Советский Союз. Последние годы жизни. Конец советской империи. 2010. URL: <http://www.koniec-imperii.ru/novo-ogarevskij-process>
10. Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності. Х., 2016. 496 с.
11. Про проект Договору про Союз Суверенних Держав, представлений Президентом СРСР. Постанова Верховної Ради УРСР. 27 червня 1991 р. № 1272-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1272-12#Text>
12. Резолюция Верховного Совета Эстонской РСР о Союзном договоре. 16.11. 1988 р. URL: https://web.archive.org/web/20160911210715/http://hpc-strategy.ru/suverenitety_respublik_ssr/19881118_estoniya_deklaraciya_i_drugie_dokumenty/
13. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолий, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2007. 1028 с.
14. Черняев А. 1991 р.: дневник помощника Президента СРСР. 12.09.2002 р. URL: <http://lib.ru/MEMUARY/GORBACHEV/chernow.txt>
15. Мужской разговор. Бульвар Гордона. № 48. 2007. URL: http://www.bulvar.com.ua/gazeta/archive/s48_42981/4024.html

REFERENCES

1. Vert N. (2001) Istoriiia Radianskoi derzhavy. 1900-1991 [History of the Soviet state. 1900-1991]. Navchalnyi posibnyk. 480. [in Ukrainian].
2. Vybery v nezalezhnii Ukraini [Elections in independent Ukraine]. Visnyk TsVK. 2012. №3 (24). P. 74. [in Ukrainian].
3. Hrachѳv A. (2001) Horbachѳv. Chelovek, kotoryi khotel, kak luchshe... [Gorbachev A person who wanted the best...]. URL: <https://www.knigago.com/books/nonf-all/nonf-biography/36997-andrey-grachyov-gorbachyov.-chelovek-kotoryiy-hotel-kak-luchshe./?p=7> [in Russian].
4. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Declaration on State Sovereignty of Ukraine]. 16.07.1990 r. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon SRSR Pro vsenarodne holosuvannia (referendum SRSR) [About the national vote (referendum of the USSR)]. 27.12.1990. №1869-I. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/156038__156038 [in Ukrainian].
6. Obrashchenye Soveta Baltyiskykh Hosudarstv k Verkhovnomu Sovetu SRSR [Address of the Council of the Baltic States to the Supreme Soviet of the USSR]. 21 lystopad 1990 r. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Obrashchenye_prybaltyiskykh_respublyk_k_Verkhovnomu_Sovetu_SSSR_ot_21.11.1990 [in Russian].
7. Kravchuk L. (2002) Maiemo, te shcho maiemo: Spohady i rozdumy [We have what we have: Memories and reflections]. 392. [in Ukrainian].
8. Kubalskyi O. N. (2003) Bilovezka uhoda pro stvorennia SND 1991 [Białowieża Agreement on the Creation of the CIS 1991]. Entsyklopediia istorii Ukrainy. 1. 688 s. [in Ukrainian].

-
9. Medvedev R. (2010) Sovetskyi Soiuz. Poslednye hodi zhyzny. Konets sovetskoi ymperyy [Soviet Union. Last years of life. The end of the Soviet empire]. URL: <http://www.konec-imperii.ru/novo-ogarevskij-process> [in Russian].
  10. Plokhii S. (2016) Brama Yevropy: istoriia Ukrainy vid skifskyykh voien do nezalezhnosti [Gateway to Europe: the history of Ukraine from the Scythian wars to independence]. 496. [in Ukrainian].
  11. Pro proekt Dohovoru pro Soiuz Suverennykh Derzhav, predstavlenyi Prezydentom SRSR. Postanova Verkhovnoi Rady URSR [About the draft Treaty on the Union of Sovereign States, presented by the President of the USSR]. 27 chervnia 1991 r. № 1272-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1272-12#Text>
  12. Rezoliutsiia Verkhovnoho Soveta Estonskoi RSR o Soiuznom dohovore [Resolution of the Verkhovna Rada of the Estonian SSR On the Union Treaty]. 16.11.1988 g. URL: https://web.archive.org/web/20160911210715/http://hpc-strategy.ru/suverenitety_respublik_sssr/19881118_estoniya_deklaraciya_i_drugie_dokumenty/ [in Russian].
  13. Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st. (2007) [Ukraine: political history. 20th – beginning of the 21st century]. Redrada: V.M. Lytvyn (holova) ta in. Redkol.: V.A. Smolii, Yu.A. Levenets (spivholovy) ta in. 1028. [in Ukrainian].
  14. Cherniaev A. (2002) 1991 r.: dnevnyk pomoshchnyka Prezydenta SRSR [1991: Diary of the Assistant to the President of the USSR]. URL: <http://lib.ru/MEMUARY/GORBACHEV/chernow.txt> [in Russian].
  15. Muzhskoi razghovor (2007) [Male conversation]. Bulvar Hordona. 48. URL: http://www.bulvar.com.ua/gazeta/archive/s48_42981/4024.html [in Russian].

УДК 929.52С.Криницький

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-3>

Володимир ГАЛИК,

orcid.org/0000-0001-9761-7661

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) galykvol@ukr.net

Леся СМУТОК,

orcid.org/0000-0001-8918-2258

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) smutoklesia@gmail.com

ПОХОДЖЕННЯ ТА РОДИННЕ КОЛО ЦЕРКОВНОГО І ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА ОНУФРІЯ КРИНИЦЬКОГО (1791–1867)

Метою дослідження є реконструкція родинної історії Онуфрія Криницького, церковного і громадського діяча у Галичині у середині XIX ст., одного з ректорів Львівського університету. Наукова новизна полягає у тому, що на основі архівного матеріалу, відомості з якого уперше введені до наукового обігу, реконструйована історія родини Криницьких, до якої належав Онуфрій: з'ясовано обставини підтвердження ним шляхетства та виявлено неточності, які ставлять під сумнів приналежність його до вказаної у документах родової гілки Криницьких. Онуфрій Криницький походив з родини священників. Його батько Андрій та дід Базилій були священниками у західній частині Перемишльської єпархії. За твердженням Онуфрія, його дід у 1782 р. підтвердив своє шляхетство. Втім, переконливих доказів цього факту він не надав. Серед Криницьких було принаймні четверо осіб, що носили ймення Базилій, підтвердили своє шляхетство та отримали відповідні документи. Серед них - Базилій, син Йоана, який, на переконання Онуфрія, й був його прямим предком. Базилій належав до родини Криницьких Тимковичів та був одруженим з Маріанною Білинською. Він мешкав у Криниці до кінця життя та не був священником. Так, принаймні, постає зі справи про підтвердження шляхетства ще однією родиною Криницьких, котрі у 1848 р. доводили своє походження від згаданого Базилія. Таким чином, Онуфрій походив або від Базилія з родини Криницьких Ляшовичів, котрий був одружений з попівською дочкою з роду Бачинських, або зовсім не мав стосунку до шляхетської родини Криницьких з Криниці на Дрогобиччині, а належав до попівської родини Криницьких, котрі упродовж XVIII ст. обіймали парафії у Перемишльській єпархії. Вказана сім'я представлена також кількома урядовцями та священниками, котрі доводилися близькими родичами Онуфрію. Зокрема, його дядьки Базилій, Тома і Ян стали парохами. Також священником став його двоюрідний брат Ян. Племінник Онуфрія зробив військово кар'єру, а нащадки його дядька Базилія були військовими та священнослужителями.

Ключові слова: Онуфрій Криницький, Криницькі, ректори Львівського університету, шляхта Галичини, генеалогія галицьких діячів XIX ст.

Volodymyr HALYK,

orcid.org/0000-0001-9761-7661

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) galykvol@ukr.net

Lesia SMUTOK,

orcid.org/0000-0001-8918-2258

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) smutoklesia@gmail.com

ORIGIN AND FAMILY OF THE CHURCH AND PUBLIC FIGURE ONUFRIY KRYNYTSKYI (1791–1867)

The purpose of the study is to reconstruct the family history of Onufriy Krynytskyi, a church and public figure in Galicia in the mid-nineteenth century, one of the rectors of Lviv University. Scientific novelty - on the basis of archival material, information from which was first introduced into scientific circulation, the history of the Krynytskyi family, to which Onufriy belonged, was reconstructed. The circumstances of his confirmation of nobility are clarified and inaccuracies that cast doubt on his belonging to the Krynytskyi family branch indicated in the documents are revealed. Onufriy Krynytskyi came from a family of priests. His father Andriy and grandfather Bazylly were priests in the western part of the Przemyśl diocese. According to Onufriy, his grandfather confirmed his nobility in 1782. However, he did not provide convincing evidence of this fact. There were at least four people among the Krynytskyi family, called Bazylly, who confirmed their nobility and received the relevant documents. Among them was Bazylly, the son of Ioan, who, according to Onufriy, was his direct ancestor, belonged to the Krynytskyi Tymkovich family and was married to Marianna Bilynska. He lived in Krynytsia until the end of his life and was not a priest. This conclusion can be drawn from the case of the confirmation of nobility by another Krynytskyi family, which in 1848 proved its descent from the aforementioned Bazylly. In other words, Onufriy was either descended from a Bazylly from the Krynytskyi Iliashovych family, who was married to the daughter of a priest from the Bachynskyi family, or he was not related to the noble Krynytskyi family from Krynytsia in Drohobych region at all, but belonged to the priestly Krynytskyi family, which held parishes in the Przemyśl diocese during the eighteenth century. This family is also represented by several government officials and priests, who happened to be close relatives of Onufriy. In particular, his uncles Bazylly, Thomas and Jan became parish priests. His cousin Jan also became a priest. Nephew Onufriy made a military career, and the descendants of his uncle Basil were soldiers and priests

Key words: Onufriy Krynytskyi, Krynytskyi, rectors of Lviv University, Galician gentry, genealogy of Galician figures of the nineteenth century.

Постановка проблеми. Біографічні студії галицьких діячів XIX – початку XX ст. продовжують займати провідне місце в українській історичній науці. Окремі аспекти їхнього життя дозволяють поглянути на ширші суспільні процеси, які мали місце в тогочасну епоху. На сьогодні широкому загалу більш відомі біографії таких постатей як Іван Франко чи Андрей Шептицький, однак існувала плеяда українських інтелектуалів, священнослужителів, людей творчих професій, котрі також є репрезентантами галицького суспільства періоду Австро-Угорської імперії. Їхні біографії поступово опиняються в центрі наукових студій й у подальшому можуть бути використані при підготовці біографічних видань довідкового характеру. До таких постатей належить отець Онуфрій Криницький, відомий для свого часу церковний діяч та один з ректорів Львівського університету. Безперечно, особистість Онуфрія Криницького заслуговує на докладніші студії. В даній публікації спробуємо розкрити такий аспект його життєпису як походження та соціальний статус його предків і ближчого родинного кола.

Аналіз досліджень та публікацій. Про Онуфрія Криницького на сьогодні у доробку вітчизняних та зарубіжних істориків є кілька даконічних біограм. Про нього писали в контексті історії університету у Львові та подій, відомих як Весна народів 1848 р. Зокрема, дослідники історії Львівського університету XIX ст. Людвік Фінкель та Станіслав Старжинський у своїх працях подають відомості про ректорів і з-поміж них згадують і Онуфрія Криницького (Finkel L., Starzyński S.,

1894, s. 233). У 1936 р. побачило світ видання М. Краковця про ректорів Львівського університету українського походження й серед них також натрапляємо на Онуфрія Криницького (Краковець М., 1936, с. 7). Ці публікації вкрай лаконічні. Вони повідомляють про те, які посади в різні часи обіймав Онуфрій Криницький. Більш розлогу інформацію подав польський історик Маріян Тирович, котрому належить біографічний нарис про Онуфрія Криницького у Польському біографічному словнику. Він інформує про його батька та вказує на його приналежність до шляхетської родини Криницьких-Гляшевичів (Turowicz M., 1970, s. 463). Загалом, наявні на сьогодні відомості про походження Онуфрія Криницького є неповними й можуть бути суттєво скореговані завдяки наявності відповідного архівного матеріалу про шляхетство Криницьких за Австрійської доби.

Мета дослідження – реконструкція родинної історії Онуфрія Криницького, церковного і громадського діяча у Галичині у середині XIX ст., одного з ректорів Львівського університету.

Виклад основного матеріалу. Онуфрій Криницький – помітна постать галицького суспільства середини XIX ст. Здобувши блискучу освіту, він завершив навчання у 1815 р., набувши ступінь доктора теології у Віденському університеті. Повернувшись до Львова, Онуфрій у 1819 р. опинився в університеті, де викладав історію церкви та біблійних мов. У наступні чотири десятиліття його доля так чи інакше була пов'язана з Львівським університетом. Онуфрій Криницький не тільки займався викладанням, але й обіймав керівні

посади. Тричі він обирався ректором (1833–1834, 1855–1856, 1858–1859) та більше десяти разів став деканом теологічного факультету. Одночасно він викладав у львівській греко-католицькій семінарії. Підтримуючи тісні та дружні зв'язки з перемисьльським єпископом Снігурьським, при його підтримці Криницький намагався отримати призначення на греко-католицького єпископа в Закарпатті. Онуфрій Криницький з огляду на згадані посади брав участь у роботі Станового сейму. У 1848 р. він долучився до політичних справ та був членом польської Центральної національної ради й фінансував делегації з Галичини до імператора Фердинанда. На початку 1860-х років Онуфрій Криницький відійшов від справ та виїхав до Жовтанців, де місцевими парохами були його батько, а згодом і брат. (Чорний М., 2011, с. 673; Глистюк Я. С., с. 188; Długosz T., 1934, s. 5; Tygocicz M., 1970, s. 463)

Родинну історію Онуфрія Криницького можемо реконструювати завдяки матеріалам Відділу Станів, котрий до 1817 р. займався підтвердженням шляхетства у Східній Галичині, а згодом видавав так звані сертифікати шляхетства для нащадків легітимованої шляхти. Документи цієї інституції (кілька тисяч справ) збереглися та дозволяють заглянути за лаштунки родинних колізій шляхти, що в різний час домагалася підтвердження своїх станових прав.

У кінці 1834 р. Онуфрій подав петицію до Відділу Станів з метою довести приналежність своїх предків до легітимованої шляхти й в такий спосіб отримати сертифікат шляхетства. Справа виявилася не такою простою, як могло видатися на перший погляд. Зазвичай прохачі у аналогічних ситуаціях подавали документи, що підтверджували їхній зв'язок з предками. У абсолютній більшості випадків це були витяги з метричних книг про народження прохача, його батька або й діда. Однак, як вказував сам Онуфрій у петиції від 26 листопада 1834 р., пред'явити відповідні витяги з метричних актів він не в змозі (“Jako Andrzej Krynicki był synem Bazylego Krynickiego w metrykach Stanowych legitymowanego, te okoliczność podpisany metryką chrztu dowieść nie może ... ile że te księgi tak dawnych lat nie dosięgają”) (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 52). Відтак залишався лише один спосіб – представити свідків, котрі б у присутності коморника, делегованого від шляхетського суду, підтвердили походження Криницького.

Після піврічного зволикання та регулярних звернень Онуфрія до Відділу Станів з проханням прискорити справу, відповідне опитування свідків відбулося 20 квітня 1835 р. Для цієї справи залу-

чили двох селян з сіл Слотвини та Криве, кожен з яких мав близько 90 років. Їхні розповіді виявилися доволі інформативними. З них дізнаємося, що дід Онуфрія звався Базилієм або інакше Васьком. Він певний час був парохом у с. Слотвині на Сандеччині. Його дружиною була якась Марія Анна з Мацейової (?). Подружжя мало кількох синів. З них найстаршим був Андрій. Останній здобув освіту, навчаючись у Львові та продовжив справу батька, ставши парохом у селі Крива. Додатково до протоколу опитування свідків Онуфрій долучив витяг з метричних книг про своє народження. Відомо напевне, що він був хрещений 15 липня 1792 р., а його батьками були парох з Кривої Андрій Криницький та Марія, дочка Григорія Мишковського, полянського пароха. (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 56).

Здавалося б, прохач зробив усе необхідне: пред'явив докази свого походження й вивів родовід від діда та батька. Справа залишалася за малим – віднайти серед легітимованої шляхти його предків. Сам Онуфрій не успадкував від своїх попередників легітимацію на шляхетство. З родинних переказів він знав, що його дід Базилій підтверджував шляхетство разом з якимось Винницьким й ця легітимація нібито була вписана до шляхетських метрик у 3 томі (*tenże Bazyli Krynicki legitymował się z Winnickimi i znajduje się w metrykach Stanowych w t. 3, jak to wiem z papierów famyljnych*) (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 61). Також від свого батька Онуфрій дізнався про те, що серед Криницьких було кілька Базиліїв, однак лишень його предок не використовував прізвиська (“*słyszałem wprawdzie od mego oycy, iż kilku Bazyliich Krynickich w Galicji legitymowanych znajduje się, lecz wiem to także od niego, że wszyscy inni przydomków używali, dziad zaś moj bez wszelkiego przydomku podpisywał się*”) (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 56зв.). Справді, така легітимація існувала. Вона була видана у львівському земському суді 12 вересня 1782 р. для Базилія, сина Йоана Криницького та Григорія Винницького. (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 6а, спр. 21, с. 129).

Втім, посилення на родинні перекази, не підкріплені відповідними писемними свідченнями, закономірно викликали застереження урядовців Відділу Станів. Доволі швидко вони з'ясували, що серед Криницьких було принаймні четверо Базиліїв, котрі підтвердили своє шляхетство (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 65). В якому напрямку розвивалася ситуація у подальшому, невідомо. Маємо лише кінцевий результат. Онуфрій вивів своє шляхетське походження саме від Базилія, котрий отримував легітимацію у львівському зем-

ському суді разом з Георгієм Винницьким та отримав на цій підставі сертифікат шляхетства (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 6а, спр. 41, с. 92). Достовірність такої генеалогічної конструкції не викликала б жодних підозр, якби не інша справа за участі інших представників родини Криницьких.

У 1847 р. Ян, коморник з Долини, разом з рідним братом Петром, що мешкав у Білині Великій, та племінником Марцелем звернулися до Відділу Станів з аналогічним проханням про підтвердження свого шляхетського походження. З матеріалів справи дізнаємося про те, що брати послалися на ту ж саму легітимацію, видану їхньому батькові та дідові Базилію, що й Онуфрій. Окрім того, вони стверджували, що Базилій був одруженим з Марією Білинською та використовував прізвисько Тимкович (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 87–98зв.). Здавалося б, маємо справу з близькою родиною Онуфрія, тобто з його дядьками та двоюрідним братом. Однак Ян, Петро та Марцел стверджували, “co się zaś tytce cyli tenże Bazyli Krynicki, oyciec nasz, był duchownym g. k. i proboszczem, i czyli miał syna Andrzeja. Oświadczamy, że tenże ojciec nasz był świeckim, a nie duchownym czyli proboszczem i nie miał syna żadnego na imie Andrzej, tylko Mateusza, Jana i Piotra” (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 99–99зв.). На відміну від Онуфрія, котрий лише посилався на “parięty familijny” та перекази батька, ця родина Криницьких серед доказів, окрім витягів метрик про своє народження та хрещення, пред’явили саму легітимацію, видану Базилію Криницькому та вписану до 3-го тому шляхетських метрик (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 101).

Таким чином, достовірність генеалогічних даних зі справи про шляхетство Онуфрія Криницького викликає поважні сумніви. Закономірно постає питання: хто ж був його дід Базилій? чи варто його шукати серед інших Базиліїв Криницьких, котрі підтвердили своє шляхетство наприкінці XVIII ст.? На останнє питання можна дати ствердну відповідь принаймні на рівні припущення. Зокрема, серед легітимованої шляхти подибуємо четверо братів – Йоана, Базилія, Павла та Михайла Криницьких Іляшовичів – котрі 14 вересня 1782 р. отримали легітимацію у львівському земському суді, вивівши родовід від діда Петра (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 6а, спр. 19, с. 480–481). Згаданий Базилій був одружений з Марією, дочкою місцевого пароха Станіслава Бачинського (ЦДІАУЛ, ф. 7, оп. 1, спр. 39, с. 22; ф. 13, оп. 1, спр. 623, с. 1774, 2142, 2777). Ця обставина могла спонукати його обрати священницьку стежу. Цікаво, що у матеріалах про шляхетство Криницьких, які зберігалися у Відділі

Станів, родина Онуфрія йменується Криницькими Іляшовичами, це попри те, що сам Онуфрій заперечував існування прізвиськ у його сім’ї (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 64). Це може слугувати додатковим аргументом на користь його походження саме від Базилія Криницького Іляшовича. Втім, це тільки гіпотеза, яку наразі неможливо ні довести, ні спростувати. Не варто виключати й припущення, що родина Онуфрія виводилася від Криницьких, котрі були попівського походження й не мали жодного стосунку до вихідців з с. Криниці на Дрогобиччині. Ці священницькі родини упродовж XVIII ст. зустрічаються у західних деканатах Перемишльської єпархії.

Матеріали про підтвердження шляхетства містять відомості також про близьких родичів Онуфрія Криницького, що загалом дозволяє з’ясувати суспільний та соціальний статус його родини. Зокрема, полагаючи справу щодо отримання сертифікату шляхетства, Онуфрій діяв не тільки особисто від себе, але представляв також рідного брата. Його звали Петро й він був парохом у с. Жовтанцях. Петро подав до Відділу Станів витяг з метричних книг про своє хрещення, звідки можемо дізнатися, що це таїнство відбулося 16 березня 1802 р. Отже, він був молодшим братом Онуфрія. Петро одружився з Марією Кавецькою та мав двох синів – Луціана (народився 15 червня 1827 р.) і Юліана (народився 15 березня 1829 р.). Останній здобув освіту, закінчивши Академію інженерів у Відні у 1843 р. та відбував службу у званні майора при котромусь з військових штабів. У 1850 р. він отримав відповідний сертифікат шляхетства, що засвідчив його приналежність до лицарського стану (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 6а, спр. 42, с. 160). Його брат Луціан здобув правничу освіту та працював президентом окружного суду в Тернополі. У шлюбі з Йоанною Маріанною Вікторією Мосінг Луціан мав сина Богдана Юліана Онуфрія, котрий став радником львівського краєвого суду у Станіславові. Саме він у 1901 р. отримав разом з двома синами черговий сертифікат (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 6а, спр. 46, с. 192–194).

Андрій, парох у Слотвині, також мав кількох братів. З них Базилій став парохом у селі Цеклінська Воля. Помер він десь у 1800 р. У шлюбі з Марією Станчак Базилій мав сина Яна (народився 18 січня 1798 р.), який також обрав священницьку стежу та парохував у селі Дзюбилки. Одружився Ян з Марією Слоньовською та мав трьох синів. Старший Максиміліан народився 3 листопада 1832 р. Він обрав військову службу. На середину 1860-х років Максиміліан був поручником артилерії у віденському арсеналі.

16 травня 1865 р. він отримав сертифікат шляхетства (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. ба, спр. 43, с. 184). Його брат Теофіль через два роки також отримав аналогічний документ (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. ба, спр. 43, с. 265). З нього дізнаємося про те, що він обіймав посаду “ліквідатора у товаристві “Arienda assicuratrice w Trieście”. Нарешті, третій брат – Іполит – здобув теологічну освіту та був адміністратором на парохії у Суровецькій Полянці та префектом віденської семінарії (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 64).

Інші брати Андрія обіймали парохії у різних місцевостях. Зокрема, Тома – у селі Горині, а згодом у Каменній; Ян Самуель – у Тиличу. Гаврило / Габріель навчався у школі у Перемишлі, однак подальша його доля невідома (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2529, арк. 64).

Висновки. Онуфрій Криницький належав до священницької родини, адже його батько Андрій та дід Базилій були священниками у західній частині Перемишльської єпархії. За твердженням Онуфрія, його дід у 1782 р. підтвердив своє шляхетство. Втім, переконливих доказів цього факту він не надав. Серед Криницьких було принаймні четверо осіб на ймення Базилій, котрі

підтвердили своє шляхетство та отримали відповідні документи. З них Базилій, син Йоана, який, на переконання Онуфрія, й був його прямим предком. Належав він до родини Криницьких Тимковичів та був одруженим з Маріанною Білинською. Мешкав Базилій у Криниці до кінця життя та не був священником. Так, принаймні, постає зі справи про підтвердження шляхетства ще однією родиною Криницьких, котрі у 1848 р. доводили своє походження від згаданого Базилія. Таким чином, Онуфрій походив або від Базилія з родини Криницьких Іляшовичів, котрий був одружений з попівською дочкою з роду Бачинських, або зовсім не мав стосунку до шляхетської родини Криницьких з Криниці на Дрогобиччині, а належав до попівської родини Криницьких, котрі упродовж XVIII ст. обіймали парафії у Перемишльській єпархії. Вказана сім'я представлена також кількома урядовцями та священниками, котрі доводилися близькими родичами Онуфрію. Зокрема, його дядьки Базилій, Тома і Ян стали парохами. Також священником став його двоюрідний брат Ян. Племінник Онуфрія зробив військову кар'єру, а нащадки його дядька Базилія були військовими та священнослужителями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глистюк Я. С. *Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія* (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Львів, 2008. 274 с.
2. Краковець М. *Українці-ректори львівського університету*. Жовква: Видавництво оо. ЧСВВ, 1936. 15 с.
3. ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
4. Чорний М. Криницький Онуфрій. *ENCYKLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка*. Т. I. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 673 с.
5. Długosz T. Rzut oka na dzieje Lwowskiego wydziału teologicznego. *Wydział teologiczny uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*. Lwów: Nakładem Uniw. Jana Kazimierza, 1934. S. 3–36.
6. Finkel L., Starzyński S. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*. Т. II. Lwów: Nakładem Uniw. Jana Kazimierza, 1894. 442 s.
7. Tyrowicz M. Krynicki Onufry (1791–1867). *Polski Słownik Biograficzny*. Т. XV, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1970. S. 463.

REFERENCES

1. Hlystiuk, Y.S. *Heneralna hreko-katolytska dukhovna seminariia u Lvovi 1848–1914: instytutsiina ta sotsialna istoriia [The General Greek-Catholic Priest Seminary in Lviv 1848–1914: the Institutional and the Social History]*. (Candidate's thesis). Lviv, 2008. 274 p. [in Ukrainian].
2. Krakovets, M. *Ukrainci-rektory lvivskoho universytetu [Ukrainian rectors of Lviv University]*. Zhovkva: Vydavnytstvo oo. ChSVV, 1936. 15 p. [in Ukrainian].
3. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Lviv. [CSHAUL – Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv]
4. Chornyj, M. Krynyckyj Onufrij. [Krynyckyj Onufrij]. *ENCYKLOPEDIA. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka*. T.I. Lviv: LNU im. I. Franka, 2011. P. 673. [in Ukrainian]
5. Długosz T. Rzut oka na dzieje Lwowskiego wydziału teologicznego [A glance at the history of the Lviv faculty of theology]. *Wydział teologiczny uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*. Lwów: Nakładem Uniw. Jana Kazimierza, 1934. P. 3–36 [in Polish].
6. Finkel L., Starzyński S. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego [History of the University of Lviv]*. Т. II. Lwów: Nakładem Uniw. Jana Kazimierza, 1894. 442 s. [in Polish].
7. Tyrowicz M. Krynicki Onufry (1791–1867) [Krynicki Onufry (1791 – 1867)]. *Polski Słownik Biograficzny – Polish Biographical Dictionary*. Т. XV, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1970. S. 463. [in Polish].

УДК (392+930)(477)«185/192»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-4>

Оксана ДРОГОБИЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-2929-1708
кандидат історичних наук,
доцент кафедри етнології і археології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) oksana.drohobytzka@pnu.edu.ua

ВНЕСОК ГАЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИЧИХ РОДИН У ПРОЦЕС ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ (КІНЕЦЬ ХІХ – 30-ТІ РР. ХХ СТ.)

У статті проаналізовано внесок родин галицького духовенства у процес збереження та популяризації традиційно-побутової культури наприкінці ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.

Автор стверджує, що особливу увагу представники кліру приділяли збереженню традиційної ноші. Часто деталі одягу священника декорувалися вишивкою. Душпастирі через пресу зверталися до селян із закликами берегти народний одяг, наголошували на шкідливості моди та вказували на економічну сторону проблеми. Дружини парохів популяризували вишивку, організовуючи відповідні курси для селянок. При зведенні священничих резиденцій використовувалися кращі досягнення народної архітектури у поєднанні з новітніми будівельними матеріалами. У таких оселях поєднувалися вироби народних майстрів, традиційна вишивка та фабричні речі.

У статті зазначено, що в харчуванні священничих родин побутовали традиційні та модерні страви. Традиційні страви були обов'язковими у меню під час календарних свят (на Різдво чи Великдень). Водночас підкреслено, що авторами відомих кулінарних книг початку ХХ ст., як правило, були дружини чи доньки священників. Саме дружини священників разом із вчительками організували кулінарні курси, спрямовані на покращення харчування селян, збагачення їхнього раціону і розширення знань про особливості меню для хворих і дітей.

Представники кліру, зокрема М. Зубрицький, закликали розвивати місцеві ремесла на протигагу фабричним виробам. Автор наголошує, що родини греко-католицького духовенства намагалися заохотити селян берегти домотканий одяг і традиційний інтер'єр помешкань, збирати речі старовини тощо. Співпраця з членами НТШ, закордонними і вітчизняними музейними установами дозволила багатьом священникам назавжди ввійти в історію етнографії.

Ключові слова: священник, етнограф, Михайло Зубрицький, НТШ, житло, Бойківщина, Гуцульщина.

Oksana DROHOBYTSKA,
orcid.org/0000-0002-2929-1708
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Ethnology and Archeology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oksana.drohobytzka@pnu.edu.ua

THE CONTRIBUTION OF GALICIAN CLERGY FAMILIES IN THE PROCESS OF PRESERVATION OF TRADITIONAL HOUSEHOLD CULTURE (END OF THE XIX – 30S OF THE XX CENTURY)

The article analyzes the contribution of Galician clergy families to the process of preserving and popularizing traditional household culture at the end of the XIXth and 30s of the XXth centuries.

The author claims that representatives of the clergy paid special attention to the preservation of traditional clothes. Often, the details of the priest's clothes were decorated with embroidery. Through the press, pastors appealed to the peasants to protect folk clothes, emphasized the harmfulness of fashion and pointed to the economic side of the problem. Wives of pastors popularized embroidery by organizing appropriate courses for peasant women. During the construction of priestly residences the best achievements of folk architecture were used in combination with the latest building materials. In such homes, products of folk craftsmen, traditional embroidery and factory items were combined.

The article states that traditional and modern dishes were used in the diet of priestly families. Traditional dishes were mandatory on the menu during calendar holidays (Christmas or Easter). At the same time, it is emphasized that the authors of famous cookbooks of the beginning of the XXth century were, as a rule, the wives or daughters of priests. The priests' wives, together with the teachers, organized cooking courses aimed at improving the nutrition of the villagers, enriching their diet and expanding knowledge about the peculiarities of the menu for the sick and children.

Representatives of the clergy, in particular M. Zubrytskyi, called for the development of local crafts as opposed to factory products. The author emphasizes that the families of the Greek-Catholic clergy tried to encourage the peasants

to preserve their home-made clothes and the traditional interior of their homes, to collect antiques, etc. Cooperation with members of the NTS, foreign and domestic museum institutions allowed many priests to forever enter the history of ethnography.

Key words: *priest, ethnographer, Mykhailo Zubrytskyi, NTS, dwelling, Boykivshchyna, Hutsulshchyna.*

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна підняла на поверхню усі питання, пов'язані з національною ідентичністю, пам'ятками старовини та необхідності їхнього збереження. Окремі явища української культури, такі як вишиванка чи традиційні страви, наразі перебувають на піку популярності й впевнено завойовують своїх прихильників не тільки в Україні, а й за її межами. Однак, так було не завжди. Вже наприкінці XIX – початку XX ст. модернізаційні процеси зумовили проникнення міської культури у села Галичини, що вело до трансформації одягу, предметів побуту, технологій. Особливо активізувалися вони після Першої світової війни. Представники греко-католицького духовенства вбачали у цих процесах загрозу для етнічного обличчя тогочасного села і намагалися спрямовували їх у належне русло.

Аналіз досліджень. Наразі найбільш вивченим є питання залучення священнослужителів до роботи музейних установ, етнографічних товариств (Арсенич, Пелипейко, 2002; Панькова, Старков, 2009; Сапеляк, 2000). Окремі аспекти проблеми частково висвітлено авторкою цієї статті у монографії «Традиція і модерн: Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30 ті рр. XX ст.)» (Дрогобицька, 2014: 364–365). Цінну інформацію вдалося почерпнути з автобіографії М. Зубрицького (Зубрицький, 2016), спогадів О. Пристая (Пристай, 1935), М. Кузьмович-Головінської (Кузьмович-Головінська, 2000), С. Шухевича (Шухевич, 1991),

Мета статті – на основі джерельних матеріалів простежити внесок галицьких греко-католицьких священників та членів їхніх родин у процес збереження та популяризації традиційно-побутової культури наприкінці XIX – 30 х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Представники кліру вважали своїм обов'язком популяризувати народний одяг. Часто деталі їхнього вбрання декорувалися вишивкою. В окремих селах дівчата вручну оздоблювали фелони, надаючи їм національного колориту. У такий спосіб вони не тільки прикрашали ритуальне вбрання, а й заручалися позитивною думкою членів громади (Дрогобицька, 2014: 370). Не залишалися осторонь і жінки з священничих родин. Наприклад, дружина пароха с. Джурів Рогатинського повіту Меланія Пеленська для проведення голосних читань або

кулінарних курсів вдягала національний стрій (Пристай, 1935: 238). Типовим зразком поєднання традиційних мотивів і модерних віянь можуть бути туфлі дочки пароха з с. Терпилівка на Тернопільщині Володимира Герасимовича. Вони обтягнуті білим атласом, прикрашені бантами і вишивкою у червоно-чорних тонах. Цей цікавий експонат є тільки частиною великої колекції речей священника, яка зберігається у фондах Тернопільського краєзнавчого музею (ТКМ 8705).

Дружини священників, поряд із вчительками, організовували курси вишивання і мережання для селянок. Наприклад, у с. Зарваниця Підгаєцького повіту такі курси у 1929 р. вела жінка місцевого душпастиря М. Кузьмович-Головінська (Кузьмович-Головінська, 2000: 36). Іван Гуньовський, син пароха с. Махнівці Зборівського повіту (нині Золочівщина) згадував, що його мати навчала дівчат та молодиць вишивати, позичала їм візерунки для гаптування. Крім цього їмось передплачувала журнал «Нова хата», який користувався популярністю серед жіноцтва (Гульовський, 2010: 308).

Священники через пресу зверталися до селян із закликами берегти традиційну ношу. У першу чергу вони наголошували на шкідливості моди. Саме міський одяг і модерні віяння найчастіше піддавалися критиці на недільних проповідях та під час уроків катехизму. Наприклад, о. Павлушевич з с. Довгий Войнилів Калуського повіту на уроках говорив учням про доцільність виготовлення вбрання із домотканного полотна (Альманах, 1985: 570).

Для популяризації одягу власного виробництва на протигагу модерному, використовувалося і друковане слово. Зокрема, Б. Бій-Бійченко у статті «За здорове обличчя нашого села (під увагу сільським працівникам)» писав, що «громадсько-національне освідомлення» є найкращою запорукою стримування міських впливів на селі. Лідерами у цьому протистоянні, на його думку, мали стати сільські інтелігенти, більшість, з яких, як відомо, становили священники. Автор наголошував, що «багацько до цього можуть вони причинитися відповідними імпрезами етнографічного характеру як от показами народньої ноші, вечорами народніх танків, збірними прогульками до музеїв, відчитами про вартість і вагу плекання рідної традиції, концертами народних пісень і т. п.» (ЦДІАЛ. Ф. 348. Оп.1. Спр. 6802. Арк. 18).

У газеті «Правда» о. В. Попадюк наголошував, що мода є другим, поряд із алкоголем, ворогом українського народу. «Тепер на селі замість милих, біленьких, ляних сорочок, побачите щораз більше «шовків», оксамітів, плюшів. Замість гарної хустини, дорогі шалі, берети і яскраві та паскудні капелюхи або кашкети» – писав він (Попадюк, 1938: 7). Священник також критикував захоплення сільської молоді косметикою та модними прикрасами, що тільки збільшувало витрати селян (Попадюк, 1938: 7). Інший автор, о. О. Орський у статті «Боротьба з неморальністю» стверджував, що обов'язком кожного душпастира є заохочувати людей «одежі справляти зі свого матеріалу, держатися давньої, сільської носі» [Орський, 1931: 40]. Представники кліру постійно вказували на економічну сторону цієї проблеми, адже в умовах важкого матеріального становища тогочасних селян, модний, дорогий і, як правило, не міцний одяг, тягнув за собою зайві витрати.

Часопис «Нова хата» часто друкував зразки народного вбрання, а також інструкції стосовно того як за допомогою натуральних тканин і традиційних орнаментів пошити нову стильну сукню чи спідницю. Крім цього, чимало його статей було присвячено традиційно-побутовій культурі та необхідності її збереження в осучаснених формах, новому асортименті страв і навіть інтер'єру. Зокрема, у статті «Модерне уладження мешкань: їх доцільність та український характер» читаємо: «Наше бажання, щоби хата мала український характер – при модерній обстановці дуже легко перевести в життя, тому, що й теперішній напрямок в декорації нутра хати, – черпає свої замисли якраз із джерел животворчої криниці народного мистецтва» (С. Модерне уладження, 1934: 7).

При зведенні священничих резиденцій у 30-х рр. ХХ ст. використовувалися кращі досягнення народної архітектури та орнаменталістики у поєднанні з новітніми будівельними матеріалами. У таких оселях поєднувалися вироби народних майстрів, традиційна вишивка та фабричні речі. Наприклад, донька пароха с. Угорники Марта Ганушевська-Малкош згадувала, що разом із сестрами вишивала до Дня матері так звані «макатки» (вишиті хрестиком чи гладдю картини), якими потім прикрашалися стіни (Ганушевська, 2015).

Такі ж тенденції спостерігалися і стосовно харчування у священничих родин. Зазвичай їхня кухня поєднувала традиційну їжу та модерні страви, які побутовали на столах шляхти чи заможних міщан. Традиційні страви були обов'язковими у меню духовенства під час календарних свят (на Різдво чи Великдень). Як згадував адвокат Сте-

пан Шухевич, син пароха с. Красів Львівського повіту, на кожне знакове святкування у селі готували спеціальний пиріг. Для нього замішували тісто з житньої муки і робили начинку з товченої вареної картоплі, гречки та сиру, приправлених перцем. Сам пиріг сягав доволі великих розмірів: 40–50 см у ширину та 75–100 см у довжину. Після випікання його різали на шматки та споживали з сметаною (Шухевич, 1991: 135). Як бачимо, це один із варіантів «яворівського пирога», внесеного до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України.

На великі зібрання з нагоди іменин, весілля чи річниці священства господарі намагалися здивувати гостей, у тому числі й вишуканими десертами (морозивом чи випічкою). Варто також зауважити, що авторами відомих кулінарних книг початку ХХ ст., як правило, були дружини чи доньки священників. Зокрема, Леонтина Лучаківська, відома авторка книги «Домашня кухня. Як варити і печи» (1910), народилася 1858 р. у родині пароха с. Довжанка на Тернопільщині Дмитра Лучаківського (Лучаківська, 2017: 4). Євгенія Долошицька-Винничук, яка уклала «Одписки з мамцених переписов», була донькою і дружиною священника (Долошицька-Винничук, 2021: 9). Так само з галицької священничої родини походила Олена Кисілевська, яка стала редакторкою кулінарного бестселера міжвоєнного періоду «Як добре й здорово варити». Авторка «Першої української загально-практичної кухні» (1929) та інших кулінарних видань Ольга Франко (дружина Петра Франка) народилася в родині священника о. Теодора Білевича (Франко, 2019).

Як бачимо, завдяки жінкам із родин галицького духовенства до нас дійшло чимало рецептів тогочасної кухні, яка поєднувала як давні традиції, так і модерні тенденції. Крім цього, саме дружини священників разом із вчительками були організаторками кулінарних курсів, спрямованих на покращення харчування селян, збагачення їхнього раціону і розширення знань про особливості меню для хворих і дітей. Це було дуже важливою складовою громадської роботи, адже, на жаль, у силу матеріальних обставин, а інколи елементарного незнання, харчування багатьох селянських родин було доволі одноманітним і не завжди містило достатню кількість вітамінів.

Аналізуючи роль духовенства та членів їхніх родин у збереженні традиційної культури, варто звернути увагу також на ставлення до розвитку промислів і ремесл. Представники кліру закликали розвивати місцеві ремесла на протигагу фабричним виробам. Так, о. Михайло Зубрицький

(1856–1919) із с. Мшанець Старосамбірського повіту заохочував своїх парафіян займатися фарбуванням так званих «мальованок» – спідниць з домотканого полотна, оздоблених трафаретними візерунками. Оскільки ця досить прибуткова справа перебувала здебільшого в руках євреїв, священник хотів замінити їх на ринку місцевими виробниками. Він навіть опублікував повідомлення у газеті «Діло» (1889, ч. 268), на яке відгукнувся о. Володимир Микитка з с. Купчинці Тернопільського повіту. Туди за сприяння М. Зубрицького у 1895 р. поїхав навчатися мшанецький господар (Зубрицький, 2016: 92). Після повернення у рідне село, він одразу ж взявся до роботи, але не міг догодити місцевим жінкам. Причину цього парох вбачав у традиційному консерватизмі бойків, які «дуже сего не люблять; що комусь забагає ся виходити по за звичайну дорогу житя в селі, якось ім те все ненависне» (Зубрицький, 2016: 93). Незважаючи на це, священнику вдалося досягти успіху, адже місцеві газди почали скуповувати домоткане полотно у селі та відправляти до Відня (Зубрицький, 2016: 93).

Загалом М. Зубрицький відомий як невтомний збирач народознавчих матеріалів, член Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ), автор понад 350 публікацій, етнограф-ентузіаст, який усіма доступними способами сприяв збереженню традиційно-побутової культури Бойківщини. Однак як священнослужителю, йому інколи доводилося приймати доволі непопулярні рішення щодо скасування місцевих звичаїв, пов'язаних з надмірним вживанням алкоголю. Мова йде насамперед про обмеження під час хрестин кількості хрещених батьків до чотирьох замість п'ятнадцяти, а також окремі заборони щодо проведення так званих «поранків» і «комашні» (поминок), скорочення весілля з трьох днів до одного та ін. Хоча такі ініціативи викликали нарікання селян, які дотримувалися принципу «так жили наші діди, прадіди», з часом громада усвідомила правильність цих рішень (Зубрицький, 2016: 90, 91).

Представники духовенства з активного громадською позицією закликали свої колеги виявляти більшу зацікавленість старожитностями. Наприклад, о. В. Рабій у публікації «Забуті скарби» наголошував на важливості пошукової роботи й подав повний перелік предметів, які можуть поповнити музейні колекції. А це – археологічні артефакти, давні акти, документи, свідоцтва, метрики, хроніки, стародруки, рукописи, ікони, статуї, печатки парафій, старі тканини, ризи, чаші, хрести й навіть зброя (Рабій, 1937: 186–187). Автор звернув увагу

на ще один дуже важливий аспект – ведення парафіяльних літописів чи хронік. З прикладом такого важливого історичного джерела можна ознайомитися у церкві с. Лучинці Рогатинського району Івано-Франківської області. Хроніка розкриває минуле села, топоніміку, релігійне та культурно-освітнє життя населення, проблеми еміграції тощо. Вона складається немовби з двох частин. Автором першої був о. Й. Яворський (помер у 1940 р.), а другої – о. Я. Нижникевич, який прибув на парафію у 1944 р. (Хроніка с. Лучинці).

Варто зазначити, що крім парафіяльних літописів священників зобов'язували вести картотеки на вірян для детального знання про суспільні настрої у парафії, моральний і матеріальний стан (Парохіяльні картотеки, 1930: 33–34). Окремі священнослужителі вели такі записи ще на кінці ХІХ ст. Зокрема, душпастир с. Ясенів Бродівського повіту Й. Авдикевич занотовував матеріальне становище кожного селянина, врожайність його поля; податки і способи заробітку парафіян; стан житла; відносини у сім'ї, рівень освіти та моральності. Він фіксував і суто етнографічні дані (Тарнавський, 1981: 138–139).

Чимало парохів розуміли важливість збереження унікальних пам'яток традиційно-побутової культури, а відтак власними зусиллями поповнювали фонди музеїв. Наприклад, о. Іван Попель (1850–1921), який душпастирював у селах Гуцульщини, активно збирав твори народного мистецтва до музеїв і підтримував тісні контакти з письменниками, етнографами І. Франком, В. Гнатюком, В. Шухевичем та антропологом Ф. Вовком (Арсенич, Пелипейко, 2002: 188). Таким же ентузіастом і шанувальником гуцульських традицій був парох Криворівні Олекса Волянський (1862–1947). Це добре простежується на прикладі його листування з видатним істориком і громадським діячем Михайлом Грушевським у 1902–1906 рр., де священник веде мову про купівлю місцевих старожитностей. У одному з листів він писав науковцю: «На щастє наднесли мені мої люди більше хрестиків, тож я купивем, які мали – найбільше вартний той отвіраний хрест, за яким я шукавем і не мігем знайти, а тепер несподівано принесла мені якась жінка, у котрої не надіявем ся щось подібного дістати» (Панькова, Старкова, 2009: 564).

Вже згаданий М. Зубрицький допомагав членам етнографічної експедиції на Бойківщину, організованої за дорученням НТШ та Товариства австрійської етнографії у Відні (1904 р.). У с. Мшанець, де він проводив душпастирську діяльність, експедиція базувалася впродовж десяти днів і збрала більшу частину предметів

побуту бойків для Віденського етнографічного музею (Франко, 1982: 69). Його авторству належить стаття у газеті «Діло» (1912, ч. 224) «Етнографічний музей в Базелю в Швейцарії і мої з ним зносини», де священник на прикладі закордонного музею і його експозиційної роботи звернув увагу сільської інтелігенції на важливість збирання речей старовини. Тут читаємо: «Багато знарядів виходить на наших очах з уживання, як давний дерев'яний плуг, скринка для різання січки, глиняні каганці на лій до св'ячення, кресала і т. и. Все те годило би ся зберегти, та переслати до музею Наук. Товариства ім. Шевченка, щоби і Українці могли мати такі збірки, які вже суть у других народів» (Зубрицький, 2019: 817). Автор наголосив, що збирати експонати необхідно з науковою метою. Водночас, у статті знаходимо інформацію про співпрацю дослідника з швейцарським музеєм, куди він відправив 15 зразків вишивки, старі кросна, жорна, ручну і ніжну ступи, ярмо, ціп, вила, дерев'яний плуг та інші господарські знаряддя (Зубрицький, 2019: 816).

Серед жінок з священничих родин, найбільш показовою є діяльність Климентини Лисинецької (1851–1938) – громадської діячки, дружини пароха с. Космач на Гуцульщині (з 1896 р.) Еммануїла Лисинецького. Її розвідки про мистецтво та фольклор гуцулів використав етнограф В. Шухевич у

п'ятитомній «Гуцульщині». Будучи головою філії «Союзу українок», організаторкою курсів для неписьменних і дописувачкою газети «Діло», вона популяризувала звичаї і традиції гуцулів серед широкого загалу. Наприклад, під час виставки зразків домашнього промислу в Коломиї (1912) організувала інсценізацію весілля. У її парафіяльній резиденції частими гостями були художники О. Новаківський, Д. Горняткевич, Г. Смольський, М. Мороз та ін. (І. Д., 1938: 6).

Висновки. Представники галицького духовенства та члени їхніх родин добре усвідомлювали важливість збереження різних складових традиційно-побутової культури, адже модернізаційні процеси, які розпочалися наприкінці ХІХ ст. і сильно активізувалися після Першої світової війни, вели до втрати етнічної специфіки, засилля однотипних виробів, непрактичного, але дорого вбрання і т. д. Незважаючи на те, що модерні впливи проникали у село не в останню чергу саме через представників сільської інтелігенції, а відтак і родини духовенства, вони намагалися заохотити селян розвивати місцеві ремесла, берегти домотканий одяг і традиційний інтер'єр помешкань, збирати речі старовини тощо. Співпраця з членами НТШ, закордонними і вітчизняними музейними установами дозволила багатьом священникам назавжди ввійти в історію етнографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альманах Станиславівської землі. Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1985. Т. 2. 900 с.
2. Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини: Довідник. Косів : Писаний Камінь, 2002. 280 с.
3. Гуньовський І. Діяльність читальні «Просвіти» у с. Махнівці на Золочівщині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 307–309.
4. Долошицька-Винничук Є. Одписки з мамчених переписов. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2021. 144 с.
5. Дрогобицька О. Традиція і модерн: Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. 540 с.
6. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Львів, 2016. Т. 2. 613 с.
7. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Львів, 2019. Т. 3. 1023 с.
8. І. Д. Ті, що відійшли. Лисинецька Климентина. *Нова хата*. 1938. Ч. 19. С. 6.
9. Кузьмович-Головінська М. Зарваниця (листки споминів). Тернопіль : Джура, 2000. 224 с.
10. Лучаківська Л. Домашня кухня. Як варити і печи. К. : Богуславкнига, 2017. 192 с.
11. Орський О. Боротьба з неморальністю. *Добрий настур*. 1931. Річник І. С. 28–41.
12. Панькова С., Старков В. Листи Олексія Волянського до Михайла Грушевського за 1902–1927 роки. *Український археографічний щорічник*. К., 2009. Вип. 13/14. С. 555–618.
13. Парохіяльні картотеки. *Львівські Архиепархіяльні відомости*. 1930. Ч. III. С. 33–34.
14. Попадюк В. Ощадність і мода: З приводу «місяця ощадности». *Правда*. 1938. Ч. 46. С. 7.
15. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного. Львів – Нью-Йорк, 1935. Т. II. 366 с.
16. Рабій В. Забуті скарби. *Нива*. 1937. Ч. 4. С. 186–187.
17. Респондент Ганушевська-Малкош Марта Михайлівна, 1926 р. н. Записано Дрогобицькою О. Я. 4 січня 2015 р.
18. С. Модерне уладження мешкань: їх доцільність та український характер. *Нова хата*. 1934. Ч. 10. С. 6–7.
19. Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому Товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.). Львів, 2000. 208 с.
20. Тарнавський Ф. Спогади: Родина хроніка Тарнавських як причиною до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині ХІХ сторіччя і в першій декаді ХХ сторіччя. Торонто: Добра книжка, 1981. 267 с.

21. Тернопільський обласний краєзнавчий музей. ТКМ Т (тканина) 8705.
22. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. К.: Наукова думка, 1982. Т. 36. С. 68–99.
23. Франко О. І-ша українська загально-практична кухня. Харків: Фоліо, 2019. 544 с.
24. Хроніка с. Лучинці Рогатинського району Івано-Франківської області. 24 арк.
25. Центральний державний історичний архів у м. Львів. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6802. 61 арк.
26. Шухевич С. Моє життя: Спогади. Лондон, 1991. 619 с.

REFERENCES

1. Almanakh Stanyslavivskoi zemli. [Almanac of Stanislavivska land]. Niu-York – Toronto – Miunkhen, 1985. Vol. 2. 900 s. [in Ukrainian].
2. Arsenych P., Pelypeiko I. (2002) Doslidnyky ta kraieznavtsi Hutsulshchyny: Dovidnyk. [Researchers and local historians of the Hutsul Region: Handbook]. Kosiv: Pysanyi Kamin, 280 s. [in Ukrainian].
3. Hunovskyi I. (2010) Diialnist chytalni «Prosvity» u s. Makhnivtsi na Zolochivshchyni. [Activities of the «Prosvita» reading room in the village Makhnivtsi in Zolochiv region] Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. - Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood, 19. 307–309. [in Ukrainian].
4. Doloshytska-Vynnychuk Ye. (2021) Odpysky z mamtsenykh perepysov. [Extracts from mother's recipes]. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu, 2021. 144 s. [in Ukrainian].
5. Drohobyska O. (2014) Tradytsiia i modern: Pobut ukrainskoi silskoi intelihentsii Halychyny (kinets XIX – 30 ti rr. XX st.). [Tradition and modernity: the life of the Ukrainian rural intelligentsia of Halychyna (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte. 540 s. [in Ukrainian].
6. Zubrytskyi M. (2016) Zibrani tvory i materialy: u 3 T. [Collected works and materials: in 3 vol.]. Lviv, 2016. Vol. 2. 613 s. [in Ukrainian].
7. Zubrytskyi M. (2019) Zibrani tvory i materialy: u 3 T. [Collected works and materials: in 3 vol.]. Lviv, 2019. Vol. 3. 1023 s. [in Ukrainian].
8. I. D. (1938) Ti, shcho vidiishly. Lysynetska Klymentyna. [Those who left. Klymentyna Lysinetska]. Nova khata. Ch. 19. S. 6. [in Ukrainian].
9. Kuzmowych-Holovinska M. (2000) Zarvanytsia (lystky spomyniv). [Zarvanytsia (pages of memories).] Ternopil: Dzhura. 224 s. [in Ukrainian].
10. Luchakivska L. (2017) Domashnia kukhnia. Yak varyty i pechy. [Home cuisine. How to cook and ovens.] Kyiv: Bohuslavknyha. 192 s. [in Ukrainian].
11. Orskiy O. (1931) Borotba z nemoralnistiu. [The fight against immorality] Dobryi pastyr. - Good shepherd. Vol. I. S. 28–41. [in Ukrainian].
12. Pankova S., Starkov V. (2009) Lysty Oleksiia Volianskoho do Mykhaila Hrushevskoho za 1902–1927 roky. [Letters of Oleksiy Volyanskyi to Mykhailo Hrushevskiy for the years 1902–1927.] Ukrainyskyi arkhieohrafichnyi shchorichnyk. - Ukrainian archeographic yearbook, 13/14. 555–618. [in Ukrainian].
13. Parokhiialni kartoteky. [Parish files]. Lvivski Arkhyieparkhiialni vidomosty. - Lviv Archeparchy information. 1930. Vol. III. S. 33–34. [in Ukrainian].
14. Popadiuk V. (1938) Oshchadnist i moda: Z pryvodu «misiatsia oshchadnosti». [Thrift and fashion: About the «month of thrift»]. Pravda. Vol. 46. S. 7. [in Ukrainian].
15. Prystai O. (1935) Z Truskavtsia u svit khmaroderiv. Spomyny z mynuloho i suchasnoho. [From Truskavets to the world of skyscrapers. Memories from the past and present.]. Lviv – Niu-York, 1935. Vol. II. 366 s. [in Ukrainian].
16. Rabii V. (1937) Zabuti skarby. [Forgotten treasures]. Nyva. 1937. Vol. 4. S. 186–187. [in Ukrainian].
17. Respondent Hanushevska-Malkosh Marta Mykhailivna, 1926 r. n. [Respondent Marta Mykhaylivna Ganushevska-Malkosh, born in 1926.]. Zapysano Drohobytiskoju O. Ia. 4 sichnia 2015 r. [in Ukrainian].
18. S. (1934) Moderne uladzhenia meshkan: yikh dotsilnist ta ukrainskyi kharakter. [Modern arrangement of dwellings: their expediency and Ukrainian character]. Nova khata. Vol. 10. S. 6–7. [in Ukrainian].
19. Sapeliak O. (2000) Etnohrafichni studii v Naukovomu Tovarystvi im. Shevchenka (1898–1939). [Ethnographic studies at the Scientific Society named after Shevchenko (1898–1939).] Lviv. 208 s. [in Ukrainian].
20. Tarnavskyi F. (1981) Spohady: Rodynna khronika Tarnavskykh yak prychnok do istorii tserkovnykh, sviashchenytskykh, pobutovykh, ekonomichnykh i politychnykh vidnosyn u Halychyni v druhii polovyni XIX storichchia i v pershii dekadii XX storichchia. [Memories: The family chronicle of the Tarnavski as reasons for the history of church, priestly, domestic, economic and political relations in Galicia in the second half of the 19th century and in the first decade of the 20th century]. Toronto: Dobra knyzhka. 267 s. [in Ukrainian].
21. Ternopilskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei. [Ternopil regional museum of local history]. ТКМ Т (tkanyina) 8705. [in Ukrainian].
22. Franko I. (1982) Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh. [Collection of works in fifty volumes]. K. : Naukova dumka. Vol. 36. S. 68–99. [in Ukrainian].
23. Franko O. (2019) I sha ukrainska zahalno-praktychna kukhnia. [The 1st Ukrainian general-practical kitchen]. Kharkiv: Folio, 2019. 544 s. [in Ukrainian].
24. Khronika s. Luchyntsi Rohatynskoho raionu Ivano-Frankivskoi oblasti. [Chronicle of Luchyntsi, Rohatyn district, Ivano-Frankivsk region]. 24 арк. [in Ukrainian].
25. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u m. Lviv. [Central State Historical Archive in Lviv]. F. 348. Op. 1. Spr. 6802. 61 арк. [in Ukrainian].
26. Shukhevych S. (1991) Moie zhyttia: Spohady. [My life: Memories]. London. 619 s. [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.012:766+159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-5>**Марія АРТЕМЕНКО,***orcid.org/0000-0002-8957-5403*

кандидат технічних наук, доцент,

перший проректор, доцент кафедри дизайну

Херсонського національного технічного університету

(Хмельницький, Україна) *artemenko.maria@kntu.net.ua***Олена ЧЕПЕЛЮК,***orcid.org/0000-0003-1677-5137*

доктор технічних наук, професор,

завідувач кафедри дизайну

Херсонського національного технічного університету

(Хмельницький, Україна) *chepeliuk.olena@kntu.net.ua***Ганна ПОЛЄТАЄВА,***orcid.org/0000-0001-5201-3450*

кандидат технічних наук, доцент,

професор кафедри дизайну

Херсонського національного технічного університету

(Хмельницький, Україна) *polietaieva.hanna@kntu.net.ua***Ганна ЧОРНОСТАН,***orcid.org/0009-0001-1012-8660*

старший викладач кафедри дизайну

Херсонського національного технічного університету

(Хмельницький, Україна) *chornostan.hanna@kntu.net.ua***ВІЗУАЛЬНА МОВА ТА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІЛЮСТРАЦІЇ
У ВИСВІТЛЕННІ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Мета. Метою дослідження є визначення особливостей сучасної української ілюстрації на тему подій російсько-української війни, а також виявлення характерних образів таких творів, їх сюжетів та змістів, що вкладаються автором та передаються візуальною мовою через характерну художню манеру, графіку, композиційні прийоми.

Методика. В статті застосовано загальнонаукові методи дослідження, зокрема описовий метод при виявленні характерних особливостей сучасної української ілюстрації, що висвітлює події російсько-української війни, аналітичний та типологічний для відокремлення сюжетно-змістовних наративів такої ілюстрації, композиційно-стилістичного аналізу для виявлення властивих графічних прийомів візуальної мови.

Результати. Зібрано та систематизовано ілюстративний матеріал, присвячений висвітленню подій російсько-української війни. Визначено основні образно-символічні прийоми такої ілюстрації, її сюжетно-змістовні наративи. Зокрема, виявлено загальну тенденцію використання в якості головного елемента композиції відомих персонажів народного епосу та історичних постатей, а також нових героїв сучасності та жіночих образів. При базовому наративі відображення та засудження різних форм насилля в ілюстрації, спостерігається характерний для українського менталітету жартівливий підтекст.

Наукова новизна. Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше виявлено основні особливості візуальної мови ілюстрації, що висвітлює події російсько-української війни та визначено тенденції у виборі характерних образно-символічних засад її художньо-композиційної побудови.

Практична значущість. Отримані результати дозволять оптимізувати процес дизайн-проектування нових ілюстрацій та підвищити якість художньо-образних рішень графіки, направленої на розкриття та донесення змістів подій російсько-української війни до української та світової спільноти. Результати дослідження також доцільно використовувати у підготовці лекційних курсів у навчальному процесі при підготовці фахівців з графічного дизайну, зокрема при викладанні дисциплін «проектування», «проектна графіка», «історія сучасного мистецтва» тощо.

Ключові слова: ілюстрація, графіка, дизайн, візуальна мова, наратив, російсько-українська війна.

Mariia ARTEMENKO,

orcid.org/0000-0002-8957-5403

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor;
First Vice-Rector, Associate Professor at the Department of Design
Kherson National Technical University
(Khmelnyskyi, Ukraine) artemenko.maria@kntu.net.ua*

Olena CHEPELYUK,

orcid.org/0000-0003-1677-5137

*Doctor of Technical Sciences, Professor;
Head of the Department of Design
Kherson National Technical University
(Khmelnyskyi, Ukraine) chepeliuk.olen@kntu.net.ua*

Hanna POLETAEVA,

orcid.org/0000-0001-5201-3450

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor;
Professor at the Department of Design
Kherson National Technical University
(Khmelnyskyi, Ukraine) polietaieva.hanna@kntu.net.ua*

Hanna CHORNOSTAN,

orcid.org/0009-0001-1012-8660

*Senior Lecturer at the Department of Design
Kherson National Technical University
(Khmelnyskyi, Ukraine) chornostan.hanna@kntu.net.ua*

VISUAL LANGUAGE AND ROLE OF UKRAINIAN ILLUSTRATIONS IN COVERAGE OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR EVENTS

Purpose. *The purpose of the research is the determination of characteristics of Ukrainian illustrations regarding Russian-Ukrainian war events, as well as revealing distinctive images of such works, their plots and themes imbedded by authors and rendered by means of visual language through specific artistic manner, graphics and compositional techniques.*

Methodology. *General scientific methods have been used in the research article; namely the descriptive method has been applied while identifying distinctive characteristics of modern Ukrainian illustration which highlights the Russian-Ukrainian war events; analytical and typological methods have been used to distinguish the narratives of such an illustration; and the stylistic-compositional analysis to identify the inherent graphic techniques of visual language.*

Results. *Illustrative material devoted to the events of the Russian-Ukrainian war has been collected and systematized. The main visual and symbolic techniques of such an illustration, its plot and content narratives have been defined. In particular, there has been revealed a general trend of using well-known folk epic characters and historical figures as well as new heroes of our time and female images as a main element of the composition. With the basic narrative of depicting and condemnation of various forms of violence in the illustration, a humorous subtext typical of the Ukrainian mentality can be observed.*

Scientific novelty. *The scientific novelty of the work lies in the fact that main peculiarities of the visual language pertaining to an illustration depicting Russian-Ukrainian war events have been first identified and tendencies in selection of specific figurative and symbolic grounds for its artistic and compositional arrangement have been first defined.*

Practical significance. *Obtained results allow to improve designing process while creating new illustrations and to enhance quality of imagery and artistic decisions in graphic works aimed at revealing and conveying meanings of the events of the Russian-Ukrainian war to Ukrainian and world community. The research results are relevant to be used for preparing lectures in academic activities when training graphic designers, for example in teaching subject – “Designing”, “Graphics”, “History of Contemporary Art”, etc.*

Key words: *illustration, graphics, design, visual language, narrative, Russian-Ukrainian war.*

Вступ. 24 лютого в Україні розпочалось повномасштабне вторгнення з боку російської федерації. Життя кожного українця змінилось, кожен відчув на собі, що таке війна. Надзвичайно гостро постало питання поширення правдивої інфор-

мації як серед населення України, так і на рівні інших держав. Пріоритетним засобом протидії суспільній паніці завдяки високому рівню довіри стали телевізійні медіа, але не менш важливою стала діяльність вітчизняних та іноземних інфлю-

енсерів і фотографів, яка сприяла міжнародному розголосу подій у соціальних мережах. Комплементарним засобом вирішення проблеми стала ілюстрація. Цей універсальний засіб візуальної мови дозволив у повній мірі показати протест українського народу, його волю, біль та почуття усьому світу. Виражені в графіці емоції спонукали як самих українців, так і іноземців до активних дій та швидкого прийняття рішень, а також сприяли підтримці національного духу. Таким чином, ілюстрація, яка висвітлює події російсько-української війни, стала новим феноменом візуальної інтернаціональної комунікації, є актуальною і потребує наукового розгляду.

Аналіз попередніх досліджень. Митці, що працюють над створенням книжкової графіки України, є серед лідерів на світовому ринку, з цієї причини науковці найчастіше розглядають саме книжкову ілюстрацію. При цьому значна кількість наукових праць присвячено розгляду сучасної ілюстрації дитячих книжок, зокрема, науковець А. Майовець (Майовець, 2022:80-86), розглядає авторські підходи випускників ЛНАМ до «інтерпретації класичних літературних форм або ново-творів у різних версіях естетики сучасної книжкової графіки». В роботі (Гула, 2022:57-67) визначено вплив стилєвих тенденцій певних історичних періодів на дизайн дитячих книжок. В теперішній час візуальну мову художника-ілюстратора в значній мірі визначає розвиток та ступінь володіння програмами векторної та растрової графіки. Дослідницею О. Мельник (Мельник, 2015: 157–161) визначено особливості «пошуку авторської мови та стилю при створенні комп'ютерної ілюстрації в контексті сучасної тенденції нефотореалістичного рендерингу». Л. Давиденко проведено аналіз «засобів художньої виразності в книжковій графіці в контексті історії становлення графічних шкіл в Україні та творчості їх представників» (Давиденко, 2014: 115–118). Книжкову графіку в історичній ретроспективі розглянуто у роботах Н. Асєєвої, О. Лагутенко, Л. Владича. В працях О. Гладун, О.Савицької, О. Федорук, Р. Шмагало досліджено розвиток книжкової графіки в Україні наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століття. В монографії Н. Складенко наукові пошуки присвячено появі інноваційних засобів візуальної мови, які підкреслюють нагальну необхідність формування нових теоретичних положень у контексті розвитку дизайну в цілому (Складенко, 2023).

За результатами аналізу попередніх досліджень можна сказати, що в цілому ілюстрації, як виду друкованої графіки присвячено чимало

робіт науковців-мистецтвознавців, які розглядають її різні аспекти відповідно до різних жанрових напрямків. Однак тема сучасної української ілюстрації, що присвячена російсько-українській війні, наразі висвітлена здебільшого в популярних інтернет-виданнях (Творчі сили України, 2021), (Реакція українських митців на війну, 2022), (Ілюстрації про війну), (Белічко, 2011), а для науковців є новою та поки малодослідженою.

Постановка завдання. Дослідження в якості завдання ставить збір та систематизацію особливостей сучасної української ілюстрації на військову тему, на тему бойових дій, окупації, всього, що довелось пережити українському народу за останній рік, а також виявлення характерних образів таких творів, їх сюжетів та змістів, що вкладаються автором та передаються візуальною мовою через характерну художню манеру, графіку, композиційні прийоми.

Результати дослідження та їх обговорення. Загально відомо, що ілюстрація (лат. *illustratio* – живий опис, освітлення, наочне зображення) – один із видів друкованої графіки; частина художнього оформлення книжки з обкладинкою, заставками, кінцівками, орнаментальним декором і шрифтовим набором. В традиційному контексті ілюстрація супроводжує текст візуальними образами, які підсилюють емоційне сприйняття літературного твору. Однак станом на сьогодні ілюстрація перетворилася у самостійний витвір мистецтва і інколи навіть не потребує будь-яких пояснень чи опису свого змісту, особливо у зображенні резонансних подій сучасності. З початку повномасштабного вторгнення ворога в Україну велика кількість людей на планеті вболіває за долю українського народу. Мужність українського воїна і доля мирних жителів, постраждалих від військових дій та окупації, визивають захоплення і співчуття. Природньо, що зазначений наратив є інспірацією в творчості багатьох митців, особливо українських. Використовуючи впізнавані, яскраві і зрозумілі образи, художники мають можливість привернути уваги соціуму до важливих подій та активно користуються нею.

Крім інформаційної процес створення ілюстрації на військову тематику має ще одну функцію – терапевтичну. Митці знижують психологічну напругу, візуалізуючи в образах ілюстрації власні внутрішні переживання та емоції, які в більшості випадків є результатом емпатії митця, який відчуває настрої, що сформувалися в суспільстві під натиском подій. Цей факт додатково пояснює популярність зазначеної ілюстрації серед українців.

Рис. 1. Ілюстрація із зображенням дівчини-воїна, Тетяна Демакіна

Сьогодні споживачі такої ілюстрації самостійно розповсюджують та популяризують її за допомогою соціальних мереж. Останні стають основною платформою для презентації та публікації таких творів. В результаті для того, щоб ілюстрація побачила світ та зробила свою справу – передала необхідний наратив публіці, в сучасних умовах діджиталізації їй не потрібні класичні друковані видання, час на верстку та підготовку до друку, вона робить це миттєво. Зокрема й через це значення української ілюстрації для висвітлення подій російсько-української війни є вкрай важливим.

Звернувшись до дослідження цієї теми на першому етапі було зібрано базу відповідних ілюстрацій, які «мандрують» просторами інтернету. В цілому можна зазначити, що в більшості випадків дизайнери самостійно публікують свої роботи на власних сторінках або ціленаправлено створюють візуальний контент для певного проєкту чи акції, часто з волонтерською місією, а в окремих випадках вже неможливо встановити першоджерела публікації, тобто автор є невідомим.

Всі описані варіанти були прийняті до розгляду та каталогізації. Опрацюємо окремі ключові аспекти візуальної мови таких ілюстрацій. Отже, серед сюжетів домінують: звитяга військових, трагедії та героїчні вчинки мирного населення, зруйнування інфраструктури тощо. І хоч в якості базового наративу прослідковуються різні форми насилля (часто із зображенням кровавих сцен), в окрему категорію можна від-

нести ілюстрації із характерним для українського менталітету жартівливим підтекстом.

В цілому, аналізуючи особливості ілюстрацій українських дизайнерів-графіків, можна помітити загальну тенденцію, яка полягає у активному використанні в якості головного елемента композиції відомих персонажів народного епосу та історичних постатей. Причиною домінування патріотичної тематики у культурному просторі є низка факторів, першим з яких є намагання українців захистити свою національну ідентичність, продемонструвавши її ознаки усьому цивілізованому світу. Крім того, художники звертаються до культурної спадщини через трансляцію загальновідомих образів: гетьманів, козаків, характерників, магів. Саме ці образи є символом мужності та незламності, засобом підтримки бойового духу сучасних військових.

a

b

Рис. 2. Іюстрація-постер, Микола Коваленко

Таким чином, нагадуючи про славетних предків, художники наочно показують історію українського народу та вікову боротьбу за право бути вільними та незалежними.

Варто зауважити, що окрім зображення козаків, гетьманів та політичних діячів минулого доволі частим є використання жіночих символічних образів: неньки-України, матері, волі та свободи у вигляді дівчини тощо (рис. 1). Щодо композиційних особливостей, українські ілюстратори нерідко застосовують статичну композицію з розташуванням головних елементів по краях аркушу або по центру, у такий спосіб акцентуючи увагу на протистоянні певних сил або розташованій посередині візуальній домінанті. На наведеному рисунку використані закони побудови динамічної композиції, що додає їй драматизму.

Також дизайнери-графіки створюють ілюстрації у плакатному жанрі. Ілюстрації у вигляді постерів відрізняються лаконічністю, продуманою композицією та використанням візуальних метафор. Імплементуючи знаки-символи у вигляді впізнаваних форм та силуетів, автори транслиють свої ідеї прямо та безпосередньо. Таким чином, за допомогою мінімального арсеналу графічних засобів, ілюстраторам вдається донести свої думки до глядацької аудиторії, уникаючи занадто великої варіативності декодування сюжету композиції. Розглядаючи зазначений художньо-композиційний прийом на конкретному прикладі, можна сфокусувати увагу на роботі Миколи Коваленка із стилізованим, умовним зображенням залишків російського танка в українському полі. Постер виконано у п'яти кольорах і складається усього з дев'яти прямокутників різного розміру (рис. 2, а). Так, оперуючи знанням психології та схильністю людського мозку до самостійного складання та упорядкування візуальної інформації, автор, а

вірніше сам глядач, перетворює на перший погляд анархічний малюнок у логічну композицію з очевидним візуальним повідомленням.

Стосовно композиційних прийомів, українські дизайнери використовують різноманітні види композиції в залежності від метаповідомлення, що має донести плакат до аудиторії. Знаючи, що статика та динаміка є допоміжними візуальними засобами, які у різний спосіб сприяють розкриттю повного потенціалу малюнку, ілюстратори широко їх застосовують. Статична композиція дає можливість підкреслити вагу, непохитність та монументальність зображеного об'єкту, у той час як динамічна композиція передає рухливість, швидкість, візуальне напруження або, інколи, комічність та несерйозність. В залежності від того, на чому хоче зробити акцент автор, розроблюється загальна схема розташування елементів композиції на предметній площині аркуша.

Емоційний вплив на глядача підсилюється шляхом деталізації та розташування другорядних об'єктів. Наводячи приклад вдалого застосування динаміки, варто згадати роботу Миколи Коваленка «Російський корабель», в якій за допомогою нахилу текстових блоків та центрального елементу автор підкреслює зневажливе ставлення до зображеного об'єкту. Додавши до силуету військового корабля форми у вигляді ніг митець досягає сатиричного вигляду постеру (рис. 2, б).

Крім використання законів створення зображення в плакатному жанрі, частим явищем є застосування вітчизняними художниками карикатурної та шаржової техніки малюнка. За допомогою гіперболи та сатири сюжетні образи, представлені ворожими політичними керівниками, отримують вигляд страхітливих потвор та чудовиськ, що у повній мірі відображає їх моральну суть та духовний світ (рис. 3, а).

а

б

Рис. 3. Приклад ілюстрації у карикатурному жанрі:
а – Сергій Йолкін; б – невідомий автор

Рис. 4. Графіка із зображенням сучасних національних героїв:
а – Олександр Грехов; б – Глеб Остроус; с – Катерина Четирина

Образ міфічної істоти з книжок Джона Рональда Толкіна на ім'я «орк» став найвідомішим синонімом російського військового. Цей образ використовується не тільки у якості персонажу малюнків, але й на суспільному телебаченні, соціальних мережах та інших медіа джерелах. Зображуючи ворожу армію у подібному вигляді, українські ілюстратори наочно демонструють відсутність страху, поваги та жалю до окупантів. Головними сюжетами малюнків є військові поразки російської армії у містах та селах, а також алогічні та абсурдні дії ворогів нахшталт викрадення пральних машин, унітазів, міксерів та інших побутових приладів і сантехніки в мирного населення (рис. 3, б).

Окремим новоствореним жанром актуальної української ілюстрації є графіка із зображенням сучасних національних героїв, представлених як військовими, так і цивільним населенням. Використані образи мають реальні прототипи і тому є засвідченням хоробрих вчинків цих людей. Серед таких: привид Києва, киянка за банкою консервації, що збила ворожий дрон, представники народу ромів, які вкрали російський танк за допомогою сільськогосподарської техніки, тощо. Митці використовують образи не тільки людей, а й тварин, трагічна доля та відданість яких викликають

емпатію у значної частини населення. В якості прикладу можна навести Херсонського єнота та службової собаки Патрона (рис. 4).

Ще одним популярним серед українських ілюстраторів художньо-композиційним прийомом є «надлишковий простір». У даному випадку незаповнена, вільна від графічного наповнення зона аркушу стає значимим елементом композиції, утворюючи вектор руху об'єкта та «перетягуючи» на себе увагу глядача (рис. 4 а, б). В наведених прикладах автори використали можливості комп'ютерної графіки для передачі образності.

Кажучи про художньо-композиційні особливості таких робіт, варто зазначити, що персонажі малюнків часто доповнюються текстовим супроводом у вигляді короткої фрази або афоризму, розташованого у безпосередній близькості від головного об'єкту композиції. Семантична інтонація як словесних виразів, так і візуальних образів, не дивлячись на серйозність подій і героїзм вчинків, носить переважно піднесений, жартівливий та мотивуючий характер. Такі малюнки потрібні, щоб підтримати загальний емоційний стан соціуму (рис. 5, а, б).

Окрім зображення мотивуючих, позитивних наративів, українські дизайнери створюють ілюстрації, які відображають реалії сьогодення. Позбавляючи їх будь-яких декоративних елементів,

а

б

с

Рис. 5. Приклад ілюстрації з текстовим блоком:
а – Журавель Юрій; б – Bright Arts; с – Олена Павлова

Рис. 6. Приклад ілюстрації, що відображає події в Україні,
Олександр Олександров

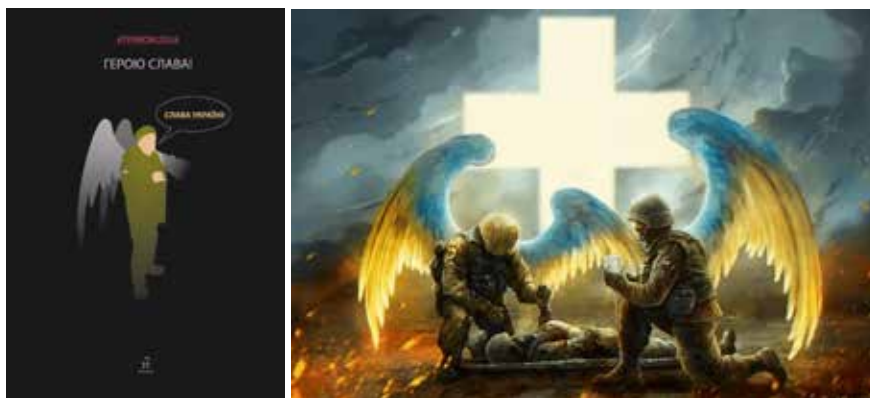

Рис. 7. Приклад ілюстрації, що відображає надприродні сили воїнів та медиків: а – Андрій Єрмоленко, б – Беата Куркуль

художники розповідають правду про події в Україні. На рисунку б зображено ілюстрацію та фото знищеного на Харківщині Національного літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди. Цільовою аудиторією таких робіт зазвичай є іноземці, які недостатньо проінформовані про

поточну ситуацію та не усвідомлюють масштабу людського лиха, заподіяного країною-агресором. Головними об'єктами ілюстрацій зазвичай виступають найбільш незахищені категорії суспільства (діти, літні люди) та зруйнована цивільна інфраструктура.

а

б

с

д

Рис. 8. Ілюстрація-меморіал жертвам війни: а – Olga Wilson (псевдонім); б – Вікторія Крохіна; с – «Волонтерська Анімація України», відеоролик «Душі»; д – Діана Семенець

Рис. 9. Ілюстрація наслідків підриву Каховської електростанції, невідомий автор

Героїзм військових та медиків часто втілюється в міфічних образах янголів з сяючими крилами, які бережуть та рятують Україну, її народ. Така ілюстрація підкреслює відданість та відвагу сучасних «лицарів світла», які готові вистояти та захищати свою країну попри небезпеку власному життю (рис. 6). Зазвичай дизайнери в цьому випадку працюють з контрастами, виділяючи світлий образ на темному тлі, щоб підкреслити боротьбу з темними силами та передати надію в перемогу над злом.

Ще одним наративом є зображення душ людей, що загинули під час бойових дій та бомбардування ворогом мирних міст України. Подібні малюнки є не тільки нагадуванням світовій спільноті про те, що війна триває, але й закликають до активних дій з боку держав-союзників. Ілюстрації, що зображують знищене цивільне населення, є меморіалом жертвам війни (рис. 8).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрій. 2022. Графіка українських дитячих видань 2000–2010 рр. (на матеріалі творчості випускників ЛНАМ). *Народознавчі зошити*. Львів. № 1 (163). С. 80–86. URL: <https://nz.lviv.ua/2022-1-10/>
2. Гула Є.П. Вплив стильових тенденцій світової культури на дизайн дитячої художньої книги / Є.П. Гула, Ю.М. Денисенко, К.В. Денисенко, Я.О. Дульська, С.В. Оганесян. *Art and design*. 2022. № 2(18). С. 57–67.
3. Мельник О. Комп'ютерна графіка у сучасній книжковій ілюстрації: проблеми техніки та стилю. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Мистецтвознавство. Тернопіль: ТНПУ. 2015. № 1. (вип. 33). С. 157-161.
4. Давиденко Л.Ф. Засоби художньої виразності у книжковій графіці: традиції та інновації. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. 2014. № 1. С. 115–118.
5. Склярєнко Н.В. Візуальні комунікації в дизайні: динамічні концепції сталого розвитку : монографія. Луцьк : Вежа-друк, 2023.
6. Творчі сили України: Українські митці про війну (5-та частина). <https://elle.ua/ludi/novosty/tvorch-sili-ukrani-ukransk-mitc-pro-vynu-5-chastina/> Copyright ELLE Ukraine, 2021.
7. Реакція українських митців на війну, яку почала РФ. *Ukrainer*. 2022. URL: <https://ukrainer.net/ilustratory-pro-viynu>
8. Ілюстрації про війну, які показують, куди має піти Росія. URL: <https://volodymyrets.city/articles/197210/ilyustracii-pro-vijnu-yaki-pokazuuyut-kudi-maye-piti-rosiya>

9. Белічко Н.Ю. Ілюстрація. Енциклопедія Сучасної України Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-13244>

REFERENCES

1. Maiovets Andriy. (2022). Grafika ukrainskykh ditiachykh vydan 2000–2010 rr. (na materiali tvorchosti vypusknykiv LNAM) [Graphics of ukrainian children's publications (2000–2010) (based on the work of LNAM graduates)]. *Narodoznavchi zoshyty – The Ethnology Notebooks*. № 1 (163). 80–86. URL: <https://nz.lviv.ua/en/2022-en-1-10/> [in Ukrainian].
2. Gula, Ye.P., Denysenko, Yu.M., Denysenko, K.V., Dul'ska, Ya.O., Ohanesian, S.V. (2022). *Vplyv stylovykh tendentsii svitovoi kultury na dizain dytiachoi hudozhnoi knyhy* [The influence of style tendencies of world culture on the design of children's books]. *Art and Design*. № 2. (18). 57–67 [in Ukrainian].
3. Melnyk, O. (2015). Kompiuterna grafika u suchasni knyzhkovi iliustratsii: problemy tekhniky ta styliu. [Computer graphics in modern book illustration: technology and style problems]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Mystetstvoznavstvo – The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Art Studies*. № 1 (33), 157–161 [in Ukrainian].
4. Davydenko, L.F. (2014). Zasoby hudozhnoi vyraznosti u knyzhkovii grafitsi: tradytsii ta innovatsii [Expressive means in book graphics: traditions and innovations]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu. Seriya: Pedagogika – Scientific Bulletin Melitopol State Pedagogical University. Series : Pedagogy*. № 1, 115–118. [in Ukrainian].
5. Skliarenko, N.V. (2023). *Vizualni komunikatsii v dyzaini: dynamichni kontseptsii staloho rozvytku: monografiia* [Visual communications in design: dynamical concepts of sustainable development: a monograph]. Lutsk : Vezha-druk [in Ukrainian].
6. Tvorchy sily Ukrainy: Ukrainski mytsi pro viinu (5-ta chastyna) [Creative forces of Ukraine: Ukrainian artists about the war (part 5)] Retrieved from: <https://elle.ua/ludi/novosty/tvorch-sili-ukrani-ukransk-mitc-pro-vynu-5-chastyna/> Copyright ELLE Ukraine, 2021. [in Ukrainian].
7. Reaktsiia ukrainskykh mytsiv na viinu, yaku pochala RF [Response of Ukrainian artists to the war started by the Russian Federation] *Ukrainer*. 2022. Retrieved from: <https://ukrainer.net/ilustratory-pro-viynu> [in Ukrainian].
8. Iliustratsii pro viinu, yaki pokazuiut, kudy maie pity Rosiia [Illustrations about the war that show where Russia should go] Retrieved from: <https://volodymyrets.city/articles/197210/ilyustracii-pro-vijnu-yaki-pokazuyut-kudi-maye-piti-rosiya> [in Ukrainian].
9. Belichko N.Yu. (2011). Iliustratsiia. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Illustration. Encyclopedia of Modern Ukraine] I.M. Dziuba, A.I. Zhukovsky, M.G. Zhelezniak [et al.] (Eds.), NAN Ukraine, NTSh. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-13244> [in Ukrainian].

УДК 79.091:[688.742-028.23:004.9

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-6>**Валерія БОЙКО,***orcid.org/0000-0002-3439-7590*

аспірантка

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) *boyko31197@gmail.com*

ФУНКЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ВІДЕОДИЗАЙНУ В ОФОРМЛЕННІ СЦЕНІЧНОГО ВИДОВИЩА

Сучасні технології відеодизайну та мультимедійні рішення дозволяють створювати вражаючі візуальні ефекти у процесі створення естрадних номерів сценічного мистецтва. Дана наукова стаття досліджує важливість функціональної складової відеодизайну в оформленні сценічного видовища та її специфіки. Автор досліджує роль відеодизайну в створенні атмосфери та настрою на сцені, використовуючи відео елементи для підсилення візуальної привабливості видовища та допомагаючи у формуванні драматургійної лінії номера. Однак, у процесі розробки подібних шоу-проектів важливо розуміти, що відеодизайн не повинен омінувати над діяльністю акторів/артистів на сцені, а має лише доповнювати сценічну дію та створювати необхідну атмосферу за допомогою специфічних художньо-виразних засобів та прийомів. У матеріалах проаналізовані сучасні практики постановки сценічних номерів з використанням відеодизайну та запропонована відповідна класифікація, побудована на основі характерних функціональних відмінностей таких проектів. Дотичним до дослідження є напрямки відеодизайну, в якому можуть застосовуватись такі креативні технології як: доповнена реальність, віртуальна реальність, розширена реальність, інтерактивна графіка та інші.

Як результат, стаття формує розуміння важливості використання відеодизайну в сучасному сценічному мистецтві, за допомогою визначення функціональної складової, а також досліджує ефективність його використання для підвищення якості сценічного видовища та забезпечення художньої ефектності сценографії. Прямий зв'язок відеодизайну та драматургійної основи номера прослідковується та зазначається у висновках матеріалу. Дослідження, наведені в статті, є корисними для спеціалістів, які працюють у сфері сценічного мистецтва, а також для студентів театральних вузів, які вивчають теорії та практики відеодизайну.

Ключові слова: відеодизайн, відеоряд, сценічний дизайн, доповнена реальність.

Valeriia BOIKO,*orcid.org/0000-0002-3439-7590*

Graduate student

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) *boyko31197@gmail.com*

FUNCTIONAL COMPONENT OF VIDEO DESIGN IN THE DESIGN OF A STAGE PERFORMANCE

Modern video design technologies and multimedia solutions allow for creating impressive visual effects in the process of creating stage performances. This scientific article explores the importance of the functional component of video design in the stage production and its specifics. The author investigates the role of video design in creating the atmosphere and mood on stage, using video elements to enhance the visual attractiveness of the performance and helping to shape the dramatic line of the act. However, in the process of developing such show projects, it is important to understand that video design should not dominate over the actors/artists on stage but should only complement the stage action and create the necessary atmosphere through specific artistic expressive means and techniques. The materials analyze modern practices of setting stage performances using video design and propose a corresponding classification based on characteristic functional differences of such projects. Relevant to the research is the direction of video design in which such creative technologies can be applied as augmented reality, virtual reality, augmented reality, interactive graphics, and others.

As a result, the article forms an understanding of the importance of using video design in modern stage art by determining its functional component and explores its effectiveness in improving the quality of the stage performance and ensuring the artistic effectiveness of the stage design. A direct connection between video design and the dramatic basis of the act is traced and noted in the material's conclusions. The research presented in the article is useful for specialists working in the field of stage art and for students of theatrical universities studying the theories and practices of video design.

Key words: video design, video sequence, stage design, augmented reality.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається активне використання технічного інструментарію та механізованої техніки в організації сценічних видовищ. Ці тенденції зумовлені бажанням режисерів знайти оригінальні та креативні прийоми, виокремити свої постановки з-поміж інших. Відеодизайн – відносно нова сфера дизайнерської практики, що виникла на перетині цифрових медіа, відео та мистецтва. Це форма вираження, що поєднує елементи анімації, моушн-графіки, кіновиробництва та цифрового мистецтва. В Україні відеодизайн значно розвинувся за останнє десятиліття у відповідь на технологічний прогрес і поширення доступних цифрових медіаінструментів. У сучасних режисерських практиках використовуються технології доповненої реальності (естрадний номер НК та Вася Демчук “Sorry”, режисер Г. Нєнов), елементи інтерактивності (шоу «Super Star» співачки С. Лободи, режисер О. Боднарчук), екранної онлайн-трансляції сценічної дії (шоу “Vislovo” гурту Время і Стекло, «Залізна ластівка» гурту The Hardkiss, режисерська група “Tri direction”) тощо. Відтак, сучасні режисери повинні володіти знаннями в області технологій генерації візуального контенту та його використання.

Особливу увагу варто звернути на функціональну складову застосування відеодизайну в оформленні сценічного видовища, адже, як засвідчує сучасний досвід, відеооб’єкти слугують не лише засобом виразності, а й особливим творчим методом створення художнього образу постановки. Тому, актуальним завданням дослідження є виявлення функціональних особливостей відеоряду в організації сценічних видовищ.

Аналіз досліджень. Відеодизайн вважається відносно новою формою мистецтва, тому більшість дослідників на основі власної аналітичної діяльності намагаються сформувати визначення, інструменти та методи створення об’єктів відеодизайну сценічного простору. У контексті даного напрямку дослідження під поняттям «сценічний простір» розуміємо загальновідоме значення: «< ... > простір сценічного майданчику, де відбувається сценічна дія» (Паві, 2006: 360). Дослідниця К. Юдова-Романова досліджує дане поняття, зазначаючи його головне призначення «< ... > утримувати в певних межах творчий акт, художнє перетворення дійсності, ілюзію» (Юдова-Романова, 2019: 118). У ході дослідження авторка поетапно формує думку про багатоваріантність способів оформлення сценічного простору, що веде за собою формування поняття «дизайн сценічного простору» та пояснюючи його як «< ... > широке

та універсальне розуміння оформлення сценічного простору як мистецького феномену у порівнянні зі сценографією» (Юдова-Романова, 2019: 119).

Після огляду наукової літератури, дотичної до теми статті, було встановлено, що офіційні довідкові джерела не подають визначення поняття «відеодизайн». Проте, у дзеркалі науки наявні поодинокі спроби формулювання даної дефініції, яку вчені інтерпретують, відповідно до контексту власних досліджень. Зокрема, у публікації «Відеодизайн: тенденції, пошуки, перспективи» дослідниця І. Довженко провела аналіз існуючих тлумачень поняття «відеодизайн», проаналізованих у джерельній базі як: «< ... > створення художнього оформлення будь-чого у формі рухомого зображення, форма графічного дизайну < ... >, процес пошуку оптимального рішення поставленого завдання у виробництві < ... >, діяльність, що забезпечує технічні і творчі аспекти відеоряду < ... >, управління формами, фактурами, кольорами у русі < ... >» (Довженко, 2018: 24). Як видно, семантика поняття «відеодизайн» у науковому розумінні є недостатньо обґрунтованою та потребує подальших досліджень і уточнень.

Аналізуючи наукові здобутки за темою статті, знаходимо матеріали вітчизняних науковців, які приділили увагу дослідженню впровадження відеодизайну у сценічний простір. Зокрема, І. Довженко (Довженко, 2018; Довженко, Дубініна, Прасол, 2021), М. Мельник (Мельник, 2019; Мельник, Фішер, 2021), В. Фішер (Мельник, 2019; Мельник, Фішер, 2021; Фішер, 2021) розглядають принципи створення відеоконтенту для сценічних номерів. І. Довженко також аналізує тенденції розвитку відеодизайну, його історіографію, культурні цінності та застосування у різних видах мистецтва. Авторка стверджує, що «спроба дати визначення поняттю «відеодизайн» призводить до необхідності його розгляду як вищої сучасної культури» (Довженко, 2018: 24). У дослідженні «Прагматичні аспекти інноваційних засобів виразності арт-проектів» В. Фішер зазначає, що відеодизайн є «засобом ідейно-емоційної виразності при проведенні професійних цілісних естрадних видовищ» (Фішер, 2021: 553).

Автори І. Довженко, Є. Дубініна, С. Прасол у науковому дослідженні «Творення візуального нарративу засобами моушн- та відеодизайну» стверджують, що «зображення може впливати на настрій людини, а також формувати певну ідею. Враження від споглядання картини можна посилити завдяки прийомам моушн та відеодизайну, музичного або звукового супроводу» (Довженко, Дубініна, Прасол, 2021: 121).

У матеріалах О. Жарук «Відео-арт як передвісник мультимедійного відеодизайну» окреслено історичний аспект формування медіа-арту та дослідження процесу його побудови як підґрунтя для мультимедійного відеодизайну. Авторка виділяє документальний, аудіо-візуальний та концептуальний естетичні різновиди відео-арту, до якого входить і відеодизайн, і зазначає, що наведені напрямки «використовують різний творчий матеріал, особливі методи його генерування та специфічні принципи змістоутворення, де домінує та чи інша естетична особливість» (Жарук, 2013: 176).

Особливу увагу теорії створення відеоряду у сценічному мистецтві приділяє режисер-практик О. Боднарчук у монографії «Як створити грандіозне шоу» (Боднарчук, 2020). Режисер виокремлює декілька етапів роботи над створенням відеодизайну та концентрує увагу на різновидах його змістовного наповнення на прикладі власного режисерського досвіду. Однак, цій роботі бракує наукового аналізу виявленої проблеми.

У більшості розглянутих праць за даною тематикою висвітлюється загальний досвід застосування відеоконтенту в організації сценічних видовищ, проте, питання функцій відеодизайну у сценічних номерах, його специфічної ролі в художньому образотворенні залишається поза увагою. У той же час, питання концептуального наповнення відеоряду, розробленого для сценічного видовища, є вкрай актуальним та важливим. Таким чином, функціональна складова відеодизайну набуває особливого значення та потребує ґрунтового аналізу на прикладі конкретних практик.

Мета статті – виявлення функціональної складової застосування відеодизайну в оформленні сценічного видовища, а сам відеодизайн як предмет дослідження потребує кваліфікованого підходу до виявлення специфічних засобів його художньої виразності.

Виклад основного матеріалу. Практика відеодизайну бере початок з експериментальних спроб проектування зображення на сцені. Так, вперше в історії сценічного мистецтва відеопроєкція була використана у 20-х роках ХХ століття: німецький режисер театру “Volksbühne” Е. Піскатор здійснив проєкцію кіноматеріалу на декорації у своїх виставах «для створення додаткового смислового об’єму, для поглиблення психологічних характеристик героя тощо» (Левченко, 2018: 46). Він часто використовував мультимедійні технології у своїх виставах: проєктування рухомого тексту повідомлень на лаштунки, відеозображення зоряного неба, що демонструвалося на задньому плані сцени тощо.

На відміну від театрального мистецтва, на естрадних підмостках така практика запровадилась лише у другій половині ХХ століття. Специфіка проектування значно відрізнялась від вище поданого прикладу. В організації концертів артиста Дж. Хендрікса та гурту “The Doors” у 60-х рр. ХХ століття, було використано проєкційні екрани з демонстрацією ряду «психоделічних» зображень, що стало першою спробою використання відеоряду на сцені. Проте, активна цифровізація 90-х років ХХ століття дозволила відеодизайну зайняти окрему нішу у сценічному мистецтві. Шоу “The Believe” (1999 р.) співачки Cher показово засвідчило високий рівень використання екранних технологій та відеодизайну у шоу-бізнесі, що змусило «режисера мислити екранними можливостями» (Боднарчук, 2020: 340).

Сучасний досвід створення об’єктів відеодизайну демонструє різноманіття підходів та методів розробки відеоконтенту. Так, наприклад, функціональна складова відеодизайну може виражатись у театральних прийомах *сценографічного оформлення*, коли відеодизайн слугує доповненням загальної «картинки» сценічного простору. Зокрема, у дев’ятому концертному турне «MDNA» (Madonna The MDNA, 2013) співачки Madonna за допомогою відеоконтенту демонструється інтер’єр та фасад готичного Кельнського собору. За допомогою відеоряду глядач ніби вирушає у «символічну подорож душі» від темряви до світла. Тож, відеографіка слугує декораційним оформленням сценічного простору і вказує на місце дії. Схожий приклад використання графіки знаходимо у першій концертній резиденції “PLAY” (Katy Perry – play, 2022) американської співачки Katy Perry. Об’єкти відеодизайну у поєднанні з гіперболізованими декораціями створюють атмосферу дитячої кімнати, галявини чи ігрового автомату, занурюючи глядача у запропоновані обставини шоу. Наведені приклади демонструють функцію сценографічного оформлення з уточненням місця дії за допомогою відеоконтенту.

Більшість режисерів у процесі розробки номера для артистів створюють відеодизайн абстрактного змісту, додаючи таким чином художнього оформлення постановці. У таких випадках відеосупровід не є продовженням музичного матеріалу, а виконує роль сценографічного оформлення номера. Так, у сценічній постановці української співачки НК «Обіцяю» у програмі «Вечір прем’єр з Катериною Осадчою» (НК – «Обіцяю», 2019) зображення різноколірної текстури з блискітками на задніх екранах слугують яскравим візуальним компонентом загальної композиції номера. Схожі прийоми

використано в естрадному виступі під назвою «Вірю у тебе» співачки Jamala на «Музичній платформі 2022» (Новорічна музична платформа, 2022), в якому дизайн абстрактної галактики підкреслював душевність музичної композиції.

Об'єкти дизайну слугують додатковим засобом впливу на глядача, створюючи атмосферу номера за допомогою динаміки кадру, зміни кольорової палітри, розподілу контенту на логічні частини тощо. Наочним прикладом використання такого прийому є номер “Bonfire” гурту Tvorchi на національному відборі “Eurovision 2020” (Tvorchi – Bonfire, 2020). Концептуально відеодизайн не змінює змістовного наповнення, проте, мінлива динамічність візуального зображення екранів підкреслює ексклюзивність авторської електронної музики.

Схожий приклад використання графіки знаходимо у виступі гурту “Go-A” з піснею “Шум” (Go-A – Шум, 2021), що відбувся на святковому концерті до 30-ї річниці незалежності України. За допомогою «ламаних» ліній та відповідної колірної гами підкреслюються необхідні фрагменти музичного ряду пісні та створюється тематична атмосфера.

Тож, у цих прикладах виявлено, що за допомогою відеодизайну можливо посилити музичні акценти та створити необхідну атмосферу сценічного видовища. Відеоряд у таких номерах не є основним чи рівним до сценічної дії «учасником», тому тут визначаємо відеодизайн як засіб створення художнього образу та атмосфери номера, що вказує на його сценографічний потенціал. Зазначимо, що у цьому випадку відеодизайн є лише доповненням номера і жодним чином не впливає на його драматургію побудову.

Аналізуючи практику режисерських постановок, також виокремлюємо приклади використання відеодизайну в якості засобу вираження концептуального доповнення постановки, що вказує на *змістовну функцію*. Подібні проекти відеодизайну виражено за допомогою метафоричних та символічних об'єктів візуального матеріалу. Так, у восьмому світовому концертному турі “Sticky & Sweet Tour” американської співачки Madonna режисери створили відеодизайн для номера “Get stupid” (Madonna – “Get stupid”, 2010), побудований на метафорах. Інакомовні засоби виразності виражали гостро-соціальні та екологічні проблеми: «Земля, час якої спливає», «продаж надр планети з телемагазину» тощо.

Схожий приклад знаходимо у номері на пісню «Стефанія» гурту «Kalush Orchestra» на пісенному конкурсі “Eurovision 2022” (Kalush Orchestra –

«Стефанія», 2022). Тут відеоряд містить символи та алегорії, за допомогою яких розкривається змістовна складова номера. Відповідно до змісту, «материнські очі» є образом України-матері, що плаче від смутку за своїми дітьми; «долоні», що оберігають їх від зла (відповідно до змістовної частини пісні); «тіні», продемонстровані на екрані планшета сцени, – як «душі» українців, що розкидані по світу, або загинули на війні.

До ряду прикладів використання інакомовних засобів виразності у відеоряді відносимо виступ співачки Dorofeeva на благодійному концерті «Vienybės jėga» (укр. «Сила єдності») у Литві. Під час виконання пісні «Ой там на горі» (Dorofeeva – «Ой там на горі», 2022) демонструвався відеодизайн, що містив образ «голуба з гілочкою оливи», як уособлення миру та кінця «божої кари» (відповідно до Біблійного сюжету). Таким чином, відеоряд може містити у собі комплекс інакомовних засобів виразності, що формує інтелектуальний зміст номера.

Оригінальний графічний ряд базується на спеціально підготовленому, заздалегідь відзнятому матеріалі, наповнений сучасними кліпмейкерськими прийомами і несе особливий художньо-естетичний зміст. Так, у проекті «Новорічна музична платформа 2022» (Новорічна музична платформа, 2021), зокрема у номерах «Jomo» артиста Monatik та «Гуси» артиста Wellboj, яскрава кольорова гама відеоряду була доповнена спеціально створеними фото- та відеоматеріалами, які за допомогою поліекранного методу (одночасний показ декількох зображень) та текстових фільтрів сформували цікавий творчий матеріал.

Ще однією актуальною тенденцією у контексті впровадження художньо-образних властивостей відеодизайну на сцені стало використання готових матеріалів із кліпів (короткий драматургічно завершений відрізок відеоматеріалу під музичний супровід) артистів для створення оригінального сценічних номерів. Такий вид відеоматеріалу зумовлено відсутністю бюджету для створення оригінального матеріалу. Використання кліпів у відеодизайні часто зустрічається у номерах гурту TVORCHI, Ivan Navi та інших. Варто зазначити, що в цих випадках відеодизайн виступає рівноправним змістовним компонентом номера та, подібно артисту, є носієм інформації.

Особливу увагу привертають сценічні практики, в яких відеодизайн несе *структуротворчу функцію*. При цьому, режисерський акцент та драматургія номера виражені лише за допомогою сучасних креативних технологій та методів взаємодії артиста з ними. Зокрема, у сценіч-

ному перфоменсі «Fever» італійської співачки L. Cuscatini створено ілюзію взаємодії з відео контентом за допомогою спеціальних монтажних прийомів: співачка ніби «зникає» та «з'являється» у різних частинах екранних меж, дублюється та взаємодіє з «віртуальними» зображеннями танцівників. У такий спосіб відеоряд слугує режисерським прийомом, за допомогою якого створюється оригінальне сценічне дійство.

Схожий приклад знаходимо у виступі американської співачки Beyonce (“Run the World (Girls)”) на музичній премії “Billboard Awards Performance 2011” (Beyonce – “Run the World (Girls)”, 2011). Об'єднавши технологію проєкційного картографування відеомапінгу з реальною сценічною дією, глядачі бачать задалегідь відзняте відео, що імітує рухи співачки, створюючи ефект «прямої взаємодії» з відеорядом.

Відтак, у результаті дослідження вище поданих прикладів встановлено, що використання спеціальних методик монтажу та прийом взаємодії відеоряду з артистом створюють ілюзію інтерактивності відеодизайну.

Враховуючи швидку цифровізацію сценічного мистецтва, відеосупровід сценічних номерів зазнав видозмін та осучаснення. Зокрема, в сучасних практиках наявні спроби додавання графічних елементів на етапі постпродакшн. Мова йде про технології розширеної реальності (термін розширена реальність (XR, extended reality) позначає комплекс імерсивних технологій, які об'єднують фізичний і віртуальний світи, при цьому XR – це термін широкого сенсу, котрий об'єднує в собі віртуальну реальність (VR), доповнену (AR) і змішану (MR) (Ortel, 2020).

Так, відома американська співачка Billie Eilish під час стрім-концерту (прямої трансляції) “Where do we go?” (Billie Eilish – “Where do we go?”, 2020) за допомогою розширеної реальності втілила у сценічному просторі сценографію та алегоричні образи: співачка опинилась на дні океану, у великому коридорі, а далі на неї полювали павук, акула і т.д. У такий спосіб створювалася візуально-семантична платформа для екранізації гостро-соціальних проблем сьогодення.

А у практиці постановки номера для артистів Вася Демчук і NK – “Sorry 2” на «Вечорі прем'єр з Катериною Осадчею» (Вася Демчук і NK –

“Sorry 2”, 2021) використано технологію доповненої реальності, за допомогою якої відеооб'єкти номера стали об'ємними. Художній образ номера базувався на графічних малюнках міста та шрифтових фрагментах тексту пісні, що в кульмінаційному моменті почали «виходити» за межі екрану, ніби занурюючи глядача у сюжет історії. Як бачимо, завдяки використанню відеодизайну як структуротворчого методу, що «вмонтовується» за допомогою сучасних технологій доповненої та розширеної реальності до сценічного простору, по-іншому осмислюється зміст запропонованої пісні.

Висновки. Отже, результати дослідження, насамперед, демонструють показове перенасичення сучасного сценічного простору відео контентом в естрадних номерах, що має свої як позитивні, так і негативні наслідки. Традиційним технічним засобом візуалізації на сценічних майданчиках стали led-екрани, що за допомогою відео концептуально доповнюють задум номера. При цьому функції відеодизайну суттєво різняться і основні з них можна сформулювати так:

1. *сценографічна функція*, завданням якої є естетизація простору. При цьому естрадний номер є самостійною одиницею, де відеодизайн не займає ключових позицій. До такого функціонального різновиду належить декоративне оформлення сценічного простору за допомогою відеоконтенту, створення динамічного художнього образу та певної атмосфери вистави;

2. *змістовно-концептуальна функція*, що за своїм семантичним наповненням прирівнює продукт відеодизайну до носія драматургічного змісту номеру, перетворюючи відеопроєкт на повноцінного співучасника сценічного видовища;

3. *структуротворча функція*, яка реалізується впровадженням відеоматеріалу за допомогою сучасних імерсивних технологій, внаслідок чого акцентує увагу глядача на інноваційних технологічних прийомах замість самого виступу артиста.

Відтак, перспективи подальших досліджень даної проблеми передбачають висвітлення її різних аспектів, що стосуються потенціалу відеодизайну для створення специфічної образної мови сценічного простору, жанрово-типологічних особливостей застосування відеоконтенту, розвитку відповідних проєктних пропозицій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боднарчук О.В. Як створити грандіозне шоу. Київ: ТАК видавництво, 2020. 360 с.
2. Вася Демчук і NK – “Sorry 2”. Вечір прем'єр с Катериною Осадчею. URL: <https://youtu.be/gBeFfw0ceX8> (дата звернення: 08.08.2022).
3. Габрель Т. М. Історія становлення віджеїнгу як жанру сучасного медіа-мистецтва. *Art and design*. 2022. №1(17). С. 57–66.

4. Довженко І. Б. Відеодизайн: тенденції, пошуки, перспективи. *Актуальні проблеми сучасного дизайну* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р., м. Київ) : у 2-х т. Київ: КНУТД, 2018. Т. 2. С. 23–26.
5. Довженко І., Дубініна Є., Прасол С. Творення візуального нарративу засобами моушн- та відеодизайну. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасного дизайну». Київ : КНУТД. 2021. С. 118–121.
6. Жарук О. Відео-арт як передвісник мультимедійного відеодизайну. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. С. 175–180.
7. Ландяк О. М. «Аудіовізуальне мистецтво» як концепт у сучасному мистецтвознавчому дискурсі. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. Ун-ту ім. В. Гнатюка*. 2017. № 1 (вип. 36), С. 213–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUm_2017_1_32 (дата звернення: 21.11.21)
8. Левченко О. Зміна парадигми аудіовізуальних мистецтв у ситуації експансії цифрових технологій. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*. Київ : КНУКіМ, 2018. № 2. С. 42–52.
9. Мельник М. М. Синтез мистецтв у сучасних естрадних номерах. *Сценічне мистецтво у світовому культурному просторі XXI століття* : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. проф.-викл. складу, докторантів, аспірантів і магістрантів. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2019. С. 95–98.
10. Мельник М., Фішер В. Сценічні засоби виразності як невід’ємна компонента мистецтва естради. *ГРААЛЬ НАУКИ*, 2021. С. 677–679.
11. Надя Дорофеева – «Ой там на горі», «Люди як кораблі» виступ у Литві. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-wUHM8VfRow&ab_channel=Musfanatik (дата звернення: 08.08.2022).
12. НОВОРІЧНА МУЗИЧНА ПЛАТФОРМА 2022 URL: <https://youtu.be/tzvKz2SBEzg> (дата звернення: 08.08.2022).
13. Паві П. Словник театру. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 639 с.
14. Фішер В. Прагматичні аспекти інноваційних засобів виразності арт-проектів. *Грааль науки*, № 1. 2021. С. 552–553.
15. Юдова-Романова К. Сценічний простір: проблеми термінології у мистецтвознавчих дослідженнях. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку (напрям: культурологія)*. 2019. №. 33. С. 117–123.
16. Beyonce Billboard Awards 2011 Performance VS Lorella Cuccarini 2010 performance. URL: <https://youtu.be/N4ZBeUR0UHI> (дата звернення: 08.08.2022).
17. Billie Eilish “Where do we go” The Livestream. URL: <https://youtu.be/eQMPYaNZRfU> (дата звернення: 08.08.2022).
18. Binder T. Setting the stage for improvised video scenarios. *Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems* May 1999 P. 230–231.
19. Go_A «Шум» – виступ на концерті на честь 30-річчя Незалежності України. URL: <https://youtu.be/TFPuH1u8wwc> (дата звернення: 08.08.2022).
20. Kalush Orchestra – Stefania – LIVE – Ukraine – Grand Final – Eurovision 2022. URL: <https://youtu.be/F1fl60ydpLs> (дата звернення: 08.08.2022).
21. Madonna The MDNA Tour Live From Miami DVD Full Show by EPIX. URL: <https://youtu.be/LLmhx77mWyg> (дата звернення: 08.08.2022).
22. Madonna – Get Stupid (Sticky & Sweet Tour in Buenos Aires). URL: <https://youtu.be/jpdsqHsDks8> (дата звернення: 08.08.2022).
23. NK – «Обіцяю». Вечер прем’єр с Катериною Осадчей. URL: <https://youtu.be/oPPsfUJ2Tt0> (дата звернення: 08.08.2022).
24. Ortel S. About projection design. URL: <http://www.projctn.com/about-projection-design> (дата звернення: 17.10.22).
25. Play – katy perry (Full Residency Show). URL: <https://youtu.be/l7UzbUhV2bc> (дата звернення: 08.08.2022).
26. TVORCHI – Bonfire – Національний відбір на Євробачення–2020. Другий полуфінал. URL: <https://youtu.be/Gl7jHaxrIhE> (дата звернення: 08.08.2022).
27. Wahl Ch. Between Art History and Media History: A Brief Introduction to Media Art : Challenges and Perspectives. [w:] *Preserving and Exhibiting Media Art*. Published by Amsterdam University Press, 2013, P. 1–55.

REFERENCES

1. Bodnarchuk O.V. (2020) *Yak stvoryty grandiozne shou [How to Create a Grandiose Show]*. Kyiv: TAK vydavnytstvo. 360 p. [in Ukrainian].
2. Vasia Demchuk y NK – “Sorry 2” (2021). *Vechir premier s Katerynoiu Osadcheiu [Evening premier with Kateryna Osadcha]*. URL: <https://youtu.be/gBeFfw0ceX8> [in Ukrainian].
3. Habrel T. M. (2022) *Istoriia stanovlennia vidzheinu yak zhanru suchasnoho media-mystetstva [The History of the Development of VJing as a Genre of Contemporary Media Art]*. *Art and design*. № 1(17). S. 57–66. [in Ukrainian].
4. Dovzhenko I. B. (2018) *Videodyzain: tendentsii, poshuky, perspektyvy. [Video Design: Trends, Searches, Perspectives.. Aktualni problemy suchasnoho dyzainu: zbirnyk materialiv] Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (20 kvitnia 2018 r., m. Kyiv): u 2-kh t. -Dovzhenko I., Dubinina Ye., Prasol S. (2021) Tvorennia vizualnoho naratyvu zasobamy moushnta videodyzainu. [Creating a Visual Narrative Using Motion and Video Design Tools]. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni problemy suchasnoho dyzainu». KNUUD -Zharuk O. (2013) Video-art yak peredvisnyk multymediihnoho videodyzainu. [Video Art as a Precursor of Multimedia Video Design]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv -Landiak O. M. (2017) “Audiovizualne mystetstvo» yak kontsept u suchasnomu mystetstvosnavchomu dyskursi [“Audiovisual Art” as a Concept in Modern Art Studies Discourse]. Naukovi zapysky Ternopilskoho nats. ped.*

- Un-tu im. V. Hnatiuka -Levchenko O. (2018) Zmina paradyhmy audiovizualnykh mystetstv u sytuatsii ekspansii tsyfrovyykh tekhnolohii [The Paradigm Shift in Audiovisual Arts in the Situation of Digital Technology Expansion] Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv Seriya: Audiovizualne mystetstvo i vyrobnytstvo -Melnyk M. M. (2019) Syn-tez mystetstv u suchasnykh estradnykh Nomerakh [Synthesis of Arts in Modern Pop Numbers]. Stsenichne mystetstvo u svitovomu kulturnomu prostori XXI stolittia : materialy I Vseukr. nauk.-prakt. konf. prof.-vykl. skladu, doktorantiv, aspirantiv i mahistrantiv. Kyiv: Vyd. tsentr KNUKiM -Melnyk M., Fisher V. (2021) Stsenichni zasoby vyraznosti yak nevidiemna komponenta mystetstva estrady. [Stage Means of Expressiveness as an Integral Component of Pop Art]. Hraal nauky -Nadia Dorofeieva – “Oi tam na hori” (2022), “Liudy yak korabli” vystup u Lytvi. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wUHM8VfRow&ab_channel=Musfanatik. [in Ukrainian].
5. New Year Music Platform 2022. URL: <https://youtu.be/tzvKz2SBEzg> [in Ukrainian].
  6. Pavi P. (2006) Slovnnyk teatru [Dictionary of Theatre]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. 2006. 639 p. [in Ukrainian].
  7. Fisher V. (2021) Prahmatychni aspekty innovatsiinykh zasobiv yraznosti art-proiektiv [Pragmatic Aspects of Innovative Means of Expression in Art Projects]. Hraal nauky -Iudova-Romanova K. (2019) Stsenichniy prostir: problemy terminolohii u mystetstvoznachnykh doslidzhenniakh [Stage Space: Terminology Issues in Art Studies]. Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku (napriam: kulturolohii) -Beyonce Billboard Awards 2011 Performance VS Lorella Cuccarini 2010 performance. URL: <https://youtu.be/N4ZBeUR0Uhl>
  8. Billie Eilish “WHERE DO WE GO” (2020) The Livestream. URL: <https://youtu.be/eQMPYaNZRfU>
  9. Binder T. (1999) Setting the stage for improvised video scenarios. Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems May. P. 230–231
  10. Go_A “Shum” (2021) vystup na kontserti na chest 30-richchia Nezalezhnosti Ukrainy URL: <https://youtu.be/TFPu-H1u8wwc> [in Ukrainian].
  11. Kalush Orchestra – Stefania (2022) LIVE Ukraine Grand Final Eurovision 2022. URL: <https://youtu.be/F1fl60ypdLs> [in Ukrainian].
  12. Madonna The MDNA (2013) Tour Live From Miami DVD Full Show by EPIX URL: <https://youtu.be/LLmhx77m-Wyg>
  13. Madonna – Get Stupid (2010) (Sticky & Sweet Tour in Buenos Aires). URL: <https://youtu.be/jpdsqHsDks8>
  14. NK “Obitsiaiu” (2019). Vecher premer s Katerynoi Osadchei. URL: <https://youtu.be/oPPsfUJ2Tt0> [in Ukrainian].
  15. Ortel S. About projection design URL: <http://www.projctn.com/about-projection-design>
  16. PLAY KATY PERRY (2022) (Full Residency Show) URL: <https://youtu.be/17UzbUhV2bc>
  17. TVORCHI – Bonfire (2023) Національний відбір на Євробачення–2020. Другий полуфінал. URL: <https://youtu.be/G17jHaxrIhE>
  18. Wahl Ch. (2013) Between Art History and Media History: A Brief Introduction to Media Art: Challenges and Perspectives. Preserving and Exhibiting Media Art. Published by Amsterdam University Press. P. 1–55.

УДК 930.85:78.071.1 (477+438)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-7>

Оксана ГИСА,

orcid.org/0000-0003-2236-7498

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *oksana.hysa@gmail.com*

ЯГЕЛЛОНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ КОМПЛЕКС У ВИБУДОВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ ВІТОЛЬДА МАЛІШЕВСЬКОГО І НАТХНЕННЯ ТВОРЧОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ ОЛЕКСАНДРА КОЗАРЕНКА

Мета роботи – проаналізувати діяльність Вітольда Малішевського та Олександра Козаренка стосовно втілення ягеллонських засад у вибудові їхньої інтелектуальної біографії. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні культурологічного методу для осмислення в загальнокультурному колі спеці-альних ліній творчо-організаційної, наукової та мистецькотворчої, педагогічно-просвітницької діяльності Вітольда Малішевського та Олександра Козаренка. **Біографістики** – для окреслення постатей Вітольда Малішевського й Олександра Козаренка. **Музикознавчо-аналітичного методу** – для вивчення окремої стильової типології та історіографічних надбань. **Наукова новизна** роботи полягає у виявленні культурного феномена ягеллонства у вибудові інтелектуальної біографії найвидатніших представників культури й мистецтва Польщі й України Вітольда Малішевського та Олександра Козаренка.

Висновки. На основі опрацювання джерельного матеріалу виявлено, що: саме в одеський період диригентська діяльність стала базою творчого виявлення В. Малішевського, а крім того, визначилася в його педагогічно-організаційній активності як першого ректора Одеської консерваторії, що з перших місяців свого існування зарекомендувала себе одним із провідних музичних вишів України.

Ця здатність до організаційної світового рівня діяльності проявилася і у вищезгаданій акції організації Першого конкурсу піаністів імені Ф. Шопена, і в багатстві педагогічних звершень, кульмінацією якого був вихід з його композиторського класу генія польської музики ХХ сторіччя – Вітольда Лютославського. Різноманітний прояв творчої праці В. Малішевського-композитора в Одесі із твердою настановою на спільнослов'янські контакти був явним продовженням ягеллонських вподобань у слов'янських націях напередодні Першої світової війни. І щодо цього діяльність Олександра Козаренка, сім'я якого родом з Кіровоградщини і та, що вкоренилася в Коломиї і Львові, підхоплює полівекторність роботи В. Малішевського, яких поєднує вкоріненість першого в Південній Пальмірі і глибоке тяжіння до одеської музичної аури другого.

Ключові слова: ягеллонська культурна традиція, Вітольд Малішевський, Олександр Козаренко.

Oksana HYSA,

orcid.org/0000-0003-2236-7498

Candidate of Arts,

Associate Professor at the Department of Musicology

and Methodology of Musical Art

Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatyuk University

(Ternopil, Ukraine) *oksana.hysa@gmail.com*

THE JAGIELLONIAN CULTURAL COMPLEX IN THE CONSTRUCTION OF THE INTELLECTUAL BIOGRAPHY OF WITOLD MALISZEWSKI AND THE INSPIRATION OF CREATIVE UNIVERSALISM OLEKSANDR KOZARENKO

The purpose of the work is to analyze the activities of Witold Maliszewski and Oleksandr Kozarenko regarding the implementation of Jagiellonian principles in the construction of their intellectual biography. **The research methodology** consists in the application of the cultural method for understanding in the general cultural circle special lines of creative-organizational, scientific and artistic, pedagogical and educational activities of Witold Maliszewski and Oleksandr Kozarenko. **Biographies** – to outline the figures of Witold Maliszewski and Oleksandr Kozarenko. **Musicological-analytical method** – for the study of a separate stylistic typology and historiographical assets. **The scientific novelty** of the work lies in the discovery of the cultural phenomenon of Jagiellonianism in the construction of the intellectual biography of the most prominent representatives of the culture and art of Poland and Ukraine, Witold Maliszewski and Oleksandr Kozarenko.

Conclusions. Based on the processing of the source material, it was found that: it was during the Odessa period that conducting activity became the basis of Witold Maliszewski's creative expression, and in addition, it was determined in his pedagogical and organizational activity as the first rector of the Odessa Conservatory, which from the first months of its existence proved itself as one of the leading music universities of Ukraine.

This ability to organize world-class activity was manifested in the above-mentioned action of organizing the First F. Chopin Pianist Competition, and in the wealth of pedagogical achievements, the culmination of which was the exit from his composition class of the genius of Polish music of the 20th century – Witold Lutoslawski. The multi-national manifestation of the creative work of composer Witold Maliszewski in Odesa, with a strong emphasis on Slavic contacts, was a clear continuation of the Jagiellonian preferences in the Slavic nations on the eve of the First World War. And in this regard, the activity of Oleksandr Kozarenko, whose family comes from Kirovohrad Oblast and is rooted in Kolomyia and Lviv, picks up on the multi-vector nature of the work of Witold Maliszewski, which is combined by the roots of the former in South Palmyra and the latter's deep attraction to the Odesa musical aura.

Key words: Jagiellonian cultural tradition, Witold Maliszewski, Oleksandr Kozarenko.

Постановка проблеми. Слов'янська музична культура XIX–XX століть виділяє багатий фактаж із національними розгалуженнями у мистецтві, що мають свої неповторні особливості прояву і розвитку. Багато з цих національних шкіл перебували в взаємодіях, що перетиналися, розходилися на певному історичному етапі і контактуючи одна з одною на іншому. Так, в Україні становили впливовий прошарок музичних сил і були безпосередньо пов'язані з нею чимало польських виконавців і композиторів, серед яких Вацлав Малішевський, Кароль Шимановський, Ігнаці Падеревський, Богуслав Шеффер, Еміль Млинарський, Павло Коханський, Антон Рубінштейн та багато інших. Одночасно українські композитори, виконавці та музикознавці – Михайло Завадський, Борис Лятошинський, Болеслав Яворський та інші – формувалися у зіставленні з польською культурною традицією.

Не будемо забувати, що у XIX і на початку XX століття Львівська консерваторія була навчальним закладом, орієнтованим на Відень, а з кінця 1918 року – на Варшаву; першим ректором Одеської консерваторії був етнічний поляк В. Малішевський, родом з Могилева-Подільського в Україні, згодом великий польський композитор та організатор Конкурсу імені Фридерика Шопена. Цим, звичайно, не вичерпуються перехресні культурні зв'язки України та Польщі, що історично склалися не у простих пропорціях взаємин, але які характеризували деякі сутнісні моменти формування національних традицій і культурних цінностей названих та інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема музики авангарду та україно-польських зв'язків займалися Козаренко Олександр (Козаренко, 2001), Андросова Дарина (Андросова, 2005), Маркова Олена (Маркова, 1999: 79–87), Павлишин Стефанія (Павлишин, 1980) та інші. Діяльність В. Малішевського як композитора, музикознавця, популяризатора музичної культури в періодичних виданнях різноаспектно вивчали: Маркова Олена (Маркова, 2000: 47–51), Назаренко Валентина (Назаренко, 2009: 1), Глінський

Мареуш (Gliński, 1931: 82–83), Суховеико Рената (Suchowiejko, 2023), Вроцький Едвард (Wrocki, 1931: 145–148). Слід згадати й про публікації-спогади відомих учнів композитора Лютославського Вітольда (Gwizdalanka, 2005) й Пануфніка Анжея (Panufnik, 1987).

Творчу діяльність Олександра Козаренка висвітлено у працях: Коменди Ольги (Коменда, 2013: 10–16), Мельник Лідії (Мельник, 2002: 109–114), Павлишин Стефанії (Павлишин, 1980: 3–4), Чекана Юрія (Чекан, 1996: 3), Швець-Савицької Наталії (Швець-Савицька, 2005: 360–365) та інших. Проте ця проблема недостатньо вивчена в українському та зарубіжному музикознавстві і потребує більш глибокого осмислення.

Мета роботи – проаналізувати діяльність Вітольда Малішевського та Олександра Козаренка стосовно втілення ягеллонських засад у вибудові їхньої інтелектуальної біографії.

Виклад основного матеріалу. Ідея ягеллонська народжена була об'єднуючою енергією литовсько-польських князів в єдності з русами-українцями щодо слов'ян у протистоянні тевтонському нашестю. Ці події XV століття склали основу великого злету Польщі в наступні два віки на рівень Великої Польщі, фактично імперії, яка поставила воєнно-політичний заслон агресії германській расі, що впродовж попередніх двох століть – XIII і XIV завоювала усі західнослов'янські князівства, що заселяли Європу на південь від Балтики до Ла-Маншу. Цей історичний подвиг Литовсько-Польської держави, у надрах якої піднялася козацька Україна як суттєва частка мілітарної й культурної сили Речі Посполитої, трималася пам'яттю про єдину нерозділену церкву. А в ній православні і католики не становили віросповідальних опозицій, їх єдність захищала здобутки культурно-мистецького значення, вбираючи і позаслов'янські чинники (Маркова, 2000: 47).

І ця культурна відкритість, народжена історією, була дорогою Олександрові Козаренку, який часто нагадував одеситам про пам'ятні дати творчих контактів із Сходом Європи, демонструючи, за звітами Львова, пам'ятливість про надбання німецького світу в його солідаризації із слов'янством, найкращим втіленням якої став Святослав Ріхтер, німецьке походження батька якого органічно поєдналося із князівським докореневим іменем, що в домашніх умовах, за відомостями Тамари Сидоренко-Малюкової, яка була близькою до сім'ї довоєнних Ріхтерів, замінювалося слов'янським найменуванням Светік.

Відзначимо, що в ягеллонстві і народженому в ньому сарматизмі О. Козаренку вбачав програму консолідації сил слов'янства у культуро-будівній експансії, пам'яткою про яку є Ягеллонський університет, що став прототипом університету Львівського, а основою яких були візантійські і давньоруські моделі університетів та академій. Саме від цих віків ягеллонства, XV–XVI, пішла традиція в Польщі розглядати надбання Київської Русі як безпосередні джерела культурних здобутків і Польщі, і України – слов'янського світу загалом. І це в Україні, паралельно до двонаціонального австрійського образу Ференца Ліста (угорсько-німецький митець – він навіть слабо володів угорською мовою), маємо українського композитора польського походження Михайла Завадського (Маркова, 2000: 49).

У XX столітті в Польщі відбувся стрімкий розвиток напрямів її національної музики з проведенням фестивалю «Варшавська осінь» та інших; Польща стала одним з впливових центрів сучасної музики в Європі. І це незважаючи на те, що ще на початку XX століття польська музична культура переживала кризу: романтичний вік йшов, а його високий національний символ – шопенізм ставав стильовим анахронізмом. Повернення відбулось у зв'язку із діяльністю «Молодої Польщі» на чолі із варшав'янином, професором Зигмунтом Носковським, який почав писати краков'яки на противагу мазуркам доби романтизму, і висуненням Кароля Шимановського, уродженого та вихованого в Україні і прийнятого одеським мистецьким осередком набагато раніше, ніж це відбулося в корінній Польщі.

Також очевидними оглядами на зв'язок із національною культурою відрізнялася «краківська» гілка польського мистецтва, що зберігала панславістські устремління на контактність західного та східного слов'янського світу. Зі сказаного впливає спеціальна значимість подій у польській музиці другої половини XX століття для світового

та вітчизняного мистецтва, оскільки польський авангард поєднував показники мистецьких досягнень планетарного рівня, відповідно які мають суттєві стосунки української традиції.

Загальноєвропейський контекст подання польської культури відтіняє значущість музичних перетинів Польща-Україна, оскільки вітчизняний внесок автономно трактує зв'язок з антитрадиціоналістськими устремліннями Заходу, крім взаємозв'язку польської музики з українською, балтійською, німецькою і французькою музичною культурою. Французький авангард другої половини (друга половина XX століття) претендував на світове лідерство, а польський – на лідерство у країнах тодішнього так званого «соціалістичного табору». Багато авангардних технік, наприклад, серіалізм, сонористика, якими користувалися польські та українські композитори, були раніше запозичені французькими композиторами – нерідко із східнослов'янських витоків.

Розглядаючи суть того, що становило ество ягеллонської Польщі, не забуваймо, що ренесансна Річ Посполита була не лише осередком певної міжконфесійної гармонії і вже цим благим винятком серед інших тодішніх європейських держав, а й вмістилищем слов'янської культурно-наукової експансії світового значення (Гиса, 2022: 22).

Ця ідея ягеллонського призначення польської, литовської та української культури у мистецьких розвідках слов'янства XX–XXI століть надзвичайно хвилювала О. Козаренка. Підготовлювані мною матеріали для наступних публікацій призначені пам'яті маестро і спираються на його музикознавчі розробки мови-мовлення в музиці, як це впливає з музики зі словом чи в інструментальній самостійності втілення специфічно музичних засобів узагальнення та звукової символізації смислу.

Ягеллонство запліднило культурно-мистецьке буття Польщі та України в другій половині XIX – на початку XX століття. Поширення панславістських ідей, щирими сповідниками яких були польський письменник Болеслав Прусс і його співвітчизник, відомий історик Казимир Валішевський, видатний український вчений-гуманітарій, професор Харківського університету Олександр Потєбня та інші визначні діячі, орієнтувало польський «прокраківський» нахил. Так, З. Носковський, щирий шанувальник творчої спадщини Ф. Шопена, звертається до фольклорного шару як такого, що ніяк не відображений у «західника» Ф. Шопена, а саме: до краківського танцювального фольклору. Таке ж фольклорне спрямування існує в народженого в Україні

І. Падеревського. І цей інтерес до краківсько-ягеллонського осередку мав своє продовження в польській музичній культурі першої половини ХХ століття у провідній творчій діяльності вихідців з України К. Шимановського, П. Коханьського, І. Падеревського, В. Малішевського та інших чільних митців (Гиса, 2022: 22).

Однак щоб оцінити місце спадщини Вітольда Малішевського в розвитку польської музики, доцільно розглянути його творчість в історичному контексті. В. Малішевський – видатний європейський музикант першої половини ХХ століття, діяльність якого залишила значний внесок у музичному житті України і Польщі. У наш час творче життя і спадщину композитора вивчають переважно польські дослідники, а українські обходять увагою. Виняток становлять хіба що одеські науковці, які активно висвітлюють діяльність фундатора і першого ректора Одеської консерваторії.

В. Малішевському належить вагомий внесок у становлення музичного мистецтва в Україні. У 1913 році він став одним із засновників першої в Україні консерваторії – Одеської (нині – Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової). В. Малішевський запросив до викладання в ній європейських музикантів. Увів курси з композиції, гармонії, інструментовки, оркестру та ансамблю. Як диригент він давав концерти зі студентським оркестром, що виконував твори Людвіга ван Бетховена, Йозефа Гайдна, Макса Бруха та інших відомих композиторів (Назаренко, 2009: 1).

Приблизно в 1915 році в Одеській консерваторії починає працювати випускник Віденської консерваторії, талановитий піаніст, органіст і композитор Теофіл Ріхтер, батько і наставник молодого Святослава Ріхтера; відтоді він виявляє себе як вмільний педагог, видатний композитор і диригент, харизматичний організатор музичного життя. Учнями В. Малішевського в Одесі були згодом відомі музиканти Микола Вілінський, Олександр Давиденко, Борис Шехтер, Володимир Дукельський та інші (Маркова, 2010: 80).

У свої 40 років В. Малішевський зробив блискучу кар'єру – заснував першу в Україні консерваторію, став її директором і професором. Та коли в 1920 році в місті владу остаточно захопили більшовики, він, побоюючись переслідувань (його київського родича В. Листовничого було заарештовано і він трагічно загинув у 1919 році), залишає Одесу і переїжджає в Польщу (Suchowiejko, 2023).

Вагомий внесок В. Малішевського в розвиток музичної культури України було проігноровано в радянський період, його ім'я заборонене, досяг-

нення замовчували, правдиві факти навмисне перекручували.

До Варшави В. Малішевський приїхав уже визнаним майстром, авторитетним музикантом. У 1925–1927 роках він викладав у музичній школі імені Ф. Шопена, одночасно був директором Варшавського музичного товариства. В 1927 році обраний головою Першого міжнародного конкурсу піаністів імені Ф. Шопена.

Ідею створення Міжнародного конкурсу піаністів, присвячених творчості Ф. Шопена, висунув ще в 1925 році професор державної вищої школи музики імені Ф. Шопена Єжи Журавльов, чудовий піаніст і педагог.

Було створено організаційний комітет, директором якого, а також головою журі був обраний В. Малішевський, який очолював дві взаємозалежні установи, відповідальні за конкурс: Варшавське музичне товариство і Вищу музичну школу. Перше журі складалося з 12 поляків – професорів і директорів музичних академій у Варшаві, Познані, Львові та Вільно й відомого німецького піаніста Альфреда Хьона (Gwizdalanka, 2005: 82).

У 1931–1934 роках В. Малішевський займав посаду директора департаменту в міністерстві освіти Польщі. У 1931–1939 працював професором Варшавської консерваторії. Будучи багаторічним викладачем консерваторії, він передав свій музичний досвід, безумовно заклавши хороші основи для музичної творчості своїх учнів. Видатний сучасний польський композитор Вітольд Лютославський вивчав композицію у В. Малішевського.

Музична спадщина митця охоплює чотири симфонії (за деякими відомостями п'ять), Святкову увертюру (1910), опери-балети «Сирена» (1928) і «Борута», Реквієм, Меса (1930), «Куявську фантазію для фортепіано з оркестром» (1928), Концерт для фортепіано з оркестром (1938), камерно-інструментальні ансамблі, сонати для скрипки, для віолончелі з фортепіано, три струнні квартети, струнний квінтет, п'єси для фортепіано, пісні й романси.

У музичних композиціях В. Малішевського спостерігаємо звернення до українського національного стилю – тяга до народної музики. У композитора риси українського фольклору найяскравіше виявляються в скерцо, які переважно є стилізаціями під гопак.

Танець традиційно танцюється у метрі (зазвичай 2/4) і характеризується швидким темпом і веселим характером. Його спонтанність відображена в мелодіях і ритмах – теми в скерцо будуються на основі другої шістнадцятої ноти та інтервальних стрибків, складених із синкопів і

пунктирних фігур, що розвиваються над пульсуючим ритмом восьмої ноти в партії акомпанементу. Рівний пульс, що супроводжує мелодійні голоси, вводиться в перших тактах, як правило, у нижніх голосах, які служать вступом, після чого до теми, представлені в одному з голосів, поступово приєднуються інші інструменти.

Крім танцювальних стилізацій, елементи українського фольклору проявляються у В. Малішевського через використання остинатного ритму в акомпанементі, квантових акордів, педальних нот, а також використання інтервальних послідовностей секунд, терцій і кварт (характерних для українського фольклору мелодій) (Suchowiejko, 2023).

Що також привертає увагу в квартетах В. Малішевського – це широке використання артикуляції *pizzicato*, яка з'являється в кожній частині його квартетів як контрапункт до основної мелодії або як акомпанемент. Цей такт часто поєднують із тремоло чи стакато, щоб створити незвичайні звукові ефекти. Акордове *pizzicato* особливо поширене в скерцо та фіналах квартетів, темами яких є фольклорні стилізації в області акомпанементу.

Композиційний стиль В. Малішевського походить від класичного романтизму другої половини XIX століття і тісно пов'язаний з ним, представленим серед інших у творах Йоганнеса Брамса і Макса Регера. Для нього характерне збереження дисципліни форми при використанні сучасних гармонічних засобів. У результаті, незважаючи на час створення вказаних творів у перші десятиліття XX століття, вони все ще належать до музичної традиції попереднього XIX століття.

Хоча В. Малішевський не був заангажований у пошуках авангарду, як К. Шимановський і покоління польських композиторів міжвоєнного періоду, він був відкритий до всього нового. Про свою музику він списав, що, незважаючи на її неокласичні риси, вона має «зв'язок із сьогоденням і його останніми тенденціями. Завдання сучасного композитора – дати синтез усіх досягнень. Він не повинен закривати очі на сучасні твори, навіть на найяскравіші витвори модернізму, він повинен уміти знайти в кожному творі хоча б частинку натхнення і нової художньої правди, яка залишиться для пізніших часів».

Незважаючи на всі спроби за радянських часів заборонити і знехтувати творчу спадщину В. Малішевського, вдячні нащадки завжди зберігали і зберігають його ім'я та пам'ять про вагомий

внесок у музичну культуру. Нині серед фахівців і шанувальників музики особливо відчувається зацікавлення особистістю В. Малішевського як композитора і педагога, натхненне життя якого поєднує Україну і Польщу.

Висновки. Головне ж – творчість В. Малішевського, що зосередилася для нас за роками розквіту його творчого дару в Одесі, в його композиторській продукції, зовсім не вичерпувалася композиванням. Саме в одеський період диригентська діяльність стала базою його творчого виявлення, а крім того, визначилася в його педагогічно-організаційній активності як першого ректора Одеської консерваторії, що з перших місяців свого існування зарекомендувала себе одним із провідних музичних вишів України (Маркова, 2000: 15).

Ця здатність до організаційної світової рівня діяльності проявилася і у вищезгаданій акції організації Першого конкурсу піаністів імені Ф. Шопена, і в багатстві педагогічних звершень, кульмінацією якого був вихід з його композиторського класу генія польської музики XX століття – Вітольда Лютославського. А підготовлене все те – першим випуском у 1917 році в Одесі по класу композиції 4 випускників, з яких три стали провідними композиторами України (Микола Вілінський) і колишнього СРСР (Олександр Давиденко і Климентій Корчмарьов).

Музикознавчо-педагогічні досягнення, як це відзначено в роботі Світлани Мірошніченко, проявилися побудовою курсу Енциклопедії в Одеській консерваторії, що став опорою автономного музикознавчого відділення, а у Варшаві таким метафізичним продовженням став курс гуманітарної підготовки виконавців і композиторів у консерваторії і згодом Музичного університету Фридерика Шопена.

Різонаціональний прояв творчої праці В. Малішевського-композитора в Одесі із твердою настановою на спільнослов'янські контакти був явним продовженням ягеллонських вподобань у слов'янських націях напередодні Першої світової війни. І щодо цього діяльність Олександра Козаренка, сім'я якого родом з Кіровоградщини і та, що вкоренилася в Коломиї і Львові, підхоплює полівекторність роботи В. Малішевського, яких поєднує вкоріненість першого в Південній Пальмірі і глибоке тяжіння до одеської музичної аури другого.

Вічна пам'ять двом блискучим іменам, що прикрашають музичний простір Одеси!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросова Д. Мінімалізм в музиці: напрямок і принцип мислення : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2005. 17 с.
2. Гиса О. Ягеллонство в Польщі та Україні як культурно-історичний феномен і чинник університетської музичної освіти ХХ століття. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. 98 с.
3. Козаренко О.В. Українська національна музична мова: генеза та сучасні тенденції розвитку : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2001. 35 с.
4. Коменда О. «Concerto Rutheno» Олександра Козаренка: тематизм, принципи розвитку, особливості драматургії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 1. С. 10–16.
5. Маркова Д. Деякі питання виконавства музичного авангарду 80- 90-х років. *Науковий вісник Нац. Муз. Академії України ім. П. І. Чайковського. Серія: Музичне виконавство*. Київ, 1999. Вип. 2. С. 79-87.
6. Маркова О. М. Культурологічні аспекти музичної україністики і музикознавчі традиції Одеси. *Українське музикознавство*. Київ, 2000. Вип. 29. С. 47–51.
7. Маркова О. Нариси з історії зарубіжної музики 1950-х –1990-х років. Франція. Австрія. Німечина. Італія. Одеса : Друкарський дім, 2010. Вип. 1. 128 с.
8. Мельник Л. Українське бароко в просценіумі сучасного музичного мистецтва (опера О. Козаренка «Час покавання»). *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія : Мистецтвознавство*. Львів, 2002. Вип. 2. С. 109–114.
9. Назаренко В. Українська сторінка маестро Малішевського. Київ : Газета День, 15 серпня 2009. № 143. С. 1.
10. Павлишин С. Зарубіжна музика ХХ століття. Шляхи розвитку. Тенденції. Київ : Музична Україна, 1980. 212 с.
11. Павлишин С. Композитори-лірики. Київ: Музика, 1993. № 3. С. 3–4.
12. Чекан Ю. Музичний світ Олександра Козаренка. Київ : Музика, 1996. № 3. С. 3, 15.
13. Швець-Савицька Н. У сорокаліття композитора, п'яніста і музиколога Олександра Козаренка. *Musica humana : зб. статей кафедри музичної україністики*. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. Вип. 13. С. 360–365.
14. Gliński M. Witold Maliszewski. Z okazji odznaczenia Państwową Nagrodą Muzyczną. *Muzyka*. 1931. № 2. S. 82–83.
15. Gwizdalanka D., Meyer K. Lutosławski. Droga do dojrzałości. Kraków : PWM, 2005. 376 s.
16. Panufnik A. Composing myself. London : Methuen, 1987. 369 p.
17. Stucky S. Lutosławski and his music. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. 252 p.
18. Suchowiejko R. Maliszewski Witold. URL: <https://www.polskipetersburg.pl/hasla/maliszewski-witold> (дата звернення: 07.05.2023).
19. Wrocki E. Witold Maliszewski. Rys życia i działalności artystycznej. *Śpiewak : miesięcznik muzyczny*, 1931. № 11, Listopad. S. 145 –148.

REFERENCES

1. Androsova, D. (2005). Minimalizm v muzytsi: napriamok i pryntsyyp myslennia. [Minimalism in music: direction and principle of thinking] : Avtooref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03 “Muzychne mystetstvo”. Kyiv, 2005. 17 s. – Avtooref. thesis ... candidate art studies : 17.00.03 “Musical art”. Kyiv. 17 p. [in Ukrainian].
2. Hysa, O. (2022). Yahellonstvo v Polshchi ta Ukraini yak kulturno-istorychnyi fenomen i chynnyk univertsytetskoï muzychnoi osvity KhKh stolittia. [Jagiellonianism in Poland and Ukraine as a cultural-historical phenomenon and a factor in university music education of the 20th century]. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka, 2022. 98 s. – Ternopil: TNPU named after V. Hnatiuk. 98 p. [in Ukrainian].
3. Kozarenko, O.V. (2001). Ukrainska natsionalna muzychna mova [Ukrainian national musical language: genesis and modern trends of development] : avtooref. dys. ... d-ra mystetstvoznavstva : 17.00.03 “Muzychne mystetstvo”. Kyiv, 2001. 35 s. – avtooref. thesis ... doctor of art history : 17.00.03 “Musical art”. Kyiv. 35 p. [in Ukrainian].
4. Komenda, O. (2013). “Soncerto Rutheno” Oleksandra Kozarenka: tematyzm, pryntsyypu rozvytku, osoblyvosti dramaturhii. [“Soncerto Rutheno” by Oleksandr Kozarenko: theme, principles of development, features of drama]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia : Mystetstvoznavstvo. Ternopil : Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2013. Vyp. 1. S. 10–16. – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Series : Art history. Ternopil : Department of TNPU named after V. Hnatiuk. Vol. 1. P. 10–16. [in Ukrainian].
5. Markova, D. (1999). Deiaki pytannia vykonavstva muzychnoho avanhardu 80- 90-kyh rokiv. [Some issues of performance of the musical avant-garde of the 80s and 90s.]. Naukovyi visnyk Nats. Muz. Akademii Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho. Seriiia : Muzychne vykonavstvo. Kyiv, 1999. Vyp. 2. S. 79–8. – Scientific Bulletin of the National Mus. Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky. Series : Musical performance. Kyiv. Vol. 2. P. 79–87 [in Ukrainian].
6. Markova, O. Kulturolohichni aspekty muzychnoi ukrainistyky i muzykoznavchi tradytsii Odesy. [Kulturowe aspekty muzycznej ukrainistyky i tradycje muzykologiczne Odessy]. Ukrainske muzykoznavstvo. Kyiv, 2000. Vyp. 29. S. 47–51. – Muzykologia ukrainska. Kijów, 2000. Cz. 29. s. 47–51 [in Ukrainian].
7. Markova, O. (2010). Narysy z istorii zarubizhnoi muzyky 1950-kyh –1990-kyh rokiv. Frantsiia. Avstriia. Nimechyna. Italiia. [Essays on the history of foreign music of the 1950 s-1990 s. France. Austria. Germany Italy]. Odesa: Drukarskyi dim, 2010. Vyp. 1. 128 s. – Odesa : Printing house. Vol. 1. 128 p. [in Ukrainian].

8. Melnyk, L. (2002). Ukrainske baroko v prosceniumi suchasnoho muzychnoho mystetstva (opera O. Kozarenka "Chas pokaiannia"). [Ukrainian Baroque in the proscenium of modern musical art (O. Kozarenko's opera "Time of Repentance")]. Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka. Serii: Mystetstvoznavstvo. Lviv, 2002. Vyp. 2. S. 109–114. – Bulletin of the Lviv National University named after I. Franko. Series : Art history. Lviv, 2002. Vol. 2. P. 109–114 [in Ukrainian].
9. Nazarenko, V. (2009). Ukrainska storinka maestro Malishevskoho. [The Ukrainian page of maestro Malyshevskii]. Kyiv : Hazeta Den, 15 serpnia 2009. № 143. S. 1. – Kyiv : Gazeta Den, August 15. №. 143. P. 1 [in Ukrainian].
10. Pavlyshyn, S. (1980). Zarubizhna muzyka XX stolittia. Shliakhy rozvytku. Tendentsii. [Foreign music of the 20th century. Ways of development. Trends]. Kyiv : Muzychna Ukraina, 1980. 212 s. – Kyiv : Musical Ukraine. 212 p. [in Ukrainian].
11. Pavlyshyn, S. (1993). Kompozytory-liryky. [Composers-lyrics]. Kyiv : Music. № 3. P. 3–4. – Kyiv : Muzyka, 1993. № 3. S. 3–4 [in Ukrainian].
12. Chekan, Yu. (1996). Muzychnyi svit Oleksandra Kozarenka. [The musical world of Oleksandr Kozarenko]. Kyiv: Music. № 3. P. 3, 15 - Kyiv: Muzyka, 1996. № 3. S. 3, 15 [in Ukrainian].
13. Shvets-Savytska, N. (2005). U sorokalittia kompozytora, pianista i muzykoloha Oleksandra Kozarenka. [In the forties of the composer, pianist and musicologist Oleksandr Kozarenko]. Musica humana : zb. statei kafedry muzychnoi ukrainistyky. Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2005. Vyp. 13. S. 360–365.-Musica humana: coll. articles of the Department of Ukrainian Music Studies. Lviv: Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. Vol. 13. P. 360–365 [in Ukrainian].
14. Gliński, M. (1931). Witold Maliszewski. Z okazji odznaczenia Państwową Nagrodą Muzyczną. [On the occasion of being awarded the State Music Award]. Muzyka. 1931. № 2. S. 82–83 [in Polish].
15. Gwizdalanka, D., Meyer, K. (2005). Meyer K. Lutosławski. Droga do dojrzałości. [Lutosławski. The road to maturity]. Kraków : PWM. 376 pp. [in Polish].
16. Panufnik, A. (1987). Composing myself. London: Methuen. 369 p.
17. Stucky, S. (1981). Lutosławski and his music. Cambridge : Cambridge University Press. 252 p.
18. Suchowiejko, R. Maliszewski Witold. [Maliszewski Witold] URL: <https://www.polskipetersburg.pl/hasla/maliszewski-witold> (date confirmed: 07/05/2023) [in Polish].
20. Wrocki, E. (1931). Witold Maliszewski. Rys życia i działalności artystycznej. [Outline of life and artistic activity]. Śpiewak : miesięcznik muzyczny, 1931. № 11, Listopad. S. 145–148. [in Polish].

УДК 7.025:727: 749.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-8>**Надія ДАЦЬКО,***orcid.org/0000-0002-0419-9040**аспірантка кафедри архітектури та реставрації
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) nadiia.y.datsko@lpnu.ua*

ВЕЛИКОГАБАРИТНІ ДЕРЕВ'ЯНІ МЕБЛІ В ІНТЕР'ЄРАХ ОСВІТНІХ БУДІВЕЛЬ ЛЬВОВА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТА СТАН ЗБЕРЕЖЕНОСТІ

У статті розкрито актуальність проблеми збереження великогабаритних дерев'яних меблів. Ця тема досліджується на прикладі оздоблення інтер'єрів освітніх будівель Львова у ХІХ – поч. ХХ ст., оскільки у цей період місто активно розвивалося, у тому числі розвивалася освіта, будівництво, а також меблярство.

Спочатку розглянуто передумови та чинники розвитку продукції великогабаритних дерев'яних меблів і обладнання для опорядження інтер'єрів громадських будівель у ХІХ – поч. ХХ ст. Перш за все, проаналізовано як змінювалася архітектура Львова: які р

айони міста розвивалися, подано періодизацію стилів цього періоду. Далі наводиться перелік провідних навчальних закладів, чії будівлі побудовано у цей період. Також подано перелік майстрів та фабрик, які у 1902 р. займалися столярством та сницярством.

Проаналізовано чинники, які згубно діють на стан збереження великогабаритних дерев'яних меблів. Розглянуто: оптимальні температуро-вологісні умови, сприятливі для збереження виробів з дерева; природні чинники, які можуть зруйнувати структуру деревини, а саме ураження дереворуйнівними комахами та грибами; наслідки неправильного догляду.

Подано три приклади великогабаритних дерев'яних меблів в університетах Львова з різним станом збереженості. По-перше, оздоблення студентської бібліотеки у головному корпусі Національного університету «Львівська політехніка». Це приміщення має збережені у різному стані великогабаритні меблі. Тут є відреставрована книжкова шафа, дерев'яна розписана стеля, що потребує реставрації, а також відомо про втрачену частину – повністю відсутній другий ярус шафи. По-друге, експозиційні меблі та меблі кабінету ректора у колишньому головному корпусі Львівського національного університету ім. І. Франка. На даний момент дослідження стану цих меблів не проводилося, проте візуально видно, що вони потребують реставрації. Третім прикладом є повністю втрачене оздоблення колишньої зали засідань Галицького крайового сейму, яка тепер є актовою залою головного корпусу Львівського національного університету ім. І. Франка.

Ключові слова: великогабаритні дерев'яні меблі, столярство, освітні будівлі, Львів ХІХ – поч. ХХ ст., Австро-Угорська імперія, стан збереження.

Nadiia DATSKO,*orcid.org/0000-0002-0419-9040**PhD student at the Department of Architecture and Conservation
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) nadiia.y.datsko@lpnu.ua*

OVERSIZED WOODEN FURNITURE IN EDUCATIONAL BUILDINGS IN LVIV IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES. HISTORICAL BACKGROUND AND STATE OF PRESERVATION

The relevance of preserving oversized wooden furniture is considered. The research focuses on the furniture in educational buildings in Lviv in the 19th – early 20th century. Throughout this period, the city experienced significant development in education, construction, and furniture-making.

First of all, the architectural changes in Lviv are analyzed, including the development of different districts and the evolution of architectural styles during this era. The article also provides a list of leading educational institutions whose buildings were constructed during this time. Additionally, a list of craftsmen and factories engaged in carpentry in 1902 is provided.

The factors that have a negative impact on the preservation of oversized wooden furniture are: fluctuations in temperature and relative humidity, the detrimental effects of insects and mildew that can deteriorate the wood's structure, as well as improper maintenance practices.

Three examples of oversized wooden furniture in educational buildings in Lviv are presented. The first example is the reading room of the period library which is situated on the first floor of the main building of Lviv Polytechnic National University. The reading room is composed of elaborate woodwork including a restored bookcase and a wooden coffered ceiling that requires conservation treatment. Unfortunately, the second tier of the bookcase is now lost. The second example is the museum exhibition furniture and the furniture in the rector's office of the former main building of Ivan Franko National University of Lviv. Although the condition of this furniture has not been investigated, there are visible indications that restoration is needed. The third example is the completely lost furniture in the session hall in the building of the Diet of Galicia, which is now the main building of Ivan Franko National University of Lviv.

Key words: oversized wooden furniture, carpentry, educational buildings, Lviv in 19th – early 20th century, Austro-Hungarian Empire, state of preservation.

Постановка проблеми. У XIX – поч. XX ст. Львів був столичним містом Галичини, яка, у свою чергу, була частиною Австрійської імперії, а згодом Австро-Угорщини. Завдяки своєму географічному положенню та розташуванню на лінії шляху, що поєднував Чорне море із Західною Європою, Львів став центром промисловості, торгівлі, науки, культури та мистецтва (Дяків, 2010: 11). Ці чинники сприяли активному розвитку міста. У Львові зростає чисельність населення, зведено урбаністичну каналізацію, газове освітлення, проведено електрифікацію, засклеплено русло річки Полтви, проведено у різні напрямки залізничні лінії, розвивається промисловість (Макарчук). Ці чинники стимулювали і архітектурно-будівельний розвиток міста, а також сприяли розвитку меблярства. Сполучення із Європейськими центрами вплинуло на переймання Львовом тогочасних світових архітектурних та мистецьких тенденцій.

Щеодною складовою розвитку міста була освіта. У деяких навчальних закладів виникла потреба у власному приміщенні, окрім того, створювалися нові навчальні заклади, музеї та бібліотеки, звідки студенти та науковці черпали нові знання, та які через збільшення книжкового фонду потребували більшої площі для розміщення книжок, а відповідно нового обладнання для їх зберігання.

Водночас із будівництвом освітніх споруд, їхні інтер'єри необхідно було облаштувати та омеблювати. Залізничні шляхи, які полегшували транспортування лісоматеріалів для виготовлення меблів, нові та вдосконалені технології виробництва сприяли можливості створювати меблі великих розмірів.

Тема збереження великогабаритних дерев'яних меблів є малодослідженою, тому варто звернути увагу науковців та реставраторів на виклики, які пов'язані із цим питанням. Через свій розмір, складність доступу до окремих частин, вимушеність проведення реставрації на місці їх встановлення, через неможливість перенесення до реставраційних майстерень з відповідним обладнанням, великогабаритні дерев'яні меблі мають специфічні особливості їх збереження, а також те,

що вони виготовлялися в одиночному екземплярі і визначає їх унікальність.

Аналіз досліджень. У літературі великогабаритні меблі переважно розглядаються тільки оглядово в контексті будівель, в яких вони розташовані, зокрема у книзі «Архітектура Львова: Час і стилі. XIII – XXI ст.» (Архітектура Львова, 2008), або в контексті їх авторів: «Захаревичі: Творці столичного Львова» (Бірюльов, 2010). Тема реставрації таких меблів є малодосліджена. У дисертації Марії Дяків на тему «Міське меблярство Галичини XIX – XX ст.: історія, типологія, стилістичні особливості» (Дяків, 2010) розглянуто розвиток меблярства, але більший акцент зроблено на побутових меблях та територіально на Східну Галичину. Розвиток облаштування інтер'єрів закладів середньої освіти детально досліджено Данилом Косенком у кандидатській дисертації «Дизайн інтер'єру закладів середньої освіти: історичний розвиток і сучасні тенденції» (Косенко, 2021). Автор дуже фахово проаналізував авторів, в тому числі іноземних, які писали на тему шкільництва, устрою класів (за якою схемою розставлялися столи для навчання), норм щодо облаштування аудиторій, ергономіки учнівських меблів, санітарних умов. Про розвиток мистецької освіти та про навчальні осередки, де готували фахівців різних ремесл, у тому числі столярства та сницарства, пише Ростислав Шмагало у монографії «Мистецька освіта і мистецтвознавство в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції» (Шмагало, 2022). Важливим джерелом на тему реставрації дерев'яних виробів, є посібник «Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини» (Консервація, 2022), де висвітлено принципи та технології реставрації пам'яток архітектури та їх окремих елементів, які виконувалися з різних матеріалів, таких як камінь, дерево, метал, кераміка.

Метою статті є виявити передумови та чинники розвитку продукції великогабаритних дерев'яних меблів і обладнання для опорядження інтер'єрів громадських будівель у XIX ст., а

також проаналізувати проблеми реставрації та збереження великогабаритних дерев'яних меблів і обладнання.

Виклад основного матеріалу. Як згадувалося у постановці проблеми – столичне місто Львів у XIX – поч. XX ст. активно розвивалося, формувалося нове архітектурне обличчя міста, зокрема, розібрано оборонний мур, що дало поштовх до розширення меж міста, розбудови передмістя, утворення нових міських районів. До кінця правління Австро-Угорщини практично завершилося формування Галицького (I дільниця), Краківського передмістя, що прилягало до залізничного вокзалу (II дільниця), Личаківського (IV дільниця) і Жовківського (III дільниця) передмість та Нового міста (на південний захід від початку сучасних вулиць Степана Бандери і генерала Чупринки) (Макарчук). Для періоду, що розглядається в даній статті, були характерними три архітектурні стилі: до середини XIX ст. існував класицизм, із 1948 р. по кінець XIX ст. була доба архітектури історизму, а з кінця XIX ст. по 1918 р. – доба архітектури модерну (сецесії) (Архітектура Львова, 2008: 173).

У XIX – поч. XX ст. з'являється багато освітніх будівель, які існують по цей день. Варто згадати, що з'являються будівлі провідних університетів міста Львова, а саме (у дужках подано роки будівництва): головний корпус Національного університету «Львівська політехніка» (1874–1877); головний корпус Львівського національного університету ім. І. Франка (1877–1881), який будувався як Галицький крайовий сейм; комплекс корпусів Львівського національного медичного університету ім. Д. Галицького (1888–1894), який будувався як Медичний відділ Львівського університету; монастир та гімназія Василянок – теперішній головний корпус Національного лісотехнічного університету України (1906–1908); Промислова школа на вул. Театральній, 17 (1890–1892), а згодом на вул. Снопківській, 47 (1906–1909); Академічна гімназія (1906), та інші навчальні заклади.

Для того, щоб оцінити стан джерельної бази великогабаритних дерев'яних меблів та обладнання у освітніх будівлях Львова XIX – поч. XX ст., опрацьовано матеріали Центру міської історії, зокрема, відібрано дані про освітні заклади, які існували у Львові у цей період (Центр міської історії). У підсумку відібрано приблизно 50 будівель. Також опрацьовано адресну книгу міста Львова 1902 року (Książka adresowa, 1902), яка може слугувати джерелом для пошуку даних про фабрики та майстрів, які у той час займалися столярством

та сницарством та могли бути виконавцями великогабаритних дерев'яних меблів та обладнання. Подано імена восьми сницарів: С. Черкавський, Тадеуш Чернецький, Ян Чомкалюк, Войц Фірек, Й. Квятковський, Пйотр Медрис, Йозеф Рідль та Тадеуш Сокульський (автор декоративної різьби бібліотечної шафи Національного університету «Львівська політехніка»). Також у книзі подано 140 столярних майстерень, наприклад, у цьому списку зустрічаються столярна фабрика братів Вчеляків, Францішека Тенеровича, Марціна Пругара та інших. Майстерні братів Вчеляків і Францішка Тенеровича співпрацювали з Юліаном Захаревичем, зокрема, виконували столярні роботи для костелу і монастиря Францисканок на вул. Курковій (Лисенка), 41 (Мельник, 2017). В оголошенні фабрики Івана Левинського пропонувалося профільовані дерев'яні листви та оброблену вогне- та біозахистом деревину, що свідчить про те, що майстри фахово підходили до підготовки матеріалу для виготовлення меблів, оскільки така обробка підвищувала експлуатаційні властивості деревини.

Наступним етапом варто розглянути питання реставрації такого типу меблів. Особливістю великогабаритних дерев'яних меблів є те, що їхня конструкція інтегрована в простір інтер'єру. Вони є стаціонарними, мають великий об'єм, тому реставрувати їх можливо лише безпосередньо на місці, тільки деякі окремі елементи можуть бути переносні (дверцята, полиці, декоративні елементи). Зазвичай таке омеблювання створювалося не окремими майстрами, а спеціалізованими фабриками через свою складність та об'єм виконання. Великогабаритні меблі проектувалися спеціально на замовлення, для конкретного приміщення, повинні були гармонійно поєднуватися з іншими елементами інтер'єру, тому кожний збережений взірець таких меблів є унікальним та потребує належного догляду для збереження.

Дерево досить вразливий матеріал – воно легкозаймисте, вразливе до уражень пліснявою, комахами, впливу тепла, вологи та інших природніх чинників (Консервація, 2022: 125). Найпершим кроком для збереження великогабаритних дерев'яних меблів має бути забезпечення стабільного температуро-вологісного режиму у приміщенні. Щодо температурного режиму, то Юрій Янчишин у розділі «15.2 Основи збереження та консервації нерухомих творів мистецтва з дерева» (Консервація, 2022: 403–408) зазначає, що є три види негативного впливу температури: висока температура (може бути причиною розвитку біоуражень), низька температура (більш сприятлива

для деревини, але може спричинити крихкість фарби, лаків, клеїв, які нанесені на деревину) та коливання температури (менш шкідливі ніж коливання відносної вологості, проте ці чинники взаємопов'язані, тому зміна температури може бути причиною коливань відносної вологості, що шкодить пам'ятці з дерева) (Консервація, 2022: 405–406). Велике значення має вологість деревини та відносна вологість повітря. Зміни відносної вологості впливають на розширення чи всихання деревини, а також на інші матеріали, якими покрито виріб (Консервація, 2022: 407). Рекомендується щоб у приміщенні, де зберігаються вироби з дерева, відносна вологість була у межах $50\% \pm 5\%$ при температурі $20^{\circ}\text{C} \pm 4^{\circ}\text{C}$ (Консервація, 2022: 408). Не менш важливим є запобігання впливу прямого сонячного світла, оскільки воно є причиною незворотніх змін та може спричинити втрату кольору та міцності, розсихання деревини (Консервація, 2022: 403–405).

Особливо важливо знайти вирішення проблеми боротьби зі дереворуйнівними комахами, оскільки через конструкцію великогабаритних меблів їх не вдасться помістити у камеру для фумігації, а метод шприцювання при великих об'ємах ураження може бути недостатньо ефективним. Ще існує термічний спосіб обробки деревини від шкідників, проте при різкій зміні температури може порушитися рівень вологості деревини та можуть пошкодитися захисні та оздоблювальні покриття меблів. Крім того такий метод також не підходить великогабаритним меблям. Тому питання інсектицидної обробки великогабаритних дерев'яних меблів потребує подальших досліджень.

Ще одним наслідком неправильного зберігання дерев'яних виробів у невідповідному мікрокліматичному середовищі може стати ураження дереворуйнівними грибами. Це питання описує Юрій Дубик у підрозділі «2.1 Грибні ураження, гнилизна» (Консервація, 2022: 126–127), також варто звернути увагу на працю Віри Бідзілі «Біоциди в реставраційній практиці» (Бідзіля, 2003), де описується фунгіцидна ефективність різних речовин, які використовуються у реставрації.

Завдати шкоди меблям можуть фізичні навантаження, зокрема відкривання та закривання дверцят може спричинити нестабільність у місці кріплення, а також з'єднання різних частин можуть розійтися. Навантаження на полиці спричинене вагою книжок може впливати як на загальну конструкцію, так і конкретно на ті полиці, на яких вони лежать, внаслідок чого вони можуть прогинатися. Саме тому великогабаритні меблі зазвичай виконані з твердих порід дерев,

зокрема у нашій місцевості найчастіше вони є дубовими. Механічні пошкодження можуть виникати в результаті протирання поверхні, найчастіше це відбувається на стільницях чи біля ручок дверцят. Можливе пошкодження поверхні різними сторонніми предметами. Оскільки меблі громадських будівель є доступними для публіки, є ризик навмисного пошкодження.

Не менш важливим є правильний догляд. Пошкоджені частини можуть бути замінені невідповідними елементами (іншої деревини, форми, мати не відповідне покриття), які можуть зіпсувати як конструкцію меблів, так і їх загальний зовнішній вигляд. Неправильна реставрація, відсутність даних про попередні втручання, пристосування під невідповідні потреби також є проблемою, яку варто розглянути при подальшому дослідженні. Наприклад, неправильно стабілізоване розходження у місцях з'єднань сусідніх елементів, коли недбало вмонтовують додаткові металічні кріплення, що може стати причиною утворення тріщин. Окрім того, особливо небезпечною проблемою при таких втручаннях є те, що з часом на металі може утворитися іржа, що ще більше нашкодить деревині.

При проведенні реставрації важливо, щоб процеси були реверсивними, тобто щоб за потреби можна було зняти вторинні нашарування. Також усі процеси варто документувати – письмово описувати та фотографувати. Такі дані можуть допомогти наступним реставраторам, оскільки їм буде відомо які частини є оригінальними, які втручання здійснено попередніми реставраторами, які матеріали при тому використовувалися, який їх склад та інші важливі зауваження.

На жаль, дуже часто історичні інтер'єри не доживають до нашого часу. Пошкоджені меблі не реставрують, а викидають, двері та вікна замінюють на нові, більш практичні у догляді, оформлення стін перефарбовують. Те саме відбувається з великогабаритними дерев'яними меблями. Коли приміщення змінює своє призначення, часто такі меблі стають непотрібними новим користувачам. Наприклад, у колишньому монастирі Сакре-Кер у Львові зараз розташовано III навчальний корпус Національного університету «Львівська політехніка». Єдине, що збережено із дерев'яних елементів цієї будівлі, це сходи.

Варто навести декілька прикладів великогабаритних дерев'яних меблів та обладнання. Перший приклад – це читальна зала старої студентської бібліотеки у головному корпусі Національного університету «Львівська політехніка», за адресою вул. С. Бандери, 14. Студентська бібліотека, яка

розташована на другому поверсі головного корпусу, була створена у 1878–1883 рр. за проектом Юліана Захаревича. У цьому приміщенні розташовані бібліотечна шафа у неоренесансному стилі, дерев'яна стеля, двері та міжкімнатний прохід. Шафа розташована на протилежній від вікна стіні. Столярні роботи виконала фабрика братів Вчеляків, декор розробив Леонард Марконі, а різьбу виконав Тадеуш Сокульський (Бірюльов, 2010: 39). У березневому номері 1880 року часопису «Dzwignia» (Zachariewicz, 1880) Юліан Захаревич описує процес виконання робіт, зокрема вказує, що він спеціально запроектував другий ярус шаф, для можливості розмістити більше книг. Також згадав те, що робітники стикалися з труднощами при виготовленні меблів, проте ті проблеми вирішувались по-ходу виконання робіт. У цьому ж номері подано креслення бібліотечної шафи. На жаль, ця шафа не збереглася в оригінальному вигляді. У ХХ ст. через небалий догляд оригінальне покриття шафи знищено, другий ярус демонтовано. У 2018–2021 рр. бібліотечну шафу було відреставровано. Осінню 2021 р. проведено дослідження стелі. Дерев'яна стеля декорована розписами олійними фарбами, під час дослідження виявлено оригінальний шар фарби. Помітно, що колористика оригінальних розписів чудово поєднуються з іншим оздобленням приміщення, проте наступні перефарбування мають вже іншу кольорову гаму та є досить неохайними. Встановлено, що дерев'яні елементи стелі мають значну кількість шпар та тріщин. Для завершеного вигляду приміщення необхідно провести реставрацію стелі, дверей та міжкімнатного проходу.

Другий приклад – це комплекс музеїв у колишньому головному корпусі Львівського національного університету ім. І. Франка. Будівля, що розташована на вул. М. Грушевського, 4, збудована у 1839–1844 рр. за проектом архітектора Ф. Штадлера. Колишній будинок єзуїтського конвіту був переданий університету у 1851 р. (Жук). До 1923 р. він був головним корпусом університету, зараз це корпус біологічного факультету. Також тут розміщено чотири університетські музеї: зоологічний музей, мінералогічний музей, палеонтологічний музей та музей рудних формацій (наймолодший, утворений у 1984 р., експозиційні шафи є сучасними, тому у статті не розглядаються). Від часу, коли будівлю передали університету, тут почала формуватися експозиція, з часом вона розширювалася, колекції поповнювалися новими експонатами, а відповідно разом з ними з'являлися нові експозиційні вітрини. Спочатку Мінералогічний та Палеонтологічний музеї були

одним цілим. З 1892 по 1925 рр. Мінералогічний музей переміщено у новозбудований корпус хімічного, геологічного і фізичного відділів, після того він повернувся на попереднє місце (Історія. Мінералогічний музей). У 1905 р. палеонтологічну колекцію відокремили, на її основі створили самостійний структурний підрозділ – Геологічний музей. На даний момент більша частина експозиції Палеонтологічного музею розміщена у вітринах «австрійського» періоду. Натомість у Мінералогічному музеї менша частина вітрин того ж періоду. Більшість вітрин були створені у середині ХХ ст. у час коли академік Є. Лазаренко, чие ім'я зараз носить Мінералогічний музей, активно розвивав музей. Крім того, у цьому корпусі збереглися меблі колишнього кабінету ректора з періоду коли ця будівля була головним корпусом університету. За візуальним оглядом видно, що меблі цього корпусу потребують реставрації.

Прикладом втрачених великогабаритних дерев'яних меблів та облаштування є зала засідань колишнього Галицького крайового сейму (теперішній головний корпус Львівського національного університету ім. І. Франка по вул. Університетська, 1). Будинок побудований у 1877–1881 рр. (на місці давнього «Казино Гехта») за проектом австрійського архітектора Юліана Гохбергера як споруда Крайового сейму Галичини (Легін, 2019). Зала засідань Крайового сейму розташовувалась на другому поверсі будинку та була облаштована в кращих зразках західноєвропейського парламентаризму. Кількість місць зали була обумовлена Конституцією, згідно з якою локальні уряди мали складатись зі 150 членів. Згодом їх кількість збільшилась до 161. Окрім того, у залі також були місця для послів (здебільшого за столами коло трибуни), а також для людей, які мали б висвітлювати цю подію. Тому загальна кількість людей, яку вмщала зала була близько 230. Сидіння в залі розміщувались півколом, підносилися амфітеатром і поділялися проходами вздовж променів кола. При фронтальній стіні на подіумі знаходилося крісло маршала, нижче з обох його сторін розміщалися місця для чотирьох секретарів сейму. Перед кріслом маршала була встановлена трибуна для виступів, перед якою сиділи стенографісти. Поряд знаходилися крісла для урядового комісара і трьох референтів сейму. Від місць, де сиділи стенографісти, під кріслом маршала, був розташований коридор, який вів до офісу стенографістів, що знаходився в правому поперечному крилі сейму від подвір'я (Харчук, 2020; Цап, 2015). Галицький крайовий сейм діяв до 1918 року. Знайдено фотографію (Жертви і руїни), на якій видно стан Сей-

мової зали після листопадових подій 1918 року. Це зображення особливо важливе, оскільки на ньому можна досить детально роздивитися меблі, що були у тій залі. Ймовірно, після цих подій меблі не відновлювали, оскільки вже 23 квітня 1923 р. будинок передали Львівському університету, а сесійну залу перебудували на актову залу університету. Під час бомбардування у 1944 р. частина приміщень університету, серед яких і актові зали, були зруйновані. На сьогоднішній день приміщення функціонує, розташування крісел актових зал частково повторює розташування, яке було у сесійній залі Галицького крайового сейму, проте таке планування скоріше зумовлено загальним планом приміщення. Самі меблі абсолютно інші, не є відтворенням оригінальних. Президія та дерев'яні панелі позаду неї замінені дворівневим підвищенням (сценою).

Висновки. Період XIX – поч. XX ст. був надзвичайно важливий як для розвитку міста, його розбудови, так і для розвитку меблярства освітніх будівель Львова. Більшість будівель вищих навчальних закладів міста збудовані саме в цей час. Розглянуто основні чинники, які можуть негативно впливати чи зруйнувати унікальні пам'ятки – великогогабаритні дерев'яні меблі – зокрема: зміни температури та вологи, вплив сонячного світла, ураження комахами та грибами, неправильний догляд, механічні пошкодження. На прикладі великогогабаритних дерев'яних меблів XIX – поч. XX ст. в університетах Львова розглянуто три види стану збереження великогогабаритного омеблювання: меблі, що потребують реставрації, відреставровані меблі та втрачені. Кожен з цих об'єктів потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архітектура Львова: Час і стилі. XIII–XXI ст. / Упорядник і науковий редактор Ю. О. Бірюльов. Львів : Центр Європи, 2008. 720 с.
2. Бідзіля В. О. Біоциди в реставраційній практиці: наук.-інформ. вид. Вип. 1. Київ : ТОВ «Поліпром», 2003. 64 с.
3. Бірюльов Ю. Захаревичі: Творці столичного Львова. Львів : Центр Європи, 2010. 336 с.
4. Дяків М. В. Міське меблярство Галичини XIX–XX ст.: історія, типологія, стилістичні особливості : дис... канд. мист. : 17.00.06. / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2010. 187 с.
5. Жертви і руїни. *Місто на лінії: Львів у листопаді 1918*. URL: <https://november1918.lvivcenter.org/uk/themes/victims-and-ruins/> (дата звернення: 28.04.2023).
6. Жук І. Вул. Грушевського, 4 – біологічний корпус ЛНУ ім. Франка. *Інтерактивний Львів*. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/hrushevskoho-4/> (дата звернення: 28.04.2023).
7. Історія. *Мінералогічний музей*. URL: <http://museums.lnu.edu.ua/mineralogy/history/> (дата звернення: 28.04.2023).
8. Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини / ред. І. Прокопенко. Київ : Саміт-книга, 2022. 434 с.
9. Косенко Д. Ю. Дизайн інтер'єру закладів середньої освіти: історичний розвиток і сучасні тенденції : дис. ... канд. мист. : 17.00.07 / КНУТД. – Київ, 2021. – 316 с.
10. Легін С. 20 цікавих фактів про будинок Галицького сейму у Львові. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/20-tsikavyh-faktiv-pro-budynok-galytskogo-sejmu-u-lvovi/> (дата звернення: 28.04.2023).
11. Макарчук С. Населення «столиці» у другій половині XIX–першій третині XX ст. *Карта Львова. Всі вулиці Львова*. URL: <https://map.lviv.ua/statti/makarчук.html> (дата звернення: 28.04.2023).
12. Мельник І. Лицар з Львигороду Юліан Захаревич. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/lytsar-z-lvyhorodu-yulian-zaharevych/> (дата звернення: 28.04.2023).
13. Харчук Х. Як виглядала зала засідань Галицького сейму. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/yak-vyhladala-zala-zasidan-halytskoho-sejmu/> (дата звернення: 28.04.2023).
14. Цап Р. Головний корпус Львівського університету: століття ретроспектива. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/holovnyj-korpus-lvivskoho-universytetu-stolitnya-retrospektyva/> (дата звернення: 28.04.2023).
15. Центр міської історії. URL: <https://www.lvivcenter.org/> (дата звернення: 28.04.2023).
16. Шамагалю Р. Т. Мистецька освіта і мистецтвознавство в Україні середини XIX – середини XX ст. : структурування, методологія, художні позиції. Видання друге (змінене і доповнене). Львів : Вид-во ЛНАМ, 2022. 548 с.
17. Księga adresowa królewskiego stołecznego miasta Lwowa. R. 6. Lwów : Franciszek Reichman, 1902.
18. Zachariewicz J. Szafa biblioteczna c. k. Lwowskiej Szkoły Politechnicznej. *Dźwignia : Organ Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie*. 1880. R. IV, Nr. 3. S. 22–23.

REFERENCES

1. Biriulov Yu. O. (Ed.). (2008). *Arkhitektura Lvova: Chas i styli. XIII – XXI st.* [Architecture of Lviv: Time and styles. 13th – 21th century]. Lviv: Center of Europe. [in Ukrainian]
2. Bidzilia V. O. (2003). *Biotsydy v restavratsiinii praktytsi: nauk.-inform. vyd.* [Biocides in restoration practice: scientific and information publication]. Kyiv : Poliprom, 1. [in Ukrainian]
3. Biriulov Yu. (2010). *Zakharevychi: Tvortsi stolychnoho Lvova.* [Zakharevichi: Creators of the capital city of Lviv]. Lviv : Center of Europe. [in Ukrainian]
4. Diakiv M. V. (2010). *Miske mebliarstvo Halychyny XIX–XX st.: istoriia, typolohiia, stylistychni osoblyvosti.* [Urban furniture making in Galychyna in the XIX–XX th centuries: history, typology, stylistic peculiarities]. (Dysertatsiia kandydata mystetstvosnavstva). Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]

5. *Krymska svitlytsia. 5. Zherty i ruiny. Misto na linii: Lviv u lystopadi 1918.* [Victims and ruins. (n.d.). City on the line: Lviv in November 1918.] URL: <https://november1918.lvivcenter.org/uk/themes/victims-and-ruins/> [in Ukrainian]
6. Zhuk I. (n.d.). Vul. Hrushevskoho, 4 – biolohichniy korpus LNU im. Franka. [4 Hrushevskoho st. – biological building of Ivan Franko National University of Lviv]. *Lviv Interactive*. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/hrushevskoho-4/> [in Ukrainian]
7. *History*. (n.d.). Mineralogical Museum. URL: <http://museums.lnu.edu.ua/mineralogy/history/> [in Ukrainian]
8. Prokopenko I. (Ed.). (2022). *Konservatsiia i restavratsiia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny*. [Conservation and restoration of objects of cultural heritage]. Kyiv : Samit-book. [in Ukrainian]
9. Kosenko D. Yu. (2021). *Dyzain interieru zakladiv serednoi osvity: istorychnyi rozvytok i suchasni tendentsii*. [The interior design of secondary education institutions: historical development and modern trends]. (Dysertatsiia kandydata mystetstvoznavstva). Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv.
10. Lehin S. (2019, March 21). 20 tsikavykh faktiv pro budynok Halytskoho seimu u Lvovi. [20 interesting facts about the building of the Diet of Galicia in Lviv]. *Photographs of old Lviv*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/20-tsikavykh-faktiv-pro-budynok-galytskogo-sejmu-u-lvovi/> [in Ukrainian]
11. Makarchuk S. (n.d.). Naseleння “stolytsi” u druhiy polovyni XIX – pershii tretyni XX st. [Population of the “capital” in the second half of the 19th – the first third of the 20th century.]. *Map of Lviv. All streets of Lviv*. Retrieved from: <https://map.lviv.ua/statti/makarchuk.html> [in Ukrainian]
12. Melnyk I. (2017, July 21). Lytsar z Lvyhorodu Yulian Zakharevych. [Julian Zakharevich, a knight from Lvyhorod]. *Photographs of old Lviv*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/lytsar-z-lvyhorodu-yulian-zaharevych/> [in Ukrainian]
13. Kharchuk Kh. (2020, October 1). Yak vyhliadala zala zasidan Halytskoho seimu. [How the session hall of the Diet of Galicia looked like]. *Photographs of old Lviv*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/yak-vyhliadala-zala-zasidan-halytskoho-sejmu/> [in Ukrainian]
14. Tsap R. (2015, September 28). Holovnyi korpus Lvivskoho universytetu: stolitnia retrospektyva. [The main building of Lviv University: a century-long retrospective]. *Photographs of old Lviv*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/holovnyj-korpus-lvivskoho-universytetu-stolitnya-retrospektyva/> [in Ukrainian]
15. Center for Urban History (n.d.). URL: <https://www.lvivcenter.org/> [in Ukrainian]
16. Shmahalo R. T. (2022). *Mystetska osvita i mystetstvoznavstvo v Ukraini seredyny XIX – seredyny XX st. : strukturu-vannia, metodolohiia, khudozhni pozytsii*. [Art education and art philosophy in Ukraine middle 19th – middle 20th centuries : structure, methodology and artistic positions]. Lviv : Lviv National Academy of Art. [in Ukrainian]
17. *Księga adresowa królewskiego stołecznego miasta Lwowa. R. 6.* [Address book of the royal capital city of Lviv] (1902). Lviv : Franciszek Reichman. [in Polish]
18. Zachariewicz J. (1880, March 20). *Szafa biblioteczna c. k. Lwowskiej Szkoły Politechnicznej*. [The bookcase of the Imperial-Royal Polytechnic School in Lviv]. *Dźwignia : Organ Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie*, IV, 3, 22–23. [in Polish]

УДК 75.025.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-9>

Артем ДЕРЕВ'ЯНКО,

orcid.org/0000-0002-5216-8804

*викладач кафедри реставрації та експертизи творів мистецтв
Харківської державної академії дизайну та мистецтв
(Харків, Україна) arty.derevyanko@gmail.com*

Ігор ХОМУТОВ,

orcid.org/0000-0003-3389-8446

*викладач кафедри реставрації та експертизи творів мистецтв
Харківської державної академії дизайну та мистецтв
(Харків, Україна) igor.homutoff@gmail.com*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВИБОРУ ХУДОЖНІХ МАТЕРІАЛІВ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТВОРУ МИСТЕЦТВА НА ПРИКЛАДІ РЕСТАВРАЦІЇ ТВОРУ С. І. ВАСИЛЬКІВСЬКОГО «СТЕПОВИЙ ПЕЙЗАЖ»

У статті розглядається вплив вибору художніх матеріалів на збереження твору мистецтва. Станковий живопис протягом історії свого існування пережив зміну кількох епох використовуваних матеріалів. Новітні художні матеріали та технології, які витіснили традиційні з творчих чи економічних причин, часто впливали в гіршу сторону на загальну збереженість, можливість протистояти деструкторам, і, як наслідок, викликали швидку руйнівність твору мистецтва. При цьому навіть для багатьох відомих художників, творчість яких добре досліджена з мистецтвознавчо-стилістичної точки зору, відомості про художні матеріали, що застосовувалися ними і безпосередньо впливають на загальну безпеку і характер руйнувань їх творів, часто вкрай мізерні і уривчасті, що створює додаткові труднощі при реставрації. В цьому плані не стала винятком і творчість славетного українського пейзажиста Сергія Івановича Васильківського: в наявних дослідженнях набутку художника практично не розглядається техніко-технологічна сторона його робіт. Тому перед реставрацією твору С. І. Васильківського «Степовий пейзаж» довелося провести комплексне дослідження пам'ятки, що включало в себе вивчення будови твору, приладові дослідження – мікроскопію та дослідження в рентгенівському, ультрафіолетовому та інфрачервоному діапазоні довжин хвиль, а також матеріалознавче дослідження з відбором проб – хімічний аналіз ґрунту та пігментів фарб. За результатом роботи встановлено, що для цього твору С. І. Васильківського технологією, що негативно вплинула на збереженість, стало поєднання олійного ґрунту на базі цинкових білил з картонною основою та пастозною технікою живопису алла прима. Масляний ґрунт виявився майже непроникним для сполучного фарб – лляної олії, цинковий наповнювач збільшив час висихання пастозних шарів живопису, і все це разом викликало погану адгезію фарбових шарів та ґрунту. Використання легкого та дешевого, але не маючого достатньої механічної міцності картону в якості основи призвело в умовах впливу зовнішнього вологого середовища до катастрофічної руйнації твору – майже половину живопису було втрачено. Але ретельне дослідження структури твору та хімічний аналіз художніх матеріалів дозволили правильно встановити характер і причини руйнацій, підібрати реставраційні методики та привести твір видатного майстра українського мистецтва до експозиційного вигляду.

Ключові слова: *реставрація, Васильківський, художній матеріал, ґрунт, пігмент, збереженість, станковий живопис.*

Artem DEREV'YANKO,

orcid.org/0000-0002-5216-8804

*Lecturer at the Department of Restoration and Expertise of Works of Art
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) derevyanko@feldmancollection.org*

Igor HOMUTOV,

orcid.org/0000-0003-3389-8446

*Lecturer at the Department of Restoration and Expertise of Works of Art
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) igor.homutoff@gmail.com*

**STUDY OF THE INFLUENCE OF THE CHOICE OF ART MATERIALS
ON THE PRESERVATION OF ART WORK ON THE EXAMPLE
OF THE RESTORATION OF THE WORK OF S. I. VASYLKIVSKY
“STEPPE LANDSCAPE”**

The article examines the influence of the choice of artistic materials on the preservation of a work of art. During the history of existence of easel painting, it has experienced the change of several eras of the materials used. New artistic materials and technologies, which replaced the traditional ones for creative or economic reasons, often had a negative impact on the overall preservation, the ability to resist destructors, and, as a result, caused a faster destruction of the art work. At the same time, even for many well-known artists, whose work has been well studied from an art history and stylistic point of view, information about the artistic materials used by them and directly affecting the general safety and nature of the destruction of their works is often extremely scarce and fragmentary. This creates additional difficulties for restoration. In this regard, the work of the famous Ukrainian landscape painter Serhii Ivanovych Vasylykivsky was no exception: the technical and technological aspects of his works are practically not considered in the existing studies of the artist's works. Therefore, before the restoration of the work of S. I. Vasylykivsky «Steppe Landscape», it was necessary to conduct a comprehensive study of the painting, which included a study of the structure of the work; instrumental studies – microscopy and studies in the X-ray, ultraviolet and infrared wavelength ranges, as well as a materials science study with sampling – chemical analysis of ground, priming and paint pigments. According to the results of the analytic work, it was established that the influence of technology had a negative effect on the preservation of this painting by S. I. Vasylykivsky. This happened due to the combination of an oily priming with zinc whites applied on a cardboard base with the paste alla-prima painting technique. The oil priming almost impervious to the binder of paints – linseed oil, the zinc filler increased the drying time of the pasty layers of the painting, and all this together caused poor adhesion of the paint layers and the ground. Using of light and cheap, but not having sufficient mechanical strength, cardboard as a base led to the catastrophic destruction of the work under the influence of the external wet environment – almost half of the painting was lost. But a thorough study of the structure of the work and a chemical analysis of the artistic materials made it possible to correctly establish the nature and causes of the destruction, choose restoration methods and bring the work of the outstanding master of Ukrainian art to an exhibition appearance.

Key words: restoration, Vasylykivsky, artistic material, priming, ground, pigment, preservation, easel painting.

Постановка проблеми. З розвитком станкового живопису як виду мистецтва неодноразово змінювався і вибір матеріалів, які застосовувалися для його створення. Старі матеріали та технології їх застосування виходили з широкого вживання та замінювалися на нові переважно з двох причин. Перша чисто художня – нові матеріали дозволяли передати новітні, не бачені раніше ефекти, що обіцяло художникам нові творчі можливості. Друга – економічна: нові матеріали було або дешевше/швидше виробляти, або простіше та швидше використовувати. При цьому дуже часто за цих переваг нові матеріали в порівнянні зі старими відрізнялися гіршою збереженістю, можливістю протистояти деструкторам, і, як наслідок, швидшою руйнівністю самого твору мистецтва. Збільшує проблему й той факт, що навіть для багатьох відомих художників, творчість яких добре досліджена з мистецтвознавчо-стилістичної точки зору, відомості про художні матеріали, що застосовувалися ними і безпосередньо впливають на загальну безпеку і характер руйнувань їх творів, часто вкрай мізерні і уривчасті. Усе це створює додаткові труднощі при реставрації творів станкового живопису.

Аналіз досліджень. Оскільки вивчення особливостей художніх матеріалів велося безпосередньо на творі С. І. Васильківського, проведено аналіз публікацій, присвячених цьому худож-

нику. За життя майстра було приблизно 15 згадок у пресі – більшою мірою це згадки в замітках, присвячених тим чи іншим виставкам – і декілька некрологів у рік смерті. Перші спроби дати наукову оцінку творчій спадщині Васильківського містяться у монографіях О. Ніколаєва та М. Рутковського, які вийшли у 1927 р. до 10-річчя зі дня смерті художника. Детальний же розбір творчості живописця зроблено вже у другій половині ХХ ст. в працях М. Безхутрого (1954, 1987), І. Огієвської (1980), а осмисленню ролі Васильківського в національному українському мистецтві присвячені вже сучасні праці Р. Рибальченко (2005), О. Денисенко (2013) та інших.

У всіх цих дослідженнях увагу сконцентровано саме на стилістично-мистецтвознавчих аспектах, в них практично не міститься свідчень про техніко-технологічну сторону творчості С. І. Васильківського. Саме відсутність конкретних технологічних даних, з якою довелось зіштовхнутися перед реставрацією сильно пошкодженого твору художника, визвала необхідність в дослідженні художніх матеріалів, що використовував Васильківський, та їх впливу на загальну збереженість твору.

Мета статті. Визначення взаємозв'язку між вибором художніх матеріалів та характером руйнувань твору мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Станковий живопис протягом історії свого існування пережив зміну кількох епох використовуваних матеріалів. У Середньовіччі темпера (хоч і відома ще з часів фараонів) витіснила воскові фарби античної енкаустики, в період Ренесансу домінуючою технікою стає олійний живопис. Найчастіше зміна матеріалів у гірший бік позначалася на збереженні творів, їх здатності протистояти природним і зовнішнім руйнівникам, проте дешевизна їх виробництва та велика легкість у використанні щоразу надавали вирішального значення – саме так у Новий час відбувся практично повний перехід з дерева на полотно як основу.

Розвиток промислового виробництва спричинив нові революції художніх матеріалів. Матеріали кустарного, ручного виробництва витіснили фабричні, а природні пігменти дедалі більше замінялися синтетичними. Нещодавно чергову епоху художніх матеріалів відкрило широке впровадження акрилових смол як сполучного.

Якраз прикладом однієї з подібних «революцій матеріалів» стало широке поширення у другій половині XIX століття емульсійних та олійних ґрунтів, картону в якості основи, а також хімічних пігментів. Масляні та напівмасляні ґрунти відомі ще з XV–XVI ст., але саме у XIX столітті, з початком виробництва художніх матеріалів у промислових масштабах, вони почали поширюватися повсюдно, витісняючи класичні клеє-крейдові левкаси, особливо у творчості професійних світських художників.

Не став винятком у виборі художніх матеріалів і визначний український художник, класик харківської пейзажної школи С. І. Васильківський. Серед українських художників кінця XIX – початку XX ст., Сергій Іванович Васильківський (1854–1917) (УСЕ, 2006) був одним із найпопулярніших. Його роботи зберігаються в найбільших музеях нашої країни і за кордоном, у багатьох приватних колекціях: майстер залишив по собі близько 3,5 тисячі творів, переважно пейзажів (Денисенко, 2013: 6).

Народився Сергій Іванович в Ізюмі (Огієвська, 1980), закінчив харківську гімназію, де його першим учителем малювання був відомий український художник Дмитро Безперчий. В 1876–85 рр. навчався в петербурзькій Академії мистецтв у Михайла Клодта та Володимира Орловського. Його праці вже тоді діставали відзнаки в Академії і звертали на себе увагу сторонніх: так, Юлій Клевер, що був тоді у великій славі, не раз купував етюди студента Академії Васильківського (Рутковський, 1927: 9). У більшості

його ранніх робіт переважає стриманий коричневий колорит, фарби приглушені, крізь верхні шари живопису просвічується підмальовок. У цих роботах відчувається прагнення автора об'єднати природність мотиву з вимогами академічної школи, що ставить математичний розрахунок у побудові твору та закінченість його компонентів понад усе. Тому не дивно, що в більшості ранніх пейзажів Васильківського розум переважає над емоціями. Немаловажною обставиною було і те, що створювалися вони, як правило, у майстерні: молодий Васильківський щоліта виїжджав додому на Харківщину, де писав багато етюдів з природи, на основі яких потім у Петербурзі komponував картини (Безхутрий, 1987).

Потім разом зі своїм другом Миколою Самокішем Васильківський удосконалював майстерність у Франції – отримавши після закінчення Академії золоту медаль та академічне пенсіонерство на закордонну подорож строком на 4 роки. У Парижі великий вплив на Васильківського справила зустріч із чудовим українським живописцем Іваном Похітоновим. Протягом двох років Васильківський створює понад п'ятдесят робіт, які свідчать про новий етап у його творчості. Кращі полотна зарубіжного періоду відрізняє композиційна злагожденість і в той же час природність, колорит втрачає колишню коричневатість, стає більш багатшим і світлішим, фактура – більш різноманітною, вона починає грати відблисками в залежності від освітлення. В цілому ж пейзажі Васильківського стають безпосереднішими та емоційнішими.

Полотна зарубіжного періоду приносять художнику європейське визнання. Паризький салон удостоїв його рідкісної для іноземного художника честі виставляти свої роботи у його залах без журі. Декілька його робіт придбав П. Третяков (Безхутрий, 1987).

Від 1888 року Васильківський жив у Харкові (Ткачова, 2003: 446). Саме на останнє десятиліття XIX ст. припав найблискучіший період популярності художника: він здобув неабияку славу як великий пейзажист реалістичної школи, майстер з виключним хистом почувати колорит (Ніколаєв, 1927: 16).

Проте внесок мистця у національну культуру не обмежується його творчим доробком. Васильківський займався і громадською діяльністю, був головою художньо-архітектурного відділення Харківського літературно-мистецького гуртка, членом музейної комісії міського художньо-промислового музею, членом ради художньої школи (Рибальченко, 2005: 34).

Під кінець життя художник заповідав батьківський будинок на Москалівці та понад 1300 живописних робіт для створення Музею Слобідської України (Ніколаєв, 1927: 20).

Сергія Івановича Васильківського поховано на старому церковному цвинтарі при храмі Усікновення голови Іоанна Предтечі – поряд з могилами батьків (Ніколаєв, 1927: 21), однак у 1970-х роках на місці занепаłego цвинтаря було розбито Молодіжний парк, і точне розташування поховань не збереглося.

Дослідження художніх матеріалів славного майстра проводилось безпосередньо у процесі реставрації етюдів С.І. Васильківського «Степовий пейзаж» (іл. 1). Ця робота із зображенням стогів сіна у степу надійшла на кафедру Реставрації та експертизи творів мистецтва Харківської державної академії дизайну та мистецтва з Ізюмського краєзнавчого музею, де він зберігався під інвентарним номером ОМ–137КН–6754. За музейною документацією, авторство цього етюдів атрибутовалося С. І. Васильківському. Після мистецтвознавчого аналізу час створення роботи віднесено до періоду творчості Васильківського, коли автор повернувся з пенсіонерської поїздки на батьківщину – з 1888 року та пізніше. На користь цієї версії свідчить і насичений колорит твору, і емоційна подача, виражена в техніці живопису: експресивний, але відточений мазок, тонке нюансування кольорових переходів, майстерне володіння технікою передачі матеріальності землі, трави, хмар – стилістичні особливості, непритаманні творчості майстра на більш ранніх етапах.

Автографа автора на етюдів не збереглося, оскільки внаслідок прямого впливу води зв'язок фарбового шару та ґрунту з основою було порушено, і на етюдів було втрачено близько 40% поверхні живопису. Також були наявні пошкодження основи у вигляді викривлень, розшарувань та потертостей, особливо постраждали кути.

Основою твору є картонний лист розмірами 24,2x36,5 см. За своїм складом це целюлозний картон світло-сірого кольору з охристим відтінком. Крім згаданих викривлень, розшарувань та потертостей, тильна сторона була забруднена пиловими нашаруваннями та слідами замокання, посиленіми слідами від попадання побілки (іл. 3).

На картон покладено дуже тонкий ґрунт білого кольору зі злегка жовтим відтінком. У місцях втрат авторського живопису на ґрунті проглядався підготовчий малюнок, нанесений тушшю за допомогою пера.

Фарбовий шар тонкий. Живопис написаний у техніці алла прима. Чітко читається різноспрямованість мазка та техніка автора. Зв'язок фарбо-

вого шару з ґрунтом, як і ґрунту з картонною основою, при надходженні твору на реставрацію був незадовільним. Спостерігалися як численні осипи ґрунту разом з фарбовим шаром, так і осипи лише фарби. Основні втрати розташовувалися в нижній частині твору, в лівому нижньому кутку і вздовж нижньої кромки фарба і ґрунт були втрачені вщент.

Навколо кракелюрів, переважно ґрунтового походження, були осипи, що оголювали шар авторського ґрунту. Частково кракелюри були залиті лаком, вже поверх якого утворилися нові. На основі цього спостереження зроблено висновок, що робота була покрита лаком вже після того, як частково сформувалася сітка кракелюрів.

На етюдів зображено сонячний літній день. 2/3 простору живопису автор присвятив зображенню неба, вкритого хмарами. Колір піднебіння передано тонкою розтяжкою кольору – він змінюється від світло-бірюзового до складних насичених кобальтів. Від горизонту насувається громада великих хмар, а перед ними вітер жене дрібні хмарки, що просвічуються та зливаються з небом. Небо написане дрібними мазками різних напрямів із збільшенням пастозності при ліпленні світлих областей. Землю автор вирішує більш соковитим та пастозним живописом, підкреслюючи опрацюванням деталей наближеність переднього плану. Далі написані горизонтальним довгим мазком, а при наближенні до глядача мазок стає різноманітнішим і кольористим, опрацювання форми збільшується.

Весь етюд був вкритий шаром захисного лаку. Хоча загалом товщина шару була незначною, навіть незброєним поглядом проглядалися потовщення та нерівномірності лакової плівки. Лак мав сильний жовтий відтінок, спричинений старінням матеріалу.

Завершували загальну картину руйнувань пилові нашарування та плями фіолетового чорнила.

Дослідження твору, очевидно, не обмежувалося візуальним оглядом. Художні матеріали вивчалися переважно за допомогою приладових досліджень та дослідження з відбором проб – хімічного аналізу.

Мікроскопічне дослідження проводилося за допомогою мікроскопа МБС-2 з кутом підсвічування, що змінюється, при збільшенні від 3х до 100х крат. При невеликих збільшеннях уточнювалися невеликі деталі зображення та основний характер техніки автора. Подальше збільшення дозволило чітко і безпосередньо вивчити характер руйнувань фарбового шару і ґрунту, розглянути тип і характер кракелюру, розділити його на види, вивчити цілісність покривного шару.

Також для вивчення характеру руйнувань застосовувалася макрозйомка при бічному освітленні поверхні, що добре передає найменші зміни рельєфу. Загальні знімки, благо розміри етюдів полегшували процес, були отримані при безпосередньому електронному скануванні твору.

Дослідження роботи в ультрафіолетовому діапазоні довжин хвиль проводилося за допомогою лампи ПРК-7м, освітлювача ОТ, світлофільтрів УФС-8, ЖС-3 та УФС-6. В УФ-променях лакове покриття мало інтенсивну білу люмінесценцію з жовтим відтінком, місцями з ущільненнями через нерівномірність товщини лакової плівки. Досить контрастно виявлялися плями і сліди намокання, що лежали як у лаковій плівці, так і у місцях втрат авторського фарбового шару і ґрунту, оголюючи картонну основу. Авторський ґрунт у місцях втрат фарбового шару світився сірим кольором із охристим відтінком різної щільності. Якихось слідів попередніх реставрацій не було виявлено.

Дослідження в інфрачервоному діапазоні проводилися за допомогою телевізійної установки «Комунар» в діапазоні довжин хвиль, що знаходиться в області 800 Нм. Інфрачервоні промені пройшли через шари пилових відкладень та лаку, відкривши для вивчення безпосередньо фарбовий шар. Стала чітко видно сітка кракелюрів, яка відокремилася від основного зображення підвищеною контрастністю. Темною, чіткою лінією проступив підготовчий малюнок пером, що проглядався через місця втрат авторського живопису, але через загальну щільність шару живопису інфрачервоне випромінювання не дозволяло простежити його поза місцями втрат.

Для отримання рентгенографічного знімка твору використали рентгенівський апарат EDR-750 В з напругою в трубі KV/45, струмом MA/50, а час витримки знімка становив 0,16 секунд. Аналіз отриманої рентгенограми (іл. 4) проводився за його безпосереднім зіставленням з досліджуваним твором.

Основою твору є картонний лист, який не створив особливих труднощів проходженню рентгенівських променів крізь нього. На знімку добре відображені щільніші вкраплення в структуру картону, які затримали промені і відобразилися світлішими плямами на знімку. Частково рентгенівське випромінювання було затримано шаром ґрунту, що говорить про наявність у ґрунті металевих частинок, характерних для олійних ґрунтів із використанням білил. Це добре проглядається в місцях втрат авторського живопису при порівнянні з місцями, де були повністю втрачені як авторський живопис, так і ґрунт. Усі втрати відо-

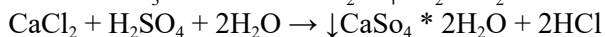
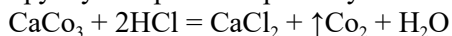
бражаються на рентгенівському знімку чорними плямами з чіткими межами.

За щільністю зображення не однорідне. Більш тонкий шар піднебіння на знімку трохи відрізняється за тоном від довколишніх втрат. Зображення землі більш контрастне і через товщину шару, і через використання інших пігментів, ніж у зображенні неба. Ймовірно, автор використовував фарбу, до складу якої входили важчі метали, які сильніше поглинають рентгенівські промені.

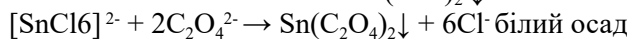
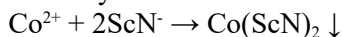
І, нарешті, для мікрохімічного дослідження проводився відбір проб пігментів, ґрунту та сполучного фарб. Класичні плівкоутворювальні речовини художніх фарб робляться на основі олій, що висихають, якими є оліфи на основі соняшникової, лляної та тунгової олій. Наприкінці ХІХ – початку ХХ століть основою для олійних фарб служили лляна та тунгова олії. Але тунгове масло було предметом експорту Британської імперії з Індії і постачалося дуже нерегулярно, а тому використовувалося для випуску фарб маленькими партіями. У зв'язку з цим фарби на основі тунгової олії були дорогими та застосовувалися переважно для стінопису. Для станкового живопису фарби на основі тунгової олії придатні, але знижують художню цінність через появу білястої каламуті, що пов'язано зі структурою плівкоутворювальних речовин. Виходячи з цього, зроблено висновок, що Васильківський користувався художніми фарбами на основі лляної олії. У Харкові такі фарби виготовляла мануфактура Гольдберга (пізніше завод «Червоний хімік», нині «ФАРБОС»). При ознайомленні з архівами заводу вдалося встановити, що справді такі фарби (понад 50 відтінків) вироблялися в приблизний час написання етюдів на основі неорганічних пігментів. Художні пігменти виготовлялися на цій мануфактурі в бісерних млинах з високим ступенем подрібнення – розміром до 3 мікрон (3 Мкм). Саме така для того часу високоточна технологія дозволяла досягти однорідності мазка фарби, що практично не відрізняється від сучасних матеріалів. Також на основі вивчення архівних матеріалів заводу отримано дані про те, які пігменти використовувалися на той час, наступні хімічні аналізи матеріалів роботи Васильківського підтвердили отримані відомості.

Так, проба ґрунту розчинялася в соляній кислоті (HCl). У процесі розчинення спостерігалася бурхливе виділення газових бульбашок, що свідчило про наявність у пробі карбонатів. Потім поряд з краплею отриманого розчину поміщали краплю концентрованої сірчаної кислоти і ці краплі з'єднували водняним містком. Через час спостерігалася випадання дрібних голчастих кристалів,

притаманних сульфату кальцію. Отже, як наповнювач ґрунту автором використовувалася крейда:

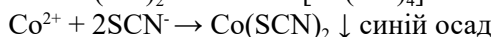
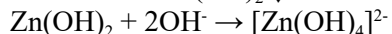
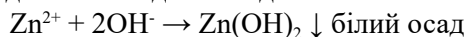

Мікропробу барвника блакитного кольору розчинили в 10%-му розчині гідроксиду натрію NaOH при нагріванні. Потім до отриманого розчину додали насичений розчин роданіду амонію і ретельно збовтали. Розчин забарвився у інтенсивний синій колір. Для збільшення чутливості реакції до отриманого розчину додали суміш 0,5 мл амілового (пентилового) спирту. При збовтуванні з органічним розчинником роданідний комплекс розчинився в ньому і вплив над водою, забарвлюючи верхній шар в інтенсивно синій колір. Потім частину отриманого розчину залишили для визначення аніону до розчину. Для цього додали соляної кислоти HCl до слабкислого середовища, а потім насичений розчин щавлевої кислоти. Випав білий осад оксалату олова:

Отже, як блакитний пігмент автором використовувався церулеум.

Для визначення складу зеленого пігменту розчинили мікропробу концентрованої соляної кислоти HCl (36%). Потім вміст розчину нейтралізували NaOH до слаболужного середовища та випадання білого осаду, поява якого свідчить про наявність цинку в пробі ($\text{Zn}(\text{OH})_2$). При додаванні двох гранул NaOH та нагріванні осад розчинився. В отриманий таким чином сильнолужний розчин додали роданід амонію до випадання синього осаду:

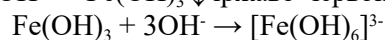
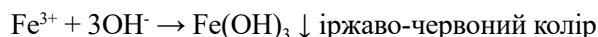
З характерної реакції видно, що як світло-зелений пігмент при написанні етюд використовувався кобальт.

Пробу ж синього пігменту розчинили в 10%-му розчині сірчаної кислоти H_2SO_4 . На дні пробірки з'явилася гелеподібна маса, що свідчить про наявність полікремнієвої кислоти, що входить до складу натурального ультрамарину. Потім нейтралізували розчин NaOH. Гель полікремнієвої кислоти розчинився, і замість нього випав густий білий осад, що розчинявся при нагріванні в більш концентрованому лужному розчині, що свідчить про наявність катіонів амонію.

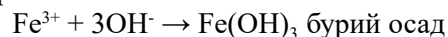
З цих даних зроблено висновок, що при виготовленні фарби синього кольору використовувався штучний ультрамарин. Це узгоджується з даними архіву мануфактури Гольдберга, згідно з яким фарби на основі штучного ультрамарину випускалися вже з кінця XIX століття.

Мікропробу жовтого пігменту розчинили у концентрованому розчині лугу. Спочатку випав буро-червоний осад гідроксиду тривалентного заліза Fe^{3+} , який потім розчинився у більш концентрованому розчині лугу при нагріванні.

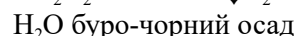
До отриманої проби додавали концентрований розчин роданіду калію і по інтенсивному червоному фарбуванню розчину зроблено висновок про наявність катіонів заліза:

Пробу коричневого пігменту розчинили у концентрованої соляної кислоти. Потім у розчин додали луг до випадання бурого осаду, що свідчить про наявність катіонів заліза:

Потім отриманий осад відфільтрували та додали дві гранули NaOH до випадання білого осаду $\text{Mn}(\text{OH})_2$. До одержаного білого осаду додали кілька крапель перекису водню. Осад моментально став буро-чорним внаслідок швидкого окислення катіонів Mn^{2+} :

Отже, при написанні етюд автором була використана коричнева фарба на основі сполук марганцю, до яких належить натуральна умбра.

І, нарешті, для визначення складу білого пігменту мікропробу розчинили в соляній кислоті і насичували отриманий розчин сірководнем до появи чорного осаду. По появі цього осаду можна судити про наявність катіонів свинцю в пробі.

Висновок: безпосередньо в фарбовому шарі застосовувалися свинцеві білила, які широко використовувалися до 30–40-х років XX століття. У ґрунті ж як пігмент використовувався порошок нестабільного цинку.

Масляні ґрунти відомі ще з XV–XVI століть, вони закономірно з'явилися одночасно з поширенням лляної або горіхової олії як сполучних художніх матеріалів, але не набули особливої популярності через більшу порівняно з клеєкрейдовими ґрунтами дорожнечу і тривалий процес висихання. Як пігмент в них використовувалися свинцеві білила. Перші цинкові білила були отримані наприкінці XVIII століття, були вкрай дорогими, тому швидко були забуті. Однак до середини XIX століття технології вдосконалилися, цинкові білила значно подешевшали, і масляні ґрунти з цим пігментом, особливо з появою ґрунтованих полотен фабричного виробництва, набули широкого поширення. Адже порівняно зі свинцевими білилами цинкові мали дві значні переваги – не мали токсичності свинцю і значно

менш схильні до впливу сірководню, що викликає почорніння білил.

Однак, і недоліків було чимало, саме вони стали причиною поганого збереження, а часом і загибелі робіт багатьох художників, і Васильківський не став винятком.

По-перше, масляні ґрунти з будь-яким складом пігментів мають істотний недолік: повна непроникність для, власне, сполучної речовини фарб – олії. В результаті масляні ґрунти хронічно мають погане зчеплення фарбового шару із ґрунтом. У XVI–XVII ст. рецептура масляних ґрунтів частково нівелювала цей недолік: до їх складу обов'язково входила гончарна глина, стерта з вареним лляним маслом. Висихаючи в тонкому шарі ґрунту, вона мала здатність вбирати в себе незначну кількість олії з фарб, причому поглинання ґрунтом було настільки незначним, що не викликало згасання фарб, проте завдяки цьому все ж таки створювалося необхідне зчеплення між фарбовим шаром і масляним ґрунтом. До XIX століття, а тим більше на час появи фабричних ґрунтів, горщикова глина зникла з рецептури внаслідок трудомісткості подрібнення. У ґрунті, використаному Васильківським, як наповнювач застосовано крейду, проте порівнянної з глиною абсорбцією олій вона не має, і це позначилося на адгезії шарів.

По-друге, саме використання цинку в ґрунтах сильно збільшує час висихання як самого ґрунту (повна стабілізація цинкового ґрунту становить до півтора року, нанесення фарби на нестабілізований ґрунт кардинально погіршує адгезію), так і самих фарбових шарів, навіть нанесених на повністю висохлий ґрунт. Цей недолік не був особливо критичним, поки в живописі переважали лесирувальні техніки: тонкі шари фарби з великою кількістю розріджувача швидко висихали і не створювали значних внутрішніх напруг. Однак з поширенням пастозної техніки алла прима товсті шари живопису перестали досить рівномірно просихати, і в результаті зморщування та розриви фарбового шару; дуже швидке старіння масляного ґрунту; погане зчеплення ґрунту з фарбовими шарами та основою, часте відшарування та осипання фарб стали повсюдним явищем.

Таким чином, чергова революція художніх матеріалів у другій половині XIX століття виграла у технологічності та екологічності, але значно програла у плані збереження творів мистецтва. Додатковим фактором послужило і поширення у тій же другій половині XIX ст. картону як основи живописного твору. Зрозуміло, він мав і значні переваги: був легшим і дешевшим за дерево, при

цьому на відміну від полотна мав сам по собі достатню жорсткість, в більшості випадків ця властивість дозволяла обходитися без додаткових конструкцій у вигляді підрамників, що знову-таки давало вираш у ціні і вазі; тому при створенні етюдів картонні основи стали практично стандартом. Проте в цілому механічна міцність картонного листа без паркетажу нижча навіть у порівнянні з добре натягнутим на підрамник полотном, а гігроскопічність вища, не кажучи вже про дерево, і все це не могло не позначитися в гіршу сторону загальної безпеки творів. Особливо сильно всі ці недоліки виявлялися за безпосереднього контакту з деструкторами, наприклад, водою.

Саме поєднання всіх цих факторів і спричинило настільки плачевний стан пейзажу Васильківського на момент надходження на реставрацію. Короблення та розшарування основи, розтріскування ґрунту, відшарування та осипи фарбового шару призвели до втрати майже половини живопису майстра.

Виходячи з результатів дослідження матеріалів творів та характеру руйнувань пам'ятника, було складено план реставраційних заходів та розпочато безпосередню реставрацію твору.

Зміцнення фарбового шару та ґрунту проводилося 5%-м водним розчином осетрового клею, пластифікованим медом (1:1 до маси сухого клею). Робочі ділянки попередньо оброблялися розчином пінену. Особливістю зміцнення фарбового шару та ґрунту в даному конкретному випадку було використання охолодженого клейового розчину ($T=20-30^{\circ}\text{C}$) замість традиційного теплового. Це було зумовлено тим, що картонна основа надмірно вбирала теплий зміцнюючий розчин, надлишок якого глибоко міг вплинути на збереження всього твору в цілому.

Зміцнення розшарування картонної основи проводилося шляхом підведення 6%-го осетрового клею в місця розшарування волокон картонного листа за допомогою тонкого пензля і шприца з тонкою, довгою голкою. Потім етюд висушувався під пресом при навантаженні до 60 кг/м^2 між шарами фільтрувального паперу, з постійною зміною листів, що наситилися вологою.

Для усунення деформацій основи за допомогою поролонового валика 2,5%-й розчин гліцерину в дистильованій воді наносився на тильну сторону етюду і висушувався під пресом (навантаження до 60 кг/м^2) між шарами фільтрувального паперу до повного висихання картонної основи, з постійною зміною листів, що наситилися вологою.

Реставраційний ґрунт готувався на основі 6%-го розчину риб'ячого клею, пластифікова-

ного медом 1:1 до маси сухого клею, і відмученої крейди. Підведенню ґрунту передувало проклеювання 5%-м розчином риб'ячого клею, ґрунт наносився за допомогою жорсткого щетинного пензля нарівні з авторським живописом. Фінальним етапом підведення ґрунту стала ретельна імітація пастозної фактури мазків автора (іл. 5).

Поверхневі забруднення з поверхні роботи знімалися з авторського лакового покриття за допомогою пінено-спиртоводною емульсії (45%/45%/10%) за допомогою ватного тампона.

При потоншенні та вирівнюванні авторського лакового покриття склад розчинника уточнювався експериментальним шляхом. Робота з лаковою плівкою почалася з використання емульсії, до складу якої входили 96%-й етиловий спирт і пінен (20%/80%) з поступовим збільшенням вмісту етилового спирту.

При тонуванні реставраційних вставок було дотримано колористичний лад твору, тонування виконували масляними фарбами світліше за тоном і холодніше за колоритом, ніж авторський живопис (іл. 6). Тонування виконували масляними фарбами, розведеними піненом, поверх шару ізоляційного лакового покриття (суміш дамарного лаку з піненом 1:1).

Відреставрований етюд (іл. 2) був закріплений на паркетажному підрамнику спеціальної конструкції – без скосів, із частою хрестовиною – за допомогою алюмінієвого профілю (іл. 7). На алюмінієвий

профіль наклеєний шар замшевої шкіри, що забезпечує безпосередній контакт живопису з металом.

Висновки. Вибір художніх матеріалів для створення добутку станкового живопису має безпосередній вплив на загальну збереженість та характер руйнувань цього твору мистецтва. Новітні художні матеріали та технології, які витісняли традиційні з творчих чи економічних причин, часто впливали на збереженість творів в гіршу сторону. При дослідженні етюду С. І. Васильківського «Степовий пейзаж» встановлено, що для цього твору технологією, що негативно вплинула на збереженість, стало поєднання олійного ґрунту на базі цинкових білил з картонною основою та пастозною технікою живопису алла прима. Масляний ґрунт виявився майже непроникним для сполучного фарб – лляної олії, цинковий наповнювач збільшив час висихання пастозних шарів живопису, і все це разом викликало погану адгезію фарбових шарів та ґрунту. Використання легкого та дешевого, але не маючого достатньої механічної міцності картону в якості основи призвело в умовах впливу зовнішнього вологого середовища до катастрофічної руйнації твору – майже половину живопису було втрачено. Але ретельне дослідження структури твору та хімічний аналіз художніх матеріалів дозволили правильно встановити характер і причини руйнації, підібрати реставраційні методики та привести твір видатного майстра українського мистецтва до експозиційного вигляду.

Іл. 1. С. І. Васильківський. Степовий пейзаж. К., о., 24,2 x 36,5 см. Кін. XIX ст. Загальний вигляд до реставрації.

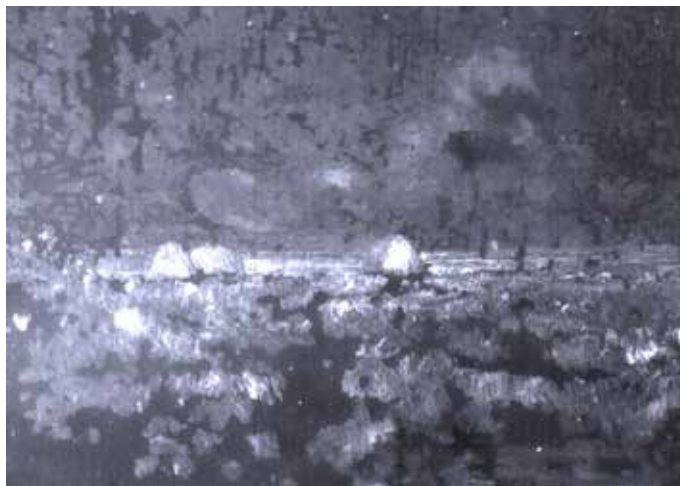

Іл. 2. С. І. Васильківський. Степовий пейзаж. К., о., 24,2 x 36,5 см. Кін. XIX ст. Загальний вигляд після реставрації

Іл. 3. Загальний вигляд тилового боку до реставрації. Руйнації основи

Іл. 4. Рентгенограма

Іл. 5. Підведення реставраційного ґрунту з імітацією фактури автора. Фрагмент

Іл. 6. Виконання реставраційних тонувань. Фрагмент

Іл. 7. Загальний вигляд тильного боку після реставрації.
Паркетажний підрамник

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильківський Сергій Іванович. Універсальний словник-енциклопедія. К. : Тека, 2006. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53394/7448.html> (дата звернення: 18.05.2023).
2. Ніколаєв О. Сергій Васильківський : життя й творчість. Музей Слобідської України ім. Г. Сковороди. Харків : Пролетарій, 1927. 25 с.
3. Огієвська І. В. Сергій Іванович Васильківський. Київ : Наукова думка, 1980. 167 с. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=32390 (дата звернення: 18.05.2023).
4. Рибальченко Р. Нищення спадщини Васильківського : до 150-річчя від дня народж. класика укр. мистецтва. *Образотворче мистецтво*. 2005. № 1. С. 34–35.
5. Рутковський М. Сергій Васильківський (1854–1917) : світлій пам'яті С. І. Васильківського в десяти роковини його смерті. Прага : Вид-во укр. молоді, 1927. 15 с. С. 9.
6. Сергій Васильківський : Альбом / упоряд. М. М. Безхутрий. К. : Мистецтво, 1987. 167 с.
7. Сергій Васильківський : українська доля Дикого Поля (твори зі збірки Харківського художнього музею) : каталог виставки / авт. вст. ст., авт.-упор. О. Денисенко, авт.-упор. В. Кацай. Київ : Майстер книг, 2013. 85 с. С. 6.
8. Ткачова І. Васильківський Сергій Іванович. Енциклопедія історії України : у 10 т. Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2003. Т. 1 : А–В. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/index.php?encyclp&termin=Vasykivskij_S (дата звернення: 18.05.2023).

REFERENCES

1. Universalnyi slovnyk-entsyklopediia (2006) Vasykivskiyi Serhii Ivanovych. [Vasykivsky Serhii Ivanovych] Teka. [in Ukrainian].
2. Nikolaiev O. (1927) Serhii Vasykivskiyi: zhyttia y tvorchist. [Serhiy Vasykivskiyi: life and creativity] Muzei Slobidskoi Ukrainy im. H. Skovorody. Proletary. [in Ukrainian].
3. Ohievska I. (1980) Serhii Ivanovych Vasykivskiyi. [Serhii Ivanovych Vasykivsky] Naukova dumka. [in Ukrainian].
4. Rybalchenko R. (2005) Nyshchennia spadshchyny Vasykivskoho: do 150-richchia vid dnia narodzh. klasyka ukr. mystetstva. [Destroying of the heritage of Vasykivskiyi: to the 150th anniversary of the birth Ukrainian classic artist] *Obrazotvorche mystetstvo*, 1. 34–35. [in Ukrainian].
5. Rutkovskiyi M. (1927) Serhii Vasykivskiyi (1854–1917): svitlii pam'iaty S. I. Vasykivskoho v desiati rokovyny yoho smerti. [Serhiy Vasykivskiyi (1854–1917): in bright memory of S. I. Vasykivskiyi on the tenth anniversary of his death] *Vyd-vo ukr. molodi*. 9. [in Ukrainian].
6. Bezkhutryi M. (1987) Serhii Vasykivskiyi: Albom. [Serhii Vasykivsky: Album] *Mystetstvo*. [in Ukrainian].
7. Denysenko O., Katsai V. (2013) Serhii Vasykivskiyi: ukrainska dolia Dykoho Polia (tvory zi zbirky Kharkivskoho khudozhnogo muzeiu): kataloh vystavky. [Serhii Vasykivskiyi: the Ukrainian fate of the Wild Field (works from the collection of the Kharkiv Art Museum): exhibition catalog] *Maister knyh*. 6. [in Ukrainian].
8. Tkachova I. (2003) Vasykivskiyi Serhii Ivanovych. [Vasykivsky Serhii Ivanovych] *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*. T. 1: A–B. *Naukova dumka*. [in Ukrainian].

УДК 159.53.7:687-028

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-10>**Володимир ЗАБОРА,***orcid.org/0000-0001-6273-5430**старший викладач кафедри режисури шоу, естради та свят
Київського національного університету культури та мистецтва
(Київ, Україна) vladimause@ukr.net*

СЕМІОТИКА СТИЛЮ: ДЕКОНСТРУКЦІЯ ВІЗУАЛЬНОЇ МОВИ КОМПОНЕНТІВ ОСОБИСТОГО ОБРАЗУ

У статті деталізовано розуміння особистого стилю як способу трансляції інформації щодо ідентичності автора. Зокрема, метою дослідження стала деконструкція особистого образу як цілісного феномену, через семіотичні смисли, що лежать в основі його візуальних компонентів. Термін «семіотика» використано для позначення візуальних знаків та символів, що кодуються в стильових елементах та їхніх значень у системі естетичної комунікації. Висвітлена дослідницька проблема лежить на перетині спрямувань візуальної комунікації, X та психокulturології. Відповідно, реалізований аналіз спирається на принципи міждисциплінарного дослідження, комбінуючи основні підходи до пізнання ключових аспектів.

Завдяки поглибленому аналізу попередніх досліджень заданого напрямку надано вичерпну модель візуальних компонентів, що слугують основою для формування особистого образу. Деконструкція голістичного утворення розглядається як необхідний етап дослідження стилістики, з огляду на обмеження наукового розуміння інструментального аспекту стильового рішення.

Дослідження також прагне підкреслити суб'єктивну та контекстуальну природу семіотичних значень компонентів стилю та їхніх комбінацій. Не зважаючи на значущість подібного розподілу для розроблення описових інструментів в контексті досліджень образу особистості, інтерпретація візуальних компонентів зберігає достатній рівень суб'єктивності та узалежнена від соціокультурних контекстів та персонологічних категорій. Окремою нерозв'язаною проблемою залишається міра впливу особистого уподобання як репрезентації життєвого досвіду, інтенційності та водночас рефлексивності автора особистого стилю.

У статті акцентовано на полісемантичності візуальних компонентів, їхньої контекстуальності та динамізму. Також підкреслено важливість розгляду ширшого соціального та історичного контексту під час аналізу особистого стилю та його складників. Показано, що на особистий стиль впливають історичні події, культурні рухи та соціальні тенденції. Зокрема, зберігається внесок тенденцій моди, що відображають соціальні трансформації постіндустріальної епохи. Особистий стиль розглядається як шлях вираження опору чи відповідності цим змінам, втілення конгруентності особистості в стильовому рішенні, дескрипція якого спрощується деконструкцією.

Ключові слова: візуальна мова, особистий образ, естетична комунікація, культурна система.

Volodymyr ZABORA,*orcid.org/0000-0001-6273-5430**Senior Lecturer at the Department of Show, Variety and Event Directing
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) vladimause@ukr.net*

SEMIOTICS OF STYLE: DECONSTRUCTING THE VISUAL LANGUAGE BEHIND PERSONAL IMAGE COMPONENTS

The article discusses personal style as a means of conveying information about the author's identity. The specific purpose of the research was to analyze personal image as a holistic phenomenon through the semiotic meanings underlying its visual components. The term "semiotics" refers to visual signs and symbols embedded in stylistic elements, as well as their meanings in the aesthetic communication system. The research topic intersects with visual communication, X, and psychocultural studies. As a result, the analysis employed interdisciplinary research principles that combined the key approaches of each field of knowledge to address the research issue.

As a result of an in-depth review of prior works in this field, a comprehensive model of visual components that form the foundation for constructing a personal image has been developed. Due to the limitations in scientific understanding of the instrumental role of stylistic decision-making, deconstructing holistic phenomenon is seen as an essential stage in the study of stylistics.

The research also aims to emphasize the subjective and contextual nature of the semiotic meanings of style components and their combinations. Despite the significance of such an observation for developing descriptive tools in the context of personality image research, visual component interpretation retains a considerable level of subjectivity and is

dependent on sociocultural contexts and personological categories. The notion of personal preference as a reflection of life experience, intentionality, and reflexivity of the creator of personal style remains an unresolved topic in its own right.

The paper emphasizes the polysemy, contextuality, and dynamics of visual components. When analyzing personal style and its components, it is crucial to consider the broader social and historical context. Personal style is shown to be influenced by historical events, cultural movements, and societal trends. The contribution of fashion trends that reflect post-industrial societal shifts is particularly significant. Personal style is viewed as a means of expressing resistance or compliance to these changes, encapsulating the personality's congruence in a style decision, the explanation of which can be simplified through deconstruction.

Key words: *visual language, personal style, personal image, aesthetic communication, cultural system.*

Постановка проблеми. У культурному контексті глобалізованого постіндустріального суспільства, особистий стиль, як один із важливих шляхів самопрезентації, перебуває у динамічному процесі трансформацій та запозичень, зумовленому різномірним впливом численних культурних кодів. Оскільки образ особистості включає та водночас ретранслює культурні цінності та соціальні тенденції, помітною є диспропорція у стильовому рішенні конкретного агента, що втілює загальний процес дивергенції та асиміляції естетичних систем. Контекст сучасності характеризується передусім швидкими культурними та технологічними змінами, які впливають на те, як формується та передається також і особистий стиль. Поширеність інформаційно-комунікаційних технологій загалом та платформ соціальних медіа, зокрема, своєю чергою, впливають на спосіб самопрезентації особистості через стиль, під натиском комерційних рішень пропонованих медійними продуктами. Водночас загострюється проблема швидкої моди, як відгук на стрімкі зміни середовища та підвищену зацікавленість до нарощування прибутків, що посилює розрив між ідентичністю особистості та її стильовими рішеннями (Gupta et al., 2019).

Одним зі способів вирішення кризи інформаційної епохи фахівці розглядають постулювання стійких орієнтирів особистості на самодетермінацію у візуальному вираженні, зокрема, у виборі конкретних форм творення стилю. Деконструкція особистого стилю на його візуальні компоненти є актуальним і необхідним процесом для розуміння того, як особистий стиль конструюється та передається за допомогою низки засобів. Доцільним є пошук тих компонентів, що забезпечать збереження контрсуттєвості в особистому образі та збереження цілісності ідентичності автора стилю. Аналізуючи семіотичні значення кожного візуального компонента, ми можемо отримати уявлення про те, як формується особистий стиль та особистісний образ та якою мірою цей процес реагує на внесок суспільних тенденцій та рухів.

Аналіз досліджень. Поняття особистого стилю має самоочевидний характер, що пояснює обмеження в дослідницьких публікаціях щодо

означеного феномену (Vingilyte & Khadaroo, 2022). Проте варто надати уточнення щодо визначеної у представленій роботі термінології для прояснення тенденцій у науковому процесі з цієї тематики. Особистісний стиль розглядається саме як персоналізоване, індивідуальне формування візуального образу, послуговуючись відповідними засобами (макіяж, одяг, зачіска та ін.). Варто також зазначити, що означене явище має суб'єкту, самодетерміновану природу, тож стильові рішення відображають водночас як естетичний складник навичок, умінь та уподобань, так і самоставлення автора певного стилю, його конгруентність. Своєю чергою особистий образ є ширшим поняттям, що включає суміжні до стилістики психологічні категорії: вербальні, проксемічні та кінесичні засоби комунікації, а також самоставлення, Я-концепцію (Yin & Aida, 2020).

Проте характерним є тісний взаємозв'язок досліджуваних понять, що проявляється на рівні побутової агломерації термінів. Стиль визначає самосприйняття особистості та її стратегії відображення реальності, і водночас визначається означеними внутрішніми складниками. Водночас відомості щодо самооцінювання та зовнішнього оцінювання особистого стилю чи його концептуальні моделі залишаються досить обмеженими, а провідну роль відіграють суміжні дослідження споживчої поведінки щодо засобів стилізації, як актуальної в умовах екологічної кризи проблематики (Gupta et al., 2019). Власне, принципи сталого розвитку сприяють переоцінці моди та стилю як вагомих аспектів життєтворчості особистості. Так, у відповідь на означені виклики фахівці розробили Шкалу впевненості в стилі одягу (Clothing style confidence, CSC), яка спрямована на кількісне представлення відповідності стильових рішень та ідентичності особистості. Проте доцільним є зауваження щодо нового характеру самоставлення в сучасних умовах: швидка мода пропонує особистості можливість швидкої зміни ідентичності, відкидаючи ідею стабільності (McNeill & Venter, 2019).

Варто зауважити, що означений інструмент хоч і постулюється як спрямований на дослідження

автентичності, включає крім означеної категорії більшою мірою показники, що дають можливість оцінити спрямованість споживчої поведінки: довговічність стилю, естетична здатність до сприйняття, креативність, важливість зовнішнього вигляду (Armstrong et al., 2018: 6). Gupta з колегами у своїй роботі зазначає, що ті зі споживачів, що фокусуються на формуванні унікального стилю, відповідного до їхнього самоставлення, менш схильні підтримувати тренди швидкої моди (2019, 5). Однак наведені висновки не надають достатньої деталізації щодо елементів стилю, що сприятимуть автентичному самопредставленню агента, чи його концептуалізації.

Значимо, що цінним для розуміння функціональної спрямованості стилю є феноменологічний аналіз визначеного явища, що реалізовано у роботі Vingilyte та Khadaroo (2022). Автори постулюють тісну конекцію між такими елементами самоставлення, як ідеальне, реальне та творче Я та фактичним їхнім вираженням через стильові рішення щодо одягу особистості. Відповідними є висновки, що актуалізують проблему викривлення самооцінки та самоставлення особистості з огляду на зміни соціокультурного ландшафту: вимоги до самопрезентації постульовані швидкою модою обмежують спроможність особистості до самопізнання через стиль. Водночас дослідження заданого напрямку розкривають проблему переконань як предиктора стилю особистості (Aruan & Wirdania, 2020). Означений зв'язок підтримує позицію культурної обумовленості образу особистості, що виражається через засоби модифікації зовнішнього вигляду. Відповідно, деконструкція є необхідним етапом для пізнання культурного контексту та кроскультурної дивергенції у стилістиці.

Можемо узагальнити, що попередні дослідження у пропонованому напрямі надають достатній та змістовний базис для розуміння ролі досліджуваного явища в стильовому, матеріальному вимірі психологічної реалізації особистості. У той час як значення, що стоять за конкретними візуальними компонентами, не були повністю вивчені. Відсутність системи прояснення семіотики особистого стилю обмежує можливості конструювання відповідного до актуальних вимог стильового рішення. Послуговуючись підходом деконструкції, ми можемо отримати уявлення про те, як особистий стиль використовується для передачі інформації про ідентичність агента, та культурний контекст його втілення. Аналіз семіотичних значень кожного візуального компонента є істотним аспектом удосконалення підходів до дослідження та реалізації стилю.

Мета статті полягає у висвітленні категорії особистого стилю як провідної ланки самопрезентації автора в його особистому образі. Ключовим завданням роботи є створення моделі особистого образу, що формується елементами візуальної комунікації. Необхідним аспектом для досягнення цієї цілі є розкриття семіотики окремих компонентів особистого стилю, що слугують інструментами передачі інформації про ідентичність автора стилю та її контекстуальну природу.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до категорії стилю, ми прагнемо конкретизувати складне голістичне явище особистого образу, що лежить в межах психологічного дискурсу. Безумовно, підбір відповідних складників зовнішнього вигляду стосується біологічного прагнення тілесної захищеності. Проте сам процес підбору в культурному контексті сучасності, набуває змісту стильового рішення, що сягає вищих функцій, ніж вдовolenня базової потреби особистості в забезпеченні себе одягом та необхідними інструментами життєдіяльності (Back, 2020). Ми розглядаємо особистий стиль як спосіб творчого розкриття агента у прикладному елементі повсякденної діяльності. Тож, необхідним є виокремлення конкретних засобів втілення, що використовуються для його конструювання та їхнього змістовного значення.

Власне, основоположними є чотири елемента зовнішнього вигляду, «компоненти моди», роль яких у формуванні цілісного образу визначено у роботі Indrianti та ін. Силует формує основу видимої структури, що доповнюється деталями, функція яких полягає у спрямуванні уваги глядача. Крім того, колір та текстура формують загальний емоційний та соціальний контекст (2021: 45). Значимо, що суттєвого значення набувають дослідження спрямовані на включення штучного інтелекту до процесу сприйняття, розрізнення та конструювання дизайну одягу. Подібна тенденція зумовлена можливостями спрощення та скорочення процесу створення відповідної продукції, лише частково дає відповідь на питання щодо ключових елементів стилю. Звертаючись до досліджень, що послуговуються нейронними мережами, можемо виокремити основні категорії розрізнення візуального образу, що є провідною ціллю розвідок заданого спрямування. Так, найбільш узагальненою є класифікація елементів за внеском у загальний образ: «загальна зона», площа всього тіла; «головна частина», верхня та нижня частина тіла окремо; «окрема частина», складники певного елемента (Li et al., 2021). Змістовними також є спосіб вербалізації атрибутів візуальних компонентів за категоріями. Зокрема, цей підхід

надав можливість виокремити низку відповідних груп атрибутів: колір, текстура, патерн, форма, розмір, форма вирізу, форма окремих деталей елементу одягу (Liu et al., 2019). Звертаючись до мовленнєвого рівня, варто також вказати на проблему контекстуальності. Власне, семантика візуальних компонентів також зумовлена його ширшою категорією належності до певної соціокультурної площини. Зокрема, при підборі елементів образу послуговуючись інструментами автоматизації актуалізована проблема конотацій певних його складників, що узгоджуються лише за наявності додаткових маркерів (Yin et al., 2019).

Як приклад, варто розглянути феномен «потворної розкоші» (*ugly luxury*), що розкриває дихотомію семантичного та естетичного атрибутів візуального компонента (Zanette et al., 2022). Тобто, сформований особистий стиль не є реалізованим до моменту його втілення у певному контексті з огляду на позицію сприйняття. Спостерігач може оцінювати певний образ як дисгармонійний чи огидний, проте уточнення щодо семантики та етіології конкретного стилістичного засобу чи елементу може сприяти трансформації самооцінки. Одночасно інтенційність автора стилю може обумовлюватися як естетичними рішеннями, так і соціальними, психологічними та ін. Власне, сам процес конструювання особистого стилю передбачає включення та взаємодію індивідуальної агенції та культурних детермінант. З огляду на це візуальні елементи, можуть слугувати як потужними семіотичними інструментами для вираження власної індивідуальної ідентичності, так і культурної належності. Культурну залежність особистого стилю можна зрозуміти через призму семіотики, яка наголошує на ролі культурного та історичного контексту у формуванні значення та значення візуальних елементів. Зокрема, сприйняття конкретного візуального коду зумовлене ширшим інформаційним насиченням. Як приклад, вираженими є зміни у використанні кольорів характерних для військових у повсякденному одязі українців в умовах тривалого воєнного стану (Chabanets & Gudkova, 2022). Водночас зберігаються міжкультурні відмінності у ставленні до певних стилістичних явищ статистично підтверджені (Faschan et al., 2020). Закономірно, не лише на етнокультурному, але й на мікросоціальному рівні формуватимуться значущі визначники особистого стилю агента. Попри доцільність ідеї формування стильового вектора на протигагу швидкій моді, постульованої у згаданих в публікації розвідках, культурна стійкість стилю лишається невирішеним питанням.

Послуговуючись результатами огляду публікацій, можемо сформулювати концептуальну модель особистого образу, що включає означені компоненти. Зауважимо, що ми прагнули розширити опис для подальшого визначення функціонального значення кожного складника, тож ми послуговувалися також додатковими категоріями невербальної комунікації, що втілюються через ті ж комунікативні канали, що й візуальні компоненти особистого стилю (Tagkas, 2020). Крім того, так ми можемо наблизитися до реконструкції саме особистого образу більшою мірою, ніж стилю агента (табл. 1).

Задля деталізації семіотики означених візуальних компонентів, доцільно звернутися до категорії ідентичності, як першоджерела значень, що втілюються у відповідних символах та знаках особистого стилю. Так, Di Summa проводить чітку паралель між концепцією епізодичної, мінливої ідентичності та особистим стилем (2021: 257). Власне, ідея динамічності самоставлення розкриває характерні особливості стилізації як процесу самопрезентації. Передусім через можливість вільного експериментування, а також доповнення чи перегляду образу відповідно до етапу психосоціального розвитку особистості. Фактично, Di Summa розглядає ідентичність як відкриту систему, що зберігає наскрізні якості, проте лишає достатній простір для включення нових елементів чи зміни конфігурації. У стильовому вимірі цей процес прослідковується через «квантовий» розвиток стилю особистості: характерні стрімкі зміни уподобань залежно від соціального середовища, виду діяльності, місця проживання та особистісного розвитку. Зауважимо також, що експериментування у цьому контексті розглядається як можливість «примірки» не лише осібно аксесуару чи елементу одягу, але також нового способу буття, що слідує за ним.

Іншою крайністю в описі ідентичності слугує нарративний підхід, що базується на принципі цілісності – прагнення особистості узгодити та пов'язати поодинокі події та атрибути в єдину історію чи модель. Власне, провідна роль зв'язку у пропонованій теорії втілюється у формуванні особистого стилю через прагнення до збереження конкретних елементів, форм, фасонів чи кольорів. Примітно, що віссю стильового нарративу може слугувати будь-який із візуальних компонентів, що повторно звертає увагу на контекстуальність стилю та необхідність феноменологічного підходу до вивчення означеного явища. Водночас залишається можливість виокремлення таких осей, оскільки безперервність частіше гаран-

тується емоційністю зв'язку, тож семіотика має стосуватися саме чуттєвого аспекту. Відповідно до наведеного опису, можемо схарактеризувати візуальні компоненти з огляду на їхню семіотику у процесі формування особистого стилю.

Висвітлена семіотика візуальних елементів підтверджує, що окремі компоненти, такі як одяг, аксесуари, зачіска та макіяж, не ізольовані один від одного, а радше перетинаються та взаємодіють у процесі творення цілісного стилю. Зв'язність

Таблиця 1

Прогностична концептуальна модель особистого образу

Невербальний компонент образу	Візуальний компонент стилю	Атрибути	Конкретні форми втілення
Проксеміка	Силует, загальний сенсорний образ	Фасон, форма, колір та розмір	Одяг (оверсайз, приталений, кльош)
Міміка	Сприйняття обличчя та деталізація експресії	Експресія, риси, форма, текстура, колір, патерн	Макіяж, зачіска, аксесуари (окуляри, сережки)
Кінесика / Такесика	Тілесність, соціальна схема тіла	Рухливість, повнота, фасон, розмір, колір, патерн.	Форма тіла, татуювання, модифікації тіла, фасон одягу
	Деталізація, акценти	Матеріал, форма, текстура, розмір, колір	Аксесуари та елементи одягу, татуювання, модифікації
Ольфакція	Ольфакторне доповнення стилю	Інтенсивність, тривалість, емоційне забарвлення	Парфуми, косметика, гігієна, грумінг
Такесика	Елементи соціального контакту	Текстура, розмір, матеріал, тривалість	Одяг, аксесуари
Хронеміка	Стійкість стилю у часі	Тривалість, динаміка, характер змін	Зміни стилю загалом, тривалість прояву конкретних елементів

Джерело: Складено авторами за результатами огляду публікацій.

Таблиця 2

Прогностична концептуальна модель особистого стилю

Візуальний компонент стилю	Семіотична характеристика / Роль у конструюванні стилю
Одяг	Захищеність, комфорт, відповідність соціальній нормі (стиль), контекстуальність (стиль), схема тіла (фасон), маскуліність-фемінність, агентність, Формування основи, підбір фону
Аксесуари	Індивідуалізація, конкретизація якостей, інтересів, наратив ідентичності, маніфестація стилю, референтність, культурна належність, статус, деталізація та акцентуація, виокремлення значущих елементів
Взуття	Ставлення до здоров'я, активність, професійна спрямованість, демонстрація статусу, соціальна ієрархія, агентність, акцентуація та доповнення фону
Макіяж	Самовираження, акцентування чи доповнення, контекстуальність
Зачіска	Ставлення до тіла, контекстуальність, самовираження, маніфестація стилю, статус, культурна належність, основа мімічної комунікації
Парфум	Персональний брендинг, фокусування уваги, ретрансляція цінності, акцентуація чи доповнення, тригер-значення, розширення модальності стилю
Силует/Форма	Схема тіла, маскуліність-фемінність, напруженість
Колір/Патерн	Емоційність, конотації, ставлення, збалансованість
Текстура/Матеріал	Соціальна ієрархія, контекстуальність, контактність
Інтенсивність/Тривалість	Значущість елементу, змістовна насиченість, роль у загальному образі, стійкість для агента
Атрибуція/Брендування	Соціальна ієрархія, референтність

Джерело: Складено авторами за результатами огляду публікацій.

складників підкреслює складність візуального вираження ідентичності агента. Крім того, розкриває важливий аспект обмеження індивідуальної агентності у цьому процесі. Хоча ключові аспекти іміджу цілеспрямовано відібрано автором за атрибутами, а їхня композиція є способом самопрезентації, зберігається достатній рівень несвідомих виборів. Композиція візуальних елементів вимагає глибокого розуміння теорії кольору, текстури, силуету та інших принципів дизайну, що часто не характерно агентові. Тому можемо зробити узагальнення щодо складного характеру взаємодії між індивідуальним самовираженням і впливами культурного контексту. Варто також зазначити, що крім композиційних якостей, візуальні елементи в особистому стилі взаємопов'язані з точки зору їхнього значення, що посилює проблему контекстуальності. Певний макіяж чи форма аксесуарів можуть слугувати відображенням традиції, суспільної норми чи інтенції референтності.

Відповідно, особистий стиль є цілісною системою естетичної комунікації, сприймання якого має мультимодальний характер. Включення низки сенсорних модальностей: зору, дотику і нюху, – відіграє вирішальну роль у формуванні загальної естетики та значення образу. Зауважимо, що орієнтованість на мультимодальний підхід надає нам докладніше розуміння щодо естетичних емоцій у процесі сприйняття певного стилю (Wang, 2019). Проте питання щодо самосприйняття потребує удосконалення пропонованого дослідницького плану. Водночас категоризація стильових рішень за конкретними жанрами є змістовним способом класифікації для диференціації психоемоційного забарвлення. Відповідно, деконструкція може виражатися не лише у виокремленні складників

стилю, але й визначенні контекстуальності певного образу. Такий підхід має нижчу складність розроблення методології, проте вимагає чіткого визначення інтерпретаційних категорій. Ми пропонуємо розглядати його як альтернативу вертикальній дескрипції, що представлено у цій статті.

Насамкінець, ми припускаємо, що виокремлення та аналіз дискретних компонентів є складним завданням, що обмежує інтерпретаційні можливості дослідника. Проте деконструкція слугує змістовним підходом до опису цієї системи. Недостатнім є голістичне розуміння стилю та мультимодальний підхід, оскільки лишається актуальною проблема реалізації стильової ідентичності, що вимагає розуміння конкретних способів. Перспективним підходом до деконструкції ми вважаємо орієнтованість на перетини візуальних елементів та характер їхньої взаємодії. Визначення внеску окремих деталей чи атрибутів у загальну естетику.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що особистий стиль як підмножина особистого образу має комплексний характер, що передбачає підбір та комбінацію низки візуальних елементів для створення виразної та значущої естетики. Кожен з компонентів, які складають особистий стиль, має свою унікальну семіотику, а взаємодія формує новий спосіб візуального самопредставлення та самоставлення, тобто буття агента.

Водночас деконструкція є помічним підходом до спрощення складного та багатогранного явища особистого стилю. Розбиття складної системи стилю на її компоненти уможливорює дослідження тих методів та інструментів, що необхідні для формування ефективного стилю, відповідного ідентичності агента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Armstrong J. M. C., Kang J., Lang C. Clothing style confidence: The development and validation of a multidimensional scale to explore product longevity. *Journal of Consumer Behaviour*. 2018. Vol. 17, №. 6. P. 553–68. DOI: <https://doi.org/10.1002/cb.1739>.
2. Aruan D. T. H., Wirdania I. You are what you wear: examining the multidimensionality of religiosity and its influence on attitudes and intention to buy Muslim fashion clothing. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*. 2020. Vol. 24, №. 1. P. 121–136. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFMM-04-2019-0069>.
3. Back K. W. Modernism and fashion: A social psychological interpretation. *Fashion Theory*. / ed. by M. Barnard. New York, 2020. P. 570–579. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315099620>.
4. Chabanets D., Gudkova N. Psychology of colour in modern clothing design during the times of martial law in Ukraine in 2022. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., 17 лист. 2022 р. Київ : КНУТД, 2022. С. 75–80. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/22759> (Last accessed: 02.04.2023).
5. Di Summa L. T. Identity and style: Fashionable, collective, and personal. *Philosophical Inquiries*. 2021. Vol. 9, № 2. P. 239–256. DOI: <https://doi.org/10.4454/philing.v9i2.290>.
6. Gupta S., Gwozdz W., Gentry J. The role of style versus fashion orientation on sustainable apparel consumption. *Journal of Macromarketing*. 2019. Vol. 39, №. 2. P. 188–207. DOI: <https://doi.org/10.1177/0276146719835283>.
7. Li Y., He Z., Wang S., Wang Z., Huang W. Multideep feature fusion algorithm for clothing style recognition. *Wireless Communications and Mobile Computing*. 2021. Vol. 2021. P. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1155/2021/5577393>.

8. Liu L., Zhang H., Ji Y., Wu Q. J. Toward AI fashion design: An Attribute-GAN model for clothing match. *Neurocomputing*. 2019. Vol. 341. P. 156–167. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2019.03.011>.
9. McNeill L., Venter B. Identity, self-concept and young women's engagement with collaborative, sustainable fashion consumption models. *International Journal of Consumer Studies*. 2019. Vol. 43, №. 4. P. 368–378. DOI: <https://doi.org/10.1111/ijcs.12516>.
10. Tagkas P. The Interface between Verbal and Nonverbal Communication. *Annals of the University of Craiova, Series: Philology, English*. 2020. Vol. 1, №. 21. P. 263–273. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=983830> (Last accessed: 05.05.2023).
11. Vingilyte J., Khadaroo A. Personal clothing style and self-concept: Embracing the true, the ideal and the creative self. *Fashion, Style & Popular Culture*. 2022. Vol. 10, №. 1. DOI: https://doi.org/10.1386/fspc_00130_1.
12. Wang J. EEG-based quantitative analysis of aesthetic emotion in clothing design. *Translational neuroscience*. 2019. Vol. 10, №. 1. P. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.1515/tnsci-2019-0008>.
13. Yin A. C. C., Aida A. Psychology of Image. *Cuadernos del Centro de Estudios de Diseño y Comunicación*. 2020. Vol. 118. P. 121–150. DOI: <https://doi.org/10.18682/cdc.vi118.4152>.
14. Yin R., Li K., Lu J., Zhang G. Enhancing fashion recommendation with visual compatibility relationship. *The world wide web conference : Proceedings of the International Conference, 13 May 2019. San Francisco : Association for Computing Machinery*, 2019. P. 3434–3440. DOI: <https://doi.org/10.1145/3308558.3313739>.
15. Zanette M. C., Pueschel J., Touzani M. Re-arranging dressing practices: The role of objects in spreading ugly luxury. *Journal of Business Research*. 2022. Vol. 145. P. 784–800. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.02.087>.

REFERENCES

1. Armstrong, J. M. C., Kang, J. & Lang, C. (2018). Clothing style confidence: The development and validation of a multidimensional scale to explore product longevity. *Journal of Consumer Behaviour*, 17(6), 553–568. <https://doi.org/10.1002/cb.1739>.
2. Aruan, D. T. H., & Wirdania, I. (2020). You are what you wear: examining the multidimensionality of religiosity and its influence on attitudes and intention to buy Muslim fashion clothing. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 24(1), 121–136. <https://doi.org/10.1108/JFMM-04-2019-0069>.
3. Back, K. W. (2020). Modernism and fashion: A social psychological interpretation. In M. Barnard (Ed.), *Fashion Theory* (pp. 570–579). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315099620>.
4. Chabanets, D., & Gudkova, N. (2022). Psychology of colour in modern clothing design during the times of martial law in Ukraine in 2022. In O. Nifatova (Ed.), *Innovatyka v osviti, nauksi ta biznesi: vyklyky ta mozhlyvosti* (pp. 75–80). Kyiv National University of Technologies and Design. <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/22759>.
5. Di Summa, L. T. (2021). Identity and style: Fashionable, collective, and personal. *Philosophical Inquiries*, 9(2). 239–256. <https://doi.org/10.4454/philing.v9i2.290>.
6. Gupta, S., Gwozdz, W., & Gentry, J. (2019). The role of style versus fashion orientation on sustainable apparel consumption. *Journal of Macromarketing*, 39(2), 188–207. <https://doi.org/10.1177/0276146719835283>.
7. Li, Y., He, Z., Wang, S., Wang, Z., & Huang, W. (2021). Multideep feature fusion algorithm for clothing style recognition. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 2021, 1–14. doi:10.1155/2021/5577393
8. Liu, L., Zhang, H., Ji, Y., & Wu, Q. J. (2019). Toward AI fashion design: An Attribute-GAN model for clothing match. *Neurocomputing*, 341, 156–167. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2019.03.011>.
9. McNeill, L., & Venter, B. (2019). Identity, self-concept and young women's engagement with collaborative, sustainable fashion consumption models. *International Journal of Consumer Studies*, 43(4), 368–378. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12516>.
10. Tagkas, P. (2020). The Interface between Verbal and Nonverbal Communication. *Annals of the University of Craiova, Series: Philology, English*, 1(21), 263–273. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=983830>.
11. Vingilyte, J., & Khadaroo, A. (2022). Personal clothing style and self-concept: Embracing the true, the ideal and the creative self. *Fashion, Style & Popular Culture*, 10. https://doi.org/10.1386/fspc_00130_1.
12. Wang, J. (2019). EEG-based quantitative analysis of aesthetic emotion in clothing design. *Translational neuroscience*, 10(1), 44–49. <https://doi.org/10.1515/tnsci-2019-0008>.
13. Yin, A. C. C., & Aida, A. (2020). Psychology of Image. *Cuadernos del Centro de Estudios de Diseño y Comunicación*, 118, 121–150. <https://doi.org/10.18682/cdc.vi118.4152>.
14. Yin, R., Li, K., Lu, J., & Zhang, G. (2019). Enhancing fashion recommendation with visual compatibility relationship. In L. Liu, R. White (Eds.), *The world wide web conference* (pp. 3434–3440). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3308558.3313739>.
15. Zanette, M. C., Pueschel, J., & Touzani, M. (2022). Re-arranging dressing practices: The role of objects in spreading ugly luxury. *Journal of Business Research*, 145, 784–800. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.02.087>

Ірина КАЛИНОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-4249-5788
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) iruna.kalunovska@pnu.edu.ua

КЛАСИФІКАЦІЯ ВНУТРІШНІХ ПРОСТОРОВИХ СТРУКТУР ГРОМАДСЬКИХ БУДІВЕЛЬ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

В статті розглянуто принципи формування інтер'єру громадських будівель відповідно до теорії архітектурного простору, оскільки сучасні дослідження процесу організації інтер'єру вийшли за межі теорії композиції. Інтер'єри громадських будівель проаналізовано як внутрішню просторову структуру, що має свої особливості залежно від часу, стилю, функції, процесу діяльності й фізичних характеристик.

Визначені основні прийоми композиційної організації внутрішньої просторової структури досліджуваних громадських будинків на макроструктурному рівні, які сприяють естетизації сприйняття інтер'єру: візуальні зв'язки просторових одиниць із зовнішнім простором; візуальні зв'язки між просторовими одиницями.

Здійснено аналіз об'ємно-просторових, планувальних характеристик архітектурних об'єктів (громадських споруд Івано-Франківщини), визначено основну властивість форми архітектурного простору – морфологічний принцип організації внутрішньої просторової структури будинку – і за цим принципом класифіковано об'єкти у групи. На основі аналізу значної кількості архітектурних об'єктів визначено основні тенденції змін і розвитку внутрішнього простору в різних типологічних групах громадських будинків протягом досліджуваного періоду. Візуальний образ інтер'єру громадських будинків проаналізовано з точки зору сприйняття візуальної проникності просторів та забезпечення естетичності інтер'єру. Проаналізовано і структуровано у групи інтер'єри громадських будинків за ознакою комунікаційності внутрішньої просторової структури.

На основі принципової схеми розташування функціональних зв'язків, які здійснюють комунікацію між монопросторами, громадські інтер'єри проаналізовано за формою їх організації: анфіладною, гребінчастою, розгалуженою, ромашковою, сітчастою. Саме така класифікація видається найбільш універсальною, виходячи з того, що кожна форма має принципово відмінну будову з точки зору типології комунікаційної організації

Ключові слова: інтер'єр, внутрішня просторова структура, монопростір, стиль, громадські будівлі.

Ірина KALYNOVSKA,
orcid.org/0000-0003-4249-5788
Candidate of Art Studies,
Associate Professor at the Department of Design and Theory
Art Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) iruna.kalunovska@pnu.edu.ua

CLASSIFICATION OF INTERNAL SPATIAL STRUCTURES OF PUBLIC BUILDINGS OF IVANO-FRANKIVSK REGION AT THE END OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

This article examines the principles of interior design of public buildings in accordance with the theory of an architectural space, since modern studies of the process of an interior organization have gone beyond the theory of composition. The interiors of public buildings are analyzed as an internal spatial structure that has its own characteristics depending on time, style, function, activity process and physical characteristics.

The main techniques of the compositional organization of the internal spatial structure of the studied public buildings at the macrostructural level, which contribute to the aestheticization of the perception of the interior, have been defined: visual connections of spatial units with the external space; visual connections between spatial units.

An analysis of the volumetric and spatial, planning characteristics of architectural objects (public buildings of Ivano-Frankivsk region) has been carried out, the main property of the form of an architectural space has been determined – the morphological principle of organization of the internal spatial structure of buildings – and according to this principle, objects were classified into groups. Based on the analysis of a significant number of architectural objects, the main trends of changes and development of the internal space in various typological groups of public buildings during the studied period have been determined. The visual image of the interior of public buildings has been analyzed from the point of

view of perception of the visual permeability of spaces and ensuring the aesthetics of the interior. The interiors of public buildings has been analyzed and structured into groups based on a sign of communicativeness of the internal spatial structure.

On the basis of the principle scheme of the location of functional connections that carry out communication between monospaces, public interiors have been analyzed according to the form of their organization: enfilade, comb, branched, daisy, mesh. It is this classification that seems to be the most universal, based on the fact that each form has a fundamentally different structure from the point of view of the typology of the communication organization.

Key words: interior, internal spatial structure, monospace, style, public buildings.

Постановка проблеми. Встановити первинний вигляд абсолютної більшості інтер'єрів громадських будинків Івано-Франківщини неможливо, оскільки поняття «інтер'єр» охоплює поняття «архітектурного простору», «функції» і «предметного наповнення». Предметне наповнення не збереглося, за винятком поодиноких елементів; функції приміщень частково змінені. Найменших видозмін у процесі реконструкцій і ремонтів зазнав архітектурний простір, тому закономірним є здійснення аналізу інтер'єрів громадських будівель Івано-Франківщини за: 1) принципом структурної організації простору; 2) функціональною взаємодією планувальних елементів; 3) роллю архітектурної деталі й архітектурного декору в організації простору; 4) наявністю автентичних творів монументально-декоративного мистецтва, елементів функціонально-конструктивного обладнання, меблів; 5) сучасним предметно-просторовим, мистецьким наповненням; 6) естетичними якостями середовища.

Аналіз досліджень. Для умовного конструювання типів структур внутрішнього архітектурного простору громадських будинків та визначення їх еволюційних особливостей скористаємось вітчизняною науковою методикою, теоретичними дослідженнями 1920–2000-х років, зокрема, Габричевського, Кринського, Ламцова, Туркуса, Дзеві, Мардера, Ушакова.

Мета статті – здійснити аналіз об'ємно-просторових, планувальних характеристик архітектурних об'єктів (громадських споруд Івано-Франківщини), визначити основну властивість форми архітектурного простору та класифікувати об'єкти у групи.

Виклад основного матеріалу. Об'ємно-просторову структуру будівлі для вирішення певних аналітичних задач розподіляють на дві структури, які визначають геометричні параметри будівлі та є базовими об'єктами композиційного аналізу:

- структура об'єму;
- внутрішня просторова структура.

Так само, як архітектурний об'єм складається з множини елементів різної форми, так і вну-

трішній архітектурний простір не є суцільним, а становить сукупність частково чи повністю візуально відокремлених частин. Власне, внутрішня просторова структура архітектурного об'єкта – це його внутрішній простір, представлений як сукупність просторових одиниць.

Первинними елементами архітектурної структури виступають простори приміщень – монопростори. Прості чи складні вони одночасно сприймаються як цілісна «форма-оболонка». Складні монопростори передбачають членування його форми проміжними опорами, рівнями стелі чи підлоги, уступами стін. Складні монопростори – перший ступінь відтворення прийому організації «перетікаючих» просторів. Поліпростір – система сполучення обмежених монопросторів (приміщень), які послідовно сприймаються у процесі руху (Мардер, 1995).

Перейдемо до аналізу внутрішнього простору будівель як структури, досліджуючи складові елементи та зв'язки між ними. Кожну внутрішню просторову структуру архітектурного об'єкта можна представити як сукупність просторових одиниць – монопросторів, які є неподільними елементарними частинами архітектурного простору, частково чи повністю обмеженими оболонкою, яка складається з будівельних матеріалів або декоративних виробів. З просторових одиниць – монопросторів – утворюються складні монопростори та поліпростори, які складають внутрішню просторову структуру архітектурного об'єкта. Кожна просторова одиниця має просту форму, яку можна віднести до одного з чотирьох типів: компактний, видовжений, площинний, кільцевий. Відповідно до хрестоматійних визначень, наведених у підручниках з композиції, компактний тип визначається відносною тотожністю за трьома вимірами; видовжений тип має один із трьох вимірів, що значно перевищує два інших; площинний тип відрізняється тим, що два з трьох вимірів відносно тотожні між собою та значно перевищують третій. Для кільцевого типу характерно те, що один з трьох вимірів значно перевищує обидва інших та його кінці співпадають.

Таке визначення основних узагальнених форм просторових одиниць, з одного боку, полегшує розкладання внутрішньої просторової структури на елементи, а з іншого – відкриває шлях до комбінаторного пошуку різноманітних типів внутрішніх просторових структур. Під час аналізу об'єкта конкретні форми внутрішнього простору узагальнюються прийнятими властивостями компактною, видовженою, площинною або кільцевою форми. Також при розкладанні внутрішньої просторової структури на просторові елементи неважливі їхні габаритні розміри: маленька кімната так само є просторовою одиницею компактного типу, як і величезний зал кінотеатру. Для визначення характерних ознак просторової структури необхідно дотримуватись принципу взаєморозташування просторових одиниць між собою. Не завжди приміщення розміщуються лише суміжно одне до одного. Вони часто повністю чи частково взаємно «поглинаються». Окремі просторові одиниці можуть перетинатись відразу кількома іншими. Ці відношення дуже важливі для здійснення класифікації внутрішньої просторової структури архітектурного об'єкта. Тому скористаємось основними типами взаємодії просторових одиниць: суміжний, часткове проникнення, простір у просторі, наскрізний. У реальних будівлях просторові межі просторових одиниць (приміщень, функціональних зон) часто складаються з різних за матеріалом, функцією та орієнтацією частин (стін, склепінь, опор, перепадів рівня підлоги та ін.) і визначаються можливістю людини пройти границю чи бачити крізь неї (прохідна візуально-проникна; прохідна візуально-непроникна; непрохідна візуально-проникна; непрохідна візуально-непроникна). Застосування такої класифікації полегшить визначення ступеня комунікаційності архітектурного простору.

Таким чином, внутрішній архітектурний простір можна охарактеризувати множиною властивостей. Найважливішою в процесі аналізу внутрішньої просторової структури є візуальна проникність простору, а результати аналізу історичного досвіду організації візуальної проникності мають важливе значення для сучасного проектування інтер'єру архітекторами, дизайнерами, художниками. Вченими доведений негативний вплив на психологічний стан людини обмеженої візуальної проникності сучасного оточення. Із замкненого простору інтер'єру людина потрапляє в замкнене середовище міста. Рівень розвитку сприйняття дозволяє нашому зорові сягати дуже віддалених просторів. Неможливо забезпечити кожен інтер'єр гарним краєвидом з вікон, і на сті-

нах з'являються картини з природними ландшафтами, розписи тощо. Лише фахове проектування інтер'єру із застосуванням цілого комплексу прийомів організації внутрішнього простору дозволяє створити гармонійне та комфортне середовище.

Візуальна проникність є важливою складовою процесу сприйняття простору, але якісно вищий рівень естетичності візуального образу інтер'єру з'являється тоді, коли наш погляд проникає до інших просторових одиниць даної структури або з певного місця спостереження, або під час руху певним шляхом.

Сама візуальна проникність інтер'єру не гарантує естетичної виразності. Цікаві враження при пересуванні всередині архітектурного об'єкта виникають, якщо внутрішня просторова структура досить складна і має доцільно організовані візуальні зв'язки. По-перше, це візуальні зв'язки просторових одиниць із зовнішнім простором, по-друге – візуальні зв'язки між просторовими одиницями. З одного боку, естетична виразність інтер'єру забезпечується збільшенням глибини проникнення погляду. Це особливо стосується випадку, коли візуальний зв'язок із зовнішнім простором відкриває живописний природний краєвид чи міський ландшафт. З іншого боку, естетичність створюється за рахунок перешкод, які відкривають інші просторові одиниці лише частково, ніби запрошуючи піти подивитись, що відкривається далі (Ушаков, 2006).

Зумисне уникаючи детального опису рівня візуальної проникності окремих просторових границь монопросторів у досліджуваних об'єктах, представлених у класифікаційних таблицях, ми охарактеризуємо візуальну проникність внутрішньої просторової структури об'єктів у цілому.

Найбільшою візуальною проникністю серед досліджуваних громадських будинків упродовж усього періоду відзначається культурно-освітня типологічна група, наприклад, Музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобрина у Коломиї. Тут архітектурно-художній образ інтер'єру формується шляхом підвищення кількості візуальних зв'язків та поглиблення візуальної проникності за рахунок анфіладного зв'язку між окремими експозиційними залами.

Посилення візуальної проникності в інших типологічних групах, крім фінансових, простежується з кінця 1970-х років, наприклад, у будівлі кафе «Молочне», що в Івано-Франківську (1979 рік, арх. Я. Дяків), районному палаці культури у м. Богородчани (1996 рік). В останньому також велику роль в естетизації інтер'єру відіграє збільшення глибини проникнення погляду за

рахунок суцільних застосувань і встановлення візуального зв'язку з оточуючим ландшафтом.

Комунікаційність також займає одне з провідних місць у намаганні зрозуміти типологічні відмінності організації інтер'єру громадських будівель. Очевидним є те, що розмір приміщення не визначає його типологію. Спосіб комунікації між окремими приміщеннями, навпаки, може підказати доцільність його функціонального використання. Хоча такі універсальні комунікації, як вертикальні (сходи, пандуси, рампи, ліфти тощо) і горизонтальні (коридори, галереї, переходи тощо) між частинами внутрішнього архітектурного простору, є також незмінними для різних типологічних груп будинків. Тому аналізуємо внутрішні просторові структури за принципом узагальненої властивості комунікаційності (Ушаков, 2006), яка визначає в загальному вигляді розвиненість системи комунікацій. Комунікаційність внутрішньої просторової структури визначаємо за видом зв'язків між усіма просторовими одиницями – монопросторами та за наявністю окремих виділених просторів, які виконують роль комунікаційних зон.

Головним чинником, що визначає комунікаційність внутрішніх просторових структур, є закладена система функціональних процесів. У наступному параграфі ознаку комунікаційності використовуємо як визначальну для класифікації внутрішніх просторових структур досліджуваних архітектурних об'єктів за принципом функціональної взаємодії планувальних елементів.

Адміністративні будинки, як правило мають громадські комунікаційні простори, навколо яких групуються конторські чи офісні приміщення, призначені для прийому громадян. Поширеною є периметральна комунікація з внутрішнім атриумом, як у будинках дирекції залізниць у м. Івано-Франківськ по вул. Галицька, 2 (1894 рік, арх. Е. Баудіш) та Грюнвальдська, 11 (1912 рік), де внутрішній атриум з периметральними комунікаціями доповнюється наскрізними. Інший характерний приклад, коли зв'язок між просторовими одиницями здійснюється на основі осьового зв'язку, а також через окремий простір. Зокрема, приміщення повітової ради на пл. Міцкевича, 4 (1896 рік) з анфіладним осьовим зв'язком, який доповнюється спільним видовженим незамкненим комунікаційним простором; будинок поштового уряду по вул. Січових стрільців, 15 – Вітовського (1912 рік, арх. Я.Т. Кудельський), де зв'язок між просторовими одиницями здійснюється через компактний комунікаційний простір та за віссю безпосередньо між приміщеннями. Просторові одиниці мають комунікаційний

не осьовий зв'язок між собою, але поєднуються через видовжені, складної конфігурації замкнені комунікаційні просторові одиниці у будівлі міської ратуші (м. Івано-Франківськ, пл. Ринок, 14, 1929–1935 роки, арх. Ст. Треля).

Зв'язок між просторовими одиницями в культурно-освітніх закладах демонструє подібність до адміністративних з кінця XIX століття до 1920-х років, але осьовий зв'язок між приміщеннями переважно встановлюється для відвідувачів, а не для працівників і забезпечує естетичну виразність інтер'єру збільшенням глибини проникнення погляду. Наприклад, Український народний дім (Музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського) у м. Коломия (1902 рік). Аналогічно до адміністративних влаштовані будинки розваг по вул. Короля Данила, 20–22, будинок змішаного функціонального призначення по вул. Гетьмана Мазепи, 34 – Короля Данила, 2 у м. Івано-Франківськ.

У період функціоналізму зникає осьовий зв'язок між просторовими одиницями і здійснюється не за віссю або взагалі відсутній. Головного значення набуває виділений комунікаційний простір, як у будинку спілки польських залізничників по вул. Грушевського – Мельничука у м. Івано-Франківськ (1929), Дому союзу кооперативів (1926, арх. Р. Грицай) у м. Рогатин. Естетичність інтер'єрного простору театру ім. Монюшка (обласна філармонія) по вул. Курбаса, 3 створюється за рахунок криволінійних видовжених незамкнених комунікаційних просторів, які, рухаючись по кривій, перешкоджають прямому проникненню погляду і відкривають інші просторові одиниці частково, запрошуючи йти далі.

В окремих будинках 1950 – 1970-х років звернення до неокласицистичної форми супроводжується застосуванням раціоналістичних планувальних ознак, які належать модернізму. Так, у будинку гуртожитку для слухачів колишньої радянської партійної школи по вул. Василянок, 64 (1958, головний арх. проекту В. Лукомський) застосований коридорний класицистичний принцип планування, але комунікаційний зв'язок реалізується через окремі виділені простори.

Торгово-фінансові заклади початку XX століття частково ще зберігають принцип розпланування прибуткових багатоквартирних будинків, але суттєво збільшують розмір громадської зони одночасного перебування певної кількості людей – банківського операційного залу, який для працівників служить виділеним комунікаційним простором (будинок банку «Господарство крайове», вул. Незалежності, 15 (1900, арх. Я.Т. Кудельський).

З поширенням та розвитком рекреаційних закладів на Івано-Франківщині активно розвивається і їх функціонально-планувальна основа. З початком ХХ ст. внутрішній простір рекреацій стає візуально відкритим до навколишнього ландшафту, покращується раціональність планування, з'являються великі громадські простори відпочинку й очікування, які одночасно служать і виділеним комунікаційним простором для усіх інших просторових одиниць, як, наприклад, у домі здоров'я в с. Любіжня (1930-ті).

Протягом останніх десятиліть ХХ століття з'явилися архітектурні об'єкти, що започаткували новий етап розвитку внутрішньої просторової організації. Структура внутрішнього простору цих будівель також має комунікаційний простір складної форми, але він уже містить у собі додаткові відкриті комунікації.

За результатами здійсненого аналізу об'ємно-просторових, планувальних характеристик архітектурних об'єктів (громадських споруд Івано-Франківщини), визначено основну властивість форми архітектурного простору – морфологічний принцип організації внутрішньої просторової структури будинку – і за цим принципом класифіковано об'єкти у групи.

Внутрішній простір адміністративних будинків структурується за наступними морфологічними принципами. Для кінця ХІХ – початку ХХ століття характерними є такі: 1) вихідний простір за допомогою окремих видів просторових границь (стіна, колонада тощо) поділяється на просторові одиниці (дирекція залізниць, магістрат, воєводство по вул. Галицька, 2 (1894 рік, арх. Е. Баудіш), дирекція залізниць по вул. Грюнвальдська, 11; 2) вихідний простір поділяється на просторові одиниці й ускладнюється за рахунок ускладнення форми внутрішніх поверхонь огорожень (Півтова рада, пл. Міцкевича, 4 (1896 рік), Січових стрільців, 15 – Вітовського, будинок поштового уряду (1912 рік, арх. Я.Т. Кудельський).

У 1920–30-ті роки додається морфологічний принцип просторового ускладнення: 3) вихідний простір ускладнюється за рахунок членування й ускладнення форми внутрішніх поверхонь огорожень (Ратуша у м. Івано-Франківську, пл. Ринок, 14, (1929–1935 роки, арх. Ст. Треля).

1950–70-ті роки характеризуються збереженням принципу поділу простору на просторові одиниці та внутрішнього ускладнення структури (міська рада у м. Калуш, адміністративний будинок по вул. Грушевського у м. Івано-Франківськ).

Культурно-освітні будівлі початку ХХ століття демонструють подібність в організації внутріш-

ньої просторової структури до адмінбудинків з тією лише різницею, що просторових одиниць кількісно менше (будинок змішаного функціонального призначення по вул. Гетьмана Мазепи, 34 – Короля Данила, 2; вілла зі зміненим функціональним призначенням на музей по вул. Тарнавського, 22-24; будинок розваг (тепер багатоквартирний житловий будинок) по вул. Короля Данила, 20–22). У 20 – 30-ті роки ХХ століття внутрішній простір складається з просторових одиниць, але ускладнюється за рахунок членувань, як у будинку польської спілки залізничників по вул. Грушевського-Мельничука у м. Івано-Франківськ.

Раціоналізм у взаємному розміщенні просторових одиниць демонструють будинки періоду функціоналізму, наприклад, Дім Союзу Кооперативів у м. Рогатин (1926 рік, арх. Р. Грицай), а зальні будівлі, як театр ім. Монюшка у м. Івано-Франківськ, – ускладнення внутрішньої просторової структури за рахунок членувань і ускладнення форми внутрішніх поверхонь.

1950–1970-ті роки. Будинок політосвіти (тепер духовна семінарія, м. Івано-Франківськ, вул. Василянок, 64) в руслі загального звернення до класицизму як першоджерела створення архітектурного образу демонструє первинний морфологічний принцип устрою інтер'єру – принцип просторових одиниць, тобто поділ за допомогою різних просторових границь на монопростори.

У морфологічній організації інтер'єрного простору в наступні роки на перший план виступає принцип внутрішнього ускладнення за рахунок незамкнених просторових границь, а також ускладнення форми внутрішніх поверхонь, які застосовувались як під час проектування будівель, так і в ході оформлення інтер'єрного простору.

Для архітектурних просторів характерно те, що більшість із них амонізмичні, іншими словами, в одному й тому ж просторі можна організувати багато різних процесів: навчання, проживання, роботу тощо. Він може мати багато значень, які визначаються суб'єктивною інтерпретацією людьми у певному культурному контексті. Архітектурні об'єкти подібні до живих організмів і можуть розглядатися як цілісні організми, всі частини яких пов'язані між собою. До складу типологічних об'єктів за функціональними ознаками входять різні за своїми розмірами приміщення: малі (санвузли, ванні кімнати, тамбури, коридори, кабінети) і великі (спортивні зали, холи, атріуми).

Структура гігантських комплексів буде відрізнятися від структури мініатюрного будинку перш за все кількістю приміщень, а не пропорційно збільшеними розмірами цих приміщень, типо-

логія яких масштабом об'єктів не обумовлена. Таким чином, властивість будинків і споруд з ростом фізичних параметрів зберігати метричний склад внутрішніх просторових елементів є однією з архітектурних універсалій. При збільшенні архітектурного об'єму відбуваються головним чином структурні зміни: нарощується кількість просторових складових і ускладнюється форма зв'язків між ними (Асєєв, 1961).

Системна організація типологічної будови архітектурного середовища громадських будівель полягає у встановленні відповідності на різних рівнях між процесом діяльності та формою його просторового розміщення. У даній роботі будуть розглянуті наступні основні типологічні групи: вестибюльні групи, вертикальні і горизонтальні комунікації, простори зального типу (бібліотечні, обідні, театральні, засідань, експозиційні), офісні простори, навчальні приміщення.

Для функціонально-типологічного аналізу інтер'єру громадських будівель Івано-Франківщини визначаємо єдиний, на нашу думку, правильний шлях: прискіпливий погляд на цілісний образ простору, що склався, і одночасне розмежування власне архітектурного і предметно-середовищного образів.

Підтвердження правильності такого шляху знаходимо в дослідженнях А. Раппапорта. «В інтер'єрній образності архітектури особливо важливу роль відіграють речі та окремі пластичні і функціональні частини споруд, такі як сходи, лавиці, лежанки, столи тощо. Вони привносять в інтер'єр таку потужну образність, що його власна міфологія опиняється заслоненою цим предметним середовищем. Не враховувати цього не можна, але й відступати від інтер'єрної міфології також не можна».

За результатами дослідження структури внутрішньої просторової будови низки різних типів громадських будівель, спираючись на попередній досвід, пов'язаний із дослідженням об'ємно-планувальних рішень архітектурних об'єктів, умовно виділяємо п'ять характерних прийомів організації їх внутрішнього простору, виокремлюючи ознаку комунікаційності як визначальну для класифікації. Це анфіладна, гребінчаста, розгалужена, ромашкова, сітчаста (за М. Шубенковим). Саме така класифікація видається найбільш універсальною, виходячи з того, що кожна форма має принципово відмінну будову з точки зору типології комунікаційної організації.

Отже, ми використовуємо поняття «комунікаційна організація», підкреслюючи як визначальну

ознаку даної класифікації принципову схему розташування функціональних зв'язків, які здійснюють комунікацію між просторовими одиницями. Анфіладна форма організації демонструє просторову структуру, характерну для музеїв, класицистичних палацових комплексів. Зв'язок між будь-якою парою просторів-приміщень можливий тільки через низку проміжних просторів. Гребінчаста форма передбачає наявність ланцюга послідовно з'єднаних просторів, які мають відгалужені тупикові простори. Якісною ознакою такого типу є наявність крім транзитних просторів ще й тупикових при лінійній схемі компонування. Розгалужена форма організації відрізняється тим, що забезпечує просторову зв'язаність, характерну для деяких адміністративних будинків. Один вхід дозволяє потрапити у комунікаційний простір, з якого можна потрапити у незалежні, також розгалужені гілки, не з'єднані між собою. Ромашкова форма організації є достатньо поширеним типом, який характеризується наявністю головного простору, оточеного множиною інших просторів, пов'язаних із ним. Прикладом є коридорні, галерейні, атріумні будинки. Всі приміщення мають зв'язок тільки через головний (атріумний) простір. Сітчаста форма організації відрізняється тим, що дає можливість з'єднання будь-якої пари просторів множиною альтернативних способів. Це найбільш «демократична» форма просторової організації.

Особливості внутрішньої просторової організації будинків від найдавніших цивілізацій до кінця ХХ століття засвідчують спільні та основні риси: інтер'єр будувався, передовсім, на основі осей руху відвідувачів. Внутрішній простір набув візуальної єдності, однак активно членувався за допомогою рядів внутрішніх опор. Візуальний образ інтер'єру значною мірою створювався завдяки виразній формі покриття. Різниця у висоті, конфігурації склепіння та освітленості формувала чітку ієрархію частин простору. Величезну роль у формуванні образу інтер'єру виконували зображення на поверхнях стін і склепін та інтегровані до структури простору живописні і скульптурні твори, а також рівень візуальної проникності та диференціація просторів.

Висновки. Визначені основні прийоми композиційної організації внутрішньої просторової структури досліджуваних громадських будинків на макроструктурному рівні, які сприяють естетизації сприйняття інтер'єру: візуальні зв'язки просторових одиниць із зовнішнім простором; візуальні зв'язки між просторовими одиницями.

Зважаючи на аналіз значної кількості архітектурних об'єктів визначено основні тенденції змін і розвитку внутрішнього простору в різних типологічних групах громадських будинків протягом досліджуваного періоду. Візуальний образ інтер'єру громадських будинків проаналізовано з точки зору сприйняття візуальної проникності просторів та забезпечення естетичності інтер'єру. Проаналізовано і структуро-

вано у групи інтер'єри громадських будинків за ознакою комунікаційності внутрішньої просторової структури.

На основі принципової схеми розташування функціональних зв'язків, які здійснюють комунікацію між монопросторами, громадські інтер'єри проаналізовано за формою їх організації: анфіладною, гребінчастою, розгалуженою, ромашковою, сітчастою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архітектура. Короткий словник-довідник / За загальною редакцією Мардера А. П. Київ : Будівельник, 1995. 333 с.
2. Асеев Ю. С. Архітектура. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1961. 38 с.
3. Станкевич М. Є. Українське художнє дерево XVI–XX ст. Львів : Інститут народознавства, 2002. 480 с.
4. Ушаков Г. Н. Формування візуально-проникних внутрішніх просторових структур : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури : 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури» / Київський національний університет будівництва і архітектури. К., 2006. 19 с.

REFERENCES

1. Arkhitektura. Korotkyi slovnyk-dovidnyk. [Architecture. Short reference dictionary] / Za zahalnoi redaktsiieiu Mardera A. P. Kyiv : Budivelnik, 1995. 333 p. [in Ukrainian].
2. Asieiev Yu. S. Arkhitektura. [Architecture]. Kyiv: State publishing house of fine art and musical literature, 1961. 38 p. [in Ukrainian].
3. Stankevych M. Ye. Ukrainiske khudozhnie derevo XVI–XX st. [Ukrainian artistic tree of the 16th–20th centuries]. Lviv : Institute of Ethnology, 2002. 480 p. [in Ukrainian].
4. Ushakov H. N. Formuvannia vizualno-pronyknykh vnutrishnikh prostorovykh struktur : avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata arkhitektury : 18.00.01 «Teoriia arkhitektury, restavratsiia pamiatok arkhitektury». [The formation of visually penetrating internal spatial structures: the abstract of the thesis for obtaining the scientific degree of candidate of architecture: 18.00.01 “Theory of architecture, restoration of architectural monuments”] / Kyiv National University of Construction and Architecture. K., 2006. 19 p. [in Ukrainian].

UDC 7.011.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-12>**Oksana KAPRAN,***orcid.org/0000-0003-0505-1889**Senior Lecturer at the Department of Fine Arts and Design
Sumy Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) kapranok@ukr.net*

ASPECTS OF COLOR PERCEPTION AND ARTISTIC CLOTHING DESIGN

In this article, well-known and new color theories are considered, and the main aspects of its study are analyzed, which are based on the factors that influence the peculiarities of human color perception. Among them, the most important ones related to the content of the artistic image of the costume stand out. Based on the theoretical analysis of literary sources, the properties of color, which historically interested representatives of various professions: philosophers, physicists, doctors, and artists, were considered.

Why were colors given a certain symbolic meaning, and how does the change of colors in art and fashion contribute to the self-expression of humanity? The article describes the informative qualities of color in clothes and analyzes the issue of color preferences as a key to self-expression and a means of non-verbal communication. Attention is paid to the peculiarities of color perception, its psychological impact, meaning, and significance in modern costume. Color is considered an element of the iconic costume system, which is the most mobile, because the change of fashionable colors and their combinations occur constantly, depending on the trends of changing seasons.

The main goal of the article is to identify the factors influencing the perception of colors, to study the meaning of the color component in clothes, and to form a positive individual and production environment by using color in a suit. Color is considered one of the most iconic characteristics of a suit, which takes a direct part in the formation of the aesthetic value of clothing. The article emphasizes the importance of the color environment for the harmonious development of a person and finds out how color has an emotional and psychological effect on the viewer. Questions are being raised as to why people have different color preferences and differences in color tastes. The authors focus attention on the correspondence of certain colors to certain mental reactions, and the results of studies of the influence of color on a person are presented. and methods of creating the desired image are highlighted.

Key words: *color perception, color solution, influence of color, color preferences, color in suit, color environment.*

Оксана КАПРАН,*orcid.org/0000-0003-0505-1889**старший викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Сумського педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Суми, Україна) kapranok@ukr.net*

АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ КОЛЬОРУ І ХУДОЖНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ОДЯГУ

У даній статті, розглядаються відомі і нові теорії кольору, аналізуються основні аспекти його вивчення, на яких ґрунтуються фактори, що впливають на особливості сприйняття кольорів людиною. Серед них виділяються найбільш важливі, пов'язані із змістом художнього образу костюму. На основі теоретичного аналізу літературних джерел, розглянуто властивості кольору які історично цікавили представників різних професій: філософів, фізиків, медиків, художників. Чому кольори наділяли певним символічним сенсом, та яким чином зміна кольорів в мистецтві та моді сприяє самовираженню людства?

У статті надається характеристика інформаційним якість кольору в одязі, аналізуються питання колірних переваг як ключа до самовираження і засобу невербальної комунікації. Увага приділена особливостям сприйняття кольору, його психологічному впливу, сенсу і значенню в сучасному костюмі. Колір розглядається як елемент знакової системи костюму, якій є найбільш рухливим, бо зміна модних кольорів і їх поєднань відбувається постійно, в залежності від тенденції зміни сезонів.

Основною метою статті є виявлення факторів впливу на сприйняття кольорів, вивчення значення колірної складової в одязі, формування позитивного індивідуального та виробничого середовища шляхом застосування кольору в костюмі. Колір розглядається як одна з найбільш знакових характеристик костюму, яка приймає безпосередню участь в формуванні естетичної цінності одягу. У статті підкреслюється значення колірної оточення для гармонійного розвитку людини та з'ясовується, як за допомогою кольору здійснюється емоційно-психологічний вплив на глядача. Порушуються питання, чому люди мають різні кольорові переваги та відмінності в кольорових смаках. Авторами акцентується увага на відповідності певним кольорам певних психічних реакцій, наводяться результати досліджень колірної впливу на людину. та висвітлюються прийоми створення бажаного іміджу.

Ключові слова: *сприйняття кольору, колористичне рішення, вплив кольору, колірні переваги, колір в костюмі, колірне оточення.*

Formulation of the problem. Color is one of the most iconic characteristics of a suit. The color determines the image of the suit and forms the aesthetic value of the clothes. With the help of color, an emotional and figurative influence on the viewer is carried out. The power of color largely lies in its ability to "bypass" the protective mechanisms of consciousness and act on a subconscious level. Considering this, a modern person should know and understand how color affects his body and psyche in order to better navigate the world around him. Understanding the meaning of color preferences is the key to self-discovery and self-expression, the language of non-verbal communication.

As an element of the symbolic system of the costume, color is the most mobile, because the change of fashionable colors and their combinations occurs constantly, depending on the trends of the season. A huge number of color combinations and, characteristics of different styles and fashion trends, visually and in verbal description, do not allow one to understand their meaning, therefore there is a need to study the meaning and psychological impact of the color component during the training of a clothing designer.

Research analysis. Human life has always been connected with color perception. Colored environments are a natural phenomenon, an objective reality. Admiring the rainbow – a giant multi-colored arch, man tried to understand its nature, recreate the colors to decorate clothes and household items, use color combinations in drawings. In the course of development, mankind accumulated knowledge and discovered new patterns in matters of color. It was noted that color is able not only to attract attention but also to repulse it, to influence well-being and work capacity, psyche, and consciousness in opposite meanings. Color can be both used to treat and harm health.

Historically, colors have been given a certain symbolic meaning. The importance of the color environment for the harmonious development of a person is emphasized in many modern publications. Several theories of color are known, among them the theory of harmonious color combinations. In the book "100 More Things Every Designer Needs to Know About People" by the American author Susan Weinshek, the results of studies of the color effect on people and the related reaction in different population groups are given (Weinschenk, 2013: 14). Publicist and market researcher Vance Packard in the book "The Hidden Persuaders" analyzes consumer requirements for color design of clothing.

The topic of color decision in costume design is considered in the article by O.M. Lagoda "Color in fashion design". On the basis of known and new

theories of color, important aspects of its study are analyzed for the training of clothing designers. Attention is paid to the peculiarities of color perception, its meaning, and significance in modern fashion (Lagoda, 2007: 67). Thus, consideration and study of the influence of color on the conscious and unconscious levels of the human psyche is necessary for the formation of training programs for clothing designers.

The problem of color perception and its influence has historically interested representatives of various professions: philosophers, physicists, doctors, and artists. The great German Poet J. Goethe considered his greatest achievement not the world-famous "Faust", but his work on color. Disagreeing with the existing theory of I. Newton about light and color, J. Goethe proposed his own, based on the "sensory and moral influence of colors". The research raises for the first time the question of the correspondence of certain colors to certain mental reactions – "certain colors cause special mental states of a person" (Goethe, 2019: 243). The author associates color preferences in clothing with the character of the nation as a whole and of an individual in particular. Goethe divides colors into "positive", "negative" and "neutral", drawing a parallel between color harmony and the harmony of the human psyche. These provisions of Goethe's color theory predicted the results of psychophysicologist's experiments, which prove the connection between color perception and the activity of the human autonomic nervous system (Lysytsya, 2012: 19).

The colorful environment has always been of great importance for the harmonious development of a person's personality and society as a whole, which is emphasized in many modern publications. In the book "100 More Things Every Designer Needs to Know About People" by the American author S. Weinschenk, the results of the color influence on a person and the associated reaction in different population groups, depending on professional affiliation, are given. The issues of color accent and color environment are raised, and serious differences in the symbolic meaning of the color component are traced, depending on the part of the world where the research is conducted. The author warns that the same color can have different meanings, therefore, in order not to get into trouble, it is better to study these nuances before offering your design to people of other cultures (Weinschenk, 2013: 18).

In the research of a modern scientist I.I. Shevchenko, integral characteristics of human activity are indicated in the context of color constants of culture, and color is characterized as an "interpreter" of personality. The author appeals to the fundamental research of psychology professor

M. Lusher, who proved that the perception of color was formed over a long historical period in the process of life. Lusher's discoveries also include the theory that the attitude to certain colors is determined by the nature of life activities of many generations of ancestors who were in one or another emotional state. In turn, I.I. Shevchenko, based on the results of his research, believes that the attitude to color is always determined only by an emotional reaction. The author claims that the reaction to certain colors arises in a person in connection with his personal experiences, and forms emotions, which allows the concept of "color of human" (Shevchenko, 2000: 9).

In clothing design, color carries a special meaning. For a fashion designer, the understanding of the concept of the color of a suit – the effect on a person and his environment is of great importance, since it is directly related to the content of the artistic image of clothes, capable of influencing the mental state of the individual and the mood in society as a whole.

The purpose of this research is to identify the factors influencing the perception of colors, to study the meaning of the color component in clothes, and to create a positive individual and production environment by using color in a suit.

Presenting main material. Many people still consider most of the available information about color as unscientific. This is because the process of color perception is largely subjective and ambiguous. Physiologists suggest that color associations may have been formed in the early stages of human history, when man associated blue with nighttime and, accordingly, with passivity, and bright yellow with the sun and activity.

Philosophers claim that in order to understand the meaning of color, a person needs to understand himself. In order to understand the nature of color perception, several academic studies on color were analyzed. Psychologist-marketer N. Kolenda in his studies on the psychology of color came to the conclusion that the favorite color of most people around the world is blue. But why is this so? Why do people like different shades of tones, for example, soft blue or dark blue? If we all have more or less the same biological nature, shouldn't we have the same color preferences? Where do the differences in our tastes come from? The theory of ecological valence can bring relative clarity to this issue. According to this theory, the perception of a certain color develops on the basis of the emotional experience acquired over time. Color sensations can evoke memories and associated images and mental states (Kolenda, 2013: 109).

All color associations will be divided into physical and emotional. Everything in the universe is in eternal motion. Each thing in it constantly vibrates, generat-

ing its own unique frequency. A person has sensory abilities and can pick up vibrations. Each color of the spectrum has its own range of vibration, from the lowest (violet) to the highest (red). To these properties, we owe the ability to distinguish colors on a physical level, and our eye is able to distinguish 1.5 million colors and shades (Pryshchenko, 2018: 56).

The color environment directly affects the emotional state and behavior of a person. In this regard, the theory of chromaticism is of interest, which claims that the change of colors in art and fashion contributes to the self-expression of humanity. The question of the compatibility of a certain color and a person is practically not raised in any of the scientific studies, to a certain extent it is tracked in fashion, design, and advertising, areas where a person's choice of color is obvious. (Pazynich, 2011: 175).

Color has both biological and informative qualities. It awakens not only the energy of a person's physical field but also the psychological field. So, for example, the blue color inspires trust and creates the impression of seriousness, thoughtfulness, and reliability. This is the color of authority, not by chance, the business dress code for men for official business events prescribes wearing a dark blue suit. The blue color represents conservatism and leads to calm communication. The designer can confidently offer blue clothes to a person who wants to overcome anxiety and excitement. This color is attractive to people with a phlegmatic temperament.

The combination of blue and white is considered ideal for careerists, this combination develops flexibility and the ability to adapt. Даний колір необхідний, якщо потрібно відновити рівновагу в житті. This color is necessary if you need to restore balance in life. This is the most popular corporate color. The color of wisdom, which causes processes in the body, promoting relaxation. Blue clothes symbolize trust and loyalty.

Green color in clothes is very ambiguous, this is due to the fact that it refers to neutral, from the point of view of warm-cold colors, and can have many different shades. In general, it is characterized as the most comfortable color for visual perception. It relieves fatigue and increases tone. An ideal color for gathering strength. This is the color of stability and well-being; it is often chosen by bankers. A dark green suit for men is a sign of conservative views, but at the same time, a small accent of this color in a tie creates the impression of a zealous person. Light green, on the other hand, personifies youth, lightness and frivolity, growth and development. Psychologists claim that the green color helps suppress such feelings as jealousy, envy, and greed.

Red is dynamics and passion. A woman in a red dress is always noticeable. The designer should choose the red color if he wants his suit to be the center of attention. But at the same time, if the clothes are intended for an event where you need to establish contact and place your interlocutors, it is better to choose softer shades of red, because deep red can not only attract attention, but also psychologically oppress. Red color is loved by choleric people. At work, an excess of red can lead to nervousness. A small element of red in clothes will help emphasize courage and energy. It should be added to the wardrobe of a person who lacks enthusiasm and interest in life.

Orange, like yellow, is the color of joy and optimism. Scientists say that long-term contemplation of the color orange compensates for the daily dose of vitamin C. The orange color creates a feeling of well-being and positivity, it adds energy and lifts the mood. This color is not recommended to be used in a business environment, if it is not related to creativity and creativity. It symbolizes creativity, drive, uniqueness, and activity. Stimulates appetite. Orange rooms are arranged for the conversation. This color is clearly visible because it has a long-wave organization. This color is attractive to sanguine people, but the designer must remember that it is not for everyone, because it can cause reflexes of violet shades on very fair skin.

Brown color is the only chromatic color that is not in the color wheel. Associatively, it is warm and soft, causes attachment to oneself. This color is well suited for a business meeting or an interview. This color helps in trade and financial affairs. Brown gives wisdom and the ability to maintain equal relationships. Clothes of brown shades will suit solid, practical people. However, it is better for the designer to use it as a base color in combination with other related colors, for example, cream, beige, chocolate, the main thing is that all the shades and nuances of the color are "in harmony".

Gray, white, and black colors are achromatic, their combination in a suit is classical. The neutral gray color does not evoke bright emotions, so it is suitable for a business environment. This is the color of balance. Gray symbolizes calmness, assuredness, security, and maturity. But, at the same time, the frequent wearing of gray clothes may not have the best effect on the image, there is a risk of seeming a faceless, withdrawn, and uninitiated person. This color is indispensable in those situations when you need to take the position of an observer, staying on the sidelines. The gray color is especially pleasant for melancholic people.

White color is a symbol of purity and lightness. It psychologically "extinguishes" irritation. White clothes are solemn and elegant and always attract special attention. All over the world, the white flag is

a symbol of reconciliation. A very bright white color can cause a feeling of anxiety and discomfort in some people. At the same time, this color promotes clarity and freshness of thought.

The black color is elegant, but it does not catch the eye and does not stand out from the crowd. Positive associations: refinement, sophistication, dignity, and mystery. In China, oddly enough, it is a color for young children, in Asia it symbolizes career and knowledge, but in Japan, it is a rebellious color. The black color strengthens the will and helps to concentrate, it builds distance, helps to detach. In the everyday version, black clothes often require chromatic support in accessories. The designer should offer black ensembles to people who communicate a lot, as the achromatic color does not make the interlocutor tired. Color therapy refers to black as a color that stimulates self-confidence. Achromatic combination – white, gray, black – always looks strict and concise. Black and white is a classic that does not need additions. White with gray, gray with gray, gray with black – an ideal background for bright color accents. All colors of the spectrum harmonize with achromatic colors.

Can it be said that during life a person gravitates towards one color or a certain color combination? Research has shown that this is not the case. Color preferences of many people change depending on age, gender, circumstances, and mood. In the life of the same person, several rather long periods can change: the "red period", is when a person is young, in love, seeks to make a career, and is confident in himself. Then it can be replaced by a "blue", "blue" or "green period" "blue", when a person has reached a certain social level, has a family, and is settled in everyday life. The onset of "brown" and "gray" periods is possible as a result of negative life circumstances and depressive moods. When a difficult time passes, the preference is again given to light and bright or calm deep tones (Kapran, 2020: 64).

Another impressive aspect that affects the choice of color preference is its identification with the "color of the soul". Researchers claim that the color of clothes can contrast with the "color of the soul", suppress the latter or emphasize it. Both options alternate periodically. "At first, a person combines the color of clothes and the "color of the soul" in his preferences. When color fatigue sets in from such monotony, the color is changed to a contrasting one, to pass through neutral gray to a new stage of one's life, to a new "color of the soul", and then to clothes".

In the theory of chromaticism, the resonance of the unconscious structure of the personality and color harmony is connected with the concept of intelligence. According to the color that a person prefers,

it is possible to determine his emotional state at the moment, and if these preferences are quite constant, then it is possible to determine the character of a person and the level of his intelligence. The higher the intelligence, the more complex, sophisticated shade a person will prefer (Lusher, 2022).

An important point in reading the color code of clothes is understanding the concept of image. An image is a purposefully formed image designed to have an emotional and psychological impact. An image is a business card created for others, the impression that a person consciously wants to create in others. The desire to wear things of certain colors can be dictated not only by color preference but also by fashion recommendations, to look modern and stylish. Psychologists claim that by following fashion trends, you can add variety to your life, arouse interest in those around you, and accelerate the onset of positive changes. As a rule, designers offer several directions for the development of fashion trends. The choice of a fashionable color component in clothes must be conscious, and correspond to a person's notions of the nobility of style so that the new image does not turn into a mask that hides the true face and forces a person to "play the wrong role".

Conclusions. Color is an informative variety of energy that affects a person in a certain way, practically regardless of his awareness. In clothing design, color has special characteristics different from other areas of human activity. The color determines the image of the suit and sets it in a certain way, forming the aesthetic value of the clothes. The choice of clothing color characterizes the personality, reveals its deep needs, and promotes self-discovery and self-expression. Stylists, image makers, and etiquette experts pay great attention to the color decision in clothes. The color training of future fashion designers requires the learning of factors affecting the perception of colors. By understanding the meanings of

colors, you can manage the impression and create the necessary image.

Color in fashion is a special aspect of research that covers the various directions of the function of color in suits. The prediction of color in a suit is based on the study of color perception and color preferences of people of different categories. Each specialist has his own color selection system for creating clothing models, which is a serious component of the designer's author's style and determines his exclusive creative manner. Using different colors and their shades, in individual designs, the author conveys to the form an emotional coloring of different tension and content, which depends on the purpose of the clothes, character, and age of the consumer.

In the process of artistic design of a suit, it is necessary to take into account aspects of the psychological impact of the color component on the viewer, because the color environment affects the mood of a person and society as a whole. By choosing certain colors and shades, the designer can evoke associations and experiences programmed by the image of the suit.

Changing color combinations in clothes happens more often than changing the silhouette, proportions, or structural details. In fashion design, there is a concept of "professional color culture", which means the ability to work with color and is related to both the symbolism of color and its psychophysiological impact. Education of future designers is a process that should include studying not only aesthetic but also emotional and psychological aspects of the influence of color. This is necessary because the color in the suit pretends to transform the emotional subconscious attitude to the situation into a conscious embodiment – fashionable colors of the season. On average, the color is considered relevant from one to three years. This period of time is allocated by the nature of social communication for the transition to the next stage of the intellectual development of society.

BIBLIOGRAPHY

1. Гете Й. Вчення про колір. Кам'янець-Подільський : Абетка. 2019. 256 с.
2. Іттен Й. Мистецтво кольору. Суб'єктивний досвід і об'єктивне пізнання як шлях до мистецтва. Київ : Art Naas. 2022. 96 с.
3. Капран О.В. Особливості сприйняття кольору і дизайн одягу. *Світгляд – Філософія – Релігія* : зб. наук. пр. ДВНЗ УАБС СумДУ. Суми : Коллаж-Принт. 2020. Вип. 15. С. 61–68.
4. Лагода О.М. Колір в дизайні одягу: аспекти вивчення та особливості сприйняття. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2007. № 2. С. 61–69.
5. Лисиця В.Т. Колірні моделі та закони поширення світла: навчальний посібник. Харків : ХНУ імені Н.В. Каразіна. 2012. 82 с.
6. Люшер М. Психологія кольору/ <https://alexus.com.ua/viznachennya-ta-znachennya-koloriv-u-psixologi%D1%97-za-lyusherom/#1wptoc> (дата звернення: 06.02.2022).
7. Пазиніч С.М. Філософія моди і її вплив в царині спілкування. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : зб. наук. пр. Харків: НТУ«ХПІ». 2011. Вип. 28 (32). С. 173–184.
8. Прищенко С.В. Кольорознавство : навчальний посібник. Київ : Кондор. 2018. 436 с.

9. Шевченко І.І. Колір як естетичний феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філософ. наук. КНУ ім. Т.Г. Шевченка. Київ. 2000. 17 с.
10. Kolenda N. *Methods of Persuasion: How to Use Psychology to Influence Human Behavior*. Kolenda Entertainment, LLC. 2013. 240 p.
11. Packard V. *The Hidden Persuaders*: Ig Publishing. 2007. 240 p.
12. Weinschenk S. *100 More Things Every Designer Needs to Know About People*: New Riders. 2020. 256 p.

REFERENCES

1. Hete Y. (2019) *Vchennia pro kolir*. [Science about color] Kamianets-Podilskyi : Abetka. 256. [in Ukrainian].
2. Itten Y. (2022) *Mystetstvo koloru. Subiektyvnyi dosvid i obiektyvne piznannia yak shliakh do mystetstva*. [The art of color. Subjective experience and objective cognition as a way to art] Kyiv : Art Haas. 96. [in Ukrainian].
3. Kapran O. (2020) *Osoblyvosti spryiniattia koloru i dyzain odiahu*. [Features of color perception and clothing design] *Svitohliad – Filosofiia – Relihiia*: zb. nauk. pr. DVNZ UABS SumDU. Sumy : Kollazh-Prynt. – *Worldview – Philosophy – Religion* : coll. of science papers DVNZ UABS Sumy State University. Sumy : Collage-Print. 15. 61–68. [in Ukrainian].
4. Lahoda O. (2007) *Kolir v dyzaini odiahu: aspekty vyvchennia ta osoblyvosti spryiniattia*. [Color in clothing design: aspects of study and features of perception] *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv.* – *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*. № 2. 61–69. [in Ukrainian].
5. Lysytsia V. (2012) *Kolirni modeli ta zakony poshyrennia svitla: navchalnyi posibnyk*. [Color models and laws of light propagation: a study guide] Kharkiv: KhNU imeni N.V. Karazina. Kharkiv : KhNU named after N.V. Karazin 82. [in Ukrainian].
6. Liusher M. (2022) *Psykhohiia koloru*. [Color psychology] <https://alexus.com.ua/viznachennya-ta-znachennya-koloriv-u-psixologi%D1%97-za-lyusherom/#lwptoc> (accessed 6 February 2022). [in Ukrainian].
7. Pazynich S. (2011) *Filosofiia mody i yii vplyv v tsaryni spilkuвання*. [The philosophy of fashion and its influence in the field of communication] *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity*: zb. nauk. pr. Kharkiv: NTU “KhPI” – *Problems and prospects of the formation of the national humanitarian and technical elite*: coll. of science papers Kharkiv: NTU “KhPI”. 28 (32). 173–184. [in Ukrainian].
8. Pryshchenko S. (2018) *Koloroznavstvo: navchalnyi posibnyk*. [Color science: a study guide] Kyiv : Kondor. Kyiv : Condor 436. [in Ukrainian].
9. Shevchenko I. (2000) *Kolir yak estetychnyi fenomen*: [Color as an aesthetic phenomenon] *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. filosof. nauk. KNU im. T.H. Shevchenka*. Kyiv. Abstract of the diss. for obtaining sciences. degree Ph.D. philol. of science KNU named after T.G. Shevchenko. Kyiv 17. [in Ukrainian].
10. Kolenda N. (2013) *Methods of Persuasion: How to Use Psychology to Influence Human Behavior*. Kolenda Entertainment, LLC. 240.
11. Packard V. (2007) *The Hidden Persuaders*: Ig Publishing. 240.
12. Weinschenk S. (2020) *100 More Things Every Designer Needs to Know About People*: New Riders. 256.

УДК 78.071.1(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-13>**Тетяна КЛЮКА,***orcid.org/0000-0002-0278-3059**аспірантка кафедри музичного мистецтва та хореографії**Інституту культури і мистецтв**Луганського національного університету імені Тараса Шевченка**(Полтава, Україна) klukochka1987taty@gmail.com***НЕОФОЛЬКЛОРИЗМ У ХОРОВІЙ ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ АЛЖНЕВА**

Стаття присвячена розгляду особливостей авторського втілення неофольклоризму в хоровій творчості відомого українського композитора, представника харківської композиторської школи Юрія Алжнева. Зазначається, що хорова творчість митця являє собою яскравий і своєрідний шар різноманітних за жанрами і формами музичних творів (таких як: хоровий концерт, хорова концертна п'єса, хорова симфонія, пісенна симфонія), які здебільшого представлені в стилізовому річищі неофольклоризму.

Відзначається, що композитор проявляє особистий підхід в реалізації фольклорної специфіки в своїх творах. Акцентується увага на зверненні автора до тематики старовинної обрядовості, архаїчно-язичницької ритуальності, глибоких традицій народної культури, які несуть в своїй основі ігрову дію, театральність, сценічність (календарні обряди, зокрема обряд зустрічі Нового року, весільний обряд, язичницькі обряди вишунування духів і богів).

Підкреслюється важливість звернення композитора у своїй творчості до історії (чумацька тематика) та протоісторії України («Велесова книга», держава Оріанта), що в музично-мовному аспекті спонукає автора до вибору і втілення відповідних фольклорних компонентів і рішень у своїх творах. Зазначається, що у своїх хорових композиціях неофольклорного спрямування митець безпосередньо звертається до сталих музичних жанрів українського національного фольклору (таких як веснянка, щедрівка, колядка, козацька пісня, чумацька пісня, лірична народна пісня, жартівлива пісня, весільна пісня та її різновид – журлива весільна пісня), а також підіймає цілий шар архаїчних жанрових форм, властивих стародавній фольклорній традиції українського народу (стародавня молитва, співанки, скоромовки, прозивалки, нескінчухи, приспівки, заклички, заклинання).

Виявляється, що синтезуючи різноманітні жанрові елементи і смисли, композитор породжує і продукує нові, індивідуалізовані, характерні лише для власної музичної творчості, жанрові форми і прецеденти (тобто народжені позамузичними впливами), а саме: співомовки, космогонічні суголосся тощо. Музично-мовна компонента хорових композицій Юрія Алжнева неофольклорного спрямування відзначена широким спектром етномузичних елементів і рис, що простежується, насамперед, в інтонаційно-ладовому аспекті, а також ритміці, фактурі, гармонії, тембриці та є характерними для жанрової системи і стилістики українського національного фольклору.

Акцентується увага на тому, що композитор вдало використовує зовнішні фольклорні стилізації (інструментальні сполучення на кшталт «троїстих музик», манеру автентичного народного співу, елементи народної театралізації, інші народно-жанрові стилізації і алюзії), а також звуконаслідування і звукообразальність в фольклорному дусі.

Узагальнюється, що творчість Юрія Алжнева в жанрі хорової музики сьогодні представляє собою яскравий поживний музичний ґрунт щодо подальшого музикознавчого осмислення і наукового дослідження авторських технологій і характерних особливостей художньої реалізації фольклорного компоненту в площині сучасного академічного хорового мистецтва.

Ключові слова: Українська хорова музика, композиторська творчість, Юрій Алжнев, неофольклоризм, музичні жанри, музичний стиль, музична мова.

Tetiana KLYUKA,*orcid.org/0000-0002-0278-3059**Postgraduate student at the Department of Music and Choreography**Institute of Culture and Arts of Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) klukochka1987taty@gmail.com***NEO-FOLKLORISM IN THE CHORAL CREATIVITY OF YURI ALZHNEV**

The article is devoted to consideration of the features of the author's embodiment of neo-folklorism in the choral work of the famous Ukrainian composer, representative of the Kharkiv school of composers Yuriy Alzhnev. It is noted that the choral work of the artist is a bright and unique layer of musical works of various genres and forms (such as: choral concert, choral concert piece, choral symphony, song symphony), which are mostly presented in the style of neo-folklorism.

It is noted that the composer shows a personal approach in the implementation of folklore specifics in his works. Attention is focused on the author's address to the subject of ancient ritualism, archaic-pagan ritualism, deep traditions of folk culture, which are based on play action, theatricality, stagecraft (calendar rites, in particular the rite of meeting the New Year, wedding rite, pagan rites of honoring spirits and gods).

The importance of the composer's reference in his work to the history (Chumayan theme) and the proto-history of Ukraine (the «Book of Veles», the state of Orienta) is emphasized, which in the musical and linguistic aspect prompts the author to choose and implement relevant folklore components and solutions in his works. It is noted that in his neo-folkloric choral compositions, the artist directly refers to established musical genres of Ukrainian national folklore (such as vesnyanka, shchedrivka, carol, Cossack song, Chumack song, lyrical folk song, humorous song, wedding song and its variant – mournful wedding song), and also raises a whole layer of archaic genre forms characteristic of the ancient folklore tradition of the Ukrainian people (ancient prayers, chants, colloquialisms, invocations, endless chants, chants, invocations, incantations).

It turns out that by synthesizing disparate genre elements and meanings, the composer generates and produces new, individualized, genre forms and precedents characteristic only for his own musical creativity (that is, born of extra-musical influences), namely: rhymes, cosmogonic consonances, etc. The musical-linguistic component of Yuri Alzhnev's neo-folkloric choral compositions is characterized by a wide range of ethnomusical elements and features, which can be traced, first of all, in the intonation and chord aspect, as well as rhythm, texture, harmony, timbre, and are characteristic of the genre system and stylistics of Ukrainian national folklore.

Attention is focused on the fact that the composer successfully uses external folk stylizations (instrumental combinations such as «triple music», the manner of authentic folk singing, elements of folk theatricalization, other folk genre stylizations and allusions), as well as sound imitation and sound imagery in the folklore spirit. It is summarized that the work of Yuri Alzhnev in the genre of choral music today represents a bright, nutritious musical ground for further musicological understanding and scientific research of the author's technologies and characteristic features of the artistic implementation of the folklore component in the plane of modern academic choral art.

Key words: *Ukrainian choral music, composer's creativity, Yuriy Alzhnev, neo-folklorism, musical genres, musical style, musical language.*

Постановка проблеми. Творчість сучасного харківського композитора Юрія Алжнева, заслуженого діяча мистецтв України, лауреата мистецької Премії ім. Миколи Лисенка, представляє собою яскравий і плідний масив різноманітних музичних композицій, зосереджених у великих і малих жанрах академічного мистецтва. Вона є широко відомою і визнаною не лише в Україні, а й в багатьох інших країнах світу. Композитор є автором значної кількості великих і малих творів для симфонічного й камерного оркестрів, різноманітних ансамблів, оркестру і ансамблю народних інструментів, великої кількості вокальних, камерно-інструментальних композицій, театральної музики тощо.

Окремою гілкою на жанровому дереві композиторського доробку Юрія Алжнева виділяється його хорова музика, представлена значною кількістю переважно великих композицій, написаних як для різних хорових формацій акапельного кшталту, так і створених для хору у супроводі симфонічного оркестру. Хорова творчість композитора відзначається «...масштабністю, широким розмахом драматургії, щільними інтонаційними зв'язками з народної пісенністю, з мелосом, глибиною й щирістю почуттів, драматизмом, емоційністю і психологічною напруженістю» (Клюка, 2022: 134). Вона відверто позначена цікавим фольклористичним началом, що характеризує її як яскравий і плідний доробок українського хорового неофольклоризму. Специфіка і творчі під-

ходи композитора в реалізації неофольклорного напряму в хоровому мистецтві сьогодні привертають увагу вітчизняних музикознавців та заслуговують на поглиблене їх вивчення.

Аналіз досліджень. Не зважаючи на доволі широку популярність музики Юрія Алжнева, в сучасному музикознавчому дискурсі його творчості присвячено не багато наукових публікацій. Основна інформація щодо композиторської творчості митця відзначена в деяких довідниково-енциклопедичних виданнях (Алжнев, 2006; Ігнатченко, 2001). Цінним музикознавчим матеріалом, спрямованим на вивчення жанрового інваріанту хорового концерту в творчості композитора, є дисертація В. Осипенко, увага в якій зосереджена на вивченні творів композитора періоду 1980-х – 1990-х рр. (Осипенко, 2005). Також, в річищі цієї проблематики слід відмітити й статтю Л. Шаповалової (Шаповалова, 1999). Разом з тим, значний масив хорових творів композитора, написаних ним в останні два десятиліття, поки що залишаються в тіні теоретичного музикознавства. Особливо актуальним для вивчення (і поки що не дослідженим) постає аспект хорової творчості композитора, пов'язаний із реалізацією ним неофольклорного напряму та специфіки індивідуального переломлення фольклорного начала.

Мета статті – висвітлити неофольклористичні прояви та особливості їх художньої реалізації в хоровій творчості відомого українського композитора Юрія Алжнева.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, неофольклоризм, як художнє явище, передбачає ясний і тісний діалог музичних компонентів авторської музичної мови і фольклору, реалізований в межах музичного твору академічної жанрово-стильової системи. Майстерність художньої трансформації фольклорного начала в площину музичного твору, окреслює не тільки особливості творчого світобачення композитора, а й висвітлює індивідуальність його композиторського стилю, власні композиційно-технологічні установки тощо. Своєрідність неофольклорних хорових композицій Юрія Алжнева є очевидною, що і спонукає до аналізу авторських принципів і підходів у процесі реалізації неофольклористичних ідей і рішень в його творах.

Отже, розглянемо неофольклорну специфіку хорового концерту №1 «Співомовки», яка й виступає головною стильовою ознакою даного твору. Обираючи хоровий концерт в якості базової жанрової моделі, композитор вибудовує на цій основі яскравий фольклористичний твір-діяство, повністю і глибоко насичений пісенною стилістикою українського календарно-обрядового фольклору, що від початку проглядається вже в самій назві твору. За спостереженням В. Осипенко, назва «Співомовки» синтезує в собі два жанрові прототипи українського пісенного фольклору – «співанки» і «скоромовки» (Осипенко, 2005: 59). У свою чергу, такий синтез свідчить про концентрацію і широке використання інтонаційних елементів пісенної і мовно-декламаційної природи, що є характерним для старовинної фольклорної творчості.

Композиція «Співомовок» являє собою тричастинний твір, розділи якого будуються на контрастно-діалогічній основі. Драматургія твору будується навколо обрядової сцени-діяства, присвяченого народним святкам зимового календарного періоду. Серед головних «персонажів» діяства – молода пара закоханих, а також молодь, що святкує, розважається і жартує, хазяїн оселі, де відбувається це діяство. Молодь представлена окремими групами виконавців, серед яких виділяються дівочий хор і чоловічий, тобто відбувається персоніфікація виконавського колективу (хору) відповідно до певних розділів і епізодів композиції. Таким чином, в основі драматургії «Співомовок» проростають дві основні лінії, пов'язані з театралізацією та ігровою обрядовою дією та любовною лірикою закоханої пари. «Саме обряд зустрічі Нового року, нових сподівань і надій, черговий «початок» – новий коловорот – перегукується із вічним почуттям-станом – коханням, зародженням нової любові, яке уособлює ліричний

род народної творчості (новий шар у фольклорі). <...> Композитор втілює ідею руху подій, самого життя по колу в досить симетричній і концентричній (круговій) формі на рівні цілого концерту і окремих його частин» (Осипенко, 2005: 61).

Характерною ознакою неофольклоризму цього хорового концерту виступає його внутрішня жанрова наповненість, що представляє цілий набір цікавих, у тому числі й старовинних етномузичних взірців. Насамперед, це щедрівка (що співає дівочий хор «під вікнами» оселі) та колядка (у виконання парубкового хору), лірична пісня, жартівлива пісня, а також стильові елементи і атрибути таких жанрових кшталтів, як прозивалки, нескінчухи, приспівки, скоромовки тощо.

Слід відмітити використання техніки інтонаційних проростань, що залучається автором у вступі (заспівах) і до щедрівки, і до колядки, та які в своїх абрисах вже вимальовують інтонаційні рельєфи майбутніх основних тем. Крім того, композитор часто залучає і принцип поступового нашарування голосів, властивий імітаційній поліфонії. Говорячи про хорову поліфонію цього твору, не можна не відзначити її як й ще один стильовий показник неофольклоризму. Адже саме багатоголосний виклад здійснюється автором саме в стилістиці народно-хорового співу, якому притаманні і витриманий, і мішаний типи багатоголосся, тобто з поєднанням гомофонно-гармонічної вертикалі та підголосковості. Музично-мовні атрибути твору, що безсумнівно спрямовують його у фольклористичне річище, також формуються навколо визначених народно-жанрових взірців. Це і характерна ритміка, з активним використанням синкопованості (щедрівка) та регулярної акцентуваності, гармонічні поєднання з квартовими вкрапленнями, бурдонні звучання, інтонаційно-ладові конструкції, засновані на трихордових поспівках, пентатоніці тощо.

Не менш цікавим з точки зору неофольклористики є й наступний, тобто Другий хоровий концерт Юрія Алжнева під назвою «Дівич-сон». За визначенням автора, «Дівич-сон», це: «обставини, де знаковість музики відштовхується від традиційного погляду на обряд і сприяє поетичному узагальненню Життя як Кохання» (Осипенко, 2005: 66). Дослідники ж творчості Юрія Алжнева трактують назву твору також і крізь призму психоаналітики людського стану сну, (зокрема сновидіння) та виявляють метафоричні асоціації з символами і знаками інших фольклорних практик (дівич-вечір, сон-трава й ін.) (також там). Отже, як і перший хоровий концерт автора, концерт «Дівич-сон» представляє музичну інверсію народно-

обрядового дійства, але пов'язану вже не з календарною обрядовістю, а з весільним обрядом.

«Дівич-сон» написано для хору без супроводу, з використанням народних текстів і поезії П. Куліша та є тричастинним циклом. Хоча зовнішньо композиція сприймається більше як «відкрита форма» та нагадує рапсодійний тип. Цьому сприяє суттєва строкатість, мозаїчність побудови матеріалу, часті контрастні зіставлення, рух частин без зупинки тощо. Усе це повністю відповідає сюжетній лінії твору, підпорядкованій насиченому й динамічному дійству народного гуляння на весіллі. Жанрова система твору, що будується на прототипах відповідних до музично-весільної традиції, вміщує й контрастний компонент – молитву (в авторському представленні – стародавню молитву), яка раптово вклинюється посеред активно-рухливої й весільно-святкової другої частини та символізує духовну рефлексію як невід'ємну паралель людського буття.

Жанрова атрибутика вторинного рівня в творі також відзначена багатьма типовими рисами, що характеризують глибинне фольклорне начало. Так, зокрема, в окремих фрагментах третьої частини концерту знаходимо яскраві елементи козацьких та чумацьких пісень; в старовинній молитві ясно простежуються опора на стародавній церковний спів, зокрема на знаменний розспів; в коді твору з'являються типові риси, що вказують на жанровий різновид журливої весільної пісні тощо.

Яскравим показником фольклорності у творі виступає дзвоновість, що досягається методом сонористики. На різних етапах хорової драматургії вибудовує різноманітні дзвові ефекти, що відповідають і «далеким» дзвонам, і «близьким» дзвонам, і поступовому віддаленню від дзвонів тощо. Слід також відмітити й певну інтонаційну єдність сонористичних дзвових грон з ключовими інтонаціями-поспівками, що виникають на різних етапах музичної форми. Ладова система твору також знаходиться повністю в фольклористичному ключі: переважають секундові інтонації-поспівки зі стрибками на кварту, трихордові та тетрахордові побудови, окремі стилізації архаїчного мелосу, поспівки в два устої в межах квінти й ін.

Ще однією хоровою композицією Юрія Алжнева, що відображає традиції фольклорної обрядової практики, але написаною вже в іншому жанровому річищі є одночастинний компактний концертний твір «Корочун-коляда». Жанрова основа твору закладена в його назві – коляда, тобто велика колядка. Дослідники визначають цей твір як концертну колядку, яка має певні риси хорового концерту, що презентує цей жанр

в більш лаконічному, тобто «згорнутому» вигляді (Осипенко, 2005: 101).

Ідея твору пов'язана зі зображенням святкування обряду одного з найважливіших народних свят давньоязицької традиції – Різдва молодого Божича-Сонця, що відображає вершину зимового обряду, тобто вшанування Коляди (зокрема через закликання-звеличення божества Корочуна-Коляди), спрямоване як і більшість фольклорних свят на єдність Роду, поминання Духів предків тощо (також там).

Базовим жанровим прототипом в творі власне і є колядка, яка на драматургічному й формоутворюючому рівнях проводиться багатократно почергово з іншими епізодами (рівень рефрену в формі рондо). В епізодах, що здебільшого символізують звернення-звеличення Корочуна, вбачаємо атрибутику жанрового прототипу найдавнішої фольклорної верстви народної творчості – закличок. Ладова система твору також тісно зв'язана з давньофольклорною основою. Це, знов-таки, трихордові тетрахордові чи пентахордові поспівки на основі окремих ладів народної музики, зокрема лідійського, збільшеного (цілотнового) тощо. До фольклорної традиції належать і методи інтервального й акордового паралелізму, що використовує автор в музичній тканині твору, зокрема терцієвий, квінтовий паралелізм, ходи паралельними терцквартакордами, а також бурдонні голоси та витримані органні пункти.

Звичайно ж яскравим і колоритним атрибутом фольклористики в цьому хоровому творі є залучення в музичну його площину інструментальної складової, що представлена трьома різноплановими інструментами – бухалом, бубном і флейтою. Не важко зрозуміти, що такий інструментальний склад апелює саме до української етнопонаціональної музичної традиції «троїстих музик» з її актуалізацією сольної-мелодійної (у даному випадку – флейта) та акомпануючої (бухало й бубон) функцій. Разом з тим, партія флейти у цьому творі дещо виходить за межі інструментального супроводу, притаманного троїстій музиці та іноді виконує більш самостійну мелодико-тематичну чи підголоскову роль.

Ще одним яскравим прикладом реалізації фольклорних засад в жанрах концертної хорової музики в творчості Юрія Алжнева є його П'ятий хоровий концерт «Світання Оранти», написаний для жіночого хору. Композитор конкретизує жанрову спрямованість твору визначенням «космогонічні суголосся».

Як відомо, термін суголосся походить від давньослов'янського слова «согласія» та за трактовкою Академічного тлумачного словника укра-

їнської мови означає «співзвуччя» (Суголосся, 1978: 821). Термін космогонія (від грецької – буквально народження всесвіту) означає науку, що вивчає походження та розвиток космічних тіл і їхніх систем, тобто галактик, туманностей, зір і зоряних скупчень, Сонця та тіл Сонячної системи, великих, карликових і малих планет, астероїдів, їхніх супутників, комет, метеоритів тощо (Відьмаченко, 2014). У свою чергу, авторське бачення композитором суголосся полягає в реалізації його в жанровій і формоутворюючій площині, де космогонічні суголосся – це співрозмова (співзвуччя) автора твору (точніше – семантики його індивідуальної музичної мови) з виконавським колективом як носієм національної пісенної традиції (Осипенко, 2005: 99). «Суголосся на відстані простору і часу – це співрозмова різних поколінь, різних культур, різних епох. Духовний зв'язок поколінь забезпечувала справдана традиційна обрядовість, спрямована на поминання предків, звертання до них із проханням допомоги та захисту, а також була засобом «гармонізації людського ества з Земною природою і Всеєдиним Світом» (також там).

Семантика назви твору, тобто «Світання Оріанти», віддзеркалює певні культурні смисли космосу прадавньої України – країни оріїв (або аріїв), часів її «світання» (світу, світанку, розквіту...). В тричастинній композиції автором використано три різні типи літературного тексту, тобто старовинна обрядова поезія, народні тексти більш пізнього часу, сучасна українська поезія (вірші Ліни Костенко).

Стильова площина музичного тексту концерту відповідним чином знаходиться у фольклористичному річищі. А це усе ті ж поспівки, засновані на комбінаціях відповідних праінтонацій, варіантне їх розгортання тощо. Жанрові орієнтири розділів і окремих епізодів спрямовують нас і до прадавніх жанрових архетипів (гукання), і до більш усталених і розвинених фольклорних зразків (веснянка). Важливою рисою неофольклоризму в творі виступають стилізаційні вкраплення «звучання природи», адже тематика навколишнього світу є однією з домінуючих у музичному фольклорі слов'янських народів. Досягається це автором через вдале звуконаслідування і звукозображення різноманітних звуків явищ природи (насамперед, щебетання птахів й ін.). Нарешті, найбільш вираженим символом фольклорного начала в концерті виступає фрагментарно впроваджений автором в академічний хоровий виклад елемент автентичного старовинного співу з повним збереженням іманентної манери виконання (цитовання старовинної веснянки).

Не менш цікавими з точки зору реалізації неофольклорної стилістики виявляються й більш пізні хорові твори композитора. В цьому аспекті слід відмітити «Симфонію ланів» (друга назва «Оваста Перва»), створену за мотивами Велесової Книги. Це масштабний хоровий твір зі значною симфонізацією музичної драматургії, створений для великого мішаного хору та великого симфонічного оркестру та який за основними жанровими рисами дуже наближається до жанру хорової симфонії. Цікавим художнім рішенням автора стала відмова від використання в творі вербальних текстів, що відводить від буквальної смислової прив'язки до літературного змісту та значно посилює музичну складову та виражальні можливості хорової вокалізації.

Не зважаючи на те, що «Велесова книга» сьогодні вважається науковою спільнотою джерелом з неоднозначною історією та сумнівною автентичністю, автора все ж таки цікавило її змістовне наповнення як проекція в світовимір давньої України. А отже і «Симфонія ланів» спрямована на відображення тих образів і картин, що розкриваються саме в цьому артефакті, тобто життя і культура прадавніх слов'ян, їх господарська діяльність, вірування, зіткнення і війни із сусідами та численними завойовниками (готами, гунами, римлянами, греками, варягами й ін.). Оскільки «Велесова книга» поділяється на частини, які складаються з літературних гімнів, то, відповідно, й сама музика «Симфонії ланів» повністю проникнута гімновими жанровими рисами. Не зважаючи на потужну симфонічну драматургію твору, його основа дуже мелодійна і пісенна. Музична мова симфонії концентрує в собі як сучасні елементи музичного мовлення, так і значні інтонаційно-тематичні пласти широкого й виразного пісенного начала. Але, разом з тим, музика твору яскраво насичена й інтонаційно-жанровими атрибутами українського етнонаціонального кшталту.

Ще один масштабний твір Юрія Алжнева, Пісенна симфонія «За чумацьким шляхом...» для солістів, великого хору та великого симфонічного оркестру, містить цікаві неофольклористичні прояви. В симфонії композитором використано тексти народних пісень, а також поезію Василя Бондаря, Віктора Бойка, Ліни Костенко. Тематика твору безпосередньо концентрується в його назві, тобто симфонія присвячена темі тяжкої долі українських чумаків, які у старі часи (з XV по XVIII ст.) займалися торговельно-візницьким промислом на землях Великого Степу, сутність якого полягала в транспортуванні різноманітних товарів, здебільшого солі й риби, артільним способом, насампе-

ред воловою валкою. Такий вид підприємництва часто був небезпечним. Українська музична культура накопичила величезну кількість народно-пісенного фольклору, присвяченого чумацькій справі та який закарбувався у відповідному жанровому еквіваленті – чумацька пісня. Пісенна симфонія Юрія Алжнева «За чумацьким шляхом...» – це вдала спроба композитора перетворити різноплановий і різнохарактерний жанровий масив чумацької пісні на великий і масштабний за драматургією жанр, з яскравою сюжетною лінією, але в основі якого залишається пісня. Інтенаційні засади пісенної симфонії відбивають народно-пісенні риси здебільшого пізнього українського фольклору. Яскравий національний колорит і блискучі стилізації народного співу складають основу неофольклорного каркасу симфонії. Разом з тим, композитор включає в композиційну драматургію і окремі стилізації старовинного автентичного співу, елементи і знаки національно-фольклорного інструментального музикування тощо.

Висновки. Отже, хорова творчість відомого українського композитора, представника харківської композиторської школи Юрія Алжнева являє собою яскравий і своєрідний шар різноманітних за жанрами і формами музичних творів (таких як: хоровий концерт, хорова концертна п'єса, хорова симфонія, пісенна симфонія), які здебільшого представлені в стильовому річизі неофольклоризму. Композитор проявляє особистий підхід в реалізації фольклорної специфіки в своїх творах, що можна систематизувати наступним чином.

По-перше, це звернення автора до тематики старовинної обрядовості, архаїчно-язичницької ритуальності, глибинних традицій народної культури, які несуть в своїй основі ігрову дію, театральність, сценічність (календарні обряди, зокрема обряд зустрічі Нового року, весільний обряд, язичницькі обряди вшанування духів і богів).

По-друге, це звернення композитора у своїй творчості до історії (чумацька тематика) та протісторії України («Велесова книга», держава Оріанта), що в музично-мовному аспекті спону-

є автора до вибору і втілення відповідних фольклорних компонентів і рішень.

По-третє, у своїх хорових творах неофольклорного спрямування митець безпосередньо звертається до сталих музичних жанрів українського національного фольклору (таких як веснянка, щедрівка, колядка, козацька пісня, чумацька пісня, лірична народна пісня, жартівлива пісня, весільна пісня та її різновид – журлива весільна пісня), а також підіймає цілий шар архаїчних жанрових форм, властивих стародавній фольклорній традиції українського народу (стародавня молитва, співанки, скоромовки, прозивалки, нескінчуки, приспівки, заклички, заклинання).

По-четверте, синтезуючи різноманітні жанрові елементи і смисли, композитор породжує і продукує нові, індивідуалізовані, характерні лише для власної музичної творчості, жанрові форми і прецеденти (тобто народжені позамузичними впливами), а саме: співомовки, космогонічні суголосся тощо.

По-п'яте, музично-мовна компонента хорових композицій Юрія Алжнева неофольклорного спрямування відзначена широким спектром етномузичних елементів і рис, що простежується, насамперед, в інтонаційно-ладовому аспекті, а також ритміці, фактурі, гармонії, тембриці та є характерними для жанрової системи і стилістики українського національного фольклору.

По-шосте, композитор вдало використовує зовнішні фольклорні стилізації (інструментальні сполучення на кшталт «троїстих музик», манеру автентичного народного співу, елементи народної театралізації, інші народно-жанрові стилізації і алюзії), а також звуконаслідування і звукообразальність в фольклорному дусі.

Творчість Юрія Алжнева в жанрі хорової музики сьогодні представляє собою яскравий поживний музичний ґрунт щодо подальшого музикознавчого осмислення і наукового дослідження авторських технологій і характерних особливостей художньої реалізації фольклорного компоненту в площині сучасного академічного хорового мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алжнев Юрій Борисович. *Українська музична енциклопедія*. Т. 1. Київ: Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. С. 47.
2. Відьмаченко А. Космогонія. *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс] Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Upl: <https://esu.com.ua/article-3857>
3. Ігнатченко Г. Алжнев Юрій Борисович. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 1. Київ: Поліграфкнига, 2001. С. 380–381.
4. Клюка Т. Хорова творчість Ігоря Гайдєнка та Юрія Алжнева в аспекті жанрової систематизації. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* 2022. Вип. 57. Том 1. С. 131–136.
5. Осипенко В. Структурно-семантичний інваріант хорового концерту (на матеріалі хорової творчості Ю. Алжнева): дис. ... канд. мистецтв.: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Харків, 2005. 253 с.

6. Суголосья. *Словник української мови*: [в 11 т.]. Київ: Наук. думка, 1978. Т. 9. С. 821.

7. Шаповалова Л. Авторська концепція жанру хорового концерту в творчості Ю. Алжнева. *Актуальні проблеми музичного і театрального мистецтва: Мистецтвознавство, педагогіка та виконавство*. Харків: ГЛАС, 1999. С. 39–43.

REFERENCES

1. Alzhnev Yury Borisovich (2006) [Alzhnev Yury Borisovich]. *Ukrainska muzychna entsyklopediia. T. 1. Kyiv: In-t mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy*. Pp. 47. [in Ukrainian].

1. Vidmachenko, A. (2014). *Kosmogoniya* [Cosmogony]. *Encyklopediia suchasnoi Ukrainy* Kyiv: Institut encyklopedichnih doslidzhen NAN Ukrainy, 2014. Upl: <https://esu.com.ua/article-3857> [in Ukrainian].

2. Ignatchenko, G. (2001). *Alzhnev Yury Borisovich* [Alzhnev Yury Borisovich]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. T. 1. Kiev: Polygraph book, 2001. Pp. 380–381. [in Ukrainian].

3. Klyuka, T. (2022). *Horova tvorchist Igorya Gajdenka ta Yuriya Alzhnyeva v aspekti zhanrovoyi systematizaciyi* [Choral works of Ihor Haydenko and Yuriy Alzhnev in the aspect of genre systematization]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. №. 57. Tom 1. Pp. 131–136. [in Ukrainian].

4. Osipenko, V. (2005). *Strukturno-semantychnyi invariant khorovoho kontsertu (na materialy khorovoi tvorchosti Yu. Alzhnieva)*: [Structural-semantic invariant of the choral concert (based on the choral creativity of Y. Alzhnev)]. *dys. ... kand. mystetstv.: spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo»*. Kharkiv: KhNUM im. I. P. Kotliarevskoho Dissertation. 235 s. [in Ukrainian].

5. Sugolossya (1978) [Agreed]. *Slovník ukrajinskoyi movi*: [v 11 t.]. Kyiv: Nauk. Dumka. 1978. Т. 9. Pp. 821. [in Ukrainian].

6. Shapovalova, L. (1999). *Avtorska kontseptsiia zhanru khorovoho kontsertu v tvorchosti Yu. Alzhnieva* [The author's concept of the choral concert genre in the work of Y. Alzhnev]. *Aktualni problemy muzychnoho i teatralnoho mystetstva: Mystetstvoznavstvo, pedahohika ta vykonavstvo*. Kharkiv: GLAS, 1999. Pp. 39–43. [in Ukrainian].

УДК 781.6:785'06

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-14>

Владислав КНЯЗЄВ,

orcid.org/0000-0002-6516-5880

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва

Навчально-наукового інституту мистецтв

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *vlad.kniazev@pnu.edu.ua*

Мар'ян ГАБОР,

orcid.org/0009-0000-1069-0824

студент I курсу магістратури

Навчально-наукового інституту мистецтв

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *mariangabor1999@gmail.com*

НЕАКАДЕМІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МУЗИЧНОЇ КЛАСИКИ В ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО ВИКОНАВСЬКОГО МИСТЕЦТВА

В академічне концертне виконавство приходять нові концертні форми-акції, для яких велике значення має сам процес сценічної презентації. Академічна музика, потрапляючи в таке нове середовище, наділяється не властивою їй візуалізацією та театралізацією. Сучасна концертна практика «middle culture» є своєрідною адаптацією академічної музичної культури до нових соціо-культурних реалій. Виникнувши й розвиваючись у ситуації постмодерну, коли межі, які розділяють академічне і неакадемічне мистецтво, досягли максимальної прозорості, вона органічно поєднала у собі явища та специфічні властивості художньої та повсякденної, академічної та масової культур. Відповідно, відбувається розмивання меж між визначеннями «високе/низьке», «елітарне/масове», «серййозне/розважальне», «академічне/неакадемічне», що раніше застосовувались стосовно мистецтва.

Мета статті. Розкрити спрямованість новаторських пошуків музикантів, що спеціалізуються на неакадемічному виконанні академічної музики в контексті художньої культури останньої третини ХХ – початку ХХІ століть.

Творчість сучасних артистів часто знаходиться в руслі постмодерної естетики і демонструє руйнування всіляких стандартів; сприяє виникненню нової реальності; нівелює національний початок та тяжіє до розчинення в «world culture». Вона вільно апелює до методів полістилістики, поліжанровості; передбачає абсолютну різноманітність форм; в деяких випадках допускає звичайність і навіть де-артизацію музичного шедевра. Виконавська «middle culture» передбачає високий ступінь індивідуалізації, оригінальність, художню свободу музичних інтерпретацій, не виключає радикальності й кітчю. Виконавці, які її представляють можуть паралельно працювати в академічній, масовій або етнічній сфері.

Сучасна концертна практика виявляє полістилістику в перероблених версіях музичної класики, сценічному образі, поведінці артистів та концертної ситуації загалом, в культурі сприйняття слухачької аудиторії. Для стилістики виконавської middle culture характерна лексична різноманітність. Складний «полілексичний комплекс» ґрунтується на лексичних властивостях року, джазу, поп-, етно-, хіп-хоп-музики.

Ключові слова: виконавська інтерпретація, виконавське мистецтво, неакадемічні інтерпретації музичної класики, middle culture, сучасне академічне виконавство, обробки класичної музики.

Vladyslav KNAZIEV,

orcid.org/0000-0002-6516-5880

Candidate of Art History (PhD),

Associate Professor at the Department of Ukrainian Music Studies and Folk Instruments
Institute of Arts of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) vlad.kniazev@pnu.edu.ua

Marian HAVOR,

orcid.org/0009-0000-1069-0824

2nd-year master's student

Institute of Arts of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) mariangabor1999@gmail.com

NON-ACADEMIC INTERPRETATIONS OF CLASSICAL MUSIC IN THE DOMAIN OF CONTEMPORARY MUSIC PERFORMANCE

The academic concert performance is being stirred by new concert forms and events, where great significance is attributed to the very process of onstage presentation. In this new environment, academic music assumes visual and theatrical qualities, which are originally not inherent in it. The contemporary 'middle culture' concert practice is a sort of adaptation of the academic music culture to a new sociocultural reality. Emerging in the postmodern situation, where the borderline between academic and non-academic art has become extremely blurred, it has organically combined the phenomena and specific properties of both artistic/academic and everyday/mass culture. Accordingly, one can observe an increasingly blurred distinction between 'high' and 'trivial', 'elite' and 'mass', 'serious' and 'entertaining', 'academic' and 'non-academic', when used to describe art.

Aim of the article. *Revealing the areas and directions of search for innovation by musicians specializing in non-academic performance of academic music in the context of artistic culture in the last third of the 20th century and the early 21st century.*

The creative activity of contemporary musicians is often filled with postmodern aesthetics and displays the breaking of all standards; contributes to the creation of a new reality; lessens the national origin and tends to dissolve in 'world culture'. It freely resorts to the methods of polystylism and multiple genres; implies an absolute diversity of forms; in some cases, allows triviality and even de-artification of a masterpiece of music. The 'middle culture' performance involves a high degree of individualization, originality, artistic freedom of music interpretations and may even resort to radicalism and kitsch. The performers who represent it may simultaneously work in the academic, mass-culture or ethno scene.

The contemporary concert practice displays polystylism in remade versions of classical music, in the stage image, in the performers' behaviour and the concert situation in general, in the culture of perception by the audience. The stylistics of the 'middle culture' performance is characterized by lexical diversity. A sophisticated 'polylexical complex' is based on the lexical properties of rock, jazz, pop, ethno and hip-hop music.

Key words: *performer's interpretation, performance, non-academic interpretation of classical music, middle culture, contemporary academic performance, remakes and arrangements of classical music.*

Постановка проблеми. В концертній практиці останньої третини ХХ – початку ХХІ століть поряд із традиційними, академічними моделями виконання важливе місце займають нові – неакадемічні. Незважаючи на приналежність до різних національних культур, опору на несхожі художні принципи та інші відмінності, творчі пошуки музикантів цього напрямку мають багато спільного. Більшість творів їх репертуару належать до академічної сфери, у той же час як сценічне апмлуа, виконавський склад, способи переробки композиторського тексту, місце проведення, атмосфера концерту та інші чинники визначають іншу форму музикування і навіть інше соціокультурне середовище.

Виконавська творчість цих артистів не належно мірою співставлена з багатою палітрою різноманітних та, подекуди, суперечливих худож-

ньо-естетичних пошуків нашого часу та збіднює наші уявлення про музичну культуру епохи, як цілісного явища, що складається зі складного поєднання різних традицій. Окреслені процеси вимагають пильної уваги, чим і зумовлена актуальність теми дослідження.

Аналіз досліджень. Неакадемічні виконання музичної класики в працях науковців здебільшого розглядається в контексті музичної інтерпретації, емоційності, залучення сучасних технічних виконавських засобів, артистизму, мистецького синтезу. Вони фігурують як невід'ємний чинник сценічного втілення музичного тексту, засіб візуалізації художнього задуму та змісту, вербальна складова відображення емоцій тощо. Прямо чи дотично вони розглядаються в дослідженнях: О. Берегової, Н. Борисенко та А. Лісневської (Борисенко, Лісневська 2020), І. Єргієва (Єргієв,

2015), В. Йович, О. Ландяк, Юл. Малишева, Л. Мисів (Мисів, 2019), С. Саврук (Саврук, 2010), В. Яромчук.

Важливу для дослідження групу джерел містять роботи, присвячені теоретичному та історичному осмисленню поняття «middle culture», її академічної та неакадемічної складових, а також інших понять, що виникли в процесі розвитку цього мистецького явища. Це праці: О. Устименко-Косоріч (Устименко-Косоріч, 2015), О. Федорової, Ю. Холодової, К. Фергюссона, Т. Тейлор та ін.

Мета статті. Розкрити спрямованість новаторських пошуків музикантів, що спеціалізуються на неакадемічному виконанні академічної музики в контексті художньої культури останньої третини ХХ – початку ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу. Друга половина ХХ – початок ХХІ століть стає непростим періодом для академічного виконавського мистецтва. При незаперечній вагомості усталеної філармонійної традиції, яка, однак, зазнає кризи, виникають і розвиваються нові, альтернативні форми піднесення академічної музики. Виконавці так званої «middle culture», інтерпретуючи музичну класику минулих епох, баланують на межі елітарної та масової культури, органічно поєднують різні мистецькі традиції. В їх творчих пошуках переосмислюються базові основи академічного виконавства. Серед найвагоміших назвемо зміну ролей автора, виконавця та слухача; оновлення концертного ритуалу та форм піднесення музики; трансформацію творів, що виконуються.

Поняття «middle culture» має широке тлумачення. З одного боку, до нього входять будь-які художні реалії, що баланують на межі академічного та неакадемічного мистецтва та складають не тільки музичні практики. З іншого боку, під цим терміном часто розуміють відповідний напрямок суто музичного мистецтва. Воно часто розглядається в контексті постмодернізму та складає широке коло явищ, пов'язаних з порушенням усіляких норм, канонів, розмиванням кордонів між академічною і неакадемічною традиціями, формуванням нових різновидів творчої діяльності.

Характерною особливістю виконавської практики «middle culture» стає презентація академічної музики способами, відкритими та привабливими для широкої аудиторії, встановлення контакту зі глядачем, подолання дистанції між «високим» мистецтвом і обивателем.

Вивчаючи аудіо та відеозаписи концертних виступів П. Гута, А. Ігудесмана та Р. Джу, Дж. Моррісона, Б. Макферріна, Дж. Стівіна, Ж. Люсьєра, “Quintessence Saxophone Quintet”, “King Singers”;

В. Мей, Р. Клайдермана; “Pagagnini”, “MozART group”, «Бряц-бенд» та ін. незважаючи на належність до різних національних культур, опору на несхожі художні принципи та інші відмінності, творчі пошуки цих музикантів мають багато спільного. Більшість творів їх репертуару відносяться до академічної сфери, у той час як сценічна подача є далеко не академічною.

Однією з причин підвищеного інтересу до обробок музичної класики, є бажання виконавців наблизити твори минулого до сучасних естетичних запитів слухачів, більшість яких зорієнтована на масові жанри. Водночас, відомі позитивні та привабливі властивості класичної музики, слухання та знання якої і в наш час вважається ознакою гарного смаку та освіченості. На перетині цих інтересів і виникли спрощені варіанти шедевра, що створюються шляхом здійснення ряду стилістичних змін до оригіналу.

У зв'язку з сучасними установками логіка творів часто підпорядковується не музичним, а драматургічним закономірностям, під час цього музичні теми отримують власну оригінальну лінію розвитку, що зумовлена особливою художньою ідеєю виконавців.

Так композиції ансамблю «Бряц-бенд», засновані на творах класиків, можна назвати музичними історіями, розповідями чи казками. На основі відомих п'єс музиканти створюють самостійні, оригінальні, неповторні твори. Музиканти влаштовують на сцені своєрідний музичний спектакль, успішності якого сприяють їх колоритна зовнішність та міміка, а музика перейнята винахідливістю та гумором.

Прикметною особливістю «Бряц-бенду» стало те, що ансамбль у своїй творчості органічно поєднав зовсім різні виконавські традиції – вищу академічну освіту з елементами, які характерні сучасній поп-культурі та усіма притаманними їй атрибутами. Для цього учасники колективу мали продемонструвати непересічний талант не тільки в області композиції, але й аранжування.

Твори, із яких складається репертуар «Бряц-бенду» умовно можна поділити на кілька стильових груп. Перша – оригінальні обробки музичної класики та джазових стандартів які створили самі учасники колективу: А. Вівальді «Шторм», Концерт ре-мінор (фуга) А. Вівальді – Й. Бах, М. Римський-Корсаков «Політ джмеля», «Пробач мене, Моцарт» В. Новікова, «Астурія» І. Альбеніса та ін.

Кавер-версіями прославилася й В. Мей, що започаткувала цілу виконавську течію, пов'язану з віртуозним виконанням академічної музики під активну ритмізацію ритм-групи. Кавер-версії,

створені на основі творів музичної класики, входять до альбомів відомих поп- та рок-виконавців поряд з іншими авторськими композиціями та виконуються на концертах в одній програмі. Кожен виконавець за допомогою аранжування видозмінює академічний опус наближаючи його до своєї виконавської манери. Серед таких музикантів можна назвати групу “Apostolica”, яка зробила кавер-версію на фрагмент сюїти «Пер Гюнт» Е. Гріга «У печері гірського короля». Композиція “Hall Of The Mountain King” увійшла до їхнього альбому “Cult”.

Для музикантів рок-спрямування, які роблять кавер-версії на музичну класику, показовою є манера гри, вибір засобів впливу на публіку, що посилює стан, закладений в опус композитором. Адаптаційна функція їх кавер-версій виявляється у показовій демонстрації глибоко закладених музичних засобів, що викликають певну емоцію в реципієнта. Якщо освічений слухач в академічному виконанні здатний почути і відчувати найтонші інтонації, що визначають суть опуса, то недосвідчений слух масової аудиторії вимагає більш явних, відвертих проявів емоцій. На цьому шляху рок-музиканти часто переступають етичну межу піднесення академічного твору та практикують гіпертрофовано перебільшену образність. Так, «У печері Гірського Короля» Е. Гріга у виконанні групи “Apostolica” до закінчення композиції експресивність виконання стає граничною та швидше демонструє неконтрольовану істеріку. Композитор заклав у музику певну зловісну образність, але норми академічного виконання визначають межі дозволеного в її вираженні. У випадку цієї створеної кавер-версії таких стримуючих чинників немає.

Легендарний рок-гурт “Jethro Tull” вже багато років успішно виконує композицію “La Bouree”, основою для якої стала Сюїта Баха мі-мінор (BWV 996). З оригінального твору запозичені основна мелодична лінія, гармонічні послідовності, а все інше радикально переаранжовано на свій лад. Подібний експеримент повторюється в реміксі Я. Андерсона “Moz-Art”, у якому «турецьке» Рондо виконувалось у свінговому ритмі та п'ятидольному розмірі. Таким чином швидкий, технічний твір постав у розслабленій, неквапливій, трохи лінійній, блюзовій манері. У цій версії ми спостерігаємо характерне ритмічне розгойдування (swing). Рідкісний випадок, коли рок-музиканти модифікують образ твору-оригіналу в бік релаксу.

Творчість музикантів “Jethro Tull” безперечно тяжіє до професіоналізації та естетизації рок-

культури. Значення гармонії, тематизму в їх композиціях є домінуючим по відношенню до біту, звичними є поліритмічні поєднання різних пластів фактури, завдяки активному застосуванню акустичних інструментів порушується традиційний тембровий склад рок-ансамблю. Всі ці ознаки є прикметними для «арт-року».

Фронтмен гурту – Я. Андерсон вперше ввів традиційний академічний інструмент – флейту до складу рок-гурту та вже тривалий час, за її допомогою, втілює яскраві образи, пов'язані з вічними темами життя й смерті. Музикант яскраво демонструє свій професіоналізм: застосовує різні техніки звуковидобування – від традиційної до специфічної «шиплячої», що супроводжується масою призвуків, демонструє цікавий прийом: водночас співає та «видуває» звук із інструменту.

Водночас, важливу роль відіграють неакадемічні прояви: імпровізації соліста з імпульсивними потоками пасажів, що виходять за межі традиційного флейтового діапазону; типовий для рок-музики супровід ударника та гітариста; невимушена манера поведінки, жести, спрямовані до глядацького залу, що викликають схвальні вигуки та оплески; характерні рухи ногою соліста, активне пересування сценою, зовнішній вигляд – підв'язане волосся, бандана, майка, шкіряні штани.

Серед численних способів організації полілексичних інтерпретацій останніх десятиліть, які часом важко піддаються класифікації, виділимо творчі підходи Ж. Люсьєра, Б. Макферріна, ансамблю “Quintessence Saxophone Quintet”. У творчості цих музикантів найбільш яскраво відображені різні моделі взаємодії джазової та академічної лексики.

Так інтерпретація Б. Макферріна “Largo” з Концерту Й. С. Баха № 5 (BWV 1056) виявляє виразне джазове нашарування. Виконавець, якого справедливо називають «людиною-оркестром», відтворює голосом інструментальні партії в джазовій подачі. В способі звуковидобування та інтонування неординарного вокаліста вловлюється звучання джазового ансамблю. Тут відчувається присутність контрабасу pizz. або бас-гітари, партія яких значно прикрашена ритмічно та стилістично; наявність ударної групи, створюється за допомогою різного роду «шиплячих», клацаючих звуків; солюючий інструмент – невизначеного тембру, але в окремих моментах яскраво прослуховується характерний джазовий тембр труби з сурдиною. Джазове інтонування Б. Макферріна виявляється і в свінговій манері виконання, у підкресленні слабких долей, ковзної інтонації (взяття

звуку з своєрідним «під'їздом»), альтерації. Виважена, розмірена музика значно поживлюється та наповнюється рухом завдяки ритмічному розмаїттю басу та своєрідною інтонаційністю мелодії.

Поп-пласт прослідковується в численних версіях «осучаснених» шедеврів класики, адаптованих для «широкої» аудиторії. Цей напрямок є сьогодні найбільш затребуваним, про що свідчить значна кількість різноманітних обробок, запропонованих на спеціалізованих інтернет-сайтах, музичними магазинами тощо.

Зупинимося на творчості В. Мей та Р. Клайдермана, оскільки вони є винахідниками та найвідомішими популяризаторами самої ідеї поп-піднесення академічної музики, яку згодом розтиражували численні наслідувачі.

В. Мей з дванадцяти років концертувала по світу з найкращими симфонічними оркестрами та обрала кар'єру неакадемічного музиканта. Вже багато років вона спеціалізується на виконанні класики в супроводі техно-ритму, випускає альбоми, що продаються величезними тиражами по цілому світі, знімає відеокліпи, що транслюються по безлічі телеканалів. Вона створила певний сценічний образ, що засвідчує переконливе застосування скрипальною засобів поп-культури, що здійснюються на перетині з академічним репертуаром. Артистка представила слухачеві незліченну кількість перероблених версій класики. У її виконанні найрізноманітніша музика – від Й. Баха до Ж. Бізе, від А. Вівальді до П. Чайковського – починає образно зрівнюватися, позбавляючись стильових та характерних особливостей, закладених в неї композиторами.

В. Мей має багато послідовників свого стилю. Наприклад, В. Маркос, який випустив альбом «Парад пристрастей» в адаптованому поп-варіанті, виступає з шоу-програмою, насиченою звуко- та світлотехнікою. Зовнішній шик та атрибутика мають для його виступів вирішальне значення. Безліч інших солістів, дуєтів, тріо, кuartетів, до складу яких входять переважно дівчата, що йдуть під прапором «осучаснення класичної музики», демонструють яскраві зовнішні образи, привертають увагу типовою «зоряною» зовнішністю, відвертим одягом, яскравим макіяжем, відвертим поглядом тощо.

Р. Клайдерман визнаний одним з найуспішніших піаністів сучасності. Продаж його дисків з обробками класичної музики та кількість концертів б'ють всі рекорди. Версії музиканта є більш спокійними, статичними, врівноваженими та зорієнтовані на розслаблення, аніж на активізацію; в них не відчувається заводної моторики,

енергійного натиску, як у В. Мей, хоча у піаніста, безумовно, присутня певна експресія виконання. Емоційна складова підтримується мінусовою фонограмою твору, також виразним є звучання ритмічної секції та колоритних інструментів. Наприклад, часто використовуються дзвіночки, що надають музиці містично-чарівний ефект та казковість. Фонограма – як символ ілюзії, є ключовим моментом виступу, а також однією з характерних ознак поп-лексики. Найбільш поверхневі засоби виразності створюють бажану для багатьох слухачів музичну композицію, яка ні до чого не примушує та, водночас, приносить задоволення.

Слід зазначити, що багато концертних виконавців цього напрямку демонструють музичну та технічну неповноцінність, яка вигідно приховується за потужною ритмізацією та безліччю відволікаючих зорових моментів. Передусім, елементами світлового шоу та зовнішнім виглядом артиста (відверті вбрання, чуттєві погляди, волосся, що розвівається під час гри тощо). Таким чином, їх версії перетворюються на так зване епігонство з властивими йому рисами: нетворче спрощення, вульгаризація, механічне запозичення оригінальних та змістовних прийомів, що були актуальними свого часу.

Тут потрібно враховувати особливості поп-культури, що по своїй суті практикує адаптований музичний варіант для невибагливого смаку широкого споживача, а не поглиблене слухання та роздуми, поверхневе сприйняття, що найчастіше супроводжує якесь заняття чи спілкування, тобто має прикладну функцію. Тому виконавці, які працюють в поп-стилі, свідомо передбачають ці спрощення та свідомо їх застосовують. Безліч обробок створюються не для концертної подачі, а для індивідуального прослуховування в побутових умовах. Цей напрямок користується особливим попитом на розважальних вечорах, святах, де публіка не має високих вимог до музичного виконання.

Висновки. Стилеві особливості неакадемічних інтерпретацій музичної класики в просторі сучасного виконавського мистецтва пов'язані з різними формами адаптації академічної музики. Вони передбачають різну міру переробки тексту, та, як наслідок, складають виключення нової версії з елітарного середовища. Модифіковані твори демонструють ознаки полістилістики, що виявляються не лише на музичному рівні але й у сценічному образі, поведінці артистів, концертній ситуації, культурі сприйняття слухачької аудиторії. У полілексичному комплексі, що утворився, органічно поєднуються кілька академічних і неакадемічних пластів.

Новий образ виконавця є ключовою фігурою в переосмисленні багатьох чинників, які тривалий час були непорушними. Твір, в сучасній виконавській практиці, піддається деконструкції, втрачає свою чітку структуру й стає лише приводом для творчого процесу інтерпретації. Позиція слухача-глядача в сучасному концерті стає значно активнішою та більш вагомим. В результаті оновлення академічного концертного ритуалу виникають

нові форми побутування музики, розширюється звичні рамки концерту, долається чіткий поділ функцій композитора, виконавця, слухача, оновлюється імідж та сценічна поведінка виконавця. В академічне концертне виконавство приходять нові акційні форми в яких велике значення має процес презентації. Академічна музика, потрапляючи в нове середовище, наділяється доти не властивою їй візуалізацією та театралізацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко Н. С., Лісневська А. В. Синтезовані види мистецтва як складова сучасної масової музичної культури. *Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті*: зб. наук. праць, 2020. С. 105–109.
2. Єргієв І. Д. Режисерські інтенції виконавської інтерпретації сучасної інструментальної музики. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*: наук. журнал. 2015. Вип. II (5). С. 145–150.
3. Мисів Л. Сучасна інтерпретація класичної музики змінилась. URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=90758> (дата звернення 25.04 2023).
4. Саврук С. М. Театральність як творчий принцип музично-виконавського мистецтва (на прикладі фортепіанного виконавства): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2010. 18 с.
5. Устименко-Косоріч О. А. Масова та елітарна культура: проблеми взаємодії: навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. 175 с.

REFERENCES

1. Borysenko N. S., Lisnevskaya A. V. Synthesized types of art as a part of the contemporary mass music culture [Synthesized types of art as a part of the contemporary mass music culture]. *Mastery of communication in artistic and professional education: collected research papers*, 2020. Issue I. P. 105-109 [in Ukrainian].
2. Yehiiiev I. D. Rezhyserski intentsii vykonavskoi interpretatsii suchasnoi instrumentalnoi muzyky [Directorial intentions of performer's interpretation of the contemporary instrumental music]. *International bulletin: Culturology. Philology. Musicology: scholarly journal*. 2015. Issue II (5). P. 145–150 [in Ukrainian].
3. Mysiv L. Suchasna interpretatsiia klasychnoi muzyky zminylas [The contemporary interpretation of classical music has changed]. URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=90758> (date of retrieval: 25.04 2023) [in Ukrainian].
4. Savruk S. M. Teatralnist yak tvorchiy pryntsyyp muzyko-vykonavskoho mystetstva (na prykladi fortepiannoho vykonavstva) [Theatricality as an artistic principle of music performance (based on piano performance)]: abstract of the dissertation for a Candidate-of-Art-Studies degree: 17.00.03 / M.V. Lysenko National Music Academy of Lviv. Lviv, 2010. 18 p. [in Ukrainian].
5. Ustymenko-Kosorich O. A. Masova ta elitarna kultura: problemy vzaiemodii [Mass and elite culture: problems of interaction]: textbook. Uman: individual entrepreneur O. O. Zhovtyi, 2015. 175 p. [in Ukrainian].

УДК 77]:378.018.8:[76.071.2:7.012](045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-15>

Анатолій КОРОЛЬ,
orcid.org/0000-0003-0429-4002
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри образотворчого мистецтва
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) korol_anatoliy@meta.ua

МИСТЕЦТВО ФОТОГРАФІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ ОСВІТНІЙ КОМПОНЕНТ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ

У статті висвітлено зміст, мету та завдання викладання навчальної дисципліни «Мистецтво фотографії» у провідних дизайнерських закладах вищої освіти України й особливості опанування її майбутніми фахівцями в галузі графічного дизайну. Проаналізовано потребу застосування у графічному дизайні візуально-пластичних засобів фотомистецтва поряд із традиційними художньо-графічними. Установлено, що стрімкий розвиток можливостей сучасного мистецтва фотографії та засобів обробки фотозображень сприяє розширенню інструментальної бази дизайнера-графіка. Подано перелік практичних завдань, які мають бути вирішені здобувачами вищої освіти під час вивчення дисципліни «Мистецтво фотографії». На основі аналізу нормативних законодавчих документів і реального стану практичної підготовки майбутніх фахівців у галузі графічного дизайну у провідних мистецько-дизайнерських закладах вищої освіти України виокремлено їхні основні професійні якості, що необхідно формувати у процесі освоєння фотомистецтва. Визначено ряд переваг щодо використання саме фотомистецтва у професійному становленні майбутнього фахівця в галузі графічного дизайну. Відзначено необхідність проведення наступних досліджень проблеми опанування мистецтва фотографії майбутніми дизайнерами-графіками з метою систематизації накопиченого досвіду. Наукова новизна дослідження полягає в розширенні уявлень про організацію конструктивного підходу до оволодіння мистецтвом фотографії в закладах вищої освіти та шляхи особистого розвитку майбутнього фахівця в галузі графічного дизайну. Надано методичні поради щодо організації занять із дисципліни «Мистецтво фотографії» у вищій школі та необхідних умов забезпечення спеціальних (фахових) компетентностей здобувачів вищої освіти. Описана у статті система практичних завдань із дисципліни «Мистецтво фотографії» може бути використана у подальшій підготовці здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 022 «Дизайн».

Ключові слова: дизайн-освіта, фотомистецтво, графічний дизайн, дизайнер-графік, методика викладання мистецтва фотографії, заклади вищої освіти.

Anatoliy KOROL,
orcid.org/0000-0003-0429-4002
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Fine Arts
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) korol_anatoliy@meta.ua

THE ART OF PHOTOGRAPHY AS AN IMPORTANT EDUCATIONAL COMPONENT IN FUTURE SPECIALISTS' IN THE FIELD OF GRAPHIC DESIGN TRAINING

The article highlights the content, purpose and task of teaching the educational discipline “Art of Photography” in Ukrainian leading design institutions of higher education and the peculiarities of its mastery by future specialists in the field of graphic design. The need of visual and plastic means of photo art in graphic design usage along with traditional artistic and graphic ones is analyzed. It has been established that the rapid development of possibilities of modern art of photography and processing photo images means contributes to the expansion of the tool base of a graphic designer. A list of practical tasks that must be solved by students of higher education institution during the study of the discipline “Art of photography” is provided. Based on the analysis of normative legislative documents and the actual state of practical training of future specialists in the field of graphic design in leading art and design institutions of higher education of Ukraine, their main professional qualities that must be formed in the process of mastering photo art, are identified. A number of advantages of the use of photo art in professional formation of future specialists in the field of graphic design has been determined. The necessity of carrying out further research on the problem of mastering the art of photography by future graphic designers in order to systematize the accumulated experience was noted. The scientific novelty of the study consists in expanding ideas about the organization of a constructive approach to mastering the art of photography in institutions of higher education and the way of personal development of future specialists in the field of graphic design.

Methodical advice on the organization of classes in the discipline "Art of photography" in higher education institutions and the necessary conditions for ensuring special (professional) competences of higher education institutions students were provided. The system of practical tasks to the discipline "Art of photography" described in the article can be used in further training of higher education institution students who study in the specialty 022 "Design".

Key words: design-education, photographic art, graphic design, graphic designer, photographic art teaching methods, higher education institutions.

Постановка проблеми. Упродовж свого існування фотографія радикально змінила умови функціонування всієї системи проєктувальної діяльності. Сьогодні вона є основним засобом комунікації саме в такому виді дизайну як графічний, і стала першоосновою візуального відображення світу. Адже людина ХХІ століття «фотографічно» сприймає навколишнє середовище, уявлення про яке формується за допомогою зображальних засобів комунікації. Відомо, що у процесі проєктування об'єктів графічного дизайну, застосування фотографічного зображення є традиційною технологією. У цілому в сучасному графічному дизайні активно використовуються цифрові фотографії, тому дослідження їх технічних можливостей і художніх особливостей є актуальною проблемою в теорії дизайну.

У будь-якій сфері графічного проєктування ключову роль відіграє саме фотографія, де широко використовується ресурс її художньо-образної виразності. У дизайн-графіці останнього десятиліття найпоширенішим є іміджеве фото та предметна зйомка з подальшим використанням у різних видах графічного дизайну (друкована й інтернет-реклама, поліграфія, веб-дизайн, пакування тощо).

Для нашого дослідження визначальною є позиція І. Павлова, який зауважує, що «графічні дизайнери вже давно працюють із фотографією, і в цій співпраці вироблені певні закономірності. У процесі зйомки дизайнер може вже знати, як він використає фотографію, доставши таким чином наблизений до вхідної ідеї результат. Утім, для цього йому потрібні навички фотографічного бачення, володіння засобами художньо-образної виразності світлопису та вміння адаптувати її до вимог дизайнерського продукту. До ресурсу художньо-образної виразності фотографічної мови слід зарахувати різні техніки, як-от: фотомонтаж, фарбована світлина, фотографіка, світлопис із накладенням графічних фільтрів тощо. Витоки сучасного використання фотографічної мови в дизайнерській практиці сягають ХІХ ст. Протягом ХХ ст. цей вид мистецтва стає основним з-поміж інструментів графічного дизайнера» (Павлов, 2011: 12).

З метою ефективнішого оволодіння та обґрунтованого впровадження в освітній процес закладів вищої освіти фотомистецтва існує необхід-

ність детального розгляду його ролі у вирішенні проєктних завдань майбутнього фахівця у галузі графічного дизайну.

Аналіз досліджень. Мистецтво фотографії значною мірою впливає на формування професіоналізму майбутнього дизайнера, тому науковці приділяють цьому виду мистецтва особливу увагу, присвячуючи фундаментальні теоретичні дослідження. Так, праці відомих світових дослідників у галузі мистецтва фотографії (А. Діздері, Р. Демаші, К. Пюйо, Р. Сізеран тощо) справедливо вважаються теоретичним підґрунтям, яке забезпечує логічний розвиток дискурсу щодо функційного поля названого вище виду мистецтва.

Фотомистецтво як інструмент графічного дизайну мало перебуває у фокусі уваги зарубіжних і вітчизняних учених, переважно цими питаннями займаються дизайнери та фотографи-практики. Слід зазначити, що наукові дослідження щодо аспектів розвитку технологій створення і використання фотографії у графічному дизайні є дуже обмеженими. Цій проблематиці присвячено лише деякі праці Я. Юрика, О. Москвич, Ю. Герчука та ін., опубліковані у спеціалізованих мистецьких часописах. На теренах нашої держави суттєві дослідження фотомистецтва відтворені у роботах, зокрема: С. Морозова (історія розвитку фотографії від її виникнення і практично до кінця ХХ ст.), Т. Павлової (дослідження в галузі художньої фотографії на теренах України), І. Павлова (наукові розвідки в галузі розкриття взаємозв'язків фотографії та графічного дизайну) тощо.

Важливими в контексті висвітлення названої проблеми є статті І. Підгурного «Сучасні тенденції розвитку технології фотографії» (Підгурний, 2015: 126-130) та Ю. Корнюкова «Синтез фотографії та графічного дизайну в контексті підготовки фахівців» (Корнюков, 2023). Дотичну проблему досліджує у своїй статті «Формування професійної компетентності майбутніх дизайнерів з використанням інноваційних технологій» Л. Саприкіна (Саприкіна, 2019: 229–236). Цінним для нашого дослідження є монографія В. Пилип'юка «Українська художня фотографія: етапи становлення та мистецькі засади розвитку» (Пилип'юк, 2007), у якій досліджено етапи зародження і становлення української професійно-мистецької фотографії, осмислено естетичну природу мистецької

фотографії, узагальнено зарубіжний і вітчизняний досвід фотомистецької справи.

У наведених вище наукових розвідках розглядаються лише окремі аспекти використання фотографії в дизайнерській практиці, але відсутня систематизація дослідження основних методів, принципів і підходів, що формують комплексну методику навчання мистецтва фотографії у ЗВО, яка може бути використана майбутніми фахівцями графічного дизайну.

Аналіз наукової літератури дозволяє нам зробити висновок, що попри розмаїття ґрунтовної теоретично-практичної бази наукових розвідок щодо фотографії як виду дизайну, методика викладання навчальної дисципліни «Мистецтво фотографії» для майбутніх фахівців у галузі графічного дизайну, зокрема вплив сучасної цифрової фотографії на формування професійних компетентностей названого вище контингенту здобувачів вищої освіти, є недостатньо дослідженою, оскільки українська дизайн-освіта сьогодні перебуває у стадії розвитку.

Метою нашої статті є висвітлення специфіки навчальної дисципліни «Мистецтво фотографії» та особливостей опанування її здобувачами вищої освіти навчальних закладів дизайнерського спрямування, надання методичних порад щодо організації занять з пропонованої дисципліни з огляду на основні тенденції розвитку цього мистецтва на сучасному етапі та засоби його використання у графічному дизайні.

Виклад основного матеріалу. Проектна діяльність дизайнерів-графіків полягає в тому, щоб поєднувати фотозображення з різними шрифтовими образами, створюючи при цьому унікальну дизайнерську продукцію, яка здатна привернути увагу цільової аудиторії до певного інформаційного повідомлення про товар чи послугу або наочне представлення візуальної інформації.

Навчання мистецтва фотографії здійснюється в закладах вищої освіти відповідно до Стандартів вищої освіти України спеціальностей 022 «Дизайн» першого бакалаврського рівня. Варто зазначити, що у межах освітньо-професійних і освітньо-наукових програм Стандарту вищої освіти за спеціальністю 022 «Дизайн» першого бакалаврського рівня вищої освіти на вивчення навчальної дисципліни «Мистецтво фотографії» відводиться в середньому 3% відсотків від загального часу підготовки фахівців.

Із-поміж важливих аспектів організації сучасного освітнього процесу на особливу увагу заслуговує питання щодо викладання дисципліни «Мистецтво фотографії» у закладах вищої освіти як однієї з

необхідних умов забезпечення спеціальних (фахових) компетентностей студентів, які навчаються за освітньою програмою «Графічний дизайн».

Наразі у багатьох українських закладах вищої освіти як гуманітарного, так і технічного профілю наявні факультети дизайну або окремі кафедри, які здійснюють підготовку кваліфікованих фахівців за різними дизайнерськими спеціалізаціями (графічний дизайн, мультимедійний дизайн, дизайн візуальних комунікацій, ілюстрація та медіа дизайн тощо), у тому числі і через викладання таких дисциплін, як-от: «Фотографія», «Фотографія і фотографіка», «Мистецтво фотографії», «Основи фото-, відеозйомки та монтажу», «Основи фотографіки», «Основи сучасної студійної фотографії». Проаналізуємо навчальні програми перелічених вище навчальних дисциплін у найпотужніших закладах вищої освіти України, які готують фахівців дизайнерського та мистецького спрямувань.

Так, у Харківській державній академії дизайну і мистецтв на кафедрі «Графічний дизайн» викладається дисципліна «Фотографія і фотографіка». Цей практичний курс спрямований на опанування здобувачами вищої освіти основ сучасної фотографії та фотографіки. Названа дисципліна належить до циклу професійно-орієнтованих дисциплін підготовки бакалавра і вивчається протягом двох років у V–VIII семестрах. Вивчення курсу передбачає певну освітню спадкоємність, оскільки спирається на попередньо набуті знання та навички з рисунка, основ композиції, кольорознавства, історії й теорії мистецтва тощо. В освітньому процесі ця дисципліна тісно взаємопов'язана із такими, як-от: «Проектування», «Основи додрукарської підготовки», «Комп'ютерні технології» тощо. «Фотографія і фотографіка» є практичним курсом, що спрямований на вивчення й опанування основ прикладної фотографії. Навчальною програмою передбачено виконання майбутніми фахівцями в галузі графічного дизайну завдань із фотозйомки при різних умовах освітлення.

Зміст модулів навчальної дисципліни «Фотографія і фотографіка», з яким ознайомлюються студенти 3–4 курсів, охоплює всі види й жанри фотомистецтва, що знаходять застосування в різних сферах масових комунікацій. Виконуючи навчальні завдання з фотографії, студенти здійснюють фотозйомку для майбутнього рекламного плаката, часопису, упаковки або сайту, які є результатом розробок здобувачів вищої освіти з інших навчальних дисциплін («Проектування», «Моделювання й проектування упаковки», «Комп'ютерні технології» тощо). Комплекс завдань, пов'язаних

зі зйомкою фотосерій і фоторепортажів, сприяє формуванню в майбутніх фахівців компетенцій щодо сюжетно-серійного мислення, яке також є необхідним елементом сучасної візуальної комунікації та реклами (Гальченко, 2012: 147).

У Київському національному університеті технологій та дизайну дисципліна «Мистецтво фотографії» викладається на факультеті дизайну як окремий курс, який закріплений за кафедрою мультимедійного дизайну. Програму розроблено відповідно до навчального навантаження, послідовності й системності та розраховано на здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 022 «Дизайн». «Метою курсу є підготовка фахівця з високим рівнем дизайнерської майстерності для самостійного творчого вирішення завдань професійної діяльності у сфері сучасної фотографії; вивчення основних видів і жанрів фотомистецтва; оволодіння сучасними технологіями фотографічного процесу та прийомами отримання й обробки фотографічних зображень; набуття здатності технічного виконання фотозйомки; формування компетенцій використовувати у професійній діяльності новітні засоби в галузі дизайну фотографії» (Силабус навчальної дисципліни, 2022).

У Львівській національній академії мистецтв дисципліну «Фотографія» викладають у межах освітніх програм «Графічний дизайн» та «Ілюстрація та медіадизайн» протягом одного семестру на кафедрі графічного дизайну для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Метою курсу є навчання студентів техніки та технології фотографування із подальшим застосуванням отриманих знань у вузькій спеціалізації. Основною метою є формування в майбутніх фахівців розуміння значення композиції фотокадру для вирішення творчого завдання. Здобувачі вищої освіти вчать редагувати, відбирати фотокадри, формувати з них виразне висловлювання. Формат викладання дисципліни передбачає виїзні фотосесії із залученням потрібного приміщення та фахівців. У результаті навчання студенти мають оволодіти вміннями застосовувати техніку класичної та цифрової фотографії як засобу вирішення дизайнерських завдань, а саме: збирати й аналізувати інформацію для обґрунтування та створення фотографічних завдань; працювати з фотографічною технікою, застосовувати теорію і практику фотографії, фахову термінологію; аналізувати, трансформувати, відбирати та компонувати об'єкти для створення художньо-проектних рішень; застосовувати набуті теоретичні та практичні знання у ситуаціях щодо сфери професійної

діяльності (Львівська національна академія мистецтв, 2023).

В Українській академії друкарства (м. Львів) дисципліни «Фотографія» та «Основи студійної зйомки» викладаються фахівцями кафедри графічного дизайну та мистецтва книги. Вище вказані дисципліни є складниками варіативної частини навчального плану (дисциплінами за вибором) для студентів спеціальності 022 Дизайн, що здобувають вищу освіту за освітньою програмою «Графічний дизайн» (першого (бакалаврського) рівня вищої освіти). Названі курси викладаються протягом двох семестрів в обсязі 4 кредитів (120 год.) на Факультеті видавничо-поліграфічних, інформаційних технологій. Слід зазначити, що матеріально-технічною базою для викладання цих дисциплін є наявність фотостудії та професійної апаратури. Зміст дисципліни «Фотографія» уможливорює наступно-перспективні зв'язки з курсами «Комунікативний дизайн», «КОІДП», «Технологія видавничо-поліграфічної справи», оскільки отримані знання студенти втілюють у своїх дизайнерських проєктах, використовуючи власні фотографії при створенні авторських книг, каталогів, альбомів, журналів, плакатів тощо. У процесі вивчення дисципліни «Фотографія» здобувач вищої освіти має засвоїти основні поняття та відповідну термінологію; зрозуміти принципи студійної зйомки цифрової фотографії, її основні складники (композиція кадру, постановка предметів, сюжет, побудова світлових схем, постпродакшн); отримати знання про особливості специфіки студійної зйомки шляхом вивчення технологічних можливостей спалахів та їхніх насадок; набуті вміння використовувати отримані теоретичні знання для практичного застосування. Метою теоретичного курсу «Фотографія» є засвоєння основних теоретичних понять, що стосуються процесу студійної зйомки, її основ, особливостями їх створення, усвідомлення значущих технологічних особливостей їх продукування і відповідних композиційно-технічних особливостей зображення, ознайомлення з найкращими зразками світових і вітчизняних зразків фотографії (Калінчак, 2023).

Отже, вказані вище навчальні дисципліни сьогодні викладаються в більшості закладів вищої освіти України дизайнерського та мистецького спрямувань за такими освітніми програмами: «Графічний дизайн» (Київ, Харків, Львів), «Дизайн візуальних комунікацій» (Харків), «Ілюстрація та медіадизайн» (Львів), – що надає узагальнене уявлення про оволодіння студентами сучасною цифровою фотографією та навичками

щодо використання її в подальших своїх дизайн-проектах. Наші дослідження щодо фахових компетентностей дизайнерів-графіків дозволяють стверджувати, що викладання дисциплін з фотомистецтва як окремих курсів уможливило поглиблене вивчення цього виду сучасного мистецтва.

Зауважимо, що особливості навчання мистецтва фотографії, які націлені на ефективність і результативність діяльності майбутнього фахівця в галузі графічного дизайну, передбачають поетапне виконання певних завдань. Так, навчання студентів мистецтва фотографії обов'язково здійснюється під керівництвом викладача, який інформує їх про можливості цифрової фототехніки, що використовуються в сучасному світі.

На наступному етапі у процесі вивчення дисципліни «Мистецтво фотографії» студенти мають вирішити такі завдання: ознайомитися з особливостями становлення мистецтва фотографії та еволюцією фотообладнання; вивчити конструкцію фотоапарата й освоїти основні налаштування фотокамери; навчитися використовувати різновиди оптики для різних цілей; освоїти природне та штучне світло у фотографії, вивчити типологію світла; навчитися оперувати штучним світлом для постановки світла певного типу; освоїти можливий діапазон технічних і художніх прийомів фотомистецтва для досягнення потрібного результату в дизайн-проектванні графічних об'єктів.

За нашим переконанням, на практичних заняттях слід ознайомлювати здобувачів освіти з актуальною проблематикою цієї галузі мистецтва та створювати умови для пошуку ними нестандартних рішень під час виконання пропонувананих завдань, оскільки саме активні методи навчання спонукають як викладача, так і студента до отримання нових знань, практичного досвіду і навичок, які активізують їхню пізнавальну діяльність, розвиток творчого дизайнерського мислення, що вкрай важливо для фахівця графічного дизайну.

Процес оволодіння мистецтвом фотографії майбутніми фахівцями в галузі графічного дизайну має нести в собі теоретичний обсяг знань основних принципів дії цифрових фотоапаратів та їх елементів. Майбутній фахівець в галузі графічного дизайну має володіти практичними навичками роботи з фотоаксесуарами, і звичайно, креативними авторськими методами постобробки фотокадру, що безпосередньо пов'язано з вивченням спеціалізованих комп'ютерних програм – Adobe Lightroom, Adobe Photoshop, Capture One Pro 11 та ін.

Зміст дисципліни «Мистецтво фотографії» має

бути зорієнтований на формування та розвиток у здобувачів вищої освіти програмних компетентностей, які необхідні для здійснення практичної діяльності у сфері дизайн-графіки. На завершальному етапі вивчення навчальної дисципліни «Мистецтво фотографії» в майбутнього фахівця в галузі графічного дизайну повинні сформуватися фахові компетентності, як-от: знання історії мистецтва фотографії; засвоєння навичок дослідження різних стилів і напрямків у фотомистецтві; вивчення аспектів теорії виникнення та розвитку фотографії в сучасному медіапросторі; проведення технічного та художнього аналізу фотографічних зображень; володіння сучасними технологіями фотографічного процесу; застосування в дизайн-графіці засобів фоторедагування, використання зображень із фотобанків, ілюстрованих журналів тощо; оволодіння навичками процесу фотомонтажу; здатність використовувати у професійній дизайн-діяльності новітніх засобів у галузі фотодизайну.

Оволодіння майбутніми фахівцями в галузі графічного дизайну фотомистецтвом має свої характерні риси, пов'язані із сучасною технологією редагування знімків, які дозволяють досягти найвищої технічної та художньої якості фотографій, що, звичайно, значно впливає на рівень дизайнерських проєктів. Зазначені вище аспекти необхідно враховувати при складанні навчальних програм для майбутніх фахівців у галузі графічного дизайну.

Ми пропонуємо робочу програму скласти таким чином, щоб здобувачі вищої освіти змогли навчитися не тільки створювати фотографічне зображення, але і творчо його редагувати (знаходячи конструктивні, пластичні, декоративні та матеріальні властивості) залежно від поставлених завдань і вміло використовувати в подальших дизайнерських проєктах.

У процесі дослідження нами запропоновано перелік змістових модулів робочої програми дисципліни «Мистецтво фотографії» (розробники Король А. М., Потанін С. Є.), вивчення яких було апробовано здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на II-му курсі Факультету дизайну Київського національного університету технологій та дизайну у першому семестрі 2022–2023 навчального року: фотографія як об'єкт мистецтва; фотографія у структурі сучасного мистецтва; історія виникнення та розвитку фотографії; жанри фотографічного мистецтва; основи композиції у фотомистецтві; особливості роботи з природним і штучним світлом; фотозйомка; основні види фотозйомки; будова цифрових

фотоапаратів, їхні моделі та основні характеристики; пост обробка фотозображень за допомогою комп'ютерних програм; підготовка та створення фото проєктів. У процесі засвоєння вище перелічених змістових модулів на практиці підтверджено основні теоретичні положення дослідження і виявлено, що студенти, які володіють навичками роботи з фотомистецтва і використовують засоби її комп'ютерної обробки, мають більш стійкі професійні (фахові) компетентності. В ході практичного освоєння цих модулів виявлено найбільш доцільні напрями та форми роботи із майбутніми фахівцями у галузі графічного дизайну.

Вивчення дисципліни «Мистецтво фотографії», що передбачає проведення аудиторних занять, зосереджених на засвоєнні технічних і художніх засобів, методів, прийомів фотографування для реалізації власних творчих проєктів, а також самостійну роботу із творчим спрямуванням, має забезпечити всебічну підготовку дизайнера-графіка. Такий підхід сприятиме здобуттю ним фахових компетентностей, розвитку проєктних здібностей, необхідних у навчанні та роботі. Самостійна робота здобувачів вищої освіти, спрямована на оволодіння мистецтвом фотографії, обов'язково організовується власне викладачем і виконується під за його присутності.

Представлений аналіз матеріалів досліджень з проблеми особливостей опанування фотомистецтва здобувачами вищої освіти навчальних закладів дизайнерського спрямування показав, що в його навчанні є свій власний зміст, своя структура і логіка, свої методи і засоби функціонування, що мистецтво фотографії не є самоцінністю, якою необхідно органічно доповнити сучасну дизайн-освіту.

Отже, за результатами аналізу особливостей викладання дисципліни «Мистецтво фотографії», можна стверджувати, що засоби фотомистецтва є основою в системі підготовки майбутніх фахівців графічного дизайну, але потребують певних змін в організації освітнього процесу вищої школи. Така необхідність зумовлена специфікою навчальної дисципліни, яка тісно пов'язана із професійною діяльністю графічного дизайнера.

Висновки. У ході дослідження виявлено, що під час вивчення дисципліни «Мистецтво фотографії» здобувачі вищої освіти проходять шлях від елементарного ознайомлення з технічними

характеристиками та принципами дії сучасної цифрової фототехніки (планшети, смартфони, фотоапарати), навички роботи і використання фотоаксесуарів, до виконання авторських фотознімків, їх редагування та каталогізації як за допомогою комп'ютерних фоторедакторів (Adobe Photoshop та Lightroom та ін.), так і з використанням ефективних онлайн-інструментів. Вивчення здобувачами вищої освіти мистецтва фотографії також передбачає ознайомлення з історією його розвитку у світі та в Україні, станом і тенденціями розвитку сучасного фотомистецтва – основними видами та жанрами; можливостями використання фотографії на етапах створення різних видів дизайнерської продукції; основами композиційної побудови фотографії; композиційними, світлотіньовими, просторовими й іншими зображальними особливостями побудови фотокадру, формування зображальної архітекτονіки фототвору; технічними та зображальними характеристиками спеціальної знімальної, освітлювальної та відтворювальної фототехніки; методами освітлення в різних умовах, які застосовуються у процесі фотозйомки.

Отже, опанування здобувачами освіти мистецтва фотографії забезпечує формування фахових компетентностей щодо комплексного вирішення поставлених завдань – постійного вдосконалення інструментарію світлопису, – які дозволяють урізноманітнити методи виразності проєктних розробок у дизайні реклами, поліграфічному дизайні, веб-дизайні й інших видах сучасної дизайнерської діяльності.

Аналіз наукових джерел та результати впровадження у практику підготовки студентів-дизайнерів навчальної дисципліни «Мистецтво фотографії» дозволяє нам констатувати, що компетенції, отримані здобувачами освіти у процесі освоєння згаданого вище виду мистецтва, є вкрай важливими у професійній діяльності майбутнього фахівця в галузі графічного дизайну.

Перспективою подальших досліджень є розроблення науково-методичних рекомендацій до навчальної дисципліни «Мистецтво фотографії» для більш ефективної підготовки фахівців у галузі графічного дизайну (другого магістерського рівня вищої освіти).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павлов І. Є. Фотографія в графічному дизайні: засоби художньо-образної виразності : автореф. дис. ... канд. Мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2011. 20 с.
2. Павлов І. Є. Особливості співпраці творчого тандему: графічний дизайнер – фотограф. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Харків : ХДАДМ, 2010. № 7. С. 42–43.
3. Юрик Я. М. Твори фотографіки у міському середовищі. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Харків : ХДАМ, 2012. № 14. С. 67–69.
4. Москвич О. Естетика фотографії в контексті інформаційної епохи. *Наукові записки. Серія «Культурологія»*. Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2011. Вип. 8. С. 34–43.
5. Москвич О. Вплив фотографії на трансформацію життєвого простору людини. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. Вип. 726–727. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. С. 281–285.
6. Герчук Ю. Фотографія, як світосприйняття. Світло і тінь. 1999. № 3. С. 18–19.
7. Підгурний І. С. Сучасні тенденції розвитку технології фотографії. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків : ХДАМ, 2015. № 7. С. 126–130.
8. Юрик Я. М. Фотографіка у пресі. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Харків : ХДАМ, 2012. № 15. С. 43–45.
9. Корнюков Ю. К. Синтез фотографії та графічного дизайну в контексті підготовки фахівців. URL: http://libs.mfkukim.mk.ua/jspui/bitstream/123456789/841/1/Корнюков_98-103.pdf (дата звернення: 07.02.2023).
10. Саприкіна Л. Формування професійної компетентності майбутніх дизайнерів з використанням інноваційних технологій. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. Київ : Центр КНУКіМ, 2019. Т. 2, № 2. С. 229–236.
11. Пилип'юк В. Українська художня фотографія: етапи становлення та мистецькі засади розвитку : навч. посіб. Львів : Світ, 2007. 176 с.
12. Пилип'юк В. Художня фотографія у системі засобів масової комунікації. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. Львів : Львівська нац. академія мистецтв, 2014. Вип. 39. С. 164–172.
13. Кафедра графічного дизайну Харківської державної академії дизайну і мистецтв : презентаційне вид. до 50-річчя харківської школи графічного дизайну (1962–2012) / під заг. ред. В. Ю. Гальченка. Харків : ХДАДМ, 2012. 248 с.
14. Фотографія : силабус навч. дисц. / уклад. Ю. Т. Калінчак. URL: https://drive.google.com/file/d/1_NYc0K1X3XpcOdne53EEg3IEjM9w0GH/view (дата звернення: 09.02.2023).
15. Силабус навчальної дисципліни «Мистецтво фотографії». URL: https://knutd.edu.ua/files/ekts/kdvzvvo/24_MF_2022.pdf (дата звернення: 22.03.2022).
16. Львівська національна академія мистецтв. URL: <https://lnam.edu.ua/uk/graphic-design.html> (дата звернення: 23.03.2023).

REFERENCES

1. Pavlov I. Ye. (2011) Fotohrafiia v hrafichnomu dyzaini: zasoby khudozhno-obraznoi vyraznosti [Photography in graphic design: means of artistic expressiveness] : Autoref. thesis ... candidate of art studies : 17.00.07. Kharkiv, 20 p. [in Ukrainian].
2. Pavlov I. Ye. (2010) Osoblyvosti spivpratsi tvorchoho tandemu: hrafichniy dyzainer – fotohraf [Peculiarities of creative tandem cooperation: graphic designer - photographer]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv: KhDADM, 7, 42–43. [in Ukrainian].
3. Yuryk Ya. M. (2012) Tvory fotohrafiky u miskomu seredovyschi [Works of photography in the urban environment]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv : KhDAM, 14, 67–69. [in Ukrainian].
4. Moskvych O. (2011) Estetyka fotohrafii v konteksti informatsiinoi epokhy [Aesthetics of photography in the context of the information age]. Proceedings. Series “Culturology”. Ostrog : Publication of NU "Ostroz Academy", Iss. 8, 34–43. [in Ukrainian].
5. Moskvych O. (2014) Vplyv fotohrafii na transformatsiiu zhyttievoho prostoru liudyny [The influence of photography on the transformation of a person's living space]. Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Philosophy. Vol. 726–727. Chernivtsi : Chernivtsi national. University, 281–285. [in Ukrainian].
6. Herchuk Yu. (1999) Fotohrafiia, yak svitospriyniatia [Photography as world perception]. Light and shadow. 3, 18–19. [in Ukrainian].
7. Pidhurnyi I. S. (2015) Suchasni tendentsii rozvytku tekhnolohii fotohrafii [Modern trends in the development of photography technology]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv : KhDAM, 7, 126–130. [in Ukrainian].
8. Yuryk Ya. M. (2012) Fotohrafika u presi [Photo in the press]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv : KhDAM, 15, 43–45. [in Ukrainian].
9. Kornukov Yu. K. (2023) Syntez fotohrafii ta hrafichnoho dyzainu v konteksti pidhotovky fakhivtsiv [Synthesis of photography and graphic design in the context of specialist training]. February, 07. http://libs.mfkukim.mk.ua/jspui/bitstream/123456789/841/1/Korniukov_98-103.pdf [in Ukrainian].
10. Saprykina L. (2019) Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh dyzaineriv z vykorystanniam innovatsiinykh tekhnolohii [Formation of professional competence of future designers using innovative technologies]. Demiurge : ideas, technologies, design perspectives. Kyiv : KNUKIM Center, Vol. 2, 2, 229–236. [in Ukrainian].
11. Pylypiuk V. (2007) Ukrainska khudozhnia fotohrafiia: etapy stanovlennia ta mystetski zasady rozvytku [Ukrainian artistic photography: stages of formation and artistic principles of development]. Teaching manual. Lviv : Svit, 176. [in Ukrainian].
12. Pylypiuk V. (2014) Khudozhnia fotohrafiia u systemi zasobiv masovoi komunikatsii [Artistic photography in the

system of mass communication]. Bulletin of Lviv University. Journalism series. Lviv : Lviv National. Academy of Arts, Vol. 39, 164–172. [in Ukrainian].

13. Kafedra hrafichnoho dyzainu Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv : prezentatsiine vyd. do 50-richchia kharkivskoi shkoly hrafichnoho dyzainu (1962–2012) [Department of Graphic Design of the Kharkiv State Academy of Design and Arts: presentation edition. to the 50th anniversary of the Kharkiv School of Graphic Design (1962–2012)]. (2012) / under general ed. V. Yu. Galchenko. Kharkiv : KhDADM, 248. [in Ukrainian].

14. Fotohrafia : sylabus navch. dysts. [Photo: teaching syllabus. disc.] / comp. Yu. T. Kalinchak. (2023) February, 09. https://drive.google.com/file/d/1_NYc0K1X3XpcOdnne53EEg3IEjM9w0GH/view [in Ukrainian].

15. Sylabus navchalnoi dystsypliny “Mystetstvo fotohrafii” [Syllabus of the study discipline “Art of photography”]. (2022) March, 22. https://knutd.edu.ua/files/ekts/kdvzvvo/24_MF_2022.pdf [in Ukrainian].

16. Lvivska natsionalna akademiia mystetstv [Lviv National Academy of Arts]. (2023) March, 23. <https://lnam.edu.ua/uk/graphicdesign.html> [in Ukrainian]

Наталія КРЕЧКО,

orcid.org/0000-0002-0464-2911

заслужена артистка України,

доцент кафедри музичного мистецтва

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) *natali3386@gmail.com*

Ярослав КОМАРНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-7978-8130

асистент кафедри музичного мистецтва

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) *jzkoma@gmail.com*

СУЧАСНІ РИСИ ПЕРФОРМАТИВНИХ МУЗИЧНИХ ПРОЄКТІВ ВЛАДИСЛАВА ТРОЇЦЬКОГО

У статті аналізуються риси перформативних проєктів, що були засновані Владиславом Троїцьким. Театральна формація “Nova Opera”, колективи «ДахаБраха», “Dakh Daughters”, які розпочали своє існування завдяки творчій ініціативі Троїцького, віддзеркалюють його бачення сучасного мистецького продукту. Дослідження його проєктів виявляє намагання сформувати синтетичний музичний твір, у якому акцентується увага до сценічного виміру. Виступи артистів мають яскраву візуальність, що проявляється в декораціях, сценічному русі, костюмах, акторській грі. Навіть музиканти-інструменталісти здебільшого стають активними учасниками дії. Нерідко центральним об’єктом вистав постає роля, навколо якого згуртовуються учасники. Режисерські новації Троїцького стали рушієм для формування неповторного творчого «обличчя» колективів. Навіть камерні вокально-інструментальні твори здобувають яскраві перформативності. Музичний бік композицій пов’язаний із використанням принципу полістилістики, де поєднуються шари академічної, джазової, поп-, рок-музики та фольклору. Подібний стильовий мікст утворюється завдяки тому, що виконавці набувають ролі не лише інтерпретаторів, а і співтворців. Виконавці-інструменталісти, як правило, є музикантами-мультиінструменталістами, які здатні чергувати гру на різних інструментах. Серед них найбільш часто використовують фортепіано, віолончель, баян, ударні інструменти, а також різноманітну перкусію. Артисти-вокалісти мусять бути майстерними акторами, легко перевтілюватися від однієї композиції до іншої, бути спроможними самостійно генерувати мистецький звуковий контент. Вимоги до їх вокальних здібностей також є чималими. Співаки мають вільно поєднувати спів у різних вокальних манерах: академічній, естрадній, народній – з експресивним декламуванням, епатованими вигуками тощо. Індивідуальна манера виконавців впливає на загальну картину твору та сприяє їхньому урізноманітненню.

Ключові слова: перформативність, музичні проєкти, вокал, манера співу, стиль.

Natalia KRECHKO,

orcid.org/0000-0002-0464-2911

Honored Artist of Ukraine,

Associate Professor at the Department of Music Art

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) *natali3386@gmail.com*

Yaroslav KOMARNITSKYI

orcid.org/0000-0002-7978-8130

Assistant at the Department of Music Art

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) *jzkoma@gmail.com*

CONTEMPORARY FEATURES OF THE PERFORMATIVE MUSIC PROJECTS OF VLADISLAV TROITSKY

The article analyzes the features of performative projects founded by Vladyslav Troitsky. The theater formation “Nova Opera”, collectives “DakhaBraha”, “Dakh Daughters”, which began their existence thanks to the creative initiative of Troitsky, reflect his vision of a modern artistic product. The study of his projects reveals an attempt to form a synthetic musical product, in which attention is emphasized to the stage dimension. The performances of the artists have a vivid

visuality, which is manifested in the scenery, stage movement, costumes, and acting. Even instrumental musicians mostly become active participants in the action. Often, the central object of the performances is the piano, around which the participants gather. Directorial innovations of Troitskyi became the driving force for the formation of a unique creative «face» of collectives. Even chamber vocal-instrumental works acquire vivid performativity. The musical side of the compositions is connected with the use of the principle of polystylistics, where the layers of academic, jazz, pop, rock music and folklore are combined. Such a stylistic mix is formed due to the fact that the performers take on the role not only of interpreters, but also of co-creators. Instrumental performers are usually multi-instrumentalists who are able to alternate playing different instruments. Among them, the piano, cello, accordion, drum instruments, as well as various percussion are most often used. Vocal artists must be skilled actors, easily transform from one composition to another, be able to independently generate artistic sound content. The demands on their vocal abilities are also considerable. Singers should freely combine singing in various vocal manners, academic, pop, folk – with expressive recitation, exclamations of excitement, etc. The individual manner of the performers affects the overall picture of the work and contributes to their diversification.

Key words: performativity, musical projects, vocal, singing manner, style.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років зростає вага творів, що мають синтетичну природу. Проте їх форма нерідко виходить за межі звичайних жанрів, адже містить імпровізаційне начало, що надає творам рис перформансу. Музичними проектами, яким притаманні подібні характеристики, є ті, що ініційовані Владиславом Троїцьким. Актуальним завданням є розкриття не лише особливостей таких мистецьких зразків, а й вимог, що висуваються до виконавців, які їх інтерпретують. Саме тому доцільно окреслити специфіку творів театральної формації “Nova Opera”, а також колективів «ДахаБраха», “Dakh Daughters”.

Аналіз досліджень. Специфіка перформативності в сучасному мистецтві аналізувалась у роботах вітчизняних авторів, що працюють у різних наукових сферах. Філософський аналіз перформативного повороту в музиці є предметом наукової розробки М. Лігус. Авторка прагне долучити теоретичні концепти Дж. Александера, Л. Мак-Корміка щодо прикладів із поточної музичної практики. Питання сценографії опери «Коріюлан» В. Троїцького окреслювалось А. Поповою. Риси перформативних практик Марини Абрамович висвітлювались К. Станіславською. Перформативні практики у творчості українських митців ХХ – початку ХХІ століття досліджувала І. Яцик. Особливості творчості гурту «ДахаБраха» як представника напрямку World music розкривались у дисертаційній роботі І. Федорової.

Мета статті – дослідити особливості сучасних перформативних музичних проєктів Владислава Троїцького та визначити виконавські вимоги, що висуваються до артистів, які в них приймають участь.

Виклад основного матеріалу. Одними з помітних та доволі провокативних явищ сучасної української музичної сцени є проєкти, які були організовані Владиславом Троїцьким. Його режисерський талант та вміння відшукати нові та цікаві мистецькі форми допомогли відкрити

світові такі колективи, як «ДахаБраха», “Dakh Daughters”. Проте не менш важливим стало заснування ним театру Дах та проєкту “Nova Opera”. Спільною рисою всіх ініціатив, до яких долучався Троїцький, стало винайдення нових мистецьких форматів, які розширюють уявлення про сталі жанри. У них зростає роль учасників (музикантів-інструменталістів, артистів-вокалістів, акторів), що набувають ролі майстерних універсальних спів-творців художнього цілого.

Доречно зауважити, що жоден із творчих колективів чи проєктів, до яких долучався Троїцький, не залишається непоміченим. Усі ці творчі ініціативи можуть бути поєднані такою характерною ознакою, як велика роль театралізації. Режисерські новації становлять основу візуальних виступів колективів. Це проявляється у яскравій сценографії, посиленій акторській грі музикантів. Незалежно від того, у якому мистецькому стилі виступає колектив, кожен з них стає маленькою п'єсою. Розглянемо ті з мистецьких творів, що мають найбільш виразний перформативний характер. Варто розділити такі поняття, як «перформанс», «перформативні практики».

Перформанс як мистецький феномен є практикою, що включає балансування між художнім началом та реальністю життя. Вони мають зрештований характер, проте нерідко виходять за межі мистецтва, апелюючи до досвіду актора. Проте мистецькі практики, які мають деякі риси перформансу, називають перформативними. «Для акціонізму також властиве розчинення і взаємопроникнення меж мистецтва й повсякденності, з акцентом на процесуальній складовій, а не на результаті як кінцевій меті. Тож як об'єднавче поняття використовують словосполучення «перформативні практики» в розумінні, близькому до визначення performance art» (Яцик, 2021: 68).

Аналізуючи перформативні твори, які були ініційовані режисерською та організаторською діяльністю Владислава Троїцького, найбільш нао-

чно такі ознаки виступають у мистецькому продукті, який формується театральною формацією “Nova Opera”. До нього входили такі композитори, як Ілля Разумейко та Роман Григорів. Серед їхніх чисельних спільних мистецьких творів можна згадати наступні: опера-реквієм “YOV”, опера-цирк “Babylon”, «ГАЗ», опера «Аерофонія», drama per musica «Гамлет». Як правило, кількість учасників є камерною – 4–5 вокалістів та 1–2 (рідше 3–4) музиканти-інструменталісти. Кожен із музикантів є активним учасником акторської дії. Усі вони взаємодіють на сцені, їх індивідуальне начало вкрай сильно впливає на загальну картину твору.

Базовий виконавський склад творів складається з фортепіано, яке є основним інструментом, до якого додається віолончель, контрабас, перкусія. Проте до них можуть додаватися інші акустичні інструменти та електронні семпли. Якщо у творах “YOV” та «ГАЗ» базова роль надається фортепіано, навколо якого згуртовуються всі учасники, то вже у “Babylon” додаються валторна, кларнет. У деяких творах імплементуються електронні семпли, віджеїнг. У творі «Аерофонія» наявне поєднання суперечливих антагонічних начал – «людського/машинного, звуку /світла, голосу/шуму». Таким чином музичний твір формується з абсолютно різних компонентів, що еднаються попри розбіжності. Основою кожного твору з проєкту “Nova Opera” є якийсь центральний об’єкт, що набуває роль і інструменту, і частини декорації. В опері «Аерофонія» таким є біплан АН-2, саме він є елементом декорацій. А шум, який він міг би видобувати, створюється через поєднання звуку повітряних турбін, григоріанського хоралу та тріп-хопу.

Низка творів, як “Wozzeck”, створеному на тексти Ю. Іздрика, є даниною оперному твору Альбана Берга «Воцтек». Зростає роль напрямку техно, що створюється завдяки звучанню драмашин, спектральних синтезаторів. Новий «цифровий» Воцтек – герой техно-карнавалу в нічному клубі. Так само і драма «Gas» є музичним втіленням твору німецького драматурга Георга Кайзера, написаного 100 років тому. Подібні реінтерпретації авангардних творів ХХ століття є засобом переосмислення спадку митців минулого, насичення їх актуальним змістом, що створюється саме через перформативні методи. «Театральна постановка як акт перформатування дозволяє моделювати соціально-культурні схеми комунікації, наративи, передбачати зсуви в системі регулятивів особистісної і суспільної поведінки, (само)ідентичності» (Малютіна & Нечиталюк, 2021: 21).

Безперечно, найбільш очевидним засобом актуалізації перформативного твору є сценографія. Завдяки декораціям, типу сцени можна створити новітню атмосферу. Окрім цього використання неординарних костюмів здатне перевтілити навіть класичний твір. Так, наприклад у творі «Коріолан», який було поставлено за мотивами п’єси У. Шекспіра, найбільш вражаючою є сценографія. «Важливу формоутворюючу роль у цій опері відіграє сценографія, яка допомагає розкрити своєрідність образів головних персонажів, створити потрібний емоційний настрій та здійснює інтегруючу функцію щодо полістилістики музичного компоненту» (Попова, 2015: 81). У творі «Аерофонія» костюми можуть нагадувати футуристичні космічні скафандри, а в «Газ» – робітничі комбінезони. Таке візуальне рішення буде підкреслювати той культурний контекст, у якому вони створювалися та відтворювати глибинні сенси, що закладались автором.

Виконуючи твори, написані для театральної формації “Nova Opera”, співаки та музиканти-інструменталісти завжди постають перед значним викликом, адже вони мають виходити за межі власних можливостей. Зокрема увага приділяється акторській майстерності, адже ці твори не передбачають відстороненого виконання інструменталістами. Вони, як і співаки, активно переміщуються по сцені, поєднують гру з декламацією, шепотом тощо. Усе це постає вимогою щодо формування більш активної участі інструменталістів у загальній дії, ніж це притаманно для оперних синтетичних творів «класичного» зразка, де музиканти перебувають в оркестровій ямі та лише зрідка – на сцені. «Перформанс-арт презентує зразок образотворчо-видовищної модифікації: традиційна образотворчість, що передбачає виключно візуальне сприйняття естетичної цінності мистецтва, збагачується динамічно-експресивними засобами виразності, головним серед яких є тілесність, використанням театральних прийомів і ефектних деталей, публічністю, наявною комунікацією із глядачем, поєднанням змістовності з розважальністю, завдяки чому й набуває яскравих видовищних рис» (Станіславська, 2015: 159).

Розширення вимог до виконавців можна спостерігати й на прикладі виступів співаків. Їхня універсальність, насамперед, пов’язана з використанням декількох вокальних манер – естрадної та академічної. Нерідко у творах, написаних для театральної формації “Nova Opera”, виконавці-артисти мають не лише співати в різній манері впродовж перформативного дійства, а й також додають власні фрагменти в музичну тка-

нину твору. Це доволі яскраво було представлено в «Коріолані», при створенні якого кожен виконавець здійснював свій імпровізаційний внесок. «Кожний «співавтор» привніс свою мелодіку, яка поєднала найбільш яскраві напрямки ХХ ст.: академічну атональну музику, World music – шотландські балади, танго, стилістику рок-музики. Досить різнобарвним є і склад оркестру – поєднання звучання електронної музики, скрипки, ударних, гітари, акордеону, віолончелі» (Попова, 2015: 80).

Як можна переконатись, театральним проектам В. Троїцького притаманне перформативне начало. Проте чи можна вбачати подібні риси в діяльності колективів «ДахаБраха» та “Dakh Daughters”? Безперечно, і вони віддзеркалюють подібну перформативність. Напрямок World Music, у якому працює колектив «ДахаБраха» характеризується поєднанням імпровізаційного начала, містичної дієвості, що реалізується у виконавському процесі. «World music у перформансі, з одного боку, є його невід’ємним компонентом, а з іншого – має концертну виконавську специфіку» (Федорова, 2020: 74–75). Живі виступи містять цей перформативний компонент. Це проявляється в сценічному вбранні учасників, їх рухам, особливостям комунікації з аудиторією та між учасниками гурту. Фольклорно-автентичний компонент обумовлює потребу залучення елементів, що відсилають до народної обрядовості, яка також опосередковано постає у виступах колективу. Вокальна манера колективу орієнтована здебільшого на народний спів, проте в музичному плані наявні фрагменти не лише фольклору, а й медитативних практик, які поширені в стилі хаус.

“Dakh Daughters” є колективом, виступи якого мають ще більш яскраво виражений перформативний характер. Учасниці гурту зазначали, що на це вплинула первинна установка В. Троїцького, який мав чисельні контакти з театральними діячами й фестивалями по всьому світі. Тому найбільшу популярність колектив здобув, приймаючи участь у театральних заходах. Уже згодом театралізований характер виступів став провідною характеристикою діяльності гурту. У своїх концертах виконавиці можуть поєднувати різний формат перформативних практик, що сприяє збільшенню впливу на глядацьку аудиторію. «Перформативні практики як явище мають великий арсенал засобів: це відео, зняте за участю перформерів, елементи делегованого перформансу, вираження процесуальності, закладення наскрізного концептуального зв’язку між окремими проектами або мистецькими творами автора, комунікативна складова тощо» (Яцик, 2021: 71).

Учасниці гурту “Dakh Daughters” використовують у всіх виступах білий сценічний грим, що аналогічний тому, який застосовують міми. Їх костюми є ефектними, сповненими яскравих деталей, часом доволі еkleктичних. Це можуть бути балетні пачки, білі сорочки. Інструменти, які задіяні у їхніх композиціях включають представників струнно-смичкової групи (контрабас, віолончель, скрипка), перкусійної групи (маракаси, бубон), струнно-щипкової групи (гітара), духової групи (флейта), фортепіано та ін. У низці композицій також залучаються акордеон, барабани, ксилофон тощо. Варіативність інструментарію є чималою, причому манера гри на них також сповнена перформативною ефектністю та афектованою нарочитістю жестів. Їх вокальна манера спирається на сполучення речитації, декламування, поєднанням естрадно-джазового співу, екстремального рок-співу, автентичного народного чи навіть репу. До того ж вкрай впливовим є не лише сам факт поєднання фрагментів різних музичних шарів, а і їх вдале комбінування та індивідуальне прочитання, що відрізняється завдяки агогії, артикуляції тощо. «Успішна комунікація виконавця та аудиторії залежить також від стилю виконання, навичок і майстерності музиканта, що виявляються, зокрема, в артикуляції, інтонації, аплікатурі та темпі. Саме ці вміння дають можливість актору донести до аудиторії без викривлень смисл сценарію музичного перформанса» (Лігус, 2015: 221). У композиціях колективу “Dakh Daughters” можна віднайти джазову ритміку та гармонію, і фольклорні наспіви, і музику, що характерна для кабаре. Проте ця строката полістильова палітра сприймається органічно саме через театралізацію виступів, що надає їм своєрідності та неповторності.

Висновки. Проекти, які були засновані Владиславом Троїцьким, мають яскравий перформативний характер. Театралізація є основою новітніх синтетичних жанрів, що були створені формацією “Nova Opera”. Проте не менш сценічно яскравими є виступи колективів «ДахаБраха» та “Dakh Daughters”. Спільною ознакою творчості цих артистичних об’єднань є увага до сценографії, візуальної яскравості тощо. Їх музична мова пов’язана зі синтезуванням елементів різних музичних стилів академічної, естрадної музики та фольклору. У творчих проєктах В. Троїцького виконавці-інструменталісти та артисти-вокалісти є майстерними акторами, універсальними музикантами, що наділені здатністю легко перевтілюватися та самостійно генерувати мистецький звуковий контент.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лігус М. Перформативний поворот у музиці (філософський аналіз). *Гілея : науковий вісник*, 2015. Вип. 103. С. 218–222.
2. Попова А.Б. Сценографія сучасного українського музичного театру (на прикладі опери «Коріолан» В. Троїцького). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури й мистецтва*, 2015. №4. С. 78–82.
3. Станіславська К. Сучасні перформативні практики: образотворчість чи театралізація? (На прикладі творчості Марини Абрамович). *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно й телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. 2015. Вип. 16. С. 154–160.
4. Федорова І.Ф. World music: походження, особливості еволюції та сучасні модифікації явища : дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.03 «Музичне мистецтво». Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. Київ, 2020. 235 с.
5. Яцик І. Перформативні практики у творчості українських митців (кінець ХХ – початок ХХІ століття). *Художня культура. Актуальні проблеми*, 2021. 17(2), С. 66–72. [https://doi.org/10.31500/1992-5514.17\(2\).2021.247966](https://doi.org/10.31500/1992-5514.17(2).2021.247966)

REFERENCES

1. Lihus M. Performatyvnyi povorot u muzytsi (filosofskyi analiz) [Performative turn in music (philosophical analysis)]. *Hileia : naukovyi visnyk*, 2015. Issue 103. pp. 218–222 [in Ukrainian].
2. Popova A.B. Stsenohrafiia suchasnoho ukrainskoho muzychnoho teatru (na prykladi opery “Koriolan” V. Troitskoho) [Scenography of the modern Ukrainian musical theater (on the example of the opera “Coriolanus” by V. Troitskiy)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 2015. №4. pp. 78–82 [in Ukrainian].
3. Stanislavska K. Suchasni performatyvni praktyky: obrazotvorchist chy teatralizatsiia? (Na prykladi tvorchosti Maryny Abramovych) [Modern performative practices: visual arts or theatricalization? (On the example of Maryna Abramovych's work)]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho*. 2015. Issue 16. pp. 154–160 [in Ukrainian].
4. Fedorova I.F. World music: pokhodzhennia, osoblyvosti evoliutsii ta suchasni modyfikatsii yavyshecha [World music: origin, features of evolution and modern modifications of the phenomenon]. *Dys. kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03 «Muzychne mystetstvo»*. *Natsionalna muzychna akademiia Ukrainy imeni P.I. Chaikovskoho*. Kyiv, 2020. 235 p. [in Ukrainian].
5. Iatsyk I. Performatyvni praktyky u tvorchosti ukrainskykh myttsiv (kinets XX – pochatok XXI stolittia) [Performative practices in the work of Ukrainian artists (end of the 20th – beginning of the 21st century)]. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*, 2021. 17(2), pp. 66–72 [https://doi.org/10.31500/1992-5514.17\(2\).2021.247966](https://doi.org/10.31500/1992-5514.17(2).2021.247966) [in Ukrainian].

УДК 7.012+76

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-17>

Марія КУКІЛЬ,
orcid.org/0000-0001-5451-9930
старший викладач кафедри дизайну
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) mira9145@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ ДВОАРКУШЕВИХ ТИТУЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ КНИЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Попри розвиток глобальних інформаційних технологій надрукована книга не втрачає своєї актуальності, залишається затребуваною і як фактор збереження власної національної культури, і як можливість самовираження та самоствердження молодих митців.

Для цілісного проєктування книжкового видання необхідне врахування багатьох складових, важливішими з яких є: розробка загальної композиції книги та втілення руху як результату послідовного сприйняття змісту в процесі його прочитання. Титульний аркуш належить до службової частини і є першим елементом у блоці книги, який задає початок руху після зовнішніх елементів: суперобкладинки, обкладинки, форзацу. Однак, на жаль, серед більшості теоретичних праць відсутня інформація про особливості і можливості оформлення складних титулів в українській книзі. Це блокує доступ до вивчення цілісності ілюстративних видань минулого та зменшує інструментарій для розробки якісних видань у майбутньому.

Метою даного дослідження є аналіз різних варіантів дизайну типографічно-ілюстративних складних титулів у відомих та знакових виданнях художньої літератури України другої половини ХХ – початку ХХІ століття для виявлення чітких особливостей оформлення двоаркушевих титулів в українській книзі.

На прикладах сучасних видань розглянуто новий підхід до суто типографського оформлення двоаркушевого титула, що свідчить про переосмислення досягнень українського авангарду в контексті сучасних тенденцій. Виявлено можливості рукописних написів в оформленні титульних сторінок для українських літературних видань. Зокрема, проаналізовано титули унікальних видань художника-оформлювача В. Юрчишина, який зробив великий внесок у розвиток українського мистецтва книги ХХ століття. Проаналізовано форми видозмін фронтисписа, як важливої складової титула для більш якісного сприйняття видання у цілому. Розглянуто можливості оформлення титула в асиметричному виданні із зосередженням ілюстрацій на титульних сторінках. На прикладі сучасного видання книги «Скриня. Речі сили» прослідковано можливості оформлення титулів за допомогою додаткових сторінок, виконаних з інших матеріалів.

На сьогодні необхідне вивчення усіх можливостей дизайну титульних сторінок, які не лише ідентифікують видання в середині книжкового блоку, а й є значущим елементом в художньому оформленні української книги.

Ключові слова: книжковий дизайн, титул, ілюстрація, фронтиспис, типографіка, каліграфія.

Mariia KUKIL,
orcid.org/0000-0001-5451-9930
Senior Lecturer at the Department of Graphic Design
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) mira9145@gmail.com

PECULIARITIES OF THE DESIGN OF DOUBLE-SHEET TITLES IN UKRAINIAN BOOKS OF THE SECOND HALF OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY.

Despite the development of global information technologies, the printed book does not lose its relevance, and remains in demand both as a factor in preserving one's own national culture and as an opportunity for young artists to express themselves and assert themselves.

For a holistic design of a book publication, it is necessary to take into account many components, the most important of which are: the development of the overall composition of the book and the embodiment of movement as a result of consistent perception of the content in the process of reading it. The title page belongs to the service part and is the first element in the book block that sets the beginning of the movement after the external elements: the dust jacket, the cover, the flyleaf. However, unfortunately, most theoretical works lack information about the peculiarities and possibilities of designing complex titles in Ukrainian books. This blocks access to the study of the integrity of illustrative editions of the past and reduces the tools for developing quality publications in the future.

The purpose of this study is to analyze various design variants of typographic and illustrative complex titles in well-known and iconic editions of Ukrainian fiction of the second half of the 20th - early 21st centuries in order to identify clear features of the design of two-page titles in a Ukrainian book.

Using examples of modern editions, the article considers a new approach to the purely typographic design of a double-page title, which testifies to the rethinking of the achievements of the Ukrainian avant-garde in the context of modern trends. The possibilities of handwritten inscriptions in the design of title pages for Ukrainian literary publications are revealed. In particular, the titles of unique editions of the designer V. Yurchyshyn, who made a great contribution to the development of Ukrainian book art of the 20th century, were analyzed. The form of changes to the frontispiece is analyzed as an important component of the title for a better perception of the publication as a whole. The possibilities of designing a title in an asymmetrical edition where all the illustrative content is concentrated on the title pages are considered. Things of strength" the possibility of designing titles with the help of additional pages made of other materials are traced.

Today, it is necessary to study all the possibilities of designing title pages, which not only identify the publication in the middle of the book block, but also are a significant element in the artistic design of Ukrainian books.

Key words: book design, title, illustration, frontispiece, typography, calligraphy.

Постановка проблеми. Попри розвиток глобальних інформаційних технологій друкована книга залишається засобом збереження національної культури, відображає художні тенденції та поліграфічні можливості виробництва сучасності. У відповідності до сучасних умов входження України до Євросоюзу, вітчизняні видавництва збільшують увагу до іноземної книжкової продукції: її структури, композиції, верстки, ілюстративного рішення – для підтвердження своєї належності до європейської спільноти, і – в дотриманні норм сучасних трендів світової книжкової справи.

Не зважаючи на це, українська книга зберігає усі важливі надбання свого багатовікового розвитку, які вирізняють її на книжковому європейському ринку. Виразні риси прослідковуються у оформленні, структурі будови, ілюстративному наповненні тощо.

Одними із важливих композиційно-просторових засобів, що формують цілісність книжкового видання, є ритм і метричний повтор. (Валуєнко, 1976: 150). Читач сприймає книгу у пасивно-динамічному ритмі, який утворюється у процесі читання, перегляду ілюстрацій та гортання сторінок. Сама книга є достатньо метричною у своїй побудові, оскільки містить полоси набору на розгортах. Встановлений поділ внутрішньої змістовної частини книги на певні структурні складові: видавничу (службову), вступну, основну і заключну виявляє в кожному сторінки різні за конструкцією та наповненням (Тимошик, 2005: 132). Утворення ритму відбувається на основі послідовного сприйняття їхнього оформлення та порядку розташування.

Титульний аркуш належить до службової частини і є першим елементом у блоці книги, який задає початок руху після зовнішніх елементів: суперобкладинки, обкладинки, форзацу. Саметому титульний аркуш є важливим чинником у побу-

дові композиції книги, який налаштовує на певний лад у сприйнятті інформації у процесі її читання.

Титульний аркуш, титул (від лат. *titulus* – надпис, заголовок) – це початковий аркуш видання, на якому розміщуються основні вихідні відомості, які дають можливість ідентифікувати (титулювати) видання, відрізнити від інших. (Тимошик, 2005: 160). В оформленні книги використовують два різновиди титульних аркушів з огляду на кількість аркушів, на яких виконано верстку: одинарний (одноаркушевий) титульний аркуш та подвійний (двоаркушевий) (ДСТУ 8344: 2015, 2017: 16).

З точки зору міжнародної видавничої справи, українська книга використовує традиційні композиційні варіанти оформлення одноаркушевого титула, які свого часу описав Я. Чіхольд у виданні «Вибрані нариси з питань книжкового оформлення та типографіки» (Tschichold, 1975: 77-107). Завдяки збільшеній кількості сторінок двоаркушевий титул, на протизагу одноаркушевому, має більше можливостей у художніх, композиційних вирішеннях та у дизайнерських прийомах використання інших різних матеріалів. Саме тому по побудові, художньому вирішенні титула є можливість ідентифікувати видання за його приналежність до певної держави.

Розуміння важливості ідентифікації твору на початку книжкового блоку у сучасній видавничій справі потребує розкриття характерних особливостей подвійних титульних аркушів в українських літературно-художніх виданнях як найбільш тиражованих.

Аналіз досліджень. Дослідження проведено на основі теоретичних положень Державного стандарту України (ДСТУ 8344:2015) «Інформація та документація. Видання. Основні елементи. Терміни та визначення понять» та наукових розвідок провідних спеціалістів з мистецтва книги. Серед досліджень титулів книги важливо відзначити теоретичні положення та результати аналізу вітчизняного мистецтвознавця Б. Валу-

енка, доктора історичних наук та книгознавця М. Тимошика, європейського типографа та дизайнера Я. Чіхольда та угорського історика культури І. Рат-Вега.

Мета статті – дослідження різних варіантів оформлення типографічно-ілюстративних титулів у найбільш відомих та знакових виданнях художньої літератури України другої половини ХХ – початку ХХІ століття, виявлення ролі та значення титулів на початку книжкового блоку для вирішення композиції видання, а також визначення характерних рис побудови української книги на основі аналізу композицій титульних сторінок.

Викладення основного матеріалу. Книга, як матеріальний предмет, складається із зовнішніх і внутрішніх складових. У зовнішню входять елементи: тверда палітурка, м'яка обкладинка та суперобкладинка. У внутрішню – паперовий блок з інформацією про книгу. Не завжди на зовнішніх елементах є прізвище автора та назва книги, а є лише художньо-орнаментальне, дизайнерське оформлення. У порівнянні із цим в середині самої книги викладення основних відомостей про видання є обов'язковим по міжнародним стандартам на спеціальному відведеному місці – на титулі.

Термінологію, класифікацію та структуру титульного аркуша для видавничої справи в Україні унормовано Державним стандартом України (ДСТУ). Згідно визначення «Титульний аркуш», це – початковий аркуш видання, на якому розміщують вихідні відомості, та який складається із титульної сторінки і звороту титульного аркуша. Окрім стандартного одноаркушового, використовується подвійний (двоаркушевий) титул – з чотирьох сторінок, на яких роздільно розміщуються певні вихідні відомості (ДСТУ 8344: 2015, 2017: 15–16).

Серед подвійних титульних аркушів розрізняють розгорнений і розворотний згідно інформаційного наповнення. Розворотний титульний розгорт являє собою композицію, у якій кожна сторінка є самостійною: авантитул, контртитул, фронтиспис, зворот титула. Розгорнений титул є найбільш цікавим з точки зору художнього ілюстративного оформлення, оскільки в ньому усі елементи утворюють єдину цілісну композицію, яка починається на лівій і закінчується на правій сторінці (Тимошик, 2005: 160).

Авантитул (фортитул) – перша сторінка подвійного титульного аркуша, що має декоративно-композиційне значення (ДСТУ 8344: 2015, 2017: 17). Оскільки ця сторінка відкривається для читача не повністю, тому на ній розміщується невелика кількість вихідних відомостей:

назва серії, надзаголовкові дані, посвята, епіграф, видавничий девіз чи логотип видавництва. Контртитул являє собою ліву сторінку навпроти основного титула, на якій розміщено вихідні відомості у відповідності до видання. Для багатотомного або серійного видання – це вихідні відомості про видання в цілому на відміну від основного титулу, що містить відомості про конкретний том. У випадку перекладного видання на контртитулі розміщують вихідні відомості мовою оригіналу (Книгознавство, 2012: 138). Шрифтова композиція контртитула найчастіше дублює композицію лицьового титула.

Фронтиспис (фр. frontispisi) є ілюстрацією, яка має першочергове значення для зображення автора (малюнок або фото), або головного героя твору. У сучасних виданнях може бути художньо-образною ілюстрацією, що відображає основну ідею видання. (Книгознавство, 2012: 288). Фронтиспис найчастіше розміщується на лівій сторінці титульного розгортку. На звороті титульного аркуша розміщують елементи вихідних відомостей видання: класифікаційні індекси УДК, ББК та авторський знак, макет анотованої каталожної картки, анотацію або реферат, знак охорони авторського права, ISBN тощо.

Титул є початком поглиблення читача у змістовну частину книги, є початком ритмічного ладу, з яким у подальшому буде підсвідоме порівняння усіх значущих елементів книги для утворення відчуття певного руху в книзі. Державний стандарт України передбачає певний набір та послідовність для подвійного розворотного аркушевого титула, який застосовуються у подарункових, репринтних, факсимільних, перекладних виданнях, багатотомниках, та виданнях, що входять до серії. У такому титулі: перша сторінка – авантитул, друга – контртитул (або фронтиспис), третя – титульна сторінка основна, четверта – зворот титулу. Для розгортного подвійного титула лицьовою буде друга і третя сторінки, перша – авантитул, зворотна – четверта (ДСТУ 8344: 2015: 16–17). Такий перелік та послідовність зумовлені історичним досвідом оформлення книжкових видань в Україні до кінця ХХ століття. Варто зазначити, що книгознавець та дослідник М. Тимошик уточнює, що у ряді поліпшених або ювілейних видань може бути два подвійних титульних аркуша, отож, усього (з авантитолом і зворотом титулу) – шість сторінок (Тимошик, 2005: 160).

Серед можливих варіантів композицій титульних сторінок найперший є суто типографський. В Україні книжкові видання, які використовували шрифтові композиції для подвійного титула пер-

шочергово можна віднести до розквіту футуризму у першій третині ХХ ст. Для поширення творчості поетів цієї нової течії авангарду створювали збірки, які своїм вирішенням та матеріальною конструкцією додатково підтверджували ідейність їхньої творчості. Композиція одноаркушевого або двоаркушевого титула найчастіше являла собою асиметричну побудову навиліт, де її складові – це цілі слова, або ритмічні ряди з літер гарнітури без засічок різного розміру, чи знаки пунктуації. Композиція з типографськими елементами навиліт не дістала розповсюдження поза авангардистської течії, однак в останні роки йде переосмислення здобутків минулого, тому можна визначити цікаву тенденцію з використанням типографічних елементів із закритими композиціями на сторінках. Для прикладу можна узяти два видання: Поліщук В. «Козуб ягід» (2017) та П. Коробчук «Ключові клапани» (2019). Загальна особливість оформлення видань в тому, що титульні сторінки є замкненими композиціями з текстовим наповненням з оправ, однак без декоративних елементів.

Книга «Ключові клапани» найбільш схожа за характерними ознаками до футуристичного спрямування, однак композиції на оправі та титульних сторінках зібрані лише в одну групу, розміщену по центру в нижній частині формату сторінок. Лицьовий титул зберігає мінімальне оздоблення – криві різної товщини двох груп написів – для шрифтової групи автора та назви твору, які у сумі з вихідними даними утворили корони опуклої форми з вільним простором в середині. У виданні «Козуб ягід» на лицьовому титулі використано нахил на вільний простір посередині, тому кольорові текстові блоки розміщені у верхній правій частині композиції, що обрамлена синьою лінією на кордонах формату з невеликою відстанню одна від одної. Серед сторінок двоаркушевого титула відсутнє оформлення другої сторінки для зосередження уваги читача на третю сторінку.

На початку ХХ століття у видавничій справі в оформленні українських видань використовували саме рукописні написи на обкладинках та титульних сторінках, хоч викладення основного тексту було виконано набірною гарнітурою. Це зумовлено, в першу чергу, дуже малою кількістю набірних шрифтів, розроблених у різні часи в Росії. В. Перевальський згадує лише одну друкарську українську шрифтову гарнітуру (1965), розроблену Василем Хоменко (Перевальський, 2018: 79).

Великий внесок у книжкове національне мистецтва книги зробив художник-графік, оформлювач та каліграф В. Юрчишин. Працюючи художником-оформлювачем над створенням власного проєкту

нового видання книги, він створював окремий шрифт, пов'язаний зі змістом книги та зі стилем ілюстрацій, які використовував для оправ: обкладинки, титулів, заставок. В. Юрчишин свого часу співпрацював з видатними ілюстраторами, серед яких: В. Перевальський, Г. Якутович, О. Данченко, О. Івахненко, С. Караффа-Корбут. У згадках про спільну працю, В. Перевальський пояснив унікальність його видань: «Оригінальність творчих знахідок Юрчишина народжувалась не з бажання новизни за будь-яку ціну, а внаслідок проникнення у сутність змісту книги і характеру текстового матеріалу» (Перевальський, 2018: 69). Ідеальної єдності стилістики писаного шрифту і рисованої декоративної орнаментики В. Юрчишин найчастіше досягав завдяки виконанню одним інструментом (ширококонецним пером) усієї композиції.

Книга «Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських» (1978) видавництва «Дніпро», яку оформив та самостійно проілюстрував В. Юрчишин, є однією з перлин мистецтва української книги. На початку видання читач зустрічає розкішно оформлений зворот форзаца та авантитул: виконані ширококонецним пером червоною та чорною фарбами лінійні квіткові композиції. Ці композиції у формі напівкіл, спрямовані до центру розгортку, утворюють вільний простір, у якому всередині каліграфічним письмом на основі півустава (історична стилізація) написано розділи книги та додаткові дані про видання. На наступному титульному розгорті на лицьовій сторінці зображено квіткове коло з квіткою в середині (максимальна концентрація сили народної пісні) – як стиснуту форму з попереднього розгортку. Навколо нього вгорі та внизу розташовані каліграфічні надписи у прямокутній орнаментальній рамі такого ж художнього вирішення. При цьому права сторона набагато вужча за ліву, та виконана у більш широкому метричному розмірі у порівнянні з квітковою стороною праворуч, що обумовлює перехід до оздоблення основної частини. Ліва сторінка розгортку максимально вільна, присутні лише невеликі декоративні елементи вільної форми, що контрастують та, одночасно, підсилюють враження від форми прямокутної рами лицьового титула. Головною особливістю даного ілюстрованого видання є те, що декоративні елементи на розгортах титульних сторінок являють собою поступовість ритмічного ладу зі зміною форм: від округлої, наближеної до кола – до прямокутної на зворотах шмуцтитулів, де на сторінкових ілюстраціях всередині орнаментальних декоративних прямокутників присутні фігуративні зображення. Дане рішення

оформлення книги якнайкраще розкриває ідею видання – зібрання усної народної творчості (коло – символ вічності) та її систематизація (прямокутник – символ упорядкованості).

Серед довершених екземплярів книжкового оформлення та особливо титулів, варто згадати оформлення В. Юрчишиним видання збірки «Кобзар» Т. Шевченка (1976) з ілюстраціями С. Караффи-Корбут. В. Перевальський наголосив: «Вперше в історії видань «Кобзарів», він [В. Юрчишин] перед титулом розмістив оригінальну гравіровану на лінолеумі декоративну композицію, утворену з повного тексту «Заповіту» і зображень кетягів та листя калини» (Перевальський, 2018: 70). Отримавши сюжетні лінорити з шрифтовими вставками С. Караффи-Корбут різного формату, що виконувались упродовж декількох років, із характерним для західної України темно-насиченим колоритом з великою кількістю суцільних чорних плям, В. Юрчишин створив шрифтову композицію, що за своєю силою візуального сприйняття подібна до творів ілюстраторки. Подвійний двоаркушевий титул, максимально вільний у заповненні п'ятьох сторінок (присутні стислі надписи вирівняні по одній центральній лінії сторінок), містить на третій сторінці ударну по силі контрасту темну шрифтову композицію «Заповіту», утворюючи таким чином своєрідну увертюру у сприйнятті глядача: візуальний вступ до основної змістовної частини книги з великою амплітудою викладення – великі ілюстрації у контрасті до вузької світлої полоси набору. Використано принцип симетричної побудови композиції книги: повторення шрифтового елементу «Заповіту» титульної сторінки на кінцевій останній – у вигляді відцентрованого стислого шрифтового блоку виконаних вихідних даних.

У практиці оформлення книги на оправі та на титульних сторінках найчастіше використовують шрифтову форму «антиква» у лінійному, класичному вирішенні, а історичні стилізації – на основі скоропису та півуставу. Разом з ними також часто присутні яскраві взірці каліграфічних написів на основі шрифтової форми динамічного курсиву.

Один з прикладів – збірка поезій П. Тичини «Деся на дні мого серця» (1991) з каліграфічним оформленням В. Чебаніка. У цьому подарунковому виданні використано подвійний двоаркушевий розворотний титул, який на п'ятьох сторінках з шести містить каліграфічні написи. Для оформлення титульних сторінок була використана каліграфічна композиція з оправы, на якій у різних варіантах написано прізвище автора (стилізація антикви з потовщенням вертикалей)

та назва збірки (напис на основі динамічного курсиву). На першому титульному розгорті присутній фронтиспис (прямокутне фото автора поетичної збірки) та повторені написи з оправы, однак накладені у вертикальному віддзеркаленні, утворюючи складну майже нечитабельну лінійну абстракцію. Наступний розгорт містить на лівій сторінці каліграфічний нечитабельний напис назви з оправы у поступовому збільшенні масштабу від центру до кінця сторінки. На правій сторінці розгорті присутній вже читабельний каліграфічний напис назви збірки з підзаголовковими та вихідними даними. Відповідно до задуму видання, композиція шмуцтитулів наслідують побудову другого розгорті подвійного титула, своєрідно візуально відтворюючи емоційний стан та внутрішні переживання автора поетичної збірки.

Використання принципу оформлення титульних сторінок на шмуцтитулах є варіантом відображення метричної побудови видання, у якому кожний розділ (глава, частина) має свій ритмічний порядок зі своїм початком руху – шмуцтитулом. В книзі титульні сторінки відрізняються від шмуцтитулів силою подачі текстових елементів та ілюстративним рішенням. Найчастіше створюється різниця у різних розмірах текстових елементів та ілюстрацій. Одним з прикладів подібного композиційного рішення є книга «Гайдамаки» Т. Шевченка (2007) з ілюстраціями О. Колесникова, що є новим баченням знаменитого твору у сучасному художньо-ілюстративному вирішенні. В оформленні вузького вертикального формату видання використано подвійний двоаркушевий титул, у якому головними є два розворотні розгорті, а інформація з останньої сторінки (зворот титула) винесена на останню сторінку блоку. На першому розгорті вміщено впритул до верхнього краю формату курсивні, відцентровані до лінії згину, надписи. У контрасті до попереднього, наступний титульний розгорт містить кольорове темно зелене тло з червоними шрифтовими надписами гарнітурою з засічками прямого накреслення, та невелику ілюстрацію зверху, яка поділяється навпіл лінією згину. Назва твору максимально збільшена по ширині розгорті і з іншими написами візуально сприймається як постамент для ілюстрації, яка демонструє головних героїв. В ілюстрації своєрідно поєднано наївний народний стиль побутових картин із живописом XVII століття з ефектом «теневризму». Шмуцтитули наслідують композицію двох титульних розгортів, на яких перший містить лише назву розділу вгорі, а другий – велику розворотну художньо-образну ілюстрацію, яка розкриває зміст глави. Таким чином насичені ілю-

страції на титульних сторінках (титул та шмуц-титул) дають змогу врівноваженого прочитання і поглибленого усвідомлення змісту книги.

З історичної точки зору максимальне спрощення титульного розгортку до його мінімального заповнення є наслідком прагнення до відтворення видань початку ХХ століття із штучним збільшенням кількості сторінок на початку книги до її основної частини для надання більшого значення виданню (Федорук, 2013: 36). Однак, мінімум інформації на титулах також є підготовкою читача до викладення матеріалу змістовних частин книги, включаючи велику кількість художньо-образних ілюстрацій. Як приклад, варто згадати подарункові видання: «Захар Беркут» І. Франка (1974) з ілюстраціями Г. Якутовича, «Веснянки» (1984) з ілюстраціями В. Перевальського, у яких, хоч і присутні ілюстрації на титульних сторінках, однак вони значно меншого розміру у порівнянні з ілюстраціями в середині книжкового блоку. У цих композиціях на розгортах використовується максимально можливий вільний простір з акцентуванням уваги на текстових написах, ніж на ілюстраціях.

Фронтиспис у своїй першочерговій ролі як ілюстрація із зображенням портрета автора, або особи, якій присвячено книгу, в українській книзі не змінив свого значення. Проте, якщо в ХVІІ столітті для таких зображень, окрім портрету, створювались унікальні символічні образи для трактування статусу автора (István, 1959: 38), то на сьогодні складні композиції притаманні ілюстраціям, які розкривають сутність, ідею самого твору. Разом із цим, для видань в Україні, окрім стандартного односторінкового вирішення, є характерним продовження ілюстрації на праву сторінку не тільки для літературної прози або поезії, а й для дитячої, науково-популярної літератури. Як приклад для художньої літератури можна привести видання – кіноповість «Ma Desna Enchantee» (фр. «Зачарована Десна») О. Довженка з ілюстраціями О. Івахненка. Авантитул та зворот титула є типовими шрифтовими з мінімальним заповненням, вирівняними по центральній осі сторінки, однак саме лицьовий розгорт містить зображення, яке переходить на праву сторінку з мінімальним текстовим блоком (автор і назва). Ілюстрація до такого фронтиспису, виконана в графічній техніці з використанням лінійного штрихування, передає світле мерехтливе оточення навкруги головного героя, зображеного на правій сторінці. Уособлення річки Десни – широкі простори між двома берегами виявляють межу висоти внутрішніх великих ілюстрацій, які розташовані у нижній половині розгортку.

У сучасному графічному дизайні та книжковій графіці можливе використання паттерну (англ. pattern – «шаблон, зразок») не тільки на форзацах, але і в якості фронтиспису, який може розміщуватись з переходом на праву сторінку. У виданні «Мені здалося – я живу завжди. Вибрані твори» В. Стуса (2022) використано в якості фронтиспису не ілюстрацію, а паттерн, який побудовано на повторенні гілок тернових лоз, які у християнській символіці означають сурове випробування, через яке має пройти святий. Таке художнє вирішення фронтиспису як найкраще характеризує незламність духу поета упродовж його тяжкою життям політв'язня. На розгортному титулі паттерн займає увесь формат лівої сторінки під обріз та частково переходить на праву, де розміщені каліграфічні написи автора та назва збірки «Вибрані твори». Напис із зазначенням прізвища автора подано у м'якому каліграфічному курсивному написі як уособлення чуйності душі автора, тоді як назва видання виконана великим розміром гротескною звуженою гарнітурою без засічок, що передає непохитний настрій творчості автора.

Продовження фронтиспису може сягати не лише сторінки на розгорті, а й попередніх сторінок двоаркушевого титула. Таке рішення було застосовано для видання «Чи любите ви Брамса?» Ф. Саган (1983) в українському перекладі з французької. На авантажурі присутня контрастна до білого тла чорна графічна ілюстрація, що зображує фрагмент пейзажу типового містечка Франції, який потенційно має продовження, однак вертикаллю обрізаний по прямій на невеликій відстані від кінця сторінки. На титульному розгорті на такій самій відстані від краю сторінки присутнє ілюстративне продовження пейзажу з арками та будівлями – на фронтисписі. У верхній частині правої сторінки присутня ілюстрація, яка доповнює головну ілюстрацію домальованим заднім планом, що заходить за прямокутник з товстими та тонкими лініями написання прізвища автора і назвою збірки в середині. На сторінці під прямокутником подані підзаголовкові та вихідні дані. Контраст силуету складної форми чорного малюнка пейзажу до правильної геометричної фігури текстового блоку налаштовує читача на сприйняття світу гострих почуттів між чоловіком і жінкою, які втілені у психологічних повістях автора. У контексті рішення видання на заставках кожного розділу присутні буквиці у прямокутнику з ілюстративним елементом пейзажу ліворуч.

Окрім художніх видань із симетричним принципом побудови, у яких композиція на титульних сторінках повторюється частково на

кінцевих, розповсюджені видання з нахилом на асиметричну побудову, до яких, зокрема, належить акцентування лише початкових сторінок (Валуєнко, 1976: 154). Одним з вишуканих прикладів подібного рішення є «Казки Гуцульщини» (2008) з подвійним розворотним титулом, який вміщує і початок і завершення ілюстративної частини видання. На авантитулі текстові дані подані в урочистій формі: написи вміщені у витягнутий прямокутник з округлими кутами, з декоративними квітковими орнаментами зверху та знизу. Починаючи з авантитула, всі наступні сторінки також вирівняні відносно центральної осі самої сторінки. Другий титульний розгорт композиційно повторює перший, однак віддзеркаленого по горизонталі. Відтак, друга і п'ята сторінки містять назву збірки різними гарнітурами з розмежувальною лінією по середині, що закінчується різними лінійними зображеннями декоративних елементів вишивок з українських рушників. Однак, якщо композиція на другій сторінці більше нагадує авантитул за кількістю інформації, то на п'ятій сторінці присутня типова композиція одноаркушевого титула з усіма даними. Третя та четверта сторінки вміщують декоративні елементи у повному форматі, які зображують різні стильові рішення квітки в народному декоративно-прикладному мистецтві: третя – геометрична з гуцульських килимів, четверта – з вишитих рушників. Композиція звороту титула не має декоративного рішення, однак усі текстові блоки відцентровані. Тобто, у даному виданні усе візуальне різноманіття народної творчості показано читачу на початку видання через декоративне оздоблення титульних сторінок.

Під час проєктування книжкового видання обирається текстура та колір покривного матеріалу, який накладається на палітурний картон, утворюючи таким чином тверду палітурну кришку – оправу. Серед можливостей візуального поєднання оправу суцільного кольору з блоком книги інколи використовують додатковий колір на декількох сторінках, найчастіше – на титульних сторінках. Для прикладу варто згадати видання І. Франка «Чим пісня жива» (1978) з ілюстраціями В. Перевальського: на оправі зі сліпим тисненням пейзажу (з ілюстрації) використано зелений колір, який повторюється на назві в розворотному титулі, де ім'я та прізвище автора розкладено на різних сторінках. Важливо зазначити, що ілюстрація, що зображує автора поезії знаходиться не на місці фронтисписа (ліва сторінка розгортки), а винесена на авантитул, та за розміром дорівнює внутрішній ілюстрації. Разом із цим потенційна інформація, яка розміщується на авантитулі (назва твору в

даному випадку), також виконана зеленим кольором та перенесена на п'яту сторінку – на один розгорт із зворотом титула. Таке перенесення елементів зі сторінок утворює незвичний і більш поступовий ритм книги, оскільки на звороті псевдоавантитула викладена ілюстрація малого розміру що дає можливість розташувати спускову полосу на правій ударній сторінці.

Серед сучасних видань завдяки збільшенню комплектуючої частини титула можна зустріти перенесення інформації із звичного розташування на титульних сторінках на інші додаткові. До подібного рішення можна віднести видання Т. Прохасько «Непрості» (2023) в оформленні Ю. Табенської. Титульні сторінки книги налаштовують читача на знайомство з альтернативною міфологією Гуцульщини: на авантитулі розміщено ілюстрацію з меблевим гарнітуром як запрошення увійти до об'ємно просторового наповнення книги, на титульному розгорті якої розміщено виконану у художньому коліжі мапу міста Ялівець, де розгортаються події книги з назвою міста на лівій сторінці. Дані з лицьового титула є мінімального наповнення (лише назва видання та прізвище автора) з ілюстративним зображенням головної героїні, оскільки поряд знаходиться інформація на звороті титула. Вихідні дані з цієї сторінки перенесені на авантитул. Тобто двоаркушевий титул книги займає не чотири сторінки, а п'ять, оскільки у даному випадку фронтиспис займає повністю усі дві сторінки, тому наповнення з лицьової сторінки перенесено на наступний розгорт.

Зі сучасним станом поліграфічних технологій книжкове видання може містити додаткові сторінки, виконані з інших матеріалів, окрім потенційної кальки як елементу захисту кольорової ілюстрації. Гарним прикладом такого рішення є подарунковий арт-бук «Скриня. Речі сили» (2019) з художнім оформленням Ю. Табенської, який є по суті каталогом найкращих взірців української спадщини для самих українців, так і презентацією для іноземних читачів усіх технічних можливостей друку в середині блоку книги. Видання містить додаткові сторінки з прозогового пластику, кальки, присутні сторінки задруковані гібридним лаком з яскраво вираженою текстурою ячної шкарлупи та додаткові сторінки з отворами, вирубленими штанцформою. Таким чином, титульний розгорт на самому початку містить додаткову приклеєну сторінку з прозогового пластику, частково задруковану, що одразу налаштовує читача на різні тактильні сприйняття. Інформація зі звороту титула перенесена на останню сторінку блоку, таким чином титул займає три візуальні сторінки і п'ять фактичних. На кольоровому авантитулі

орнаментальні кола з оправи вирішені як колеса возу в техніці колажу з текстур, квадратних паттернів та одноколірних фотографій. Титул є розгортним: на лівій сторінці представлений складний фронтиспис у вигляді плитки з фото та підписами причетних людей до випуску видання з вихідними даними, а на правій – композицію з назвою видання. На лицьовому титулі (права сторінка) після стилізованого возу (авантитул) перед читачем постає букет квітів, силуети яких узяті з народної декоративної творчості, заповнений кольоровими паттернами, які наче виринають з маленької старовинної різьбленої скрині, що представлена у вигляді чорно-білого фото на текстурі темного старовинного паперу. Тобто лицьовий титул своєю конструкцією уособлює сутність, ідею видання: кольорова назва збірки і букет, надруковані на прозовому пластику, є красою народних скарбів, які презентовані у виданні – скрині-ковчегу.

Висновок. Проаналізувавши найбільш характерні варіанти оформлення титулів друкованих українських видань, можна зробити висновок, що у більшості з них зберігаються традиції оформлення, що були розвинуті з другої половини ХХ століття до сьогодення: єдність титулів із

зовнішніми елементами, послідовність викладення інформації, велика увага до ілюстративного оформлення, яке знаходиться у контексті цілісності композиції видання. Оформлення титулів художніх видань для дорослого читача найменшим чином зазнало впливу європейських тенденцій в протипагу, зокрема, дитячій літературі, у якій все більше використовується інший порядок розташування сторінок та інше їхнє оформлення.

Визначено, що художні ілюстративні титули української книги несуть усе візуальне наповнення видання (асиметричний ритм), а мінімально ілюстровані готують читача до внутрішнього наповнення книги із заданням певного метричного ладу для усього видання. Серед побудови титульних сторінок найбільш пріоритетним є симетрична композиція на основі центральної осі сторінки, або діаметрально протилежне рішення – ритмічний розвиток плям (зображення або напис) на усьому розгорті.

Таким чином, титули українських видань художньої літератури знаходяться у постійному технічному та дизайнерському оновленні і, разом з цим, зберігають найкращі традиції вітчизняної видавничої справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валуєнко Б. В. Архітектура книги. Київ : Мистецтво, 1976. 344 с.
2. ДСТУ 8344: 2015 Видання. Основні елементи. Терміни та визначення понять. [Чинний від 2017-07-01]. Вид. офіц. Київ : УкрНДНЦ, 2017. 35 с.
3. Книгознавство. Термінологічний словник (редакційно-видавнича справа, журналістика, поліграфія, видавничий бізнес, інформаційно-бібліотечна діяльність) : навч. вид. / за заг. ред. В. О. Жадька. Київ : Експрес-Поліграф, 2012. 304 с.
4. Низовий М. А. Вступ до книгознавства : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 144 с.
5. Перевальський В. Труді і дні Володимира Юрчишина. *Пам'яті Володимира Юрчишина: Статті, Спогади, Листи* : збірник / упоряд.: І. Дудник та ін. Київ : Музей книги і друкарства України, 2018. С. 63–85
6. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця : практ. посіб. Київ : Наша культура і наука, 2005. 500 с.
7. Федорук О. Перше видання Шевченкових «Гайдамаків»: Історія книжки. Київ : Критика, 2013. 152 с.
8. István R.-V. A könyv komédiája. Budapest : Gondolat Kiadó. 1959. 341 p.
9. Tschichold J. Ausgewählte Aufsätze über Fragen der Gestalt des Buches und der Typographie. Basel : Birkhäuser, 1975. 216 s.

REFERENCES

1. Valyenko B. V. (1976) Arhitektura knigi [Architecture book]. Kyiv : Mystetstvo. 344 p. [in Ukrainian].
2. DSTU 8344: 2015 (2017) Vydannia. Osnovni elementy. Terminy ta vyznachennia poniat [Edition. Basic elements. Terms and definitions.]. [Chynnyi vid 2017-07-01]. Vyd. ofits. Kyiv : UkrNDNTs. 35 p. [in Ukrainian].
3. Zhadko V. O. (2012) Knyhoznavstvo. Terminolohichni slovnyk (redaktsiino-vydavnycha справа, zhurnalistyka, polihrafiia, vydavnychiy biznes, informatsiino-bibliotekna diialnist) : navch. vyd. [Bibliology. Terminological dictionary (editorial and publishing business, journalism, printing, publishing business, information and library activities) : manual] Kyiv : Ekspres-Polihraf. 304 p. [in Ukrainian].
4. Nyzovyi M. A. (2009) Vstup do knyhoznavstva : navch. posib. [Introduction to bibliology: manual] Kyiv : Kondor. 144 p. [in Ukrainian].
5. Pereval'skyi V. (2018) Trudy i dni Volodymyra Yurchyshyna [Works and days of Vladimir Yurchyshyn]. Pamiati Volodymyra Yurchyshyna: Stati, Spohady, Lysty: zbirnyk / uporiad.: I. Dudnyk ta in. Kyiv : Muzei knyhy i drukarstva Ukrainy. pp. 63-8. [in Ukrainian].
6. Tymoshyk M. (2005) Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia : prakt. posib. [A book for authors, editors, publishers] Kyiv : Nasha kultura i nauka. 500 p. [in Ukrainian].
7. Fedoruk O. (2013) Pershe vydannia Shevchenkovykh "Haidamakiv": Istoriia knyzhky [The first edition of Shevchenko's "Haidamaks": The history of the book]. Kyiv : Krytyka. 152 p. [in Ukrainian].
8. István R.-V. (1959) A könyv komédiája. [The comedy of the book.] Budapest : Gondolat Kiadó. 341 p. [in Hungarian]
9. Tschichold J. (1975) Ausgewählte Aufsätze über Fragen der Gestalt des Buches und der Typographie. [Selected essays on questions of book design and typography] Basel : Birkhäuser. 216 s. [in German].

УДК 7.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-18>**Анастасія КУЦЕНКО,***orcid.org/0000-0001-8157-6156**аспірантка, асистент кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) inastyia394@gmail.com***Оксана ПАСЬКО,***orcid.org/0000-0002-0729-5521**кандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) byslenkoo@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ ГРАФІЧНОГО ІНТЕРФЕЙСУ (GUI) ВЕБ-САЙТУ

У статті проаналізовано графічний інтерфейс користувача (GUI) і загальні області його застосування. GUI використовується в операційних системах, мобільних пристроях, веб-сайтах, додатках, іграх та інших сферах. Виявлено що графічний інтерфейс надає користувачам візуальне представлення базових функцій та процесів, що значно спрощує використання складних програмних можливостей для непрофесійних користувачів. Графічний інтерфейс користувача (GUI) є важливим елементом сучасних програмних продуктів і комп'ютерних систем. З'ясовано що застосування принципів графічного дизайну, таких як типографіка, колір, композиція та послідовність, сприяють створенню не тільки візуально привабливого, але й зручного для користувачів графічного інтерфейсу (GUI). Врахування принципів графічного дизайну допомагає покращити сприйняття інтерфейсу, забезпечити зручну навігацію та полегшити взаємодію користувача з програмним продуктом. У ході дослідження розглянуто важливість включення користувачів у процес дизайну та тестування графічного інтерфейсу (GUI). Залучення реальних користувачів дозволяє отримати цінні відгуки та пропозиції щодо вдосконалення інтерфейсу. Встановлено що застосування методів, таких як когнітивний огляд і евристична оцінка допомагають виявити потенційні проблеми і пропозиції щодо вдосконалення інтерфейсу. Також, з'ясовано що враховуючи потреби та вподобання користувачів, дизайнери мають змогу створити інтуїтивно зрозумілий та легкий у використанні інтерфейс. Доведено що графічний інтерфейс користувача (GUI) є невід'ємною частиною сучасного програмного забезпечення та інших технологічних рішень, а також надає користувачам зручну та інтуїтивно зрозумілу взаємодію з комп'ютерними системами.

Ключові слова: графічний інтерфейс користувача (GUI), веб-дизайн, веб-сайт, інформаційні технології (IT), графічний дизайн, адаптивний веб-дизайн.

Anastasiia KUTSENKO,*orcid.org/0000-0001-8157-6156**Postgraduate, Assistant at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) inastyia394@gmail.com***Oksana PASKO,***orcid.org/0000-0002-0729-5521**Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) byslenkoo@ukr.net*

SPECIAL FEATURES OF GRAPHICAL USER INTERFACE (GUI) WEBSITE

The article analyzes the graphical user interface (GUI) and the general areas of its application. GUI is used in operating systems, mobile devices, websites, applications, games, and other fields. It has been found that the graphical interface provides users with a visual representation of basic functions and processes, greatly simplifying the use of

complex software capabilities for non-professional users. The graphical user interface (GUI) is an important element of modern software products and computer systems. It has been determined that the application of graphic design principles such as typography, color, composition, and sequence contributes to the creation of a visually appealing and user-friendly graphical interface (GUI). Considering the principles of graphic design helps improve interface perception, provide convenient navigation, and facilitate user interaction with the software product. The research highlights the importance of involving users in the design and testing process of the graphical interface (GUI). Involving real users allows obtaining valuable feedback and suggestions for interface improvement. It has been established that the application of methods such as cognitive walkthrough and heuristic evaluation helps identify potential issues and suggestions for interface enhancement. Furthermore, it is found that by considering the needs and preferences of users, designers have the ability to create an intuitive and easy-to-use interface. It is proven that the graphical user interface (GUI) is an integral part of modern software and other technological solutions, providing users with a convenient and intuitively understandable interaction with computer systems.

Key words: *graphical user interface (GUI), web design, website, information technology (IT), graphic design, adaptive web design.*

Постановка проблеми. Веб-сайти є одним із основних видів графічного інтерфейсу користувача який створюється графічними дизайнерами. Графічний дизайнер є одним із провідних фахівців який в сучасних умовах цифровізації повинен володіти навичками використання сучасних інструментів для проектування графічних інтерфейсів веб-сайтів.

Від проектування графічного інтерфейсу веб-сайту залежить здатність задовольняти потреби користувачів. Як правило ефективне проектування залежить від досліджень користувацького досвіду і переваг групи уподобань, емоційно-образного типу мислення відносно сприйняття.

На сьогоднішній день бракує систематизованої інформації щодо закономірностей проектування та особливостей взаємозв'язку графічного інтерфейсу веб-сайту з графічним дизайном.

Актуальність поставленої проблеми зумовлена тим, що швидкий розвиток інформаційних технологій у сфері графічного дизайну призвів до вдосконалення та зростання необхідності формування закономірностей, вимог та норм у проектуванні сучасних інтерфейсів веб-сайтів.

Аналіз досліджень. Враховуючи те, що графічний інтерфейс веб-сайтів – це відносно новий напрямок в Україні, кількість бібліографічних джерел лімітована. Переважна кількість присвячена в основному програмуванню та використанню веб-сайтів.

Серед авторів, що досліджували різноманітні аспекти графічних інтерфейсів користувача можна відмітити роботи професора Дональда Нормана, який досліджував взаємодію між користувачами і комп'ютерами, а також розробив концепції які полегшили цю взаємодію. Дональд Норман запропонував концепцію Видимого знання (visible knowledge), яка відображається відносно елементів інтерфейсу які показують користувачеві, для того щоб допомогти йому зрозуміти як використовувати систему.

Роботи дизайнера та інженера Стіва Круга стосовно графічного інтерфейсу користувача значно поліпшили спосіб взаємодії між користувачем та комп'ютером і стали основою для подальших розробок в галузі інформаційних технологій.

Американський програміст та дизайнер Алан Купер розглядав проблеми сучасних програмних продуктів, які полягали в тому, що їх графічні інтерфейси були складно спроектовані та незрозумілі для користувачів. Варто відзначити що Алан Купер розробив перший в світі графічний інтерфейс користувача для операційної системи Xerox Star, що була випущена в 1981 році.

Праця Джона Керрола та Марка Россона досліджує взаємодію між людьми та технологіями в контексті навчання, інновацій та розвитку. Монографія Джейкоба Нільсена та Хоара Лорангера "Prioritizing Web Usability" присвячена питанням веб-сумісності та методикам її покращення.

Публікація Емілі Шейд "Responsive Web Design (RWD) and User Experience" присвячена темі адаптивного дизайну веб-сайтів та його впливу на користувацький досвід.

Наявність вищезазначених наукових праць, публікацій і монографій відносно різних аспектів проектування графічних інтерфейсів веб-сайтів є основою проектування ефективних веб-сайтів. Поза увагою вчених залишилась недостатньо вирішеною проблема застосування графічного дизайну при проектуванні інтерфейсів веб-сайту, який має вагомe значення у забезпеченні ефективної взаємодії користувача з веб-сайтом.

Мета статті. Головною метою роботи є аналіз графічного інтерфейсу користувача веб-сайту, вимог та норм у проектуванні веб-сайтів, а також розкритті важливих аспектів взаємодії користувачів з графічним інтерфейсом для підвищення ефективності. Проаналізувати та визначити особливості проектування і принципи графічного дизайну які застосовуються при створенні графічних інтерфейсів веб-сайту.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку із стрімким розвитком інформаційних технологій, за останні десятиліття з'явився новий простір комунікацій між людьми та машинами, який задовільняє людські потреби. Значна кількість видів людської діяльності, а саме у сфері графічного дизайну стала підпорядкована засобам інформаційних технологій. Основне місце серед них посідає дизайн інтерфейсів, метою якого є створення ефективного графічного інтерфейсу веб-сайту.

Дизайн інтерфейсів (UI – User Interface) – це процес створення естетичного та функціонального вигляду програмного інтерфейсу, який дозволяє користувачеві взаємодіяти з програмою або веб-сайтом (Norman, 1988: 1). Дизайн інтерфейсів включає в себе розробку графічного дизайну, забезпечення легкої навігації, організації інформації, визначення інтерактивних елементів інтерфейсу та їхньої поведінки, а також забезпечення користувача зрозумілими та логічними інструкціями.

Одним із основних видів дизайну інтерфейсів є графічний інтерфейс користувача, що включає в себе різноманітні графічні елементи, які допомагають користувачеві взаємодіяти з програмним забезпеченням, або веб-сайтом. Графічні інтерфейси користувача (GUI) є основним засобом взаємодії користувачів з програмними додатками. Розробка ефективних GUI – це складне завдання, яке вимагає дослідження потреб та уподобань користувачів. Графічні інтерфейси користувача (GUI) стали предметом сучасних досліджень, що призвело до виникнення значної кількості інструментів та технік для створення та оптимізації інтерфейсів.

Створення ефективних GUI вимагає спеціалізованих інструментів, які дозволяють дизайнерам створювати візуальний вигляд для функцій програмного забезпечення. Для створення GUI доступний широкий спектр інструментів які пропонують різні функціональності і призначені для різних методів використання. Один з найбільш використовуваних інструментів для створення GUI є Adobe XD. Він служить комплексним середовищем проектування, що дозволяє дизайнерам створювати інтерактивні прототипи інтерфейсів (Adobe, 2021: 2). Інші популярні інструменти включають Sketch, Figma та InVision, які пропонують подібну функціональність та стали стандартними інструментами для дизайну графічного інтерфейсу веб-сайту.

Для конструювання графічних інтерфейсів веб-сайту використовують інструменти Bootstrap та Foundation, які пропонують попередньо розроблені шаблони та бібліотеки елементів інтерфейсу користувача, що дозволяє дизайнерам швидко

створювати адаптивні та візуально привабливі веб-сайти.

Проектування GUI розширюється за межами традиційних інтерфейсів робочого столу і включає веб-сайти та мобільні додатки, віртуальну і доповнену реальність та голосові інтерфейси. На сьогодні створення GUI для мобільних додатків має важливе значення, тому що мобільний телефон є основним засобом доступу до цифрового контенту для багатьох користувачів (Dix, Finlay, Abowd, Beale, 2004: 3).

Віртуальна та доповнена реальність відкрила нові можливості для дизайну графічних інтерфейсів користувача, які дозволяють користувачам взаємодіяти з віртуальними середовищами та об'єктами у тривимірному просторі (Habgood, Ainsworth, Benford, 2005: 4).

Голосові інтерфейси набули популярності з пристроями Amazon's Alexa та Google Home, які дозволяють користувачам взаємодіяти з програмними додатками та пристроями за допомогою голосових команд (Pruitt, Adlin, 2006: 5).

Процес створення GUI включає важливі дослідні етапи проектування, кожен з яких вимагає уважного розгляду деталей інтерфейсу. Першим етапом проектування дизайну графічного інтерфейсу (GUI) є проведення досліджень для розуміння потреб та уподобань користувачів. Етап дослідження включає визначення цільової аудиторії та вивчення поведінки, цілей та очікувань користувачів. Саме це допомагає дизайнерам визначити функції, які є пріоритетними для користувачів (Carroll, Rosson, 2016: 6).

Наступний етап планування визначає обсяг проекту, встановлює цілі та завдання і їх терміни виконання. Планування передбачає співпрацю із зацікавленими сторонами, щоб забезпечити відповідність проекту зазначеним цілям та очікуванням. Етап планування, також передбачає розробку стратегії контенту та визначення напрямку візуального дизайну (Garrett, 2010: 7).

Етап “wireframing” передбачає створення базової структури інтерфейсу, включаючи розташування контенту, елементів навігації та інших візуальних елементів дизайну (Almiron, Sanchez, Paez, Gomez, 2020: 8). Wireframing зосереджений на структурних аспектах інтерфейсу, а саме навігаційне меню, розташування елементів інтерфейсу (текстові блоки, зображення, кнопки, форми та інші), композиція, функціональність, типографіка і кольорова схема.

Четвертий етап прототипування передбачає створення детальнішої версії інтерфейсу із застосуванням кольорів, типографіки та інших

елементів графічного дизайну. Прототипи інтерфейсу дозволяють дизайнерам перевірити функціональність та отримати відгуки від користувачів. Прототипи можуть бути простими статичними макетами або інтерактивними прототипами, створеними за допомогою інструментів, таких як Adobe XD та Figma (Lee, Kim, 2018: 9).

Заключний етап тестування передбачає оцінку використовуваності і ідентифікацію проблем які потребують уваги. Тестування може включати різні методи перевірки використовуваності, а саме евристичну оцінку, когнітивний огляд, А/В-тестування та опитування користувачів (Nielsen, Loranger, 2006: 10). Дотримуючись практик кожного етапу створюються інтерфейси які є не тільки естетично привабливими, а і зручними у використанні.

Сучасні дизайнери приділяють особливу увагу естетичному аспекту проектування графічних інтерфейсів користувача, застосовуючи принципи графічного дизайну. Саме застосування принципів графічного дизайну при створенні графічних інтерфейсів покращує взаємодію користувача з програмними додатками. Використання кольору, типографіки, композиції та зображення створює візуально привабливий і ефективний у використанні графічний інтерфейс веб-сайту.

Колір в дизайні GUI веб-сайту має вагомe значення, оскільки він викликає асоціації та впливає на поведінку користувача. Забезпечення контрасту між кольором фону і переднього плану підвищує читабельність тексту для користувачів веб-сайту (Lee, Kim, 2018: 11). Використання кольорів також може передавати певний зміст користувачам веб-сайту. У свою чергу червоний колір вказує на помилки, а зелений – на успіх.

Проектування графічного інтерфейсу веб-сайту розпочинається з композиційного розташування контенту на сторінках веб-сайту, навігаційної панелі, кнопок і посилань, а також створення форм зворотного зв'язку та інших елементів інтерактивності. Зазначені елементи конструкції графічного інтерфейсу веб-сайту повинні бути інтуїтивними та відповідати стандартним конвенціям, щоб зменшити когнітивне навантаження користувача (Nielsen, Loranger, 2006: 10).

Консистентність має вагомe значення в дизайні графічного інтерфейсу користувача веб-сайту, оскільки вона допомагає користувачам ефективно використовувати навігацію. Забезпечення консистентності елементів графічного дизайну таких як, типографіка, кольори та композиція, допомагає зменшити когнітивне навантаження користувача та підвищує ефективність взаємодії з веб-сайтом.

Типографіка – це важливий аспект дизайну GUI, головною метою є досягнення читабельності тексту на сторінках веб-сайту. Для досягнення мети розмір шрифту, інтервал між рядками та міжсимвольний інтервал повинні бути ретельно збалансовані (Almiron, Rodriguez, Calvo, 2020: 12). Для GUI зазвичай вибирають шрифти без засічок, оскільки вони легко читаються на екранах пристроїв. Однак, важливо розглядати контекст в якому буде використовуватися GUI та обирати шрифти які відповідають цільовій аудиторії (Lupton, 2010: 13).

Створення зображень та піктограм також є важливим аспектом дизайну GUI. Зображення та піктограми ефективно впливають на користувача і розкривають значення представленої на веб-сайті інформації. Піктограми та зображення забезпечують високий рівень інтуїтивності та допомагають користувачам зрозуміти функції елементів в інтерфейсі (Shneiderman, Plaisant, Cohen, Jacobs, 2016: 14).

Для забезпечення високого рівня інтуїтивності графічні інтерфейси веб-сайтів розробляються з урахуванням параметрів мобільних пристроїв. Масове поширення мобільних пристроїв серед користувачів зумовило попит на адаптивний веб-дизайн (Almiron, Rodriguez, Calvo, 2020: 12).

Адаптивний веб-дизайн (Responsive web design – RWD) – це підхід до веб-розробки, який створює динамічні зміни зовнішнього вигляду веб-сайту залежно від розміру екрана та орієнтації пристрою, який використовується для перегляду веб-сайту (Schade, 2014: 15). Крім адаптивності важливим аспектом при створенні графічного інтерфейсу веб-сайту є доступність для всіх користувачів, включаючи користувачів з обмеженими можливостями (Gómez, Sancha, Larrinaga, Diaz de Ilarraza, 2019: 16).

Сфера дизайну GUI постійно розвивається та удосконалюється, з'являються нові техніки які допомагають вирішувати завдання, що виникають внаслідок появи нових технологій та потреб користувачів. Нові тенденції в дизайні GUI включають використання штучного інтелекту та машинного навчання для персоналізації інтерфейсів, використання віртуальної та доповненої реальності для створення іммерсивних інтерфейсів і використання обробки природної мови для створення розмовних інтерфейсів. Завданням сучасного дизайнера є створення ефективних та естетично привабливих веб-сайтів на основі досліджень потреб та уподобань користувачів.

Висновки. Отже, стрімкий розвиток інформаційних технологій зумовив розширення сфери графічного дизайну, продуктом діяльності якого є

інтерфейс користувача (UI). На основі дослідження визначено поняття «дизайн інтерфейсів користувача (UI)» і встановлено що одним із його основних видів є графічний інтерфейс користувача (GUI).

Дослідження вказує на те, що графічні інтерфейси є основним способом взаємодії користувачів з веб-сайтами і програмними додатками. Під час дослідження було виявлено конкретні етапи проектування ефективного дизайну (GUI), а саме дослідження, планування, макетування, прототипування та тестування.

Основу увагу дослідження зосереджено на застосуванні принципів графічного дизайну які використовуються для створення естетично привабливих і ефективних у використанні графічних інтерфейсів веб-сайту. Виявлено основні елементи графічного дизайну які забезпечують відповідність інтерфейсу веб-сайту вимогам і потребам користувачів, а саме типографіку, колір, композицію та послідовність.

При розробці ефективного графічного інтерфейсу веб-сайту необхідно враховувати такі ключові фактори як зручність використання, навігація, графічний дизайн, доступність та адаптивність для мобільних пристроїв. Встановлено що масове поширення мобільних пристроїв серед користувачів зумовило появу адаптивного веб-дизайну, який створює динамічні зміни елементів інтерфейсу веб-сайту залежно від розміру екрану та орієнтації пристрою що використовується.

Під час дослідження було виявлено перелік сучасних інструментів для проектування інтерфейсів що вимагає від фахівця з графічного дизайну володіти відповідними інструментами для певного контексту дизайну та платформи для забезпечення доступності та візуальної привабливості графічного інтерфейсу веб-сайту. Нові тенденції в дизайні GUI надають дизайнерам можливості для створення інноваційних та привабливих інтерфейсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Norman, Donald A. (1988). *The Design of Everyday Things*. Basic Books. ISBN 978-0-465-06710-7.
2. Adobe. (2021). Adobe XD. URL: <https://www.adobe.com/products/xd.html> (Last accessed: 10.02.2023) [in English].
3. Dix A., Finlay J., Abowd G., Beale R. *Human-computer interaction* (3rd ed.). Pearson. 2004. 861 с.
4. Habgood M. P., Ainsworth S. E., & Benford S. Endogenous fantasy and learning in digital games. *Simulation & Gaming*, 36(4). 2005. 483–498 с.
5. Pruitt J., & Adlin T. *The persona lifecycle: Keeping people in mind throughout product design*. Elsevier. 2006. 724 с.
6. Carroll J. M., & Rosson M. B. *Learning in Communities: Interdisciplinary Perspectives on Human Centered Information Systems*. Springer. 2016. 280 с.
7. Garrett J.J. *The Elements of User Experience: User-Centered Design for the Web and Beyond*. New Riders. 2nd edition. December 26, 2010. 192 с.
8. Almiron M., Sanchez J. C., Paez C. E., Gomez F. A. A Comparative Study of Tools for Creating User Interfaces for Mobile Applications. In *Proceedings of the 15th International Conference on Computer Systems and Technologies*. Ruse, Bulgaria. 19–20 November 2020. pp. 126-133.
9. Lee S., Kim J. Prototyping tools and the UX design process. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(11). 2018. pp. 933–944
10. Nielsen J., Loranger H. *Prioritizing web usability*. New Riders. 2006. 406 с.
11. Lee J., & Kim T. A study on the design of mobile application icons using color. *Journal of the Korea Society*. 2018.
12. Almiron M., Rodriguez E., Calvo R. A. Usability evaluation of a mobile mental health system: A case study. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36(10), 2020. pp. 905–915.
13. Lupton E. *Thinking with type: A critical guide for designers, writers, editors, & students*. Chronicle Books. 2010. 224 с.
14. Shneiderman B., Plaisant C., Cohen M., Jacobs S. *Designing the user interface: Strategies for effective human-computer interaction*. Pearson. 2016. 616 с.
15. Amy Schade. *Responsive Web Design (RWD) and User Experience*. NNgroup May 4, 2014. URL: <https://www.nngroup.com/articles/responsive-web-design-definition/> (Last accessed: 18.02.2023) [in English].
16. Gómez J., Sancha G., Larrinaga C., Diaz de Ilarraza A. Web Accessibility Evaluation of Spanish University Websites. *Journal of Web Engineering*, 18(7-9). 2019. pp. 455–481.

REFERENCES

1. Norman, Donald A. (1988). *The Design of Everyday Things*. Basic Books. ISBN 978-0-465-06710-7.
2. Adobe. (2021). Adobe XD. URL: <https://www.adobe.com/products/xd.html> (Last accessed: 10.02.2023) [in English].
3. Dix A., Finlay J., Abowd G., Beale R. *Human-computer interaction* (3rd ed.). Pearson. 2004. 861 с.
4. Habgood M. P., Ainsworth S. E., & Benford S. Endogenous fantasy and learning in digital games. *Simulation & Gaming*, 36(4). 2005. 483–498 с.
5. Pruitt J., & Adlin T. *The persona lifecycle: Keeping people in mind throughout product design*. Elsevier. 2006. 724 с.
6. Carroll J. M., & Rosson M. B. *Learning in Communities: Interdisciplinary Perspectives on Human Centered Information Systems*. Springer. 2016. 280 с.
7. Garrett J.J. *The Elements of User Experience: User-Centered Design for the Web and Beyond*. New Riders. 2nd edition. December 26, 2010. 192 с.

8. Almiron M., Sanchez J. C., Paez C. E., Gomez F. A. A Comparative Study of Tools for Creating User Interfaces for Mobile Applications. In Proceedings of the 15th International Conference on Computer Systems and Technologies. Ruse. Bulgaria. 19–20 November 2020. pp. 126–133.
9. Lee S., Kim J. Prototyping tools and the UX design process. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(11). 2018. pp. 933–944.
10. Nielsen J., Loranger H. *Prioritizing web usability*. New Riders. 2006. 406 с.
11. Lee J., & Kim T. A study on the design of mobile application icons using color. *Journal of the Korea Society*. 2018.
12. Almiron M., Rodriguez E., Calvo R. A. Usability evaluation of a mobile mental health system: A case study. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36(10), 2020. pp. 905–915.
13. Lupton E. *Thinking with type: A critical guide for designers, writers, editors, & students*. Chronicle Books. 2010. 224 с.
14. Shneiderman B., Plaisant C., Cohen M., Jacobs S. *Designing the user interface: Strategies for effective human-computer interaction*. Pearson. 2016. 616 с.
15. Amy Schade. *Responsive Web Design (RWD) and User Experience*. NNgroup May 4, 2014. URL: <https://www.nngroup.com/articles/responsive-web-design-definition/> (Last accessed: 18.02.2023) [in English].
16. Gómez J., Sancha G., Larrinaga C., Diaz de Ilarraza A. Web Accessibility Evaluation of Spanish University Websites. *Journal of Web Engineering*, 18(7-9). 2019. pp. 455–481.

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.521'37:82.09:001.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-19>**Лідія АНІСТРАТЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3488-6159*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри японської мови і перекладу

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *lidiyaan3@gmail.com***МЕТАФОРА ТА МЕТОНИМІЯ ЯК СПОСОБИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ
ЯПОНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

У статті досліджуються метафоричний та метонімічний способи термінотворення японської літературознавчої термінології. На матеріалі 756 термінологічних одиниць, за допомогою методу квантитативного аналізу, встановлюється кількісне та відсоткове співвідношення термінів-метафор та термінів-метонімії відносно загальної кількості досліджуваних термінів. Було виявлено 18 одиниць (або 2,4% від загальної кількості) метафоричного походження і 8 одиниць (або 1,1% від загальної кількості) термінів, утворених за допомогою метонімії. Було встановлено, що частина термінів-метафор прийшла до наших часів ще від перших літературних творів, записаних японськими поетами у VIII ст. н. е., зокрема *kokoro* 心 «серце», «душа», *mono-gokoro* 物心 «душа речей» тощо. Водночас виявлено та проаналізовано дві групи термінів-метафор у японському літературознавстві. До першої групи належать нейтральні та «високі», або «естетичні», терміни, створені здебільшого митцями Хей-ану, які додержувались аристократичних традицій, та поетами жанру *renga*, як-от: *yoha* 余波 (досл.: «хвилі після бурі»), *nioi* 匂 (досл.: «аромат») тощо. Авторами іншої групи термінів-метафор – «низької», «гумористичної», за нашими спостереженнями, були переважно поети віршів *haikai*, які, як відомо, цінували влучний жарт. Ці літературознавчі терміни представлені такими прикладами: номері 滑り (досл.: «слизький»), *shiokarashi* 塩辛し (досл.: «пересолений») тощо. Вказується на наявність експресивного та етнокультурного забарвлення проаналізованих термінів-метафор японського літературознавства, що може слугувати для окремих досліджень у культурологічному аспекті. Терміни, утворені шляхом метонімії, представлені переважно одиницями, що містять у своєму складі числівник і здебільшого будуються за моделлю «числівник + іменник» (наприклад: *senku* 千句/досл.: «тисяча строф»/).

Ключові слова: метафора, метонімія, термінологія, японська мова, термінотворення, японська література.

Lidiia ANISTRATENKO,*orcid.org/0000-0002-3488-6159*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Japanese Language and Translation

Borys Grinchenko Kyiv University

(Kyiv, Ukraine) *lidiyaan3@gmail.com***METAPHOR AND METONYMY AS WAYS OF TERM FORMATION
OF JAPANESE LITERARY TERMINOLOGY**

The article examines the metaphorical and metonymic methods of term formation in Japanese literary terminology. Based on the material of 756 terminological units, with the help of quantitative analysis method, the quantitative and percentage ratio of metaphor terms and metonymy terms in relation to the total number of studied terms is established. 18 units (or 2.4% of the total number) of metaphorical origin and 8 units (or 1.1% of the total number) of terms formed using metonymy were found. It was established that some of the metaphor terms had reached our day from the first literary works written by Japanese poets in the 8th century A. D., for instance *kokoro* 心 “heart”, “soul”, *mono-gokoro* 物心 “soul of things”, etc. At the same time, two groups of metaphor terms in Japanese literary studies were identified and analyzed. The first group includes neutral and “high” or “aesthetic” terms created mostly by Hei-an artists who adhered to aristocratic traditions and by *renga* poets, for example, *yoha* 余波 (literally: “waves after the storm”), *nioi* 匂 (literally: “fragrance”), etc. According to our observations, the authors of another group of metaphor terms – “low”, “humorous” – were mainly poets of *haikai* poems, who, as it is known, appreciated a good joke. These literary terms are represented by the following examples: *numeri* 滑り (literally: “slippery”), *shiokarashi* 塩辛し (literally: “oversalted”), etc. The research indicates the presence of expressive and ethno-cultural coloring of the analyzed metaphor terms of

Japanese literary studies, which can serve for individual studies in the cultural aspect. Terms formed by metonymy are mainly represented by units that contain a numeral in their composition and are mostly built according to the "numeral + noun" model (for example: senku 千句/literally: "thousand verses"/).

Key words: *metaphor, metonymy, terminology, Japanese language, term formation, Japanese literature.*

Постановка проблеми. Метафоричні та метонімічні терміни, які мають глибинні етнокультурні корені, безумовно викликають зацікавленість як лінгвістів, так і літературознавців, культурологів, істориків. Відомо, що японська художня література багата образністю, асоціативними підтекстами, зв'язком з естетичними категоріями. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена потребою розуміння не лише природи японських метафоричних та метонімічних літературознавчих термінів, а й етнокультурних глибин, закладених в основу створення і ретельного збереження японцями термінологічних одиниць національного літературознавства.

Аналіз досліджень. Метафора та метонімія як чинники формування галузевої термінології неодноразово ставали об'єктами дослідження науковців, зокрема на матеріалі геологічної термінології (Венгринюк, Васильєв, 2018), медичної термінології (Клочко, Ісаєва, 2020), пожежної термінології (Губич, 2018) тощо. Під час дослідження спиратимемося на праці теоретиків термінознавства (Д'яков, 2000; Кияк, 2008; Кияк, 2009; Faber, 2022) та на дослідження у галузі словотвору японської мови (Kitagawa, 2021; Nagano, 2018; Sherly, 2023; Wakaki, 2009; Zaw, 2020). Окремого комплексного дослідження метафори та метонімії у японській літературознавчій термінології, за нашими даними, не проводилося.

Джерельною базою є 756 найуживаніших японських літературознавчих термінів, які охоплюють усі періоди існування японського літературознавства. Ці одиниці були відібрані нами для укладання «Словника японських літературознавчих термінів» (Аністратенко, Бондаренко, 2012).

Мета дослідження – це встановлення кількісного та відсоткового складу метафоричних та метонімічних термінів, відносно до одиниць, утворених шляхом залучення інших типів термінотворення у фаховій мові японського літературознавства. Разом з тим маємо на меті охарактеризувати основні типові групи виявлених метафор.

Для досягнення вище зазначеної мети дослідження послуговуємось методом словотвірного аналізу (для встановлення механізму творення терміну), методом квантитативного аналізу (для отримання кількісних та відсоткових показників термінологічних одиниць метафоричного та метонімічного типів термінотворення) та описовим

методом (для класифікації та інтерпретації мовних явищ у синхронії).

Виклад основного матеріалу. Сучасна філософська енциклопедія, спираючись на досвід поколінь, тлумачить метафору (від грец. *metaphora* – «перенесення», «образ») як перенесення якостей одного предмета (явища або аспекту буття) на інший за принципом їхньої схожості у кількісному відношенні або за контрастом (Кравець, 2023). У сучасній лінгвістиці поняття метафори інтерпретується як найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, втілення мовної економії, семіотична закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь розумінні (Селівонова, 2006: 326).

Нам відомо, що класична японська література надзвичайно багата на асоціації, підтексти, образи-символи. Існує ціла система усталених асоціацій, які беруть свій початок від середньовіччя і сьогодні видаються окремими словниками поетичних асоціацій. Така любов японців до асоціативності створює поживне підґрунтя для продукування метафор та метонімії – зокрема – і як термінологічних одиниць літературознавства.

Чітко диференціювати ту чи іншу одиницю як метафору часто буває досить складно, оскільки деякі одиниці мають суміжні якості з іншими лексико-семантичними способами термінотворення – розширенням або звуженням значення слова. У нашій джерельній базі виявлено 18 термінологічних одиниць (або 2,4% від загальної кількості), утворених шляхом метафоризації. З огляду на те, що ці терміни мають якісно протилежну семантику, пропонуємо класифікувати їх як дві окремі групи: 1) піднесено-поетичного та нейтрального забарвлення (зустрічаються у термінології класичних жанрів); 2) низького, побутового колориту (характерні для літератури доби Едо, у негативній критиці для означення поетичних огріхів віршів *хайкай* або *ренга*).

Проаналізуємо першу групу «високих» та нейтральних термінів-метафор. Зазначимо, що до неї належать досить неоднорідні за часом створення та за жанровою приналежністю термінологічні одиниці. Зокрема, способом метафоризації утворювалися деякі найдавніші терміни, наприклад: *kokoro* (心, досл.: «серце», «душа») – душа вірша (один із базових термінів середньовічної поезики

вака, який охоплював такі поняття, як ідея, тема, концепція, емоційний зміст вірша). Також елемент 心 «кокоро» входить до низки інших метафоричних термінів, зокрема:

кара-гокоро (漢心, досл.: «китайське серце») – філософсько-естетична категорія, що базувалась на китайських принципах естетики та етики, за якими поведінка людини підпорядковувалась нормам конфуціанської моралі;

моно-гокоро (物心, досл.: «душа речей») – естетична категорія, яка означає внутрішню емоційну суть предметів, явищ, живих істот. Поняття моно-гокоро виникло у давнину під впливом синтоїської віри в те, що в кожній речі (моно) живе своє божество (*ками*). Із *моно-гокоро* пов'язано поняття аваре, яке на думку японців виникає як наслідок *моно-гокоро*.

Інший давній метафоричний термін *кото-дама* (言霊, досл.: «душа слова») зафіксовано ще в поетичній антології «Ман-йо-шю». *Котодама* – категорія японської поезики *вака*, яка означала «магію слів» і тісно пов'язувалась з синтоїстськими уявленнями про те, що окремі слова, як і речі, теж мають душу, а, відповідно, і магічну властивість викликати дух синтоїстських богів та божественних предків, які своїми діями могли втручатися в повсякденне життя людей і впливати на перебіг не лише сучасних, але й майбутніх подій.

Способом метафоризації утворені також терміни на позначення композиційних прийомів класичної середньовічної прози. Вибір способу метафори для творення термінів на позначення засобів класичної прози, на нашу думку, зумовлений тяжінням хей-анського письменства до високого естетизму, образності та асоціативності, а також прагненням сучасних японських літературознавців, які ретроспективно створюють середньовічні терміни, до стилізації новостворених термінологічних одиниць під естетичні смаки придворних письменників. Наведемо кілька прикладів подібних одиниць:

- *йоха* (余波, досл.: «хвилі після бурі», «наслідки», «відголосок») – «останні хвилі» – прийом композиційного закінчення у класичній японській прозі;

- *мусубі* (結び, досл.: «вузол») – розв'язка (композиційний прийом, яким завершується розповідь);

- *цугіхаші* (継ぎはし, досл.: «лата», «латка») – композиційний прийом «накладання», «нанизування» одного сюжету на інший у п'єсах йокьюку;

- *шю-шяку* (主客, досл.: «гість-господар») – спосіб сюжетної композиції, за яким розкриття основної теми твору («господар») відбувається за допомогою іншої, другорядної теми («гість»).

Цей прийом вживається і як засіб характеристики героїв: образів головного героя протиставляється образ менш значного з погляду фабули персонажа. Наприклад, у романі «Генджі-моногатарі» Мурасакі Шікібу характеризує головного героя шляхом порівняння з його однолітком, другом і суперником То-но Чюдзьо.

У наступні після Хей-ан епохи метафора як спосіб термінотворення широко вживалась у творенні засобів, різновидів та стилів поетичного жанру ренга. На відміну від авторів термінів-метафор попередньої доби хей-анських аристократів, творці метафоричних одиниць епохи панування ренга, за нашими спостереженнями, уже не дотримуються канонічних правил естетики. Натомість у складі термінів поряд із одиницями, утвореними шляхом перенесення значення від вишуканих реалій, з'являються фахові слова, які мають за основу лексичні одиниці на позначення досить простих (буденних) понять. Наведемо приклади термінів-метафор на позначення різних композиційних прийомів та різновидів віршів *ренга*:

- *ебіра* (箆, досл.: «сагайдак») – *ренга*, яка складається із 24-х строф, записується на двох аркушах (*орі*) і, як правило, містить дві строфи, присвячені квітам (хана-но ку, 花の句) і дві – місяцю (*цукі-но ку*, 月の句);

- *кагеро* (蟬蛸, досл.: «муха-одноденка») – *ренку* із 28 строф, у якій 6 і 8 строфи поділені на пари по 3 і 4 рядки;

- *каорі* (薫り, 香り, досл.: «аромат») – зв'язок між строфами *ренга*, який полягає у зображенні одного почуття за допомогою різних образів;

- *мічисуджі* (道筋, досл.: «шлях», «маршрут») – логічна послідовність у поєднанні строф віршового ланцюжка *ренга*;

- *нітеку* (遁句, досл.: «строфа-втікачка») – специфічна строфа *ренга*, яку додають у ролі посередника між двома строфами у тому випадку, коли після першої строфи (*маеку*) наступному поетові складно написати другу строфу. За формою *нітеку* є повноцінною строфою, проте виконує роль перехідного містка, якому не надають великої уваги та художньої виразності;

- *ніой* (匂, досл.: «аромат») – один із принципів поєднання строф *ренга*, за яким суміжні строфи пов'язуються спільним настроєм, емоційним забарвленням тощо, на противагу строфам, поєднаним спільними образами та лексикою;

- *омугаеші* (おうむがえし, досл.: «відповідь папуги») – спосіб поєднання строф *ренга*, який полягає у повторі строфи попередника із незначною зміною, що докорінно змінює зміст усього вірша *ренга*;

• *хайшірі* (走り, досл.: «біг», «рух») – один із принципів поєднання строф ренга, який полягає у доповненні віршового ланцюжка яскравою деталлю, що змінює настрій і тему вірша, задаючи йому новий напрям.

Терміни-метафори другої групи – побутової – зазвичай базуються на негативних образах, часто досить натуралістичних. Терміни, згадані вище, вживаються для позначення поетичних огріхів у віршах переважно комічних жанрів. Формувалися ці терміни за доби Едо у середовищі містян, де цінувався дотепний жарт. Одним із авторів таких термінів-метафор був відомий поет жанру *хайкай* – Йоса Бусон. Наведемо кілька прикладів, термінів, що вживаються у негативній критиці *хайкай*:

• *йодаре* (涎, досл.: «слина») – банальний, неоригінальний вірш; термін був запроваджений поетом і теоретиком Йоса Бусоном (1716–1783); синонім – *нумері*;

• *нумері* (滑り, досл.: «слизький») – вірш, написаний у неоригінальному, банальному стилі; термін був запроваджений поетом і теоретиком Йоса Бусоном;

• *шіокараші* (塩辛し, досл.: «пересолений») – вірш, переобтяжений образами, складними каламбурами або застарілою лексикою;

• *шісаіраші* (しさいらし, досл.: «величатися») – вірш, написаний у зарозумілій, помпезній, занадто пишній манері.

Отже, ми виявили та проаналізували термінологічні одиниці, утворені шляхом метафоризації, які пропонуємо розглядати як дві якісно полярні групи: 1) піднесено-поетичного та нейтрального забарвлення; 2) низького, побутового колориту. За нашими спостереженнями, одиниці першої групи метафоричних одиниць зустрічаються у термінології класичних жанрів, а терміни другої групи характерні для негативної критики комічних поетичних жанрів доби Едо (зокрема, *хайкай*). Більшість проаналізованих метафоричних термінів японського літературознавства мають експресивне та етнокультурне забарвлення і можуть слугувати матеріалом для культурологічних досліджень.

Поряд із проаналізованою вище метафорою як способом термінотворення, у термінознавстві відомий ще один різновид лексико-семантичного словотвору – *метонімічний*. Сучасна лінгвістична енциклопедія визначає метонімію (від грец. *μετόνυμια* – «перейменування») як найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотичну закономірність, що виявляється у перенесенні позначень одного компонента події на інший, перенесенням значення частини на ціле й цілого на частину за суміжністю в межах однієї ситуації (Селіванова, 2006: 346).

У результаті метонімії з'являються нові значення слова на базі суміжності ознак (Зарицький, 2004: 64). Отже, підґрунтям метонімії служить наявність зв'язків між категоріями та поняттями у мисленні людини (Селіванова, 2006: 346).

На відміну від когнітивної метафори, когнітивна природа метонімії полягає в застосуванні знака одного поняття на позначення іншого в межах однієї ситуації або предметної сфери (метафора завжди обирає знаки з іншої предметної сфери) (Селіванова, 2006: 346). У моделях утворення метафор переважають узуальні, мовні значення, а в моделях метонімічних утворень – оказіональні вживання.

У досліджуваній джерельній базі нам вдалося відшукати 8 термінологічних одиниць, утворених за допомогою метонімізації. Наведемо кілька прикладів метонімічних одиниць японської літературознавчої термінології:

• *міцу-моно* (三物, досл.: «три речі») – *ренга*, яка має у своєму складі лише три строфи: хокку, маеку і дайсан;

• *рокку* (六句, досл.: «шість строф») – сучасна форма *ренку*, яка записується по шість строф на кожній сторінці спеціального зошита;

• *роккасен* (六歌仙, досл.: «шість безсмертних») – шість видатних поетів доби Хей-ан, творчість яких аналізує та оцінює Кі-но Цураюкі у своїй відомій передмові до поетичної антології «Кокін-вака-шю»;

• *сангін* (三吟, досл.: «трое») – *ренга*, складена трьома авторами;

• *сенку* (千句, досл.: «тисяча строф») – *ренга*, що має тисячу строф.

Як бачимо, у наведених прикладах терміни, утворені шляхом метонімізації, здебільшого будуються за моделями: «числівник + іменник», «числівник».

Висновки. Отже, за результатами здійсненого квантитативного аналізу, виявлено, що шляхом метафоризації утворено 18 одиниць (або 2,4% від загальної кількості), способом метонімізації – 8 термінів (або 1,1% від загальної кількості). Серед цієї кількості термінів наявні одиниці, запозичені до фахової мови літературознавства з інших терміносистем: естетики, художнього мистецтва, буддизму та синтоїзму. Шляхом лінгвістичного спостереження було встановлено приналежність деяких метафоричних термінів до найдавнішого шару базових термінологічних одиниць японської літератури, які зафіксовані у перших поетичних трактатах. Було охарактеризовано основні типові групи виявлених метафор: 1) піднесено-поетичного та нейтрального забарвлення; 2) низького, побутового колориту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аністратенко Л. С., Бондаренко І. П. Словник японських літературознавчих термінів. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 208 с.
2. Венгринюк М. І., Васильєв О. О. Метафора як чинник формування геологічної терміносистеми. *Молодий вчений*. 2018. № 2 (54). С. 181–184. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5085/4991>
3. Губич П. В. Соматична метафора у пожежній термінології української, польської та англійської мов. *Львівський філологічний часопис*, 2019. № 6, С. 44–47. <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/1695>
4. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Вид. дім «КМАcademia», 2000. 218 с.
5. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства. Київ : ІВЦ «Видавництво «Політехніка»», 2004. 128 с.
6. Кияк Т. Р. Вузкогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології*. 2008. № 620. С. 3–5.
7. Кияк Т. Р. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження. *Іноземна філологія*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка. 2009. Вип. 121. С. 138–142.
8. Ключко Т. В., Ісаєва В. І. Метафоризація в медичній термінології. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 31 (70). № 1. Ч. 2. 2020. С. 84–88. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-2/17>
9. Кравець Л. В. Метафора. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. <https://esu.com.ua/article-66695>
10. Петрова Т. О. Сучасні аспекти вивчення метафоризації термінів в українському термінознавстві (актуалізація когнітивного підходу). *Мова : науково-теоретичний часопис*. № 35. 2021. С. 173–181. <https://orcid.org/0000-0002-9534-9891>
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
12. Faber Pamela, L'Homme Marie-Claude. Terminology and Lexicography Research and Practice. University of Granada University of Montreal, 2022. 598 pp. URL: <https://doi.org/10.1075/tlrp.23> <https://benjamins.com/catalog/tlrp.23>
13. Kitagawa C. Mechanisms of productivity in word formation: Transitivity alternations in Japanese», *Glossa: a journal of general linguistics*. 2021. doi: <https://doi.org/10.5334/gjgl.1304>
14. Nagano Akiko, Shimada Masaharu. Affix borrowing and structural borrowing in Japanese word-formation. *Journal of Theoretical Linguistics*. 2018. Vol. 15. No. 2. (Tohoku University Shimada, University of Tsukuba) URL: http://www.skase.sk/Volumes/JTL37/pdf_doc/04.pdf
15. Sherly F. Lensun, Susanti Aror, Amelia Sompotan. The Process of Japanese Compound Word Formation. Proceedings of the Unima International Conference on Social Sciences and Humanities: Advances in Social Science, Education and Humanities Research. Indonesia, 2023. DOI 10.2991/978-2-494069-35-0_188
16. Wakaki Hiromi, Fujii Hiroko. Abbreviation Generation of Japanese Multi-Word Expressions. Proceedings of the 2009 Workshop on Multiword Expressions. Singapore, 2009. P. 63–70. URL: <https://aclanthology.org/W09-2909.pdf>
17. Zaw Min. An Analysis of Word Formation using Suffixes in Japanese Language. *Mandalay University of Foreign Languages Research Journal*. 2020. Vol. 11, No. 1. P. 153–159. URL: <http://www.mufl.edu.mm/mm/images/pdf/examresult/s/2020ZawMinWin153-159.pdf>

REFERENCES

1. Anistratenko L. S., Bondarenko I. P. Slovnky yaponskykh literaturoznachnykh terminiv [Dictionary of Japanese literary terms]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2012. 208 p. [in Ukrainian]
2. Venhryniuk M. I., Vasyliiev O. O. Metafora yak chynnyk formuvannia heolohichnoi terminosystemy [Metaphor as a factor in the formation of geological terminology]. *Molodyi vchenyi*. 2018. No 2 (54). S. 181–184. [in Ukrainian] <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5085/4991>
3. Hubysh P. V. Somatychna metafora u pozhezhnii terminolohii ukrainskoi, polskoï ta anhliiskoi mov [Somatic metaphor in Ukrainian, Polish and English fire terminology. Lvivskyi filolohichniy chasopys]. 2019. № 6, S. 44–47. [in Ukrainian] <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/1695>
4. Diakov A. S., Kyiak T. P., Kudelko Z. B. Osnovy terminotvorennia: Semantychni ta sotsiolingvistychni aspekty [Basics of term formation: Semantic and sociolinguistic aspects]. Kyiv: Vyd. dim «KMAcademia», 2000. 218 p. [in Ukrainian]
5. Zarytskyi M. S. Aktualni problemy ukrainskoho terminoznavstva [Actual problems of Ukrainian terminology]. Kyiv : IVTs «Vydavnytstvo «Politekhnikha»», 2004. 128 s. [in Ukrainian]
6. Kyiak T. R. Vuzkohaaluzevi terminy yak osnova formuvannia ta kvazireferuvannia fakhovykh tekstiv [Narrow-field terms as a basis for the formation and quasi-referencing of professional texts]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»: Problemy ukrainskoi terminolohii*. 2008. № 620. pp. 3–5. [in Ukrainian]
7. Kyiak T. R. Fakhovi movy yak novyi napriam lnhvistychnoho doslidzhennia [Professional languages as a new direction of linguistic research]. *Inozemna filolohiia*. Lviv: LNU im. I. Franka. 2009. Vyp. 121. pp. 138–142. [in Ukrainian]
8. Klochko T. V., Isaieva V. I. Metaforyzatsiia v medychnii terminolohii [Metaphorization in medical terminology]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. T. 31 (70). № 1. Ch. 2. 2020. S. 84–88. [in Ukrainian] DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-2/17>

9. Kravets L. V. Metafora [Metaphor]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.]*; NAN Ukrainy, NTSh. – K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2023. [in Ukrainian] <https://esu.com.ua/article-66695>
10. Petrova T. O. Suchasni aspekty vyvchennia metaforyzatsii terminiv v ukrainskomu terminoznavstvi (aktualizatsiia kohnityvnoho pidkhotu) [Modern aspects of studying the metaphorization of terms in Ukrainian terminology (updating the cognitive approach)]. *Mova: naukovo-teoretychnyi chasopys*. № 35. 2021. S. 173–181. [in Ukrainian] <https://orcid.org/0000-0002-9534-9891>
11. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K, 2006. – p. 716. [in Ukrainian]
12. Faber Pamela, L'Homme Marie-Claude. *Terminology and Lexicography Research and Practice*. University of Granada University of Montreal, 2022. 598 pp. URL: <https://doi.org/10.1075/tlrp.23> <https://benjamins.com/catalog/tlrp.23>
13. Kitagawa C. Mechanisms of productivity in word formation: Transitivity alternations in Japanese», *Glossa: a journal of general linguistics*. 2021. doi: <https://doi.org/10.5334/gjgl.1304>
14. Nagano Akiko, Shimada Masaharu. Affix borrowing and structural borrowing in Japanese word-formation. *Journal of Theoretical Linguistics*. 2018. Vol. 15. No. 2. (Tohoku University Masaharu Shimada, University of Tsukuba) URL: http://www.skase.sk/Volumes/JTL37/pdf_doc/04.pdf
15. Sherly F. Lensun, Susanti Aror, Amelia Sompotan. The Process of Japanese Compound Word Formation. *Proceedings of the Unima International Conference on Social Sciences and Humanities: Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. Indonesia, 2023. DOI 10.2991/978-2-494069-35-0_188
16. Wakaki Hiromi, Fujii Hiroko. Abbreviation Generation of Japanese Multi-Word Expressions. *Proceedings of the 2009 Workshop on Multiword Expressions*. Singapore, 2009. P. 63–70. URL: <https://aclanthology.org/W09-2909.pdf>
17. Zaw Min. An Analysis of Word Formation using Suffixes in Japanese Language. *Mandalay University of Foreign Languages Research Journal*. 2020. Vol. 11, No. 1. P. 153–159. URL: <http://www.mufl.edu.mm/mm/images/pdf/examresults/2020ZawMinWin153-159.pdf>

УДК 811.161.2'373.7:81'276.11:81'282
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-20>

Вероніка БАНЬОІ,
orcid.org/0000-0001-7957-8080
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) veronica.banyoi@uzhnu.edu.ua

Олеся ХАРЬКІВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-8145-8069
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua

СИМВОЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ ЗООКОМПОНЕНТІВ ВІЛ, БИК, БУГАЙ, КОРОВА, ТЕЛЯ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЛІТЕРАТУРНОГО І ГОВІРКОВОГО МОВЛЕННЯ

У статті охарактеризовано етнокультурне навантаження зоокомпонентів *віл, бик, бугай, корова, теля* у структурі літературних і діалектних фразеологізмів. Символьне наповнення фразеологічних одиниць є продуктом ментального осмислення дійсності: відтворює не об'єктивні знання, пов'язані з реальним походженням фразем, а репрезентує етнокультурну пам'ять носіїв, асоціативний зв'язок з функційним навантаженням компонента-коду. Літературні фраземи з анімалістичними складниками функціонують із стрижневими компонентами на позначення свійських тварин, диких звірів, птахів, плазунів, риб (Н. Шарманова). Говірковий фразеологічний матеріал також репрезентований строкатою системою зоокомпонентів з потенційними можливостями формування диференційних конотативних забарвлень. Символьне значення діалектних зоофразем збігається зі значенням літературних одиниць, проте наявність модифікованих фразем і таких, що взагалі не функціонують в літературному мовленні, забезпечує розширення репертуару символічних уживань. У нормативному й говірковому мовленні яскраво простежується паралельність символічних уживань, усталеність реалізації традиційного зооморфного коду. Проте діалектні фраземи, крім розширеної варіативності на рівні структурних модифікацій, засвідчують і появу нових конотативних значень, сформованих на основі фонових. Зроблено висновки, що зоокомпоненти *віл, бик, бугай, корова, теля* у структурі літературних і говіркових фразем характеризуються практично тотожним репертуаром символічного наповнення. Нормативне й діалектне вживання засвідчує традиційність щодо реалізації зооморфного коду (наприклад, наявність асоціативних співвідношень «*бик – парубок*», «*віл – чоловік*», «*телиця – дівчина*», «*корова – жінка*» «*теля – дитина*»). Основними причинами ретрансляції характеристик людини засобами анімалістичного коду є тісний контакт із тваринами, безпосередній зв'язок із ними, що відображає типові господарські потреби. Говіркові фразеологізми репрезентують варіативність структурних модифікацій, а також формування нових конотативних значень.

Ключові слова: фразеологізм, зооморфний код, зоофразема, символічне значення, етнокультурна інформація, літературне вживання, говіркове мовлення.

Veronica BANYOI,
Candidate of Philology,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) veronica.banyoi@uzhnu.edu.ua

Olesya KHARKIVSKA,
Candidate of Philology,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua

SYMBOLIC MEANING OF ANIMAL COMPONENTS *OX, BULL, BUHAI, COW, CALF* IN THE STRUCTURE OF PHRASEOLOGISMS OF LITERARY AND DIALECT SPEECH

The article characterizes the symbolic load of zoocomponents ox, bull, buhai, cow, calf in the structure of literary and dialectal phraseology. The symbolic content of phraseological units is a product of mental understanding of reality: it does not reproduce objective knowledge related to the real origin of the phrase, but represents the ethnocultural memory of the speakers, the associative connection with the functional load of the code component. Literary phrasemes with animalistic components function with stem components to denote domestic animals, wild animals, birds, reptiles, fish (N. Sharmanova). The colloquial phraseological material is also represented by a variegated system of core animalistic components with the potential for the formation of differential connotative colors. The symbolic meaning of dialectal zoophrases coincides with the meaning of literary units, but the presence of modified phrases and those that do not function at all in literary speech ensures the expansion of the repertoire of symbolic uses. In normative and colloquial usage, the parallelism of symbol usage, the stability of the implementation of the traditional zoomorphic code can be clearly traced. However, dialect phrasemes, in addition to extended variability at the level of structural modifications, also testify to the emergence of new connotative meanings formed on the basis of background ones. It was concluded that the animal components ox, bull, buhai, cow, calf in the structure of literary and colloquial phrases are characterized by an almost identical repertoire of symbolic content. Normative and dialectal usage attests to the traditionality of the implementation of the zoomorphic code (associative relations "bull – male", "ox – man", "heifer – girl", "cow – woman", "calf – child"). The main reasons for the retransmission of human characteristics by means of the animalistic code are close contact with animals, a direct connection with them, which reflects typical economic needs. Colloquial idioms represent the variability of structural modifications, as well as the formation of new connotative meanings.

Key words: phrasemes, zoomorphic code, zoophrasemes, symbolic meaning, ethnocultural information, literary language, dialect.

Постановка проблеми. Фразеологічна одиниця зберігає інформацію, інтерпретація якої з погляду лінгвокультурологічного аспекту допоможе відтворити цілісну систему уявлень людини про світ. Лінгвокультурологічний підхід «у фразеології ґрунтований на тезі про те, що культура втілює свій ціннісний зміст у мові як найбільш універсальному засобі репрезентації світу (саме мова зберігає і транслює культурні цінності). Він має на меті виявлення механізмів, способів і засобів утілення «мови» культури у змісті фразеологізмів. Лінгвокультурологічний аспект дослідження фразеологізму дозволяє зрозуміти його своєрідність як мовного знака й описати роль фразеології в категоризації культурної концептосфери. Дослідження специфіки фразеологізмів як знаків мови і культури нині актуальне, адже є нагальна потреба виявити, як в образі фразеологізму виражені ті чи ті культурні смисли, як збережені їхні мотиваційні джерела» (Гарбера 2020: 100).

Репрезентантом лінгвокультурної інформації може слугувати певний складник фраземи, що має національне забарвлення. Таку лінгвокультурну одиницю аналізують найчастіше як символу, оскільки вона є універсальним засобом ретрансляції світоглядних орієнтирів нації (див., наприклад, працю Решетняк 2017). Як зауважує О. Дмитренко, «у значенні практично кожної фразеологічної одиниці (далі ФО) закладено своєрідне сприйняття світу через призму мови та національної культури. ФО фіксують та передають від покоління до покоління культурні приписи та

стереотипи, еталони та архетипи, сконденсований складний комплекс культури і психології того чи іншого народу. Кожна ФО приховано відображає шматочок давно минулої дійсності із життя етносу. У значенні ФО відображені природно-географічні умови життя народу, його побут, спосіб господарювання, рослинний та тваринний світ» (Дмитренко 2015: 83–84). Увагу автор привертає до зоофразеології, яка «виразно, колоритно, чітко, повно презентує різноманітні сфери матеріального й духовного життя народу, його культурні цінності, демонструє вияви народної етнокультури (вірування, повір'я, обряди), представляє індивіда, типового носія національного характеру та менталітету, особливості його мислення, світобачення та світосприйняття, дає індивіду, його діям та вчинкам позитивну чи негативну характеристику. Тому цілком закономірним етапом розвитку знань про індивіда як особливого об'єкта є дослідження та тлумачення системи образів тваринного світу та включення їх до загальної системи образних засобів характеристики людини. Зоохарактеристика людини на основі образного уявлення про ту чи іншу тварину, найяскравіше та безпосередньо відображає національну самобутність мов через систему оцінних образів – еталонів, стереотипів, символів, характерних даному етносу» (Там само: 83–84).

Аналіз досліджень. Символіку компонентів фразеологізмів літературного й діалектного вживання досліджували М. Алексеєнко, Н. Венжинович, М. Демський, Н. Коваленко, В. Кононенко,

О. Куцик, О. Левченко, В. Телія, В. Ужченко й ін. Зоофраземи у своїх наукових розвідках описали Н. Башук, В. Бойко, А. Гребенюк, О. Крижко, О. Семенова, О. Харківська та ін.

Мета статті – окреслити особливості зооморфного коду, репрезентованого у фразеологізмах літературного й діалектного (на прикладі українських говірок Закарпаття) вживання із зоокомпонентами *віл, бик, бугай, корова, теля*.

Виклад основного матеріалу. На думку мовознавців, варто розрізняти *лінгвокультурний код* («спосіб структурування культурного знання, в основі якого – набір взаємодіючих між собою культуромістких знаків, об'єднаних загальною темою та закріплених у мові») та *етнолінгвокультурний* («об'єднані за тематичною ознакою вербалізовані культуромісткі знаки, що концептуально або вербально віддзеркалюють світогляд і світобачення того чи іншого народу в широкому спектрі народної духовної культури і співвіднесені з обрядами, звичаями, повір'ями, прикметами і т. ін.», співвіднесений з «омовленням» народної духовної культури») (Ареф'єва 2021: 62). Зооморфний код є цінним джерелом аналізу фраземи з погляду лінгвокультурної й етнолінгвокультурної характеристики, оскільки зоокомпонент як культуромісткий знак є показником особливостей світогляду, що сформувався безпосередньо через зв'язок з обрядодіяннями та прикметами.

Зооморфний код, представлений у фраземній одиниці, є одним із найважливіших культурних кодів, які образно й емоційно допомагають створити систему уявлень про взаємодію антропо- й зоосвіту: «Зооморфний код культури, втілений у фразеологічній картині світу, є найцікавішим, найбагатшим лінгвокультурологічним матеріалом, оскільки містить самобутні, притаманні етносу, риси культури, світобачення та світосприйняття. Основою зоометафори є стереотипний образ, який відображає найяскравішу ознаку, що є найхарактернішою для даної тварини, образ, що легко осмислюється носіями мови» (Дмитренко 2015: 84).

Основними причинами ретранслявання характеристик людини засобами анімалістичного коду є тісний контакт із тваринами, безпосередній зв'язок із ними, що відображає типові господарські потреби: «Щоденне спостереження людини за тваринним світом спонукає її до утворення цілої низки мовних одиниць, які через порівняння поєднують риси людини й тварини, передусім за звичками, поведінкою, фізичними ознаками. Унаслідок цього розвиваються персоніфікація та символіка» (Онуфрійчук 2015: 68-69).

Виразниками етнокультурної інформації є не лише фразеологічні одиниці літературного, але й регіонального мовлення: «Базовим складником сучасної української мови, у якому найбільшою мірою виявляється здатність виражати етнокультурну семантику, є діалектна фразеологія. Спроможність мовних одиниць бути носіями етнокультурної семантики зумовлюється особливими процесами пізнання, що мають комплексний характер. Це спричиняє характерну властивість мовної одиниці бути не лише носієм понятійно-сислової інформації, інтегрованої в систему загальномовних значень, а й виразником сенсів, що постають як результат входження мовної одиниці в широкі культурні контексти» (Уманцева 2012: 211).

За нашими спостереженнями, символічне навантаження діалектних фразеологічних одиниць є продуктом ментального осмислення дійсності, оскільки відтворює не об'єктивні знання, пов'язані з реальним походженням фразем, а репрезентує етнокультурну пам'ять носіїв говірки, асоціативний зв'язок з функційним навантаженням компонента-коду. Респонденти мотивують значення фраземи й уживають контекстуально (надаючи негативного чи позитивного забарвлення) відповідно до етнічних стереотипів (Баньої, Петруляк 2020: 40). На думку І. Гарбери, «фразеологізм як знак вторинної семіотизації виконує функцію *символізації* (еталонізації, стереотипізації) світу. Створений у культурі, фразеологізм здатний втілювати в собі стійкі символічні (еталонні, стереотипні) смисли, які були закладені в мовну семантику фразеологізму під час його створення, слугують культурною основою цієї семантики та «виймаються» з неї в мовленні. У цій особливій, культурній, функції, фразеологізм є вербалізованим символом (еталоном, стереотипом)» (Гарбера 2020: 102).

Проаналізувавши усталені словесні комплекси з анімалістичними компонентами сучасної української мови, Н. Шарманова відповідно до біологічної класифікації тварин виокремила одиниці, стрижневим компонентом яких є назви свійських тварин (вівця, собака, кінь, осел), диких звірів (ведмідь, вовк), птахів (гусак, сова, сич тощо) плазунів, риби. Авторка зауважує, що «зооморфний світ, відбитий в українській мовній системі, дав багату систему національних еталонів: осел – впертий; вівця – покірнай дурна; гадюка – підла; вовк – хижий; ведмідь – незграбний і сильний; собака – вірна; риба – мовчазна тощо» (Шарманова 2013: 201).

Говірковий фразеологічний матеріал також репрезентований строкатою системою стрижневих зоокомпонентів з потенційними можли-

востями формування диференційних конотативних забарвлень. Символьне значення діалектних зоофразем збігається зі значенням літературних одиниць, проте наявність модифікованих фразеологічних одиниць і таких, що взагалі не функціонують в літературному мовленні, забезпечує розширення репертуару символічних уживань. Зробити подібні узагальнення, уважаємо, дозволить аналіз зоокомпонентів, об'єднаних спільними категорійними й символічними особливостями.

Цікавими з погляду символічної завантаженості є зоофрази з компонентами *віл, бик, бугай, корова, теля*. У нормативному й говірковому вживанні яскраво простежується паралельність символічних уживань, традиційність реалізації зооморфного коду. Проте діалектні фрази, крім розширеної варіативності на рівні структурних модифікацій, засвідчують і появу нових конотативних значень, сформованих на основі фонічних.

Як зауважує Н. Шарманова, усталені словесні комплекси з лексемою *віл* відбивають стандартний етнічний портрет працьовитих українців (як *чорний /той/*) *віл* [зі словами *робити, працювати*]; як *віл* [зі словом *здоровий*]), пов'язані зі сміховою культурою українців (*чорний віл на ногу наступив*), містять зневажливу семантику мовних одиниць (як *віл до браги* [зі словами *допастися, добратися*], як *віл на рогатину* [зі словами *лізти, йти*], як *віл обуха / перед обухом*) (Шарманова 2013: 200–201).

За нашими спостереженнями, у закарпатських говірках фрази з компонентом *віл* реалізують асоціативний зв'язок з тяжкою працею, відповідно допомагають підкреслити працьовитість і наполегливість: *роби́т йак вул* (Сокирниця, Хустський р-н), *йак віл (робит)* (Верхній Студений, Міжгірський р-н) 'важко і багато працює', *гі віл* 'виснажений від важкої роботи' (Нижні Ворота, Міжгірський р-н). Побутовують і фрази, що вживаються для характеристики зовнішності людини (*здоровий ги вул* – Іза, Хустський р-н, *ги у в'о́ла* (переважно про шию або ноги) – 'товста, з великими складками шкіри / товсті, масивні' – Руські Комарівці, Ужгородський р-н), особливостей її поведінки (*йакби́ во́лі т'а́гли* 'іти повільно' – Сокирниця, Хустський р-н).

Символьні значення, пов'язані із зовнішністю, репрезентують зоофрази з номеном-синонімом *бик*: *гі у бы́ка* 'про товсті ноги', *гі у бы́ка* 'про товсту руку' (Нижні Ворота, Міжгірський р-н), *гру́бий ги бык* 'про надмірну вагу' (Іза, Хустський район). Ще один синонімічний фразеологічний компонент *бугай* символізує силу (*гі буга́й* 'сильна людина' – Крива, Хустський р-н) й іде-

альне фізичне здоров'я, відповідно – міць (*гру́бий ги буга́й* 'висока людина' – Липецька Поляна, Хустський р-н). Образ бугая може ототожнюватися одночасно із силою фізичною й духовною (*ги буга́йсько* 'про дуже сильну або войовничу людину' – Руські Комарівці, Ужгородський р-н).

Як зауважує В. Жайворонок, *бик* 'велика свійська рогата тварина; самець корови; племінний бик' (СУМ 1970 Т1: 165) слугує символом сили, мужності, «виступає об'єктом традиційних порівнянь (здоровий, сильний, товстий, як бик), що засвідчують символіку сили й здоров'я; разом з тим символізує й нерозум, упертість» (Жайворонок 2006, с. 35–36), *віл* 'кастрований бик, якого використовують як тяглову силу' (СУМ 1970 Т1: 672) є символом важкої праці, покори, терпіння, повільності, невибагливості, навіть побожності, а *бугай* 'некастрований племінний бик' (СУМ 1970 Т1: 246) – переважно плідності, творення (Жайворонок 2006: 57).

Зафіксовані у словниках зоофрази з компонентом *корова* представлені такими одиницями: *дійна коро́ва* 'джерело прибутку', як (*мов, наче і т. ін.*) *коро́ва язиком злизала* 'хто- або що-небудь безслідно зник (зникло), пропав (пропало) і т. ін.' (Словник фразеологізмів 2003: 308), як *коро́ві сі́дло* 'зовсім, аж ніяк не пасує комусь' (СУМ 1973 Т4: 295). Як компонент фрази цей номен репрезентує асоціацію тварини з багатством, засобом визначення доречності / недоречності, силою. Пор., наприклад, також діалектні фрази: *йак коро́ві с'і́дло*, перев. зі сл. *приста́ло* 'зовсім не личить' (Руські Комарівці, Ужгородський р-н), *йак коро́ва язико́м злизала* (Сокирниця, Хустський р-н), *гі́би коро́ва йязыко́м ізлизала* (Крива, Хустський р-н), *гі́би° коро́ва йязыко́м злизала* 'хто- або що-небудь безслідно зник (зникло)' (Руські Комарівці, Ужгородський р-н). Можна зробити припущення, що деякі зазначені фрази приховують інформацію, пов'язану з давніми уявленнями про корову (як і про вола), що ототожнюється з певним первісним, могутнім станом буття, наприклад, відомі численні українські загадки, у яких «корова розгадується як ніч і вселенське «довпорядковане» начало» (Українські замовляння 1993: 229); *коро́ва язиком злизала* – зробила речі невидимими (у темряві).

За В. Жайворонком, *коро́ва* 'велика парнокопитна свійська молочна тварина; самка бугая' (СУМ 1973 Т4: 295) – джерело добробуту й багатства; символ жінки, традиційний образ для порівняння, водночас – символ материнської любові; може символізувати також здоров'я (Жайворонок 2006: 306).

Розуміння корови як символу жінки спричинило появу фразем, у яких функційне навантаження зоокомпонента пов'язане з описом різних зовнішніх і внутрішніх характеристик осіб жіночої статі, переважно негативного конотативного забарвлення: *йак корова* 'про ліниву жінку' (Сокирниця, Хустський р-н), *гибь° корові з гузиці вуйшла* 'негарна', (*груба*) *ги корова* 'про товсту людину', *ги корова недоїена* 1. (*скаче*) 'про гіперактивну поведінку людини'; 2. (*скаче*) 'про незграбний танець із різкими рухами'; 3. (*ходить*) 'про поганій настрій жінки' (Руські Комарівці, Ужгородський р-н).

Варто зауважити, що корова може уособлювати людину загалом, символізуючи її поведінку, зовнішній вигляд: *слін'авый ги корова* 'про людину неохайного вигляду' (Іза, Хустський р-н), *ремэнзати ги корова* 'неохайно їсти; їсти чавкаючи', *ги бы го корова вьїжвала* 'про непрасований одяг', *ги корова помьїи* 'багато пити' (Нижні Ворота, Воловецький р-н), *йак у коровы* 'про велику голову' (Новоселиця, Тячівський р-н), *ги корові з ныска* 'про непрасований одяг' (Нижні Ворота, Воловецький р-н). Зафіксована усталена конструкція *йак ты° корові, так і корова тббі* (Руські Комарівці, Ужгородський р-н) (пор., літературний еквівалент *який добридень, такий і бувай здоров*) лише підтверджує наявність асоціативного зв'язку «корова – людина».

У зафіксованій говірковій фраземі *коровам хвостыо крутіти* 'виконувати примітивну, брудну роботу' (Руські Комарівці, Ужгородський р-н) асоціацію з неробством ретранслює власне соматичний компонент хвіст, сприйняття якого посилюється дієсловом крутити, відповідно символом ліні слугує не зоокомпонент.

Проаналізовані усталені конструкції підтверджують функціонування бінарних співвідношень «бик – парубок» (пов'язаний із символом

творення), «віл – чоловік», «телиця – дівчина», «корова – жінка» (див. Жайворонок 2006: 95–96). Доповнює ці паралелі асоціативна сполука «теля – дитина». Символьність, пов'язана з недосвідченістю й інфантильністю, найбільшою мірою засвідчена в літературному фразеовживанні: *боже теля* 'дуже спокійна і лагідна, але безвольна, інертна людина', *як теля в наритку* 'надто, особливо', *як теля на нові ворота* (*// як корова на нові ворота*) 1. 'з повним нерозумінням', 2. 'здивовано, розгублено, спантелічено', *покірненьке* (*покірливе*) *телятко* 'слухняна безвідмовна людина' (Словник фразеологізмів 2003: 708).

У діалектній фразеології проявляється опосередкований асоціативний зв'язок номена *теля* з ообливостями, які найчастіше характеризують поведінку осіб підліткового віку (недостатній рівень розумових здібностей, відсутність життєвого досвіду): *йак тел'а* 'дурний' (Новоселиця, Тячівський р-н), *йак тил'а* 1. зі сл. *йти* 'пройти повз кого-небудь і не привітатись'; 2. 'слухняний (про людину)' (Руські Комарівці, Ужгородський р-н), *ги тел'а* 'впертий' (Сокирниця, Хустський р-н), *ходит ги тел'а урватоіе* 'про розгублену людину' (Іза, Хустський р-н), *ги тел'ата* 'люди, які однаково одягаються' (Нижні Ворота, Воловецький р-н).

Висновки. Отже, зоокомпоненти літературних і діалектних фразем характеризуються практично тотожним репертуаром символічного наповнення. Нормативне й говіркове вживання засвідчує традиційність щодо реалізації зооморфного коду (напр., наявність асоціативних паралелей «бик – парубок», «віл – чоловік», «телиця – дівчина», «корова – жінка» «теля – дитина»). Діалектні фразеологізми репрезентують варіативність структурних модифікацій, а також формування нових конотативних значень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арефьева Н.Г. Фразеология российских переселенских говоров Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02; Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2021. 695 с.
2. Баньої В., Петруляк Н. Соматизми у складі фразеологізмів говірки села Руські Комарівці Ужгородського району Закарпатської області: етнолінгвістичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Випуск 3 (43). Ужгород, 2020. С. 39–48.
3. Гарбера І.В. Субстантивні фразеологізми на позначення людини в лінгвокультурологічному аспекті. Scientific developments of european countries in the area of philological researches. Collective monograph Part I Wloclawek, Poland, 2020. P. 100–117.
4. Дмитренко О.П. Зооморфний код культури у фразеологічній картині світу німецької, англійської, української та російської мов. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Випуск 55. С. 83–86.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
6. Онуфрійчук Г. Людина в українській етнофразеології: біполярна опозиція «людина – тварина». *Мовознавство*, 2015. № 4. С. 67–74.
7. Решетняк О.О. Символьне навантаження лінгвокультурологічних одиниць як універсального засобу ретрансляції світоглядних орієнтирів українців. *Молодий вчений*. № 6.1 (46.1), 2017. С. 73–76.
8. СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980;

9. Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад. : В.М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В.О. Винник]. Київ: Наук. думка, 2003. 786 с.
10. Українські замовляння / Упоряд. М.Н. Москаленко; Авт. передм. М.О. Новикова. Київ : Дніпро, 1993. 309 с.
11. Уманцева Н.Ф. Етнокультурна семантика української діалектної фразеології. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. : Філологія*. 2012. № 1021. Вип. 66. С. 210–214.
12. Шарманова Н.М. Коды культуры та їх репрезентація в усталених словесних комплексах. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9(2). С. 194–204.

REFERENCES

1. Arefieva N.H. (2021) Frazeolohiia rosiiskykh pereselenskykh hovirok Pivdnia Ukrainy: linhvokulturolohichnyi ta lek-sykhofrafichnyi aspekty [Phraseology of russian immigrant dialects of the South of Ukraine: linguistic and cultural and lexicographical aspects] : dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.02; Dniprov. nats. un-t im. Olesia Honchara. Dnipro. 695 s. [in Ukrainian].
2. Banoi, V., Petrukiak, N. (2020) Somatyzy u skladi frazeolohizmiv hoviryky sela Ruski Komarivtsi Uzhhorodskoho raionu Zakarpatskoi oblasti: etnolinhvistychnyi aspekt [Somatisms in the Composition of Phraseological Units of the Dialect of the Ruski Komarivtsi Village of the Uzhgorod District of the Transcarpathian Region: ethnolinguistic aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vypusk 3 (43). Uzhhorod. S.39–48. [in Ukrainian].
3. Harbera I.V. (2020) Substantyvni frazeolohizmy na poznachennia liudyny v linhvokulturolohiinomu aspekti [Substantive idioms to denote a person in the linguistic and cultural aspect]. *Scientific developments of european countries in the area of philological researches*. Collective monograph Part 1 Wloclawek, Poland. P. 100–117. [in Ukrainian].
4. Dmytrenko O.P. (2015) Zoomorfnyi kod kultury u frazeolohichnii kartyni svitu nimetskoi, anhliiskoi, ukrainskoi ta rosiiskoi mov [Zoomorphic code of culture in the phraseological world picture of the German, English, Ukrainian and Russian languages]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Filolohichna"*. Vypusk 55. S. 83–86. [in Ukrainian].
5. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture] : Slovnyk-dovidnyk. Kyiv : Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
6. Onufriichuk H. (2015) Liudyna v ukrainskii etnofrazeolohii: bipoliarna opozyttsiia "liudyna – tvaryna" [Human in Ukrainian ethnophraseology: bipolar opposition "human – animal"]. *Movoznavstvo*, № 4. S. 67–74. [in Ukrainian].
7. Reshetniak O.O. (2017) Symvolne navantazhennia linhvokulturolohichnykh odyntys yak universalnoho zasobu retransliatsii svitohliadnykh oriientyriv ukraintyv [The symbolic load of linguistic and cultural units as a universal means of retransmission of worldview orientations of Ukrainians]. *Molodyi vchenyi*. № 6.1 (46.1). S. 73–76. [in Ukrainian].
8. SUM – Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]: V 11-ty t. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. [in Ukrainian].
9. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of Phraseological Units of the Ukrainian Language] / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад. : В.М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В.О. Вунык]. Київ : Наук. думка, 2003. 786 с. [in Ukrainian].
10. Ukrainski zamovliannia [Ukrainian Conjurament] / Uporiad. M.N. Moskalenko; Avt. peredm. M.O. Novykova. Kyiv : Dnipro, 1993. 309 s. [in Ukrainian].
11. Umantseva N.F. (2012) Etnokulturna semantyka ukrainskoi dialektnoi frazeolohii [Ethnocultural semantics of Ukrainian dialect phraseology]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. № 1021. Ser. : Filolohiia*. Vyp. 66. S. 210–214. [in Ukrainian].
12. Sharmanova N.M. (2013) Kody kultury ta yikh reprezentatsiia v ustalenykh slovesnykh kompleksakh [Cultural codes and their representation in established verbal complexes]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 9(2). S. 194–204. [in Ukrainian].

УДК 821.161.2.09(092) «18/19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-21>

Тетяна БІЛАН,
orcid.org/0000-0002-7816-4481
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та політології
імені професора Валерія Скотного
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) bilangaluk@gmail.com

Оксана ПЕТРІВ,
orcid.org/0000-0001-5194-6486
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та політології
імені професора Валерія Скотного
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) petriv.sana@gmail.com

СИНКРЕТИЗМ ФІЛОСОФІЇ І ЛІТЕРАТУРИ В СПАДЩИНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Контекст філософсько-літературного дискурсу в спадщині Лесі Українки дозволяє визначити інтелектуальну природу її спадщини, котра є нетеоретичною формою філософування. Леся Українка продукує такий спосіб мислення, в якому вбачаємо «філософсько-концептуальний аналіз метафізичних проблем буття», «аналіз стану світу», «примат думки над фактом», «логізовані характери», «особливий характер впливу на читача», «інтенсифікація дієвості твору» все це вчені називають ознаками інтелектуалізму, що проявляється у філософсько-літературній традиції, зокрема синкретизмі філософії і літератури.

В статті виявлено різноманітні елементи філософії та художньої літератури, обґрунтовано їх синкретизм в творчості Лесі Українки (на прикладі легенди «Щастя»); з'ясовано умовні лінії зіткнення та розмежування філософії та літератури як форм суспільної свідомості та інтелектуальної, вербальної, художньо-образної практики; проаналізовано ідейно-тематичні форманти твору; здійснено порівняльний аналіз розкриття проблеми щастя як екзистенціалу людського буття в морально-етичному вченні Григорія Сковороди та філософуванні Лесі Українки.

Аналізуючи ідейно-тематичні форманти легенди Лесі Українки «Щастя», виявляємо об'єкт авторського художньо-естетичного висвітлення, яким є щастя як модус існування, екзистенціал людського буття, стан повного і тривалого задоволення від життя, виникнення цієї морально-етичної категорії в свідомості людини.

Визначаючи мету свого життя як пошук і досягнення щастя поза межами власної душі, людина уводить себе в межову ситуацію буття, страждання, незадоволення собою і світом, примарних сподівань і розчарування.

Під час взаємодії із літературним текстом філософічного змісту читач знайомиться із авторським образом об'єктивного світу, водночас, відбувається співтворчість в читацькій рецепції ідейно-тематичного змісту твору, системи його образів та художньо-виражальних засобів.

Ключові слова: екзистенціал, синкретизм, традиція, філософія, художня література, щастя.

Tetiana BILAN,

orcid.org/0000-0002-7816-4481

Doctor of Philosophy,

Associate Professor at the Department of Philosophy,

Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) bilangaluk@gmail.com

Oksana PETRIV,

orcid.org/0000-0001-5194-6486

Doctor of Philosophy,

Associate Professor at the Department of Philosophy,

Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) petriv.sana@gmail.com

SYNCRETISM OF PHILOSOPHY AND LITERATURE IN THE HERITAGE OF LESYA UKRAINKA

The context of the philosophical and literary discourse in Lesya Ukrainka's heritage allows us to determine the intellectual nature of her heritage: a non-theoretical form of philosophizing. Lesya Ukrainka produces such a way of thinking, in which we see "philosophical and conceptual analysis of metaphysical problems of being", "analysis of the state of the world", "primacy of thought over fact", "logistic characters", "special character of influence on the reader", "intensification of the effectiveness of the work", all of which scientists call signs of intellectualism which manifests itself in the philosophical and literary tradition, in particular the syncretism of philosophy and literature.

The article reveals disparate elements of philosophy and fiction, substantiates their syncretism in Lesya Ukrainka's work (on the example of the legend "Happiness"); conventional lines of collision and demarcation between philosophy and literature as forms of social consciousness and intellectual, verbal, and artistic practice are clarified; ideological and thematic formants of the work were analyzed; a comparative analysis of the disclosure of the problem of happiness as an existential aspect of human existence in the moral and ethical teachings of Hryhoriy Skovoroda and the philosophizing of Lesya Ukrainka was carried out.

Analyzing the ideological-thematic formants of Lesya Ukrainka's legend "Happiness", we find the object of the author's artistic and aesthetic elucidation, which is happiness as a mode of existence, the existential of human being, a state of complete and lasting pleasure from life, the emergence of this moral and ethical category in the human mind.

By defining the purpose of one's life as the pursuit and attainment of happiness beyond one's soul, one introduces oneself into the boundary situation of being, suffering, dissatisfaction with oneself and the world, illusive hopes and disappointments.

When interacting with the literary text of philosophical content, the reader becomes acquainted with the author's image of the objective world, at the same time, the co-creation of the ideological-thematic content of the work, the system of its images, artistic and expressive means takes place in the reader's reception.

Key words: *existential, syncretism, tradition, philosophy, fiction, happiness.*

Постановка проблеми. Синкретизм філософії і літератури є унікальною особливістю інтелектуальної української культури, що визначає зміст і розвиток філософсько-літературної традиції екзистенційного спрямування, а також необхідність її системного вивчення. Українська філософсько-літературна традиція засвідчує філософський стиль мислення суб'єкта літературної творчості, заглиблення думки в осягнення смислів людського буття, застосування дискурсивного способу спілкування з читацькою аудиторією. Чинниками виникнення і розвитку традиції в часі і просторі української культури є події суспільно-історичного буття української спільноти, статусна роль української інтелігенції як верстви і творця національної культури, політичні обставини розвитку української мови та літератури.

Інформацію про доробок у різних галузях представників української філософсько-літературної традиції, починаючи від Григорія Сковороди і до Оксани Забужко, знаходимо у підручниках, монографіях, довідниках з філософії, літературознавства, педагогіки, етнографії, фольклористики тощо. Однією із представників української філософсько-літературної традиції є Леся Українка (1871–1913). Історико-філософський аналіз літературної спадщини поетеси-мислительки потребує врахування специфіки художньої творчості як нетеоретичної форми філософування.

Аналіз досліджень. Чинники виникнення, особливості розвитку і зміст традиції в реаліях українського культурно-історичного процесу, зокрема XIX століття, творчість Лесі Українки, інших українських письменників, аналізували

українські філософи, літературознавці в Україні та діаспорі в минулому і сьогодні, зокрема це: Ада Бичко, Дмитро Донцов, Оксана Забужко, Соломія Павличко, Віталій Табачковський, Іван Франко та низка інших. А також, Д. Чижевський виокремив особливості традиції у «1) формі вияву філософічних думок; 2) методі філософічного дослідження; 3) будові системи філософії, «архітектоніці», зокрема становищі і ролі в системі тих або інших цінностей» (Чижевський, 1992); Т. Закидальський відзначив складність вивчення традиції та необхідність вироблення методології для її цілісного дослідження (Закидальський, 1992); С. Йосипенко вказав на те, що окремі філософські проблеми стають предметом мистецтва не через спонтанну схильність того чи іншого виду мистецтва до певних проблем, а через ангажованість саме цими проблемами митця, який живе у суспільстві своєї доби і сприймає ці проблеми крізь призму своєї доби (Йосипенко, 2011). Однак, попри значний обсяг літературознавчого, філософського бібліографічного матеріалу щодо творчості Лесі Українки в контексті української інтелектуальної традиції не вивченим є філософський зміст прозових творів, зокрема легенди «Щастя», що й обумовило вибір теми даного дослідження.

Метою статті є виявлення різноманітних елементів філософії та художньої літератури, обґрунтування їх синкретизму в творчості Лесі Українки (на прикладі легенди «Щастя»). У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: з'ясувати умовні лінії зіткнення та розмежування у філософії та літературі як формах суспільної свідомості та інтелектуальної, вербальної, художньо-образної практики; проаналізувати ідейно-тематичні форманти легенди Лесі Українки «Щастя»; здійснити порівняльний аналіз розкриття проблеми щастя як екзистенціалу людського буття в морально-етичному вченні Григорія Сковороди та філософуванні Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу. Сучасна філософія визначає щастя як «стан повного і тривалого вдоволення від життя загалом», а загальноозначущими умовами його досягнення вважає: «а) задоволення основних матеріальних потреб; б) повноту і осмисленість існування людини; в) спроможність останньої реалізувати власне уявлення про життя в ситуаціях морального вибору; г) достатній ступінь збіжності актуального стану буття та уявлення про те, яким воно має бути; г) гармонію внутрішнього світу людини і її зовнішніх стосунків» (Єфименко, 2002: 729). Зміст літературно-філософської спадщини Лесі Українки розкриває засадничі проблеми буття людини, однією з яких

є проблема щастя та шляхи його досягнення. Тож на прикладі легенди «Щастя» (1895 р.) розглянемо екзистенційний мотив щастя у філософсько-літературній творчості Лесі Українки у проекції розкриття цього екзистенціалу у спадщині Григорія Сковороди (1722–1794).

Аналізуючи ідейно-тематичні форманти легенди Лесі Українки «Щастя», виявляємо об'єкт авторського художньо-естетичного висвітлення, яким є щастя як модус існування, екзистенціал людського буття, стан повного і тривалого задоволення від життя, виникнення цієї морально-етичної категорії в свідомості людини. Основною проблемою твору є допомога людині у її пошуках відповіді на питання: Що таке щастя? Як досягнути стану щастя? Як навчитися бути щасливим? Розкриття цих проблем обумовлює вирішення питань самопізнання, володіння душевною рівновагою і пошук причин її втрати, невміння людини зберегти себе перед спокусами оточуючого світу, розмежувати істинне та ілюзорне. Визначаючи мету свого життя як пошук і досягнення щастя поза межами власної душі, людина уводить себе в межову ситуацію буття, страждання, незадоволення собою і світом, примарних сподівань і розчарування. Леся Українка описує декілька періодів в історії життя людства, коли «світ сяяв чудовою красою, скрізь була гармонія, ясне, повне життя. Цвіла божа мрія, розкішна й лагідна. Людське життя плило тихими хвилями і злилося з тією мрією в одне осяйне, спокійне море. Великий спокій був на землі, й люди жили в спокої. Так було довго» (Українка, 1976: 133). І попри спротив Злого Духа Божій мрії шляхом вчинення голоду, мору, насланням «зарази», життя відроджувалося, «божа мрія цвіла, як і перше, і спокій був на землі» (Українка, 1976: 134). Ключовими концептами людського життя в єдності з Божим задумом Леся Українка обирає поняття «гармонія», «спокій», «повне життя», які мають люди як наслідок здатності до відродження – віднайдення джерела сили у собі, в боговідданості і богопокладанні. Це і є засаднича умова досягнення щастя в існуванні людини. І цей стан є настільки природний і відповідний задуму Творця, що у людини не виникає потреба пізнавальних рефлексій над цим станом чи його понятійного означення. Є лише одна потреба – жити у злагоді з собою і світом. Таке бачення відповідає сквородинському вченню про мету існування людини та сенс її життя.

Григорій Сковорода розуміє щастя як довіру людини до Бога, її покладання («охітно віддатися») на волю Божу і не пов'язує досягнення цього стану із зовнішніми чинниками людського

буття («щастя ані від наук, ані від чинів, ні від багатства...») (Сковорода, 1994: Т.1: 417). Досягнення людиною стану гармонії із собою і світом Григорій Сковорода називає «миром душевним» і визначає цей стан «найпершим дбанням нашим», бо, як риторично запитує філософ, «яка нам користь дістати у володіння цілий Всесвіт, а душу загубити?» (Сковорода, 1994: Т.1: 350). Слід звернути увагу, що вага, значимість «Всесвіту» і «душі» однакова, це кількісно рівнозначні рівні існування людини, однак різні за цінністю. В етичному вченні Григорія Сковороди беззаперечною є цінність кожної людини – «кожного без вибору дихання», тож кожному «відчинено шлях до щастя» (Сковорода, 1994: Т.1: 331). Бути щасливим, за Григорієм Сковородою, означає пізнати, «знайти самого себе» (Сковорода, 1994: 340), бо «від пізнання себе самого входить у душу світло відання Божого, з ним шлях мирний щастя» (Сковорода, 1994: Т.1: 415).

Тему аналізованого твору Лесі Українки визначаємо як зображення буття людини в його екзистенційному та буденному вимірах. Вповні тема твору розкривається у конкретизації і вирішенні низки підтем: краса природи, велич і безперервність життя, здатність усього живого до відновлення, опозиція життя і смерті, добра і зла, Бога, Божої Мрії і Злого Духа, спокою в людській душі і суєти зовнішнього щодо людини світу тощо.

Екзистенційне буття пов'язане із унікальним і неповторним існуванням конкретної людини, яке визначає її загальнолюдську сутність, а тому не може бути вповні об'єктивоване в теоретичному рефлексуванні та філософському пізнанні, воно може бути пізнане лише у переживанні – у душевній рівновазі, внутрішній свободі, гармонії людини і світу навколо неї, спокої, відповідальності, спогляданні себе і світу навколо себе, спорідненій із людиною діяльності, відчуттях, емоціях, враженнях, станах, настроях тощо. Буденне буття, на відміну від екзистенційного, позбавлене відповідальності, унікальності, самопізнання, свободи, вільного вибору, активність людини в ньому є не проявом внутрішніх, особистісних чинників, а завжди мотивована кимось або чимось, що знаходиться в зовнішньому щодо людини світі. І тому це буття умовно називаємо несправжнім, невласним буттям людини.

Вихід людини із рівня буденного буття на екзистенційний можливий в граничних (межових) ситуаціях, в яких відбувається самопізнання і самоусвідомлення, вибір людиною своєї душі, а не зовнішнього щодо неї світу, який спокушає, руйнує індивідуальність, нав'язує ідеали

конформізму, необхідність пристосовуватися не для життя, а виживання.

Цілісне буття людини на всіх його вказаних рівнях розкривається в явищах, які прийнято називати екзистенціалами – це жах, кохання, смерть, надія, віра, любов, ненависть, відчай, свобода, неволя, гнів, війна, щастя тощо. Екзистенціали маркірують події, ситуації, стани як екзистенційного, істинного, буття людини, так і буденного, а також перехід з одного рівня на інший, і навпаки.

Саме про це говорить Григорій Сковорода, визначаючи мету людського життя у протиставленні «зовнішнього» і «внутрішнього»: «... немає корисніше та важливіше, як богомудро управляти не зовнішньою, домашньою, а внутрішньою душевною економією, тобто пізнати себе і зробити лад у серці своєму» (Сковорода, 1994: Т.1: 353). Григорій Сковорода описує стан «бути щасливим» як мету і призначення людського життя: «Ось же вам верхівка і квітка всього життя вашого, внутрішній світ, сердечна веселість, душевна міць ... Ось мир! – на заспокоєння думок, на радість серця, оживлення душі» (Сковорода, 1994: Т.1: 340–341). Як діалог у часі і просторі Леся Українка в аналізованому творі зображає людське буття у вимірі екзистенційному, коли людина жила за Божими заповідями у душевному спокої і мирі із собою і світом. І Злий Дух, який є супротивником того, кого споконвіку люди називають Світлом, Істиною, Добром, Красою, тривалий час був безсилий використати людину у своїй боротьбі супроти Творця. Ні голод, ні морок, наслані Злим Духом, не могли зруйнувати гармонію людини із собою, світом і Богом – життя відновлювалося, і «Божа мрія цвіла, як і перше, і на землі був спокій» (Українка, 1976: 133). Однак, люди зрадили здійсненню «Божої мрії».

Основна подія у сюжеті твору – це поява серед людей дивної мінливої постаті, яку наслав як спокусу і оману людям Злий Дух. Люди назвали цю з'яву щастям і пісні про нього «отруїли серце всім людям ... На одного воно глянуло коханими очима, іншому заблищало золотом, іншому засіяло світлом слави. Всіх зчарувало воно навіки, і чари його були отрута ... Для нього віддавали все найдорожче, губили себе і других, сльози й кров лились річками во ім'я його. А щастя літало по світі зорею, блискавицею, вогником бродячим і ніде не спинялось надовго, і ніхто не мав його ціле в руках» (Українка, 1976: 134). Леся Українка в художньо-образній формі концептуалізує морально-етичну настанову Григорія Сковороди, про досягнення стану «щастя» як гармонії з собою і світом: «пізнавши себе, все пізнаєш... Пізнати

себе повно, пізнатися й задружити з собою – це є невід’ємний мир і мудрість досконала» (Сковорода, 1994: Т.1: 374). Пізнання і розуміння людиною себе-в-собі, за Г.Сковородою, пов’язане з її двоякою (духовно-тілесною) сутністю, розумінням буття як духовного і оречевленого, для забезпечення тілесного начала в людині, і надання переваги першого над другим: «Підійми ж від землі думки свої і зрозумій людину в собі, від Бога народжену, а не створену в останній час життя» (Сковорода, 1994: Т.2: 177). Сковородинське «пізнати себе», як зазначає Дмитро Козій, – це значить увійти в себе і вийти поза і понад себе, збагнувши невидиме в собі та в речах і дійшовши туди, де можна споглядати себе й речі в праджерелі буття (Козій, 2000: 35]. Причому, таке пізнання є не чисто розумовим, а духовним, морально-етичним актом вибору.

У стані буденного буття, попри всю зовнішню активність, внутрішнє неповторно-особистісне начало людини є загальмованим, власний шлях невизначений і втраченою є здатність до здійснення екзистенційного вибору себе-в-собі, а не марноти суетного світу навколо себе. Григорій Сковорода у своєму етичному вченні про людину дотримується принципу «розумного егоїзму», який продиктований протиріччям, опозицією зовнішнього і внутрішнього в людині і щодо людини, постійною потребою обирати або «цілий Всесвіт», або власну «душу» (Сковорода, 1994: Т.1: 350). Він вчить, що людина повинна керуватися інтересами власного «Я», визнаючи власну свободу як беззаперечну цінність: «... не лінуйся працювати для своєї власної вигоди й творити необхідне – тоді будеш вільний» (Сковорода, 1994: Т.2: 132). Це першочергова умова становлення особистості, а також шлях до усвідомлення значимості іншої людини. Без усвідомлення «власної вигоди» неможлива самореалізація, самовдосконалення людини, досягнення гармонії з собою і світом, бо «коли не будеш собі самому рабом, змушений будеш працювати на інших і, позбуваючися легкої, потрапиш у тяжку сторицею працю» (Сковорода, 1994: Т.2: 132).

Леся Українка в легенді «Щастя» здійснює рефлексію над важливою проблемою як екзистенційної, так і соціальної філософії – конфлікту між «внутрішньою» людиною, людською душею, і зовнішнім світом, адже екзистенційне завжди є основою соціального в колізіях стосунків у системі: людина–світ (суспільство, держава, культура, природа, інша людина тощо). В українській літературно-філософській традиції означена проблема була в центрі уваги Івана Вишенського, Григорія

Сковороди, Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Володимира Винниченка, Ліни Костенко, Оксани Забужко та низки інших.

Риторична налаштованість авторки легенди «Щастя» передає трагізм і дисгармонію у наслідках неправильного вибору людиною цінностей Злого Духа, а не Бога, хибний шлях пошуку щастя поза межами власної душі, бо «з того часу не стало на землі ясного спокою, потьмарилась блискуча Божа Мрія. І Злий Дух утішився працею своєю» (Українка, 1976: 134). У морально-етичному вченні Григорія Сковороди окрім окресленого ідеалу внутрішньої істинної людини вказано на шляхи і засоби його досягнення. Згідно з вченням екзистенційної філософії людина прозріває себе-саму-у-собі-самій у межових ситуаціях власного буття. Григорій Сковорода образно, художньо описує вихід людини з буденного буття в істинне і той відчай, який емоційно забарвлює цю ситуацію: «Якщо ж хтось у сердечних таємницях вражається таємним громом і блискавкою совісті і бачить всередині, у дзеркалі вічної правди, що він сам є причиною внутрішнього розореного свого душевного міста, то такому серцю всі створіння, весь світ і всі його дари не можуть дати втіхи» (Сковорода, 1994: 224).

В художньо-образній формі Леся Українка висловила думку про те, що людське життя – це робота душі, і саме в ній, а не в зовнішніх, матеріальних атрибутах буття лежить джерело щастя. Разом з тим чуємо морально-етичне застереження авторки для читача про втрату чеснот віри, надії і любові, які еднають людину з Богом, дають відчуття рівноваги (гомеостазу) між даним і бажаним, можливість творчої праці як шлях пізнання, вдосконалення себе і навколишнього світу. Григорій Сковорода також вказує людині на себе саму і власну волю, яка допоможе знайти вихід із кризової ситуації. Основою досягнення щастя Григорій Сковорода вважає визнання принципу «рівної нерівності» («Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об’єму. Над водограєм напис «Неоднакова всім рівність» (Сковорода, 1994: Т.1: 436), а відтак виконання настанови «пізнай себе!» допоможе людині задовольнятися малим, не бажати зайвого, позбавитися заздрості, надмірних бажань і хотінь, досягнути спорідненості із собою і світом. Це важливий принцип сковородинської антропології – «... нічого надміру» (Сковорода, 1994: Т.2: 267), бо «...Не той щасливий, хто бажає кращого, а той, хто задоволений тим, чим володіє...» (Сковорода, 1994: Т.2: 239).

Висновки. З'ясовуючи синкретизм художньої літератури і філософії як форм суспільної свідомості та культурної практики, встановлюємо в них такі умовні лінії перетину: антропоцентрична універсальна проблематика, процес пошуку істини в образі і тексті, орієнтація на вдумливого підготовленого читача, літературно-стильові, жанрові інновації, утвердження морально-етичних цінностей та дієвих орієнтирів, поєднання філософічності та художньо-естетичної рефлексії, афористичність мовлення та антитетичність авторського мислення, моделювання дійсності, доказ ідеї у зверненні до почуттів і до розуму, коли робота думки і мислення домінує над емоційно-естетичним художньо-образним сприйняттям читача. Необхідно зазначити, що під час взаємодії із літературним текстом філософічного змісту читач знайомиться із авторським образом об'єктивного світу, водночас, відбувається співтворчість в читацькій рецепції ідейно-тематичного змісту твору, системи його образів та художньо-виражальних засобів.

Легенда «Щастя» Лесі Українки є взірцем інтелектуалізованого красного письменства, в якому присутні морально-естетична рефлексія у зображенні внутрішнього світу людини, екзистенційний тип філософування, концептуалізація ідеї, яскраві художньо-виражальні засоби архітектоніки твору у розкритті рівнів екзистенційного, буденного буття та його межових ситуацій.

Порівняльний аналіз розкриття проблеми щастя як екзистенціалу людського буття в морально-етичному вченні Григорія Сковороди та філософуванні Лесі Українки засвідчує використання поняття «щастя» для означення гармонії «внутрішньої» людини у її стосунках із зовнішнім світом. Адаже незалежно від віку, статі, життєвого досвіду, соціального стану чи освіти, людина ніколи не є завершеним проектом: вона завжди відкрита для змін, усе залежить від її готовності до здійснення вибору і взяття на себе відповідальності за його наслідки, від сили духа та віри в себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єфименко В. Щастя: філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
2. Закидальський Т. Поняття серця в українській філософічній думці. *Філософська і соціологічна думка*. 1992. № 8. С. 13–17.
3. Йосипенко С. Література як предмет історико-філософського дослідження. *Філософська думка*. 2011. № 1. С. 58–69.
4. Козій Дмитро. Нарцис у духовному світі Г. Сковороди. *Хроніка–2000. Український культурологічний альманах*. 2000. Випуск 39-40. К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 798 с.
5. Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. К. : Наукова думка, 1976. Т 7. С. 133–135.
6. Сковорода Г. Твори: У 2 т. Київ : АТ «Обереги», 1994. Т. 1. 528 с.
7. Сковорода Г. Твори: У 2 т. Київ : АТ «Обереги», 1994. Т. 2. 576 с.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Видавництво Орії при УКСП Кобза, 1992. 230 с.

REFERENCES

1. Yefymenko V. Shchastia [Happiness] : filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv: Abrys, 2002. 744 p. [in Ukrainian].
2. Zakydalskyi T. Poniattia sertsia v ukrainskii filosofichnii dumtsi [The concept of the heart in Ukrainian philosophical thought]. *Filosofska i sotsiologichna dumka*. 1992. No 8. P. 13-14. [in Ukrainian].
3. Yosypenko S. Literatura yak predmet istoryko-filosofskoho doslidzhennia [Literature as a subject of historical and philosophical research]. *Filosofska dumka*. 2011. No 1. P. 58-69. [in Ukrainian].
4. Kozii Dmytro. Nartsis u dukhovnomu sviti H. Skovorody [Narcissus in the spiritual world of H. Skovoroda]. *Khronika–2000. Ukrainyskyi kulturolohichnyi almanakh*. 2000. Vypusk 39-40. 798 p. [in Ukrainian].
5. Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u 12 t. [Collected works: in 12 volumes]. Kyiv : Nauk. dumka, 1976. T. 7. P. 133–135. [In Ukrainian].
6. Skovoroda H. Tvory. [Works]. Kyiv : AT «Oberehy». 1994. T.1. 528 p. [in Ukrainian].
7. Skovoroda H. Tvory. [Works]. Kyiv : AT «Oberehy». 1994. T.2. 576 p. [in Ukrainian].
8. Chyzhevskiy D. Narysy z istorii filosofii na Ukraini [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kyiv : Vydavnytstvo Orii pry UKSP Kobza, 1992. 230 p. [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'282

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-22>**Тетяна БІЛЕНКО,***orcid.org/0000-0001-7187-9479*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки

Національного університету «Запорізька політехніка»

(Запоріжжя, Україна) *tanyabless@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕТОЧНИХ ТЕМПОРАЛЬНИХ ВІДРІЗКІВ (на матеріалі «Словника говірок Нижньої Наддніпрянщини» В.А. Чабаненка)

Виявлення закономірностей формування лексичної системи, факторів її розвитку, вивчення структурно-семантичних особливостей діалектних одиниць певної етномовної території або частини цієї території на сьогодні є пріоритетними завданнями сучасної української діалектології. У мовній картині окремих територій різними способами закодовано ціннісний зміст лінгвістичних традицій, цілий ряд характерних місцевих фонетичних, граматичних та семантичних особливостей. Своєрідне світобачення мешканців окремої території країни відображається в говірковій лексиці на позначення часу. Категорія темпоральності є одним з найбільш абстрактних понять, що репрезентує глибинний зміст людського буття. Вона лежить в основі будь-якої культури й належить до базових архетипових понять того чи того народу. Її декодування розкриває світогляд, ментальність соціуму, відображає особливості його мислення. Усвідомлення часу, як невід'ємного елемента дійсності, є джерелом культурного кодування. Темпоральна система в етнокультурному просторі репрезентована назвами різних періодів часу, які точно визначають часові межі та нечітко, неточно вказують на межу часового процесу. При позначенні періодів часу темпоральні слова передають взаємозв'язки та поєднання, що існують у динамічному контексті, в історичній дійсності, відображаючи розуміння руху як циклічного та еволюційного процесів. Їх дослідження в етнолінгвістичному контексті допомагає розкрити національну специфіку, схарактеризувати лінгвістичні традиції певної етнотериторії.

На матеріалі відомої етнографічної праці «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» Віктора Антоновича Чабаненка в статті здійснено аналіз, що охопив різні лексико-семантичні групи темпоральних слів, які характерні для діалектів зазначеної території України. Вони були сформовані на основі широкого та всебічного використання всіх ресурсів загальнонаціональної мови та стали її органічною частиною. З'ясування семантики, структури та лексично-словотвірного значення цих мовних засобів на позначення часу, виявлення їх потенційних можливостей, зафіксованих у словнику, присвячене наше дослідження. Розкриття особливостей усвідомлення часу українським народом та вияв часових одиниць, які становлять специфіку лексичної системи говірок Нижньої Наддніпрянщини, яскраво відображає індивідуальне сприйняття навколишнього світу носіями окремої етномовної території.

Ключові слова: етномовна територія, темпороніми, лексеми на позначення точних часових відрізків, діалектизми.

Tetyana BILENKO,*orcid.org/0000-0001-7187-9479*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and General Language Training

National University "Zaporizhzhia Polytechnic"

(Zaporizhzhia, Ukraine) *tanyabless@ukr.net*

FEATURES OF DIALECTAL VOCABULARY FOR DEFINING INACCURATE TEMPORAL INTERVALS (based on the material of "The Dictionary of Nyzhnia Naddniproianshchyna (The Lower Dnieper Ukraine) Dialects" by V. A. Chabanenko)

Revealing the patterns of lexical system formation, factors of its development, study of structural and semantic features of dialect units in a certain ethnolinguistic area or part of this area are currently the priority tasks of modern Ukrainian dialectology. The linguistic picture of separate territories encodes the valuable content of linguistic traditions, a number of characteristic local phonetic, grammatical and semantic features in various ways.

The peculiar worldview by the inhabitants of the country's particular territory is reflected in the dialectal vocabulary denoting time. The category of temporality is one of the most abstract concepts representing the deepest meaning of human existence. It is at the core of any culture and belongs to basic, archetypal concepts of any nation.

Its decoding reveals the worldview and mentality of the society, and reflects the peculiarities of its thinking. Awareness of time as an integral element of reality is a source of cultural coding. Temporal system in ethno-cultural space is represented by the names of different time intervals, which precisely define time limits and vaguely, inaccurately indicate the boundary of the time process itself. When referring to time intervals, temporal words convey interconnections and combinations that exist in a dynamic context, in historical reality, reflecting the understanding of movement as a cyclical and evolutionary process. Their study in the ethnolinguistic context helps to reveal national specificity and characterize the linguistic traditions of a particular ethnic area.

Based on the material of the famous ethnographic work "The Dictionary of Nyzhnia Naddniproshchyna (The Lower Dnieper Ukraine) Dialects" by Viktor Antonovych Chabanenko, the article analyses the layers of dialect vocabulary, which was formed on the basis of wide and comprehensive use of all resources of the national language and became its organic part. The present study is devoted to the elucidation of the semantics, structure, lexical and word-formation meaning of these linguistic means to denote time, as well as to the identification of their potential possibilities recorded in the dictionary. The disclosure of time awareness peculiarities by Ukrainian people and the identification of time units that constitute the specificity of the lexical system of the dialects in Nyzhnia Naddniproshchyna clearly reflects the individual perception of the world by the speakers of a particular ethnolinguistic area.

Key words: ethnolinguistic area, temporonyms, lexemes denoting precise time intervals, dialecticisms.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до мови етносу як специфічної системи лексики пояснюється її здатністю втілювати цілісну лінгвістично-культурну історію відповідної місцевості. Кожний мовний регіон має свої етапи формування та розвитку, в конкретних суспільно-географічних умовах, що обов'язково знаходить своє відображення в його словникові. Лексична система сконцентрувала в собі багатовіковий досвід народу, віддзеркаливши традиції, звичаї та місцеву ідентичність. Її дослідження дозволяють нам краще розкрити історичні та культурні аспекти певного регіону, а також збагатити наше розуміння світу через призму народних соціокультурних традицій. Лінгвістичний аспект такого аналізу в усій його багатоплановості орієнтований на вивчення словникової системи говірок, який неможливий без регіональних студій темпоральних номенів. Незважаючи на помітне посилення вивчення цієї групи лексики як слов'янськими, так і українськими мовознавцями, сьогодні можна констатувати, що описи народної лексики на позначення різних часових меж ще не охоплюють всього загальноукраїнського простору.

Аналіз досліджень. Лексика діалектної мови на різних етапах історичного розвитку цікавить сучасних науковців своєю семантичною та функційною специфікою. Діалектні флективні мовні засоби з емоційним змістом, їх належність до різноманітних тематичних груп лексики були предметом вивчення багатьох українських (К. Глуховцева, О. Дворянкін, В. Леснова, Л. Денисенко, В. Чабаненко) мовознавців.

Час як універсальна категорія буття завжди викликав незмінний інтерес і був предметом аналізу вчених різних галузей знань і представників різних поколінь. Вітчизняні дослідники (Н. Гошилик, Г. Заньковська, Н. Таценко) та їхні закордонні колеги (Дж. Лакофф, М. Харпер, У. Чейф) досліджували основні параметричні власти-

вості концепту часу. Уживання часових форм дієслова у сучасному мовознавстві висвітлено в працях провідних вітчизняних лінгвістів: В. Гнатюка, Л. Білаш, В. Виноградова, В. Бондаренко, О. Пономаріва, О. Мельничука та ін. В. Лук'янець у своєму філософському енциклопедичному словнику визначає «час» – абстрактне поняття і феномен, що лежить в основі як мовної, так і наукової картин світу (Шинкарук, 2002: 529). Багато вчених і філософів намагалося дослідити явище часу, щоб відповісти на такі питання, як: яка природа часу, які його властивості, чи існує час взагалі, чому він рухається тільки в одному напрямку тощо. Пізнання часу – складний процес у зв'язку з нематеріальністю та абстрактністю цієї категорії, тому звернення до проблем часу залишається актуальним для лінгвістів і сьогодні.

Незважаючи на те, що дослідженню цієї проблеми присвячена низка мовознавчих праць, стан вивчення різних тематичних груп діалектизмів залишається поза увагою науковців. Зокрема, в україністиці недостатньо повно описано темпоральну лексику, що зумовлено іншими науковими пріоритетами в українській діалектології та станом діалектної семасіології. Дослідження словникового складу говорів передбачає не тільки фіксацію темпоральних мовних одиниць, а й з'ясування їхньої семантики, структури та лексично-словотвірного значення, виявлення їхніх потенційних можливостей, відображених в етнографічних записах, зокрема в «Словнику говірок Нижньої Наддніпряниці» Віктора Антоновича Чабаненка.

Мета нашого дослідження полягає в етнолінгвістичному аналізі специфіки лексем на позначення неточних часових відрізків у говірках Нижньої Наддніпряниці, співвідносних із темпоральним кодом культури через базові компоненти-темпороніми. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) розкрити особливості лексем на позначення неточних часових відрізків

у говірках Нижньої Наддніпрянищини; 2) виокремити найбільш типові лексично-семантичні групи темпоральності.

Виклад основного матеріалу. Категорія часу вміщена в значеннях різних слів та висловів, об'єднаних у систему поглядів, уявлень, світовідчуттів людей конкретної місцевості. Ці аспекти взаємодії людини та часу знаходять своє відображення в мові діалектів і репрезентовані темпоральними лексемами, які відтворюють різні просторові межі під час реалізації часових відносин. Усвідомлення часу, як невід'ємного елемента дійсності, є джерелом культурного кодування. Темпоральний код культури реалізується через назви відрізків часу, що осмислюються як знаки культури.

Аналіз наукових визначень, що відображають поняття «час», дозволяє виділити основні властивості цього концепту – це рух, незворотність, універсальність. Керуючись цим, О. Бондаренко зазначає, що у концепті прийнято виділяти ядро й периферію. Ядро висловлює головні системоутворювальні ознаки концепту; на периферії виявляються додаткові релевантні ознаки. Так ядро наукового концепту «час» складають такі ознаки часу: 1) час – це форма існування матерії; 2) час рухається; 3) час має спрямованість – від минулого до майбутнього. До периферійної зони концепту час можна віднести такі його ознаки: 4) час суб'єктивний; 5) час має періодичність (Бондаренко, 2012: 23–24).

Час – одна з основних категорій людського буття, яка репрезентує його виникнення, становлення та зміну відповідно до ситуації, що склалася на певному часовому зрізі та характеризується тривалістю, послідовністю, зміною станів і розвитку яких-небудь об'єктів. Темпоральність – тимчасова сутність явищ, породжена динамікою їх особливого руху, на відміну від тих тимчасових характеристик, які визначаються відношенням руху цього явища до історичних, астрономічних, біологічних, фізичних та інших часових координат, взаємозв'язок моментів часу (temporality – часові особливості) (Бусел, 2005: 53).

У системі сучасних українських діалектологічних студій говіркова лексика на позначення часу виявляється як результат використання широкого й всебічного спектру ресурсів національної мови. Ця лексика відіграє важливу роль у розумінні та дослідженні сучасної української мови та сприяє більш повному відображенню варіативності мови та культурної спадщини нації.

Значення часу знаходить свою реалізацію в різноманітні темпоральних лексем, їх груп у говірках Нижньої Наддніпрянищини. Кожна група на

позначення специфіки проміжків часу відзначається великим ступенем внутрішньої диференціації. Темпоральні детермінанти в дослідженому нами діалекті найчастіше позначають точно або неточно окреслені часові параметри. Під час аналізу темпоральної лексики в говірках Нижньої Наддніпрянищини ми виокремили такі лексично-семантичні групи неточних часових відрізків:

- назви, які позначають час, що передує певним часовим ознакам чи діям (*спотинуову, іспрежда, ізначала, засвіта, заздалигоди, ізперва, уперід, упервину*);
- номени, які вказують на конкретизацію часових стосунків (*сьодні, вовремя, шичас, щас, одначе, имино, вокурат, дісвітільно, абсолютно*);
- лексеми, які визначають нескінченність часу (*спрежда, повсигда, безлітно, завсігда, усегда*);
- назви, які вказують на наступність (*завтре, послі, ускоре*);
- найменування невизначеного часового проміжку (*майже, нагда, осьосьо, якколи*);
- назви, що вказують на швидкоплинність часу (*мельком, міриці, пуком, меріці*);
- лексеми, що вказують на часовий період життя людини (*пожилий, старник, зрослість, версник, юнош*);
- номени, що позначають раптовість часових понять (*налопом, невбачай, неожидано, спотинька*);
- назви, які вказують на минулий часовий проміжок (*завчора, проиший, давишний*);
- найменування невизначеного темпорального проміжку, які вказують на повторюваність часу (*оп'ять, заспіль, оп'еть*).

Основними компонентами структури мікрополя назв неточних відрізків часу є центр (ядро) і периферія. Лексично-семантичне значення цієї мікросистеми зосереджується в ядрі, яке представлене такими семами: вік, врем'я, возраст, жисть, життя, гак. Вік [в`ік], а, ч. Знос (про взуття одяг), зужиток. Знищення про який-небудь виріб, (про споруду і ін.). *Семен там так і ворота ковані поставиу, шо йім і в`іка не буде* (Чабаненко, 1992: I, 180). Врем'я. Час. *От же мені й тітка казала, щоб я не їздив по гроші, бо їм це, мабуть, врем'я не вийшло* (Чабаненко, 1992: I, 205). Возраст, у, ч. Вік. *У тебе ж возраст уже слава богу, вос'їмнадцат` год, а й дос'ї дурний, йак пробка* (Чабаненко, 1992: I, 92). Жисть [жис`т`], і, ж. Життя. *Живе той чоловік. І добренна йому жисть пішла* (Чабаненко, 1992: I, 318). Жизнь [жиз`н`а], і, ж. *Життя. Прожила ус`у жиз`н`у у сел`ї, то шо м`ін`ї той ваш город?* (Чабаненко, 1992: I, 316). Гак. Капут, кінець, смерть. *Думка, бач, була така*

в *Потьомкіна: як тікатимуть запорожці, здвонків не минуть – тут їм і гак* (Чабаненко, 1992: I, 215). Необхідно відмітити, що у центрі мікрополя простежується зв'язок семантичних ознак з морфологічними і синтаксичними. Всі елементи ядра належать до однієї частини мови, які утворюють синонімічні й антонімічні пари. Наприклад: *вік – возрост, жизня – жисть; жисть – гак*.

У лексично-семантичному полі темпоральності назв неточних часових відрізків виділяємо мікрополе назв, які позначають час, що передує певним часовим ознакам чи діям: *уперід, тіки, докіль*. Уперід, [упер'ід], присл. *Спершу, раніше, спочатку. Проход' упер'ід' ти, а тоді йа пройду* (Чабаненко, 1992: IV, 166). Вперід [уперід], присл. Те саме, що уперід. *Ми з Ганноїу упер'ід вас прийшли* (Чабаненко, 1992: I, 202). Тіки [т'іки] і тіко [т'іко], присл., част., спол. *Тільки. Оце т'іки повернус'а на бік, а воно й шпигне* (Чабаненко, 1992: I, 124). На морфологічному рівні ці лексеми виражаються формами прислівника.

Наступне виділене нами мікрополе темпоральності охоплює назви, які вказують на конкретизацію часових відношень. Вони об'єднані спільною архісемою – вказувати на конкретність часу. Елементами ядра цього мікрополя виступають такі лексеми: *сьодня, именно, щас, шчас*. Сьодні [с'одні], присл. *Сьгодні. Ми с'одні не підемо гулять: роботи багато* (Чабаненко, 1992: IV, 118). Сьодня [с'одн'а], присл. *Сьгодні. Йаке у нас с'одн'а число?* (Чабаненко, 1992: IV, 118). Именно, присл. *Саме, якраз. Оце тобі сто робліу коли именно нужні?* (Чабаненко, 1992: II, 121). Щас, [шч'ас], присл. *Зараз. Підожди йа шчас прийду* (Чабаненко, 1992: IV, 252).

Меншим семантичним навантаженням порівняно з центром у Словнику говірок Нижньої Наддніпряниці представлена периферія мікрополя назв, які позначають час, що передує певним часовим ознакам чи діям. До периферійних лексем належать: *заранше, ізперва, ізначала, науперід, спотинову, спочатку, упервину*. Заранше, присл. *Заздалегідь. Щоб же було м'ін'і сходит' туди заранше: ц'ого б не случ'илос'* (Чабаненко, 1992: II, 66). Ізперва, присл. *Спочатку. Ізперва, як він приїхав сюди, так зробив обору для скоту, а потім уже невеличку хижку для себе* (Чабаненко, 1992: II, 127). Ізначала [ізнач'ала], присл. *Спочатку. Пішоу ізнач'ала до бат'ка, а тоді до брата* (Чабаненко, 1992: II, 126). Ти значала [значала], присл. *Спочатку постукай, а тоді заход'* (Чабаненко, 1992: II, 111). Лексеми на позначення цих невизначених часових меж можуть репрезентувати великі можливості темпоральної дії: *Через*

яке там врем'я набрів на третю отару (Чабаненко, 1992: I, 205). *Заздалигоди, сперва діло зроби* (Чабаненко, 1992: II, 29). *Що це нам упервину чи шо?* (Чабаненко, 1992: IV, 166). Однією з особливостей аналізованої групи є наявність великого синонімічного ряду: *заранше – ізперва – ізначала – спотинову – заздалигоди – найуперід – упервину*.

Лексично-семантична група говірок Нижньої Наддніпряниці, які передають узагальнено-темпоральну характеристику конкретних часових понять, мають свою периферію, що реалізується у таких семах: *вокурат, назовсім, вовременя, відвоси*. Вокурат, присл. *якраз, точно. Максимум прийшоу вокурат у два часа* (Чабаненко, 1992: I, 193). Назовсім, [насоусім], присл. *назовсіи. Насоусім йа вам лопати не дам, а дніу на три – можна* (Чабаненко, 1992: II, 345). Вовременя [воуремн'а], присл. *Вчасно. Параска йакраз воурем на прийшла. Йакби не вона, хтозна що було б.* (Чабаненко, 1992: I, 189). Відвоси. *З тих пір Коли пішов, то й відвоси нема* (Чабаненко, 1992: I, 179). Структура цього концепту представлена значенням «свіжий, незіпсований»: *Це молоко не соднішне, бо уже скисло* (Чабаненко, 1992: IV, 118). *Де наші соднашні газети?* (Чабаненко, 1992: IV, 118).

Складною периферійною структурою характеризується мікрополе темпоральності назв, які визначають нескінченність часу. Його компоненти різняться ступенем вияву часових ознак, тому вони додатково об'єднуються в різні периферійні сектори, що більше чи менше віддалені від центру. Однак це не порушує семантичної ознаки: необмеженість часу, його безкінечність, навколо якої об'єднуються лексеми периферії: *зпрежда, ізпрежда, спрежда, спрежевіку, завсігда, Зпрежда*. *Запорожці казали, що земля по лувому березі Дніпра, проти Лоханського порога, з спрежда віків була козацька* (Чабаненко, 1992: II, 114). *Ізпреждавіків, присл. Споконвіку. Німці – то народ грабужливий ізпреждавіків* (Чабаненко, 1992: II, 127). *Спреджа. Наш'ї л'уди спрежда дровами топили, а це т'іко недауно угл'ом поч'али* (Чабаненко, 1992: IV, 100). *То він спрежда такий дурний* (Чабаненко, 1992: IV, 100). *Спрежду. Спрежду в Великому Лузі жило багато запорожців* (Чабаненко, 1992: IV, 100). *Спрежевіку. А через той ліс та йшов шлях, та такий, що він спрежевіку проложений...* (Чабаненко, 1992: IV, 100). *Горілка завсігда була готова й у запорожців.* (Чабаненко, 1992: II, 16). *Наповсигда [напоусигда] і [наповс'ігда]. Дадо даум'ін'і ножик напоусигда* (Чабаненко, 1992: II, 336). *Повсигда [поусигда]. Васил' ходе поусигд йакійс' зажурений* (Чабаненко, 1992: III, 141). *Повсида. Коли не*

йду, вона поусида га приз'бі сидит` (Чабаненко, 1992: III, 141). Повсігда [поус'ігда]. Це такий чоловік, що поус'ігда на когось жалійеу'а (Чабаненко, 1992: III, 141). Зазначені одиниці утворюють лексичні варіанти на позначення різноманітних часових проявів, що дозволяє виявити ряд загальних закономірностей, властивих цим позначенням: Бізстрочний [б'істроч'ний]. *Йа оце уже б'істрочний поспорт получ'ила аж до самої смерти* (Чабаненко, 1992: I, 84). Безконешний [б'зконешний]. *Твоє бізконешне мамкан'а уже у мене у п'іч'інках сидит`* (Чабаненко, 1992: I, 82). Бізконешно, [б'зконешно], присл. до безконешний. *Ну й собака ж у вас, кумо, протиний! Вийе і вийе безконешно* (Чабаненко, 1992: I, 82). Безлітно. Нескінченно, вічно. *Жили б вони, ті запорожці, тутечка безлічно, якби не той Потьомка* (Чабаненко, 1992: I, 73). Безоставично. Безперестанку. *Вона, ця рожка, безоставично цвіте, усе літо* (Чабаненко, 1992: I, 74). Навзаводи [наузаводи], присл. *Заводячи безперестанку плач, виття і т. п.). От же прокл'атий собака! Ну виє ос'уже п'івд'на наузаводи* (Чабаненко, 1992: II, 304). Нейминуй, присл. неминуче, неодмінно. *Це ж нейминуй якийсь Грицько сюди прийде* (Чабаненко, 1992: II, 362). У цих лексемах відображено сприйняття часу через призму люд-

ського життя. Їх специфікація полягає у передачі множинності та багатолікості темпорального явища в просторово-часовому континуумі.

Висновки та перспективи. На основі дослідженого матеріалу в лексично-семантичному полі темпоральності говірок Нижньої Наддніпряни назв неточних часових відрізків виділяємо мікрополя назв, які позначають час, що передує певним часовим ознакам чи діям; вказують на конкретизацію часових відношень; наступність; невизначеність часового проміжку; швидкоплинність часу; минулий часовий проміжок; повторюваність часу; часовий період життя людини; позначають раптовість часових понять; визначають нескінченність часу. Говірковим мовним засобам на позначення неточних часових відрізків при всій їх різноплановості притаманні спільні інваріантні семантичні ознаки, що формують певну систему, яка є своєрідною підсистемою лексики Нижньої Наддніпряни. Вона не позначена послідовністю, замкненістю, а характеризується відкритістю й постійним розвитком. Результати дослідження сприятимуть репрезентації аналізованого сегмента діалектної лексики в загальноукраїнському континуумі, відкриють **перспективи дослідження** інших тематичних груп діалектної лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біленко Т. Г., Катиш Т. В. Темпоральні лексеми на позначення точних часових відрізків у «Словнику говірок Нижньої Наддніпряни» В. А. Чабаненка. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 50. С. 154–158.
2. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
3. Бондаренко Є. В. Еволюція поняття часу в англійській мові та у дискурсі: дис... д-ра. філол. наук: 10.02.04 Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 555с.
4. Бусел Т. В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ – Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: Наук. думка, 1990. 161 с.
6. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни. Запоріжжя: Комунар, 1992. Т. 1–4.
7. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

REFERENCES

1. Bilenko T., Katysh T. (2022). Temporalni leksemy na poznachennia tochnykh chasovykh vidrizkiv u «Slovniku hovi-rok Nyzhnoi Naddnyprianshchynu» V. A. Chabanenka. [Tokens to denote exact time periods in the «The dictionary of the Lower Dnieper's dialects» by V.A.Chabanenko] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022. Vyp. 50. 154–158. [in Ukrainian].
2. Bilodid I. K. (1970-1980) Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tt. [Glossary of Ukrainian Movies: in 11 vols] AN URSR. Instytut movoznavstva. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Bondarenko Ye. (2021). Evoliutsiia poniattia chasu v anhliiskii movi ta u dyskursi: dys... d-ra. filol. nauk: 10.02.04. [Evolution of understanding the hour in english language and discourse] Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2012. 555. [in Ukrainian].
4. Busel T. (2005). Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy. [The great tлумach dictionary of modern ukrainian movies] Kyiv – Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728.
5. Matviias I. (1990). Ukrainska mova i yii hovory. [Ukrainian language and її speak] Kyiv: Nauk. dumka, 1990. 161.
6. Chabanenko V. (1992). Slovyk hovi-rok Nyzhnoi Naddnyprianshchynu [Dictionary of dialects of the Lower Dnieper, vols]. 1-4, Communard, Zaporozhye [in Ukrainian].
7. Shynkaruk V. (2002). Filosoфskyi entsyklopedychnyi slovyk. [Philosophical encyclopedic dictionary] Kyiv: Abrys, 2002. 742. [in Ukrainian].

УДК 811.161'37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-23>

Євгенія ВАСЯНОВИЧ,

orcid.org/0000-0001-9696-3335

*старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) vasianovych@karazin.com*

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ НАЦІЯ ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ СВДОМОСТІ СТУДЕНТСТВА

Стаття присвячена дослідженню поняття нація в мовній свідомості студентів-гуманітаріїв за допомогою асоціативного експерименту проведеного у період з осені 2020 до весни 2021 року. Проаналізовано мову реагування респондентів, а саме вияви українсько-російського білінгвізму при асоціативних процесах. Мовне питання довгий час є дискусійним в багатьох сферах життя в Україні. Вхідні дані експерименту були подані українською мовою (повідомлення до анкети, вступне слово, інструкція і слова-стимули), що створює для респондентів певний мовний простір. Основною мовою реагування респондентів стала українська, проте певна кількість реакцій була подані російською та суржиком. Більшість таких реакцій мали повні або часткові синонімічні відповідники серед реакцій українською мовою, що вказує на той факт, що за своїм семантичним наповненням вони не відрізняються від реакцій, поданих українською.

Для оприявлення когнітивного складника в статті використано метод семантичного гештальту/семантичних груп. Такий метод дозволяє показати структуру і наповнення асоціативного поля нація, яке було побудоване за результатами експерименту. Для реалізації цього методу важливо проаналізувати семантичне наповнення поля і об'єднати його одиниці в групи за семантичним критерієм. У статті представлено 6 найбільш численних семантичних груп асоціативного поля нація: люди/народ, єдність/цілісність, країна/територія, сім'я, Україна, звичай/культура, які є основними складовими цього поняття для респондентів. Період зросійщення українських земель та лінгвоциду українською мови тривав не одне століття і мав своє продовження навіть після оголошення незалежності, але при оприявленні своєї мовної свідомості українські студенти ідентифікують себе як представників української нації, що об'єднані своїми територіями і культурою.

Ключові слова: асоціативний експеримент, білінгвізм, семантичні групи, нація.

Yevheniia VASIANOVYCH,

orcid.org/0000-0001-9696-3335

*Lecturer at the Department of General and Applied Linguistics
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) vasianovych@karazin.ua*

ASSOCIATIVE FIELD NATION AS A FRAGMENT OF STUDENT LANGUAGE CONSCIOUSNESS

The article is devoted to the study of the concept of nation in the linguistic consciousness of humanities students with the help of an associative experiment conducted in the period from autumn 2020 to spring 2021. The language of the respondents' responses was analyzed and special attention is paid to Ukrainian-Russian bilingualism and its representation during associative processes. The language issue has long been debatable in many spheres of life in Ukraine. The input data of the experiment were presented in Ukrainian (the questionnaire, introduction, instructions and stimulus words), which creates a certain language space for the respondents. The main language of the respondents' responses was Ukrainian, but a certain number of responses were given in Russian and Ukrainian-Russian surzhyk. Most of the reactions had full or partial synonyms among the Ukrainian language reactions, which indicates the fact that their semantic content does not differ from the reactions given in Ukrainian.

The article uses the method of semantic gestalt/semantic groups to reveal the cognitive component. This method allows you to show the structure and content of the associative field nation, which was composed based on the results of the experiment. To implement this method, it is important to analyze the semantic content of the field and combine its units into groups according to the semantic criteria. The article presents 6 most numerous semantic groups of the associative field nation: people, unity, country/land, family, Ukraine, customs/culture, which are the main components of this concept for respondents. The period of assimilation of Ukrainian lands and linguicide of the Ukrainian language lasted for more than a century and continued after the declaration of independence, but Ukrainian students identify themselves as representatives of the Ukrainian nation, united by their territories and culture.

Key words: associative experiment, bilingualism, semantic groups, nation.

Постановка проблеми. Мовне питання в Україні і його вплив на формування розуміння нації та національної приналежності є тривалий час гострим і дискусійним. Білінгвізм є загалом природним процесом взаємодії мов країн, що мають спільні кордони і розповсюджені на прикордонних територіях в багатьох країнах. Українсько-російський білінгвізм у тому стані, в якому він існує впродовж декількох століть, є штучним явищем, набутим внаслідок довготривалою і нищівною для української мови політики московських урядів (Російської імперії, а пізніше її наступника Радянського союзу) щодо русифікації України. Цим очевидно пояснюється розповсюдженість українсько-російського білінгвізму на території усїєї країни, а не тільки в прикордонних регіонах. Вплив на мовну свідомість українців колоніальної політики не можна заперечувати, проте постає питання, чи відбувається серед молоді самоідентифікація себе із своєю нацією, мовою та культурою, і якими є складові поняття *нації* після століть національно-визвольних змагань і понад 30 років незалежності.

Аналіз досліджень. При аналізі результатів асоціативного експерименту важливо звертатися до вже класичних робіт в цій галузі, а саме робіт У. Марчук (Марчук, 2009), Д. Терехової (Терехова, 2010, 2017), Т. Недашківської (Недашківська, 2011), С. Мартінек (Мартінек, 2012) та ін. Авторки досліджень звертали уваги на семантичний складник отриманих реакцій, що робить їхні роботи актуальними для нашого дослідження. Проблему українського білінгвізму і зрощення багатьох процесів в Україні досліджували науковці у сфері лінгвістики, історії, політології, педагогіки тощо (Свинаренко, 2022; Соколова, 2021; Лотфі Гаруді, 2018).

Метою статті є аналіз асоціацій, отриманих на слово-стимул *нація*, проведення розподілу реакцій за мовним критерієм, а також за семантичним критерієм на тематичні групи задля оприявлення складових поняття *нація* в мовній свідомості студентів-гуманітаріїв.

Виклад основного матеріалу. У 2020–2021 роках до повномасштабного вторгнення ми провели ланцюжковий асоціативний експеримент серед студентів-гуманітаріїв Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна і Харківського педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Впродовж експерименту було зібрано понад 500 анкет. Платформою став онлайн-сервіс Google Forms. Через пандемію COVID-19 дистанційний спосіб проведення експерименту був обраний як зручніший і безпечніший.

Слово-стимул *нація* отримало 1060 реакцій від респондентів, з яких 1003 (94,9%) подано українською мовою, 45 (4,2%) – російською, 10 (0,9%) реакцій суржиком і 2 реакції – смайликами. Хоча з 500 респондентів лише двоє відреагували смайликами (а саме смайликами на позначення двох українських прапорів, а також українського прапора і червоного серця), такий спосіб реагування є досить цікавим і показує вплив інтернет-культури на способи вираження реакцій респондентами.

Суржиком були подані реакції *зблудження, кріпкі стосунки, сплаченість*. У них ми спостерігаємо змішання російських лексичних одиниць із українським написанням.

Російською мовою було подано 32 асоціати (асоціатами вважаємо отримані на слово-стимул вільні асоціативні реакції) поміж них 7 не мають прямих або часткових синонімічних відповідників українською мовою (*антиутопія, безразличие, дух, межфак, новая волна, развал, християни*), інші ж співвідносяться з українськими реакціями (*война – війна (2); защита – захист (2); люди (4) – люди (74); группа – група (5); страна (4) – країна (37); язык (2) – мова (24) Украина (2) – Україна (18)* тощо). На поданих прикладах можна побачити, що кількісно українські синонімічні відповідники істотно переважають над російськими.

Певні реакції графічно однаково виглядають українською і російською мовами, наприклад, *сила, родина, люди, народ* тощо. При визначенні мови реакції був задіяний такий алгоритм. В інструкції респондентам було запропоновано надати декілька асоціацій на кожне слово-стимул, мова інших реакцій в цих асоціативних рядах і стала ідентифікатором для одиниці, що перевіряється. Якщо респондент подав лише одну реакцій на певний стимул, або мову всіх його реакцій на цей стимул неможливо визначити графічно, то мова реагування визначається за його асоціаціями, поданими на інші слова-стимули. У випадку, коли неможливо визначити мову реагування за всіма стимулами, вважаємо, що він реагував українською мовою. Наприклад, було отримано 102 реакції *народ*, серед яких 100 асоціацій українською і 2 російською, що було визначено за допомогою зазначеного алгоритму.

Стимул *нація* отримав 1003 реакцію українською мовою, серед них 300 асоціатів. Найчастотнішими реакціями є *народ (100), єдність (67), держава (37), країна (37)*.

Аналіз отриманих реакцій можливий і з акцентом на когнітивний складник, з увагою на нерозривний зв'язок мови і дійсності/реальності. Оприявити цей зв'язок дозволяє метод асоціа-

Семантичні групи асоціативного поля НАЦІЯ

Назва тематичної зони	Приклади
Люди/народ (25,5% від загальної кількості реакцій)	<i>Люди на площі; спільнота; натовп; етнос; команда; плем'я; народ у теплом одязі; народ, який пов'язує єдина історія, традиції тощо; товариство</i>
Єдність/цілісність/взаємність (19,4%)	<i>Єдина; єдина та нероздільна; єдина територія, єднання; цілісність, спільні ідеї, спільність, сплаченість, взаємопоміч, згуртованість, почуття єдності</i>
Країна/територія (7,9%)	<i>Держава; територія; місце народження</i>
Сім'я (6%)	<i>Брати та сестри; велика сім'я; рід; рідне; рідство; побратими; близькі; ненька</i>
Україна (5%)	<i>Україна; українець; українка; українська; українська мова; українська нація</i>
Звичай/культура (4,2%)	<i>Звичай; зв'язок поколінь; традиція; аутентична культура; древність; культура; культурні особливості; минуле</i>

тивного гешталту за Д. І. Тереховою (Терехова, 2017: 216). Такий підхід «відбиває структуру асоціативних полів» і дозволяє визначити семантичні зони за допомогою якісного аналізу отриманих результатів (Терехова, 2010: 19). Подібний розподіл на семантичні групи був використаний у дисертаційному дослідженні Н. М. Галуною (Галунова, 2012).

• Люди/народ

Ця семантична група є найбільш частотною. Ядерним реакцією для неї є асоціація *народ*, яка зустрічається 102 разів. Ця група є неоднорідною за семантичним навантаженням, конотаціями тощо. У ній представлені реакції, подані одним словом (*люди (78), суспільство (7), коло, молодь*), словосполученням (*багато людей (2), етносоціальна спільнота, спільнота громадян*) та описовими конструкціями (*конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією; група людей, що проживає на одній території*). Аналіз емоційного забарвлення асоціацій показав, що більшість реакцій мають нейтральну конотацію або позитивну конотацію (*команда; громада; люди об'єднані однією культурою, любов'ю до неї та своєї Батьківщини*). Проте наявні реакції з негативною конотацією (*плем'я, стадо, натовп*), реакції такого типу оприявлюють намагання респондента показати неусвідомленість та нерозвинутість представників *нації*, певним чином дистанціювати себе від них. Велика кількість асоціацій, пов'язаних з категоріями *люди/народ* вказують скоріше на свідоме об'єднання людей за певними характеристиками (*люди, які допомагають один одному; усвідомлені люди, що цінують та знають СВОЮ історію не підпадають під пропаганду та бережуть СВОЄ*).

• Єдність/цілісність/взаємність

Ядерною реакцією для цієї групи є асоціація *єдність*, що була подана 67 разів. В цю групу ви-

кремено асоціації, в яких респонденти виділили *єдність, згуртованість, цілісність, взаєморозуміння і спільні ідеї* основними характеристиками *нації*. *Єдність* – єдиний асоціат, який був представлений українською, російською мовами і суржиком одночасно у такому кількісному розподілі: *єдність (67), єдиність (2) – єдинство (3) – єдинство (6)*.

• Країна/територія

Ядерними реакціями семантичної групи *країна/територія* є асоціація *держава* та *країна*, які зустрілись серед відповідей респондентів 37 разів кожна. В цьому випадку респонденти пов'язують *націю* з певною територією або країною, вбачаючи територіальну приналежність основною характеристикою для об'єднання людей, що доводить і реакція *місце народження*.

• Сім'я

Респонденти, які відреагували асоціаціями, що вийшли в цю семантичну групу порівнюють *націю* з сім'єю. Ядерною реакцією стала асоціація *ненька*, частотність якої 34 рази. Серед «родинних реакцій» трапилась реакція *братні народи*, що є виявом впливу пропаганди Радянського Союзу.

• Україна

Реакції цієї семантичної групи оприявнюють самоідентифікацію реципієнтів, як представників української *нації*. Ядром групи є асоціація *Україна*, якою респонденти відреагували 18 разів.

• Звичай/культура

Респонденти вважають традиції та культуру одними з важливих атрибутів *нації*. Тут же акцентується увага на самотності національної культури (*автентична культура, культурні особливості*), а також на її тяглоті (*зв'язок поколінь, древність, минуле*). Ядром цієї групи є асоціація *культура*, яка була вжита 22 рази.

У таблиці, що подана вище (Таблиця 1), наведений не вичерпний список семантичних груп, а лише найчисельніші за кількістю груп. Далі

до цього переліку можна додати групи із назвами *мова* (ядерна реакція – *мова*), *символи* (ядерна реакція – *вишиванка*), *емоції і почуття* (ядерна реакція – *гордість*), *стосунки відносини* (ядерна реакція – *дружба*) тощо.

Висновки. Отже, після аналізу мовного розподілу отриманого матеріалу ланцюжкового асоціативного експерименту можна зробити висновок, що значна кількість реакцій була подана українською мовою, проте присутня незначна

частка відповідей російською мовою і суржи́ком (близько 5%). Семантика реакцій та їхня конотація не залежали від мови, що дозволяє припустити, що незважаючи на тривалу русифікацію українських територій, респонденти є носіями саме української мовної свідомості. Аналіз семантичного складника асоціацій на слово-стимул виявляє основні характерні складники *нації* в свідомості респондентів: люди, єдність, сімейні відносини, українська самоідентифікація і культура.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галунова Н. М. Асоціативні зв'язки і мовна картина світу в онтогенезі (україномовні монолінгви та українсько-російські білінгви 3–5 років.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків. 2012. 21 с.
2. Лотфі Гаруді Г. С. Білінгвізм в Україні, його соціолінгвістичні та правові передумови. *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 3. С. 155–158.
3. Мартінек С. В. Структура когнітивної категорії крізь призму асоціативного експерименту (на матеріалі слов'янських мов). *Проблеми слов'янознавства*. 2012. Вип. 61. С. 76–85.
4. Марчук У. О. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах : дис... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2009. 20 с. 8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие. Минск : Тетра Системс. 2008. 272 с.
5. Недашківська Т. Є. Семантична конструкція асоціативного поля (на матеріалі асоціативного експерименту). *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 7. С. 126–134.
6. Терехова Д. І. Голос народу – голос Божий (психолінгвістичний аналіз асоціативних полів стимулів НАРОД/НАРОД в українській та російській мовах). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія Філологія. – Педагогіка. – Психологія*. Київ : КНЛУ. 2010. Вип. 20. С. 17–24.
7. Свинаренко Н. О. Згубний вплив політики русифікації та її наслідки для українського народу. *Pomidy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. Wydawnictwo Adam Marszalek, 2022. R. 4, № 7. С. 197–204.
8. Соколова С. О. Українсько-російський білінгвізм в Україні: сприйняття зсередини та зовні. *Українська мова*. Інститут української мови НАНУ. 2021. Вип 3 (79). С. 30–53.
9. Terekhova D. I. The structure of associative fields of stimuli ПРИРОДА / ПРИРОДА / ПРЫРОДА / DIE NATUR in east Slavic and German languages. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2017. Vol. 4(1). P. 213–224.

REFERENCES

1. Halunova N. M. (2012) Asotsiatyvni zviazky i movna kartyna svitu v ontogenezi (ukrainomovni monolinhyv ta ukrain-skorosiiiski bilinhvy 3–5 rokov.) [Associative connections and linguistic picture of the world in ontogenesis (Ukrainian-language monolinguals and Ukrainian-Russian bilinguals of 3-5 years old)]. 20 p. [Candidate dissertation, Kharkiv] [in Ukrainian].
2. Lotfi Harudi H. S. (2018) Bilinhvizm v Ukraini, yoho sotsiolinhvistychni ta pravovi peredumovy. [Bilingualism in Ukraine, its sociolinguistic and legal prerequisites] *Lvivskiy filolohichnyi chasopys*. – Lviv Philological Journal, 3. 155–158. [in Ukrainian].
3. Martinek S. V. (2012) Struktura kohnityvnoi katehorii kriz pryizmu asotsiatyvnoho eksperymentu (na materiali slovianskykh mov). [The structure of the cognitive category through the prism of the associative experiment (based on the material of Slavic languages)] *Problemy slavianoznavsna*. – Problems of Slavonic studies, 2012, Issue 61. 76–85. [in Ukrainian].
4. Marchuk U. O. (2009) Asotsiatyvnyi potentsial linhvokulturnykh kontseptiv u riznosystemnykh movakh. [Associative potential of linguistic and cultural concepts in different system languages]. [Candidate dissertation, Kyiv], Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
5. Nedashkivska T. Ye. (2011) Semantychna konstruktsiia asotsiatyvnoho polia (na materiali asotsiatyvnoho eksperymentu). [Semantic construction of the associative field (based on the material of the associative experiment)] *Psycholingvistyka*. – Psycholinguistics, Issue 7. 126–134. [in Ukrainian].
6. Terekhova D. I. (2010). Holos narodu – holos Bozhyi (psykholinhvistychnyi analiz asotsiatyvnykh poliv stymuliv NAROD/NAROD v ukrainskii ta rosiiskii movakh). [The voice of the people is the voice of God (psycholinguistic analysis of the associative fields of stimuli PEOPLE in the Ukrainian and Russian languages)] *Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO KNLU. Serii Filolohiia. – Pedahohika. – Psykholohiia. – Scientific Bulletin of the UNESCO Department of KNLU. Philology series. – Pedagogy. – Psychology*, 20. 17–24. [in Ukrainian].
7. Svyarenko N. O. (2022) Zghubnyi vplyv polityky rusyfykatsii ta yii naslidky dlia ukrainskoho narodu. [The pernicious influence of russification policy and its consequences for the Ukrainian people] *Pomidy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. Wydawnictwo Adam Marszalek, 4 (7). 197–204. [in Ukrainian].
8. Sokolova S. O. (2021) Ukrainsko-rosiiskiy bilinhvizm v Ukraini: spryiniattia zseredynta zovni. [Ukrainian-Russian bilingualism in Ukraine: perception from the inside and outside] *Ukrainska mova*. Instytut ukrainskoi movy NANU. – The Ukrainian language. Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences, 3 (79). 30–53. [in Ukrainian].
9. Terekhova D. I. (2017). The structure of associative fields of stimuli ПРИРОДА / ПРИРОДА / ПРЫРОДА / DIE NATUR in east Slavic and German languages. *East European Journal of Psycholinguistics*, 4(1). P. 213–224.

УДК 81-139

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-24>

Марія ВЕРЕШ,

orcid.org/0000-0002-5923-7243

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) *mariya.veresh@gmail.com*

Владислав ПТУХА,

orcid.org/0009-0006-0315-8307

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології

Київського національного лінгвістичного університету

(Київ, Україна) *vladyslav.ptukha@knl.u.edu.ua*

Оксана ЗІНЧЕНКО,

orcid.org/0009-0000-0029-5628

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германської і фіно-угорської філології

Київського національного лінгвістичного університету

(Київ, Україна) *xenja17@gmail.com*

ВПЛИВ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті комплексно досліджено поняття «компетентність» (Закон України «Про освіту» (2017 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.)) та «інтерактивні технології» (педагогічна і філологічна література). Детально розглянуто структуру компетентностей, які повинні бути сформовані у студентів філологічного напрямку закладів вищої освіти України. Враховано фактори впливу викладачів на здобувачів освіти під час становлення у останніх навичок мовленнєвої комунікації та особливості підготовки за ступенями «Бакалавр» і «Магістр» (Стандарт вищої освіти України (бакалаврський рівень) (2017 р.), Стандарт вищої освіти України (магістерський рівень) (2017 р.)).

Основна увага зосереджена на можливих методах нетрадиційного навчання (ігри, дискусії, проекти, кооперації, тренінги, змагання тощо) в реаліях сьогодення. Порівняно результативність традиційних та інтерактивних видів роботи у закладах вищої освіти України. Здійснено ґрунтовний аналіз переваг та недоліків останніх.

Охарактеризовано головні педагогічні вимоги по використанню інтерактивних технологій в закладах загальної середньої освіти України вчителями-мовниками. Досліджено необхідність формування комунікативної компетентності у здобувачів освіти немовних спеціальностей педагогічних вузів нашої держави. Зауважено, що реалізацією якісної підготовки молодих фахівців будь-яких професій мають займатись висококваліфіковані викладачі, які розуміються на нетрадиційних методах навчання. Вони повинні мати професійно-педагогічні, методичні вміння та навички для реалізації основної мети нинішньої вищої освіти в Україні.

На основі нормативних освітніх документів, педагогічної та філологічної літератури окреслено різноманітні ідеї та пропозиції стосовно впровадження і використання інтерактивних технологій у закладах вищої освіти для студентів-філологів та деяких інших спеціальностей. З'ясовано необхідність формування комунікативної компетентності у випускників бакалаврату та магістратури й роль у цьому вищезгаданих методів роботи; обґрунтовано рівень дослідження всіх аспектів теми.

Ключові слова: компетентності, комунікація, студенти, здобувачі освіти, філологи, інтерактивні технології, навчання.

Mariya VERESH,

orcid.org/0000-0002-5923-7243

PhD in Philology,

Associated Professor at the Department of German Philology

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) mariya.veresh@gmail.com

Vladyslav PTUKHA,

orcid.org/0009-0006-0315-8307

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.),

Associate Professor at the Department of English Philology

Kyiv National Linguistic University

(Kyiv, Ukraine) vladyslav.ptukha@knl.u.edu.ua

Oksana ZINCHENKO,

orcid.org/0009-0000-0029-5628

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Germanic and Finno-Hungarian Philology

Kyiv National Linguistic University

(Kyiv, Ukraine) xenja17@gmail.com

THE INFLUENCE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES ON THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF PHILOLOGICAL MAJORITIES

The article comprehensively examines the concept of «competence» (Law of Ukraine «On Education» (2017), Law of Ukraine «On Higher Education» (2014)) and «interactive technologies» (pedagogical and philological literature). The structure of competences is examined in detail, which should be formed in students of the philological direction of higher education institutions of Ukraine. Factors of influence of teachers on students of education during the formation of the last skills of speech communication and peculiarities of preparation for the degrees «Bachelor» and «Master» (Standard of Higher Education of Ukraine (Bachelor's level) (2017), Standard of Higher Education of Ukraine (Master's level) (2017)).

The main focus is on possible non-traditional learning methods (games, discussions, projects, cooperation, trainings, competitions, etc.) in today's realities. The effectiveness of traditional and interactive types of work in higher education institutions of Ukraine is compared. A thorough analysis of the advantages and disadvantages of the latter was carried out.

The main pedagogical requirements for the use of interactive technologies in general secondary education institutions of Ukraine by language teachers are characterized. The need for the formation of communicative competence among non-linguistic majors of pedagogical universities of our country was studied. It was noted that the implementation of quality training of young specialists of any profession should be carried out by highly competent teachers who understand non-traditional teaching methods. They must have professional-pedagogical, methodological skills and abilities to realize the main goal of current higher education in Ukraine.

On the basis of normative educational documents, pedagogical and philological literature, various ideas and proposals regarding the implementation and use of interactive technologies in higher education institutions for philology students and some other specialties are outlined. The need for the formation of communicative competence among bachelor and master graduates and the role of the aforementioned work methods in this is clarified; the level of research of all aspects of the topic is substantiated.

Key words: *competences, communication, students, education seekers, philologists, interactive technologies, training.*

Постановка проблеми. Мовленнєва комунікація у роботі викладача чи вчителя відіграє дуже важливу роль. Не можливо навчати без спілкування та взаємодії. Технології дозволяють нині проводити заняття опосередковано, але якість знань знижується. Учні / студенти виконують завдання, проте не вміють сформулювати й висловити свою думку. Цікаво, що весь освітній процес нині побудований переважно на індивідуалізованому підході. Але чи правильно це? Чи мож-

ливо навчити грамотно говорити, не пропонуючи дебати, спільні проекти, тренінги, словесні квести тощо? Ні, адже лише в колективній роботі можна опанувати навички комунікації.

На сьогоднішній день навчання в закладах вищої освіти знаходиться на етапі постійних змін, удосконалень, переході до компетентнісного підходу. Реальне впровадження інтерактивних технологій в освітній процес мовних та інших спеціальностей ще тільки починається. У теорії воно існує

давно, але на практиці його рідко використовують і зараз. Для філологів, у першу чергу, важливо досягти найвищого рівня мовної комунікації.

Головним завданням вищої освіти нині є забезпечення якісних змін, відповідно до затребуваностей соціуму. Варто продумати поетапне впровадження компетентнісного підходу у навчання студентів педагогічних вузів України.

Аналіз досліджень. Питання інноваційних технологій вивчалось з початку XVIII століття. У доробках Я. Коменського, А. Дистервега, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці вже фрагментарно було описано необхідність технологізації освіти (співдії на уроках). Цю ідею підхопили у XIX столітті К. Ушинський, Д. Дьюї, А. Макаренко, а дещо пізніше В. Сухомлинський (Галацин, Хом'як, 2019: 5).

Нині у педагогіко-психологічній літературі з'явилося поняття «інтерактивні технології» і чи не найбільше його опрацьовують саме українські науковці: К. Баханов, О. Пометун, Л. Пироженко, М. Лук'яненко, О. Комар тощо (Галацин, Хом'як, 2019: 5). Одними з найвідоміших сучасних іноземних дослідників нетрадиційних методів навчання є Н. Хоклі, Г. Дудіні, Д. Нунан, Дж. Річард, Р. Томас (Липчанко-Ковачик, 2016: 6). Безпосередньому впровадженню інтерактивних технологій на заняттях з вивчення мов (філологія) присвячені роботи українських мовознавців: І. Кочан, С. Сидоренко, І. Свириденко, М. Сідун, Н. Коломієць, І. Луцик (Вакуленко, 2020: 24).

Освіта XXI століття ґрунтується на формуванні всебічно розвинених, ерудованих, висококомпетентних особистостей. Не оминули українські педагоги й це питання. У роботах М. Вашуленка, М. Васильєвої, Н. Волкової, М. Коць, Л. Савенкової, В. Підгурської проаналізовано комунікативну компетентність та її значення для фахівців педагогічних спеціальностей, у тому числі і філологічних напрямів (Галацин, Хом'як, 2019: 5).

Отже, напрацювань відомих педагогів та мовознавців (лінгвістів) XXI століття з цієї теми багато. Можна порівняти їх ідеї, систематизувати міркування та зіставити все написаного з сучасними реаліями вищої освіти в Україні. Важливо проаналізувати можливості практичного використання викладачами / вчителями інтерактивних методів навчання на заняттях; особливості підготовки бакалаврів-філологів та магістрів; необхідності навичок мовної комунікації студентам немовних спеціальностей; запропонувати можливі зміни до основних нормативних освітніх документів.

Мета статті – аналіз поняття «компетентність» і його складових для здобувачів освіти філологічного напрямку; трактування «інтерактивних техно-

логій» та основних методів для їх забезпечення; з'ясування призначення нетрадиційного навчання та його переваг і недоліків; порівняння особливостей підготовки бакалаврів та магістрів мовних спеціальностей; характеристика ключових вимог для впровадження інтерактивних технологій в школі; аналіз головних нормативних освітніх документів та необхідності комунікативної компетентності у студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних вузів; дослідження освітнього процесу в закладах вищої освіти України та необхідності якісних змін та нововведень для реалізації компетентнісного підходу у навчання.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про освіту» (2017 р.) визначено основну мету викладацької діяльності – формування в учнів / студентів знань, ряду компетентностей, світогляду тощо. У закладах вищої освіти України дозволяється проводити лекції, лабораторні, практичні, тренінги, вебінари, майстер-класи та багато іншого. Види роботи також не обмежені. Освітній процес визначено так: «система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей» (ст. 1) (Закон України «Про освіту», 2017).

Мета вищої освіти полягає у якісній підготовці людини до професійної діяльності. У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) наявне визначення поняття «компетентність» – «здатність особи... соціалізуватись...на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення...» (ст. 1) (Закон України «Про вищу освіту», 2014). Компетентності бувають різними: ключові (ті, що формуються впродовж всього навчання (мовна, математична, культурна, цифрова, громадянська та інші)), загальнопредметні (учні / студенти набувають їх після вивчення конкретних предметів чи цілих циклів) та спеціально-предметні (всі знання та навички опановуються після освоєння матеріалу однієї дисципліни протягом семестру чи навчального року). Філологічні компетентності можна побачити в освітніх програмах та Стандартах вищої освіти України різних рівнів. Наприклад, філолог, який завершує навчання на бакалавраті повинен мати інтегральну, загальні та спеціальні (предметні) компетентності. Перші дві фактично майже такі ж самі, як у студентів інших спеціальностей. Спеціальні включають всі необхідні навички для подальшої творчої кар'єри (12 складових). Одними з найбільш необхідних для майбутнього вчителя потрібні: № 1 (знати основи та розділи філології), № 2 (вміти використовувати на практиці здобуті знання, доносити

до учнів); № 6 (мати навички вільного мовлення та письма); № 8 (знати необхідну термінологію); № 12 (вміти організувати ділову комунікацію) (СВОУ, бакалавр, 2017). Як бачимо, спілкування для філолога відіграє не останню роль. Мовник – це той вчитель, який все пояснює словесно, обов'язково наводить приклади.

Магістр-філолог повинен освоїти також інтегральну, загальні та фахові компетентності. До предметних (спеціальних) входить 9 компонентів. Ключовими є наступні: № 1 (знати відомі лінгвістичні школи та їх напрями); № 4 (критично аналізувати філологічні та літературні досліджень); № 6 (мати поглиблені знання зі свої спеціальності); № 9 (брати участь у інтерактивних видах роботи) (СВОУ, магістр, 2017). Знову комунікація необхідна у всіх описаних аспектах. Для магістра важливо не тільки навчитись вчити, а й продовжити свою наукову діяльність (участь у круглих столах, дискусіях, конференціях, публікувати свої доробки). Все це не можливо вирішити без вмінь підтримувати діалогічну взаємодію.

Майбутніх філологів мають готувати на принципах гуманізації, поступовості, диференціації. Знання треба формуватись поетапно, від найпростішого до складного. Обов'язковим компонентом має бути педагогічна практика, яка допоможе здобувачам освіти краще освоїти вивчене, простежити свої прогалини в теоретичному матеріалі та вмінні його виголошувати перед аудиторією слухачів. Викладачі повинні спонукати студентів-мовників до наукової діяльності навіть ще на бакалавраті. Залучаючись різними методиками роботи, можна сформувані всебічно розвинену особистість, яка не тільки має свою думку, а й може її виголосити (Липчанко-Ковачик, 2016: 49).

Одними з найбільш поширених педагогічних технологій є інтерактивні. Науковці поняття «інтерактивні технології» трактують, як взаємодію у поєднанні зі спілкування заради спільної мети. Доцент, доктор педагогічних наук – Н. Арістова пояснює дещо детальніше: «...суб'єкт-суб'єктної взаємодії, у ході якої її учасники не тільки сприймають і оцінюють один одного, а і певним чином відчують активний вплив на собі» (Арістова, 2017: 19). Ознаками нетрадиційного навчання є взаємонавчання, діалогічність або полілогічність, різноманітні формати навчання. До основних видів діяльності на заняттях належать: кооперація (в парах, трійках, малих групах), моделювання (імітаційні та рольові ігри, театралізація), дискусії («Займи позицію», «Прес», «Кейс-метод») та колективно-групова робота («Мікрофон», «Моз-

ковий штурм», «Доповни», «Ажурна пилка») (Галацин, Хом'як, 2019: 15–38). Важливо в умовах модернізації освітнього процесу використовувати нетрадиційні методи навчання для філологів, а також у підготовці інших педагогів. Звичайно, на реалізацію такого завдання викладач витратить більше часу, але і результат буде кращим. Здобувачі освіти зацікавляться предметом вивчення та способом подачі матеріалу і в майбутньому будуть активно його використовувати.

Головними перевагами інтерактивного навчання є: глибоке вивчення матеріалу, зацікавленість та активність здобувачів освіти, творчий підхід, навички співдії, педагог стає модератором та лідером. До недоліків таких методів належать: часова затратність для викладача під час розробки завдань, передбачення інструктажів для всіх вправ, нерозуміння студентами межі між традиційною та ігровою освітою, що порушує дисципліну (Виноградова, 2019: 41–42). Пропонувати нетрадиційні технології не варто на кожному занятті. Краще на початку семестру обрати теми, на яких реально використати такі види роботи. Нехай для здобувачів освіти це буде своєрідною родзинкою, яка урізноманітнить дисципліну. У порівнянні з традиційними методами, інтерактивні мають бути менш контрольовані викладачем (хід практичної чи лабораторної), спонукати до самостійного пошуку інформації, направляти завжди на результат.

Для того, щоб ефективно використати на своєму занятті інтерактивні методики вчителю / викладачу варто продукувати комфортну атмосферу (толерантність та позитив), врахувати місце проведення (клас / аудиторія чи online), підготувати допоміжні матеріали (картки, зображення, відеоматеріали), оголосити напередодні правила поведінки (пояснення формальної атмосфери в ігрових формах), орієнтуватись на творчий підхід; спонукати здобувачів освіти до змагання, а тим самим до активності тощо (Галацин, Хом'як, 2019: 39–43).

У педагогічних закладах вищої освіти України готують майбутніх вчителів різних спеціальностей. Всі вони мають досконало володіти державною мовою (вчителі іноземних ще й іншими), вміти комунікувати. Відсутність навичок спілкування перекреслить всі отримані знання для майбутнього фахівця.

Висновки. Таким чином, серед всіх компетентностей філологів комунікативна має бути однією з перших. Вміння доречно і правильно говорити тільки підкреслить високі знання та навички. Страх чи невміння висловитись не може

бути присутнім у гарного фахівця-мовника чи будь-якого іншого педагога. Періодичне використання інтерактивних (нетрадиційних) технологій навчання (кооперація, моделювання, дискусії, колективно-групова робота) допоможуть здобувачам освіти навчитись не боятись висловлюватись перед публікою. Тільки через практичні справи можна опанувати теорію.

У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), Стандартах вищої освіти України (бакалаврського та магістерського рівнів) (2017 р.), освітніх програмах дисциплін педагогічних закладів вищої освіти України комунікативна компетентність має бути прописана першою. Лише так нинішні викладачі зрозуміють її першочерговість і надважливість у підготовці студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістова Н.О. Формування комунікативної компетентності майбутніх філологів на засадах реалізації положень партисипативно-інтерактивного підходу. *Інноваційні технології в науці та освіті. Європейський досвід* : матеріали Міжнародної конференції, м. Відень, Австрія, 21–24 листопада 2017 р. С. 17–23.
2. Вакуленко К.Р. Застосування інтерактивних методів навчання під час вивчення української мови з іноземними студентами. *Інноваційні ініціативи організації навчання іноземних здобувачів вищої освіти*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, квітень 2020 р. / Харківський національний університет міського господарства ім. О. Бекетова. С. 24–26.
3. Виноградова Т.І. Порівняльний аналіз традиційного та інтерактивного видів навчання. *Філософські обрії сьогодення*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 2019 р. / Херсонський державний аграрно-сукномічний університет, 2019. С. 40–44.
4. Галацин К., Хом'як А. Інтерактивні технології формування комунікативної культури майбутніх фахівців у процесі вивчення англійської мови: навчально-методичний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 160 с.
5. Заблоцька Л., Мелешенко В., Черній Л. Вивчення іноземних мов з використанням інтерактивних технологій у ЗВО. *Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2022. № 3. С. 10–20.
6. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 20.05.2023)
7. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 20.05.2023)
8. Липчанко-Ковачик О.В. Підготовка майбутніх бакалаврів-філологів до використання інтерактивних технологій у професійній діяльності: дис. на здобуття канд. пед. наук: 13.00.04. Рівне: Національний університет водного господарства та природокористування, 2016. 300 с.
9. Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень, галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 «Філологія» від 20 червня 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/035-filologiya-magistr.pdf> (дата звернення: 20.05.2023).
10. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 «Філологія» від 20 червня 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (дата звернення: 20.05.2023).

REFERENCES

1. Aristova, N.O. (2017). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh filolohiv na zasadakh realizatsii polozhen partysypatyvno-interaktyvnoho pidkhdou [Formation of communicative competence of future philologists on the basis of implementation of the provisions of the participatory-interactive approach]. *Innovatsiini tekhnolohii v nauksii ta osviti. Yevropeyskyi dosvid: materialy Mizhnarodnoi konferentsii – Innovative technologies in science and education. European experience: materials of the International Conference*. (pp. 17–23). Viden [in Ukrainian].
2. Halatsyn, K. & Khomiak, A. (2019). *Interaktyvni tekhnolohii formuvannia komunikatyvnoi kultury maibutnikh fakhivtsiv u protsesi vyvchennia anhliskoi movy [Interactive technologies for the formation of communicative culture of future specialists in the process of learning English]*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
3. Lypchanko-Kovachyk, O.V. (2016). *Pidhotovka maibutnikh bakalavriv-filolohiv do vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti [Preparation of future philology bachelors for the use of interactive technologies in professional activities]*. *Candidate`s thesis*. Rivne: NUVHP [in Ukrainian].
4. Standart vyshchoi osvity Ukrainy: druhyi (mahisterskyi) riven, haluz znan 03 Humanitarni nauky, spetsialnist 035 «Filolohiia» [Standard of higher education of Ukraine: second (master's) level, field of knowledge 03 Humanities, specialty 035 «Philology»]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/035-filologiya-magistr.pdf> [in Ukrainian].
5. Standart vyshchoi osvity Ukrainy: pershyi (bakalavrskyi) riven, haluz znan 03 Humanitarni nauky, spetsialnist 035 «Filolohiia» [Standard of higher education of Ukraine: first (bachelor) level, field of knowledge 03 Humanities, specialty 035 «Philology»].(n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> [in Ukrainian].
6. Vakulenko, K.R. (2020). *Zastosuvannia interaktyvnykh metodiv navchannia pid chas vyvchennia ukrainskoi movy z inozemnyimi studentamy [The use of interactive teaching methods when studying the Ukrainian language with foreign*

students]. *Innovatsiini initsiatyvy orhanizatsii navchannia inozemnykh zdobuvachiv vyshchoi osvity: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Innovative initiatives of the organization of training of foreign students of higher education: materials of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 24–26). Kharkiv [in Ukrainian].

7. Vynohradova, T.I. (2019). Porivnialnyi analiz tradytsiinoho ta interaktyvnoho vydiv navchannia [Comparative analysis of traditional and interactive types of education]. *Filosofski obrii sohodennia: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Philosophical horizons of today: materials of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 40–44). Kherson [in Ukrainian].

8. Zablotska, L., Meleshchenko, V., Chernii, L. (2022). Vyvchennia inozemnykh mov z vykorystanniam interaktyvnykh tekhnolohii u ZVO [Learning foreign languages using interactive technologies in secondary schools]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu im. B. Khmelnytskoho. Seriya: «Pedagogichni nauky» – Bulletin of the Cherkasy National University named after B. Khmelnytskyi. Series: «Pedagogical Sciences»*, 3, 10–20 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine «On Higher Education»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

Марина ВОЙНА,
orcid.org/0000-0002-0447-7928
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *marusia1987v@gmail.com*

СИНТАКСИЧНІ ПЕРЕСТАНОВКИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ПРИЙОМ В КИТАЙСЬКО-АНГЛІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Статтю присвячено аналізу синтаксичних трансформацій, а саме перестановкам, здійснених у процесі китайсько-англійського перекладу, застосування яких зумовлено низкою факторів, а саме приналежністю двох мов до різних морфологічних типів, відмінністю у національній психології мовців, мовленнєвими звичками та традиціями. Синтаксис – це мислення у його етноспецифічному вербальному вимірі, відтак у повній мірі відображає специфіку не лише мови, а й культури та психології. У процесі перекладу залучається весь спектр перекладацьких трансформацій, як от лексичні, стилістичні, граматичні тощо, де синтаксичні трансформації часто належать до різновиду останніх. І хоча різні види трансформацій майже не використовують ізольовано, дана стаття має на меті звернути увагу саме на перестановки, як найбільш частотну та найефективнішу категорію перекладацьких трансформацій у китайсько-англійському перекладі. Перестановки в китайсько-англійському перекладі можуть стосуватися кожного з членів речення, оскільки фіксований порядок слів в китайській мові вимагає від перекладача трансформації структури речення відповідно до вимог англійської мови, де порядок слів більш вільний. Однак в міру цих особливостей найбільшого впорядкування вимагають розташування означення та обставини, так як перше завжди препозиційне до підмета або додатка в китайській мові, а друга – завжди у препозиції до присудка. Окрім того, порядок розміщення поширених означень та обставин різняться в обох мовах, і на це перекладач має звертати пильну увагу. Менше складнощів представляє собою підмет, оскільки він з'являється на початку речення, проте у випадку перекладу безпідметових китайських речень, він має бути компенсований у певний спосіб та розміщений у відповідності до граматичних норм англійської мови. Китайська мова динамічна, тобто послуговується великою кількістю дієслів, сконцентрованих в межах одного речення, але таке нагромадження не властиве англійській мові, через це правильний вибір присудка є значимим з точки зору досягнення адекватності та еквівалентності перекладу. Додатки в ряді китайських речень можуть виконувати функції підмета в англійській мові.

Ключові слова: синтаксис, китайська мова, англійська мова, переклад, трансформації.

Maryna VOINA,
orcid.org/0000-0002-0447-7928
Phd in Linguistics,
Assistant Professor at the Department of Languages and Literature
of the Far East and South-East Asia
Educational and Scientific Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) *marusia1987v@gmail.com*

REPLACEMENT OF WORD ORDER AS AN EFFECTIVE SYNTAX TRANSFORMATION IN CHINESE-ENGLISH TRANSLATION

The article is devoted to the analysis of syntactic transformations, namely, permutations made in the process of Chinese-English translation, the use of which is determined by a number of factors, namely, the belonging of the two languages to different morphological types, differences in the national psychology of speakers, speech habits and traditions. Syntax is thinking in its ethno-specific verbal dimension, so it fully reflects the specificity of not only language, but also culture and psychology. The whole range of translation transformations is involved in the process of translation, such as lexical, stylistic, grammatical, etc., where syntactic transformations often belong to the variety of the latter. And although different types of transformations are hardly used in isolation, this article aims to draw attention specifically to permutations, as the most frequent and most effective category of translation transformations in Chinese-English translation. Replacement of word order in Chinese-English translation can apply to each member of the sentence, because the fixed word order in Chinese requires the translator to transform the structure of the sentence according to the requirements of the English

language, where the word order is more free. However, as far as these features are concerned, the arrangement of attribute and adverbial modifier require greater efforts, since the first is always prepositional to the subject or object in Chinese, and the second is always prepositional to the predicate. In addition, the order of elements in multi-level attribute and adverbial modifier in both languages differs, and the translator should pay close attention to this. Less complex is the subject, since it appears at the beginning of the sentence, but in the case of translating Chinese non-subject sentences, it must be compensated in a certain way and placed in accordance with the grammatical rules of the English language. The Chinese language is dynamic, that is, it uses a large number of verbs concentrated within one sentence, but such accumulation is not characteristic of the English language, because of this, the correct choice of predicate is significant from the point of view of achieving translation adequacy and equivalence. Objects in a number of Chinese sentences can function as subjects in English.

Key words: syntax, Chinese language, English language, translation, transformations.

Постановка проблеми. Порядок слів – це власне мові взаємне розміщення членів речення при певній смисловій структурі висловлювання. Він зумовлений граматичною будовою мови, закріплений літературною традицією. Порядок слів у китайській та англійській мовах має велику кількість спільних рис; проте в силу відмінностей у мисленні, а мова є своєрідним його віддзеркаленням, існує ряд вагомих розходжень у звичному для нації порядку вираження думки. Загалом, порядок слів у китайській мові відносно фіксований, і це є ключовою особливістю аморфного типу мов, коли за відсутності формально вираженої слово-зміни, граматичні функції на себе перебирають порядок слів та службові слова (朱徽, 2004:63). Попри це, не слід забувати також про ряд відмінностей у граматиці двох мов, що визначають весь процес перекладу. Перекладачу не лише слід точно відтворити зміст оригіналу, а й забезпечити його загальнодоступність та зрозумілість.

Перекладацькі трансформації – міжмовні перетворення, які покликані сприяти тому, аби текст мови перекладу максимально повно передавав всю інформацію, яка міститься у тексті оригіналі, при суворому збереженні норм мови перекладу. Професор І. В. Гарник пропонує класифікувати всі перекладацькі трансформації в межах чотирьох груп: лексичні (конкретизація, генералізація, зміщення, додавання, вилучення), граматичні (заміна частин мови, членів речення та типу речення, синтаксичні перестановки, членування та об'єднання речень), лексико-граматичні (функціональні заміни та антонімічний переклад) та лексико-семантичні (логічний розвиток, метонімічні та метафоричні зрушення, цілісне перетворення, компенсація втрат) (Гарник, 2001:38). Граматичні трансформації можна звести до елементарних чотирьох видів, а саме: перестановки, заміни, додавання та вилучення. Перестановки – це зміна розташування (порядку) мовних елементів у тексті перекладу у порівнянні з оригіналом. Найбільш часто зустрічаються перестановки слів та словосполучень у структурі речення. Синтак-

сичні перестановки в контексті китайсько-англійського перекладу зустрічаються найчастіше, проте зазвичай поряд з різного роду граматичними та лексичними замінами, як от заміна частин мови, заміна членів речення, заміна типу речення тощо. Це зауважує і китайський дослідник Ма Цінхуа у своїй праці «Практичний курс перекладу», називаючи трансформацію перестановки «трансформацією зміни порядку слів/换序译法» (马庆华, 2010:81-103). По суті обидві класифікації граматичних трансформацій співпадають в українського та китайського дослідників, і відрізняються лише назвою. Слід також зазначити, що китайські науковці орієнтуються все ж на англійську школу перекладу, а, відтак, намагаються наблизити китайське перекладознавство до західного, тому оригінальністю існуючі класифікації не відрізняються.

Аналіз досліджень. Проблемама китайсько-англійського двостороннього перекладу присвячений ряд досліджень китайських науковців, як от Лянь Шунена / 连淑能 «Компаративний аналіз у англо-китайському перекладі / 英汉对比研究» (1993), Чен Аньдіна / 陈安定 «Основи перекладу/翻译精要» (2004), Гань Піна / 甘平 «Проблема передачі паратаксисту та гіпотаксисту в процесі англо-китайського перекладу / 浅析英汉对比中的形合与意合现象» (2007), Ван Усіна / 王武兴 «Вказівки до англо-китайського перекладу / 英汉互译指导与篇章翻译» (2004) та інші.

Мета статті. Дана розвідка має на меті проаналізувати використання синтаксичних перестановок у процесі китайсько-англійського перекладу, визначити основні труднощі та запропонувати шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Причинами синтаксичних перестановок у перекладі можуть бути як мовленнєві традиції, так особливості морфологічної будови мов, а відтак і відмінності у вираженні граматичних зв'язків між елементами простого речення та логічних зв'язків у складному реченні. Для китайської мови, наприклад, характерним є першо-

чергове вираження підрядного речення, а потім головного. Для англійської мови це не є над-важливим. Актуальне членування речення не є єдиним фактором, який визначає порядок слів. Китайська мова належить до типу “topic-prominent”, коли спершу окреслюється ситуація, і лише згодом подається власна точка зору щодо неї, це у свою чергу справляє враження важкого початку і легкої кінцівки / 头重脚轻”. Відомий китайський лінгвіст Чжао Юаньжень / 赵元任 зазначав, що граматичне відношення між підметом і присудком у китайській мові є не стільки відношенням між суб’єктом дії та самою дією, скільки між темою та поясненням (коментарем). Тому суб’єкт та дія можуть розглядатися лише як особливий приклад даних відношень. Саме тому суб’єктивно-виражальний аспект зосереджений в кінці речення, і характеризує мову стриманістю у вираженні оціночного ставлення. Для англійської ж мови характерним є «end-weight», що вимагає зосередження всіх важливих та великих за обсягом елементів у кінці речення («头轻脚重»). За таких умов відносно важливою та суттєвою стає позиція підмета, що відносить мову до типу “subject prominent”.

Перестановка підмета. Підмет за визначенням має знаходитися на початку речення. Через те, що китайський синтаксис характеризується партаксисом, позиція підмета у реченні не є настільки важливою. Часто підмет, який з’являється лише у першому простому реченні і, навіть, якщо згодом відбувається зміна логічного підмета, він часто формально не виражений. Читач може визначити це з контексту. В той же час, для англійської мови наявність підмета є необхідною, його позиція в реченні доволі важлива, оскільки часто підмет «керує» всім реченням. Таким чином, у процесі китайсько-англійського перекладу вибір підмета є ключовим завданням, яке часто визначає, чи буде переклад відповідати англомовній традиції. Вибір підмета при перекладі має здійснюватися у відповідності до типу речення. Наприклад:

1. 自然界有各种不同的元素。(黄洋楼, 2004:52)

[译文1] Nature has different elements.

[译文2] There are different elements in nature.

Структура речення-оригіналу дуже проста, проте чим простіша структура, тим легше припуститися помилки при перекладі. Переклад за зразком № 1 хоча і є граматично коректним, для носія англійської мови він виглядатиме кульгавим як візуально, так і на слух, бо такий виклад відповідає китайському типу мислення. У даному випадку більш влучним та автентичним було б використати ввідну конструкцію There be...,

з подальшою трансформацією підмета «自然界» в обставину.

2. 有气体分子式求它的密度是很简单的事。(黄洋楼, 2004:57)

[译文1] To find the density of a gas from its formula is a simple matter.

[译文2] Its a simple matter to find the density of a gas from its formula.

Підмет в оригінальному реченні представлений суб’єктно-предикативним словосполученням (主谓短语). Це класичний тип речення в китайській мові. Для англійської мови більш характерним є «end-weight», а підмет у перекладі № 1 занадто довгий. Отже слід використати формальний підмет It, і лише тоді переклад буде влучним.

Таким чином слід пам’ятати, що не завжди підмет у китайській мові має бути перекладений підметом в англійській мові. Вибір підмета має ґрунтуватися як на специфіці мислення носія мови перекладу, так і на граматико-синтаксичних особливостях його вербального вираження.

Перестановка присудка. Китайська мова широко оперує дієсловами, і це відносить її до динамічних мов, тоді як англійська залучає більшу кількість іменників, прикметників, службових слів та інших статичних частин мови для вираження значення дієслова. У китайській мові часто в одному реченні одночасно зустрічаються декілька дієслівних присудків (连动结构), тоді як в англійській мові це явище не поширене. Така ситуація має бути впорядкована належним чином у процесі перекладу. Наприклад:

1. 我们可借助专门的仪器观察到电波在传播。

[译文1] We can use the special instrument and observe the electric waves travelling along.

[译文2] With the help of a special instrument we can observe the electric waves travelling along.

У оригінальному простому реченні поряд зустрічаються аж три дієслова: 借助, 观察, 传播. Перші два дієслова виступають однорідними присудками, а третє міститься у складі додатка. Саме за цією схемою представлений переклад № 1. У перекладі № 2 серед трьох дієслів у ролі присудка було обрано одне, а саме 观察, так як саме його роль є найбільш суттєвою. Наступним кроком було використання прийменникової ввідної фрази з With на початку речення, що сприяє наближенню перекладу до традиції англійського синтаксису. Відтак констатуємо, що варіант перекладу № 2 більш виражальний, ніж переклад № 1.

2. 刘四爷没答碴儿, 想了想, 问道: “话匣子呢? 唱唱!” (老舍 “骆驼祥子”) (冯庆华, 2001:83).

[译文1] Fourth Master Liu did not answer – he was thinking and asked presently, “Where's the gramophone? Let's have a song!”

[译文2] Fourth Master Liu didn't answer – he was thinking. “Where's the gramophone” he asked presently. “Let's have a song!”

Послідовне використання декількох дієслів є виразною особливістю китайської мови, часто таким реченням властива ритміка та динаміка. У перекладі № 2 присудок 问道 досить майстерно був розміщений між двома репліками, речення виглядає добре організованим, що унеможливило відчуття нагромадження та повторення дієслів.

Перестановка додатка. У китайському реченні додаток зазвичай стоїть після присудку і може бути різним за довжиною. Під час перекладу на англійську мову, позиція додатка визначається смислом речення. Наприклад:

1. 必须注意汽车的保养。

[译文1] Must pay attention to the cars' maintenance.

[译文2] The maintenance of cars must be paid attention to.

В оригінальному реченні додаток 保养 знаходиться одразу після присудку, однак дане речення є безпідметовим(无主句). Підмет в англійській мові ключовий, відтак його компенсація при перекладі є першочерговим завданням. Ґрунтуючись на цьому, у перекладі № 2 було виконано перестановку додатку з кінця на початок речення, а відтак і заміну його на підмет. Окрім цього, ми так само можемо компенсувати підмет, втрачений в оригінальному реченні, додаючи займенник we або one в залежності від контексту: We/one should pay attention to the maintenance of cars. Однак варто зважати на те, що переклад, який містить пасивну конструкцію, виглядає в англійській мові більш автентично.

2. 在名牌上可以看见机器的型号、功率和速度。(柯金算, 1995:77)

[译文 1] On the name plate can see the type, power and speed of the machine.

[译文 2] The type, power and speed of the machine are seen on the name plate.

Речення безпідметове, що так само вимагає компенсації. Однак просте додавання підмета, як от we, he, they, everyone та інші, у безвідносності до контексту, буде виглядати неточно. Через це, найкращим варіантом є використання пасиву, для уникнення називання суб'єкта дії. У даному випадку додаток речення-оригіналу замінено на підмет речення-перекладу. У прикладі № 1 знехтувано базовими граматичними нормами мови перекладу, такий дослівний переклад вважається помилковим.

Перестановка означення. Англійська мова відноситься до флективних, толі як китайська – до кореневих. Синтаксичні відмінності між двома мовами сконцентровані в основному навколо позиції означення та обставини.

Означення у китайській мові зазвичай розміщується перед означуваним словом, а в англійській мові його позиція більш гнучка. Окрім того, порядок розташування елементів у поширеному означенні у двох мовах також різний. Наприклад: 请等他一会, 他有要事告诉你。(赵光平, 龙达友, 2006:96)

[译文1] Please wait for him, he has important something to tell you.

[译文2] Please wait for him, he has something important to tell you.

Згідно порядку розташування елементів означення, 要是 мало би перекладатися як important something, однак у даному перекладі присутня граматична помилка, оскільки відповідно до граматичних норм англійської мови, означення, що означає неозначений займенник, має стояти у постпозиції, а отже маємо натомість something important.

1. 大夫们已经试过各种可能的办法了。

[译文] The doctors have tried every way possible.

Прикметники на -ible, -able у функції означення також зазвичай постпозиційні.

2. 为了能及时赶到那儿, 他们克服了极大的困难。

[译文] They had the greatest difficulty imaginable getting there time.

4. 它是这个地区唯一能食用的野莓。

[译文] It is the only wild berry edible here in this area.

Коли прикметник поряд зі словами every, the only, або прикметником у найвищому ступені використовуються для означення іменника, він також стоїть після іменника.

5. 在这里学习的多数是中学老师。

[译文] Most of the people studying here are middle school teachers.

Означення оригінального речення перекладається дієприкметниковим зворотом і так само розташовується у постпозиції.

Перестановка обставини. За традицією, обставина у китайському реченні розташовується після підмета перед присудком, проте інколи задля підсилення думки, обставину можна помітити і на початку речення. В англійській мові позиція обставини гнучка, тому відповідно до потреби, вона може стояти на початку речення, або перед присудком, або між частинами присудка, так само як і в кінці речення. Наприклад:

1. 会议代表昨天上午在会议室热烈地讨论了温总理的报告。

[译文1] The conference delegates yesterday morning in the meeting room animatedly discussed Premier Wen's report.

[译文2] The conference delegates discussed Premier Wen's report animatedly in the meeting room yesterday morning.

У реченні-оригіналі присутні 3 види обставин, перша – обставина часу, друга – обставина місця, третя – обставина міри, ступеню. Дослівний переклад № 1, в якому не було проведено ретельного впорядкування обставин згідно традиції мови-перекладу, виглядає нагромадженням слів і у жодному разі не справляє враження автентичного англійського речення. Тому у перекладі № 2 використали обставину ступеня для уточнення дієслова-присудку, а решту обставин помістили в кінець речення. (Тут слід пам'ятати про особливості позиції обставин часу і місця в китайському реченні.)

Видів обставин багато, окрім вищезазначених, наявні також обставина причини, мети, способу, частотності, ступеню, умови тощо. У наступному уривку речення ми спостерігаємо вживання великої кількості обставин:

为此，我公司于去年2月郑重地多次向贵方表示... ..

[译文] For this reason, our company explained solemnly to your company for many times in February last year...

Тут我公司 – 表示 є граматичною основою речення, 为此 – обставина мети, 于去年2月 – обставина часу, 郑重地 – обставина способу, 多次 – обставина частотності, 向贵方 – відносна обставина. Поміж тим, впорядкування у процесі перекладу такого великого скупчення обставин може викликати певні труднощі, тому слід ретельно вивчити порядок елементів поширеної обставини в обох мовах.

Висновки. Отже, як показує аналіз, часто у процесі перекладу, ми трансформуємо і видозмінюємо одночасно різні частини мови та їх порядок. З огляду на морфологічні особливості будови китайської та англійської мов, у процесі перекладу найчастіше застосовуються саме перестановки як членів речення, так і головного і підрядного речень. Це відбувається через те, що за відсутності словозміни в китайській мові, граматичні відношення між членами речення виражаються за допомогою суворого порядку слів, і, якщо позиція підмета і присудка часто не зазнає трансформації, то навколо означення і обставини мають проводитися ретельних аналіз з метою їх подальшого впорядкування з метою досягнення максимальної автентичності та адекватності перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 朱徽. 汉英翻译教程 [M]. 重庆: 重庆大学出版社, 2004年, 第63页。
2. Гарник І. В. Типологія перекладацьких трансформацій: навчально-методична розробка на базі англійської мови. Київ: МЛП, 2001.
3. 马庆华. 实用翻译教程. 上海外语教育出版社. 2010 (2). 791页.
4. 黄洋楼. 汉英互译使用技巧[M]. 广州: 华南理工大学出版社, 2004年, 第52–57页。
5. 冯庆华. 实用翻译教程[M]. 上海, 上海外语教育出版社, 2001年, 第83页。
6. 柯金算. 英译汉时句子成分的改变[J] 大学英语, 1995年, 第77页。
7. 赵光平, 龙达友. 英汉互译技巧及实例[M]. 成都: 西南交通大学出版社, 2006年, 第96页。

REFERENCES

1. Zhu Wei. (2004) *Hanying fanyi jiaocheng* [Chinese-English translation course]. Chongqing : Chongqing daxue chubanshe. [in Chinese]
2. Harnyk I.V. (2001) *Typolohiia perekladatskykh transformatsii*: [Typology of translation transformations] Navchalno-metodychna rozrobka na bazi anhliiskoi movy. Kyiv: MILP [in Ukrainian]
3. Ma Qinghua (2010) *Shiyong fanyijiaocheng*. Shanghai waiyu jiaoyu chubanshe. [in Chinese]
4. Huang Yanglou. (2004) *Hanying hongyi shiyong jiqiao* [Technique of Chinese-English practical translation]. Guangzhou : Huanan ligong daxue chubanshe. [in Chinese]
5. Feng Qinghua. (2011) *Shiyong waiyi jiaocheng* [Practical course of translation]. Shanghai : Shanghai waiyu jiaoyu chubanshe. [in Chinese]
6. Ke Jinsuan. (1995) *Ying yi han shi juzi chengfen de gaibian* [Parts of speech changes during the English-Chinese translation]. Daxue yingyu. [in Chinese]
7. Zhao Guangping, Long Dayou. *Yinghan huyi jiqiao ji shili* [Some techniques and examples of English into Chinese translation]. Chengdu, Xinan Jiaotong daxue chubanshe. [in Chinese]

УДК 811.161.2'42: 271.4-726.1-28
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-26>

Уляна ГАЛІВ,
orcid.org/0000-0002-8511-1484
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) uliana_mishchuk@ukr.net

Галина СТУПНИЦЬКА,
orcid.org/0000-0001-9173-2925
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри практики англійської мови і методики її навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна)
halynastupnytska@gmail.com

КОНЦЕПТ ГРІХ У «ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАННЯХ» АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

У статті розглянуто особливості вербалізації концепту **гріх** у «Пастирських посланнях» А. Шептицького. З'ясовано структуру і типологію одиниць дослідження, проаналізовано змістове наповнення концепту **гріх**. Доведено, що концепт **гріх** репрезентований розгалуженою системою складників: лексемами, фраземами, синтаксемами, прецедентними текстами, біблійними ремінісценціями, художніми дефініціями тощо, а також може мати невербалізоване вираження.

Проаналізовано концептуальні ознаки за польовими зонами відповідно до яскравості їх вираження у межах змістового наповнення концепту. Таким чином, виявлено ядро концепту **гріх** (однойменна архілексема **гріх**), ближню і дальню периферію.

З'ясовано, що ближню периферію формує синтаксична сполучуваність ключового слова з іншими мовними одиницями: **гріх** – **аморальний вчинок, зло, безвір'я, відступництво**. Дальню периферію становлять мікробрази, які є складовими образів, що належать до зони ближньої периферії. Це такі асоціати, як **гріх** – **хвороба (страшна), борг (довг), неправдива наука, псевдохристиянство, страх, муки совісті**.

Зроблено висновок, що із погляду синтагматики переважають приклади з одновалентною та двовалентною сполучуваністю лексем. При цьому ключовими лексемами тут виступають іменники **гріх, грішник**, дієслово **грішити (согрішити)**, прикметник **грішний**.

У світлі парадигматики окрему увагу зосереджено на синонімічних відношеннях (у досліджуваних творах вони яскраво виражені і простежуються у вигляді семантичної деривації, асоціативних зв'язків) та антонімічних відношеннях.

За допомогою методу когнітивного аналізу розглянуто концепт **гріх** як образну одиницю, що експлікується метафорами, фраземами, синтаксемами, окремими контекстами. Зокрема проаналізовано стилістичне навантаження фразем біблійного або народнорозмовного походження у творах автора.

Звернуто увагу на національно-культурну специфіку концепту. З'ясовано, що засобами вербалізації досліджуваного явища можуть бути не лише лексеми, синтаксеми, а й окремі тексти.

Ключові слова: концепт, релігійний дискурс, національно-мовна картина світу, парадигматичні та синтагматичні зв'язки, ядро концепту, ближня і дальня периферія.

Ulyana HALIV,
orcid.org/0000-0002-8511-1484
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Ukrainian language Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) uliana_mishchuk@ukr.net

Halyna STUPNYTSKA,
orcid.org/0000-0001-9173-2925
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Language Practice
and Methodology of Its Teaching
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) halynastupnytska@gmail.com

THE CONCEPT *SIN* IN ANDREI SHEPTYTSKYI'S "PASTORAL EPISTLES"

*The article focuses on the peculiarities of the verbalization of the concept **sin** in A. Sheptytskyi's "Pastoral Epistles". The structure and typology of the research units have been clarified, the content of the concept **sin** has been analyzed. It has been proved that the concept **sin** is represented by an extensive system of components, lexemes, phrasemes, syntaxes, precedent texts, biblical reminiscences, artistic definitions and can also have a non-verbal expression.*

*Conceptual features by field zones according to the brightness of their expression within the content of the concept have been analyzed. Thus, the core of the concept **sin** (archilexeme of the same name **sin**), the near and far periphery have been revealed.*

*It has been found out that the near periphery is formed by the syntactic compatibility of the key word with other linguistic units: **sin** – **an immoral act, evil, disbelief, apostasy**. The far periphery consists of microimages, which are components of the images belonging to the zone of the near periphery. These are such associates as **sin** – **disease (terrible), debt, false science, pseudo-Christianity, fear, pangs of conscience**.*

*It has been concluded that, from the point of view of syntagmatics, examples with univalent and bivalent lexemes are predominant. The key lexemes here are the nouns **sin, sinner**, the verb **to sin**, the adjective **sinful**.*

In the light of paradigmatics special attention has been focused on synonymous relations (in the studied works they are clearly expressed and can be traced in the form of semantic derivation, associative connections) and antonymic relations.

*Using the method of cognitive analysis, the concept **sin** as a figurative unit explained by metaphors, phrasemes, syntaxes and separate contexts has been examined. The stylistic load of the phrasemes of biblical or vernacular origin in the author's works has been mainly analyzed.*

The attention has been paid to the national and cultural specificity of the concept. It has been found out that not only lexemes, syntaxes, but also individual texts can be used to verbalize the studied phenomenon.

***Key words:** concept, religious discourse, national-linguistic picture of the world, paradigmatic and syntagmatic connections, the core of the concept, near and far periphery.*

Постановка проблеми. Наскрізним концептом, який пронизує всю творчість Митрополита Андрея Шептицького є *grīx*. Він як антипод усім духовним цінностям і чеснотам посідає важливе місце у «Пастирських посланнях» (1899–1944 рр). Це, зокрема Послання до духовенства і вірних, до Сестер Службниць, до монаших чинів і згромаджень, архиєпископські побажання на релігійні свята та ін.

Під гріхом як універсальною категорією розуміють насамперед протиприродний, аморальний вчинок. Церква тлумачить гріх як відвернення особи від Бога та його заповідей. У філософії – це поняття релігійної свідомості.

Ось як пояснює поняття «грїх» «Словник церковно-обрядової термінології»:

1) грїх – це протиприродний вчинок, який проявляється у вигляді свобідного та добровільного порушення Божої заповіді; це хвороба особи, її неміч, що є наслідком її недостатньої участі в Божому житті»; 2) грїх – це відвернення особи від Бога, наслідки якого стосуються, в першу чергу, самої людини, а через неї – людської спільноти загалом та всього створеного світу (Пуряєва, 2001).

У «Словнику української мови» наведено три основні значення слова «грїх»: 1) рел. Порушення морально-релігійних догм, настанов і т. ін.; 2) Поганий, непорядний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд; 3) у знач. присудк. сл. Непорядно, недобре; недозволено (брати грїх на душу, впасти в грїх, грїха не боятися та ін.) (Словник української мови, 1971: 171).

Усі морально-пасторальні праці А. Шептицького (а це чотири об'ємні томи послань, листів, декретів, звернень, доповідей, статей) порушують тему грїха і святості. Попри те, що у його творах неодноразово заторкуються історичні, культурні, економічні, суспільно-політичні питання, автор насамперед апелює до життя релігійного, морального, християнського, адже своїм основним завданням вважав готуватися на землі до зустрічі з Господом.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній україністиці концепт *grīx* є об'єктом досліджень таких мовознавців, як А. Сірант, Л. Щербачук, П. Мацьків, Л. Баранська, А. Огар, О. Куцик, М. Колечко та ін.

Л. Щербачук, приміром, трактує «грїх» як лінгвокультурне, духовне явище, елемент духовного коду. Концепт, вербалізований фразеологізмами, на думку авторки, «віддзеркалює морально-етичні принципи народу, його релігійні, соціокультурні й буденні знання» і корелює з такими концептами, як: совість, спокуса, спокута, каяття (Щербачук, 2012: 505). Грїх як профанне явище у світлі сакральних уявлень про рай і пекло дослідила А. Сірант, звернувши увагу на експлікацію цього концепту в українській художній прозі (Сірант, 2016). У художніх та історичних текстах концепт «грїх» аналізують О. Куцик, М. Колечко та ін. Більшість науковців сходяться на думці, що згаданий концепт є етнокультурно маркованим явищем, що залежить від ментальних процесів, отже, не може розглядатися поза межами національної концептосфери.

Концепт *гріх* у творах Андрея Шептицького, на жаль, досі не був предметом уваги мовознавців.

Мета дослідження – виявити і проаналізувати особливості реалізації концепту *гріх* у пастирських посланнях А. Шептицького. Мета передбачає виконання таких завдань:

- визначити місце творчості Андрея Шептицького в релігійному і мовознавчому дискурсі;
- проаналізувати «Пастирські послання» з погляду вербалізації та художніх функцій концепту *гріх*.

Виклад основного матеріалу. Польова структура досліджуваного концепту передбачає розподіл концептуальних ознак за певними польовими зонами відповідно до яскравості їх вираження. Таким чином, виділяють ядро і периферію. Остання, своєю чергою, складається із зони ближньої та дальньої периферії (Веремчук, 2017).

Ядром концепту *гріх* у «Пастирських посланнях» А. Шептицького виступає однойменна архилексема *гріх*, яка пояснює назву поля. «*Бійтеся гріху!*» (Шептицький, 2010: 6) – найголовніша засторога, яка щоразу з більшою силою звучить зі сторінок митрополітичних послань. Це для автора є доброю мотивацією, щоб побачити перед собою оновлену, духовно відроджену людину, промовивши до неї євангельські слова: «*Відпускаються Тобі твої гріхи*» (Шептицький, 2010: 233).

Найперше у своїх творах Митрополит порушує тему первородного гріха, вводячи ключову лексему до складу підрядного трикомпонентного словосполучення «*гріх людської природи*»: «*Але розум наш дуже слабенький!... А до того він ще й зіпсований через гріх людської природи – через гріх, що увійшов у нашу кров і кість уже від хвилі, як наш прародич, перший чоловік Адам, не хотів сповнитися Божої волі і стратив через те ласку у Бога*» (Шептицький, 2007: 115).

Семантику лексеми *гріх*, що містить сему «духовна недуга», яскраво увиразнюють художні означення «тежкий», «несповіданий», «страшний»:

«... така сповідь пуста, гріха ни відпустит, а до того ще новий *тежкий гріх* на душу стягає!» (Шептицький, 2007: 97); «*Ни добре роб'ють христени (і за це *тежкий гріх* мають!), шо у неділю і свята Службу Божу опускают...*» (Шептицький, 2007: 96); «*Бо вже й один *тяжкий гріх* зриває золотий ланцюг любови, що в'яже людську душу з Богом!*» (Шептицький, 2007: 135); «*А цей християнин мав стільки *несповіданих гріхів* і стільки *недобрих сповідей!*» (Шептицький, 2007: 135); «*Се єсть *страшний гріх* святотатства – нещиро сповідатися*» (Шептицький, 2007: 205).*

Лексема *гріх* містить також семи «порушення Божого закону», «порушення норм моралі», «відступництво»: «*Гріхом є у негідлю або свето урочисте йти у місто, або йти у полонину, або дарабами пускатиси*» (Шептицький, 2007: 96).

Концепт *гріх* співвідноситься з широким колом позитивно- і негативнооцінних образів, а саме: *Божя кара, жаль (покаяння), прощення, покута*. Образ *прощення*, своєю чергою, експлікують мікрообрази *радість, щастя*. Наприклад: «*Просить Ісуса Христа, щоби відвернув від нас всяку *Божу кару*...*» (Шептицький, 2007: 110); «*...можете проливати гарячі сльози *жалю* та любови, можете й пригадати собі вічні добра, які вам Спаситель обіцяв*» (Шептицький, 2007: 110); «*В перших віках християнства накладала Церква на християн при святій сповіді такі великі *покути*, що через них міг каянник задосить учинити Божій справедливості за всі свої гріхи*» (Шептицький, 2007: 104).

Ближню периферію формує синтаксичне поєднання ключового слова з такими мовними одиницями: *гріх – аморальний вчинок, зло, безвір'я, відступництво*: «*Тож держіться сильно святої нашої католицької віри, бо поза нею нема спасення!*» (Шептицький, 1935: 18); «*Видите, скільки то *зда* один гріх за собою приносить*» (Шептицький, 2007: 211). Гріх як відступництво вербалізується завдяки лексемі старослов'янського походження *согрішити* і синтаксемі *відпасти від ласки Божої*: «*А коли перший чоловік *согрішив* і коли в нім цілий рід людський *відпав від ласки Божої*, Бог предвічний для нашого спасення зіслав з неба Єдинородного Свого Сина*» (Шептицький, 2007: 358).

Дальню периферію становлять ті мікрообрази, які є складовими образів, що належать до зони ближньої периферії. До цієї групи відносимо такі асоціати: *гріх – хвороба (страшна), борг (довг), неправдива наука, псевдохристиянство, страх, муки совісті*. Наприклад: «*А якщо не сплатить хтось цих *довгів* за свого життя, то хоч би й у Божій ласці вмирав (після святої сповіді), то все-таки муситиме після смерті в чистилищі відбутися цю покуту; мусить там сплатити свої *довги*...*» (Шептицький, 2007: 105); «*Гріх, мої милі браття, подібний до *страшної хвороби*, котра так довго кров псує і грозить небезпекою життя, як довго її через лікарство цілком із тіла не викинеш*» (Шептицький, 2007: 210); «*серця мусять стиснутися *страхом*, і *совість* *гризе*, і *неспокійно* християнин перед себе дивиться, бо не знає, чи Бог прогніваний легко відпустить гріх і ласку Свою поверне*» (Шептицький, 2007: 210).

З особливою ревністю і настирливістю проповідник звертається до вірян, бажаючи застерегти їх від сітей псевдовчення: «Тільки, – заклинаю вас Богом живим, – вистерігайтеся всякої науки, що противиться науці Христа! Бо така наука – то лож і темнота, – а не справжня просвіта» (5, 18); «Ви ж, родичі, при виховуванні своїх дітей, стережіть їх від гріху, та блудної, неправдивої науки, наче від смерті!» (Шептицький, 1935: 20).

Синтагматичні зв'язки концепту *гріх*. Проаналізувавши тексти «Пастирських послань» на рівні синтагматичних зв'язків (лінійного розташування), можемо дійти висновку, що у них переважають приклади з одновалентною та двовалентною сполучуваністю лексем. При цьому беремо до уваги не тільки іменник **гріх** як ключову одиницю, а й іменник **грішник**, дієслово **грішити** (**согрішити**), прикметник **грішний**.

Так, до одновалентних структур належать словосполучення *тяжкий гріх* (*тяжкі гріхи*), *наші гріхи*, *страшний гріх*, *великий гріх*, *малий гріх*, *позбутися гріха*, *покуса до гріха*, *відпускати гріхи*, *один гріх*, *сповідатися з гріха*, *помагати до гріха*, *не карати гріха*, *мовчати на гріх*, *деякі грішники*, *гордістю грішити*, *много грішити*, *грішна душа* та ін.

До лексем із двовалентною сполучуваністю відносимо: «*гріхи зі встиду тайт*» (Шептицький, 2007: 97), «*покутували свої гріхи*» (Шептицький, 2007: 105), «*не заслуговує на відпущення гріха*» (Шептицький, 2007: 104), «*гріх вирвати з корінням*» (Шептицький, 2007: 79), «*бідна душа грішника*» (Шептицький, 2007: 215), «*кара за гріхи тяжкі*», «*согрішив перед небом і против тебе*» (Шептицький, 2007: 220) та ін.

В окремих випадках награпляємо і на тривалентну сполучуваність, що надає текстові особливої стилістичної ваги. Наприклад: «*Грішник не важитси приступити до Закону*» (Шептицький, 2007: 80); «*Страшний гріх – псаутирю читати*» (Шептицький, 2007: 80); «*не соромився візнати гріха духовному*» (Шептицький, 2007: 97) Духовний – у значенні духівник. Іменникові одиниці тут зумовлені валентністю предиката.

Парадигматичні зв'язки концепту *гріх*. Парадигматичні відношення – це «відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови» (Кочерган, 2003). У лексико-семантичній системі йдеться насамперед про синонімію, антонімію, гіпонімію, конверсиви тощо.

Якщо говорити про синонімічні відношення, то в досліджуваних творах вони яскраво виражені і простежуються у вигляді семантичної деривації, асоціативних зв'язків. Гріхом автор називає всі

відступи від норм моралі, церковних догм і приписів, а найперше порушення заповідей Божих. Отже, гріх – це *гординя*, *самолюбіє*, *відчуження*, *святокрадство*, *грошолобство*, *скупість*, *вбивство*, *самовбивство*, *пияцтво*, *чужоложство*, *ненависть*, *зздрість*, *безвір'я*, *псевдохристиянство* та ін. Наприклад: «*Тож любіть своє, – тримайтеся свого і дбайте про своє, – але стережіться ненависти! Бо ненависть – то почування нехристиянське!*» (Шептицький, 1935: 26); «*Стережіться kwasу зависти та пожадання чужого добра*» (Шептицький, 1935: 16); «*Бо на правду було б то великою шкодою і правдивим лихом для чоловіка, коли б хто задля гроша запропащував свою безсмертну душу, відкуплену Кров'ю Ісуса Христа*» (Шептицький, 1935: 13); «*Будьте оцадними, але не скупими!.. Бог приказав давати милостиню!*» (Шептицький, 1935: 13); «*Не убивайте себе самих, не убивайте своїх дітей, не марнуйте (своєю неморальністю) основних, фізичних сил свого народу!*» (Шептицький, 1935: 5); «*Ліпше було цілком не сповідатися, як таким тяжким гріхом святокрадським Бога образити*» (1, 218); «*Гріх самовбивства – це виразний доказ повного браку мужества чи відваги. Це знак людини боязкої, що втікає перед труднощами життя*» (Шептицький, 2009: 424).

Цей синонімічний ряд продовжують ще й стилістично нейтральні, узуальні лексеми оцінного характеру *отрута* і *хвороба*, увиразнені художнім означенням *страшна*: «*Щоби ви це ліпше зрозуміли, яка то страшна отрута – той смертельний гріх, – то оповім Вам, що за гріхом увійшло поміж людей, коли перший раз на світі гріх показався*» (Шептицький, 2007: 211); «*Гріх, мої милі браття, подібний до страшної хвороби...*» (Шептицький, 2007: 210).

Абсолютними синонімами до лексеми *грішник* виступають слова *безбожний*, *безбожник*: «*Дарма твоя праця, мудрче безбожний!*» (Шептицький, 2007: 181); «*Люде добрі, тікайте від таких безбожників! Обминайте їх хату...*» (Шептицький, 2007: 80).

На основі антонімічних відношень побудовані кореляційні пари лексем: *гріх – праведність*, *побожність*; *гріх – святість*; *гріх – тверезість*; *гріх – праця*; *гріх – любов*; *гріх – покора* та ін. Наприклад: «*У молоді серця вціплюйте справжню побожність!*» (Шептицький, 1935: 20); «*Християнин має любити всіх людей. Любов полягає на ділах, а не на словах!*» (Шептицький, 1935: 25); «*Ви, що вступаєте у святий подружній стан, починайте нове життя з Богом! А ваші подружжя хай будуть чесні, – святі!*»

(Шептицький, 1935: 6); «Тож і Ви всі отрясіться зі своєї оспалости! Візьміться усильно до праці, а, дасть Бог, вже вкоротці поправите свою долю...» (Шептицький, 1935: 9); «Ви, Мої Браття хлібороби, – ви, що в деяких сторонах марнуєте це майно і здоровля на горівку, – покиньте її! Будьте тверезі! Закладайте у своїх селах братства тверезости!» (Шептицький, 1935: 6).

Іноді в одному реченні можуть поєднуватися три антоніми-кореляти до слова *гріх*, які творять стилістичну фігуру градації: «В ділі, однак, до котрого Христос мучеників завзиває, не вистарчає ані совісність, ані дух убожества, ані покура...» (Шептицький, 2007: 164). Кількість таких семантичних кореляцій може збільшитися, якщо за допомогою контекстуального аналізу вичленувати ще інші опозиції.

Як свідчать наведені контексти, кожне вербальне втілення концепту гріх, кожна сполучваність лексем, які його репрезентують, містять глибокий національний стрижень, ідею християнського патріотизму.

Образна складова концепту *гріх*. Когнітивна поетика. Формування будь-якого концепту пов'язане із психокогнітивною схемою «відчуття – асоціація – уявлення – образ» (Приходько, 2008: 57). Метод когнітивної поетики, на наш погляд, актуальний не лише для поетичного тексту, а й для прозового.

У полі нашого зору – метафори, порівняння, фраземи, синтаксеми і окремі контексти як взірці високого конфесійного стилю у публіцистичному дискурсі А. Шептицького.

Отже, концепт *гріх* у «Пастирських посланнях» А. Шептицького репрезентують генитивні метафори *двері неба, пляма гріха, їдь гріха, кайдани гріху, золотий перстень любови, найменший порошок гріха, болото і гній гріхів* та ін.: «Та їдь гріха не лише псує нашу кров і смерть тіла нам приносить, але переходить і на душу та з кожного чоловіка робить сина Божого гніву» (Шептицький, 2007: 211); «Один гріх вистачить, щоб двері неба замкнути перед чоловіком і перед його ногами отворити пекельні ворота» (Шептицький, 2007: 245); «Хто з Вас згрішив, нехай плаче, нехай покутує, нехай любов'ю безконечно доброго свого Отця на небі стирає з душі пляму гріха...» (Шептицький, 2007: 245); «Якими ж словами маю промовити до Вас, щоб увільнити Вас від тих кайдан гріху, які скували ціле Ваше життя?» (Шептицький, 2007: 67); «А як через сповідь до Господа Бога вернув, то і єму Бог сей золотий перстень любови вертає» (Шептицький, 2007: 221); «Тогди, коли Ви ще в болоті й гною

своїх гріхів лежали, Бог ласкою своєю сам перший до Вас прийшов» (1, 221); «Лиш душа чиста, що не знайдеся на ній ні найменший порошок гріха, їде до неба» (Шептицький, 2007: 352).

У кореляційній опозиції перебувають антонімічні метафори *слуги гріха* і *слуги праведности*. Тільки через покаєння, як стверджує Митрополит Андрей, можна осягнути нове життя, переродитися духовно: «Та дякувати Богу, що ви були слугами гріха і слухали від серця приписів тієї науки, котрій і піддавались. А визволившись од гріха, ви стали слугами праведности» (Шептицький, 2009: 429).

Емоційно-образного звучання набуває також дієслівна метафора *утікати перед гріхом* (Шептицький, 2007: 216) та метафоричне порівняння *вкушення скаженого пса* (Шептицький, 2007: 210, 211): «Хто з вас добре порозумів то, що я написав, тому вже стало ясним, як християнин має перед гріхом утікати, як тільки гріх до него наблизиться» (Шептицький, 2007: 216); «Гріх кождий подібний до такого вкушення скаженого пса, з якого їдь входить у кров» (Шептицький, 2007: 211).

Певне стилістичне навантаження в досліджуваних текстах виконують фраземи біблійного або народнорозмовного походження: *стегає гріх на душу, (не) допускати гріха, стеречися гріха, позбирати гріхи до купи, хата валиться, ґрунт під ногами усувається*: «...така сповідь пуста, гріха ни відпустит, а до того ще новий тежкий гріх на душу стегає!» (Шептицький, 2007: 97); «...дуже Вас файно прошу, аби Ви принаймні цього гріха ніколи ни допускали...» (Шептицький, 2007: 97); «... і так з усіх сторін позбирай собі свої гріхи до купи і добре в мислі тримай» (Шептицький, 2007: 214). Останній фразеологізм має індивідуально-авторський характер і означає «зібратися з думками». Фраземи *хата валиться, ґрунт під ногами усувається* мають значення «перебувати в стані гріха».

Глибину і водночас лаконізм думки передають одиниці вищого мовного рівня – синтаксеми. Місткі заголовки чи підзаголовки до текстів послань – це зазвичай прості неповні конструкції, які автор використовує з певною стилістичною метою. Порівняймо:

Ніколи не грішила (мова йде про Богородицю)
І заголовки-єдинопочатки:
Через гріх проти віри
Через святокрадську сповідь
Через залишення Служби Божої у неділі і свята
Через тяжку роботу в неділю
Через гріх ненависти, незгоди
Через нечисті гріхи
Через п'янство (Шептицький, 2007: 204).

Когнітивну поетику, образне мислення автора відчитуємо в рядках послання «О покаянію», де Митрополит Андрей так поетично, доступно і невимушено роз'яснює вірним суть гріха як Боговідступлення: «Де лишень жиє та бідує якась християнська душа, там всюди заходжу і всюди глядію за тою овечкою, що загинула. Всюди шукаю тої християнської душі, що через гріх відпала від Господа Бога та для Ісуса Христа згинула» (Шептицький, 2007: 199, 200). Тут досліджуваний концепт знаходить вербальне втілення в контексті, а ключова лексема *гріх* містить сему «духовна смерть».

З погляду образності вартою особливої уваги є авторська молитва, яку Митрополит Андрей адресує вірним, тим, які каються, але не мають можливості перед смертю висповідатися зі своїх гріхів:

«Боже мій! Я согрішив многими гріхами! Я тяжко Тебе образив! Я заслужив на кару від Тебе! Я стратив вічні радості небесні, а заслужив на страшну муку в пеклі! Боже мій! Я боюся огня пекельного, дрожу на гадку вічного засудження, боюся, щоби я не був від Тебе відкинений на віки! З того страху перед карою я бриджуся всіми моїми гріхами і жаль мені, прикро мені, що я так негідно поступив!

Але ще більше жалую з любови до Тебе, Боже мій наймиліший! Бо Тебе люблю цілим серцем над все! Бо Ти найвисше і найкрасше добро, заслугуєш на всяку любов! Ти для мене життєм, спасенням,

і щастям, і єдиним добром! Тож з любови для Тебе жалую, що я Тебе образив, прикро мені, що я Тебе образив, Отче найдорозийший!

Маю надію, що мені мої гріхи відпустиш, що даш ласку, потрібну до поправи і вічного спасення!

Постановляю більше до своїх гріхів не вертати, цілком поправити своє життя. Ти, Боже, допоможи!

Хочу щиро сповідатися з всіх моїх гріхів і прийняти покуту, наложену через священика!» (Шептицький, 2007: 345-346).

Наведена молитва є взірцем експлікації концепту цілим текстом, провідною думкою якого є плач, жаль за гріхами.

Висновки. Отже, ми здійснили спробу розподілу концептуальних ознак за певними польовими зонами, виявили ядро та периферію концепту *гріх* у творах А. Шептицького, виокремили основні та другорядні образи і мікрообрази. Як бачимо, кожне вербальне втілення концепту *гріх* яскраво простежується на рівні синтагматики та парадигматики. Аналіз художніх засобів дав нам змогу простежити найпродуктивніші моделі метафор, порівнянь, речень у релігійному дискурсі Андрея Шептицького. Ми пересвідчилися, що мотиваційний, поняттєвий і ціннісний складники концепту відіграють важливу роль для сприйняття цієї одиниці як ментального, національного утворення, важливого складника концептуальної картини світу народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веремчук Е. О. Лексико-семантичне поле *space*. *Космос в англійській мові: лінгвокогнітивний та лінгвосинергетичний аспекти* : дисертація ... к. філол. наук. Запоріжжя, 2017. 253 с.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
3. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
4. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів : Свічадо, 2001. 160 с.
5. Сірант А. М. Концепти *гріх* та *спокута* в українській прозі другої половини ХХ століття: ментальний аспект : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2016. 192 с.
6. Словник української мови : в 11-ти т. Т.П. К. : Наукова думка, 1971. С. 171.
7. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1941 рр., т. 1. Львів : «АРТОС», 2007. 1014 с.
8. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1918–1939 рр., т. 2. Львів : «АРТОС», 2009. 1248 с.
9. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939–1944 рр., т. 3. Львів : «АРТОС», 2010. 828 с.
10. Шептицький Андрей. Пастирські послання до духовенства й вірних Станиславівської Епархії (1899–1904). Львів, 1935. 252 с.
11. Щербачук Л. Семантичний простір концепту *гріх* як елемент духовного коду (на матеріалі української фразеології). *Вісник Запорізького університету*. 2012. № 1. С. 504–506.

REFERENCES

1. Veremchuk E. O. Leksyko-semantychne pole *space* / kosmos v anhliiskii movi: linhvokohnityvnyi ta linhvosynerhetychnyi aspekty [The lexical-semantic field *space* / cosmos in the English language: linguocognitive and linguosynergistic aspects] : Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia k. filol. nauk. Zaporizhzhia, 2017. 253 s. [in Ukrainian].
2. Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo: Pidruchnyk [General Linguistics: Textbook]. K. : Vydavnychy tsestr «Akademiiia», 2003. 464 s. [in Ukrainian].
3. Prykhodko A. M. Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvni paradyhmi linhvistyky [Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]. Zaporizhzhia : Premier, 2008. 332 s. [in Ukrainian].
4. Puriaieva N. Slovyk tserkovno-obriadovoi terminolohii [Dictionary of church ritual terminology]. Lviv : Svichado, 2001. 160 s. [in Ukrainian].

5. Sirant A. M. Kontsepty hrikh ta spokuta v ukrainskii prozi druhoi polovyny KhKh stolittia: mentalnyi aspekt: monohrafiia [Concepts of sin and atonement in Ukrainian prose of the second half of the 20th century: mental aspect: monograph]. Kamianets-Podilskyi : TOV «Drukarnia «Ruta», 2016. 192 s. [in Ukrainian].
6. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11-ty t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. T.II. K. : Naukova dumka, 1971. S. 171. [in Ukrainian].
7. Sheptytskyi A. Pastyrski poslannia 1899–1941 rr. [Pastoral messages 1899–1914]. Vol. 1. Lviv : “ARTOS”, 2007. 1014 p. [in Ukrainian].
8. Sheptytskyi A. Pastyrski poslannia 1918–1939 rr. [Pastoral messages 1918–1939]. Vol. 2. Lviv : “ARTOS”, 2009. 1248 p. [in Ukrainian].
9. Sheptytskyi Andrei. Pastyrski poslannia 1939-1944 rr. [Pastoral messages 1918–1939]. Vol. 3. Lviv : «ARTOS», 2010. 828 s. [in Ukrainian].
10. Sheptytskyi Andrei. Pastyrski poslannia do dukhovenstva y virnykh Stanyslavivskoi Eparkhii (1899- 1904) [Pastoral messages to the clergy and faithful of the Stanislaviv Diocese (1899-1904)]. Lviv, 1935. 252 s. [in Ukrainian].
11. Shcherbachuk L. Semantychnyi prostir kontseptu hrikh yak element dukhovnoho kodu (na materialy ukrainskoi frazeolohii) [Semantic space of the concept of sin as an element of the spiritual code (on the material of Ukrainian phraseology)]. Visnyk Zaporizkoho universytetu. 2012. № 1. S. 504–506 [in Ukrainian].

Jingsi GAO,

orcid.org/0000-0002-8232-1048

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Philology

for Foreign Citizens

Educational and Scientific Institute of Philology,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) gaojingsi1@qq.com

TYPES OF LANGUAGE CONFLICTS IN THE COVERAGE OF CHINESE SOCIOLINGUISTICS

Different types of language conflicts are often found in many countries in the process of development. Over the past decades, Chinese scientists have investigated various aspects of language conflicts to analyze their types and methods of manifestation. But today, these developments were not summarized or systematized. The basis of our intelligence was scientific works (1995–2022) from the National Center for Philosophy and Social Sciences Documentation of the People's Republic of China. The current research objects of Chinese scholars in the field of language conflicts are mainly divided into four categories: conflict between different languages, conflict between dialect and standard language, conflict between written vernacular Chinese and classical Chinese, and conflict between network jargon and standardized language.

Modern Chinese sociolinguistic studies of language conflicts distinguish mainly four types conflicts: conflict between different languages, conflict between dialect and standard language, conflict between written vernacular Chinese and classical Chinese, and conflict between network jargon and standardized language. There are complex historical and cultural reasons behind every language conflict. In different epochs, when the social environment and socio-political conditions are changing, the interactive relations between the conflicting parties will also change, and the methods of resolving language conflicts will change accordingly. When researching the problem of language conflict, we must adhere to the principle of dynamics, understand and explain the modern value of different languages or language options according to different social environments and historical conditions.

Classification methods and research findings of Chinese scholars provide valuable experience in the study of language conflicts. From a global point of view, with the increase of national consciousness, development of time, change of language, popularization of the Internet, the achievements of Chinese scholars can provide some background value for solving many language problems arising in the historical development of multiethnic countries.

Key words: *Chinese language, dialect, language conflict, network jargon.*

Цзінси ГАО,

orcid.org/0000-0002-8232-1048

аспірант кафедри української філології для іноземних громадян

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) gaojingsi1@qq.com

ТИПИ МОВНИХ КОНФЛІКТІВ У ВИСВІТЛЕННІ КИТАЙСЬКОЇ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

Різні типи мовних конфліктів часто зустрічаються в багатьох країнах, що перебувають у процесі розвитку. Протягом останніх десятиліть китайські вчені досліджували різні аспекти мовних конфліктів з метою аналізу їх типів і способів прояву. Але до сьогодні ці напрацювання не були узагальнені та систематизовані. Основою нашої розвідки стали наукові праці (1995–2022 рр.) з Національного центру документації з філософії та суспільних наук Китайської Народної Республіки. Сучасні об'єкти дослідження китайських науковців у сфері мовних конфліктів переважно поділяються на чотири категорії: конфлікт між різними мовами, конфлікт між діалектом і стандартною мовою, конфлікт між письмовою народною китайською мовою і класичною китайською мовою та конфлікт між мережевим жаргоном і стандартизованою мовою.

Сучасні китайські соціолінгвістичні дослідження мовних конфліктів виділяють чотири типи конфліктів: конфлікт між різними мовами, конфлікт між діалектом і стандартною мовою, конфлікт між письмовою народною китайською мовою і класичною китайською мовою та конфлікт між мережевим жаргоном і стандартизованою мовою. За кожним мовним конфліктом стоять складні історичні та культурні причини. У різні епохи, коли змінюється соціальне середовище та соціально-політичні умови, інтерактивні відносини між конфліктувальними сторонами також будуть змінюватися, і методи вирішення мовних конфліктів будуть змінюватися від-

повідно. Досліджуючи проблему мовного конфлікту, ми повинні дотримуватися принципу динаміки, розуміти і пояснювати сучасну цінність різних мов або мовних варіантів відповідно до різних соціальних середовищ та історичних умов.

Методи класифікації та результати досліджень китайських науковців дають цінний досвід у вивченні мовних конфліктів. З глобальної точки зору, зі зростанням національної свідомості, розвитком часу, зміною мови, популяризацією Інтернету, досягнення китайських вчених можуть мати певну фонову цінність для вирішення багатьох мовних проблем, що виникають в історичному розвитку поліетнічних країн.

Ключові слова: китайська мова, діалект, мовний конфлікт, мережевий жаргон.

Statement of the problem. Although Chinese scholars have extensively studied various aspects of language conflicts over the past decades, these research developments have not yet been summarized or systematized. Therefore, it is necessary to review and classify the main categories of language conflict research in the field of Chinese sociolinguistics.

Analysis of recent research and publications.

A review of existing research finds that Chinese scholars' research on language conflicts is usually focused on a specific type. The author did not find any work that attempts to comprehensively summarize and review the history and current status of language conflict research. The task of this study is to comprehensively review and summarize the research findings and author's perspectives on language conflict research in the field of Chinese sociolinguistics from 1995 to 2022.

Outline of the main material of the study. This study is mostly based on scientific works from the National Center for Philosophy and Social Sciences Documentation of the People's Republic of China from 1995 to 2022.

Research analysis. In the paper, four types of language conflicts are considered, distinguished and analyzed by Chinese linguists in research related to sociolinguistics, and the study was based on the works devoted to the study of language conflicts (1995–2022) of Chinese linguists from the largest open database of Chinese academic journals on social sciences “National Center for Philosophy and Social Sciences Documentation” (hereinafter – Center).

In Chinese academic circles, the term “language conflict” is most often used in the meaning that was reflected in the definition of He Junfang. In the paper of “On the Some Basic Theoretical Problems in Language Conflict”, He Junfang defined the concept of language conflict as follows: “language conflict is a phenomenon ranging from controversy to war caused by language problems, including verbal disputes and other disharmonious ways of communication (He Junfang, 2009: 4).

Based on He Junfang's understanding of language conflict, we will mainly discuss the results of the following four aspects of research on language conflicts stored at the Center.

1. Conflict between different languages

He Junfang divided the types of language conflicts into internal language conflicts (language conflicts within ethnic groups) and external language conflicts (language conflicts between ethnic groups). Internal language conflicts most often arise in the process of forming a standard language, while external language conflicts are between languages of different nations, which have a very negative impact on the political stability of multilingual countries and building harmonious relations between its citizens (He Junfang, 2009: 4).

For the concept of “external language conflicts”, we use another term “conflict between different languages”. The classification of “language conflicts within ethnic groups” and “language conflicts between ethnic groups” cannot be adapted to all language situations. Although in general, one ethnic group has a common language, including different dialects, there are also cases when different ethnic groups use the same language or several other languages as the first language in the same ethnic group. In addition to studies of language conflicts between ethnic groups, studies of language conflicts caused by the use of another language in one ethnic group are also found. For example, Xue Xianglian and Liu Jinron discussed the use of foreign languages in different ethnic groups in the paper “National Cultural Merger and National Language Conflict” (Xiao Yingchao, 2007: 15). Li Fayuan discussed the issue of the use of Russian language among Ukrainians in “On the Impact of National Language Policy-making on Domestic National Unity and Harmony-Taking Ukraine as an Example” (Li Fayuan, 2017: 5).

Despite the generality, He Junfang's reflections on the problems that can be caused by language conflicts between ethnic groups are reasonable. Conflicts between different languages are indeed the most common type of language conflict with the most serious consequences. That is why Chinese linguists have conducted numerous studies on conflicts between different languages. These works also often examine the social conflicts that erupt in different countries around the world due to language problems, and analyze the prospects for language policy in postcolonial countries, including the function of the Russian language (Russification and de-Russification) in the for-

mer Soviet Union and language problems of Chinese national minorities in China (He Junfang, 2009: 4; Li Fayuan, 2017: 5; Xiao Yingchao, 2007: 15; Yin Qiling, 2011: 18; Zhong Nan, 1995: 21). In view of the fact that the researches of Chinese linguistics is always close to the policy trend, the conclusions made by different scientists are mostly similar. Most of them concern language planning:

1) Strict language policy should not be applied in multiethnic countries (He Junfang, 2009: 4; Yin Qiling, 2011: 18; Li Fayuan, 2017: 5);

2) It is necessary to make a reasonable language plan in accordance with the actual language situation in the country (He Junfang, 2009: 4; Yan Ronggeng, 1999: 18; Liu Xuyi, 2005: 5);

3) In the process of language planning, the principles of linguistic equality and protection of languages of national minorities should be observed (Zhong Nan, 1995: 2; Li Fayuan, 2007: 5).

The proposals of Chinese linguists are limited to theoretical perspectives, and those practical, contradictory aspects of this issue is ignored: in many sovereign nation-states, in order to strengthen the country's cohesion, establishing national identity and adopting a radical language policy is a choice made for good reasons under internal and external pressures.

For nation states, the main dilemma of language policy is the conflict between the language legal framework of the country and the growing awareness of rights of different peoples. On the one hand, public policies are called on to respond to the increases in linguistic diversity and the political claims of ethnic identity groups. On the other hand, they have to promote the institutional structures of a common public sphere in the context of de-legitimising a nationalist conception of the state. (Matthias König, 2000: 8).

2. Conflict between dialect and standard language

Papers discussing the contradictions between dialects and standard languages are more common in circles of Chinese language.

Chinese linguists have different attitudes to the classification of Chinese dialects. Chinese can be divided, depending on the applied criteria, into five or ten dialect groups (Wang Yude, 1962: 12). But what everyone agrees on is that regardless of the method of classification, native speakers of these “dialect groups” sometimes also cannot understand each other. There are also differences in how many people value their dialects in different dialect regions. According to the Atlas of the Chinese Language, published in 2012, Chinese dialects are divided into the following 10 groups: Mandarin, Jin, Wu, Hui, Min, Yue, Hakka (Kejia), Gan, Xiang, Ping (Zhan Bohui, 1998: 20).

These dialects are widespread over a large area, they are very different in phonetics, vocabulary and grammar. For example, Zhan Bohui and Zhang Risheng compared the proximity of vocabulary between the Beijing dialect (Mandarin) and the Yue dialect based on materials, and they collected and published under the title Pearl River Dialect Vocabulary. Scientists chose 1001 words for comparison, and only a little more than 140 of them were the same, which is 10.4% of the total (Zhan Bohui, 1998: 20).

With the development of transport and communication technologies, labor mobility in China has reached unprecedented proportions today, and it has also caused many social problems, including the conflict between the standard literary language and local dialects. On this issue, different scientists hold different views.

Yan Ronggeng, discussing the characteristics of dialects, pointed out the following points:

1) different languages are equal in political and legal aspects, but dialects and national languages are not equal: in terms of law, theory or practice, they belong to different levels;

2) the rise and fall of different languages are uncertain, but the rise of national language and the fall of dialects are natural;

3) language is an important characteristic of a stable nation, dialects, from the point of view of Yan Ronggeng, hinder the unity and development of nations (Xue Xianglian; 2019: 16).

The scientist uses the term “dialect complex” to analyze the language situation, giving it the following definition: “Dialect complex is a psychological complex in people who speak a certain dialect and instinctively believe that their dialect is higher, discriminating and hating other dialects and even the national language”. (Xue Xianglian; 2019: 16). Yan Ronggeng believes that the dialect complex and the mother tongue complex are not the same thing, and in the current situation, the problem of dialect in China will not lead to the division of the country, but it still has a great negative impact on social harmony.

According to Yan Ronggeng, in the context of the country's vigorous promotion of standard Chinese language, the widespread use of Chinese dialects is in fact with a relatively negative impact, administrative, propaganda and other means, used to accelerate the disappearance of dialects use: “Unfortunately, in many areas of mainland China, the use of dialects is widespread, and the dialect complex is growing. This situation, on the one hand, weakens the communicative function of standard Chinese language, creates many invisible obstacles in many respects, hinders the improvement of physical, intellectual, moral qual-

ities of the population and renewal of ideas in areas of dialects, leads to the formation of a closed and conservative society in the dialect zone, and hinders the development of science and technology, especially in the information field. On the other hand, it will also create a gap between different parts of our nation” (Xue Xianglian; 2019: 16).

In the paper “Changes in China'Urban Language Environment and Urban Language Conflict” Wang Ling and Liu Yanqiu took the example of the movement to protect the dialect of the people of Guangzhou (China) and suggested a more moderate view of the problem of dialects, believing that the dialect is a mother tongue that does not oppose the promotion of Standard Chinese. The promotion of Putonghua (Standard Chinese) is aimed at overcoming communication barriers between regions and promoting economic and cultural exchange, the protection of dialects is the protection of a valuable cultural resource in order to avoid its destruction. Theoretically speaking, these two strategies are not antagonistic, there is no inevitable contradiction between them. The purpose of protecting dialects is to protect the local language culture and the right of local people to use their native language, not to compete with Putonghua (the standard literary language), claiming the status of the national lingua franca (Wang Ling; Liu Yanqiu, 2013: 11).

Thus, Chinese scholars have different views on the importance of dialects, but generally support the spread of Standard Chinese. In recent years, scholars have reached a basic consensus on relationship between dialect and standard language: whether they are discussing “promoting Standard Chinese or “protecting dialect”, scholars believe that the general background of the actual social environment and the status of economic and social development should be based in order to shape language policy and plan. Scholars also believe that in the basic ecological Language environment where Standard Chinese prevails, the protection and use of dialects should not violate the basic principles of the promotion of Standard Chinese. However, in different historical periods, the question of how to determine the relationship between the spread of Standard Chinese and the protection of dialects still remains a difficult problem faced by sociolinguists.

3. Conflicts between written vernacular Chinese and classical Chinese

In China, there are two main writing systems: classical Chinese (Wenyan) and written vernacular Chinese (Baihua).

Classical Chinese is a written language that originated from the spoken language in the Spring and Autumn period and the Warring States period. Chinese

intellectuals of all dynasties regarded works written in this language as the source of Culture of Han Nationality and deliberately insisted on the use of classical Chinese. Due to the fact that the Classical Chinese language has remained unchanged for centuries, and the spoken language of people in daily communication has changed rapidly, this has led to a strong mismatch between written and spoken languages. The structure of Chinese traditional feudal society was an inverted pyramid and had two poles: emperors and a handful of bureaucratic classes are at the top, and most people are at the bottom of the pyramid. The social statuses of the representatives of these two poles are fundamentally different. Accordingly, two written traditions “elegant” and “Vulgar” were formed. These statuses are manifested in the contrast between the records using the written system of written vernacular Chinese and classical Chinese (Cao Qin, 2005: 2)

During the late Qing Dynasty, China was poor and weak, and intellectuals such as Hu Shi opposed classical Chinese and campaigned to learn from the West and use a new writing style that would be conducive to mass communication, leading to a great social debate between conservatives and reformers over the standard style of the Chinese language. It follows that disputes over classical Chinese at the time, consciously or unconsciously, have always been linked to ideological disputes.

Research in this area focuses mainly on the debate between two schools, which advocated modern Chinese and classical Chinese during the New Culture Movement at the beginning of the last century, and on the historical influences of these two schools. Pointed to the causes of this kind of conflict Yin Qiling in his work: when old and new styles collide, people who prefer different styles tend to add value and emphasize the importance of the style they use to unite their cultural group and achieve dominance (Yan Rong-geng, 1999: 17).

In various spheres of Chinese society, people are generally positive about the support of modern spoken Chinese, and at the same time, most scholars also acknowledge that the goal of the New Culture Movement and its implementation does not coincide with the requirements for the continuity of the development of cultural resources in literature. Thus, the negative impact of this movement on Chinese literature is formed (Bi Geng, 2003: 1; Wen Zongli, 2008:13; Wurm Stephen Adolphe; Li Rong; Baumann Theo; Lee Mei W, 1997: 14).

There is still controversy about the usefulness of classical Chinese in the sociocultural field. For example: In his work confirming the historical achievements of the New Culture Movement, Bi Gen

advocated the revival of classical Chinese and encouraged writing in classical Chinese (Bi Geng, 2003: 1), Bi Gen's view provoked opposition from Xiao Yingchao, who believed that the meaning of expression and the scope of classical Chinese were very limited, in modern historical conditions, the revival of classical Chinese doesn't make sense (Wurm Stephen Adolphe; Li Rong; Baumann Theo; Lee Mei W., 1986: 14).

Today, Chinese people perceive the spiritual wealth of the Chinese nation through a variety of cultural monuments written in classical Chinese, and for ordinary people, modern written vernacular Chinese is a tool for free expression of emotions and information. The debate over classical Chinese and modern Chinese has not stopped in China for more than a hundred years.

The essence of the discussion in the field of Chinese Linguistics was actually a dispute over the following three issues: 1) how to relate to the choice between imitating traditional culture and the development of modern culture; 2) how to treat foreign cultural trends; 3) how to relate to the relationship between ideology and literature. Since there is no clear answer to these questions, and the social groups that can participate in the discussion are relatively broad, it is easy to provoke conflicts on these issues among people who are carriers of different ideologies.

4. Conflict between network jargon and standardized language

A search of the literature on "sociolinguistics" and "network jargon" at the Center found only 20 relevant papers. Most of them focus only on the reasons, characteristics and meaning of network jargon as a variant of language.

Since the Internet became popular, more and more people have started expressing their opinions there. With the development of information technology, the renewal of network jargon is accelerating, leading to constant communication barriers in the Chinese language community. The use of Internet language by some Internet users has caused considerable psychological resistance in others: "Really, I want to vomit when I see it"; "Ordinary people should use this contaminated vocabulary carefully. If you imagine an adult wearing children's clothes and a red scarf all day, it's ridiculous". "Modern people are becoming irreparably more vulgar" (Note: Examples from the Internet).

As early as 2005, Liu Xu and Qian Tsongwu noticed people's controversy over network jargon and standardized language, and published a paper entitled "Network Jargon: The Conflict between Modernism and Postmodernism". They saw the deep roots of this controversy in the cultural conflict between modern language and network jargon as aesthetic conflict.

They believe that the objective existence of network jargon is that it meets certain requirements of modern people – the libertarian aesthetic standard. In the Internet, everyone has the right to express their views, and everyone is a communicator and also an audience. This aesthetic standard is based on the postmodern aesthetic paradigm (Liu Xuyi; Qian Zongwu, 2005: 6).

Such a beginning of the topic like "the conflict between modern language and network jargon" as in Liu Xuyi and Qian Zhongwu's paper is rare in Chinese academic circles. Most Chinese scholars interpret "the conflict between network jargon and standardized language" as "a connotational inconsistency or opposition of meaning between two language variants". Let's take Liu Yanru's paper "The Conflict between Network Jargon and Everyday Language" as an example. In the paper, Liu Yanru compared the difference between network jargon and standardized language and noted: some words have one meaning in everyday language and another on the Internet. Because of this, one can see the difference in reference in network jargon and everyday language, which causes a conflict between these two language variants (Liu Yanru, 2010: 7).

The advantages and disadvantages of network jargon are obvious. The advantages include: the creation of new discursive structures and new words, the promotion of language development, the enrichment of the spiritual life of network users and the opportunity for the authorities to understand mass opinion in a timely manner. The disadvantages of network jargon are also obvious: network jargon affects language norms, limits people's creative abilities, leads to abuse and excessive playfulness, and some words from network jargon are too uncivilized (Zhou Hongzhaomm, 2012: 22).

Network jargon is a reflection of the culture of the Internet. The conflict between network jargon and standardized language can also be seen as a conflict between the culture of the Internet and the basic culture of reality.

Conclusions. Modern Chinese sociolinguistic studies of language conflicts distinguish mainly four types of conflicts: conflict between different languages, conflict between dialect and standard language, conflict between written vernacular Chinese and classical Chinese, and conflict between network jargon and standardized language. There are complex historical and cultural reasons behind every language conflict. In different epochs, when the social environment and socio-political conditions are changing, the interactive relations between the conflicting parties will also change, and the methods of resolving language conflicts will change accordingly. When researching

the problem of language conflict, we must adhere to the principle of dynamics, understand and explain the modern value of different languages or language options according to different social environments and historical conditions.

Classification methods and research findings of Chinese scholars provide valuable experience in the

study of language conflicts. From a global point of view, with the increase of national consciousness, development of time, change of language, popularization of the Internet, the achievements of Chinese scholars can provide some background value for solving many language problems arising in the historical development of multiethnic countries.

BIBLIOGRAPHY

1. 毕耕 文言复兴论 《理论月刊》2003年第11期125–127.
2. 曹琴 社会语言学视域下的白话文运动 《社会科学家》2005年第4期205–207.
3. 方小兵 语言安全的内涵、特征及评价指标 《辞书研究》2018年第6期33–41.
4. 何俊芳 论语言冲突的若干基本理论问题 《中央民族大学学报：哲学社会科学版》2009年第3期140–144.
5. 李发元 论国家层面语言政策制定对国内民族团结和睦的影响—以乌克兰为例 《西南民族大学学报：人文社会科学版》2017年第9期56–62.
6. 刘绪义 钱宗武 网络语言：现代与后现代的冲突 《徐州师范大学学报：哲学社会科学版》2005年第3期49–53.
7. 刘艳茹 网络语言与日常语言的冲突与对策研究 《通化师范学院学报》2010年第11期18–20.
8. 马蒂亚斯 文化多样性和语言政策 《国际社会科学杂志：中文版》2000年第3期141–149.
9. 毛向樱 张珂 网络语言暴力问题：基于文献视角的述评与展望 《文学教育》2018年第33期27–29.
10. 隋岩 罗瑜 论网络语言重构社会阶层意识 《社会科学战线》2020年第1期180–185.
11. 王玲 刘艳秋 城市语言环境变化与城市语言冲突事件 《安徽师范大学学报：人文社会科学版》2013年第5期646–653.
12. 王育德 中国五大方言分裂年代的语言年代学试探，王育德；一语言学资料1962年第08期.
13. 文宗理 离开文化母体文学能走多远——对“言文合一”运动的重新思考 《社会科学家》2008年第8期26–29.
14. 肖颖超 坚定白话文道路开创当代文学新局面——对毕耕先生“文言复兴论”的批判 《温州职业技术学院学报》2007年第1期38–40.
15. 薛香莲 刘金荣 民族文化融合与民族语言冲突 《晋中师范专科学校学报》1999年第3期34–37.
16. 尹戎庚 方言情结及其诱导与制约 《语言文字应用》1999年第1期94–99.
17. 严奇岭 白话·文言·文体间性 《东方论坛：青岛大学学报》2011年第5期58–63.
18. 余波 从单语制到多语制：斯里兰卡语言规划与政策的历史演变 《东南亚南亚研究》2017年第3期79–85.
19. 詹伯慧 张日昇. 珠江三角洲方言词汇对照[M]{H} 广州：广东人民出版社，1988.
20. 《中国语言地图集》第2版，中国社会科学院、香港城市大学合编，商务印书馆2012.
21. 钟南 试论语言文字对民族关系的影响 《中南民族大学学报：人文社会科学版》1995年第5期112–116.
22. 周红照 社会语言学视野中的网络体 《现代语文：下旬·语言研究》2012年第6期107–110.

REFERENCES

1. Bi Geng. Revival of Writing in Classical Style[J]. *Theory Monthly*, 2003(11): 125–127. DOI:10.3969/j.issn.1004-0544.2003.11.047 [in Chinese]
2. Cao Qin. Analysis on Vernacular Movement with Sociolinguistics[J]. *Social Scientist*, 2005(4): 205–207. DOI:10.3969/j.issn.1002-3240.2005.04.058
3. Fang Xiaobing. Connotations, Characteristics and Evaluation in Dicators on language Security[J]. *Lexicographical Studies*, 2018(6): 33–41. [in Chinese]
4. He Junfang. On Some Basic Theoretical Problems of Language Conflict[J]. *Journal of the Minzu University of China (Philosophy and Social Sciences Edition)*, 2009(3): 140–144. CNKI:SUN:ZYMD.0.2009-03-028[in Chinese]
5. Li Fayuan. On the Influence of Language Policy Development at the National Level on National Unity and Harmony: Taking Ukraine as an Example[J]. *Journal of Southwest Minzu University(Humanities and Social Science)*: 2017(9): 56–62. [in Chinese]
6. Liu Xuyi; Qian Zongwu. Internet Slang: Conflict between Modernity and Postmodernism[J]. *Journal of Xuzhou Normal University(Philosophy and Social Sciences Edition)*: 2005(3): 49–53. DOI:10.3969/j.issn.1007-6425.2005.03.009 [in Chinese]
7. Liu Yanru. Internet Language and Everyday Language: Conflict and Countermeasures[J]. *Journal of Tonghua Normal University*, 2010(11): 18–20. DOI: 10.3969/j.issn.1008-7974.2010.11.006[in Chinese]
8. Matthias König. Cultural Diversity and Language Policy[J]. *International Social Science Journal (Chinese version)*: 2000(2). 141–149. DOI: 10.1111/1468-2451.00208. [in Chinese]
9. Mao Xiangying, Zhang Ke. Cyber Language Violence: A Review and Outlook Based on the Perspective of Literature Review[J]. *Literature Education*, 2018(33): 27–29. DOI:10.16692/j.cnki.wxjyx.2018.11.008[in Chinese]
10. Sui Yan; Luo Yu. A Study on How Online Buzzwords Reconstructing Social Stratum Consciousness in China[J]. *Social Science Front*, 2020(1): 180–185. [in Chinese]
11. Wang Ling; Liu Yanqiu. Changes in China' Urban Language Environment and Urban Language Conflict[J]. *Journal of Anhui Normal University(Hum. & Soc.Sci.)*: 2013(5): 646–653. CNKI:SUN:AHSD.0.2013-05-019[in Chinese]

12. Wang Yude. The Lexicostatistic Estimation of Time Depths of The Five Main Chinese Dialects[J]. *Contemporary Linguistics*, 1962(8): 14–16. [in Chinese]
13. Wen Zongli. How far can literature go without the cultural matrix: Rethinking the Movement of “Unity” of Spoken and Written Chinese[J]. *Social Scientist*, 2008(8): 26–29. CNKI:SUN:SHKJ.0.2008-08-007[in Chinese]
14. Wurm Stephen Adolphe; Li Rong; Baumann Theo; Lee Mei W. Language Atlas of China[M]. *Jointly compiled by the Chinese Academy of Social Sciences and the Australian Institute of Humanities*. Hong Kong: Longman,1987. [in Chinese]
15. Xiao Yingchao. Insisting on Writing in Vernacular Chinese, Creating the New Prospect of Contemporary Literature—A Criticism on Mr. Bi Geng's “Revival of Writing in Classical Style” [J]. *Journal of Wenzhou Vocational & Technical College*, 2007(1): 38–40. DOI:10.3969/j.issn.1671-4326.2007.01.011 [in Chinese]
16. Xue Xianglian; Liu Jinrong. Ethnic Cultural Fusion and Ethnic Language Conflict[J]. *Journal of Jinzhong Teachers College*, 1999(3): 34–37. CNKI:SUN:JGZK.0.1999-03-008 [in Chinese]
17. Yan Ronggeng. Dialect Complex and it's Inducing and Constraining[J]. *Applied Linguistics*, 1999(1): 94–99. CNKI:SUN:YYYY.0.1999-01-015 [in Chinese]
18. Yin Qiling. Vernacular Chinese, Classical Chinese and Stylistic Integration[J]. *Oriental Forum*, 2011(5): 58–63. DOI: 10.3969/j.issn.1005-7110.2011.05.013 [in Chinese]
19. Yu Bo. From Monolingualism to Multilingualism: Historical Evolution of Language Planning and Policy in Sri Lanka [J]. *Southeast Asia & South Asian Studies*, 2017(3): 79–85. [in Chinese]
20. Zhan Bohui; Zhang Risheng. A Survey of Dialects in The Pearl River Delta[M]. *Guangdong People's Publishing House*, 1998. ISBN: 7540500565 (V. 1) [in Chinese]
21. Zhong Nan. On the Influence of Language on Ethnic Relations[J]. *Journal of South-Central University for Nationalities(Humanities and Social Sciences)*: 1995(5): 112–116. CNKI:SUN:ZNZX.0.1995-05-027 [in Chinese]
22. Zhou Hongzhao. A Research on Netspeak from Sociolinguistics Perspective. *Modern Chinese*, 2012(6): 107–110. DOI:10.3969/j.issn.1008-8024-C.2012.06.046 [in Chinese]

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-28>**Катерина ГОДІК,***orcid.org/0000-0002-6906-2774*

кандидат філологічних наук,

молодший науковий співробітник відділу компаративістики

Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка

Національної академії наук України

(Київ, Україна) *nimir4@ukr.net*

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПАМ'ЯТІ: ОСОБЛИВОСТІ ОБРОБКИ ОДНОГО Й ТОГО Ж СЮЖЕТУ В ЛІТЕРАТУРІ ТА КІНО (НА ПРИКЛАДІ САГИ «І БУДУТЬ ЛЮДИ»)

Стаття присвячена компаративному аналізу моделей реалізації пам'яті роману А. Дімарова «І будуть люди» та його однойменної екранізації режисера А. Непитайлюка. Розглянуто різноманітні елементи, які відносяться до цього концепту, серед яких фрагменти жанрової пам'яті, постпам'яті тощо. Особлива увага приділена використанню фрагментів інших творів мистецтва, освоєння певної традиції для зображення тих чи тих персонажів. Враховано особливість конструювання образів в літературі та кінематографі, проаналізовано причини, з яких екранізація виконана з численними відступами від періоджерела. Зауважено, що ці зразки мистецтва були виконані зі значним розривом у часі та належать до різних стилів. Відповідно, в межах одного і стилів вони в поданому дослідженні не розглядалися. Встановлено, що роман (твір також можна визначати як сімейну сагу) А. Дімарова хоча й виконаний в соціалістичному ключі, насправді творчо опрацьовує спадок української літератури ХІХ – першої половини ХХ століття, включно із сентиментальною прозою Г. Квітки-Основ'яненка, поемами Т. Шевченка тощо. Суттєву роль у формуванні твору відіграла радянська традиція: це помітно і в розподілі персонажів на позитивних та негативних, і в доборі характерів, і в висвітленні окремих тем. Значну роль у формуванні цього тексту мала особиста пам'ять автора про Голодомор (свідком якого він був), а також історична пам'ять про національно-визвольні змагання. Враховано, що А. Дімаров фактично був відірваний від значного масиву українських текстів 20-х років ХХ століття, відтак вплив на нього творів Миколи Хвильового та інших знакових постатей не розглядається.

Що стосується до серіалу А. Непитайлюка, то він більшою мірою спирається на досвід О. Довженка, фільмів кінця ХХ – початку ХХІ століття, присвячених Голодомору, а також національно-визвольним змаганням. Соціалістичний канон в цьому творі фактично нівельований, зате помітна традиція сучасних мелодраматичних зразків кіномистецтва.

Детальний аналіз обох творів показує суттєве розходження у формуванні образів, подачі тієї чи тієї сюжетної лінії. Різниця між елементами жанрової пам'яті не дає можливість режисеру точно відтворити ті елементи історичної пам'яті, які присутні в періоджерелі, їх вимушено замінюють іншими, більш питомими для українського кінематографу. Детальне вивчення цієї особливості роботи з екранізаціями дадуть змогу в подальшому скоригувати конструювання образів та наповнити сучасне українське кіно тими сенсами та контекстами, котрого воно поки що позбавлене.

Ключові слова: модернізм, пам'ять жанру, кінообраз, соціалізм, художня деталь, візуальне мистецтво.

Kateryna HODIK,*orcid.org/0000-0002-6906-2774,*

Candidate of Philological Sciences,

Junior Researcher at the Department of Comparative Studies

T.H. Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *nimir4@ukr.net*

REALIZATION OF THE CONCEPT OF MEMORY: FEATURES OF THE PROCESSING OF THE SAME PLOT IN LITERATURE AND THE CINEMA (ON THE EXAMPLE OF THE SAGA “AND THERE WILL BE PEOPLE”)

The article is devoted to a comparative analysis of models of realization of memory of A. Dimarov's novel “And there will be people” and its film adaptation of the same name directed by A. Nepytaulyuk. Disparate elements related to this concept are considered, including fragments of genre memory, post-memory, etc. Special attention is paid to the use of fragments of other works of art, mastering a certain tradition for the depiction of certain characters. The peculiarity of the construction of images in literature and cinematography is considered, the reasons for which the screen adaptation was made with numerous deviations from the original source are analyzed. It is noted that these art pieces were made with a significant gap in time and belong to different styles. Accordingly, within the limits of one and the styles, they were not

considered in the presented study. It has been established that the novel (the work can also be defined as a family saga) by A. Dimarov, although written in a socialist realist style, creatively elaborates the heritage of Ukrainian literature of the 19th – the first half of the 20th century, including the sentimental prose of H. Kvitka-Osnovyanenko, the poems of T. Shevchenko, etc. The Soviet tradition played a significant role in the formation of the work: this is noticeable in the division of characters into positive and negative ones, and in the selection of characters, and in the coverage of certain topics. A significant role in the formation of this text was played by the author's personal memory of the Holodomor (which he witnessed), as well as his historical memory of the national liberation struggle. It is considered that A. Dimarov was detached from a significant array of Ukrainian texts of the 20 years of the 20th century, so the influence on him of the works of Mykola Khvylovy and other iconic figures is not considered.

As for A. Nepytauluk's series, it relies more on the experience of O. Dovzhenko, films of the late 20th – early 21st centuries, dedicated to the Holodomor, as well as national liberation competitions. The socialist realist canon is leveled in this work, but the tradition of modern melodramatic examples of cinematography is noticeable.

A detailed analysis of both works shows a significant difference in the formation of images, presentation of this or that plot line. The difference between the elements of genre memory does not give the director the opportunity to accurately reproduce those elements of historical memory that are present in the original source, they are forced to be replaced by others, more specific to Ukrainian cinema. A detailed study of this peculiarity of working with screen adaptations will make it possible to further adjust the construction of images and fill modern Ukrainian cinema with the meanings and contexts it lacks so far.

Key words: *modernism, genre memory, film image, social realism, artistic detail, visual art.*

Постановка проблеми. Тема пам'яті в українській літературі та кінематографі є однією з найбільш важливих. Розкодування певних алюзій, натяків, цитат дає змогу відтворити індивідуальні історії та особисте ставлення авторів до подій, свідками яких були вони чи їхні близькі. Особливо це важливо для інтерпретації творів, написаних в радянські часи свідками Голодомору, репресій тощо. Традиційно при аналізі таких текстів звертаються переважно до пам'яті автора. І це часто дає непогані результати. Робота з щоденниковими записами, листами дає змогу дати відповіді на певні питання. Однак таке розуміння сучасної літератури та кінематографу видається спрощеним. Справа в тому, що жоден твір не створюється людиною абсолютно без впливу інших зразків мистецтва, так само, читачем він ніколи не розглядається абсолютно відірвано від контексту. В той чи той спосіб автор спирається і на жанрову пам'ять. Ті традиції зображення сторичних подій, норми змалювання персонажів (цей аспект особливо важливий при розгляді текстів радянської доби), навіть прийоми версифікації завжди розширюють дискурс кожного окремого твору. Такий підхід справедливий не лише для літератури, а й для кіномистецтва. При зіставленні ж двох творів, наприклад, роману та його екранізації, матимемо справу з різнорідними деталями пам'яті. Досить цікавим з цього погляду є зіставний аналіз головних персонажів книги А. Дімарова «І будуть люди» та однойменного серіалу А. Непитайлюка.

Вибір цих творів зумовлений з одного боку, недостатнім їх вивченням в межах наукового дискурсу, а з другого – складним поєднанням різнорідних елементів пам'яті. Адже твори є різними і за жанрами, і за стильовими періодами. Хоча фак-

тично мають спільний сюжет. Компаративний розгляд роману та серіалу дасть змогу дати ширше трактування цим елементам пам'яті та проаналізувати причини, з яких авторам серіалу не вдалось реалізувати певні смислові пласти першоджерела.

Аналіз попередніх публікацій. Специфічна пам'ять жанру не один раз ставала об'єктом дослідження як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Так, Н. Бернадська у своїй розвідці зазначає, що жанрам властиво зберігати у своїй структурі попередній досвід (Бернадська, 2015). Проблеми реалізації культурної табуованої пам'яті, неприговорених спогадів та подій аналізує в своїх працях О. Пухонська (Пухонська, 2018). Чимало досліджень присвячено безпосередньо пам'яті жанру. Так, А. Трофименко аналізує особливості трансформації горору (Трофименко, 2022), студії, в яких йдеться про співвідношення теорії літератури та пам'яті, представляють У. Milevski, L. Wetenkamp та інші дослідники (Milevski, Wetenkamp, 2022)

Що ж до твору «І будуть люди», то його розбирає у своїй розвідці Т. Гросевич (Гросевич, 2013). Дослідниця звертає увагу на жанрові характеристики книги, побудову образів тощо. Стильові особливості роману розглядає М. Корецька. Щоправда, в цій статті акцент зроблено саме на жанрі соціально-побутового роману (Корецька, 2010). Соцреалістичний канон, який також добре репрезентовано в цьому тексті, розглядав, зокрема, У. Федорів (Федорів, 2016). Однак роман А. Дімарова ще не був досліджений через призму концепту пам'яті в цілому та пам'яті жанру зокрема у зіставленні з його екранізацією А. Непитайлюка. Представлене дослідження покликане поповнити цю лаку.

Мета статті полягає у виявленні впливу пам'яті жанру на формування художніх образів. Для реалізації поставленої мети потрібно виконати низку завдань: розглянути особливості впливу пам'яті жанру та постп'ам'яті на обидва твори; проаналізувати точки сходження і ті аспекти, які унеможливили реалізацію певних елементів роману в екранізації; описати закономірності впливів окремих елементів пам'яті на формування структури кожного твору в цілому.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як перейти до аналізу роману та серіалу, поставленому за його сюжетом, треба зробити загальні зауваги про специфічну пам'ять жанру в цих творах. Її використання для реалізації творчих задач автора має низку особливостей.

По-перше, слід враховувати вплив стильової парадигми на кожен із зазначених творів, а також чималу різницю між часом написання тексту та виходу фільму. Так, сам роман А. Дімарова варто розглядати, в тому числі, в дискурсі соцреалізму, творів про розкуркулення та становлення радянської влади. Що ж стосується кінострічки А. Непиталюка, то вона належить до іншої традиції, за подачею персонажів та акцентами більше тяжіє до мелодраматичних творів. Тобто, ці мистецькі зразки мають дуже різні контексти, які впливатимуть на зображення героїв.

По-друге існують обмеження, які диктують вже самі види мистецтва. Це неможливість використання візуальних образів в тексті (має місце лише авторський опис, який читачами буде інтерпретовано у власний спосіб), саундтреків, інший характер роботи з художньою деталлю. В кінороботі це особливості гри акторів, їхнє власне бачення образів тощо.

Розпочинати аналіз варто з самої книги, оскільки вона є першоджерелом. Роман «І будуть люди» деякими дослідниками, зокрема, Т. Гросевич, визначається як один з найбільш важливих та репрезентативних текстів 60-х років (Гросевич, 2013). Представлену книгу можна розглядати як певний калейдоскоп творів про українське селянство. Він охоплює проміжок від найдавніших часів і до середини ХХ століття. Текст експлуатує пам'ять кількох жанрів. Чимало знаходимо тут фольклорних елементів. Це не лише вставки з народними піснями, описами звичаїв тощо (наприклад, описи весілля, похорону), а й елементи народних оповідань, казок, пліток тощо. Прикладом є бувальщина про бабу Наталку та чорта (історія про одруження діда Хлипавки) (Дімаров, 2022: 1040).

Такі елементи дозволяють створити відчуття певної тягlosti історії, відтворити живе народне спілкування тощо. Фактично за рахунок численних вставних оповідей хронологію саги вдається розширити на півтора століття, тоді як фактично в творі проходить лише 30 років. При цьому ми бачимо одразу 4 покоління родини Івасют (від діда Оксена до його сина Андрія), не кажучи про їхніх пращурів. Відповідно, вибудовування літературних пластів для підкріплення цієї оповіді дублює сімейну тягlostь в згаданій родині.

Відтворення літературних зразків у цьому творі також репрезентує широку традицію. Сам стиль викладу з гумористичними відступами автора, апелюючи до народних приповідок відносить до «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки» Миколи Гоголя. Чимало знаходимо тут від творів Г. Квітки-Основ'яненка. Передусім це використання зменшено-пестливих слів в сентиментальних сценах, особливо при описі дітей та молодих жінок – Олесі, Тетяни (що апелює до «Марусі»). Є певний паралелізм образів. І долю Тетяни, і долю Олесі де в чому можна співвіднести з долею Марусі, однак, якщо у Г. Квітки-Основ'яненка мав місце трагічний закритий фінал, то в цих історіях маємо відкритий. Історія про одруження дід Хлипавки може бути розглянута як відсилка одразу до «Конотопської відьми». Г. Квітки-Основ'яненка та до традицій жартів з приводу нечистої сили, закладеної М. Гоголем (Дімаров, 2022: 1036). Персонажі, які пов'язані з цими оповідками в тексті, можуть здатися комічними та другорядними. Однак деякі дослідники, наприклад, М. Корецька, вказують, що вони важливі для розуміння цілісного задуму автора (Корецька, 2010). Додам, що вони важливі для репрезентації традиції.

Т. Шевченко в творі присутній і в назві твору (пряма цитата з «І Архімед, і Галілей») (Дімаров, 2022), на рівні образів (портрет Т. Шевченка в хаті Миколи). Це один з небагатьох власне українських символів, який прямо зустрічається в романі.

Дискусійним моментом є слідування літературній традиції 20-х років ХХ століття. В тексті знаходимо багато паралелей до новел та оповідань Миколи Хвильового, наприклад: «До чорта в ЧК» (Хвильовий), «Тричі не вірю, що ця влада — од Бога! Антихрист послав нам її, а не Бог! Антихрист!..» (І будуть люди) (Дімаров, 2022). Однак в цьому випадку про прямий вплив говорити недоцільно, з огляду на біографію А. Дімарова. Письменник народився вже в 20-х роках ХХ століття, відтак цю частину літературного процесу мав

випустити. Надалі отримував вже освіту в літературному інституті і з огляду на це, мав бути включений уже в інший дискурс – російський. Що ж до позиції відносно радянської влади, то міг її перейняти від родичів, оскільки був свідком Голодомору 1932–1933 років. Цей варіант, з огляду на біографічні дані автора, є найбільш імовірним.

Простежується великий вплив соцреалістичних текстів на роман «І будуть люди». Це одне з найбільш вагомих джерел пам'яті для представленого тексту. Воно дало сімейній сазі такі важливі компоненти, як елементи радянської ідеології у змалюванні персонажів. Слідування їй дало специфічний образ заможного селянства в тексті – «куркулів» та «НЕПманів». Так, Оксен Івасюта та інші представники його родини зображені вкрай жадібними та жорстокими через цю жадібність до інших людей. Це проявляється і у ставленні до Тетяни, і у ставленні до наймитів та наймичок, навіть у стосунках всередині родини. Так, Свирид з нелюбові до першої жінки та бажанні більше заробити непосильною працею доводить її до смерті. Схожими рисами, зокрема, жорстокістю, відмічений Гайдук. Тільки те селянство, яке отримало землі після революції, визнається працелюбним, талановитим тощо.

В канонічному для радянського часу варіанті подається опис національно-визвольних змагань. Є героїзація червоноармійців, саме на їхню долю випадають найбільш героїчні події. До лав саме цієї політичної сили зараховано більшість умовно позитивних персонажів. Що ж стосується інших політичних рухів, то про них говориться побіжно і переважно у негативному ключі. Махновці, білі, зелені – всі вони змальовуються як розрізнені банди (в той час як історично військо Нестора Махна було важливою політичною слою). Це дає змогу автору показати, що єдиною вагомою силою того часу були більшовики. Зважаючи на цензуру того періоду, в який було створено цей текст, викривлення історичних реалій радянською пропагандою тощо іншого трактування там не могло бути. Сам письменник говорить про складнощі із проходженням цензури безпосередньо в коментарі до нового видання роману. А. Дімаров пише про те, що цензори заперечували можливість наділення персонажів, які представляють комуністичну партію, якимись негативним рисами (Дімаров, 2022: 1316).

Особливу увагу варто зосередити на деяких контекстах, які автор свідомо уникає, говорить про них лише побіжно. Це, перш за все, трагедії висилки, ув'язнення, розкуркулення та Голодомору. Причин на це кілька. Перша, найбільш важлива – абсолютна табування цих тем в ті часи, коли

було створено роман. Навіть про 1932–1933 роки мовиться побіжно (в порівнянні з тими акцентами, які було зроблено на критиці церкви, деяких людських вад, проведення роботи з облаштування ТОЗу тощо). Констатується факт масової смерті людей, однак і в цьому контексті робота на колгосп подається як шанс на спасіння. При цьому про злочин партії в цьому контексті говориться прямо, однак звинувачення лягає на тих людей, які працювали на місцях. Так, обвинувачення Ганджі та інших партійних робітників фактично збігається з офіційною постановою пленуму ЦК КП(б)У, в якій йдеться наступне: «від 24 січня, який констатував, що "парторганізації України не справилися з покладеним на них партією завданням організації хлібозаготівель і виконання плану хлібоздачі» [9]. В такий спосіб автор все ж таки згадує про трагедію, однак не порушує партійні настанови, що дає йому змогу обходити цензурні приписи.

Друга, це відсутність традиції опису таких явищ. Вони з'являються в цей період переважно в еміграції. Мова йде про «Жовтого князя» Василя Барки, «Ротонду душолюбців» Тодося Осьмачки та інші тексти, з якими письменник на момент роботи із сагою «І будуть люди» не міг бути знайомий. Відповідно, у відтворенні таких елементів постпам'яті письменнику доводиться спиратися виключно на ті тлумачення та моделі, які існували в радянському дискурсі.

Що стосується серіалу А. Непитайлюка, то частина контекстів, притаманних першоджерелу (а роман в цьому випадку є першоджерело) в ньому була втрачена. Так, не було в жодний спосіб показано оповідну гоголівську традицію, навіть образи, які відсилали до неї, були спотворені. Фольклорний контекст також було вирізано, а на нього припадала значна кількість жартів, оповідок, які пожвавлювали сюжет. Деякі з них лишилися за дідом Хлипавкою, і це один з небагатьох комічних персонажів у сюжеті. Загалом кіно завдяки подібним змінам втратило жартівливий первінь і змінило тональність історії в бік драми. Окрім того, картина втратила соцреалістичні шари пам'яті. Ті герої, які в ньому задумувались як позитивні саме з точки зору прихильності до радянської ідеології, були суттєво змінені. Наприклад, Максим із молодого недосвідченого комсомольця, який в тексті має чітку мотивацію дій, перетворюється на недалекого чоловіка, ініціативи якого можна пояснити лише браком розуму. Ганджа постає передусім як людина, яка переживає за село, його робота в ТОЗі взагалі ніяк не висвітлюється (і разом з тим втрачається лінія стосунків з Гінзбургом та іншими колегами).

Однак говорити про те, що це виключно негативно позначилось на кінцевому мистецькому продукті, теж не коректно. Можна зауважити, що знімальна група в цьому плані вибрала більш стратегічно вірний шлях для себе і зосередилась не на літературному каноні та відтворенні цього пласту пам'яті, а на основних кінематографічних роботах. Так, низка експозицій, сцени, де головні герої, зокрема, Таня Світлична, перебувають в яблуневому саду, їдять яблука, відсилають до фільму О. Довженка «Земля». Вони пов'язані не лише візуально, а й тематично, бо ж мова йде про один і той самий період – час національно-визвольних змагань, становлення радянської влади і формування колгоспів. Деталізованість побуту, деталей одягу тощо відсилає до «Тіней забутих предків» С. Параджанова.

Неоднозначні вчинки Оксена та його старшого сина Івана взагалі виключаються з сюжету. Він як представник українського селянства, має бути більш позитивним персонажем, щоб його можна було протиставити радянській владі. Однак в цьому аспекті така традиція змалювання образу не йде на користь сюжету. Втрачається мотивація героїв. Так, якщо в книзі зрозуміло, з яких причин Тетяна Світлична не може жити разом з Оксеном (дається взнаки його скупість, жорстокість, лицемірність – ті риси, яких Івасюта в серіалі фактично позбавлений), то у фільмі вона постає вічно невдоволено жінкою лагідного та роботязкого чоловіка.

Спрощується образ Марти. Він тут постає сучасною невдалою інтерпретацією образу Солохи (в книзі це складніший персонаж, який веде себе більше в межах тієї рольової моделі, якої мала б притримуватися вдова на початку ХХ століття – намагається створити сім'ю, піклується про дітей тощо). Зникає тема роботи в ТОЗі, стосунки з Ганджею так само спрощуються. Якщо в книзі це стабільні стосунки, то в серіалі це 2–3 зустрічі. Її комунікація з Оксеном також змінюється. Якщо в книзі ми бачимо взаємовигідну роботу, то в серіалі це безкорисливе бажання допомогти. Такий підхід суттєво спрощує персонажа, частина його мотивації приховується від глядача.

Особливу увагу слід звернути а традиції зображення сцен голоду в кінематографі. Зазначимо, що в українській художній практиці це стосується не лише Голодомору 1932–1933 років, а й голоду

1920, який так само був інструментом боротьби більшовиків проти українського народу, тільки більш раннім у застосуванні (Кавун, 2023).

Що ж до традиції мелодраматичних кіноробіт, то її вплив на представлений зарок мистецтва простежується досить яскраво. Це бачимо в лінії Тетяни та Олега, які в романі так і не сходились, але за каноном популярних серіалів мали бути разом задля щасливого фіналу. Мелодраматичні прийоми знаходимо у численних ліричних сценах (втеча Олесі з дому, сон Свирида про Олену). В першоджерелі ці фрагменти відсутні. Акценти ж у А. Дімарова зміщені зі сфери почуттів на сферу точного розрахунку, що відповідає естетичним настановам соцреалізму.

Висновки. Загалом аналіз персонажів книги та серіалу «І будуть люди...» довів, що на формування образів в обох випадках вплинула пам'ять жанру. Так, і А. Дімаров, і А. Непитайлюк враховували ті традиції, які були в літературі та кінематографі. Це дозволило створити певне відчуття тяглості, сталості, слідування існуючим правилам (необхідне для жанру сімейної саги), ввести обидва твори в певний контекст українського мистецтва. Однак, подекуди такий підхід мав негативний ефект. Особливо постраждав від цього кінопродукт. Так, було втрачено мотивацію персонажів, які для поточної української кінотрадиції виявились занадто складними, деякі сцени примітивізовано тощо. Це можна пояснити тим, що літературна українська традиція є більшою, відтак з нею було працювати легше. Що ж до кінематографа, то тут довелося працювати з біднішим матеріалом та спиратись на розрізнену традицію зображення українського селянства, конструювати від початку деякі смисли, наприклад, історичну лінію визвольних змагань та Голодомору. Однак це призвело до спрощення деяких сюжетних ліній.

Перспективним для подальшого дослідження є вивчення постпам'яті про такі важливі історичні події як Голодомор та репресії, стратегії зображення цих історичних явищ в мистецтві тощо. Наразі ця тема є мало опрацьованою, а між тим, вона є важливою для постколоніальних студій, дослідження діаспорних текстів, а також алюзій та натяків у творах, написаних українськими авторами радянської доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернадська Н. Постмодернізм і пам'ять жанру. *Слово і час*. 2015. № 7. С. 74–78.
2. Гросевич Т. «І будуть люди» Анатолія Дімарова як зразок соціально-побутового роману. *Філологічні трактати*. Том 5, № 3 '2013. С. 79–83.
3. Дімаров А. І будуть люди. Мультимедійне видавництво Стрельбицького. 2022. 1324 с.
4. Кавун Л. Тема пам'яті й тотожності в сучасній українській прозі. *Синопсис: текст, контекст, медіа*, 2023. 29 (1), С. 1–7.
5. Канівець А. Тема голоду в радянському кіні 1920-х. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2718-anastasiya-kanivets-tema-golodu-v-radyanskomu-kini-1920-kh>
6. Ковальова Т. Репрезентативність жанрових ознак путівника і тревел медіатексту. *Образ*. Вип. 3 (29) '2018. С. 36–44.
7. Корецька М. Стильові особливості творчості Анатолія Дімарова, реалізовані в романі «І будуть люди». *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. 2010. Вип. 188. С. 37–48.
8. Непитайлюк А. І будуть люди. Український драматичний серіал-епопея. 2020. URL: <https://youtube.com/playlist?list=PLwZhl1zHLbXeUpWze1jWqm7s03Sos00Ke>
9. Пиріг Р. Документи з історії голоду в архівосховищах України: Джерелознавчий аналіз. URL: https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Documents/Famine_32-33.php#Note8
10. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті. Київ : Академвидав, 2018. С. 192
11. Трофименко А. МОДИФІКАЦІЇ ЖАНРУ ГОРОР. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, (20), 2022. 78–84. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2022.20.10>
12. Федорів У. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації. Львів. 2016. 277 с.
13. Milevski U., Wetenkamp L. Introduction: Relations between Literary Theory and Memory Studies. *Journal of Literary Theory*, 16 (2). 2022 P. 197.
14. Olick Jeffrey K. Aline Sierp, Jenny Wüstenberg, The Memory Studies Association: Ambitions and an invitation, *Memory Studies* 10:4 (2017). P. 491.

REFERENCES

1. Bernadska N. (2015) Postmodernizm i pamiat zhanru. [Postmodernism and memory] Slovo i chas – Word and time. № 7. 74–78. [in Ukrainian].
2. Hrosevych T. (2013) “I budut liudy” Anatoliia Dimarova yak zrazok sotsialno-pobutovoho romanu. [“And there will be people” by Anatoliy Dimarov as an example of a social and everyday novel] Filolohichni traktaty – Philological treatises. 5, 3. 79–83. [in Ukrainian].
3. Dimarov A. (2022) I budut liudy. [And there will be people]. 1324. [in Ukrainian].
4. Kavun, L. (2023) Tema pamiaty y totozhnosti v suchasni ukrainskii prozi. [The theme of memory and identity in modern Ukrainian prose] Synopsys: tekst, kontekst, media – Synopsis: text, context, media, 29 (1) 1–7. [in Ukrainian].
5. Kanivets A. Tema holodu v radianskomu kini 1920. [The theme of hunger in the Soviet cinema of 1920] URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2718-anastasiya-kanivets-tema-golodu-v-radyanskomu-kini-1920-kh> [in Ukrainian].
6. Kovalova T. (2018) Rerezentatyvnist zhanrovyykh oznak putivnyka i trevel mediatekstu. [A representative of the genre features of the guidebook and travel media text] Obraz – Image. 3 (29). 36–44. [in Ukrainian].
7. Koretska M. (2010) Stylovi osoblyvosti tvorchoosti Anatoliia Dimarova, realizovani v romani “I budut liudy”. [Stylistic features of Anatoly Dimarov’s work, realized in the novel “And there will be people”] Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia “Filolohichni nauky” – Herald of Cherkasy University. Series “Philological Sciences”. 188. 37–48. [in Ukrainian].
8. Nepytailiuk A. (2020) I budut liudy. [And there will be people]. URL: <https://youtube.com/playlist?list=PLwZhl1zHLbXeUpWze1jWqm7s03Sos00Ke> [in Ukrainian].
9. Pyrih R. Dokumenty z istorii holodu v arkhivoskhovyshchakh Ukrainy: Dzhereloznavchyi analiz. [Documents on the history of famine in the archival repositories of Ukraine: Source analysis]. URL: https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Documents/Famine_32-33.php#Note8 [in Ukrainian].
10. Pukhonska O. (2018) Literaturnyi vymir pamiaty. [Literary dimension of memory]. 192. [in Ukrainian].
11. Trofymenko A. (2022) Modyfikatsii zhanru HOROR. [Modifications of the HORROR Genre] Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii – Literary process: methodology, names, trends. (20), 2022. 78–84. [in Ukrainian].
12. Fedoriv U. (2016) Sotsrealistychnyi kanon v ukrainskii literaturi: mekhanizmy formuvannia ta transformatsii. [The socialist realist canon in Ukrainian literature: the mechanism of formation and transformation]. 277. [in Ukrainian].
13. Milevski U., Wetenkamp L. (2022) Introduction: Relations between Literary Theory and Memory Studies. *Journal of Literary Theory*, 16 (2). P. 197.
14. Olick, Jeffrey K. Aline Sierp/Jenny Wüstenberg, (2017) The Memory Studies Association: Ambitions and an invitation, *Memory Studies* 10:4. P. 491.

УДК 372.881.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-29>**Наталія ЄЩЕНКО,***orcid.org/0000-0001-7383-1751*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології для іноземних громадян

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *n.yeshchenko@knu.ua***СИНТАКСИС У ЗМІСТІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ**

У статті розглянуто складові компоненти і послідовність вивчення синтаксичного матеріалу під час навчання української мови як іноземної. Речення – є основною одиницею організації навчального матеріалу. Активний синтаксис має навчати активному володінню мовою, тому за основу в організації навчального матеріалу береться не формальна характеристика явища, а вираження значення, смислу. Синтаксичний матеріал організовують за логіко-смісловими групами (способи вираження мети, причини, умови, кваліфікації предмета і т.д.). Синтаксичний матеріал у змісті навчання має містити такі складові компоненти: вираження суб'єктно-предикативних відношень у простому реченні (двоскладне дієслівне речення без обов'язкових поширювачів), вираження об'єктних відношень у простому реченні (двоскладне дієслівне речення з обов'язковим поширювачем дієслова-присудка), пасивні конструкції, іменний складений присудок у двоскладному простому реченні, односкладні речення, вираження семантико-синтаксичних відношень у простому і складному реченні: означальних, об'єктно-з'ясувальних, часових, означально-обставинних, причиннево-наслідкових, відношень мети, умовних і допустових відношень; питальні речення, сурядний зв'язок у простому і складному реченні, вираження заперечення, спонукання до дії, необхідності, непотрібності, можливості/неможливості, бажання, побоювання, ірреальної дії, наявності, відсутності, приналежності, невпевненості, невизначеності; порядок слів у простому реченні. Робота з синтаксису у викладанні української мови як іноземної відбувається протягом всього періоду навчання концентровано і передбачає: 1) накопичення і аналіз матеріалу, 2) засвоєння способів вираження головних членів речення і другорядних членів, 3) засвоєння способів поширення синтаксичних структур; 4) аналіз типу зв'язку між реченнями, 5) аналіз різних типів речень з точки зору комунікативної мети висловлювання, 6) узагальнення способів вираження певних логіко-сміслових категорій у простому і складному реченнях, 7) узагальнення речень з урахуванням модальної характеристики.

Ключові слова: синтаксис, речення, семантико-синтаксичні відношення, навчання української мови як іноземної.

Nataliya YESHCENKO,*orcid.org/0000-0001-7383-1751*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology for Foreign Citizens

Educational and Scientific Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *n.yeshchenko@knu.ua***SYNTAX IN THE CONTENT OF LEARNING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE**

The article examines the constituent components and the sequence of studying syntactic material during the learning of the Ukrainian language as a foreign language. A sentence is the basic unit of organization of educational material. Active syntax should teach active mastery of the language, therefore, the organization of educational material is not based on the formal characteristics of the phenomenon, but on the expression of meaning. Syntactic material is organized according to logical-semantic groups (ways of expressing the goal, reasons, conditions, qualification of the subject, etc.). The syntactic material in the teaching content should contain the following components: the expression of subject-predicative relations in a simple sentence (a two-part verb sentence without obligatory distributors), the expression of object relations in a simple sentence (a two-part verb sentence with obligatory distributors), passive constructions, nominal compound predicate in a two-part simple sentence, one-part sentence, expression of semantic-syntactic relations in a simple and complex sentence: attributive, object, temporal, attributive-adverbial, cause and consequent, relations of goal, conditional relations; interrogative sentences, coordinative connection in simple and complex sentences, expressions of negation, call to action, necessity, unnecessaryness, possibility/impossibility, desire, scare, unreal action, presence, absence, belonging, uncertainty; word order in a simple sentence. Syntax work in the teaching of Ukrainian as a

foreign language occurs concentrically throughout the entire period of study and involves: 1) accumulation and analysis of material, 2) mastering the ways of expressing the main members of a sentence and secondary members, 3) mastering the ways of spreading syntactic structures; 4) analysis of the type of connection between sentences, 5) analysis of different types of sentences from the point of view of the communicative purpose of the statement, 6) generalization of ways of expressing certain logical and semantic categories in simple and complex sentences, 7) generalization of sentences taking into account the modal characteristic.

Key words: *syntax, sentence, semantic-syntactic relations, learning Ukrainian as a foreign language.*

Постановка проблеми. Одним з основних принципів викладання мови в іншомовній аудиторії є організація мовного матеріалу на синтаксичній основі. Під час породження висловлювання задум реалізується в конкретній морфолого-синтаксичній структурі. Синтаксис у навчанні української мови як іноземної вивчається з самого початку протягом всього навчання. Вивчення синтаксису починається з перших кроків навчання під час оволодіння формами слів, зв'язками між словами у словосполученні і продовжується систематичним і послідовним засвоєнням різних типів простого і складного речення. Морфологія вивчається у тісному зв'язку з синтаксисом і на синтаксичній основі.

Аналіз досліджень. Як зазначає З.О. Мацюк: «...саме синтаксисові відводять провідну роль у практиці навчання іноземної мови. Частина мови функціонують у тих формах, які необхідні для відтворення відношень між предметами, властивостями, діями і які разом з лексичним матеріалом заповнюють речення відповідно до обраної схеми чи моделі. На такому лінгвістичному осмисленні ієрархії мовних одиниць ґрунтується принцип вивчення лексики і морфології на синтаксичній основі...» (Мацюк, 2017: 147). Психолінгвісти сформулювали тезу про предикативність внутрішньої мови, обґрунтувавши, таким чином, доцільність організації навчального мовного матеріалу на синтаксичній основі. Опису функціонального синтаксису, який лежить в основі викладання синтаксису української мови як іноземної, присвячені праці І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А. П. Загнітка, М.І. Степаненка, Т.Є. Масицької та ін.

Опису форм і категорій українського дієслова присвячений довідник-посібник для іноземних громадян «Українське дієслово» (Присяжнюк, 2005). У посібнику розглянуто граматичні категорії дієслова (інфінітив, час, вид дієслова, спосіб дієслова, стан дієслова, дієприкметник, дієприслівник) та особливості їхнього функціонування у мові.

Функціональну організацію навчального граматичного матеріалу здійснено в посібниках Н.Ф. Зайченко «Українська мова як іноземна: граматичний аспект», А.А. Дем'янюк «Практичний курс української мови (для іноземних

студентів-філологів)». Синтаксичні структури організуються відповідно до вираження семантичних відношень: просторових, часових, причиннево-наслідкових, мети, умови, причини тощо. Уживання лексико-граматичних структур підпорядковане досягненню комунікативного наміру (Зайченко, 2013), (Дем'янюк, 2011).

Мета нашої статті – розглянути складові компоненти і послідовність вивчення синтаксичного матеріалу під час навчання української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Активний синтаксис має навчати активному володінню мовою, тому за основу в організації навчального матеріалу береться не формальна характеристика явища, а вираження значення, смисла. Синтаксичний матеріал організують за логіко-смысловими групами (способи вираження мети, причини, умови, кваліфікації предмета і т.д.).

Речення – є основною одиницею організації навчального матеріалу. Іноземного учня треба вчити будувати речення. Для роботи з синтаксису велику роль відіграють мовленнєві зразки і моделі. За допомогою мовленнєвих зразків і моделей учні можуть самостійно будувати свої речення. В основі опису синтаксису української мови лежить поняття *структурної схеми простого речення*. Методисти сформулювали поняття структурної основи речення як основної одиниці, що вивчається. Структурна схема речення у формі теперішнього часу є вихідною.

У навчальному граматичному матеріалі повинні бути представлені такі синтаксичні конструкції:

Двоскладні дієслівні речення. А. *Хлопчик читає. Лампа горить.* Підмет – іменник або займенник у називному відмінку однини чи множини; присудок – особове дієслово у відмінюваній формі. Б. *Хлопчик починає читати. Хлопчик любить читати.* Підмет – іменник або займенник у називному відмінку однини чи множини; присудок – дієслівний складений, виражений фазовим чи модальним дієсловом зв'язкою + неозначена форма дієслова. В. *Страва готується.* Підмет – іменник або займенник у називному відмінку однини чи множини; присудок – зворотно-пасивне дієслово у формі 3-ї особи однини чи множини (пасивна конструкція)

Двоскладні речення з іменним складеним присудком. А. Брат учитель. Праця – це щастя. Б. Це будинок. В. Погода хороша. Завдання важке. Г. Він засмучений. Книга написана. Д. Батько у будинку. Вона у шлюбі. Є. Поїхати (на північ) – (моя) мрія. Розібратися важко.

Односкладні речення іменного, дієслівного і прислівникового класу.

Іменний клас: А. Ніч. Дзвінок! (На обід) борці. Головний член структурної схеми – іменник у називному відмінку. Б. Багато справ. Вдосталь хліба. Двокомпонентна схема з головним членом – кількісним прислівником або іменником кількісного значення в називному відмінку в поєднанні з родовим відмінком іменника.

Дієслівний клас: А. Стукають. Тебе питають. Головний член – дієслово у формі 3-ї особи. Б. Речення інфінітивного типу: Не шуміти! Вам починати. У вагон не влізти. Нікуди піти. Не сперечатися ж мені з вами!

Прислівниковий клас: А. Холодно. Пізно. Головний член – прислівник або дієслівна форма на -но, -то. Б. Можна починати. Треба їхати. Головний член – предикативне слово в поєднанні з інфінітивом. В. Досить розмов. Треба грошей. Головний член – предикативне слово в поєднанні з родовим/знахідним відмінком іменника.

Поширювачі. У навчальному граматичному матеріалі необхідно розглянути способи поширення мінімальних структурних схем речення синтаксичними засобами. Поширювачі можна класифікувати за типом семантико-синтаксичних відношень. Це поширювачі, які виражають: об'єктні, означальні, просторові (місце, напрямок і т.д.), часові (позначення моменту, періоду протікання дії, приблизне позначення часу і т.д.), причинневі, цільові, умовні, допустові відношення тощо.

Питальні речення. Відомо, що будь-яке розповідне речення може бути перетворене в питальне за допомогою особливого порядку слів та інтонації, питальних часток *чи, хіба, невже, що, чи що: Учень читає. – Учень читає? Чи читає учень? Необхідно вчитися – Хіба необхідно вчитися?* Однак в українській мові існують і спеціальні структурні схеми питальних речень:

1. Структурні схеми питальних речень, які містять займенникові питальні слова: А. Хто прийшов? Котра година? Де книга? тощо (у невимушеній мові з питальним словом може поєднуватися ненаголошена вказівна частка *це: Хто це прийшов? іноді разом з часткою ж: Це скільки ж часу пройшло?*). Б. Як нам діяти? Що ж робити? (інфінітивне речення, що починається займен-

никовим питальним словом). В. Як батько? Що на роботі? (речення, що починається питальним словом *як* або *що* з наступним іменником).

2. Структурні схеми, що не містять займенникових питальних слів: А. Він не заїде по мене? Ви не хворі? Починати? Б. А друзі? Про них ти забув? (іменник або інфінітив в обов'язковому поєднанні з препозитивною питальною часткою *а*).

Первинна функція питальних речень – спонукання співрозмовника до певної інформації. Ця функція, як і вторинні, пов'язані з вираженням суб'єктивно-модальних значень, реалізується в діалозі.

Імперативи. Одиниці спонукального мовлення мають особливу будову, залежно від характеру спонукання (категоричне волевиявлення – волевиявлення, що передбачає вільний вибір; спонукання співрозмовника до дії – спонукання до спільного здійснення дії і т.д.) обирається структура спонукального речення:

– інфінітивні речення, що виражають категоричне волевиявлення: *Вчитися! Сидіти!*

– спонукальні речення для 1-ї і 3-ї особи будуються на основі схеми двоскладного дієслівного речення поєднанням частки *хай (нехай)* з дієсловом майбутнього часу: *Нехай я буду (він буде, вони будуть) вчитися.*

– для вираження спонукання іншої особи до дії використовуються односкладні дієслівні речення з головним членом, вираженим наказовим способом дієслова: *Читай (те); Говори; Пиши.*

– для вираження спонукання до спільного здійснення дії використовується форма наказового способу 1-ї особи множини: *Ходімо; Читаймо; Заспіваймо.*

Заперечні речення. У навчальному матеріалі необхідно приділити увагу структурі заперечного речення. Способи вираження заперечення в українській мові значною мірою характеризуються «ідіоматичністю». Так, не в усіх мовах можна знайти відповідники українським конструкціям з подвійним запереченням: *Він ніде не був. Вона нікуди не ходила.* В учнів часто викликає труднощі правильне вживання заперечної частки *не*, залежно від місця якої змінюється і смисл висловлювання. Порівняємо: *Він спав не довго – Він не спав довго. Він не був в театрі – Він був не в театрі. – Не він був в театрі.* Особливо варто виділити структури з запереченням перед перехідним дієсловом: *Він не читав цієї статті – Він читав не цю статтю.* Труднощі викликає оволодіння структурами типу: *У нього є гроші – У нього немає грошей – У нього не було грошей.*

Пасивні конструкції. Як фактор, дуже істотний для визначення структурної схеми речення, виступає розмежування за ознакою активної – пасивної дії. Опозиція активність – пасивність предиката виявляється не тільки в його дистрибутивних можливостях, але й у можливих трансформаціях речення (*Він зламав ногу. – У нього зламана нога; Він написав роботу. – У нього робота написана*), що призводить до помилок іноземців в українській мові. В українській мові існують такі граматичні форми вираження пасивності предиката:

– зворотні дієслова з постфіксом -ся: *Організація створюється у 1925 році. Магазин відчиняється о 10-й годині.*

– пасивні дієприкметники минулого часу: *Книга була написана у 1860 році. Місто було засноване у 850 році.*

– дієслівні форми на -но, -то: *Завдання виконано.*

Складне речення. У складі навчального граматичного матеріалу необхідно врахувати також типи складного речення. У створенні модально-часового плану складного речення особлива роль належить сполучникам. Зв'язок між компонентами складного речення може бути сурядним або підрядним. Ці зв'язки чітко диференційовані в реченнях сполучникового типу. У безсполучникових реченнях протиставлення сурядного і підрядного зв'язку майже завжди зняте, оскільки синтаксичні та смислові відношення між частинами формально не виражені.

При вивченні складного речення увагу викладача необхідно спрямувати на такі моменти: 1) на структурний склад речення; 2) на засоби зв'язку між частинами складного речення (сполучниковий чи безсполучниковий); 3) на семантику сполучників і сполучникових слів; 4) на лексико-граматичні фактори, що визначають структуру речення; 5) на співвідношення модально-часових і видо-часових планів в частинах складного речення.

При вивченні способів зв'язку між частинами складного речення важким є засвоєння різноманітних сполучників і сполучних слів, тому важливо правильно визначати їхню семантику. Це необхідно для розуміння смислових відношень між частинами складного речення, а також для розуміння різниці у значенні речень зі сполучниками, наприклад: *тому що – тому; що – щоб; якщо – коли.*

Враховуючи комунікативний принцип навчання, складне речення необхідно вводити вже на початковому етапі навчання. Звичайно, при цьому робота над складним реченням спирається на засвоєні раніше структури простого речення. Іноді засвоєння простого і складного речення йде

паралельно, наприклад, при засвоєнні способів вираження відношень мети: *Прийшов, щоб дізнатися розклад – Прийшов по розклад – Прийшов дізнатися розклад.*

Особливу увагу необхідно приділити розподілу матеріалу на початковому етапі навчання. На основі синтаксичних одиниць, введених спочатку, будується потім розвиток мовленнєвої діяльності учнів. Оскільки для української мови характерне двоскладне просте речення з дієслівним та іменним присудком, то програми першого концентру навчання містять структури такого типу: *Це університет. Це студент. Це студентка. Студент читав книгу в бібліотеці. Студентка читає добре* і т.д. Поряд зі стверджувальними реченнями вводять питальні та заперечні речення: *Це університет? – Так, це університет. – Ні, це не університет, це інститут. Вона студентка? – Ні, вона не студентка, вона аспірантка. Він читав книгу вдома? – Ні, він читав книгу в бібліотеці.*

На основі засвоєних конструкцій простого речення вводять і складне, наприклад: *Студент знає текст. – Він прочитав текст уважно. – Студент знає текст, тому що прочитав його уважно.* Якщо студенти вже накопичили потрібні словосполучення і окремі моделі простого речення, можна починати працювати над засвоєнням структур складного речення з різними сполучниками і сполучними словами, наприклад: *Ви знаєте, коли буде лекція? – Ви знаєте, де буде лекція? – Ви знаєте, що буде в залі?* і т.д.

Методично доцільною вважаємо таку **послідовність вивчення синтаксичного матеріалу:**

Вираження суб'єктно-предикативних відношень у простому реченні. Двоскладне дієслівне речення без обов'язкових поширювачів. Вираження активного суб'єкта формою номінатива, предиката – особовою формою дієслова. *Батько працює. Дівчинка спить. Канікули закінчуються.* Вираження підмета в двоскладному реченні. Узгодження присудка з підметом.

Вираження об'єктних відношень у простому реченні. Двоскладне дієслівне речення з обов'язковим поширювачем дієслова-присудка. Поширювач дієслова-присудка – додаток у формі знахідного відмінка без прийменника (прямий об'єкт) і з прийменником: *писати твір, будувати будинок; сердитися на подругу, вірити у перемогу, заплатити за квитки, розповідати про подорож.* Поширювач дієслова-присудка – додаток у формі родового відмінка без прийменника і з прийменником: *досягати мети, бажати щастя, боятися темноти, купити молока; тікати від небезпеки, лікуватися в професора, складатися з двох час-*

тин, боротися проти інфляції, працювати для країни, звертатися до пацієнта. Поширювач дієслова-присудка – додаток у формі давального відмінка без прийменника і з прийменником: *допомагати батькові, радіти весні, дякувати викладачеві; платити по гривні*. Поширювач дієслова-присудка – додаток у формі орудного відмінка без прийменника і з прийменником: *писати ручкою, користуватися посудом, завідувати школою, володіти майном, хворіти ангіною, захоплюватися книгою, жертвувати життям; розмовляти з викладачем, стежити за процесом, вибачатися перед жінкою, думати над задачею, підписуватися під документом*. Поширювач дієслова-присудка – додаток у формі місцевого відмінка: *брати участь у комісії, переконатися в правильності (висновку), ґрунтуватися на фактах, грати на скрипці*.

Двоскладне дієслівне речення з двома обов'язковими поширювачами дієслова-присудка. Поширювачі дієслова-присудка у формі знахідного відмінка: *поважати людину за сміливість, загорнути книгу в пакет, накинути хустку на плечі*. Поширювачі дієслова-присудка у формі знахідного і родового відмінків: *відділити частину від цілого, позичити гроші в брата, варити суп з м'яса, приклеїти марку до конверта*. Поширювачі дієслова-присудка у формі знахідного і давального відмінків: *давати книгу другові, говорити правду людям*. Поширювачі дієслова-присудка у формі знахідного і орудного відмінків: *призначити товариша черговим, зіставляти факти з дійсністю*. Поширювачі дієслова-присудка у формі знахідного і місцевого відмінків: *переконувати друга в правоті (своїх ідей), виграти партію в грі*.

Пасивні конструкції. Морфологічні засоби побудови пасивних конструкцій: *Портрет написаний масляними фарбами. «Кобзар» Тараса Шевченка було видано у 1840 році. На книжковому базарі продаються різноманітні книги*. Зіставлення пасивних та активних конструкцій.

Іменний складений присудок у двоскладному простому реченні. Іменник в іменному складеному присудку: *Брат – програміст. Мовознавство – це наука про мову*. Прикметник в іменному складеному присудку: *Він розумний. Його розповіді були цікавими*.

Односкладні речення. Означено-особові речення: *Зателефоную тобі завтра ввечері. Сідайте, будь ласка*. Неозначено-особові речення: *У двері стукають. Мені не телефонували?* Узагальнено-особові речення: *Вік живи, вік учиш. Ліки зберігають у темному місці*. Безособові речення. Безособові речення, що виражають явища

природи, стихійні дії, стан середовища (дієслівні та іменні): *Світає. В саду пахне жасмином*. Безособові речення, що виражають стан людини, живої істоти: *Йому не спиться. У мене шумить в голові*. Безособові модальні речення: *Завтра тобі можна буде поїхати. Тобі треба більше ходити пішки. Не варто йому так хвилюватися. Тут палити не можна*. Інфінітивні речення: *Тобі завтра їхати. Тут не пройти. Як тебе не любити, Києве мій!* Номінативні речення: *Весна. Ось ліс*.

Вираження означальних відношень. Вираження означальних відношень у простому реченні: *Перед нами розкинулося синє море. Вершини гір були покриті снігом. В університеті проходила конференція з охорони довкілля. За роки навчання він розвинув у собі здатність аналізувати*. Дієприкметник, дієприкметниковий зворот: *Стомлений батько повернувся додому. Пісні, написані Леонтовичем, облетіли весь світ*. Вираження означальних відношень у складному реченні. Складне речення з підрядним означальним. Сполучники *який, чий, де, куди, звідки, коли, що*: *Іноді ми не знаємо про справжні чудеса, які нас оточують. Потім виступила людина, чиє ім'я було відоме кожному. Дім, де ми жили, стояв на березі річки*.

Вираження об'єктно-з'ясувальних відношень у простому і складному реченні: *Мені сказали, що книга вийшла з друку. – Мені сказали про вихід книги з друку*. Вираження з'ясування підрядною частиною складного речення з сполучниковими словами (*хто, що, який, чий, де, куди, коли, щоб*): *Я пам'ятаю, про що ми з ним домовилися. Ви не знаєте, чия це книга? Ми бажаємо, щоб ти був здоровий. Я сумніваюсь, що вони прийдуть*. Синонімія з'ясувальних підрядних речень і речень з прямою мовою: *Брат сказав, що його стаття надрукована на сайті. – Брат сказав: «Моя стаття надрукована на сайті»*.

Вираження часових відношень. Вираження часових відношень у простому реченні: *Ми живемо у XXI столітті. Автор написав книгу за один рік. Ми прийшли в театр за десять хвилин до початку вистави. Ми зустрінемося після свят. Він приїде після третьої*. Вираження часових відношень у складному реченні. Вираження одночасності дій (*коли, поки, в той час як*): *Ми сиділи вдома, поки йшов дощ*. Вираження наступності (*коли; після того як; як тільки; тільки но; не встиг ..., як; не пройшло ..., як; варто було ..., як; через (годину) після того як; з тих пір як*): *Коли пролунав дзвоник, діти побігли в клас*. Вираження передуювання (*до того як, перед тим як, перш ніж, за (рік) до того як, поки не, до тих пір поки не*): *Перед тим як писати статтю, складіть детальний план*.

Вираження означально-обставинних відношень. Вираження означально-обставинних відношень у простому реченні: *Хлопчик читає вголос. Це добре відомий твір. Газети він читає без словника. Він читає не поспішаючи.* Вираження означально-обставинних відношень у складному реченні (так, що; так, щоб): *Він говорив так, що всім було чути. Книга була така цікава, що я не міг від неї відірватися.* Вираження порівняльних відношень у простому реченні: *Земля стала твердою, як камінь. Дмитро старший за брата. Він блискавкою промчався повз мене.* Вираження порівняння в складному реченні (як, ніби, мов, немов, наче, неначе): *Він говорив українською так, як говорять українці.*

Вираження причиннево-наслідкових відношень. Вираження причиннево-наслідкових відношень у простому реченні (завдяки чому? через що? з чого? від чого? внаслідок чого? в результаті чого? у зв'язку з чим?): *Завдяки друзям я знайшов роботу. Через тебе я загубила ключ. Дівчинка відкрила коробку з цікавості. Від радості мама заплакала. Внаслідок повені будівля була затоплена.*

Вираження причини в складному реченні (тому що, через те що, оскільки, бо, завдяки тому що, внаслідок того що): *Було холодно, тому що стояв листопад. Оскільки було вже пізно, ми не пішли в парк.*

Вираження відношень мети. Вираження мети в простому реченні (інфінітив, по що? для чого? на що? в що? заради чого? з метою чого?): *Я прийшов поговорити з тобою. Він поїхав в аптеку по ліки. Нас запросили для обговорення теми. Він приїхав на лікування. Віднеси годинник в ремонт.* Вираження мети в складному реченні (щоб, для того щоб): *Я завела будильник, щоб не проспати.*

Вираження умовних і допустових відношень. Вираження умови у складному реченні (якщо, коли, за умови що, якби): *Якщо не буде дощу, ми поїдемо за місто. Якби ви не запізнилися, ми б встигли на поїзд.* Вираження умови в простому реченні: *За бажання ви можете поїхати туди. За умови дотримання режиму лікування буде більш успішним. У випадку пожежі телефонуйте за номером 101. Без знання правил орфографії неможливо правильно писати. Знаючи правила орфографії, ви будете писати без помилок.*

Вираження допустових відношень у складному реченні (незважаючи на те, що; хоч): *Незважаючи на те, що йшов дощ, гра продовжувалася.* Вираження допустових відношень у простому реченні (незважаючи на що? всупереч чому?): *Незважаючи на погану погоду матч відбувся. Всупереч прогнозам вдень пішов дощ.*

Питальні речення. Питальні речення без питального слова: *Директор прийшов? Директор не прийшов? Чи прийшов директор? Чи не прийшов директор? Хіба директор (не) прийшов? Невже директор (не) прийшов?* Питальні речення з питальним словом: *Коли це трапилося? Хто автор цього допису? Скільки кілометрів від Києва до Полтави? Де ви працюєте? Як довго ви живете у Києві?*

Сурядний зв'язок у простому і складному реченні. Вираження єднального значення (сполучники: і, і ... і, ні ... ні): *Я бачив багато красивих і величних будівель. Все в ній було гарне: і зовнішність, і душа. Ні сонце, ні вітер не лякали його.* Вираження розділового значення (сполучники то...то, чи...чи, або, або ... або): *То сонце світить, то дощ іде. Вона чи злякалась, чи здивувалась і дивилася на нас великими очима. Він приїде в суботу або в неділю. У цю пору року або йдуть дощі, або холодно.* Вираження зіставлення (сполучники: а; тоді як; у той час як; якщо ..., то; як..., так і; настільки, наскільки): *У школярів уже почалися канікули, а студенти ще складають іспити. Восени день зменшується настільки, наскільки збільшується ніч.* Вираження протиставлення, невідповідності (сполучники: але, а, та, однак, проте): *Квартира велика, але незручна. Він негарний, та обличчя у нього приємне.* Вираження пояснювального значення (тобто, а саме): *Я хочу сказати головне, а саме: чому мені довелося поїхати. Нам довелося змінити маршрут, тобто ми запізнивалися на цілу добу.* Вираження приєднувального значення (сполучники: та і, до того, до того ж, при цьому, крім того, і ще, та ще, також, а також, а, причому): *Ти мені нічого нового не скажеш, та і я не скажу. Я нікуди не хочу йти, до того ж у мене сьогодні болить голова.*

Вираження необхідності. *Ми повинні допомогати стареньким людям. Книга повинна вийти наступного року. Вчитель повинен бути терплячим. Ми змушені були поїхати. Нам довелося поїхати. Завтра я повинен чергувати. Сьогодні він повинен приїхати. Вам треба відпочити. Вам потрібний відпочинок.*

Вираження непотрібності. *Вам не потрібно лягати в лікарню. Немає смислу продовжувати пошуки. Нам завтра не треба рано вставати. Зараз ви не повинні їхати. Зараз вам не треба їхати.*

Вираження можливості/неможливості. *Ми (не) можемо працювати в бібліотеці, вона зараз відчинена. Він (не) може годинами сидіти за книгами. На це запитання я (не) можу відповісти без підготовки. Ця речовина (не) може розчинятися у воді. Він може ще приїхати. . – Можна (нам)*

зайти? – Так, можна зайти. Обставини змінилися, тепер поїздка (не)можлива.

Вираження спонування до дії. Прохання. *Марійко, ти не сходиш в магазин? Сашико, допоміг би ти мені. Олено Петрівно, чи не подивитися ви мою статтю ще раз? Олено Петрівно, ви не можете (чи не могли б ви) подивитися мою статтю? Олено Петрівно, я хочу (хотів би) попросити вас прочитати мою статтю. Можна попросити вас закрити вікно. Порада. Відпочила б ти. Відпочити б тобі. Чи не відпочити тобі трохи? Добре було б тобі трохи відпочити. Треба б тобі трохи відпочити. Тобі варто трохи відпочити. Може ви відпочинете трохи? Може вам відпочити трохи. Вимога, наказ. Не шуміти! Ти зараз же підеш і вибачишся. Щоб через годину всі були вдома. Прохання виключити телефони. Будьте ласкаві виключити телефони. Запрошення. Заходили б ви до нас частіше. Заборона. Не треба вам їхати. Не будемо його турбувати. Вимога припинити дію. Досить сперечатися. Припиніть розмовляти.*

Вираження бажання. *Я хочу кудись з'їздити. Я хотів би кудись з'їздити. Мені хочеться кудись з'їздити. Мені хотілося б кудись з'їздити. Мені б кудись з'їздити. Я б кудись з'їздив.*

Вираження побоювання. *Не забути б нам чогось. Як би нам не забути чогось. Що якщо ми щось забудемо?*

Вираження ірреальної дії. *Він не хотів нічого говорити матері, просто написав би. Якби ви пережили це самі, ви зрозуміли б моє становище. Без роботи йому не витримати і двох днів. Йому б погодитися, а він ні в яку.*

Вираження наявності, існування. *Передчуття існує. Світ існує незалежно від людської свідомості. Можливо, на інших планетах існує (є) життя. У школі є басейн.*

Вираження відсутності. *У місті немає метро. Документів не виявлено. У статті відсутні факти. Нікому ні по квитки. На небі ні хмаринки.*

Вираження приналежності. *Це мій дім. Це дім батька. Цей дім належить батьку. Власник цього дому – мій батько. Більшість пам'яток старо-*

вини є власністю держави. У мене є ця книга. Я маю книгу.

Вираження заперечення. *Він розмовляє англійською мовою? – Ні, не розмовляє. Лексичні засоби, що посилюють заперечення (заперечні займенники і прислівники; сполучник ні ...ні; частки ні, і у сполученні зі словами, що виражають кількість; прислівники ступеню з запереченням не: нітрохи не, анітрохи не, зовсім не, абсолютно не, ні краплі не, ні крапельки не, ні трішки не): Він ні з ким не порадився. Ні сьогодні, ні завтра ми нікуди не поїдемо. Дівчинка не відходить від матері ні на крок. Вона нітрохи не хвилюється. Ви зовсім не схожі.*

Вираження невпевненості. *Чому він затримується? Чи не зайшов він до батьків? – Чому він затримується? Може, до батьків зайшов. – Чому він затримується? До батьків зайшов, чи що? – А раптом (а якщо) він поїхав? – Чого доброго він поїхав. – Не розумію, де він. Хіба що зайшов до батьків. – Не знаю, чи зможу я до тебе зайти. Може, тільки на півгодини. – Адже це ваша книга? Ось, візьміть. – Напевно, це ваша книга. – Хтось забув книгу. Це не ваша? – До міста кілометрів 30, а може і більше. – Він від їжджає найближчим часом. Ледь не завтра.*

Вираження невизначеності. *Він займається в якійсь спортивній секції. З деякого часу все помінялося. У певному сенсі він правий. Один мій друг їздив до Фінляндії.*

Порядок слів у простому реченні. Прямий та інверсивний порядок слів.

Висновки. Отже, робота з синтаксису у викладанні української мови як іноземної відбувається протягом всього періоду навчання концентрично і передбачає: 1) накопичення і аналіз матеріалу, 2) засвоєння способів вираження головних членів речення і другорядних членів, 3) засвоєння способів поширення синтаксичних структур; 4) аналіз типу зв'язку між реченнями, 5) аналіз різних типів речень з точки зору комунікативної мети висловлювання, 6) узагальнення способів вираження певних логіко-сміслових категорій у простому і складному реченнях, 7) узагальнення речень з урахуванням модальної характеристики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.
2. Дем'янюк А. А. Практичний курс української мови (для іноземних студентів-філологів): навч. посіб. для студ вищ. навч. закл. Київ : Київ. ун-т, 2011. 120 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. Донецьк, 2001. 662 с.
4. Зайченко Н. Українська мова як іноземна: граматичний аспект. Київ: Освіта України, 2013. 120 с.
5. Масицька Т. С. Типологія семантико-синтаксичних залежностей: монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.

6. Мацюк З. Типи граматик та їхній зв'язок з методикою викладання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2017. Вип. 13. С. 146-154.
7. Присяжнюк Н. Українське дієслово. Довідник-посібник для іноземних громадян, які володіють іспанською мовою / Наталія Присяжнюк, Степан Ризванюк. Київ, 2005. 166 с.
8. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : монографія. Київ, 1997. 216 с.

REFERENCES

1. Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainiskoi movy. Syntaksys: Pidruchnyk. [Grammar of the Ukrainian language. Syntax: Textbook.]. Kyiv: Lybid, 1993. 368 c. [in Ukrainian].
2. Vykhovanets I. R. Teoretychna morfolohiia ukrainiskoi movy: Akademichna hramatyka ukrainiskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language] / I. R. Vykhovanets, K. H. Horodenska; za red. I. R. Vykhovantsia. Kyiv : Pulsary, 2004. 398 c. [in Ukrainian].
3. Demianiuk A.A. Praktychnyi kurs ukrainiskoi movy (dlia inozemnykh studentiv-filolohiv): navch. posib. dlia stud vyshch. navch. zakl. [Practical course of the Ukrainian language (for foreign philology students): study guide]. Kyiv : Kyiv University, 2011. 120 c. [in Ukrainian].
4. Zahnitko A. P. Teoretychna hramatyka ukrainiskoi movy: Syntaksys. [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax.]. Donetsk, 2001. 662 c. [in Ukrainian].
5. Zaichenko N. Ukrainska mova yak inozemna: hramatychnyi aspekt. [Ukrainian as a foreign language: grammatical aspect.]. Kyiv : Osvita Ukrainy, 2013. 120 c. [in Ukrainian].
6. Masytska T.Ie. Typolohiia semantyko-syntaksychnykh zalezhnosti: monohrafiia. [Typology of semantic and syntactic dependencies: monograph]. Lutsk: PVD «Tverdynia», 2016. 416 c. [in Ukrainian].
7. Matsiuk Z. Typy hramatyk ta yikhonii zviazok z metodykoiu vykladannia ukrainiskoi movy yak inozemnoi. [Types of grammars and their connection with the methodology of teaching Ukrainian as a foreign language]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainiskoi movy yak inozemnoi*. 2017, Vyp.13, С. 146–154. [in Ukrainian].
8. Prysiazhniuk N. Ukrainske diieslovo. Dovidnyk-posibnyk dlia inozemnykh hromadian, yaki volodiut ispanskoiu movoiu [Ukrainian verb. A handbook for foreign nationals who speak Spanish] / Nataliia Prysiazhniuk, Stepan Ryzvaniuk. Kyiv, 2005. 166 c. [in Ukrainian].
9. Stepanenko M.I. Vzaiemodiia formalno-hramatychnoi i semantychnoi valentnosti u strukturii slovospoluchennia ta rechennia: monohrafiia. [The interaction of formal-grammatical and semantic valence in the structure of word combinations and sentences: monograph.]. Kyiv, 1997. 216 c. [in Ukrainian].

UDC 811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-30>**Gulnara Tofiq IMANOVA,***orcid.org/0009-0000-0058-3902*

Doctor of Philosophy in Philology,

Associate Professor at the Department of Turkish Philology

Baku State University

(Baku, Azerbaijan) *q.abbasova@mail.ru***TYPES OF FIGURATIVE LANGUAGE IN GASIM BAY ZAKIR'S POETRY**

Gasim bay Zakir is an outstanding poet, the founder of public satire, an educator, the successor and follower of Ashiq poetry in the XIX century. The poet is a worthy follower of the advanced traditions of Azerbaijani classical literature, he greatly enriched its content, created valuable works by exposing injustice, social inequality, bad morals of the exploiting classes, and the arbitrariness of foreign invaders. G. Zakir's legacy on literary is known the treasury of Azerbaijani literature as a person opened a new stage in the history of the development of its realist branch. Accurate realistic details, social, historical, even political chronicle of concrete reality is form a system in Zakir's poetry. Zakir's satires are important in terms of describing the current problems of the time. The artist tried to figuratively summarize many typical features of Azerbaijani people's life, made criticizing and exposing the morals and behavior of the authorities and the filth of the era the important requirement of poetry. Gasim bay Zakir benefited from examples of oral folk literature while writing his lyrical poems. Benefiting from folk literature has made his poems more readable and vivid. His works in garayly and bayati are so close to examples of folk literature with the same name and it is very difficult to distinguish them from each other. There is a deep closeness of poet's goshmas, garayly and tajnisis with the folk literature, therefore the spirit of the people is felt in them. In this respect, his work resonates with Vagif's lyrics. High examples of figurative words were used with skill in Zakir's creative activity. This poet knowing classical poetry very well, used strong similes, metaphors, epithets, contrasts which were figurative source for the poets came after him.

Key words: *G.Zakir, satire, realistic detail, types of figurative language, poetic characteristic, poetic language.*

Гульнара Тофіг ІМАНОВА,*orcid.org/0009-0000-0058-3902*

доктор філософії з філології,

доцент кафедри турецької філології

Бакинського державного університету

(Баку, Азербайджан) *q.abbasova@mail.ru***ТИПИ ФІГУРАТИВНОЇ МОВИ В ПОЕЗІЇ ГАСИМ БЕЙ ЗАКІРА**

Гасім бей Закір – видатний поет, основоположник суспільної сатири, просвітитель, продовжувач і послідовник ашикської поезії XIX ст. Поет є гідним продовжувачем передових традицій азербайджанської класичної літератури, він значно збагатив її зміст, створив цінні твори, викриваючи несправедливість, соціальну нерівність, погану мораль експлуататорських класів, свавілля іноземних загарбників. Літературна спадщина Г. Закіра є відомою скарбницею азербайджанської літератури як особистості, яка відкрила новий етап в історії розвитку її реалістичної галузі. Влучні реалістичні деталі, соціальна, історична, навіть політична хроніка конкретної дійсності становлять систему в поезії Закіра. Сатири Закіра важливі з точки зору опису актуальних проблем часу. Художник намагався образно узагальнити багато характерних рис життя азербайджанського народу, зробив важливою вимогою поезії критику і викриття моралі та поведінки влади, бруду епохи. При написанні своїх ліричних віршів Гасім бай Закір користувався зразками усної народної словесності. Користь від народної літератури зробила його вірші читабельнішими та яскравішими. Його твори на гарайлі та баяти настільки близькі до однойменних зразків народної словесності, що їх дуже важко відрізнити один від одного. Відчувається глибока близькість поетових гошим, гарайлів і таджнісіс з народною словесністю, тому в них відчувається дух народу. У цьому його творчість перегукується з лірикою Вагіфа. Високі зразки образного слова вміло використані у творчій діяльності Закіра. Цей поет, добре знаючи класичну поезію, використовував сильні порівняння, метафори, епітети, контрасти, які були образним джерелом для поетів, що прийшли після нього.

Ключові слова: *Г.Закір, сатира, реалістична деталь, типи образної мови, поетична характеристика, поетична мова.*

Introduction. Gasim bay Zakir is an outstanding poet, the founder of public satire, an educator, the successor and follower of Ashiq poetry in the

XIX century. The poet is a worthy follower of the advanced traditions of Azerbaijani classical literature, he greatly enriched its content, created valuable

works by exposing injustice, social inequality, bad morals of the exploiting classes, and the arbitrariness of foreign invaders. G. Zakir's legacy on literary is known the treasury of Azerbaijani literature as a person opened a new stage in the history of the development of its realist branch. In his poems, the types of figurative language and the possibilities of the figurative language were maximally displayed. From this point of view, rich forms of hyperbola, artistic contrast, artistic question, and repetitions have been used in the artist's poetry.

The topicality of the problem. Hyperbolas play an important role in G. Zakir's lyric poems. There is also a closeness between the artistic interjections in the poems of Nasimi, Khatai, Fuzuli, Vagif and in Zakir. Perfect examples of contrast can be found in G. Zakir's poetry. All the mentioned issues will be explained in detail in the article, and the artistry of the outstanding wordsmith will be discussed in detail.

Gasim bay Zakir's creative activity attracted a genius poet, Mirza Fatali Akhundzade. He appreciated the poet's creative activity on realism, the richness of content in his works. N. Narimanov called people to learn and know the poems of G. Zakir described the beautiful merits of mother tongue while he was fighting for the development of the Azerbaijani language and literature. Literary scholar F. Kocherli also regarded G. Zakir as the most sober and talented artist of his time.

The purpose of the article is to analyze the means of artistic expression in G. Zakir's lyric poems. For this, both the poet's works and researchers' opinions about these works were analyzed.

Main part.

1. Artistic reflection of satirical details in the G. Zakir's works

After M.P. Vagif, G. Zakir is one of the most magnificent poets trying to raise the figurative language of Azerbaijan to a high level. He regarded the issue of language as a professional artist and considered it as a service of poetry and art to the people. The poet wrote his works in an figurative language understood by the people. That is why M.F. Akhundzade, F. Kocharli, A. Hagverdiyev, A. Shaig mentioned Zakir's name repeatedly when they were talking about the subtleties and beauties of the Azerbaijani language. The main characteristics, aspects, and poetic style of the literary-figurative language of Azerbaijan belonging to the first half of the 19th century are brilliantly reflected in the poet's work. G. Zakir has raised the figurative language of Azerbaijan to a new level, he was distinguished from the poets of that time with his satirical poems, goshmas, garaylies, which are full of content and form and make him take attention as a master artist.

The theme of satire rooted in real life, was raised to a higher level with Zakir's works written in the direction of fight against injustice and reflected the filth of the environment. Zakir's satires has not lost its importance in sharply criticizing and exposing slavery, ignorance and oppression. It is as if the era created this immortal artist to expose public filth.

M.F. Akhundzade looking for simplicity of thought and purity of language in poetry, saw two people at the beginning of the road leading to the dawn of national poetry. One of them was Vagif described realist poetry in all details and the other was G. Zakir realized the intervention of our poetry in the new social events of his time and took serious steps in this field. It was necessary to create a strong satire first in order for realism to be formed and perfected in poetry. From this point of view, he enlarged the limits of the realism founded by Vagif and assumed the role of a literary bridge between Vagif, Seyyid Azim and Sabir on the path of development towards critical realism. If M.F. Akhundzade was the founder of realism in drama, Gasim bay Zakir was the first great figure of the enlightener-realist tendency established in poetry. If Vagif's realism glorified beauty, Zakir's lyrics reflected the denial of filth with the power of the realism in poetic details. Zakir's poems and satires with public content are a clear example of confronting the era and time. Zakir's satires are an expression of the poet's attitude to the figurative word as well as a means of criticizing and exposing his opponents.

Accurate realistic details, social, historical, even political chronicle of concrete reality form a system in Zakir's works. Zakir's satires are valuable in terms of reflecting the current problems of the history. The artist tried to figuratively summarize many typical features of the Azerbaijani people's life, turns the important task of criticizing and exposing the morals and behavior of authorities and the filth of the time, into the main task of poetry. There are bitter tears in Zakir's smile. He could not keep a cold attitude to the events happened in front of his eyes. He fought to eliminate injustices, and on this way he encountered many obstacles:

*Polojenya nəqli ta olub möhkəm,
Gərək bəy azalda zülmün dəmadəm,
Dəxi də artırır bu əhli-sitəm,
Yanında çalınan zurnayə bir bax* (Zakir, 2005: 58).

In his objections and denials, the position of the poet did not coincide with the interests and position of the people in the broad sense of the word, and on the contrary, he sometimes wrote that he is dissatisfied with obeyed to proprietors together with people and stated this expression "rəiyyətlə boyunduruq yoldaşı". Zakir does not oppose the concept of being

bay "as a public trouble", but to individuals called "bay" who defame the name. In his satire, the limits of exposure and the purpose of exposure are seen as the "weakness" and "limitation" of Zakir's realism only when measured by the well-known "Bolshevik aesthetics" criterion. When we approach these issues with new thinking, we see the opposite. Zakir does not oppose religion or Islam as a whole, but preachers who "harm Islam". His realism was far from the vulgar Bolshevik weakness of destroying a structure and creating a new one. There could be no talk of any progress without guiding the normal moral factor at the level of the individual and society for Zakir.

His realism served the ideal of moral evolution and gradual reform in any progress and that united him with the masters of satire and poetry before him. Since these were not taken into account, the true nature of Zakir's satire had not been understood. In his satire, there is no revolutionary denial of the previous tradition, there is an idea of the evolution of heritage, which is a factor served directly the formation of national consciousness.

Many things in the realistic lyrics of the Middle Ages reach their natural logical conclusion in the works of Vagif, and all of them in the realistic satire of Zakir. Although the local officials, bay and merchants, the colonial regime, the specific opportunities of that regime were given by name and surname, this detail can be generalized at the level of regularity and volume of satire in his work. The concept of the nation, which was far from the concept of class, was included in the general concept of enlightenment, and Zakir's satire met these requirements, so it was somehow combined with this concept.

The main protagonists of the public satires constituted the main component of Gasim bay Zakir's legacy were the hypocritical clerics, caterpillars, landlords, bay, khan and tsar's officials who divided Islam into sects, considered it just as a formal worship, reduced the morals and philosophy of Islam to the level of false dogma and superstition and turned religion, especially Syariah courts, into an obvious means of robbery. His satires named "Elat əhlinin tərifi və qazının əsl – nəsəbi haqqında", "Şuşa mollaları haqqında", "Qarabağ qazisinə", the poem named "Bax" is typical of Zakir's works exposing superstition. Expressions, characters, and symbols reflected in Zakir's satirical poems consisted entirely of concrete, realistic social details and described the situation in Karabakh at that time. An optimistic, democratic spirit is typical for Zakir's satire. The sarcasm, laughter, and tears here are infused with the anger and sadness of the people and the land. The poet wrote against the crisis of spirituality and mor-

ality in his poetical fables named "Dəvə və eşşək", "Qurd, çaqqal və şir", "İlan, dəvə, tısbəğa", "Tülkü və qurd", "Tısbəğa, qarğa, kəsəyən, ahu". Gasim Bay Zakir's poetry has a unique and individual position in the history of enlightened-realist poetry. In the 19th century, the greatest service before M.F.Akhundzade in the field of social renaissance and enlightened satire in the national consciousness and the purification of the national language belongs to Gasim Bay Zakir.

His friendship with M.F. Akhundzade and consulting with him on some issues also had an exceptional role in the formation of Zakir's realist thinking. G. Zakir's place in the evolution of Azerbaijani realist poetry and his service in the formation of our national thought were expressed vividly in his poems and satires with public content. In these satires, the new content and thinking realized by Vagif's creative activity in our literature have gained more successful achievements. The subjective elements in his satires do not reduce the artistic and social importance. Because in the satires derived from the hatred of other negative types, the filth of the dominant social structure from many critical attitudes is typified and generalized by the language of art.

Nationality is self-awareness. Those who do not understand themselves cannot understand others. As an individual, Zakir confronts time and social-political environment while protesting the injustices directed against him. There is enough certainty and concreteness in his aesthetic position. Zakir's target of criticism was the class that was the bearer of oppression during his time. Even if the poet had criticized the subject, the artistic value of his poems, their role and importance in the history of the evolution of national thought would not have decreased. In both cases, he opposed injustice, illegality, and immorality that served enlightenment on a subconscious level. The empowering role of realistic satire in the evolution of national consciousness is undeniable. If the educated and broad-minded individual is a member of the society and management, the society will benefit from this and ensure its civility.

The object of exposure in Zakir's satire, as well as his other realistic poems, was the social devilment of the environment the poet lives in. Criticism of social devilments was important for the development of society in healthy ways. One of the poet's criticism targets was the tsar's administration and courts which were full of arbitrariness, bribery, and fraud. The bloodthirsty officials have created conditions to exceed the limit of crime and "insidious envy" in the country instead of applying the "law" in the administrations and courts.

“Gün kimi tutub aləmi bu şöhrəti bica:
Divan əmələçatına yox ədlə həmtə” (Zakir,
2005: 25).

In his satire began with the above couplet, the lies, cunning and vile deeds in the courthouses was described with anger and bitter sarcasm.

Zakir's satire was a artistic expression of an individual's desires for searching freedom and justice in an environment where was full of laws of anarchy, bribery, and injustice. Consequently, Zakir expressed the leading ideas and trends of his time before M.F. Akhundzadeh as a prominent representative of enlightened realism and satire in Azerbaijani literature.

2. Types of figurative language in G. Zakir's lyric poems

As it is known, Gasim Bay Zakir benefited from oral folk literature traditions while creating his lyric poems. As a result of benefited from folk literature made Zakir's poems more readable and vivid. His garaylies and bayatis written are so close to folk literature that it is very difficult to distinguish them from each other. For example;

*Hər aşiqin bir yarı var,
Ələmətdi mənim yarım,
Başdan ayağa naz ilə
Nəzakətdi mənim yarım* (Zakir, 1984: 76).

The history of lyric poetry in Azerbaijani literature is very old. Beautiful examples of this lyric poem can be found in the works of Nizami, Nasimi, Khatai, Fuzuli, Vagif, Zakir and other classics. Academician F. Gasimzadeh wrote: "Most of the poets who wrote in the style of ashug poetry, could not write as clearly and simply as folk love poems because they were educated in Arabic and Persian languages and were influenced by classical poetry. We find elements of classical poetry in their poems. Poets such as Vagif, Zakir, and Nabati wrote poems in ghazal, mukhammas, mustazad, tarkiband, tarjiband and other classical poetry forms, as well as poems in goshma, garayly and tajnis. Therefore, these poets' creative activity were interrelated to classical literature" (Qasimzadə, 1956: 143).

The spirit of the people can be felt in Zakir's poems, garaylies and tajnises because there is a closeness to folk literature. In this respect, his works closely related with Vagif's lyrics. The inspiration source of both writers is the same: *eternal folk poetry*. Therefore, there is closeness and similarity in their goshmas..

M.P.Vagif's;
*Barmağında xatə, guşində tənə,
Gireh-Gireh zülfin təkə gərdənə,
Giləbatın köynək, abı nimtənə,
Yaxasında qızıl düymə gərəkdir* (Vagif, 1945: 121).

G. Zakir's;
*Barmağında xatəm, belində kəmə,
Telində güşvarə, düymə tamam zər,
Qərq olsun yaşıla, ala sərəsər,
Naz ilə sallan-sallanə gəlsin* (Zakir, 1984: 158).

Both poets appreciated human beauty and glorified it to its elegance. As it is known from the history of literature that G. Zakir is famous for his works written in various genres and colorful themes. Lyrics played an important role in his creative activity. Zakir's lyrics are rich in *ghazals, mustazad, mukhammas, garayly, tajnis, bayati and goshmas*. Goshma occupied a special place in Zakir's extremely multifaceted creative activity. The language of his goshmas is simple and understandable. His goshmas are original poetic forms with their structure and content.

In classical poetry, especially in lyric poetry, artists used the types of figurative language to enrich the impact and artistic value of the poem. In Zakir's work, we can find high examples of words in artistic value used with skill. This poet knew classical poetry very well, used strong similes, metaphors, epithets, contrasts, which paved the way for his successors. Zakir's poems are also rich in different types of figurative language. Hyperbola played a more important role in the poet's lyric poems. Hyperbola as a figure of speech is used for exaggerating an event or process and makes it seem more effective. Zakir also used hyperbola, especially when describing the anguish and excitement of a lover:

*Bir kimsənin yoxdur məndən xəbəri
O qaşları yayı sevəndən bəri
Şikəstə Zakirəm, ahım əsəri
Od salıbdı asimanə, ay mədəd* (Zakir, 2005: 170).

In the part mentioned above, strong hyperbola is used in the verse “*Od salıbdı asimanə*”. The purpose of the poet is to convey to the reader the greatness of the lover's pain and the burning of the sky with the effect of his sigh. Similarly, we can find hyperbola developed in this way in the ghazals of the genius Fuzuli:

*Məni candan usandırdı cəfadən yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yan-
mazmı?* (Füzuli, 1983: 39).

In this verse, it is said that the lady-love does not tire of making her lover suffer. A lover's sigh burns the sky, but does not affect his lover. As it can be seen, Zakir used the artistic means of classical poetry through his own poetic filter and used them again in an original way.

There is an example on the use of hyperbola in the following verses of the poet:

*Zakirəm, od tutdu, alışdı cigər,
Təğafül etməsin Allahı sevər,
Bundan sonra dərdim hər yana yetər,
Qəmi hicrəbn aldı aşikar məni* (Zakir, 2005: 188).

In this stanza, Zakir used hyperbola to describe the power of love, the unbearable and difficulty of longing effectively.

*Üz qoyub üstünə küdurətü qəm,
Yaş tökülür gözlərindən dəmbədəm.
Alov tutar kağız, alıyar qələm,
Səbt atsalar hər tumarə dərdimi* (Zakir, 1984: 206).

This stanza is about a sad lover who is far away from his beloved. A lover is crying all day. His grief is so great and burning that if he can write his pain on paper, the paper and the pen will catch fire. That's why the poet exaggerates the lover's unbearable sadness as the burning of paper and pen in the verse as "Alov tutar kağız, alıyar qələm".

Since G. Zakir's creative activity benefited from the literature before him, his poetry also took a share of this richness. For example, hyperbola is used in the following verses of M.P. Vagif:

*Vaqifəm, əhvalım pərişan oldu,
Həsratindən bağrım qızıl qan oldu.
Harda gözəl gördü tez rəvan oldu,
Yığa bilməm gözəllərdən əqlimi* (Sevdiyim şeirlər, 1973: 125).

This poetic eloquence is shown clearly itself in G. Zakir's verses:

*Sürmə çəksin gözlərinə, qaşına,
Gündə yüz yol mən dolanım başına.
Zakirtək yanmağa eşq atəşinə,
Cürəti var isə pərvanə gəlsin* (Zakir, 2005: 158).

As can be seen from the verses, the lover suffers for love, burns in the fire of love. Even burning in the fire of love seems to challenge the propeller. Thus, the hyperbola in the verse of the stanza as "Zakir tək yanmağa eşq atəşinə" which expresses the lover's sadness and suffering on the path of love, sounds more figurative.

Another goshma dedicated to the praise of the belle is noted and analyzed below:

*Dün naz ilə qədəm basanda bağa,
Mümşadü sənubər düşdü ayağa,
Süsən sünbül, lalə üz qoydu dağa,
Bərki-gülün rəngü-abı çəkildi* (Zakir, 1984: 203).

While reading the poem, it becomes clear that when the lover's beloved enters the garden, the flowers are ashamed of her beauty. The iris, spike and tulip are drawn to the mountain; These roses considered the crown of flowers due to their fragrance and beautiful appearance, hide themselves in front of the beauty of the lover's beloved. The beauty of these delicate, beautifully scented flowers of nature was understated in front of the girl's imagination.

If the poet did not use such hyperbolas, his poems praising beauty, especially human beauty, would not be outstanding and readable.

*Dad eylərəm, yetişməzsən harayə,
Nəçün rəhmin gəlməz mən binavayə.
Eşqin çox aşiqi verib fənaya,
Çör-çöp dayanarmı sel qabağında* (Zakir, 2005: 202).

On the way to reach the love of the belle, many lovers have lost their mind. The poet used hyperbola to emphasize the power of love. The sufferings of a lover to meet his beloved, even dying in the path of love, are figuratively described in these verses:

*Səndən ayrılandan, ey gülbədəim,
Haqq bilir qalmışam sel arasında* (Zakir, 2005: 182).

One of types of figurative language that is often used in G. Zakir's lyrics is an **rhetorical question**. It is known that a rhetorical question is the expression of an idea in the form of a question in order to evoke a strong feeling in the reader.

In Azerbaijani literature, there is a closeness between the exclamations created in the poems of Nasimi, Khataini, Fuzuli, Vagif's and Zakir's lyrics. Nasimi's famous ghazal "Məndə sığar iki cahan" is one of the poems rich in full expressions of exclamation in our literature. Or examples of exclamations in M. Fuzuli's verses ;

*Eşqdən canımda bir bur pünhan mırız var, ey həkim!
Xəlqə pünhan dərdimi izhar etmə zinhar, ey həkim!* (Füzuli, 1983: 31).

This ghazal is full of exclamations. Thanks to the exclamation Zakir used, he deepened the meaning of the goshma, gave it a new feeling, a new content.

*Əbəs yerə, xəcil oldum arada,
Əqli huşu verim fənaya, bada.
Gözü yaşlı məni qoydu burada,
Qeyri ilə sürdüyün səfadan utan* (Zakir, 1984: 177).

In the goshma mentioned above, Zakir used exclamations to express his feelings and emotions, the lover's hatred and anger towards his beloved, is a remarkable technique and a method of expression developed on the spot.

When considering the poem "Durnalar" by the poet, it can be seen that Zakir skillfully created an exclamation in all stanzas. The poem was written as an appeal to cranes. The exclamations are beautifully expressed the social sadness, separation and strangeness in the poem:

*Diyari-qürbətə müddətə varam,
Gecə-gündüz canan deyib ağlaram.
Mən də sənə kimi qəribə zaram,
Eyləməyin mənədən haşa, durnalar* (Zakir, 1984: 160).

As it can be seen, the role of exclamations is great in conveying the intense feelings in the poem to

the reader and effectively conveying joy and anger. That is why Zakir used exclamations on the spot and thoughtfully.

We can find perfect examples of **contrast** in the G. Zakir's poetry. Contrast is the mutual description of two opposites. In classical poetry and oral folk literature, the contrasts is widely used. There are so many examples of contrasts in our bayatis;

*Əzizim, mehribandı, Əziziyəm, vay dərdim,
Qaş gözə mehribandı. Vay dərmanım, vay dərdim,
Məndən yad olan gözü, Xalx gül əkdi, gel dərdi,
Gör kimə mehribandı. Mən gül əkdim vay dərdim*
(Azərbaycan klassik ədəbiyyatı müntəxabatı, 1982: 284–285).

The contrasts in G. Zakir's poems are more original due to their content, they are related to real life, people, social struggle:

*Diyari-qürbətə qalmışam həsrət,
Bir zaman olmadı didarın qismət.
Mürüvvətdir el şad ola bilmürvət,
Mənim gözlərimdən sellər açıla?! (Zakir, 2005: 169).*

The poet created a contrast between the two lines here. There were contrast between the verses "El şad ola" and "gözlərimdən sellər açıla". Since both contrasts were related to the idea given in that stanza, they increased its influence even more. While everyone is happy, the lover sheds tears for the sufferings on the path of his love and his beloved.

*Hər kimsənin olsa bir xeyri-şəri,
Gəlir məndən alır idi xəbəri,
O qaşları yayı görəndən bəri,
Dağılıbdır əqlü-huşum, ağlaram (Zakir, 2005: 165).*

In this example, the words "xeyir" and "şər" are contrasted. This is the contrast revealed in the verse itself. Also, two opposite concepts are used side by side in one verse.

Contrasts serve to express the content more clearly and prominently in the poem. If we pay attention to the following, we can see that again;

*Ahü-zar çəkməkdən yox olub varı,
Ayınəsin tutmuş möhnət qubarı.
Əyyami-xəzana dönüb baharı,
Sarılib gül, rəngi solubdu gördüm (Zakir, 1984: 171).*

In this piece, the contrast in the verse "Əyyami-xəzana dönüb baharı" is written skillfully and thoughtfully. From the content of the poem, it is known that the previous state of his beloved has changed. The poet likened his painful and sad state to autumn, and his happy times to spring. Now his spring has turned into a pit from because of sorrow. The strong contrast in the goshma serves to deepen the meaning and content.

In the G.Zakir's poetry, the ability to create contrast is quite strongly observed. He managed to create perfect, full, colorful contrasts in his poems.

*Acı söz yaraşmaz belə bazara,
Şirin-şirin gəl danışaq bir para.
Keçən sərgüzəşti tulla kənarı,
Bihudə hekayət zamanı deyil (Zakir, 2005: 130).*

In this stanza, the expressions such as "acı söz və şirin-şirin" are contrasted.

*Bahar fəslı el şad olur sərəsər,
Nərgiz məndən özgə yoxdu mükəddər,
Nəkhəti-zülfünü nəsimi səhər,
Gətirsə, ziyadə minnət çəkəram (Zakir, 1984: 197).*

Or;
*Mey içir gülşəndə məşuqə aşiq,
Mən qalmışam təkü-tənha, nəlayiq?
Bir para dərdimi bilir xəlayiq,
O ki bir parasın xəlvət çəkəram (Zakir, 2005: 198).*

In these stanzas, the poet contrasted the word "şad" with the word "mükəddər", "məşuqəli aşiq" and "tək-tənha aşiq". G.Zakir's contrasts sometimes serve to increase sincerity and colourfulness in evil.

One of the types of figurative language that is used in Azerbaijani literature is **repetition**. "Repetition is iteration of the same word, group of words or phrase" (Mikayılov, 1981: 196).

The places of repetition in verse are different. So it can be used at the beginning, middle and end of the verse.

In G. Zakir's lyrics, repetitions strengthened the idea and meaning are widely used:

*Mənsur tək çəkələr dara Zakiri,
Yandırarlar alovlara Zakiri,
Eyləsələr para-para Zakiri,
Neçə dost kuyindən ayağı çəkər?! (Zakir, 1984: 193).*

In the example, the word "Zakir" is repeated three times. This is not an inappropriate repetition of the word and does not add extra weight to the idea, on the contrary, it strengthens the expression and makes it readable. Also, the repetition of the word "Zakir" at the end of each stanza increases the harmony, becomes a means to strengthen the idea and brings smoothness and fluency to Zakir's poetic language:

*Yeridikə eylər o şuxi-şəhbaz,
Al çarqatın ucu havada pərvaz,
Belə işvə, belə qəmzə, belə naz,
Belə qamət, belə gərdən olddumu? (Zakir, 2005: 173).*

In the example we have given, the word "belə" is often repeated in the last two verses. The expressions "işvə, qəmzə, naz, qamət, gərdən" comes after the word "belə" and they are strengthened on meaning with the help of repetition.

Repetition is used to express the idea more clearly in the poem and increases its impact:

*Üzünü görməyə məh avarədi,
Gahi müdəvvərdi, dgahi parədi,*

*Gün sənin əlindən günü qarədi,
Zülfün kimi daim ayağa düşər* (Zakir, 2005: 195).

In order to make the repetition used at the beginning of verse even stronger, Zakir has repeated it in the same way at the middle the verse.

*Zakirəm, kəmana dönüb qamətim,
Nə xurdu, nə xabım, nə də rəhatim,
Gələ gər ki, gəlibdi taqətim,
Yay qışın tanış görəndən bəri* (Zakir, 2005: 65).

It is possible to see examples of such repetition in the M. Füzuli's poems:

*Karivani-rahi-təcridiz xətər xofin çəkib,
Gah Məcnun, gah mən dövr içrə növbət bəkləriz.*
(Füzuli, 1983: 66).

The use of repetitions enhances the artistry and imagery of Zakir's couplets. At the same time, these repetitions do not tire the reader, on the contrary, they strengthen the meaning of the poem. As it can be seen, the use of the words “*nə*” and “*gah*” used very effectively in the classical poetry of Azerbaijan as a repetition has a special place in Zakir's lyrics.

As it is known, there are several types of repetition. One of them is repetition used in the middle of the verse:

*Müdrük ola, aqıl ola, əhli-hal,
Bilməyə ki, nədir hərgiz məkrü al.
Dişi gövhər, ağzi şəkər dili bal,
Dodaqları qəndü-mükərrər gözəl* (Zakir, 1984: 170).

While the word “*ola*” repeated twice within one verse does not express a special meaning in isolation, but when it is combined with the words of

“*müdrük*” and “*aqıl*” to strengthen the idea and create repetition process.

*Qəm əlindən payı-bəstə olduğum,
Hal pərişan, dil şikəstə olduğum,
Bəstəri-möhnətdə xəstə olduğum,
Gözləri şəhlayə, dedin, nə dedin?* (Zakir, 1984: 157).

In this stanza, the word “*olduğum*” repeated at the end of each verse was used as an fi repetition and increased the harmony of the goshma. At the same time, the words “*payı-bəstə, şikəstə, xəstə*” used before the word “*olduğum*” are rhymed.

*Başqa bir nümunəyə müraciət edək;
O gedəndən bəri bir məhrəmə yox,
Ləzzətim yox, söhbətim yox, dəmim yox,
Tamam aləm viran olsa qəmim yox,
Tək canan mənimlə ittifaq olsun* (Zakir, 2005: 61).

As it can be seen, the word “*yox*”, does not have a great impact in isolation, but bring strength to the poem mentioned above, increased its impact and logical power. In a word, repetitions in Zakir's lyrics do not weaken the tone, rhythm, or content of the poem, on the contrary, they serve to strengthen the poetic expression.

Conclusion. From all this, it can be concluded that Zakir was an artist who skillfully used the word and was able to use it on the spot. His figurative language has its own quality, creative activity on literary has its own place. The poetry of Gasim Bay Zakir is relevant for every era and maintains its modernity even today. In this sense, he continues to fight against injustice in the world and all kinds of human exploitation with his satirical creations.

BIBLIOGRAPHY

1. *Azərbaycan klassik ədəbiyyatı müntəxabatı.* (1982). 20 cildə. c 1. Bakı : Elm.
2. Füzuli, M. (1983). *Seçilmiş əsərləri.* Bakı : Maarif.
3. Qasımsadə, F. (1956). *XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.* Bakı : ADU.
4. Mikayılov, Ş. (1981). *Ədəbiyyat nəzəriyyəsi.* Bakı : Maarif.
5. *Sevdiyim şeirlər.* (1973). 2 cildə. c 1. Bakı : Gənclik.
6. Vaqif, M.P. (1945). *Seçilmiş əsərləri.* Bakı : Yazıçı.
7. Vəfalı, A. (1984). *Müasirimiz Zakir.* Ədəbiyyat və incəsənət. Bakı : Gənclik.
8. Zakir, Q. (1984). *Seçilmiş əsərləri.* Bakı : Yazıçı.
9. Zakir, Q. (2005). *Seçilmiş əsərləri.* Bakı : Avrasiya-Press.

REFERENCES

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı müntəxabatı [Azerbaijan classical literature competition]. (1982). 20 cildə. c 1. Bakı : Elm. (in Azerbaijani)
2. Füzuli, M. (1983). Seçilmiş əsərləri [Selected works]. Bakı : Maarif. (in Azerbaijani)
3. Qasımsadə, F. (1956). XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi [History of Azerbaijani literature of the 19th century]. Bakı : ADU (in Azerbaijani)
4. Mikayılov, Ş. (1981). Ədəbiyyat nəzəriyyəsi [Theory of Literature]. Bakı : Maarif (in Azerbaijani)
5. Sevdiyim şeirlər [My favorite poems]. (1973). 2 cildə. c 1. Bakı : Gənclik (in Azerbaijani)
6. Vaqif, M.P. (1945). Seçilmiş əsərləri [Selected works]. Bakı : Yazıçı (in Azerbaijani)
7. Vəfalı, A. (1984). Müasirimiz Zakir [Our contemporary Zakir]. Ədəbiyyat və incəsənət. Bakı : Gənclik (in Azerbaijani)
8. Zakir, Q. (1984). Seçilmiş əsərləri [Selected works]. Bakı : Yazıçı (in Azerbaijani)
9. Zakir, Q. (2005). Seçilmiş əsərləri [Selected works]. Bakı : Avrasiya-Press (in Azerbaijani)

Максим КАРПУСЕНКО,

orcid.org/0000-0002-7400-9070

*старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) mkarpusenko@karazin.ua*

Наталія КАРПУСЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7296-1167

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології і перекладу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) n.karpusenko@karazin.ua*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У цій статті досліджуються особливості комунікативних стратегій та стилістичних засобів виразності в підготовленому мовленні президента США Джозефа Байдена на прикладі його промов про російсько-українську війну. Автори спираються на попередні дослідження політичного дискурсу і використовують їх для аналізу комунікативних стратегій, спрямованих на політичних союзників.

Стаття має на меті пояснити позицію адміністрації США у війні та дослідити, яким чином Джозеф Байден використовує комунікативні стратегії та стилістичні засоби для досягнення цієї мети. Для цього автори аналізують дві промови президента, виголошені 24 лютого 2022 та 21 грудня 2022 року.

Аналізуючи промови, автори виявляють використання різних комунікативних стратегій, які реалізуються в залежності від дій адміністрації Дж. Байдена і сторін конфлікту. Стратегії, у свою чергу, можна розділити на такі, що спрямовані на дії України та Росії. У межах стратегії, спрямованої на адміністрацію США, можна виділити тактику, спрямовану на американський народ, тактику, що підтримує принципи свободи та демократії, а також тактику, яка акцентує увагу на залученості союзників США.

У дослідженні також наголошується на використанні метафор, яскравих образів та риторичних засобів для акцентування уваги та створенні емоційної глибини висловлень у промові Дж. Байдена.

Стаття має практичне значення, оскільки її результати можуть бути використані для подальшого дослідження політичного дискурсу та розвитку комунікативних стратегій політиків. Дослідження допомагає краще розуміти вплив російсько-української війни на політичний дискурс та особливості підготовленого мовлення.

Серед висновків можна зазначити, зокрема, що російсько-українська війна має значний вплив на мовлення політиків і виразні засоби, які вони використовують.

Перспективи подальших досліджень можуть включати такі аспекти: вивчення впливу російсько-української війни на англомовний політичний дискурс інших країн світу; аналіз комунікативних стратегій, спрямованих на політичних союзників; аналіз ролі метафор та яскравих образів у політичному дискурсі.

Ключові слова: *комунікативні стратегії, англомовний політичний дискурс, підготовлене мовлення, російсько-українська війна.*

Maksym KARPUSENKO,

orcid.org/0000-0002-7400-9070

*Senior Lecturer at the Department of Business Foreign Language and Translation
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) mkarpusenko@karazin.ua*

Nataliya KARPUSENKO,

orcid.org/0000-0001-7296-1167

*Candidate of Philological Sciences
Associate Professor of Roman-Germanic Philology
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) n.karpusenko@karazin.ua*

PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF COMMUNICATIVE STRATEGIES IN THE AMERICAN POLITICAL DISCOURSE

This article examines the features of communicative strategies and stylistic devices of expressiveness in the prepared speech of US President Joseph Biden, using his speeches on the Russian-Ukrainian war as examples. The authors rely on previous research on political discourse and employ it to analyze the communicative strategies directed at political allies.

The aim of the article is to explain the position of the US administration in the war and explore how Joseph Biden utilizes communicative strategies and stylistic devices to achieve this aim. To accomplish this, the authors analyze two speeches delivered by the president on February 24, 2022, and December 21, 2022.

By analyzing the speeches, the authors identify the use of various communicative strategies, which are implemented depending on the actions of the Biden administration and the parties involved in the conflict. These strategies can be divided into those aimed at Ukraine and Russia. Within the strategy directed at the US administration, the authors distinguish tactics targeting the American people, tactics supporting the principles of freedom and democracy, as well as tactics highlighting the involvement of US allies.

The study also emphasizes the use of metaphors, vivid imagery, and rhetorical devices which are used by Joe Biden to draw attention and create emotional depth.

The article holds practical significance as its findings can be utilized for further research on political discourse and the development of communicative strategies among politicians. The research helps to better understand the influence of the Russian-Ukrainian war on political discourse and the peculiarities of prepared speech.

Among the conclusions, it can be noted that the Russian-Ukrainian war has a significant impact on the speech of politicians and the expressive means they employ.

Prospects for further research may include aspects such as studying the impact of the Russian-Ukrainian war on the English-language political discourse of other countries worldwide, analyzing communicative strategies aimed at political allies, and examining the role of metaphors and vivid imagery in political discourse.

Key words: *communicative strategies, English-language political discourse, prepared speech, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна значно впливає на політичний дискурс багатьох країн світу. Проблеми суверенітету, територіальної цілісності та права країн на самовизначення знову виходять на перший план у політичному житті кожної демократичної країни. Військова та гуманітарна підтримка України, співпраця з союзниками та міжнародними організаціями стоять на порядку денному адміністрації президента США Джозефа Байдена. Ці події впливають на мовлення політиків, як з точки зору вибору комунікативних стратегій, так й стилістичних засобів виразності.

Аналіз досліджень. В цій статті ми спираємося на проведені раніше дослідження англomовного політичного дискурсу: когнітивно-комунікативні аспекти американського політичного дискурсу (Горіна, 2008), мовностилістичні особливості полеміки кандидатів у президенти США (Лосєва, 2016), лінгвокогнітивні і комунікативно-когнітивні аспекти формування іміджу президента (Тхір, 2014), когнітивно-комунікативні аспекти президентського дискурсу Барака Обама (Прокопенко, 2016), комунікативні стратегії і тактики в англomовному політичному медіадискурсі (Павлова, Тарасова, 2018), комунікативні стратегії в англomовному дипломатичному дискурсі (Судус, 2018), інтердискурсивність політичного дискурсу (Шевченко, 2009). У попередніх дослідженнях ми розглядали особливості реалізації комунікатив-

них стратегій, які вживаються у підготовленому та непідготовленому мовленні американських політиків, а також лексичні та синтаксичні стилістичні особливості політичного дискурсу США (Карпусенко, Карпусенко, 2017, 2018, 2019, 2022). Недостатньо дослідженими вважаємо особливості реалізації комунікативних стратегій, спрямованих на політичних союзників.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей реалізації комунікативних стратегій та вибору стилістичних засобів виразності у підготовленому мовленні Дж. Байдена на матеріалі його промов від 24.02.2022 та 21.12.2022 року.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, метою обох виступів є пояснення позиції адміністрації США у російсько-українській війні. Для цього вживаються такі комунікативні стратегії: комунікативні стратегії, орієнтовані на дії адміністрації Дж. Байдена (СА) та сторін конфлікту (СК). В свою чергу СК можна поділити на стратегії, спрямовані на дії України (СУ) та Росії (СР). В межах СА можна виокремити тактику, спрямовану на американський народ (ТАН), тактику, орієнтовану на збереження принципів свободи та демократії (ТД) і тактику підкреслення залученості союзників США (ТЗС).

Розподіл комунікативних стратегій та тактик представлено на схемі 1.

Наведемо приклад реалізації ТАН, в якому Дж. Байден наголошує на сталості політичних

Схема 1. Розподіл комунікативних стратегій та тактик

поглядів американців та готовності прийти на допомогу українцям:

When Ukraine's freedom was threatened, the American people – like generations of Americans before us – did not hesitate.

Наступний приклад актуалізує ТД:

Because we understand in our bones that Ukraine's fight is part of something much bigger.

У висловленні “understand in our bones” використовується метафора. Вона передбачає глибоке розуміння ситуації. Вона підсвідомо вказує на те, що розуміння боротьби України виходить за межі інтелектуального або поверхневого розуміння і є вкоріненим у сутність людей, які в ній беруть участь або її підтримують.

Яскравий образ у висловленні “Ukraine's fight is part of something much bigger” вказує на те, що боротьба, з якою стикається Україна, не є ізольованою, а пов'язана з ширшим контекстом або глобальним значенням. Використання виразу “part of something much bigger” передає почуття масштабу та важливості, натякаючи на більш широкий геополітичний або історичний наратив. У цілому, текст використовує метафору та яскраві образи для передачі глибокого розуміння та значущості, пов'язаної з боротьбою України. Використана мова додає емоційну глибину та резонанс, залучаючи адресата своїми почуттями та спонукаючи до розуміння більш широкого наративу, виходячи за межі безпосереднього контексту.

Наведемо приклад актуалізації ТЗС:

From the very beginning, the United States rallied allies and partners from around the world to stand strong with Ukraine and impose unprecedented – and I emphasize 'unprecedented' – sanctions and export controls on Russia, making it harder for the Kremlin to wage its brutal war.

У фрагменті Дж. Байден використовує риторичні засоби для активізації уваги. Висловлення “rallied allies and partners from around the world” містить алітерацію, що додає реченню ритмічність та підкреслює важливість об'єднання зусиль. Повторення слова “unprecedented” також слугує риторичним засобом для підкреслення винятковості санкцій та експортних обмежень, які були запроваджені проти Росії.

Висловлення “and I emphasize 'unprecedented'” містить навмисний акцент на слові “unprecedented”. Це повторення привертає увагу до серйозності та унікальності заходів, підкреслюючи значущість застосованих заходів проти Росії.

Прикладом актуалізації СУ є такий фрагмент:

Ukraine has won the battle of Kyiv, has won the battle of Kherson, has won the battle of Kharkiv. Ukraine has defied Russia's expectations at every single turn.

Повторення фрази “has won the battle” створює сильний риторичний ефект. Воно підкреслює послідовні перемоги України і підсилює повідомлення про стійкість українців.

За допомогою емпізи у висловленні “Ukraine has defied Russia's expectations at every single turn” підкреслюються досягнення України. Використання метафори “has defied Russia's expectations” Дж. Байден наголошує на неочікуваності перебігу протистояння та підкреслює силу та наполегливість українців.

Розглянемо приклад актуалізації СП:

Three hundred days since Putin launched an unprovoked, unjustified, all-out assault on the free people of Ukraine.

У цьому фрагменті “an unprovoked, unjustified, all-out assault” використовується метафора для опису характеру дій Путіна. Ці прикметники

Таблиця 1

Розподіл кількості слів, присвячених США, Україні та Росії

Промова/Країна	США	Україна	Росія
24/02	1380 (76%)	28 (1,5%)	411 (22,5%)
21/12	882 (67%)	244 (18,5%)	188 (14,5%)

викликають відчуття агресії, підкреслюючи серйозність та необґрунтованість атаки. Вибір слів створює живе уявлення про сильну та навмисну атаку. У якості антитези до “an unprovoked, unjustified, all-out” наводиться образ «вільних людей України».

Той факт, що тривалість війни виражається у днях (“three hundred days”), підкреслює довгострокові наслідки атаки Путіна.

Ця стилістична виразність підсилює емоційний вплив заяви та підкреслює серйозність ситуації.

Також треба наголосити на кількісних змінах у промовах: в промові 24 лютого Дж. Байден 3/4 промови говорить про США, 1/4 Росії і лише раз згадує про Україну. Відсоткове співвідношення різко змінюється в бік України у другій промові, де Україні приділяється більше уваги, ніж Росії (див. табл. 1). З одного боку, такі зміни можна пояснити візитом Президента Зеленського у США, а з іншого, змінами у оцінці Дж. Байде-ном перебігу війни.

Висновки. Російсько-українська війна має значний вплив на політичний дискурс багатьох країн світу, зокрема на мовлення політиків і виразні засоби, які вони використовують.

У промовах Дж. Байдена було використано різні комунікативні стратегії, спрямовані на сторони конфлікту. Вони включають комунікативні стратегії, орієнтовані на дії адміністрації Дж. Байдена, сторін конфлікту та союзників США.

У промовах були використані різні стилістичні засоби виразності, такі як метафори, яскраві образи та риторичні засоби, які допомагали актуалізувати певні позиції та підкреслювати важливість і значущість подій.

Перспективи подальших досліджень можуть включати такі аспекти: вивчення впливу російсько-української війни на англomовний політичний дискурс інших країн світу; аналіз комунікативних стратегій, спрямованих на політичних союзників; аналіз ролі метафор та яскравих образів у політичному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горіна О.В. Когнітивно-комунікативні характеристики американського електорального дискурсу республіканців : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. 21 с.
2. Карпусенко М.В., Карпусенко Н.В. Особливості реалізації комунікативних стратегій в президентських дебатах у США (на прикладі Д. Трампа і Х. Клінтона). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* № 27. Том 2. 2017. С. 51–54.
3. Карпусенко М.В., Карпусенко Н.В. Стилістичні особливості синтаксичних структур президентських дебатів (на матеріалі третіх дебатів Х. Клінтона та Д. Трампа). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* № 33. Том 2. 2018. С. 48–50.
4. Карпусенко М.В., Карпусенко Н.В. Лексичні засоби виразності як реалізація комунікативних стратегій у політичному дискурсі Сполучених Штатів Америки (на прикладі других дебатів Х. Клінтона та Д. Трампа). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* № 39. Том 2. 2019. С. 119–122.
5. Карпусенко М.В., Карпусенко Н.В. Особливості реалізації комунікативних стратегій у англomовному політичному дискурсі (на матеріалі передвиборчих дебатів кандидатів від республіканської партії США). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 53. Том 1. С. 222–226.
6. Лосева І.В. Мовностилістичні особливості політичної полеміки кандидатів у президенти США (на матеріалі інтернет-дискурсу) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 261 с.
7. Павлова Л.В., Тарасова Г.С. Комунікативні стратегії і тактики в англomовному політичному медіадискурсі. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія.* 2018. Т. 29 (68) № 3. С. 55–60.
8. Прокопенко А.А. Президентський дискурс Барака Обама: когнітивно-комунікативні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 23 с.
9. Судус Ю.В. Мовленнєві тактики реалізації стратегії дискредитації в англomовному дипломатичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 2018. 18 с.
10. Тхір М.Б. Створення іміджу президента в американському політичному дискурсі: лінгвокогнітивний та комунікативно-когнітивний аспекти (на матеріалі політичних промов Барака Обама) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2014. 295 с.
11. Шевченко І.С. Інтердискурсивність політичного дискурсу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.* 2009. № 848. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Вип. 58. С. 53–57.

12. Remarks by President Biden on Russia's Unprovoked and Unjustified Attack on Ukraine. Transcript. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/24/remarks-by-president-biden-on-russias-unprovoked-and-unjustified-attack-on-ukraine/> (дата звернення: 28.02.2022)

13. Remarks by President Biden and President Zelenskyy of Ukraine in Joint Press Conference <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/12/21/remarks-by-president-biden-and-president-zelenskyy-of-ukraine-in-joint-press-conference/> (дата звернення: 28.12.2022)

REFERENCES

1. Horina O.V. (2008) Kohnityvno-komunikatyvni kharakterystyky amerykanskooho elektoralnoho dyskursu respublikantsiv [Cognitive-communicative characteristics of the American electoral discourse of Republicans] Synopsis diss. Cand. Of Phil. Sciences: 10.02.04. V.N. Karazin KhNU, 21. [in Ukrainian].

2. Karpusenko M.V., Karpusenko N.V. (2017) Osoblyvosti realizatsii komunikatyvnykh stratehii v prezydentskykh debatakh u SShA (na prykladi D. Trampa i Kh. Klinton) [Communicative strategy implementation in US presidential debates (as illustrated by Clinton-Trump debates)]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology*, 27. 2. 51-54. [in Ukrainian].

3. Karpusenko M.V., Karpusenko N.V. (2019) Leksychni zasoby vyraznosti yak realizatsiia komunikatyvnykh stratehii u politychnomu dyskursi Spoluchenykh Shtativ Ameryky (na prykladi druhykh debativ Kh. Klinton ta D. Trampa) [Lexical means of expressiveness as the implementation of communicative strategies in the political discourse of the United States of America (as illustrated by the second debate of H. Clinton and D. Trump)]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology*, 39. 2. 119-122. [in Ukrainian].

4. Karpusenko M.V., Karpusenko N.V. (2018) Stylistychni osoblyvosti syntaksychnykh struktur prezydentskykh debativ (na materialy tretikh debativ Kh. Klinton ta D. Trampa) [Stylistic features of the syntactic structures of the presidential debate (as illustrated by the third debate of H. Clinton and D. Trump)]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology*, 33. 2. 48-50. [in Ukrainian].

5. Karpusenko M.V., Karpusenko N.V. (2022) Osoblyvosti realizatsii komunikatyvnykh stratehii, spriamovanykh na opoenta, v anhlomovnomu politychnomu dyskursi (na materialy peredvyborchoho interv'iu Dzh. Baidena telekompanii CBS) [Peculiarities of the implementation of communicative strategies aimed at the opponent in the English-language political discourse (based on the material of the pre-election interview of J. Biden with the CBS television company)] Abstracts of speeches of the XXI scientific conference with international participation. Karazin readings: Man. Language. Communication. V.N. Karazin KhNU, 38-39. [in Ukrainian].

6. Losieva I.V. (2016) Movnostylistychni osoblyvosti politychnoi polemiky kandydativ u prezydenty SShA (na materialy internet-dyskursu) [Linguistic and stylistic features of the political controversy of US presidential candidates (based on Internet discourse)]. Diss. Cand. Of Phil. Sciences: 10.01.04. Ivan Franko National University of Lviv, 261. [in Ukrainian].

7. Pavlova L.V., Tarasova H.S. (2018) Komunikatyvni stratehii i taktyky v anhlomovnomu politychnomu mediadyskursi. [Communicative strategies and tactics in English-language political media discourse] *Scientific Notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Philology*, 29 (68). 3. 55-60. [in Ukrainian].

8. Prokopenko A.A. (2016) Prezydentskyi dyskurs Baraka Obamy: kohnityvno-komunikatyvni aspekty. [Barack Obama's Presidential Discourse: Cognitive-Communicative Aspects]. Synopsis diss. Cand. Of Phil. Sciences. V.N. Karazin KhNU, 23. [in Ukrainian].

9. Sudus Yu.V. (2018) Movlenniivi taktyky realizatsii stratehii diskredytatsii v anhlomovnomu dyplomatychnomu dyskursi. [Speech tactics for implementing the strategy of discrediting in English-language diplomatic discourse] Synopsis diss. Cand. Of Phil., 18. [in Ukrainian].

10. Tkhir M.B. (2014) Stvorennia imidzhu prezydenta v amerykanskomu politychnomu dyskursi: linhvokohnityvnyi ta komunikatyvno-kohnityvnyi aspekty (na materialy politychnykh promov Baraka Obamy) [Creating the image of the president in American political discourse: linguocognitive and communicative-cognitive aspects (based on the political speeches of Barack Obama)]. Diss. Cand. Of Phil. Sciences: 10.01.04. Kherson State University, 295. [in Ukrainian].

11. Shevchenko I.S. (2009) Interdyskursyvnist politychnoho dyskursu [Interdiscursivity of political discourse] *Scientific Bulletin of V.N. Karazin KhNU, 848. Romano-Germanic philology. Methods of teaching foreign languages*, 58. 53-57. [in Ukrainian].

12. Remarks by President Biden on Russia's Unprovoked and Unjustified Attack on Ukraine. Transcript. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/24/remarks-by-president-biden-on-russias-unprovoked-and-unjustified-attack-on-ukraine/> (Last accessed: 28.02.2022)

13. Remarks by President Biden and President Zelenskyy of Ukraine in Joint Press Conference <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/12/21/remarks-by-president-biden-and-president-zelenskyy-of-ukraine-in-joint-press-conference/> (Last accessed: 28.12.2022)

УДК 81.111:81'42:81'373.48
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-32>

Інна КОЗУБАЙ,
orcid.org/0000-0001-9667-8446
старший викладач кафедри міжнародних відносин та соціально гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(Дніпро, Україна) ikozubay@gmail.com

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ВИКЛАДАННЯ ТА ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Вивчення іноземної мови довгий час було складним завданням для тих, хто прагне оволодіти другою або додатковою мовою. Однак останні технологічні досягнення, особливо у сфері штучного інтелекту, відкрили нові перспективи для тих, хто вивчає іноземні мови. Вплив штучного інтелекту на вивчення та викладання іноземних мов привернув значну увагу наукової спільноти, що призвело до великої кількості досліджень. Вчені та дослідники провели численні дослідження, щоб вивчити ефективність штучного інтелекту у покращенні мовних навичок, включаючи такі сфери, як поповнення словникового запасу, вдосконалення вимови та загальний рівень володіння іноземною мовою. У цій статті пропонується комплексний аналіз впливу штучного інтелекту на викладання та вивчення іноземних мов. Інтеграція штучного інтелекту у вивчення мов сприяла появі різноманітних додатків, покликаних покращити процес засвоєння мови для тих, хто її вивчає. Інтелектуальні репетиторські системи, чат-боти, інструменти розпізнавання мови та віртуальні мовні асистенти є прикладами технологій на основі штучного інтелекту, які були спеціально розроблені для вивчення мов. Отже, використання штучного інтелекту у мовній освіті відкриває нові перспективи для вдосконалення, але водночас вимагає ретельного вивчення потенційних обмежень, щоб забезпечити його ефективне та широке впровадження в освітніх установах. Уважно вивчивши сучасний дослідницький ландшафт і зрозумівши фактори, що впливають на впровадження штучного інтелекту, освітяни можуть приймати добре обґрунтовані рішення щодо інтеграції штучного інтелекту в середовище вивчення мов. Такі обґрунтовані рішення мають вирішальне значення для використання переваг штучного інтелекту та максимізації його потенціалу для покращення мовної освіти.

Ключові слова: штучний інтелект, мовна освіта, комплексний аналіз, вплив, інтеграція, додаток, чат-бот, переваги, недоліки.

Inna KOZUBAI,
orcid.org/0000-0001-9667-8446
Senior Lecturer at the International Relations and Social and Humanities Department
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine) ikozubay@gmail.com

COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON TEACHING AND LEARNING FOREIGN LANGUAGES

For a long time, learning a foreign language has been a challenging task for those seeking to master a second or additional language. However, recent technological advances, especially in the field of artificial intelligence, have opened up new perspectives for language learners. The impact of artificial intelligence on foreign language learning and teaching has attracted considerable attention from the scientific community, leading to a large number of studies. Scientists and researchers have conducted numerous studies to examine the effectiveness of AI in improving language skills, including areas such as vocabulary acquisition, pronunciation, and overall language proficiency. This article offers a comprehensive analysis of the impact of artificial intelligence on foreign language teaching and learning. The integration of artificial intelligence into language learning has led to the emergence of various applications designed to improve the language acquisition process for language learners. Intelligent tutoring systems, chatbots, speech recognition tools, and virtual language assistants are examples of AI-based technologies that have been specifically developed for language learning. Thus, the use of artificial intelligence in language education opens up new perspectives for improvement, but at the same time requires careful consideration of potential limitations to ensure its effective and widespread implementation in educational institutions. By closely examining the current research landscape and understanding the factors influencing the adoption of AI, educators can make well-informed decisions about integrating AI into language learning environments. Such informed decisions are crucial for harnessing the benefits of AI and maximising its potential to improve language education.

Key words: artificial intelligence, language education, complex analysis, impact, integration, application, chatbot, advantages, disadvantages.

Вступ. Технологізація проникає у всі сфери сучасного суспільства, адаптація до нових технологічних взаємодій породжує різноманітні технології, які надають можливість спілкуватися з «віртуальними помічниками». Ці технології, завдяки комп'ютерним алгоритмам, імітують людський інтелект настільки переконливо, що користувачі отримують відчуття взаємодії з реальною людиною. Це явище отримало назву «штучний інтелект» (García-Martínez et al., 2023).

Весною 2023 року тисячі міжнародних технологічних лідерів, у тому числі Ілон Маск, генеральний директор компанії Tesla і власник соціальної мережі Twitter, закликали до мораторію на розробку передових систем штучного інтелекту, зазначаючи, що такі інструменти несуть «глибокі ризики для суспільства та людства». Проте, 22 травня 2023 року співзасновники компанії OpenAI, Семюел Х. Альтман, Грег Брокман та Ілля Суцкевер, відомі своїм чат-ботом ChatGPT, звернули увагу на необхідність регулювання «суперінтелектуального» штучного інтелекту (ШІ). Вони зазначили, що на основі поточних тенденцій можна припустити, що протягом наступних десяти років системи штучного інтелекту перевершать рівень кваліфікації експертів у більшості галузей і забезпечуватимуть таку саму продуктивність, як одна з найбільших корпорацій сьогодення. З точки зору потенційних переваг та недоліків, суперінтелект виявиться більш потужним, ніж інші технології, з якими людство стикалося у минулому (Altman et al., 2023). Прогнозисти Metaculus після року вражаючих проривів у галузі штучного інтелекту передбачають, що це станеться вже на початку 2030-х років.

Постановка проблеми. Формування прогресивного освітнього простору зумовлене сучасними процесами глобалізації та євроінтеграції. Він спрямований на відповідність професійним стандартам глобального характеру. Виникає нагальна потреба не тільки в удосконаленні методик викладання, а й у імплементації нових форм навчання (Козубай, Шемет, 2020).

У даній статті буде проаналізовано, як штучний інтелект впливає на викладання та вивчення іноземних мов, а також виявлено переваги та ризики використання ШІ під час навчально-освітнього процесу.

Необхідність дослідження обумовлена тим, що освітня галузь постійно змінюється і пристосовується до нових поколінь та їхніх освітніх потреб (Halili, 2019). Технологічний прогрес сприяє цим змінам, а швидкість оновлення освіти є найвищою. Системи штучного інтелекту також розвива-

ються і розширюються, збільшується їхній вплив не лише на наше життя, а й на освіту. Восени 2019 року Україна, як член Спеціального комітету з штучного інтелекту при Раді Європи, приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту. Крім того, у 2020 році була запроваджена Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, а розвиток технологій систем інтелекту став одним із пріоритетних напрямків науково-технологічних досліджень. Головним завданням освіти в цьому процесі є забезпечення кваліфікованими кадрами. Попит на ринку праці свідчить про те, що сучасна система освіти повинна якісніше готувати конкурентоздатних фахівців у галузі штучного інтелекту (Про схвалення, 2020).

В останні роки штучний інтелект почав революціонізувати різні аспекти освіти, включаючи викладання та вивчення мов.

Аналіз досліджень. Вплив штучного інтелекту на вивчення іноземних мов став предметом широкого дослідження в останні роки. Науковці та дослідники проводять різні дослідження, спрямовані на вивчення ефективності застосування штучного інтелекту для покращення рівня володіння мовою, розширення словникового запасу, вдосконалення вимови та розвитку загальних мовних навичок. Для досягнення цих цілей використовуються різні дослідницькі методології, включаючи експериментальні проекти, опитування та тематичні дослідження.

Мета статті. Вивчення мови – складний когнітивний процес, який традиційно ґрунтується на людських інструкціях та практиці. Проте останні досягнення у галузі штучного інтелекту відкрили нові можливості для вивчення мов завдяки інтелектуальним системам навчання та алгоритмам обробки мови. У цій статті досліджуються виклики та можливості, пов'язані з перетином штучного інтелекту та вивченням іноземних мов. Ми обговорюємо потенційні переваги штучного інтелекту у вивченні мов, зокрема персоналізоване навчання, адаптивне навчальне середовище та покращену обробку мови. Крім того, розглядаються етичні міркування та потенційні обмеження ШІ у вивченні мов.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, необхідно з'ясувати визначення поняття «штучний інтелект», що є досить складним завданням через постійну еволюцію та зміну ШІ. Штучний інтелект у сучасному розумінні свої корені сягає 1950-х років і часто приписується Джону Маккарті, який стверджував, що «в широкому сенсі, як галузь комп'ютерних наук, ШІ передбачає

використання програмованих машин, що імітують людський інтелект, або використання програм, здатних використовувати мову, формувати концепції та абстракції, розв'язувати проблеми і виконувати когнітивні завдання, зарезервовані для людського мозку». Стефан Попенічі та Шерон Керр визначають ШІ як «обчислювальні системи, які можуть брати участь у процесах, подібних до людських, таких як навчання, адаптація, синтез, самокорекція та використання даних для складних задач обробки» (Popenici, Kerr, 2022). Британська енциклопедія визначає штучний інтелект як «здатність цифрового комп'ютера або робота, керованого комп'ютером, виконувати завдання, які можуть бути виконані розумними істотами». Існує навіть поняття «освітній штучний інтелект» (EAI), що відноситься до використання ШІ для підтримки персоналізованого та автоматизованого зворотного зв'язку та управління в освітній галузі (Song, Wang, 2020).

У Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, термін «штучний інтелект» використовується для позначення «організованої сукупності інформаційних технологій, застосування яких дозволяє виконувати складні комплексні завдання за допомогою системи наукових методів досліджень та алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» (Про схвалення, 2020). Зростаюче визнання потенціалу штучного інтелекту в різних сферах призвело до розробки стратегічних рамок для відповідальної інтеграції штучного інтелекту в урядові і освітні установи по всьому світу. У контексті мовної освіти, Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні пропонує цінне розуміння ролі та сфери застосування штучного інтелекту. Концепція визнає, що успішне впровадження штучного інтелекту в мовну освіту передбачає всебічне розуміння потреб учнів, педагогічних принципів та унікальних особливостей процесу засвоєння мови. За допомогою технологій штучного інтелекту, викладачі мов можуть забезпечити персоналізований та адаптивний навчальний досвід, який враховує індивідуальні вподобання, сильні та слабкі сторони кожного учня. Відмінною рисою адаптивної освітньої системи є те, що вона формується та коригується автоматично і може адаптуватися до індивідуальних особливостей, потреб та вподобань учнів, на відміну від системи зворотного

зв'язку, яка надає стандартні відповіді (Zhai et al., 2021). Ці системи використовують алгоритми для аналізу даних про учнів та надають індивідуальний зворотний зв'язок та рекомендації. Штучний інтелект можна використовувати для створення адаптивних навчальних платформ, які змінюють зміст і темп навчання відповідно до індивідуальних потреб учнів. Ці платформи можуть надавати персоналізовані навчальні траєкторії, цільові вправи та адаптивну оцінку.

Інструменти штучного інтелекту, такі як інтелектуальні системи навчання та чат-боти, мають потенціал надавати негайний зворотний зв'язок, пропонувати спрямовану практику та сприяти активному залученню учнів, що покращує результати вивчення мови. Чат-боти та віртуальні мовні асистенти, що базуються на штучному інтелекті (наприклад, Chat GPT), можуть залучати учнів до мовної взаємодії, надаючи можливості для практики та отримання миттєвого зворотного зв'язку. Ці системи можуть імітувати реальну мовну ситуацію та допомагати учням поліпшувати свої комунікативні навички.

Велика кількість додатків для вивчення мов використовують технології штучного інтелекту для покращення процесу навчання. Ці програми часто використовують алгоритми обробки природної мови і машинного навчання для оцінки вимови, надання зворотного зв'язку в режимі реального часу і надання персоналізованого контенту на основі рівня володіння мовою учня (наприклад, Cambridge English Write & Improve, Voice Spice Recorder).

Технології штучного інтелекту дійсно значно покращують системи машинного перекладу, що полегшує учням переклад і розуміння іноземних мов. Інструменти перекладу зі штучним інтелектом все частіше використовуються в мовних класах з метою полегшення комунікації та розуміння. Крім того, системи на основі штучного інтелекту можуть оцінювати мовні навички шляхом автоматизованої оцінки письмових та усних відповідей. Це дає учням можливість отримувати миттєвий зворотний зв'язок щодо їх успішності і прогресу, зменшуючи потребу у ручному оцінюванні викладачами.

Для викладачів іноземних мов важливо мати можливості професійного розвитку, які включають навчання того, як ефективно інтегрувати інструменти штучного інтелекту в їхню навчальну практику. Це дозволить їм використовувати всі можливості штучного інтелекту для покращення досвіду вивчення мови і забезпечення оптимального навчання для учнів.

Дійсно, при аналізі впливу штучного інтелекту на вивчення іноземних мов варто усвідомлювати й певні ризики, пов'язані з його використанням. Однією з таких проблем є етичний аспект, оскільки штучний інтелект працює з великими обсягами хмарових даних, включаючи персональну інформацію, яка не завжди може бути належним чином захищена юридично. Важливо забезпечувати відповідні механізми захисту даних та дотримання принципів конфіденційності.

Також виявлено, що багато методів штучного інтелекту було розроблено для загальних ситуацій, і вони можуть не відповідати специфічним потребам конкретних галузей, навчальних діяльностей або цілей викладання. Це може обмежувати можливості персоналізації навчального досвіду та актуалізації навчання під конкретні потреби студентів. Потрібно враховувати цей аспект та розглядати можливості штучного інтелекту як допоміжний інструмент, а не єдиний метод навчання.

Переосмислення ролі викладачів є одним з викликів, пов'язаних зі впровадженням штучного інтелекту в освітній процес. Ставлення вчителів до цієї технології може впливати на її ефективність. Деякі вчителі можуть відчувати супротив до штучного інтелекту, особливо якщо вони не мають достатнього професійного розвитку або вважають, що ця технологія не відповідає їхнім потребам у навчанні. З іншого боку, існують вчителі, які можуть міцно покладатися на штучний інтелект і мати надмірну довіру до нього, що може призвести до того, що вони зосереджуються на технології, а не на основних педагогічних аспектах навчання. Важливо знайти баланс між використанням штучного інтелекту та реальними потребами навчання та педагогічними принципами. (Zhai et al., 2021). Штучний інтелект може служити як потужний інструмент, який допомагає вчителям у підготовці індивідуального навчального матеріалу, наданні зворотного зв'язку студентам та виявленні їхніх індивідуальних потреб у навчанні. Проте важливо не забувати, що викладачі відіграють непередбачувану і важливу роль у навчальному процесі, надаючи мотивацію, інсайти та особистий контакт зі студентами. Таким чином, діалог між штучним інтелектом і викладачами є важливим, щоб використання технології було ефективним і відповідало потребам навчання.

Висновки. Технології штучного інтелекту мають потенціал покращити мовну освіту шляхом надання персоналізованої інструкції та адаптивних навчальних траєкторій. Інтелектуальні навчальні системи можуть враховувати індивідуальні потреби, здібності та темпи навчання

учнів, що сприяє ефективнішому засвоєнню мови. Штучний інтелект може надавати зворотний зв'язок у реальному часі, що допомагає учням виявляти та виправляти помилки в процесі вивчення мови. Це сприяє активному взаємодії та підтримці учнів у їхньому навчанні. Однак, важливо усвідомлювати певні ризики та виклики, пов'язані з використанням штучного інтелекту в освіті. Етичні проблеми, захист даних і несумісність загальних методів зі специфічними потребами галузі можуть бути перешкодами для ефективного впровадження. Отже, штучний інтелект може бути цінним допоміжним інструментом для покращення мовної освіти, проте його впровадження повинно бути збалансованим і здійснюватися з урахуванням специфічних потреб учнів та етичних аспектів.

У підсумку, можна стверджувати, що штучний інтелект має значний потенціал для покращення мовної освіти. Інтелектуальні навчальні системи можуть надавати персоналізовані інструкції та забезпечувати адаптивні навчальні траєкторії, що сприяє ефективному навчанню учнів. Проте, важливо забезпечити баланс між використанням штучного інтелекту та людським керівництвом в навчальному процесі. Вчителі відіграють важливу роль у стимулюванні критичного мислення, творчості та соціальних навичок учнів. Вони повинні використовувати технології штучного інтелекту як інструмент для покращення навчання, зберігаючи при цьому значення міжособистісної взаємодії та культурного контексту. З розвитком технологій штучного інтелекту ймовірно збільшиться вплив цих технологій на вивчення мов, і це стане об'єктом дослідження та вдосконалення у майбутньому.

Цитата з книги «Штучний інтелект 2041: 10 передбачень для майбутнього» авторства Кай-Фу Лі та Чень Цюфань говорить про роль вчителів у контексті штучного інтелекту. Вони визначають, що люди-вчителі будуть мати ключову роль у стимулюванні критичного мислення, креативності, емпатії та навичок роботи в команді учнів. Вчителі допомагатимуть тим, хто заплутався, мотивуватимуть тих, хто припинив рухатися вперед, і втішатимуть тих, хто засмутився. Ця цитата підкреслює важливість людського фактору в освітньому процесі, навіть в контексті використання штучного інтелекту. Вчителі відіграють незамінну роль у навчанні, надаючи не лише інформацію, а й мотивацію, підтримку та особистий підхід до кожного учня. Штучний інтелект може служити інструментом для покращення навчання, але вчителі залишаються центральними фігурами, які забезпечують ефективність та якість освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Altman S., Brockman G., Sutskever I. Governance of Superintelligence. URL: <https://openai.com/blog/governance-of-superintelligence> (accessed: 25.03.23).
2. Елкін О. Віртуальне вчителство: чи замінить штучний інтелект людей у школах?. *nus.org.ua*. URL: <https://nus.org.ua/view/virtualne-vchytelstvo-chy-zaminyt-shtuchnyj-intelekt-lyudej-u-shkolah/> (дата звернення: 28.05.2023).
3. García-Martínez I., Fernández-Batanero J. M., Fernández-Cerero J., León S. P. Analysing the Impact of Artificial Intelligence and Computational Sciences on Student Performance: Systematic Review and Meta-analysis. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 2023. P. 171–197.
4. Halili S. H. Technological advancements in education 4.0. *The Online Journal of Distance Education and E-Learning*. 2019. P. 63–69.
5. Kozubai I.V., Shemet U. R. New Paradigms of Contemporary Learning Process. *Science and Practice: Implementation to Modern Society*: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (May 6–8, 2020). Manchester, Great Britain: Peal Press Ltd., 2020. P. 248–250.
6. Popenici S.A.D., Kerr S. Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education, 2017.
7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.05.2023).
8. Song P., Wang X. A bibliometric analysis of worldwide educational artificial intelligence research development in recent twenty years. *Asia Pacific Education Review*, 2020. P. 473–486.
9. Yang S., Ogata H., Matsui T., Chen N. Human-centered artificial intelligence in education: Seeing the invisible through the visible. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2021.
10. Zhai X., Chu X., Sing Chai C., Siu Yung Jong M., Istenic A, Spector M., Jia-Bao Liu, Yuan J., Li Y. A Review of Artificial Intelligence (AI) in Education from 2010 to 2020. *Complexity*, 2021.

REFERENCES

1. Altman S., Brockman G., Sutskever I. Governance of Superintelligence. URL: <https://openai.com/blog/governance-of-superintelligence> (accessed: 25.03.23).
2. Elkin O. (2023) Virtualne vchytelstvo: chy zaminyt shtuchnyi intelekt liudei u shkolakh? [Virtual teacher: will artificial intelligence replace humans in schools?] *nus.org.ua*. URL: <https://nus.org.ua/view/virtualne-vchytelstvo-chy-zaminyt-shtuchnyj-intelekt-lyudej-u-shkolah/> (accessed: 28.05.2023). [in Ukrainian].
3. Garcia-Martínez I., Fernández-Batanero J. M., Fernández-Cerero J., León S. P. Analysing the Impact of Artificial Intelligence and Computational Sciences on Student Performance: Systematic Review and Meta-analysis. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 2023. P. 171–197.
4. Halili S. H. Technological advancements in education 4.0. *The Online Journal of Distance Education and E-Learning*. 2019. P. 63–69.
5. Kozubai I.V., Shemet U. R. New Paradigms of Contemporary Learning Process. *Science and Practice: Implementation to Modern Society*: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (May 6-8, 2020). Manchester, Great Britain: Peal Press Ltd., 2020. P. 248–250.
6. Popenici S.A.D., Kerr S. Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education, 2017.
7. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini vid 02.12.2020 № 1556-r. [On approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine dated 02.12.2020 №. 1556-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (accessed: 28.05.2023). [in Ukrainian].
8. Song P., Wang X. A bibliometric analysis of worldwide educational artificial intelligence research development in recent twenty years. *Asia Pacific Education Review*, 2020. P. 473–486.
9. Yang S., Ogata H., Matsui T., Chen N. Human-centered artificial intelligence in education: Seeing the invisible through the visible. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2021.
10. Zhai X., Chu X., Sing Chai C., Siu Yung Jong M., Istenic A, Spector M., Jia-Bao Liu, Yuan J., Li Y. A Review of Artificial Intelligence (AI) in Education from 2010 to 2020. *Complexity*, 2021.

Ольга КУЦОС,

orcid.org/0000-0002-9123-2813

кандидат філософських наук,

докторант кафедри слов'янських мов

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) *olga_kutsos@ukr.net*

РЕЛІГІЙНІ КОНЦЕПТИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ: ПСИХОСЕМАНТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ

Звернення до релігійних уявлень є свідченням зацікавленості науковців у дослідженні духовного підґрунтя національного характеру. Аналізуються канонічні релігійні книги, повчання моральних лідерів, авторські тексти, зразки народної творчості. Разом із тим, відсутній чіткий системний підхід, що дозволив би здійснити ґрунтовний аналіз релігійних концептів. Таке становище стало передумовою реалізації авторської ідеї характеристики відповідного концептуального поля за допомогою методу психосемантичного моделювання. Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей релігійних концептів в українській мовній свідомості за допомогою психосемантичного моделювання концептуального поля. Психічний рівень охоплює тілесно-перцептивний, логіко-понятійний, емоційно-афективний та ціннісно-смісловий компоненти. Семантичний рівень полягає у виділенні категорій речі, властивості та відношення. Предметом нашого дослідження є психосемантичне моделювання концептуального поля релігійних концептів, об'єктом дослідження – релігійні концепти в українській мовній свідомості.

Проведений аналіз виявив, що для української мовної свідомості характерне: 1) сприйняття абсолютної природи Бога, її незалежність від суб'єкта, безвідносність до точки зору; 2) розуміння добра як такого, що пов'язане з конкретністю, проявом активної життєвої позиції людини; 3) сприйняття зла як сили, що спричиняє страждання, має антирелігійне підґрунтя, проте в підсумку не може бути сильнішою за добро; 4) трактування душі набагато ширше, ніж із релігійної точки зору, сприйняття її переважно у нейтральному або позитивному сенсі; 5) співвіднесення життя не стільки з релігійною сферою, скільки з філософським пошуком і виміром буття; 6) розуміння смерті як такої, що має негативне або нейтральне смислове навантаження, присутність віри у те, що з фізичною смертю існування не припиняється. Дане дослідження є однією з ланок, що характеризує особливості українського національного характеру з точки зору лінгвістики, зокрема філософсько-світоглядного фрагменту концептосфери.

Ключові слова: мовна свідомість, концептуальне поле, релігійні концепти, психосемантичне моделювання, асоціативний словник.

Olga KUTSOS,

orcid.org/0000-0002-9123-2813

Candidate of Philosophical Sciences,

Doctoral student at the Department of Slavic Languages

Ukrainian State Dragomanov University

(Kyiv, Ukraine) *olga_kutsos@ukr.net*

RELIGIOUS CONCEPTS IN UKRAINIAN LINGUISTIC CONSCIOUSNESS: PSYCHOSEMANTIC MODELING OF THE CONCEPTUAL FIELD

Turning to religious ideas is evidence of the interest of scientists in researching the spiritual basis of national character. Canonical religious books, teachings of moral leaders, author's texts, samples of folk creativity are analyzed. At the same time, there is no clear systematic approach that would allow a thorough analysis of religious concepts. This situation became a prerequisite for the implementation of the author's idea of characterizing the corresponding conceptual field using the method of psychosemantic modeling. The purpose of the article is to clarify the peculiarities of religious concepts in the Ukrainian linguistic consciousness using psychosemantic modeling of the conceptual field. The mental level includes bodily-perceptual, logical-conceptual, emotional-affective and value-semantic components. The semantic level consists in distinguishing the categories of thing, property and relation. The subject of our research is psychosemantic modeling of the conceptual field of religious concepts, the object of research is religious concepts in the Ukrainian linguistic consciousness.

The conducted analysis revealed that Ukrainian linguistic consciousness is characterized by: 1) perception of the absolute nature of God, its independence from the subject, irrelevance to the point of view; 2) understanding of good as such, which is connected with concreteness, the manifestation of an active life position of a person; 3) perception of evil as

a force that causes suffering has an anti-religious basis, but in the end it cannot be stronger than good; 4) interpretation of the soul is much broader than from a religious point of view, its perception is mainly in a neutral or positive sense; 5) correlation of life not so much with the religious sphere as with the philosophical search and dimension of being; 6) understanding of death as having a negative or neutral meaning, the presence of the belief that existence does not end with physical death. This study is one of the links that characterizes the peculiarities of the Ukrainian national character from the point of view of linguistics, in particular, the philosophical and worldview fragment of the conceptual sphere.

Key words: *linguistic consciousness, conceptual field, religious concepts, psychosemantic modeling, associative dictionary.*

Постановка проблеми. Звернення до релігійних уявлень є свідченням зацікавленості науковців у дослідженні духовного підґрунтя національного характеру. Аналізуються канонічні релігійні книги, повчання моральних лідерів, авторські тексти, зразки народної творчості. Разом із тим, відсутній чіткий системний підхід, що дозволив би здійснити ґрунтовний аналіз релігійних концептів. Таке становище стало передумовою реалізації авторської ідеї характеристики відповідного концептуального поля за допомогою методу психосемантичного моделювання.

Аналіз досліджень. Проведений аналіз виявив, що дослідження релігійних концептів здійснюється за такими темами: 1) концептосфера релігійного дискурсу (Городецька, 2022); 2) концепт віри в українській мові (Коломієць, 2014); 3) релігійні концепти в нерелігійній комунікації (Крисальна, 2013); 4) концепт «Релігія» в українських народних думках (Михно, 2012); 5) модель опису понятійного шару лінгвокультурного концепту «Релігія» (Найдьонова, 2008); 6) фреймова модель концепту «Релігія» в езотеричному дискурсі (Петрик, 2016); 7) вербалізація релігійних концептів в українських пареміях (Піддубна, 2018); 8) семантика доміантних концептів у релігійних медіа-текстах он-лайн-формату (Рожило, 2012); 9) релігійний концепт «Бог» у новогрецьких, англійських та українських пареміях (Шабан, 2019) тощо.

Таким чином, дослідники розглядають як власне концепт «Релігія» (Л. Михно, О. С. Найдьонова, Т. Петрик), так і окремі релігійні концепти (В. А. Городецька, К. Коломієць, Н. В. Піддубна, М. Рожило, Ю. В. Крисальна, А. В. Шабан). При цьому об'єктом дослідження виступають перш за все тексти релігійного (В. А. Городецька, Т. Петрик, М. Рожило) та нерелігійного (Ю. В. Крисальна, Л. Михно, Н. В. Піддубна, А. В. Шабан) типу. Частина авторів зосереджується на аналізі етимологічних та тлумачних словників (О. С. Найдьонова, К. Коломієць).

Постановка завдання. Незважаючи на достатньо високу популярність заявленої проблематики, асоціативні словники досі лишаються поза увагою вчених, що досліджують релігійні концепти у національній мовній свідомості. Визначаючи потужні

можливості результатів асоціативних експериментів, ми звернулися до аналізу релігійних концептів із залученням авторського методу психосемантичного моделювання концептуального поля. Таким чином, мета статті полягає у з'ясуванні особливостей релігійних концептів в українській мовній свідомості за допомогою психосемантичного моделювання концептуального поля. Предметом нашого дослідження є психосемантичне моделювання концептуального поля релігійних концептів, об'єктом дослідження – релігійні концепти в українській мовній свідомості.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з принципу неупередженості, ми проаналізували матеріал, представлений в офіційних виданнях асоціативних словників. Оскільки нас цікавив, перш за все, найновіший період часу, було прийняте рішення зосередитися на асоціативних словниках, укладених у ХХІ столітті. Мова йде про такі словники, як «Слов'янський асоціативний словник» під редакцією Н. В. Уфимцевої (САС, 2004), «Український асоціативний словник» (Мартінек, 2008) та «Український асоціативний словник» (Мартінек, Мітьков, 2021). До ядерної зони ми віднесли слова-реакції, що представлені на рівні 4,1% і більше, до приядерної зони – від 1,1% до 4,0%, до периферійної зони – від 0,5% до 1,0%.

Психосемантичне моделювання концептуального поля ґрунтується на аналізі двох рівнів, психічного та семантичного. Психічний рівень охоплює тілесно-перцептивний (відчуття, сприйняття, конкретні уявлення), логіко-понятійний (узагальнення і систематизація внутрішніх властивостей і зв'язків реальності), емоційно-афективний (суб'єктивні стани, переживання, передчуття) та ціннісно-смісловий (ідеали, цінності, духовні смисли) компоненти. Семантичний рівень полягає у виділенні категорій речі (те, що може бути назване чи описане), властивості (те, що відрізняє одну річ від іншої) та відношення (наявність зв'язку між двома або кількома речами). Ми дібрали три слова, що характеризують релігійні концепти – *Бог, добро, зло, душа, життя, смерть.*

Слово-стимул «Бог»

САС: *віра* (5,0%), *єдиний* (4,0%), *всемогутній* (3,6%), *небо* (3,3%), *Всевишній* (3,1%), *святий*

(2,1%), *всесильний* (1,9%), *сила* (1,9%), *справедливість* (1,9%), *творець* (1,9%), *всесвіт* (1,7%), *церква* (1,7%), *надія* (1,5%), *релігія* (1,5%), *світло* (1,5%), *все* (1,3%), *добро* (1,3%), *вічний* (1,0%), *добрий* (1,0%), *душа* (1,0%), *життя* (1,0%), *на небі* (1,0%), *один* (1,0%), *батько* (0,8%), *Біблія* (0,8%), *великий* (0,8%), *Господь* (0,8%), *Дух* (0,8%), *сонце* (0,8%), *сонця* (0,8%), *ангел* (0,6%), *всевидячий* (0,6%), *диявол* (0,6%), *Ісус* (0,6%), *любов* (0,6%), *мій* (0,6%), *молитва* (0,6%), *немає* (0,6%).

УАС2021: *віра* (15,0%), *церква* (4,8%), *Ісус* (3,9%), *всемогутній* (3,4%), *релігія* (3,4%), *Всевишній* (2,9%), *єдиний* (2,9%), *є* (2,4%), *любов* (2,4%), *сила* (2,4%), *Бог* (1,9%), *небо* (1,9%), *святий* (1,9%), *творець* (1,9%), *Всемогутній* (1,4%), *надія* (1,4%), *один* (1,4%), *світло* (1,4%), *святе* (1,4%), *брехня* (1,0%), *всевишній* (1,0%), *всесильний* (1,0%), *істина* (1,0%), *молитва* (1,0%), *на небі* (1,0%), *сильний* (1,0%), *Христос* (1,0%), *чудо* (1,0%).

Концепт «Бог»

На психічному рівні концептуальне поле представлено переважно ціннісно-смісловим компонентом, на семантичному рівні – категоріями речі та властивості. Таким чином, більшість асоціацій є: 1) абстрактними поняттями з позитивним або нейтральним смисловим навантаженням (*добро, душа, життя, істина, чудо*); 2) атрибутами з позитивним або нейтральним смисловим навантаженням (*всемогутній, всесильний, всевидячий, всевишній, добрий*). Набагато менше слів-асоціацій з фізичним компонентом (*батько, небо, світло, сонце, церква*), що свідчить про переважно духовне наповнення концепту «Бог». Крім того, на семантичному рівні майже не представлені асоціації, які означають відношення. Це можна тлумачити як розуміння абсолютної природи Бога в українській мовній свідомості, її незалежність від суб'єкта, безвідносність до точки зору.

Слово-стимул «добро»

САС: *зло* (17,5%), *робити* (6,0%), *велике* (3,5%), *і зло* (3,5%), *щастя* (2,9%), *радість* (2,7%), *творити* (2,3%), *вічне* (2,1%), *зробити* (1,9%), *Бог* (1,7%), *людське* (1,5%), *допомога* (1,3%), *любов* (1,3%), *перемагає* (1,3%), *гарно* (1,0%), *приємно* (1,0%), *злагода* (0,8%), *люди* (0,8%), *людина* (0,8%), *людям* (0,8%), *світло* (0,8%), *бабуся* (0,6%), *багатство* (0,6%), *гроші* (0,6%), *друг* (0,6%), *мама* (0,6%), *мати* (0,6%), *моє* (0,6%), *приємне* (0,6%).

УАС2008: *зло* (38,5%), *радість* (2,5%), *щастя* (2,5%), *допомога* (2,0%), *благо* (1,5%), *Бог* (1,5%), *робити* (1,5%), *хороше* (1,5%), *вчинок* (1,0%), *дружба* (1,0%), *любов* (1,0%), *перемагає* (1,0%), *світло* (1,0%), *творити* (1,0%).

Концепт «Добро»

На психічному рівні переважають асоціації, що відносяться до тілесно-перцептивного та логіко-понятійного компонентів, на семантичному рівні – до категорії речі. Таким чином, сприйняття добра в українській мовній свідомості переважно пов'язане з конкретною особою (*бабуся, друг, людина, мама, мати*). Крім того, в межах категорії речі виділяються дві смислові лінії, що характеризують концептуальне поле – добро як матеріальний достаток (*гроші, багатство*) і добро як прояв активної життєвої позиції (*допомога, вчинок, злагода*). Значущість дієвого компонента засвідчується також у рамках категорії відношення, причому добро може виступати і як об'єкт дії (*робити, зробити, творити*), і як суб'єкт дії (*перемагає*). Слід зазначити, що емоційно-афективний компонент психічного рівня співвідноситься з усіма категоріями семантичного рівня – речі (*любов, радість, щастя*), властивості (*приємне*) та відношення (*гарно,приємно*), що вказує на важливе місце концепту «Добро» в українській мовній свідомості.

Слово-стимул «зло»

САС: *добро* (10,2%), *погано* (5,2%), *ненависть* (3,8%), *велике* (3,5%), *чорне* (3,1%), *ворог* (2,9%), *війна* (1,7%), *погане* (1,7%), *страшне* (1,5%), *і добро* (1,3%), *людське* (1,3%), *не переможе* (1,3%), *біль* (1,0%), *нещастя* (1,0%), *вічне* (0,8%), *диявол* (0,8%), *кара* (0,8%), *недобре* (0,8%), *горе* (0,6%), *гроші* (0,6%), *людина* (0,6%), *неприємність* (0,6%), *несправедливість* (0,6%), *пекло* (0,6%), *порок* (0,6%), *сльози* (0,6%), *темне* (0,6%), *темрява* (0,6%), *чорний* (0,6%), *чорт* (0,6%).

УАС2008: *добро* (21,1%), *погане* (3,8%), *погано* (3,8%), *чорне* (3,8%), *гріх* (1,9%), *недобре* (1,9%), *неприємність* (1,9%), *людина* (1,4%), *людське* (1,4%), *ненависть* (1,4%), *нещастя* (1,4%), *пекло* (1,4%), *страшне* (1,4%), *темрява* (1,4%), *чорний* (1,4%), *велике* (1,0%), *вічне* (1,0%), *диявол* (1,0%), *кара* (1,0%), *прикрість* (1,0%), *смерть* (1,0%), *страх* (1,0%), *темнота* (1,0%), *чорт* (1,0%).

Концепт «Зло»

На психічному рівні концептуальне поле характеризується всіма виділеними компонентами, на семантичному рівні – переважно категорією речі, дещо менше – категорією властивості. На відміну від концептуального поля концепту «Добро», в даному випадку більшу представленість мають емоційно-афективний (*біль, горе, ненависть, нещастя, страх*) та ціннісно-смісловий (*гріх, диявол, порок, смерть, чорт*) компоненти. Таким чином, в українській мовній свідомості зло постає як те, що: 1) спричиняє

страждання; 2) має антирелігійне підґрунтя. Примітно, що тілесно-перцептивний компонент реалізується переважно у словах *ворог, людина*, логіко-понятійний – у слові *війна*, тобто зло як таке нерозривно пов'язане з поняттям воєнного конфлікту, протистояння. Категорія відношення засвідчує, що зло *не переможе*, а отже, для української мовної свідомості характерний оптимізм, віра в те, що добро сильніше.

Слово-стимул «душа»

САС: *чиста* (11,3%), *тіло* (27,8%), *добра* (4,2%), *людини* (3,5%), *відкрита* (2,5%), *вічна* (2,5%), *Бог* (2,3%), *людина* (2,3%), *щира* (1,9%), *болить* (1,7%), *рай* (1,7%), *велика* (1,5%), *в душу* (1,3%), *моя* (1,3%), *світло* (1,3%), *безсмертна* (1,0%), *вічність* (1,0%), *компанії* (1,0%), *серце* (1,0%), *совість* (1,0%), *грішна* (0,8%), *життя* (0,8%), *небо* (0,8%), *смерть* (0,8%), *спокій* (0,8%), *жива* (0,6%), *поета* (0,6%), *світла* (0,6%), *філософія* (0,6%), *чистота* (0,6%), *чорна* (0,6%).

УАС2008: *чиста* (14,8%), *тіло* (9,9%), *добра* (5,4%), *Бог* (2,7%), *болить* (2,7%), *світла* (2,7%), *людина* (1,8%), *співає* (1,8%), *відкрита* (1,3%), *вічність* (1,3%), *внутрішнє* (1,3%), *і тіло* (1,3%), *моя* (1,3%), *світло* (1,3%), *щира* (1,3%), *безсмертна* (0,9%), *весела* (0,9%), *вільна* (0,9%), *вічна* (0,9%), *добро* (0,9%), *дух* (0,9%), *кохання* (0,9%), *легка* (0,9%), *людська* (0,9%), *прекрасна* (0,9%), *релігія* (0,9%), *свідомість* (0,9%), *святе* (0,9%), *святість* (0,9%), *серце* (0,9%), *смерть* (0,9%), *темна* (0,9%), *тінь* (0,9%), *чорна* (0,9%).

Концепт «Душа»

Проведений аналіз демонструє, що концептуальне поле концепту «Душа» представлене майже за всіма компонентами як на психічному, так і на семантичному рівні. Це пов'язане з багатозначністю слова, адже душа – це і внутрішній світ людини, і сукупність провідних рис, і головна суть. В релігійно-філософському сенсі найбільш вираженим є ціннісно-смісловий компонент, що співвідноситься з семантичною категорією речі (*Бог, дух, рай, святість, чистота*) та властивості (*безсмертна, добра, вільна, чиста*). Виразеним є також логіко-понятійний компонент, який на семантичному рівні перетинається передусім з категорією речі (*вічність, релігія, свідомість, філософія*). Переважна більшість асоціацій має виразне позитивне або нейтральне забарвлення (*Бог, добро, життя, світло, серце*), і лише в окремих випадках присутнє негативне смислове навантаження (*грішна, темна, тінь, чорна*).

Слово-стимул «життя»

САС: *довге* (8,4%), *смерть* (6,3%), *коротке* (5,6%), *щасливе* (4,2%), *прекрасне* (4,0%), *вічне*

(3,5%), *радість* (2,9%), *прожити* (2,7%), *щастя* (2,1%), *гарне* (1,7%), *боротьба* (1,5%), *вічність* (1,5%), *дорога* (1,5%), *поле* (1,3%), *буття* (1,0%), *важке* (1,0%), *веселе* (1,0%), *миль* (1,0%), *мос* (1,0%), *не вічне* (1,0%), *погане* (1,0%), *людина* (0,8%), *одне* (0,8%), *радісне* (0,8%), *швидкоплинне* (0,8%), *шлях* (0,8%), *і смерть* (0,6%), *любов* (0,6%), *насолота* (0,6%), *складне* (0,6%), *час* (0,6%).

УАС2008: *смерть* (6,1%), *довге* (4,7%), *вічне* (3,8%), *вічність* (3,3%), *коротке* (3,3%), *щасливе* (2,8%), *буття* (2,4%), *веселе* (2,4%), *дорога* (2,4%), *прекрасне* (2,4%), *радість* (1,9%), *щастя* (1,9%), *доля* (1,4%), *існування* (1,4%), *миль* (1,4%), *тяжке* (1,4%), *швидкоплинне* (1,4%), *важке* (0,9%), *для чогось* (0,9%), *любов* (0,9%).

Концепт «Життя»

На психічному рівні концептуальне поле складається з усіх наявних компонентів – тілесно-перцептивного, логіко-понятійного, емоційно-афективного та ціннісно-сміслового, на семантичному рівні воно представлене переважно категоріями речі та властивості. В рамках категорії речі відчутно виділяються просторово-часові асоціації (*вічність, дорога, миль, поле, час, шлях*). Крім цього, присутні антонімічні (*смерть, і смерть*) та синонімічні (*буття, доля, існування*) слова-реакції. В межах категорії властивості чітко простежується диференціація позитивно (*довге, веселе, прекрасне, радісне, щасливе*) та негативно (*важке, коротке, погане, складне, тяжке*) забарвлених атрибутів. Таким чином, у мовній свідомості українців життя співвідноситься не стільки з релігійною сферою, скільки з філософським пошуком і виміром буття.

Слово-стимул «смерть»

САС: *кінець* (5,4%), *горе* (4,6%), *страшна* (4,4%), *життя* (4,0%), *втрата* (3,3%), *коса* (2,9%), *неминуча* (2,1%), *швидка* (1,9%), *передчасна* (1,7%), *чорна* (1,7%), *війна* (1,5%), *жах* (1,5%), *з косою* (1,5%), *раптова* (1,3%), *сльози* (1,3%), *страх* (1,3%), *труна* (1,3%), *людини* (1,0%), *небажана* (1,0%), *прийде* (1,0%), *чорне* (1,0%), *чорний* (1,0%), *вічність* (0,8%), *нагла* (0,8%), *небуття* (0,8%), *невблаганна* (0,8%), *прийшла* (0,8%), *спокій* (0,8%), *сум* (0,8%), *тяжка* (0,8%), *журба* (0,6%), *і життя* (0,6%), *легка* (0,6%), *лиха* (0,6%), *миттєва* (0,6%), *неждана* (0,6%), *несподівана* (0,6%), *несправедлива* (0,6%), *ніч* (0,6%), *похорон* (0,6%), *пустота* (0,6%), *розлука* (0,6%), *сон* (0,6%), *темнота* (0,6%), *темрява* (0,6%).

УАС2021: *життя* (10,3%), *кінець* (4,9%), *страх* (4,9%), *вічність* (4,4%), *біль* (3,0%), *сум* (2,5%), *кінець* (2,0%), *неминуча* (2,0%), *сльози* (2,0%), *біда* (1,5%), *вічна* (1,5%), *горе* (1,5%),

погано (1,5%), початок (1,5%), раптова (1,5%), труна (1,5%), чорний (1,5%), близьких (1,0%), втрата (1,0%), гріб (1,0%), емоції (1,0%), жах (1,0%), не кінець (1,0%), ніколи (1,0%), рідних (1,0%), смуток (1,0%), спокій (1,0%), трагедія (1,0%), тьма (1,0%).

Концепт «Смерть»

На психічному рівні найбільш вираженим є логіко-понятійний компонент, дещо менше – тілесно-перцептивний та цілісно-смысловий. На семантичному рівні переважають категорії речі і властивості. Категорії речі відображують відповідні поняття (*гріб, коса, похорон, сльози, труна*), дії і стани (*вічність, втрата, кінець, розлука, трагедія*), емоції (*біль, горе, журба, смуток, страх*). Абсолютна більшість слів-реакцій, що охоплюється категорією властивості, мають негативне (*лиха, несправедлива, передчасна, страшна, тяжка*) або нейтральне (*легка, миттєва, невблаганна, неминуча, швидка*) смислове навантаження. Разом із тим, реакція *не кінець*, що відноситься до приядерної зони, протистоїть реакції *кінець*, що належить до ядерної зони. Можна сказати, що так проявляються релігійні мотиви, згідно з якими фізична смерть не означає припинення існування.

Висновки. Проведений аналіз виявив, що для української мовної свідомості характерне: 1) сприйняття абсолютної природи Бога, її незалежність від суб'єкта, безвідносність до точки зору; 2) розуміння добра як такого, що пов'язане з конкретністю, проявом активної життєвої позиції людини; 3) сприйняття зла як сили, що спричиняє страждання, має антирелігійне підґрунтя, проте в підсумку не може бути сильнішою за добро; 4) трактування душі набагато ширше, ніж із релігійної точки зору, сприйняття її переважно у нейтральному або позитивному сенсі; 5) співвіднесення життя не стільки з релігійною сферою, скільки з філософським пошуком і виміром буття; 6) розуміння смерті як такої, що має негативне або нейтральне смислове навантаження, присутність віри у те, що з фізичною смертю існування не припиняється.

Дане дослідження є однією з ланок, що характеризує особливості українського національного характеру з точки зору лінгвістики, зокрема філософсько-світоглядного фрагменту концептосфери. Крім того, воно є частиною наукової розвідки, що присвячена компаративному аналізу мовної свідомості представників різних націй. Подальші розробки допоможуть уточнити і поглибити аналіз опрацьованого матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Городецька В. А. Концептосфера релігійного дискурсу (на матеріалі проповідей глави УГКЦ С. Шевчука). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2022. Т. 33. №1. С. 7-11.
2. Коломієць К. Концепт віри в українській мові. URL: http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/51_Kolomyiets_Kateryna.pdf
3. Крисальна Ю. В. Релігійні концепти в нерелігійній комунікації (на матеріалі сучасних англійських текстів). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 46. С. 248–256.
4. Мартінек С. Український асоціативний словник. Від стимулу до реакції. Т. 1. Львів: ПАІС, 2008. 344 с.
5. Мартінек С., Митьков В. Український асоціативний словник. Від стимулу до реакції. Т. 3. Львів: ПАІС, 2021. 544 с.
6. Михно Л. Концепт «Релігія» в українських народних думках. *Світогляд – філософія – релігія: Збірник наукових праць / За ред. І. П. Мозгового. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. Вип. 3. С. 174–181.*
7. Найдонова О. С. Модель опису понятійного шару лінгвокультурного концепту «Релігія» в сучасній англійській мові. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. Вип. 41. С. 214–217.
8. Петрик Т. Фреймова модель концепту «релігія» в езотеричному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови»*. 2016. Вип. 23. С. 10–17.
9. Піддубна Н. В. Вербалізація релігійних концептів в українських пареміях (на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок»). *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2018. Вип. 48. С. 188–195.
10. Рожило М. Семантика домінуючих концептів у релігійних медіа-текстах он-лайн-формату. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2012. Вип. 14. С. 194–201.
11. Слов'янський асоціативний словник / Під ред. Н. В. Уфимцевої. 2004. 800 с.
12. Шабан А. В., Жарікова Ю. В. Релігійний концепт «Бог / Θεος / God» в новогрецьких, англійських та українських пареміях. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. Вип. 21. С. 212–217.

REFERENCES

1. Horodetska V. A. Kontseptosfera relihiinoho dyskursu (na materiali propovidei hlavy UHKТs S. Shevchuka) [Conceptosphere of religious discourse (on the material of the sermons of the head of the UGCC S. Shechuk)]. *Scholarly notes of V. I. Vernadsky Tavri National University. Series "Philology. Journalism"*. 2022. V. 33. Issue 1. Pp. 7–11. [in Ukrainian]
2. Kolomiets K. Kontsept viry v ukrainskii movi [The concept of faith in the Ukrainian language]. URL: http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/51_Kolomiyets_Kateryna.pdf [in Ukrainian]
3. Krysalna Yu. V. Relihiini kontsepty v nerelihiinii komunikatsii (na materiali suchasnykh anhlomovnykh tekstiv) [Religious concepts in non-religious communication (on the material of modern English-language texts)]. *Linguistic and conceptual pictures of the world*. 2013. V. 46. Pp. 248–256. [in Ukrainian]
4. Martinek S. Ukrainskyi asotsiatyvnyi slovnyk. Vid stymulu do reaktsii. [Ukrainian associative dictionary. From stimulus to response.]. V. 1. Lviv: PAIS, 2008. 344 p. [in Ukrainian]
5. Martinek S., Mitkov V. Ukrainskyi asotsiatyvnyi slovnyk. Vid stymulu do reaktsii [Ukrainian associative dictionary. From stimulus to response.]. V. 3. Lviv: PAIS, 2021. 544 p. [in Ukrainian].
6. Mykhno L. Kontsept «Relihiia» v ukrainskykh narodnykh dumakh [The concept of “Religion” in Ukrainian folk thoughts]. *Worldview – philosophy – religion: Collection of scientific papers* / Ed. by I. P. Mozghovy. Sumy: DVNZ “UABS NBU”, 2012. V. 3. Pp. 174–181. [in Ukrainian]
7. Naidonova O. S. Model opysu poniatiinoho sharu linhvokulturnoho kontseptu “Relihiia” v suchasni anhliiskii movi [A model of the description of the conceptual layer of the linguistic and cultural concept “Religion” in the modern English language]. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*. 2008. V. 41. Pp. 214–217. [in Ukrainian]
8. Petryk T. Freimova model kontseptu «relihiia» v ezoterychnomu dyskursi [Frame model of the concept “religion” in esoteric discourse]. *Bulletin of Lviv University. Series "Foreign languages"*. 2016. V. 23. P. 10–17. [in Ukrainian]
9. Piddubna N. V. Verbalizatsiia relihiinykh kontseptiv v ukrainskykh paremiiakh (na materiali “Halytsko-ruskykh narodnykh pryrovodok”) [Verbalization of religious concepts in Ukrainian paremies (based on the material of “Galician-Russian folk tales”).] *Linguistic studies: Collection of scientific works of KhNPU named after H. S. Skovoroda*. 2018. V. 48. Pp. 188–195. [in Ukrainian]
10. Rozhylo M. Semantyka dominantnykh kontseptiv u relihiinykh media-tekstakh on-lain-formatu [Semantics of dominant concepts in online religious media texts]. *Philological Volyn: text and context*. 2012. V. 14. Pp. 194–201. [in Ukrainian].
11. Slovianskyi asotsiatyvnyi slovnyk [Slavic associative dictionary] / Ed.by. N. V. Ufymtseva. 2004. 800 p. [in Ukrainian]
11. Shaban A. V., Zharikova Yu. V. Relihiinyi kontsept «Boh / Θεος / God» v novohretskykh, anhliiskykh ta ukrainskykh paremiiakh [The religious concept “Boh / Θεος / God” in modern Greek, English and Ukrainian paremies]. *Bulletin of the Mariupol State Humanitarian University. Series "Philology"*. 2019. V. 21. Pp. 212–217. [in Ukrainian]

ПЕДАГОГІКА

УДК [378.013.75.091.212:78]:005.412

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-34>

Марина БІЛЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-9633-5048

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри інструментального виконавства
та музичного мистецтва естради*

*Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
(Запоріжжя, Україна) violinchik@ukr.net*

Тетяна ПІДВАРКО,

orcid.org/0000-0002-5768-8868

*старший викладач кафедри інструментального виконавства
та музичного мистецтва естради*

*Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
(Запоріжжя, Україна) rifusya_@ukr.net*

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто роль професійного саморозвитку майбутнього вчителя музичного мистецтва в підвищенні якості навчання та розвитку педагогічної майстерності. З'ясовано, що головною метою для здобувачів вищої освіти є спрямованість на підготовку до майбутньої професійної діяльності та розвиток позиції щодо професійної самореалізації. Знання, вміння та навички, які набуває студент, є необхідними засобами для успішності професійної діяльності в майбутньому. Дослідження підтверджують, що формування професійної компетентності майбутніх фахівців залежить від рівня сформованості їх особистісних якостей, зокрема мотивації досягнення успіху та самооцінки. Під час дистанційного навчання професійний саморозвиток студентів може бути здійснений за допомогою онлайн-ресурсів та інтерактивних платформ, що надає більше можливостей для самостійної роботи та саморозвитку. Однак, такий підхід може знизити мотивацію студентів та обмежити їх можливості взаємодії з викладачами. Тому, необхідно забезпечити студентам належні умови для розвитку їх професійних якостей та компетентностей під час дистанційного навчання. Зазначено, що особливе значення для майбутнього вчителя музичного мистецтва має інструментально-виконавська підготовка, яка є основою фахової підготовки студента. В процесі оволодіння необхідними музично-виконавськими вміннями, навичками та досвідом творчої діяльності, а також формування відповідних особистісних якостей, майбутній вчитель музичного мистецтва закладає основу подальшого професійного зростання та розробляє своє бачення професійного розвитку. Розглянуто використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності професійного саморозвитку майбутніх вчителів музичного мистецтва. Онлайн-формат навчання надає студентам-музикантам можливість брати участь у різноманітних заходах, таких як вебінари, конференції, мистецькі конкурси та фестивалі, що сприяє їх професійному саморозвитку.

Ключові слова: *дистанційне навчання, інтерпретація, педагогічна творчість, самопрезентація, самореалізація, саморозвиток.*

Maryna BILETSKA,*orcid.org/0000-0001-9633-5048**Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,**Head of the Instrumental Performance and Variety Arts Department**Melitopol Bohdan Khmelnytskyi State Pedagogical University**(Zaporizhzhia, Ukraine) violinchik@ukr.net***Tetyana PIDVARKO,***orcid.org/0000-0002-5768-8868**Senior Lecturer at the Department of Instrumental Performance and Variety Arts**Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University**(Zaporizhzhia, Ukraine) rifusya_@ukr.net*

THE PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF THE FUTURE TEACHER OF MUSICAL ART IN CONDITIONS OF DISTANCE TRAINING

The role of the professional self-development of the future teacher of musical art in the improvement of the quality of education and the development of pedagogical skills has been revealed in the article. It has been found out that the main purpose for the competitors of higher education is the orientation on the preparation for the future professional activities and the development of the position as for the professional self-realization. Knowledge, skills and abilities acquired by the student are necessary tools for the successful professional activity in the future. The researches confirm that the formation of the professional competence of the future specialists depends on the level of the formation of their personal qualities, in particular, the motivation of the achievement of the success and self-appraisal. During distance training, the professional self-development of students can be carried out with the help of online-resources and the interactive platforms, which provides more opportunities for the independent work and self-development. However, such approach can reduce students' motivation and can limit their opportunities to interact with teachers. Therefore, it is necessary to provide students with the appropriate conditions for the development of their professional qualities and the competencies during distance training. It has been noted that instrumental and performing preparation, which is the basis of student's professional preparation, has the special meaning for the future teacher of musical art. In the process of mastering of the necessary musical and performance skills, abilities and experience of the creative activity, and also the formation of the relevant personal qualities, the future teacher of musical art lays the foundation of the further professional growth and develops his vision of the professional development. The use of the modern informative and communicative technologies for the increase of the effectiveness of professional self-development of future teachers of musical art has been considered. The online-format training gives musicians-students the opportunity to participate in the diverse events, such as webinars, conferences, art competitions and festivals, which contributes to their professional self-development.

Key words: *distance training, interpretation, pedagogical creativity, self-presentation, self-realization, self-development.*

Постановка проблеми. У сучасній Україні освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості, тобто розвитку не тільки професійних, але й особистісних якостей, таких як креативність, інноваційність, самостійність тощо. Тому, питання саморозвитку особистості стає ключовим на сучасному етапі розвитку освіти.

Професійний саморозвиток здобувачів вищої освіти під час дистанційного навчання може надати більше можливостей для самостійної роботи та саморозвитку, через використання онлайн-ресурсів та інтерактивних платформ. Але це також може призвести до зниження мотивації студентів та зменшення можливостей взаємодії з викладачами. У зв'язку з цим, проблема професійного саморозвитку студента під час дистанційного навчання полягає в тому, як забезпечити студентам належні умови для розвитку їх професійних якостей та компетентностей в умо-

вах віддаленого навчання. Необхідно розробити ефективні методики та підходи до організації самостійної роботи студентів, щоб вони могли здійснювати свій професійний саморозвиток та досягати успіху в навчанні.

Аналіз досліджень. Аналіз досліджень проблеми професійного саморозвитку майбутнього вчителя показує, що ця проблема має складну та багатогранну структуру, в якій взаємодіють педагогічні, психологічні, соціальні та інші фактори. Дослідники відзначають, що професійний саморозвиток майбутніх вчителів повинен бути спрямований на забезпечення їхньої компетентності та готовності до виконання професійних завдань в умовах освітнього середовища, що змінюється.

Проблема професійного самовдосконалення та саморозвитку представлена в наукових працях В. Бондаря, П. Гусака, І. Зязюна, В. Кременя, О. Романовського. Особливості професійного

саморозвитку майбутніх вчителів досліджували Г. Бистрюкова, Л. Бондаренко, М. Костенко, А. Смолук Т. Стрільєвич, Т. Тихонова, П. Харченко, Р. Цокура.

Метою статті є розкриття сутності та значення професійного саморозвитку майбутнього вчителя музичного мистецтва в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Професійний саморозвиток здобувачів вищої освіти є важливою педагогічною проблемою, оскільки успішна підготовка майбутніх вчителів передбачає формування не тільки знань та вмінь, але й розвиток особистісних якостей та компетентностей, які дозволять ефективно виконувати свої професійні обов'язки та взаємодіяти зі своїми учнями. Професійний саморозвиток майбутнього вчителя музичного мистецтва передбачає активну позицію студента в процесі власної підготовки, орієнтацію на пошук та використання нових знань та практичних навичок, а також самоконтроль та самооцінку своєї роботи.

Це особливо важливо в умовах швидкої зміни технологій, педагогічних підходів, вимог сучасного освітнього середовища, дистанційного навчання. Важливими аспектами професійного саморозвитку студента є розвиток його педагогічної майстерності, володіння сучасними технологіями навчання та організації навчального процесу, а також розвиток комунікативних та міжособистісних навичок.

У Новому тлумачному словнику української мови поняття «саморозвиток» визначено як розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами. Саморозвиток здійснюється власними силами, без впливу або сприяння яких-небудь зовнішніх сил (Новий тлумачний словник української мови, 2000).

За визначенням Соколовської С.М. професійний саморозвиток – це усвідомлений цілеспрямований процес особистісного і професійного самовдосконалення з метою творчої самореалізації в процесі виконання професійної діяльності (Соколовська, 2011 : 34).

На думку Кужельного А.В. професійний саморозвиток майбутнього вчителя – це свідомо діяльність, спрямована на вдосконалення своєї особистості відповідно до вимог обраної професії; особистісні зміни майбутнього педагога стають могутнім стимулом у професійному і особистісному саморозвитку, оскільки формують потребу в самовдосконаленні та готовність до нього; інтегративною властивістю особистості педагога, зумовленою рівнем володіння різноманітними

видами педагогічної діяльності й прагненням до підвищення цього рівня (Кужельний, 214 : 6).

У своїх дослідженнях науковці висвітлюють наступні аспекти проблеми професійного саморозвитку майбутніх вчителів: діагностика рівня професійного саморозвитку майбутніх вчителів; визначення чинників, що впливають на процес професійного саморозвитку майбутніх вчителів; розроблення та апробація методик, які сприяють професійному саморозвитку майбутніх вчителів; вивчення ефективних стратегій професійного саморозвитку майбутніх вчителів; розроблення та апробація програм професійного саморозвитку майбутніх вчителів; оцінка результативності процесу професійного саморозвитку майбутніх вчителів та інші.

Як зазначає Смолук А.І., професійний саморозвиток починається тоді, коли студент стає суб'єктом власної педагогічної діяльності. На етапі професійної підготовки закладається готовність до професійного саморозвитку яка забезпечується сформованою професійною перспективою розвитку та відповідає ціннісним орієнтаціям особистості, а також наявністю навичок саморозвитку. Для створення передумов становлення саморозвитку в майбутніх педагогів науковець виділяє три складові готовності студентів до професійного саморозвитку:

1. Позитивне ставлення до професії педагога та реалізації педагогічної діяльності.
2. Професійно важливі якості та мотиви професійної діяльності, а також внутрішнє прагнення студента до професійного саморозвитку.
3. Знання, вміння, навички професійного саморозвитку, які виступають засобами саморозвитку (Смолук, 2018 : 49).

Для студентів набуті знання, вміння та навички є засобами майбутньої професійної діяльності, тож головною метою студента повинна стати спрямованість на підготовку до обраної професії та розвиток позиції щодо професійної діяльності як засобу самореалізації. Науково доведено, що ефективність формування професійної компетентності майбутнього фахівця залежить від рівня сформованості особистісних якостей, таких як мотивація досягнення успіху та самооцінка (Ковальчук, 2012 : 14).

В процесі професійного саморозвитку майбутнього вчителя музичного мистецтва інструментально-виконавська підготовка відіграє вагомий значення, оскільки вона є основою фахової підготовки студента. Саме в процесі оволодіння необхідними музично-виконавськими вміннями, навичками, досвідом творчої діяльності, в процесі формування відповідних особистісних якостей

зкладається фундамент подальшого професійного зростання, формується професійний ідеал, що спонукає та детермінує розвиток та саморозвиток особистості вчителя музичного мистецтва як професіонала. Важливою складовою та результатом даної підготовки є інтерпретація музичних творів (Бондаренко, 2013).

Інтерпретація музичних творів може розглядатися як один із аспектів педагогічної творчості в контексті музичної освіти. В свою чергу педагогічна творчість є складовою самореалізації майбутнього вчителя музичного мистецтва. Підготовка студентів до професійної творчості невіддільна від самопізнання, самовдосконалення, самореалізації та саморозвитку. Педагогічна творчість ґрунтується на педагогічній імпровізації та педагогічному експромті. Ці вміння є важливими для вчителів будь-якої спеціальності, проте для вчителя музичного мистецтва вони набувають особливого значення завдяки різноманітності діяльності. Розповідь про музику, виконання музичних творів, читання з листа, транспонування або підбір музики – усі ці види діяльності не можуть бути заздалегідь запланованими. Це підтверджує, що вчитель музичного мистецтва має бути здатним до творчості безпосередньо на уроці, що вимагає від нього готовності до безперервного професійного самовдосконалення (Фрицок, 2018 : 132).

Ефективним інструментом для професійного саморозвитку майбутніх вчителів музичного мистецтва в умовах дистанційного навчання є сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Ашихміна Н.В. відмічає, що залучення майбутніх учителів музичного мистецтва до самостійного створення мультимедійних самопрезентацій буде спонукати до діагностування і презентації своїх фахово-творчих потенцій у професійній галузі. Самопрезентації, які включають текст, графіку, відео та звуковий супровід, дають можливість майбутнім фахівцям максимально розкрити свої творчі та художньо-освітні здібності, проявити емоційність, продемонструвати фахову грамотність та ерудованість, а також створити власний професійний образ. Дослідниця зазначає, що створення мультимедійної самопрезентації – це деталізована і багатоетапна робота, тож, показуючи готовий продукт, майбутній учитель музичного мистецтва зможе продемонструвати знання, вміння і навички щодо формування концепції

самопрезентації, створення її сценарію, вставки анімації, звукового оформлення, створення індивідуального дизайну самопрезентації тощо. Створення цифрового портфоліо є важливим з педагогічної точки зору для майбутніх вчителів музичного мистецтва, оскільки це дозволяє їм представити свій фаховий портрет у додатковій формі та відобразити свої успіхи та професійне зростання в художньо-освітній кар'єрі (Ашихміна, 2021 : 69).

Участь в онлайн семінарах, вебінарах, конференціях, творчих музичних конкурсах, фестивалях є важливим засобом професійного саморозвитку студентів-музикантів. Така участь дозволяє студентам ознайомитися з новими технологіями та методиками навчання, отримати досвід спілкування, а творчі музичні конкурси, фестивалі дозволяють їм проявити творчі здібності, підвищити музично-виконавський рівень майстерності. Тож сьогодні онлайн заходи мають велику перевагу перед онлайн-участю за їх доступність, оскільки студенти з будь-якої точки світу можуть брати участь у цих заходах, навіть якщо вони знаходяться в іншому місті або країні. Крім того, це дозволяє студентам зосередитись на освітньому процесі та поєднувати участь у заходах з іншими академічними завданнями.

Висновки. Таким чином, професійний саморозвиток майбутніх вчителів музичного мистецтва – це систематичний процес вдосконалення і поглиблення професійних знань, умінь та навичок з метою розвитку особистісних і професійних якостей, необхідних для успішної роботи в сучасному освітньому середовищі.

Професійний саморозвиток студентів під час онлайн навчання – це цілий комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня професійної компетентності та розвитку особистісних якостей студентів-музикантів в умовах дистанційного навчання. Це можуть бути такі методи та засоби, як онлайн-курси, вебінари, майстер-класи, педагогічні форуми, самоосвітні ресурси та інші інтерактивні форми роботи, що сприяють розвитку професійних навичок та вмінь, а також формуванню креативності, самостійності та ініціативності студентів. Відповідний рівень професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва є важливим для їх успішного професійного зростання, педагогічної та музично-виконавської діяльності в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ашихміна Н. В. Використання засобів ІКТ для формування фахової компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. № 82 (2). С. 63–76.
2. Бондаренко Л.А. Професійний саморозвиток майбутнього вчителя музики: герменевтичний підхід. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33687853.pdf>
3. Ковальчук В.А. Професійний саморозвиток фахівця як педагогічна проблема. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 10–19.
4. Кужельний А.В. Формування готовності до професійного саморозвитку майбутнього вчителя технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2014. 20 с.
5. Новий тлумачний словник української мови [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. К. : Аконтіт, 2000. Т. 4. 2000. 941 с.
6. Смолюк А.І. Професійний саморозвиток майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі педагогічного коледжу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2017. 233 с.
7. Соколовська С.М. Сутнісна характеристика понять «саморозвиток» та «професійний саморозвиток». Професійний саморозвиток майбутнього фахівця : монографія / за ред. В.А. Ковальчук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 20–38.
8. Фрицюк В. А. Підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до професійного саморозвитку. *Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія* : зб. наук. праць. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2018. Вип. 55. С. 130–134.

REFERENCES

1. Ashykhmina N. V. (2021). Vykorystannya zasobiv IKT dlya formuvannya fakhovoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Use of ICT tools for the formation of the professional competence of future teachers of musical art]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*. Informative technologies and teaching aids. 82 (2). 63–76. [in Ukrainian].
2. Bondarenko L.A. (2023). Profesiynny samorozvytok maybutn'oho vchytelya muzyky: hermenevtychnyy pidkhyd [Professional self-development of the future teacher of musical art: a hermeneutic approach] URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33687853.pdf> (date accessed: 11/05/2023).
3. Kovalchuk V.A. (2011). Profesiynni samorozvytok fakhivtsia yak pedahohichna problema [Professional self-development of a specialist as a pedagogical problem].
9. Professional self-development of the future specialist: monograph]. Zhytomyr : Vyd-vo ZHDU im. I. Franka. Zhytomyr : Department of the State University named after I. Franka., 204. [in Ukrainian].
4. Kuzhelnyi A.V. (2014). Formuvannya hotovnosti do profesiynoho samorozvytku maybutn'oho vchytelya tekhnolohiy : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi [Formation of readiness to professional self-development of the future teacher of technology : autoref. thesis ... candidate ped. Sciences: 13.00.04]. Pereyaslav-Khmelnytskyi 20 p. [in Ukrainian].
5. Novyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy [uklad. V. Yaremenko, O. Slipushko] (2000). [New interpretative dictionary of the Ukrainian language [comp. V. Yaremenko, O. Slipushko]]. K. : Aconite. 4. 2000. 941. [in Ukrainian].
6. Smoliuk A.I. (2017). Profesiynny samorozvytok maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly v osvitr'omu seredovyshchi pedahohichnoho koledzhu: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 [Professional self-development of future teachers of primary school in the educational environment of a pedagogical college : dissertation. ... candidate ped. science: 13.00.04]. K. 233 p. [in Ukrainian].
7. Sokolovska S.M. (2011). Sutnisna kharakterystyka ponyat' "samorozvytok" ta "profesiynny samorozvytok" [Essential characteristics of the concepts of "self-development" and "professional self-development". Professional self-development of the future specialist: Monograph]. Za red. V.A.Kovalchuk. Zhytomyr : Vyd-vo ZHDU im. I. Franka. Under the editorship V.A. Kovalchuk. Zhytomyr : Publication of ZhDU named after I. Franka. 20–38. [in Ukrainian].
8. Frytsiuk V. A. (2018). Pidhotovka maybutn'oho vchytelya muzychnoho mystetstva do profesiynoho samorozvytku [Preparation of the future teacher of musical art for professional self-development]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohika i psykholohiya* : zb. nauk. prats'. Vinnyts'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Proceedings. Series: Pedagogy and psychology: coll. of science works Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Vinnytsia. 55. 130–134. [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-35>**Дмитро БОКЛАХ,**

orcid.org/0000-0002-0691-7034

викладач кафедри іноземної філології та перекладу

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

(Київ, Україна) boklah@snu.edu.ua

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті висвітлено роль цифрових технологій у формуванні іношомовних компетенцій майбутніх фахівців. Визначено, що для формування іношомовних компетенцій майбутніх фахівців доцільно використовувати мобільні додатки, віртуальні подорожі, аудіо- та відео файли, ведення блогу. З'ясовано, що за допомогою електронних словників, цифрових додатків, зокрема MS Word, MS PowerPoint, веб-браузерів, веб-додатків, мобільних додатків відбувається вдосконалення орфографії та фонетичної вимови у майбутніх фахівців. Визначено, що використання аудіокниг є необхідним для вдосконалення навичок читання та розуміння іноземної мови. Встановлено, що роль веб-браузерів, веб-додатків, електронних, синхронних та асинхронних засобів зв'язку, інтернет-ресурсів для освітніх цілей, електронних додатків, електронних освітніх ресурсів, платформ, веб-сайтів та мобільних додатків є особливою у формуванні іношомовних компетенцій майбутніх фахівців. Визначено, що важливе місце серед цифрових технологій у формуванні іношомовних компетенцій майбутніх фахівців посідає платформа Skype. З'ясовано, що освітня платформа Moodle реалізує використання інноваційних технологій навчання, системи контролю та оцінювання навчальної діяльності майбутніх фахівців, індивідуалізацію освітнього процесу та вільний доступ до численних електронних ресурсів. Встановлено, що формування іношомовних компетенцій за допомогою цифрових технологій передбачає тренування універсального мислення та навичок вирішення проблем. Визначено, що формуванні іношомовних компетенцій забезпечує ефективне формування навичок іношомовного спілкування та полегшує доступ майбутніх фахівців до якісних автентичних навчальних матеріалів та підвищує мотивацію до навчання. З'ясовано, що за допомогою цифрових технологій можна встановити нову модель навчання іноземних мов, яка самостійно проектує та вдосконалює цифрові навички на основі передачі освітньої інформації та продуктивного отримання знань і практичних навичок, що, зі свого боку, зумовлюють формування іношомовних компетенцій майбутніх фахівців.

Ключові слова: цифрові технології, іношомовна компетенція, освітній процес, навчання, майбутній фахівець.

Dmytro BOKLAKH,

orcid.org/0000-0002-0691-7034

Lecturer at the Department of Foreign Philology and Translation

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

(Kyiv, Ukraine) boklah@snu.edu.ua

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMPETENCES OF FUTURE SPECIALISTS

The article highlights the role of digital technologies in the formation of foreign language competences of future specialists. It was determined that it is advisable to use mobile applications, virtual trips, audio and video files, blogging for the formation of foreign language competences of future specialists. It was found that with the help of electronic dictionaries, digital applications, in particular MS Word, MS PowerPoint, web browsers, web applications, mobile applications, spelling and phonetic pronunciation of future specialists are improved. It was determined that the use of audio books is necessary to improve reading and comprehension skills in a foreign language. It has been established that the role of web browsers, web applications, electronic, synchronous and asynchronous means of communication, Internet resources for educational purposes, electronic applications, electronic educational resources, platforms, websites and mobile applications is special in the formation of foreign language competences of future specialists. It was determined that an important place among the digital technologies in the formation of foreign language competences of future specialists is occupied by the Skype platform. It was found that the Moodle educational platform implements the use of innovative learning technologies, a system of monitoring and evaluating the educational activities of future specialists, individualisation of the educational process and free access to numerous electronic resources. It has been established that the formation of foreign language competences through digital technologies involves the training of universal thinking and problem-solving skills. It was determined that the formation of foreign language competences ensures the effective formation of foreign language communication skills and facilitates the access of future specialists to high-quality authentic educational materials and increases the motivation to study. It has been found that through digital technologies, it is possible to establish a new model of foreign language teaching, which independently projects and improves digital skills based on the transfer of educational information and the productive acquisition of knowledge and practical skills, which in turn determine the formation of foreign language competencies of future specialists.

Key words: digital technologies, foreign language competence, educational process, training, future specialist.

Постановка проблеми. Система освіти України, в тому числі й вищої професійної освіти, орієнтована на інтеграцію в європейській освітній простір, що потребує впровадження цифрових технологій у професійну освіту. У зв'язку з цим сучасна система вищої освіти України потребує впровадження цифрових технологій у професійну підготовку майбутніх фахівців. Цифрові технології вже є успішним інструментом для підвищення якості освіти у ході формування іншомовних компетенцій майбутніх фахівців, що, зі свого боку, зумовлює актуальність тематики цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання формування іншомовних компетенцій у майбутніх фахівців постійно знаходяться у фокусі уваги багатьох дослідників. Так, З. Бурковська пропонує під іншомовною комунікативною компетенцією фахівця розуміти комплексний і цілісний розвиток особистості, який не тільки формує та контролює дискурс на окремі теми, але й уможливує професійне спілкування іноземною мовою. Розвиток навичок іншомовного спілкування, зокрема лінгвістичного, соціолінгвістичного, соціокультурного, дискурсивного, стратегічного та соціального компонентів, є однією з цілей навчання іноземних мов у вищій школі. На думку вченої, формування іншомовної компетенції майбутніх фахівців на основі мовних мультимедійних програм буде успішним за умови використання відповідної методики і врахування дидактичних властивостей та методичних особливостей мовних мультимедійних програм (Бурковська, 2015: 32, 34).

Науковець Л. Нагірний зауважує, що іншомовна компетенція майбутнього фахівця має ґрунтуватися на певних базових принципах, що лежать в основі її засвоєння, і лише в цьому випадку можна говорити про вузькопрофільний і спеціалізований підхід до вивчення іноземної мови. Основи принципів іншомовної компетенції можуть бути реалізовані в процесі підготовки майбутніх фахівців (Нагірний, 2012: 103).

Н. Бориско відзначає, що питання формування іншомовної фонетичної компетенції залишається актуальним, оскільки потребує розгляду в рамках компетентнісного підходу. Це дозволяє координувати навчання з іншими мовними навичками, які є частинами іншомовних компетенцій. Науковець зауважує, що іншомовна фонетична компетенція характеризує здатність фахівця точно виражати та інтонувати власну мову та розуміти мову інших, що ґрунтується на складній та динамічній взаємодії пов'язаних навичок, знань і розпізнавання мовлення. Успішність формування

іншомовної фонетичної компетенції залежить від зрілості мовних функцій, обсягу набутих і засвоєних знань про фонетичні аспекти мови, динамічної взаємодії цих компонентів на основі загального мовленнєво-мовного сприйняття. У формуванні іншомовної фонетичної компетенції під час мовленнєвих фрагментів на заняттях використовуються різноманітні педагогічні засоби. Найважливішими є аудіо- та відеозаписи, більшість з яких містять реальні зразки мовлення (Бориско, 2011: 3, 14).

Н. Склярєнко стверджує, що іншомовна граматична компетенція – це здатність фахівця точно граматифікувати власне мовлення та письмо і граматично розуміти мовлення інших, базуючись при цьому на складній та динамічній взаємодії відповідних навичок, знань і граматичного усвідомлення. Отже, основними компонентами іншомовної граматичної компетенції є граматичні навички, граматичні знання та граматична обізнаність (Склярєнко, 2011: 15).

Г. Салашенко стверджує, що рівень навичок спілкування майбутніх фахівців іноземною мовою, їх готовність до іншомовного спілкування значною мірою залежить від специфіки організації освітнього процесу, формату та методики вивчення іноземної мови. Основним методичним принципом навчання іноземної мови є комунікаційний принцип, який передбачає таку організацію освітнього процесу, за якої моделюються певні особливості власне комунікативного процесу, а майбутні фахівці поступово набувають мовних умінь і навичок (Салашенко, 2022: 156).

Акцентуючи увагу на дослідженнях науковців, слід відзначити, що питання формування іншомовних компетенцій у майбутніх фахівців шляхом використання цифрових технологій потребують більш ґрунтовнішого вивчення, оскільки є мало-дослідженими.

Метою статті є розкриття ролі цифрових технологій у формуванні іншомовних компетенцій майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровізація освітніх програм з іноземних мов для майбутніх фахівців є ресурсом, який можна поєднати з традиційними освітніми програмами. Різноманітні цифрові пристрої, гаджети – це інструменти, з якими майбутні фахівці регулярно взаємодіють в освітній та професійній діяльності, що потребує вдосконалення мовних та інформаційних навичок. Чим більше цифрових технологій буде інтегровано в освітній процес, тим це є краще для формування іншомовних компетенцій майбутніх фахівців.

Для формування іншомовних компетенцій майбутніх фахівців доцільно використовувати такий цифровий інструментарій:

- 1) мобільні додатки (для активізації практичних граматичних навичок, орфографії та вимови);
- 2) віртуальні подорожі (для активізації взаємодії лексики та соціокультурних знань);
- 3) аудіо- та відеофайли (для формування пасивних навичок, наприклад читання на слух);
- 4) ведення блогу (для розвитку активних, комунікативних і письмових навичок).

За допомогою електронних словників, цифрових додатків, зокрема MS Word, MS PowerPoint, веб-браузерів, веб-додатків, мобільних додатків відбувається вдосконалення орфографії та фонетичної вимови у майбутніх фахівців. Також використання зазначених цифрових інструментів сприяє активізації лексичної одиниці знань і формуванню вміння слухати, читати, розуміти іноземну мову за допомогою аудіо- та відеофайлів, що, зі свого боку, сприяє формуванню більш активних, комунікативних і письмових навичок.

Використання аудіокниг є необхідним для вдосконалення навичок читання та розуміння іноземної мови. Через навчальні відео та епізоди з художніх фільмів розвивається вміння правильно сприймати іноземну мову на слух, розширюється словниковий запас.

Роль веб-браузерів, веб-додатків, електронних, синхронних та асинхронних засобів зв'язку, інтернет-ресурсів для освітніх цілей, електронних додатків, електронних освітніх ресурсів, платформ, веб-сайтів та мобільних додатків є особливою у формуванні іншомовних компетенцій майбутніх фахівців. Використання цифрових підручників, програм для вивчення нових слів, онлайн-тренерів, блогів також створює позитивний вплив на формування іншомовних компетенцій майбутніх фахівців.

Важливе місце серед цифрових технологій у формуванні іншомовних компетенцій майбутніх фахівців посідає платформа *Skype*. Завдяки платформі *Skype* майбутні фахівці отримують можливість задавати запитання та отримувати відповіді від науковців з усього світу.

Варто зауважити, що цифрові технології використовуються на всіх етапах формування іншомовної граматичної компетенції, зокрема (Соломаха, 2020: 126): у викладі зразків мовлення (через аналіз і синтез граматичних явищ); у контексті мовної підготовки та використання мови; у контексті коригування рівня сформованості граматичних навичок.

З огляду на те, використання цифрових технологій має значні переваги у формуванні навичок практичного використання граматики, орфографії

та вимови, активізації соціокультурної взаємодії, навичок активного та пасивного спілкування.

Сьогодні у багатьох ЗВО освітній процес проходить в умовах дистанційного навчання з ціллю сприяння академічній мобільності майбутніх фахівців і для розробки освітніх програм відповідно до європейських і світових стандартів, таких як Болонський процес та ECTS. У більшості випадків курси дистанційного навчання базуються на освітній платформі *Moodle*, а центри дистанційного навчання створюються для координації електронних курсів. Освітня платформа *Moodle* реалізує використання інноваційних технологій навчання, системи контролю та оцінювання навчальної діяльності майбутніх фахівців, індивідуалізацію освітнього процесу та вільний доступ до численних електронних ресурсів. Викладачі іноземних мов за допомогою платформи *Moodle* можуть створювати власні програми та електронні курси з урахуванням останніх педагогічних і психологічних досліджень та сучасних досягнень у сфері цифрових технологій, зокрема проводити: детальний аналіз можливих лексичних і граматичних помилок після кожного окремого блоку курсу через чат; аудіовізуальний, мультимедійний та інший лінгвістичний контент, пов'язаний з майбутньою професійною діяльністю фахівця; врахування попереднього пізнавального досвіду здобувача освіти як критерію для написання навчальних матеріалів для дистанційних курсів.

Використання цифрових ресурсів в іншомовній підготовці майбутніх фахівців у ЗВО України є вимогою часу та надає можливості для (Слюсаренко, 2022: 53-54): забезпечення постійного конструктивного зворотного зв'язку між усіма предметами освітнього плану; рівноправного доступу до взаємодії між учасниками освітнього процесу, зокрема комунікативної взаємодії іноземними мовами, незалежно від місця розташування, у відповідний час за погодженням кожного учасника; організації студентоорієнтованих курсів із суб'єкт-суб'єктною взаємодією, в рамках якої всі заходи спрямовані на надання кожному здобувачу освіти необхідної інформації індивідуально, цілодобово в офлайн та онлайн режимі; демонстрації онлайн навчальних матеріалів з іноземної мови в режимі реального часу та розширення їх доступності; диференціації та індивідуалізації навчання; підвищення мотивації та інтересу здобувачів освіти до навчання, активізації педагогічно-пізнавальної та науково-технічної діяльності, підвищення інтересу до вивчення іноземних мов; ефективної організації самостійної освітньої діяльності; стимулювання здобувачів до

самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації, успіхів у навчально-пізнавальній та науково-технічній діяльності.

Формування іншомовних компетенцій за допомогою цифрових технологій передбачає тренування універсального мислення та навичок вирішення проблем. Успішне володіння мовою забезпечується використанням можливостей продуктивного навчання, які передбачають розвиток і вдосконалення таких навичок.

Висновки. Отже, виявлено, що використання цифрових технологій у формуванні іншомовних компетенцій забезпечує ефективне формування навичок іншомовного спілкування та полегшує доступ майбутніх фахівців до якісних автентич-

них навчальних матеріалів та підвищує мотивацію до навчання.

Використання цифрових технологій у навчанні іноземних мов дає значні переваги в застосуванні граматики, орфографії та вимови, активізації взаємодії соціокультурних знань, формуванні практичних навичок активного та пасивного спілкування. Крім того, за допомогою цих технологій можна встановити нову модель навчання іноземних мов, яка самостійно проєктує та вдосконалює цифрові навички на основі передачі освітньої інформації та продуктивного отримання знань та практичних навичок, що, зі свого боку, зумовлюють формування іншомовних компетенцій майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бориско Н. Ф. Методика формування іншомовної фонетичної компетенції. *Іноземні мови*. 2011. № 3. С. 3–14.
2. Бурковська З. Мовні мультимедійні програми як засіб формування іншомовної комунікативної компетенції студентів. *Молодь і ринок*. 2015. Вип. 11. С. 31–35.
3. Нагірний Л. Я. Особливості формування іншомовної комунікативної компетенції студентів. *Науковий журнал Чернівецького університету: актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. 2012. Вип. 4. С. 101–111.
4. Салащенко Г. М. Особливості формування іншомовної комунікативної компетенції студентів та курсантів немовних закладів вищої освіти засобами проєктних технологій. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. №3. С. 153–160.
5. Склярєнко Н. К. Методика формування іншомовної граматичної компетенції в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Іноземні мови*. 2011. №1. С. 15–25.
6. Слюсаренко Н., Сотер М. Цифровізація іншомовної підготовки у закладах вищої освіти України. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. №46. С. 48–55.
7. Соломаха А. Застосування цифрових технологій для формування іншомовної граматичної компетенції у процесі раннього навчання іноземних мов (на прикладі німецької мови). *Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету»*. 2020. №8. С. 121–135.

REFERENCES

1. Borysko N. F. (2011). Metodyka formuvannia inshomovnoi fonetychnoi kompetentsii [Methodology of the formation of foreign language phonetic competence]. *Inozemni movy – Foreign languages*. № 3. S. 3–14 [in Ukrainian].
2. Burkovska Z. (2015). Movni multymediini prohramy yak zasib formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kompetentsii studentiv [Language multimedia programmes as a means of forming students' foreign language communicative competence]. *Molod i rynek – Youth and the market*. №11. S. 31–35 [in Ukrainian].
3. Nahirnyi L. Ya. (2012) Osoblyvosti formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kompetentsii studentiv [Peculiarities of the formation of students' foreign language communicative competence]. *Naukovyj zhurnal Chernivetskoho universytetu: aktualni problemy romano-hermanskoj filolohii ta prykladnoi linhvistyky – Scientific journal of the University of Chernivtsi: current problems of Romano-Germanic philology and applied linguistics*. №4. S. 101–111 [in Ukrainian].
4. Salashchenko H. M. (2019). Osoblyvosti formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kompetentsii studentiv ta kursantiv nemovnykh zakladiv vyshchoi osvity zasobamy proiektnykh tekhnolohii [Peculiarities of foreign language communicative competence formation of students and cadets of non-language institutions of higher education by means of project technologies]. *Pravovyi chasopys Donbasu – Legal journal of Donbass*. №3. S. 153–160 [in Ukrainian].
5. Skliarenko N. K. (2011). Metodyka formuvannia inshomovnoi hramatychnoi kompetentsii v uchniv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv [Methodology of formation of foreign language grammatical competence in students of general education institutions]. *Inozemni movy – Foreign languages*. №1. S. 15–25 [in Ukrainian].
6. Sliusarenko N., Soter M. (2022). Tsyfrovizatsiia inshomovnoi pidhotovky u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Digitisation of foreign language training in higher education institutions of the Ukraine]. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedagogika» – Humanities studies. “Pedagogy” series*. №46. S. 48–55 [in Ukrainian].
7. Solomakha A. (2020). Zastosuvannia tsyfrovnykh tekhnolohii dlia formuvannia inshomovnoi hramatychnoi kompetentsii u protsesi rannoho navchannia inozemnykh mov (na prykladi nimetskoj movy) [The use of digital technologies for the formation of foreign language grammatical competence in the process of early foreign language learning (German as an example)]. *Elektronne nauкове fakhove vydannia «Vidkryte osvittne e-seredovyshche suchasnoho universytetu» – Electronic scientific publication “Open educational e-environment of a modern university”*. № 8. S. 121–135 [in Ukrainian].

UDC 378:37.07

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-36>**Tetiana GONCHARENKO,***orcid.org/0000-0001-6630-307X**Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Foreign Languages Department
National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”
(Kharkiv, Ukraine) Tetiana.Goncharenko@khpі.edu.ua***Yanina PODOLSKA,***orcid.org/0000-0002-9292-8169**Senior Lecturer at the Department of Intercultural Communication
and Foreign Language
National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”
(Kharkiv, Ukraine) Yanina.Muzalevska@khpі.edu.ua*

DEVELOPING SOFT SKILLS WITHIN ESP COURSE DESIGNED FOR FUTURE IT ENGINEERS

The coming years will see big changes in the field of professional activity and labor resources caused by several factors. The most influential of them – development of information technologies, rapid growth of artificial intelligence technologies, production automation and robotics – have revolutionized the field of professional activity providing a wide range of tasks that were once only within the power of humans. These factors bring about developing new conditions in business environment and labor market.

Soft skills – communication and cooperation skills, critical thinking, and creativity skills – should become in demand in the technological progress and dynamically changing business environment of the beginning of the XXI century. Competency-based English curricula are an excellent tool their development.

The article presents the analysis how the soft skills correlate with the professional competencies and learning outcomes acquired by IT students and how they are distributed across the curriculum.

Regarding the distribution of soft skills across the curriculum, it was defined that all types of soft skills are components of the professional competencies and learning outcomes acquired by IT students while studying the course content. The soft skills are deeply integrated into the educational content of the four modules of the ESP program which was designed in such a way that the priority in teaching English was formation of professional competencies and obtaining learning outcomes aimed at the practical use of English as a tool to achieve professional goals and to translate theoretical knowledge into practice. The analysis shows the soft skills are not equally presented in the educational program. Soft skills are implicitly built into the curriculum of the ESP course which allows future software engineers respond the challenges of the contemporary work environment and be competitive in the labor market. All these provisions are basic for training future specialists in any engineering specialty.

Key words: *soft skills, professional competencies, learning outcomes, IT students, ESP syllabi.*

Тетяна ГОНЧАРЕНКО,*orcid.org/0000-0001-6630-307X**кандидат педагогічних наук,
завідувачка кафедри іноземних мов
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) Tetiana.Goncharenko@khpі.edu.ua***Яніна ПОДОЛЬСЬКА,***orcid.org/0000-0002-9292-8169**старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) Yanina.Muzalevska@khpі.edu.ua*

РОЗВИТОК М'ЯКИХ НАВИЧОК В РАМКАХ КУРСУ ESP, РОЗРОБЛЕНОГО ДЛЯ МАЙБУТНІХ ІТ-ІНЖЕНЕРІВ

У найближчі роки відбудуться великі зміни у сфері професійної діяльності та трудових ресурсів, спричинені кількома факторами. Найвпливовіші з них – розвиток інформаційних технологій, стрімке зростання технологій штучного інтелекту, автоматизація виробництва та робототехніка – зробили революцію у сфері професійної

діяльності, надаючи широкий спектр завдань, які колись були під силу лише людині. Ці фактори призводять до формування нових умов у бізнес-середовищі та на ринку праці.

В умовах технологічного прогресу та динамічно мінливого бізнес-середовища початку XXI століття особливо затребуваними мають стати «м'які навички» – навички комунікації та співпраці, критичного мислення, креативності. Компетентнісно орієнтовані навчальні програми з англійської мови є чудовим інструментом їх розвитку.

У статті представлено аналіз того, як м'які навички співвідносяться з професійними компетенціями та результатами навчання, яких набувають студенти ІТ-спеціальностей, і як вони розподіляються в навчальній програмі.

Щодо розподілу м'яких навичок у навчальній програмі було визначено, що всі види м'яких навичок є складовими професійних компетентностей та результатів навчання, яких набувають студенти ІТ-спеціальностей під час вивчення змісту курсу. М'які навички глибоко інтегровані в навчальний зміст чотирьох модулів програми з англійської мови професійного спрямування, яка була розроблена таким чином, що пріоритетом у навчанні англійської мови було формування професійних компетентностей та отримання результатів навчання, спрямованих на практичне використання англійської мови як інструменту для досягнення професійних цілей та переведення теоретичних знань у практичну площину. Аналіз показує, що м'які навички не однаково представлені в освітній програмі. Вони імпліцитно вбудовані в програму курсу англійської мови професійного спрямування, що дозволяє майбутнім інженерам-програмістам відповідати на виклики сучасного робочого середовища та бути конкурентоспроможними на ринку праці. Всі ці положення є базовими для підготовки майбутніх фахівців будь-якої інженерної спеціальності.

Ключові слова: м'які навички, професійні компетенції, результати навчання, студенти ІТ-спеціальностей, навчальні програми ESP.

Setting of a problem. Global changes are currently taking place in many areas of life. Many researchers predict that in the coming years we should expect big changes in the field of professional activity and labor resources. The concept of profession is no longer as clear-cut as before and is changing its content. The functions of a worker in a workplace are expanding, he or she has to pick up more and more new skills. Several factors contribute to these processes. In particular, the development of information technologies has revolutionized the field of professional activity. In business, banking and financial sector, trade, education, and other areas accessibility of information, creation of databases, electronic document management, automation of writing accounts and banking operations, provision of services and interaction with customers on the Internet, online payments, video conferencing, and webinars have already become a normal part of the everyday life. Information technologies are changing not only the forms of professional activity and requirements for the competences of modern specialists. At least the basics of computer proficiency today is a prerequisite for employment in almost any field.

The workplace has also undergone significant changes and no longer resembles what it used to be. Personnel are no longer bound to a specific space and working hours; team members can be located in different cities, countries and even continents. The introduction of advanced information technology makes it possible to create intercontinental companies, to reorganize traditional ways of doing business. All this has made and will continue to make labor and workers more flexible, adaptable to new conditions and challenges.

Work itself is becoming less routine, requiring skills and knowledge from many related fields.

The labor market is also undergoing significant changes. Production automation and robotics have made it possible to significantly reduce the number of employees, while reducing the cost and volume of production fault. The rapid growth of artificial intelligence technologies provides a wide range of tasks that were once only within the power of humans. And this trend will continue to grow in the future. According to the estimates about 47% of total employment in the United States is at high risk of being automated relatively soon, perhaps within the next decade or two (Frey, Osborne, 2013). Experts suppose that many existing occupations will disappear within this period. They also predict emergence of new ones describing changes in the qualification frameworks and responsibilities of the worker.

Over the past 20 years, project work, as one example of non-standard activity, has increased 40-fold, making collaboration and teamwork more important than ever (McFarlan, Benko, 2004).

All these factors bring about developing new conditions in business environment and labor market.

The U.S. Department of Education emphasizes (Augustine, 2007) that 60% of all new jobs in the early 21st century require skills that only 20% of the current workforce possesses, which means there is an urgent need to redesign the entire preparation process for future work careers, especially in higher education. Successful work performance will increasingly depend on a worker's ability to analyze problems, process and communicate information (World Economic Forum, 2016). It means that flexible skills should

become in demand in the technological progress and dynamically changing business environment of the beginning of the XXI century. The participants of the World Economic Forum noted that the transformation of education in the conditions of technological revolution leads to increased demand for flexible skills which are defined as a critical factor of employment in the conditions of modern labor market (World Economic Forum, 2015).

Thus, this trend is of particular relevance now. This can be explained by the fact that the main external consumers of higher education institutions' services are employers (enterprises, organizations, public authorities, etc.), who hire university graduates and expect them to possess a set of professional competencies that meet the requirements of the innovative economic and social model development.

It should be noted that recently there has been a gap between the real needs of employers and the level of professional education that graduates receive. First of all, employers when hiring specialists pay attention to how well the potential employees' soft skills are developed. According to research conducted at Harvard and Stanford Universities, only 15% of career success can be provided by «hard skills», while the remaining 85% – by «soft skills» (Koval, 2015).

Literature Review. Developed «soft skills» give an advantage at employment: when choosing between several applicants for a position with approximately the same set of hard skills, the employer will make a decision in favor of the candidate with more developed soft skills. This is quite understandable: it is possible to learn how to work in an unfamiliar computer program in a few days, but it is impossible, for example, to learn to resolve conflicts or acquire leadership qualities during the same time.

“Soft skills” generally reflect the employee's approach to work. They are based on personal qualities and interaction with other people. Employers around the world are looking for self-confident people who can use their skills to participate effectively in teamwork, persuade others, present their ideas, and develop and maintain interpersonal relationships. Professionals in different fields often do not know how to negotiate, argue, ask the right questions, and build effective communication when faced with the challenge of communicating in English with international partners. Some professionals have difficulties with public speaking and the inability to manage their time properly.

Soft skills refer to a set of non-specialized, supraprofessional skills responsible for successful participation in the work process and high labor productivity. They are not related to a specific subject area. Soft skills are also interpreted as the ability to

see the whole, to identify patterns in complex objects, to communicate, and to be involved in teamwork.

Analysis of the literature shows that there is no single list of soft skills and there are many approaches to their interpretation and classification.

Some authors, based on their practical experience, offer a simple typology, according to which soft skills are divided into two large groups, which, however, are constantly intersecting: personal and interpersonal soft skills (Kornyush, 2020). Personal soft skills deal with self-organization and self-motivation (a combination of a positive attitude to work and academic tasks with the initiative to work hard); the ability to approach problems with a cool head and find the most beneficial solution in each specific situation; responsibility; determination (involving a balanced approach and forward thinking in decision making); the ability to work in stressful situations and the ability to allocate time wisely; flexibility (adaptability, ability to learn new things, open-mindedness). Interpersonal skills include communication skills; emotional intelligence; empathy; the ability to speak out and be understood; the ability to hear (not just listen); leadership skills (not so much as the ability to lead but rather the ability to motivate others intelligently); teamwork skills; the ability to be persuasive and influential during speeches, discussions and negotiations, thoughtfully seeking a solution that satisfies all parties; the ability to achieve mutual understanding with others, etc.

Another popular approach to identifying the priority skills and competencies that need to be developed in a person to be successful in the modern world is the «4C» model (Koval, 2015), which reflects the main key soft skills. These include: communication, cooperation, creativity, and critical thinking. Communication: ease of establishing contact, the ability to negotiate, making conversation, public speaking skills, persuasive arguments, asserting one's interests, overcoming conflicts, effective listening, the ability to ask questions, conscious use of body language. Cooperation, collaboration: ability to join a group to solve a problem, teamwork skills, teamwork skills. Critical thinking: the skill and ability to reasonably evaluate a situation and correctly apply the obtained results to situations and problems; observation, the ability to interpret, analyze, and summarize. Creativity: productivity (the ability to create objects of creativity), flexibility (the ability to find new solutions, and the ability to effectively use existing material, as well as quickly change their thinking and behavior depending on the situation), originality (the skill of proposing new, unusual and unexpected ideas that differ significantly from already known), the ability to solve complex problems.

The competency-based 4C model offers more differentiation than the simplest model. It may be more useful for prioritizing the development of flexible skills in the education system.

Revealing the importance of soft skills is undoubtedly connected with overcoming disagreements between traditional teaching methods, which often create obstacles for efficient development of such competences of students as communication skills, critical thinking, etc. and application of active teaching methods within the competence-based approach, which is more effective for development of such competences.

Therefore, this approach is doubly effective for English language learning. English language learning in the 21st century is aimed at mastering personal and interpersonal communication skills (Cottrell, 2013). Competency-based English curricula are an excellent tool for developing soft skills.

The essence of the competence approach is that it focuses on the result of education, and the result is not the amount of information learned, but the ability of a person to act in various problematic situations. It is where the results of education become meaningful outside of the education system as well.

Competence is the result of the student's personal preparation, his ability to successfully meet individual and social needs, act and perform the tasks set. Competence is based on knowledge, skills and abilities, but is not covered by them, it necessarily includes the personal attitude of the person to them, as well as his or her experience allowing this knowledge to be implicated into what the person already knows, and his ability to understand the life situation in which it can be applied. Thus, each competence is built on a combination of knowledge, skills and abilities, as well as attitudes, values, emotions, behavioral components, i. e. everything that can be mobilized for activity (Nikolayeva, 2010). Increasingly widespread implementation of the competence approach indicates that the real knowledge is individual and it emerges and is formed as a result of the experience.

The modern stage of society development, dynamic shifts in educational policy trends, and the requirements that future graduates of technical universities face are prompting changes in approaches to learning. And it is the teachers who are to a great extent responsible for the development of professional competencies of students and, subsequently, future specialists.

Goal of research. The soft skills are deeply integrated into the educational content of the competence-oriented ESP course for IT students in National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute” (NTU “KPI”). The purpose of the research is

to analyze how all the soft skills – communication and cooperation skills, critical thinking, and creativity – correlate with the professional competencies and learning outcomes acquired by IT students and how they are distributed across the curriculum.

Statement of basic materials. Several years ago, the Department of Foreign Languages of National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute” (NTU “KPI”) developed and implemented a competence-oriented curricula and syllabi of bachelor ESP course (years 1–2, 124 academic hours) for students of IT departments, studying ESP in the first and second years.

They were presented in four modules:

1. Communicating in academic and professional environments;
2. Information search and analysis;
3. Information presentation;
4. Speaking Professionally.

The researchers report that in order to adjust course content and language learning methods, online surveys were periodically conducted with students to assess their achievements and find out their language learning preferences. In addition, a detailed analysis of the curricula of the various majors was conducted regarding the needs of students to acquire the necessary professional competencies (PC) and demonstration of learning outcomes (LO). Thus, a so-called needs analysis of both students and institutions of higher education was conducted.

The analysis of the curriculum in the field of software engineering has shown that the professional competencies which can be directly formed in future software engineers in the process of learning a foreign language are PC-1 (ability to analyze subject areas (domains), formulate requirements, identify, classify and describe the tasks, find methods and approaches to solve them); PC-4 (ability to apply and develop fundamental and interdisciplinary knowledge to successfully solve software engineering tasks); PC-1 (the ability to formulate and meet the requirements); PC-5 (the ability to prepare and present software documentation and manuals).

In addition, the analysis of the learning outcomes of the curriculum showed that the outcomes directly related to the ESP learning include LO-1 (the ability to know and have language skills, ability to communicate in a professional level dialogue with colleagues and subject experts); LO-2 (the ability to demonstrate processes and results of professional activities, developing presentations, reports); LO-1 (the ability to use information and communication technologies in communication, exchange, collection, analysis, processing information); LO-3 (the ability to

understand, analyze, purposefully seek and select the necessary information resources and knowledge essential for solving professional tasks, taking into account modern achievements of science and technology); LO-6 (the ability to have skills for participating in team development, coordination, design and release of all types of program documentation) (Goncharenko et al., 2019).

The abovementioned professional competencies and learning outcomes implicitly contain the components of soft skills. Raising the professional competencies and getting the learning outcomes allow students of IT departments develop their abilities that are beyond the professional sphere.

Considering the mentioned competencies and learning outcomes that students develop in English classes, we can trace how soft skills correlate with them. So, analyzing PC-1 (the ability to analyze subject areas (domains), formulate requirements, identify, classify and describe the tasks, find methods and approaches to solve them), we conclude that the development of this competence first of all implies developing critical thinking skills when it comes to analyzing domains, defining tasks, classifying them and finding methods and approaches to solve them, creativity in finding new solutions, and the ability to effectively use the available material, quickly change their thinking and behavior depending on the situation. PC-1 equally contributes to development of communication skills to adequately formulate problems.

Raising PC-4 (the ability to apply and develop fundamental and interdisciplinary knowledge to successfully solve software engineering tasks) student develops critical thinking skills to analyze information, the ability to interpret it; he also needs to develop creative approach to be flexible enough for solving professional problems.

PC-1 (the ability to formulate and meet the requirements) is acquired along with the development of communication skills, as the student learns to formulate tasks and be understood, to hear, not just listen; and cooperation skills, allowing him to interact with other team members when discussing and completing tasks.

PC-5 (the ability to prepare and present software documentation and manuals) involves the development of communication skills, expressed in this case by the ability to speak, interpret information, compose instructions, prepare documentation and present the final results of work appropriately.

The first and more general LO-1 (the ability to know and have language skills, ability to communicate in a professional-level dialogue with colleagues and subject matter experts) correlates with communi-

cation and cooperation skills and is presented in the form of learning monological and dialogic speech, namely in self-presentation, commenting on visual means of reflecting processes and trends, presenting results of the chosen research topic, dialogic speech when modeling conflicting professional situations with an employer or a colleague, interviews and answering questions, analyzing workers' skills required for work in the chosen sphere.

Obtaining LO-2 (the ability to demonstrate processes and results of professional activity, developing presentations, reports) implies developing communication skills, when students are taught the art of presenting the results of their work, giving their opinion and commenting processes and trends.

LO-1 (the ability to use information and communication technologies in communication, exchange, collection, analysis, processing the information) and LO-3 (the ability to understand, analyze, purposefully seek and select the necessary information resources and knowledge essential for solving professional tasks, taking into account modern achievements of science and technology) correlate with communication skills and critical thinking when students reading professional-oriented literature learn to understand the basic ideas, find the necessary information, determine the purpose of the publication, critically analyze texts, make reports, describe any graphical information, such as charts, tables, graphs.

LO-6 (the ability to have skills for participating in team development, coordination, design and release of all types of program documentation) implies developing cooperation skills as the ability to be part of a team, leadership, and the ability to be persuasive and influential during speeches, discussions, and negotiations, thoughtfully seeking win-win.

Considering the distribution of professional competencies and learning outcomes across curriculum modules (Goncharenko et al., 2019), it is possible to trace which soft skills are given the most attention in each of them. According to the researchers, PC-4 and LO-1 are accumulated in all four modules, which means that within the course future software engineers acquire critical thinking skills to search, analyze, interpret information, as well as creative approach to be flexible in solving professional problems; students develop communication and cooperation skills through different types of language activities, such as writing instructions and documentation, training in monological and dialogic speech, in the form of self-presentation, comments on visuals reflecting processes and trends, presentation the results of the chosen research topic, discussions, simulation of professional situations and interviews.

PC-1, LO-3 and LO-1 are developed when studying Module 2 «Information Search and Processing». In this module almost all types of learning speech activity are focused precisely on the ability to find and analyze information, compare, find causality and describe them through appropriate language tools and structures which require critical thinking. Creativity is also required for the ability to find new solutions and use the available resources effectively, to quickly find the necessary strategies to get the best result. Communication skills are also integrated in the module as students need to learn to formulate problems appropriately, make reports, describe any visual information.

LO-2 is achieved within Module 3 «Information presentation» when students presenting the results of their work and giving their opinion demonstrate how well they developed their communication skills.

Conclusion. Regarding the distribution of soft skills across the curriculum, it should be noted that all soft skills – communication and cooperation skills,

critical thinking, and creativity – are components of the professional competencies and learning outcomes acquired by IT students while studying the course content. The soft skills are deeply integrated into the educational content of the four modules of the ESP program. The analysis shows the soft skills are not equally presented in the educational program: less opportunities are provided for developing the cooperation skills in comparison with the others.

It can be concluded that the program was designed in such a way that the priority in teaching English was formation of professional competencies and obtaining learning outcomes aimed at the practical use of English as a tool to achieve professional goals and to translate theoretical knowledge into practice. Soft skills are implicitly built into the curriculum of the ESP course which allows future software engineers respond the challenges of the contemporary work environment and be competitive in the labor market. All these provisions are basic for training future specialists in any engineering specialty.

BIBLIOGRAPHY

1. Frey C. B., Osborne M. A. The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? Oxford : Oxford Martin School, University of Oxford, 2013.
2. McFarlan F. W., Benko C. Managing a Growth Culture: How CEOs Can Initiate and Monitor a Successful Growth-Project. *Strategy & Leadership*, 2004. P. 32 (1), 34–42.
3. Augustine, N. R. Is America Falling Off the Flat Earth? Washington, D.C.: National Academies Press, 2007. doi:10.17226/12021
4. World Economic Forum. New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology. Geneva: World Economic Forum, 2016. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_New_Vision_for_Education.pdf
5. World Economic Forum. New Vision for Education: Unlocking the Potential of Technology. Geneva: World Economic Forum, 2015. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf
6. Koval K.O. Development of «soft skills» in students – one of the important factors of employment. *Journal of Vinnitsa Polytechnic Institute*, 2015 №2. P. 162–167.
7. Корнюш Г. (2020) Developing students' soft skills in the context of teaching foreign languages at higher education institutions. *Teaching Languages at Higher Educational Establishments at the Present Stage. Intersubject Relations*. P. (36), 99-110. URL: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2020-36-08>
8. Cottrell S. The study skills handbook. 4th edn. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2S, 2013. 432 p.
9. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*, 2010 № 2. С. 11–17.
10. Goncharenko T., Dyomochka L., Durnyeva M. Development of future engineers' professional communicative competence at ESP classes. *Problèmes et perspectives d'introduction de la recherche scientifique innovante: collection de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la conférence scientifique et pratique internationale* (Vol. 4), 29 novembre, 2019. Bruxelles, Belgique: Plateforme scientifique européenne. DOI 10.36074/29.11.2019.v4.09
11. Goncharenko, T.Y. Pedagogical Conditions of Future Engineer Programmers' Professional Training in a Technical University (authoref. dis. candidate of ped. sciences). H. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2018. Kharkiv, Ukraine.
12. Lazareva, O., Kovtun, O. Developing soft skills at ESP classes in technical HEIs. Psychological and pedagogical problems of modern specialist formation. Warsaw : ANAGRAM; Kharkiv: KRPOCH, 2017.
13. World Economic Forum. (2016). Executive Summary: The Future of Jobs and Skills. Geneva: World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FOJ_Executive_Summary_Jobs.pdf

REFERENCES

1. Frey C. B., Osborne M. A. The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? Oxford: Oxford Martin School, University of Oxford, 2013.
2. McFarlan F. W., Benko C. Managing a Growth Culture: How CEOs Can Initiate and Monitor a Successful Growth-Project. *Strategy & Leadership*, 2004. P. 32 (1), 34–42.

3. Augustine, N. R. *Is America Falling Off the Flat Earth?* Washington, D.C. : National Academies Press, 2007. doi:10.17226/12021
4. World Economic Forum. *New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology*. Geneva: World Economic Forum, 2016. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_New_Vision_for_Education.pdf
5. World Economic Forum. *New Vision for Education: Unlocking the Potential of Technology*. Geneva: World Economic Forum, 2015. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf
6. Koval K.O. Development of «soft skills» in students – one of the important factors of employment. *Journal of Vinnitsa Polytechnic Institute*, 2015 №2. P. 162–167.
7. Korniyush H. (2020) Developing students' soft skills in the context of teaching foreign languages at higher education institutions. *Teaching Languages at Higher Educational Establishments at the Present Stage. Intersubject Relations*. P. (36), 99-110. URL: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2020-36-08>
8. Cottrell S. *The study skills handbook*. 4th edn. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2S, 2013. 432 p.
9. Nikolayeva S. Y. (2010) Tscili navchannia inosemnih mov v aspekti kompetentnisiogo pidhodu. [Purposes of foreign language learning within the aspect of competence approach] *Foreign languages*, №2. 11–17 [in Ukrainian].
10. Goncharenko T., Dyomochka L., Durnyeva M. Development of future engineers' professional communicative competence at ESP classes. *Problèmes et perspectives d'introduction de la recherche scientifique innovante: collection de papiers scientifiques «ΑΙΟΓΟΣ» avec des matériaux de la conférence scientifique et pratique internationale* (Vol. 4), 29 novembre, 2019. Bruxelles, Belgique: Plateforme scientifique européenne. DOI 10.36074/29.11.2019.v4.09
11. Goncharenko, T.Y. *Pedagogical Conditions of Future Engineer Programmers' Professional Training in a Technical University* (authoref. dis. candidate of ped. sciences). H. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2018. Kharkiv, Ukraine.
12. Lazareva, O., Kovtun, O. Developing soft skills at ESP classes in technical HEIs. Psychological and pedagogical problems of modern specialist formation. Warsaw: ANAGRAM; Kharkiv : KRPOCH, 2017.
13. World Economic Forum. (2016). *Executive Summary: The Future of Jobs and Skills*. Geneva: World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FOJ_Executive_Summary_Jobs.pdf

УДК 37.016:94(100):94(470+571)-047.82(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-37>

Петро ГОРОХІВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0003-1943-8240
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) gopeiv@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ «РУССКОГО МІРА» І ВИВЧЕННЯ ЦЬОГО ПОНЯТТЯ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

У статті з'ясовано, що концепція «русського міра» є духовним фундаментом «рашизму», серцевиною його ідеології і складовою зовнішньої агресивної політики Російської Федерації. Визначено, що причинами запровадження цього та інших понять у курси шкільної історичної освіти є розгортання повномасштабної війни РФ проти України, а метою є не дозволити ворожій пропаганді підмінювати поняття, маніпулювати свідомістю українських дітей і дати їм чітке розуміння ідеологічних основ зовнішньої політики Московії-Російської імперії-СРСР-Російської Федерації.

Метою статті є з'ясувати суть концепту «русский мір», визначити методику формування цього поняття на уроках всесвітньої історії.

Доказано, що це поняття є наскрізним і потребує його вивчення починаючи з 7 класу. У підручниках з історії України і всесвітньої історії є багато важливого матеріалу про особливості зовнішньої політики Московії-Росії на всіх історичних етапах. Матеріал володіє інформаційним і розвивальним потенціалом для формування цього поняття, а також може використовуватися у військово-патріотичному вихованні дітей та у контрпропагандистських цілях.

Проаналізовано зміст підручників історії. З'ясовано, що діючі підручники не акцентують увагу учнів на суті зовнішньої політики РФ, значенні ідеології у розв'язанні численних воєн і воєнних конфліктів. І лише в курсах історії 11 класу міститься згадка про агресію РФ проти Молдови, Чечні, Грузії, України.

Зазначено, що у наступних навчальних роках будуть зроблені відповідні зміни у Програми з історії, у навчальному матеріалі з'являться окремим блоком матеріали про російсько-українську війну XXI ст. і більше уваги буде приділено новим поняттям: «рашизм» і «русский мір». За допомогою оновлених підручників історії і навчально-методичної літератури вчителі історії отримають технології розгляду, аналізу і критики наративів, які оправдовують агресивну зовнішню політику РФ.

Визначено методи, форми та засоби послідовного, систематичного та ефективного формування в учнівства чіткої понятійної системи, що сприятиме ефективному військово-патріотичному вихованню учнів.

Зазначено вплив на учнів традиційних і нестандартних уроків, з використанням активних та інтерактивних методів. Показано можливості уроків-диспутів, використання педагогічних технологій (модульної, проєктної, ігрової та ін.), а також позакласних занять для ефективного опанування учнями поняттям «русский мір».

Ключові слова: концепція «русского міра», історична освіта, уроки історії, поняття, методика формування понять, підручник, методи, прийоми і засоби навчання історії.

Petro HOROKHIVSKYI,
orcid.org/0000-0003-1943-8240
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the World History and Methodology Department
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) gopeiv@gmail.com

THE CONCEPT OF “RUSSIAN PEACE” AND THE STUDY OF THIS CONCEPT IN WORLD HISTORY LESSONS

The article reveals that the concept of “Russkiy Mir” (“Russian World”) is the spiritual foundation of “Rashism”, the core of its ideology and an integral part of the foreign aggressive policy of the Russian Federation. It was determined that the reasons for the introduction of this and other concepts in the courses of school historical education were the deployment of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, but the purpose was not to allow hostile propaganda to replace concepts, to manipulate the consciousness of Ukrainian children and to give them a clear understanding of the ideological foundations of the foreign policy of Muscovy-the Russian Empire-the USSR-the Russian Federation.

The purpose of the article was to find out the essence of the concept of "Russkiy Mir", to determine the method of formation of this concept in the lessons of World History.

It was proved that this concept was cross-cutting and needed to be studied since form 7. There is a lot of important material about the features of foreign policy of Muscovy-Russia at all historical stages in the textbooks of History of Ukraine and World History. The material had information and developmental potential for the formation of this concept, and can also be used in military-and-patriotic education of children and for counter-propaganda purposes.

The content of History textbooks was analyzed. It was found that existing textbooks did not focus pupils' attention on the essence of foreign policy of the Russian Federation, the meaning of ideology in starting numerous wars and military conflicts. And only in the courses in History of form 11 there was mentioned about the aggression of the Russian Federation against Moldova, Chechnya, Georgia, Ukraine.

It was noted that in the following academic years, relevant changes would be made in the curriculum of History, materials about the Russian-Ukrainian war of the 21st century would appear in the educational material as a separate block and more attention would be paid to new concepts: "racism" and "Russkiy Mir". With the help of updated textbooks in History and teaching-methodical literature, History teachers would receive the techniques for studying, analyzing and criticizing narratives that justify the aggressive foreign policy of the Russian Federation.

Methods, forms and means of consistent, systematic and effective formation of a clear conceptual system in pupils, which would contribute to the effective military-and-patriotic education of pupils, were determined.

The impact of traditional and non-standard lessons, using active and interactive methods on pupils was indicated. The possibilities of lessons-disputes, the use of pedagogical technologies (modular, project, game, etc.), as well as extracurricular activities for the effective mastering of the concept of "Russkiy Mir" by pupils were shown.

Key words: *the concept of "Russkiy Mir" ("Russian World"), historical education, History lessons, concepts, methods of concepts forming, textbook, methods, techniques and means of teaching History.*

Постановка проблеми. Після здобуття у 1991 році незалежності Україна на шляху демократичного розвитку, інтеграції у європейську сім'ю постійно зазнавала різноманітного тиску з боку Російської Федерації, яка намагалася повернути собі попередні позиції у світі і насамперед реалізувати ідею відродження неоімперії, втягнувши у неї пострадянські держави, і у першу чергу – Україну.

З 2014 р. вона стала об'єктом агресії з боку Російської Федерації, яка протягом восьми років вела неоголошену (гібридну) війну, а 24 лютого 2022 р. розпочала повномасштабну військову агресію в Україну.

В основі агресивної, експансіоністської зовнішньої політики імперського реваншу було покладено фашистський політтехнологічний конструкт «русского міра», який є однією з основоположних ідей рашизму, його духовним фундаментом і складовою зовнішньополітичної діяльності РФ.

Інформаційна війна Росії спрямована і проти історичної освіти України. Це спонукало МОН України розробити цілий ряд заходів для протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді. В умовах цього виклику «...українська історична освіта має [...] послідовно продовжувати формування в учнівства української історичної пам'яті, патріотизму та розуміння єдності України та українського народу з Європою та європейськими демократичними цінностями (Бураков, 2016).

Серед важливих завдань історичної освіти є запровадження у навчальний процес ряду нових понять, серед яких на першому місці є поняття «рашизм» і «русскій мір». Перед вчителями істо-

рії постало завдання оволодіти методикою роботи з ними. Це визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі концепту «русского міра» присвятили свої численні дослідження вітчизняні науковці. Ідеологічні засади, формування і розвиток «русского міра» та його злочинну роль у російсько-українській війні досліджують такі науковці та аналітики, як: П. Гай-Нижник, М. Гергелюк, І. Гирич, В. Горбулін, А. Іщенко, С. Здіорук, П. Павленко, М. Пірен, О. Саган, І. Сидор, Є. Магда, Л. Филипович, Ю. Фігурний, Л. Якубова та інші. Більшість дослідників прийшли до спільної думки, що ідея «русского міра» є однією з основоположних ідей рашизму, його духовним фундаментом і складовою зовнішньополітичної діяльності.

Головні етапи зародження, становлення і розвитку «русского міра» досліджував Ю. Фігурний (Фігурний, 2018). Про значення ідеї «русского міра» у формуванні ідеології рашизму зазначав у своїй праці «Ідеологічна підготовка Російською Федерацією агресії проти України» дослідник Ю. Бураков. Він дослідив роль Руської Православної Церкви і особисто патріарха РПЦ Кирила (Бураков, 2016: 125). Дослідник А. Кафтан вважає, що «русскій мір» у поєднанні з концепцією «особливого шляху» утворює концепцію рашизму (Кафтан, 2015). Сутність концепції «русского міра» як форму сучасного радикального російського націоналізму з елементами фашистської ідеології визначають дослідники Р.В. Гула і І.Г. Передрій (Гула, Передрій, 2017: 79–81).

Окрему групу праць становлять дослідження науковців, присвячені проблемам методики роботи з поняттями на уроках історії. Зокрема, загальні положення формування понять на уроках історії висвітлюють О. Пометун, Л. Пилипчатіна, І. Сущенко, І. Баранова (Пометун, Пилипчатіна, Сущенко, Баранова, 2010), С. Терно (Терно, 2004), Д. Десятов (Десятов, 2005) та ін.

Проте відсутні методичні розробки формування понять «рашизм», «русській мір» та інших на уроках історії.

Метою роботи є з'ясувати суть концепту «русській мір», історію його складання і визначити методику формування цього поняття на уроках історії.

Виклад основного матеріалу. Гібридна війна, яку розв'язала Російська Федерація проти України у 2014 р., після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2023 р. набула відразу ознак геноциду українського народу, оскільки президент В. Путін оголосив метою «спеціальної воєнної операції» (війни) здійснення «денацифікації», тобто знищити українців як політичну націю, зруйнувати не тільки українські міста і села, але й українську історичну пам'ять та національну самосвідомість.

Задовго до цієї війни путінський режим особливу роль приділяв фальсифікації історії та пропаганді «русского міра», формуючи, насамперед, у росіян імперську свідомість та шовіністичні настрої, а серед українців – зневіру, втрату ідентичності, серед певної категорії населення – сепаратистські настрої.

Ідеологічних атак зазнавала історична освіта України. Російські політтехнологи систематично намагалися нав'язувати антиукраїнські наративи. Українська держава слабо реагувала на них.

У вищих ешелонах академічної науки і спеціальних служб відбувалося визначення суті гібридної війни і її багатосторонніх проявів, відшукувалися засоби протидії пропагандистським атакам Росії. А середній школі приписувалося лише посилити патріотичне виховання і боротися з фейками, використовуючи запропоновані спеціальні комп'ютерні програми. І лише у 2022 році, як зазначено у Методичних рекомендаціях МОН щодо викладання історії, правознавства, громадянської освіти, «...в навчальні програми предметів «Історія України», «Всесвітня історія» та інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» внесено суттєві зміни на основі сучасної методології історії, з урахуванням нових історіографічних напрацювань, а також політичних, економічних, соціальних і культурних викликів, які виникли у зв'язку з повномасштабною збройною агресією

Російської Федерації проти України. Доповнення, які запропоновано, мають на меті увиразнити наскрізні лінії з минулого, що дають змогу пояснити сучасні події» (Бураков, 2016).

Учителям запропоновано орієнтуватися на оновлені навчальні програми та підручники історії. Дуже важливо, що у 2023 р. МОН нарешті запропонувало ввести у навчальний процес поняття «рашизм», «русській мір» та інші, як своєрідні маркери, для ідентифікації агресивної зовнішньої політики РФ.

Від прийняття рішення і його реалізації у навчальну практику може пройти ще чимало часу, особливо в умовах жорстокої війни. Тому важливим видається розглянути методичні можливості формування поняття «русській мір» на уроках всесвітньої історії.

Які ж завдання має вирішувати вчитель історії? Очевидно існує певний алгоритм дій.

1. Насамперед слід детально вивчити суть концепції «русского міра», історію її складання від зародження ідеї збирання земель навколо Москви у XV ст. і до оформлення у стійку концепцію за роки правління В. Путіна.

2. Детально опрацювати методичні рекомендації МОН щодо вивчення історії, правознавства і громадянської освіти на наступний навчальний рік.

3. На етапі стратегічної підготовки до уроків переглянути діючу Програму з всесвітньої історії для 7-11 класів і визначити, у яких розділах курсу можна вводити роботу з поняттям «русській мір».

4. На етапі проміжної підготовки намітити методичні можливості роботи з цим поняттям.

5. Розробити детальні план-конспекти уроків з формування поняття «русській мір», використовуючи найбільш ефективні методи, прийоми, засоби і форми навчання.

Українська Вікіпедія дає тлумачення суті цього поняття і його взяло Міносвіти для своїх методичних рекомендацій вчителям історії: «Доктрина «русского міра» – неоімперська геополітична та ідеологічна теорія в Російській Федерації періоду путінізму, яка спрямована на реконструкцію російської імперської ідентичності» (Російський світ, 2023). Визначені також основні риси цього концепту (Огризко, 2022).

Учитель історії повинен не лише знати все про концепцію «русского міра», але зробити все, щоб учні теж мали відповідні знання і вміли розрізняти його прояви і протистояти їм.

Під час підготовки до уроків всесвітньої історії він має детально переглянути Програму з історії і визначити розділи і теми уроків, де буде згадувати про формування і прояви «русского міра».

Матеріал всесвітньої історії містить необхідну інформацію вже у 7 класі. Зокрема у Програмі є розділ V «Країни Центральної та Східної Європи в X–XV ст. і передбачена тема про «Велике князівство Московське». У різних підручниках по-різному розкрито його історія, але найбільш повно можна використати матеріал § 21 підручника О.Гісема та О. Мартинюка «Північно-Східна Русь. Утворення та зміцнення Московської держави» (Гісем, Мартинюк, 2020: 114–119). Він придатний для доопрацювання і трансформування у необхідному напрямку навчання.

Насамперед його слід переформатувати і змістити акценти. Зокрема у цьому параграфі центральним є питання «Монгольська навала та золотоординське ярмо» і в учнів створюється стійке переконання, що найбільшим злом для народів Русі є монголи, у той час агресивна політика князів московських, починаючи з Івана Калита, знаходиться у тіні. Тому на цьому уроці учитель повинен все таки більше уваги приділити історії Московського князівства і подати її через опанування учнями поняття «русскій мір». Очевидно, він має використати розповідь і пояснення.

Тезово розповісти про монгольську навалу і пояснити, що концепція московського-російського державництва почала формуватися ще з 1327 р., коли Іван Калита одержав ярлик на самостійне князювання від золотоординського хана Тохтамиша і право на збір данини з руських князівств, що сформувало напрям зовнішньої політики: спочатку допомога Золотій Орді у збиранні данини, згодом збирання данини на свою користь, а потім «збирання» (приєднання) земель, чим вже займалися наступні князі.

Він пропонує учням розглянути таблицю «Причини посилення Москви» і звертає увагу на останній пункт: «Перетворення Москви на духовний центр після перенесення до неї резиденції київського митрополита».

Характеризуючи політику князя Івана III, звертає увагу учнів на продовження ним справи розширення меж Московської держави.

Ознайомлює учнів з твердженням історика П. Мілюкова, який зазначив, що ще у XV–XVI ст. в Московії були зроблені перші спроби зв'язати «київську» Русь з «московською». І зробив це цар Іван III, який у 1485 (1493) році відкрито прийняв титул «государь всея Руси» і визначив свою «Русскую вотчину», яка включала в себе Київ, Смоленськ та інші міста.

Учитель зв'язує події XV–XVI ст. і політику тогочасних князів з сучасною політикою Російської Федерації і використанням В. Путіним основних ідей «русского міра». На домашнє завдання

вчитель пропонує написати есе «Зародження ідеї «збирання земель» навколо Москви».

Під час вивчення у 8 класі теми «Московська держава у XVI–XVII ст.» на етапі актуалізації опорних знань запитує: Яка ідея була в основі зовнішньої політики перших московських князів? Чому князь Іван III прийняв титул «государ всея Руси»? Як він окреслив свою вотчину?

Характеризуючи період правління Василя III, учитель пропонує учням записати ім'я ченця Філофея Псковського і його знамениту формулу про те, що «Москва – Третій Рим», що заклала основи концепції «русского міра» (Гуржи, 2016). Звертає увагу на фразу: «...Цим виправдовувалася як претензія на зверхність над християнами, так і зовнішня експансія Московії проти сусідніх держав» і просить дати їй оцінку.

Під час розгляду питання про правління Івана IV звертає увагу на загарбницьку зовнішню політику, пропонує розглянути карту «Московська держава XVI–XVIII ст.» і відповісти на питання: Які території завоювала Московська держава? Чим була обумовлена політика завоювання не лише колишніх руських земель, але й інших народів? Дайте їй оцінку (Гісем, Мартинюк, 2020: 114–119).

На домашнє завдання вчитель пропонує підготувати відповідь на питання «Як і у що проросли ідеї Філофея у XXI ст.?».

На уроці «Поява Російської імперії» учитель повинен акцентувати на спадкоємності політики московських правителів. Констатує, що за роки царювання Петра I ідея створення єдиного геополітичного простору знайшла своє продовження. Учитель звертає увагу на фрагмент тексту параграфа: У 1721 р. за наполяганням Феофана Прокоповича, цар перейменував Московське царство на Російську імперію, у якій є метрополія і колонізовані народи. «...Цим держава засвідчила своє прагнення розширити кордони та заявила про претензії на всю спадщину Русі» (Гісем, Мартинюк, 2021: 97). З цього моменту, «...московський народ став великоросійським, а звідси підкорені русини-українці стали малоросами» (Чекун, 2022).

Учитель запитує:

1. Що визнаєте про ідею «русского міра»?
2. Коли розпочалося «збирання руських земель»?
3. Хто з попередників Петра I його здійснював? Чим мотивував?
4. Чи є зв'язок між політикою Петра I і В. Путіна?
5. Дайте правову і моральну оцінку діяльності московських правителів: знищення Батурина з усіма його жителями, Запорозької Січі і варварське бомбардування українських міст військами РФ у сучасній війні.

Під час вивчення всесвітньої історії у 9 класі теж є матеріал, що дає можливість формувати в учнів знання про історію складання поняття «русскій мір». Зокрема у темі уроку «Австрійська та Російська імперії» є пункт 5. «Суспільні рухи в Російській імперії в 30–40-х рр. XIX ст.», у якому міститься розповідь про суспільні течії слов'янофілів і західників. Учителю повідомляється, що деякі ідеї монаха Філофея, автора формули «Москва – третій Рим», взяли на озброєння у своєму протистоянні із західниками слов'янофіли, які відстоювали ідею особливого типу культури, що виникла на ґрунті православ'я.

Ідея єдиного геополітичного простору знайшла своє відображення у знаменитій формулі-концепції міністра освіти Російської імперії графа С. Уварова «самодержавність-православ'я-народність».

Учитель підводить учнів до висновку, що ця монархічна концепція стала великодержавною ідеологією з 30-х років XIX ст. Цей ідеологічний концепт мав не лише посилити імператорську владу, але й об'єднати навколо метрополії близькі й далекі провінції та колонії.

Важливим є матеріал про напрямки зовнішньої політики імперії у XIX ст. Учителю звертає увагу на основні цілі зовнішньої політики Російської імперії в цей період: збільшення території держави; легітимізація й захист кордонів; збільшення свого впливу на справи у світі.

Під час закріплення вивченого матеріалу учитель запитує:

1. Що ви пам'ятаєте про концепцію Росії «русскій мір»?
2. Що вона передбачала?
3. Як формула міністра освіти С. Уварова «самодержавність-православ'я-народність» пов'язана з ідеєю «русского міра»?
4. Що відрізняло, а що об'єднувало ідейні напрями суспільного життя Росії 30–40-х рр. XIX ст.?
5. Яким терміном, на вашу думку, доцільно визначити зовнішню політику Російської імперії цього періоду? Поясніть свою думку (Гісем, Мартинюк, 2022: 88-94).

Курс всесвітньої історії у 10 класі перенасичений матеріалом про події у кожній країні, про світові війни та міждержавні відносини у міжвоєнний період. Проте він потребує детального переосмислення і переформатування, особливо історії Росії–СРСР. У першу чергу це стосується історії громадянської війни і встановлення радянської влади в Росії і постімперських країнах. Навіть якщо й відбудеться перегляд навчального матеріалу, учитель історії повинен вміло розста-

вити акценти і забезпечити тяглість у сприйманні учнями поняття «русскій мір», пояснивши його модифікацію у зазначений період. Центральним має бути положення: Радянська Росія приступила до реалізації плану поширення радянської влади у світі і планувала за допомогою створеного у 1919 році III (Комуністичного) Інтернаціоналу створити Всесвітню Федеративну Республіку Рад.

Виходячи із цього учитель має викласти історію приходу до влади більшовиків Росії, розв'язування ними воєн проти України та інших держав з метою відродження імперії, намагання здійснювати «експорт революції» в країни Європи в 1918–1923 рр. Вивчаючи історію європейських країн (Німеччини, Угорщини, Польщі, Болгарії, країн Балтії, Середньої Азії та ін.) створити в учнів чітке уявлення про Росію як агресора.

Доцільним буде проведення окремого уроку-конференції (або його різновидів) на тему: «Спроби реалізації планів російських більшовиків на експорт революції в 1918–1920 рр.» за таким планом:

1. Розробка ідеї світової пролетарської революції в працях російських соціал-демократів початку XX століття.
2. Поширення радянської влади в країнах колишньої Російської імперії.
3. Спроби реалізації ідеї світової революції відкритим збройним шляхом в країнах Європи.
4. Створення III Інтернаціоналу як штабу з організації світової революції.
5. Спроби експорту революції в країни Європи та Азії в 1921–1923 рр.
6. Спецоперації Комінтерну з експорту революції в розвинуті країни Європи.
7. Спроби поширення світової революції в країнах Сходу.

Також кожне із цих питань може стати темою окремих проєктів, які можуть бути досліджені, розроблені і презентовані на окремих заняттях.

Тема «Поширення радянської влади в країнах колишньої Російської імперії» має ознаки реалізації ідеї «русского міра». Учителю повинен це актуалізувати і сприяти засвоєнню учнями цього поняття як на уроках всесвітньої історії, так і історії України відповідного періоду.

Учитель може залучити учнів до написання рефератів про особливості зовнішньої політики Раднаркому РСФРР, про взаємовідносини з урядами України, про перебіг війн РСФРР з УНР тощо.

Необхідно залучити учнів до роботи з документальними джерелами, як наприклад, «Інструкцію агітаторам-комуністам на Україн» голови Реввійськради Російської Федерації

Л. Троцького і організувати обговорення цього та інших документів, які розкривають фальшивість, облудність, підступність і підлість російської держави по відношенню до України та інших держав. Відповідно, вчитель повинен спонукати учнів провести паралелі з агресією Росії проти України на сучасному етапі.

Вивчаючи тему про утворення Радянського Союзу, учитель повинен підвести учнів до розуміння справжньої мети Росії в організації об'єднавчого руху радянських держав, як реалізації ідеї відродження імперії. По цій темі також можна організувати конференцію або організувати проектну діяльність учнів, написання ними рефератів, повідомлень, створення презентацій тощо.

Учитель повинен вчити учнів розрізняти риси тоталітарного режиму РСФРР–СРСР як у внутрішній, так і зовнішній політиці.

Основна робота з формування поняття «руської мір» відбувається на уроках зі всесвітньої історії в 11 класі: «Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.», «Агресія Росії проти України та її вплив на міжнародні відносини», «Модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне, інформаційне) суспільства: тяглість та зміни».

Учителі історії повинні підготувати не лише потрібний матеріал щодо роботи з новими термінами і поняттями, але й продумати, які методи, прийоми і форми використовувати на відповідних уроках.

Якщо перебіг воєнних дій на території України можна детально розглянути в курсі історії України, то складання ідеології рашизму і концепції «русского міра» варто вивчити в курсі всесвітньої історії. Є декілька варіантів організації навчального процесу. Насамперед, урок «Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.» провести у вигляді уроку-конференції, включивши у перелік питань для розгляду історію сповзання РФ до стану держави-терориста. Можна провести практичне заняття, як це пропонує Програма, на тему «Рашизм проти системи міжнародної безпеки і сучасний світоустрій».

Учитель може дати випереджувальне завдання знайти в Інтернеті матеріали про зовнішньополітичну діяльність Росії, тлумачення термінів «рашизм», «руській мір», «геополітика», «міжнародний тероризм» тощо, скласти словничок і представити його у вигляді презентації під час розгляду питання про зовнішню політику РФ.

Також учитель може знайти в Інтернеті необхідні матеріали, розробити питання з посиланням на відповідні сайти і провести урок у вигляді веб-

квесту «Ідеологічні основи агресивної зовнішньої політики Російської Федерації», а матеріал уроку «Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.» дати на самостійне вивчення.

Учитель може повести урок-лекцію і конспективно розкрити проблему, а учні тим часом повинні зробити відповідні записи. Цей конспект повинен містити визначення поняття «руській мір», його ознаки, короткі записи про історію складання ідеї «збирання земель», особливості його складання в період правління В. Путіна, роль патріарха РПЦ Кіріла Гундяєва в обґрунтуванні концепції «русского міра».

У ході опрацювання матеріалів про це та інші поняття учні повинні знати наступне. Безпосередньою передумовою формування концепції «русского міра» вважають розпад СРСР. За досить короткий термін Росія із «світового лідера» перейшла в статус «регіональної сили». Виникла необхідність заповнити смисловий вакуум, що виник у внутрішній і особливо зовнішній політиці.

Після приходу до влади В. Путіна, конкурували і взаємно доповнювали себе дві політичні ідеї: *геополітична ідея Євразії*, яка полягає у політичному та ідеологічному об'єднанні країн Європи і Азії і *культурологічна ідея «русского міра»* – цивілізаційного, соціокультурного та наднаціонального простору, що охоплює майже кожного двадцятого мешканця планети, які володіють духовними та ментальними ознаками російськості і небайдужі до долі та місця Росії в світі (Возняк, 2022).

Починаючи з початку 2000-х рр. російські ідеологи почали визначати базові цінності, на основі яких слід проводити зовнішню політику. Вони прийшли до висновку, що слід опиратися на російську діаспору, і в першу чергу у колишніх радянських республіках, де вони проживають компактно.

Надання ідеї «русского міра» так званого «сакрального» звучання відбулося з обранням Патріархом Російської православної церкви Кіріла Гундяєва, який окреслив базові елементи «русского міра» і його «опору»: православ'я, російську мову, культуру та спільну історичну пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток.

З весни 2014 р. фактично розпочалася неоголошена гібридна російсько-українська війна. Концепція «русского міра» стала важливою складовою рашизму. Практично її дію передбачалося поширювати скрізь, де розмовляють російською мовою. В. Путін і патріарх Кірілл використовують ідеологію «русского міра» як головне виправдання військового вторгнення.

Це так зване «вчення» стверджує, що існує наднаціональний російський простір (цивілізація),

іменована «Святою Руссю», яка включає Росію, Україну й Білорусь, а також етнічних росіян і російськомовних громадян світу. Цей «руський мір» має політичний центр у Москві, спільний духовний центр у Києві – «матері усїєї Русі», спільну російську мову, спільну церкву – Російську православну церкву, єдиного Московського патріарха, який співпрацює зі спільним президентом/національним лідером В. Путіним (Декларація, 2022).

Під час вивчення теми по російсько-українську війну учитель теж повинен звернути увагу учнів на ідеологічне підґрунтя політики РФ.

Разом з тим розтягнуте у часі вивчення поняття «руський мір» має певні недоліки, оскільки не сприяє чіткому його засвоєнню у 7–10 класах із-за епізодичного згадування по ньому. Тому більш доцільним було б використати можливості допрофільної підготовки у 8–9 класах і організувати курси за вибором за такими темами:

1. Зовнішня політика Московії–Російської імперії–СРСР–Російської Федерації.
2. Московсько-російські історичні діячі.
  - а) князі-«збирачі земель»;
  - б) ідеологи «руського міра»;
  - в) ідеологи рашизму.
3. Українсько-російські відносини у ХХ ст.
4. Українсько-російські відносини 1992–2023 рр.

Ці та інші подібні теми можуть бути використані і у профільній школі як курси за вибором.

Висновки. Таким чином, концепція «руський мір» – російська неоімперська геополітична доктрина епохи панування путінізму. Є ідейним підґрунтям для історичного реваншу – воєнної агресії з ціллю реставрації Росії у кордонах СРСР до 1991 року та повернення у «зону впливу» країн-колоній та сателітів у Європі, Закавказзі та Середній Азії. Вона почала створюватися у ХVІ ст., отримала остаточне завершення на початку ХХІ ст. з приходом до влади президента В. Путіна і стала духовним фундаментом рашизму та складовою зовнішньополітичної діяльності РФ. Ідеологія «руського міра» слугує головним виправданням військового вторгнення в Україну.

«Русський мір» є наскрізним поняттям і підлягає вивченню у курсі всесвітньої історії впродовж 7–11 класів. Використовуючи різноманітні методи, прийоми, новітні засоби навчання, а також педагогічні технології, вчителі історії послідовно, систематично і цілеспрямовано повинні формувати це та інші поняття, рекомендовані МОН України.

Наведений у статті матеріал, не вичерпує проблеми дослідження. Перспективним є з'ясування особливостей методики вивчення цього поняття на уроках історії України та в позакласній роботі вчителя історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бураков Ю. В. Ідеологічна підготовка Російською Федерацією агресії проти України. *Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива* : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. (1–2 груд. 2016 р.). Київ, 2016. С. 125–126. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbirnik-ukr-visko-suchasnist.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).
2. Возняк Т. Геополітична диспозиція Росії Путіна. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznyak/61f28de0b6b09/>.
3. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підруч. для 7 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 144 с.
4. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 144 с.
5. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія: підруч. для 9 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2022. 234 с.
6. Гула Р. В., Передерій І. Г. Російський фашизм: ідеологічні основи, історія, становлення та сучасні модифікації. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130371/12-Hula.pdf?sequence=1>.
7. Гуржи В. «Русський мір» як ідеологія і глобальний проєкт. Ризики для України. Частина 1 (скорочена версія). URL: <https://uisgda.com/ua/russkij-mir-yak-ideologiya-i-globalnij-proekt.-riziki-dlya-ukraini.-chastina-1-skorochena-versiya.html>.
8. Декларація православних богословів світу про «руський мір». 16 березня 2022. URL: https://risu.ua/deklaraciya-pravoslavnih-bogosloviv-svitu-pro-russkij-mir_n127230.
9. Десятов. Д. Л. Структурно-системний підхід у роботі з історичними термінами та поняттями. *Історія та правознавство*. 2005. № 32. С. 8–10.
10. Кафтан А. Почему рашизм обречен на забвение. *Власть денег*. 2015. № 5/430. 9 мая.
11. Методичні рекомендації щодо викладання історії, правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-ykladannya-istoriyi-osnov-pravoznavstva-gromadyanskoyi-osvity-ta-kursiv-duhovno-moralnogo-spryamuvannya-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi/>.
12. Огризко В. Дещо про «рашизм» URL: http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=124302&lang=ukr
13. Пометун О., Пилипчатіна Л., Сущенко І., Баранова І. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2010. 216 с.

14. Російський світ. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82.

15. Терно С. Ознайомлення учнів із системою понять історичних курсів (класифікація та шляхи формування понять). *Історія в школах України*. 2004. № 3. С. 24–25.

16. Фігурний Ю. С. «Русский мир» – неоімперська геополітична ідеологічна доктрина та важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Київ: «МП Леся», 2018. С. 137–162.

17. Чекурн С. «Русский мир» в житті Церкви. URL: https://risu.ua/russkij-mir-v-zhitti-cerkvi_n127862.

REFERENCES

1. Burakov Yu. V. (2016). Ideolohichna pidhotovka Rosiiskoiu Federatsieiu ahresii proty Ukrainy. Vidrodzhennia Ukrainskoho viiska: suchasnist ta istorychna retrospektyva [Ideological preparation of aggression against Ukraine by the Russian Federation]: *zb. materialiv Mizhnar. nauk. konf.* Kyiv, 125-126. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbirnik-ukr-visko-suchasnist.pdf>. (data zvernennia: 25.05.2023) [in Ukrainian].

2. Vozniak T. Neopolitychna dyspozytsiia Rosii Putina [Geopolitical disposition of Putin's Russia]. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznyak/61f28de0b6b09/> [in Ukrainian].

3. Hisem O. V., Martyniuk O. O. (2020). Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 7 kl. zakl. zahal. sered. osvity [World History: textbook for form 7 of the institutions of secondary education]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 144 [in Ukrainian].

4. . Hisem O. V., Martyniuk O. O. (2021). Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 8 kl. zakl. zahal. sered. osvity [World History: textbook for form 8 of the institutions of secondary education]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 144. [in Ukrainian].

5. Hisem O. V., Martyniuk O. O. (2022). Vsesvitnia istoriia: pidruch. dlia 9 kl. zakl. zahal. sered. osvity [World History: textbook for form 9 of the institutions of secondary education]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 234 [in Ukrainian].

6. Hula R. V., Perederii I. H. Rosiiskyi fashyzm: ideolohichni osnovy, istoriia, stanovlennia ta suchasni modyfikatsii [Russian fascism: ideological foundations, history, development and modern modifications]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130371/12-Hula.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

7. Hurzhy V. «Russkii mir» yak ideolohiia i hlobalnyi proekt. Ryzyky dlia Ukrainy [“Russkiy Mir” (“Russian World”) as an ideology and a global project. Risks for Ukraine. Part 1 (shortened version)]. *Chastyna 1 (skorochena versiiia)* URL: <https://uisgda.com.ua/russkij-mir-yak-ideologiya-i-globalnij-proekt.-rizyki-dlya-ukraini.-chastina-1-skorochena-versiya.html> [in Ukrainian].

8. Deklaratsiia pravoslavnykh bohosloviv svitu pro «russkii mir» [Declaration of the Orthodox theologians of the world about “Russkiy Mir” (“Russian World”)]. 16 bereznia 2022. URL: https://risu.ua/deklaraciya-pravoslavnykh-bogosloviv-svitu-pro-russkij-mir_n127230 [in Ukrainian].

9. . Desiatov. D.L. (2005). Strukturno-systemnyi pidkhid u roboti z istorychnymy terminamy ta poniattiamy [Structural and systematic approach in working with historical terms and concepts]. *Istoriia ta pravoznavstvo – History and jurisprudence*. 32, 8-10 [in Ukrainian].

10. Kaftan A. (2015). Pochemu rashyzm obrechen na zabvenye [Why racism is doomed to oblivion]. *Vlast denezh – Money power*. 5/430. 9 maia. [in Russian].

11. Metodichni rekomendatsii shchodo vykladannia istorii, pravoznavstva, hromadianskoi osvity ta kursiv dukhovno-moralnoho spriamuvannia u 2022/2023 navchalnomu rotsi [Methodological recommendations for teaching History, Law Science, Civic Education, and courses of spiritual and moral orientation in the 2022/2023 academic year]. URL: <https://www.schoolife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-ykladannya-istoriyi-osnov-pravoznavstva-gromadyanskoyi-osvity-ta-kursiv-duhovno-moralnogo-spriamuvannya-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi/> [in Ukrainian].

12. Ohryzko V. Deshcho pro «rashyzm» [Something about “racism”]. URL: http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=124302&lang=ukr [in Ukrainian].

13. Pometun O., Pylypchatina L., Sushchenko I., Baranova I. (2010). Osnovy krytychnoho myslennia: navchalnyi posibnyk dlia uchniv starshykh klasiv zahalnoosvitnoi shkoly [Fundamentals of critical thinking: a training manual for pupils of high school]. Ternopil : Navchalna knyha Bohdan, 216 s. [in Ukrainian].

14. Rosiiskyi svit [Russian world.]. Stattia u Vikipedii. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82 [in Ukrainian].

15. Terno S. (2004). Oznaiomlennia uchniv iz systemoiu poniat istorychnykh kursiv (klyasyfikatsiia ta shliakhy formuvannia poniat) [Introduction of students to the system of concepts of historical courses (classification and ways of concepts forming)]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*. 3, 24–25 [in Ukrainian].

16. Fihurnyi Yu. S. (2018). “Russkiy myr” – neoimperska heopolitychna ideolohichna doktryna ta vazhlyvyi chynnyk ahresii Rosiiskoi Federatsii suproti Ukrainy y ukraintyv. Rosiiska ahresiia proty Ukrainy: pravda i vyhadky, prychny i naslidky [“Russkiy Mir” (“Russian World”) is a neo-imperial geopolitical ideological doctrine and an important factor in the aggression of the Russian Federation against Ukraine and Ukrainians. Russian aggression against Ukraine: truth and fiction, causes and consequences]. / P. P. Hai-Nyzhnyk (kerivnyk proektu, uporiad. i nauk. red.); avt. kol.: P. P. Hai-Nyzhnyk, I. I. Krasnodemska, Yu. S. Fihurnyi, O. A. Chyrkov, L. V. Chuprii. Kyiv: “MP Lesia”, 137–162 [in Ukrainian].

17. Chekun S. «Russkii mir» v zhytti Tserkvy [“Russkiy Mir” (“Russian World”) in the life of the Church]. URL: https://risu.ua/russkij-mir-v-zhitti-cerkvi_n127862 [in Ukrainian].

Вікторія ГРИГОРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-9864-8838

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри початкової освіти

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) v.ye.hryhorenko@npu.edu.ua

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлено підходи до інтеграції як освітнього феномену в сучасному вітчизняному та зарубіжному досвіді (мультидисциплінарний, міждисциплінарний (інтердисциплінарний), трансдисциплінарний), характерні особливості інтеграції, виокремлені Т. Засекіною та іншими дослідниками: тенденції інтегрування, галузева інтеграція, способи, рівні та форми інтегрування. Особливу дослідницьку увагу звернено на форми (предметно-образна, понятійна, світоглядна, діяльнісна), рівні (нульовий, мінімальний, середній та глибокий) та приклади когерентного способу інтеграції (одногалузева, рівноосильна / нерівноосильна; міжгалузева, рівноосильна / нерівноосильна). З огляду на ці показники, охарактеризовано інтегрований курс «Я досліджую світ» у початковій школі як такий, що, втілюючись у підручниках різних авторських колективів, має міжгалузеву, нерівноосильну інтеграцію, де відображено інтеграцію змісту близьких освітніх галузей, але одна із галузей зберігає специфіку та певне домінування, а інші виступають як допоміжна основа, при цьому освоюється інтегративна сфера змісту в його системному сприйнятті й цілісності. Така ситуація створює підґрунтя для доповнення цього курсу матеріалом технологічної освітньої галузі, незалежно від того, за якою типовою освітньою програмою він створений, з метою забезпечення цілісності сприйняття здобувачами початкової освіти об'єкту вивчення.

Наведено тематику навчальних занять з прогресивного досвіду Т. Воронцової та ін. (<https://bit.ly/43uVoGi>), що є прикладом предметно-образної (розвиток цілісних уявлень про різні сфери об'єктивної дійсності – соціальної, природної, технічної) та діяльнісної (об'єднання різних видів діяльності – пізнавальної, трудової, економічної та інших у здійсненні педагогічного процесу) форм інтеграції природничої та технологічної ОГ у курсі «Я досліджую світ».

Висвітлено теми, що викликали найбільше зацікавлення у педагогічній спільноті та школярів, які реалізують змістові лінії технологічної ОГ: «Технічна творчість і техніка» (тема «Сонячна система» (макетування та конструювання динамічної моделі з картону, дизайн аплікаційною технікою); «Світ технологій» (тема «Глобус – модель Землі» (пап'є маше); «Скелет людини» (виготовлення рухомої моделі з паперу/ картону); «Побут» (теми: «Вторинне використання речей» (виготовлення торбинки з футболки), «Догляд за кімнатними рослинами», «Рослини. Вінегрет. Фруктовий салат»).

Ключові слова: технологічна освітня галузь, інтегрований курс «Я досліджую світ», форми інтеграції.

Viktoriiia HRYHORENKO,

orcid.org/0000-0002-9864-8838

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD),

Associate Professor at the Department of Primary Education

Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University

(Kyiv, Ukraine) v.ye.hryhorenko@npu.edu.ua

THE INTEGRATION POTENTIAL OF THE TECHNOLOGICAL EDUCATION FIELD IN THE PRIMARY SCHOOL COURSE “I EXPLORE THE WORLD”

The approaches to integration as an educational phenomenon in modern domestic and foreign experience (multidisciplinary, interdisciplinary (interdisciplinary), transdisciplinary) are highlighted in the article, the characteristic features of integration, highlighted by T. Zasekina and other researchers: integration trends, branch integration, methods, levels and forms of integration. Special research attention is paid to the forms (subjective, conceptual, worldview, activity), levels (zero, minimal, medium and deep) and examples of a coherent method of integration (one-branch, equal / unequal; inter-branch, equal / unequal).

In the view of these indicators, the integrated course “I explore the world” in elementary school is characterized as one that, embodying in the textbooks of various authors' collectives, it has an interdisciplinary, unequal integration, where the integration of the content of related educational fields is reflected, but one of the fields remains the specificity and a certain dominance, while others act as an auxiliary basis, while the integrative sphere of content is mastered in its

systemic perception and integrity. Such a situation creates the basis for supplementing this course with material from the technological educational field, regardless of what typical of educational program it was created for, in order to ensure the perception integrity of the study object by primary education students.

The subjects of the lessons on the progressive experience of T. Vorontsova and others are presented (<https://bit.ly/43uVoGi>), which is an example of subject-image (development of holistic ideas about various spheres of objective reality – social, natural, technical) and activity (combination of various types of activity – cognitive, labor, economic and other in the implementation of the pedagogical process) forms of natural and technological integration OF in the course "I explore the world".

The topics that aroused the greatest interest among the pedagogical community and schoolchildren who implement the content lines of the technological OF are highlighte. They are "Technical creativity and technology" (theme "Solar system" (layout and construction of a dynamic model from cardboard, design with application techniques); "World of technologies" (theme "Globe – model of the Earth" (papier mache); "Human skeleton" (making a moving model from paper/cardboard); "Lifetime" (themes: "Recycling" (making a bag from a T-shirt), "Care for plants", "Plants. Vinaigrette. Fruit salad").

Key words: *technological educational field, integrated course "I explore the world", forms of integration.*

Постановка проблеми. Теорія і практика стану організації початкової освіти в Україні увиразнюється тенденцією до посилення інтеграції на тлі освітніх втрат, з метою формування у молодших школярів цілісної картини світу та забезпечення реалізації завдань НУШ. Як доказ її важливості у формуванні особистості здобувача освіти, Державним стандартом початкової освіти передбачено організацію освітнього процесу «із застосуванням діяльнісного підходу на інтегрованій основі та з переважанням ігрових методів у першому циклі (1–2 класи) та на інтегровано-предметній основі у другому циклі (3–4 класи)» (Державний, 2018, с. 12). Відповідно, значущим є упровадження у зміст початкової освіти інтегрованих курсів «Я досліджую світ», «Мистецтво», «Дизайн і технології», які спрямовані на закладення підґрунтя для формування цілісного розуміння учнями довкілля, наукового світогляду, ключових компетентностей та наскрізних умінь.

Аналіз сучасного контенту за змістом уроків з інтегрованих курсів у початковій школі свідчить про наявність різних підходів до інтеграції змісту технологічної освітньої галузі з іншими галузями Державного стандарту в інтегрованому курсі «Я досліджую світ», створеного за Типовими програмами різних авторських колективів. До того ж, у зв'язку з різними форматами навчання (офлайн, змішаним, дистанційним) та безпековою ситуацією у кожному конкретно взятому регіоні, інтеграційний потенціал технологічної освітньої галузі помітно послаблений, що зумовлює потребу у перегляді змісту навчально-методичних ресурсів, виявленні нових інтеграційних можливостей освітніх галузей у початковій школі задля подолання освітніх розривів між здобувачами освіти, що перебувають у неоднакових умовах.

Тож, **метою статті** є окреслити характерні особливості інтеграції змісту освіти в сучасному вітчизняному та зарубіжному досвіді, способи

та форми інтеграції змісту в курсі «Я досліджую світ», наголосити на дидактичному потенціалі технологічної освітньої галузі з можливістю його реалізації при навчанні учнів за програмами та підручниками різних авторських колективів.

Виклад основного матеріалу. Для втілення вказаної мети зупинимось детальніше на структурних характеристиках інтеграції змісту освіти, способах та формах інтеграції в курсі «Я досліджую світ».

Чинні нормотворчі документи інтерпретують інтеграцію як провідний принцип модернізації змісту загальної середньої освіти. Зокрема, у концепції «Нова українська школа» зазначається, що навчальний матеріал можливо інтегрувати в змісті споріднених предметів або вводити до складу предметів у вигляді модулів. Державний стандарт початкової освіти (2018 р.) окреслює пріоритетним застосування під час освітнього процесу діяльнісного підходу на інтегрованій основі та з переважанням ігрових методів у першому циклі (1–2-й класи) та на інтегровано-предметній основі у другому циклі (3–4-й класи) (Державний, 2018). У Державних стандартах початкової (2018 р) та базової освіти (2020 р.) наголошується, що на підставі базового навчального плану розробляються типові навчальні плани в яких вказуються предмети (або інтегровані курси), що утворюються в результаті повної або часткової інтеграції різних освітніх галузей. Таким чином, розробники освітніх програм можуть інтегрувати в один предмет змістові питання із різних освітніх галузей. Прикладом цього є інтегровані курси у початковій школі, такі як «Мистецтво», «Дизайн і технології», «Я досліджую світ». Зокрема, в останньому зінтегрований в різних комбінаціях зміст природничої, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної освітніх галузей, якщо він створений за Типовою освітньою програмою, укладеною за редакцією О. Савченко (Типова 1,

2022). Якщо курс вивчається за Типовою освітньою програмою, створеною колективом авторів за редакцією Р. Шияна (Типова 2, 2022), до цих галузей ще додається невеликий обсяг матеріалу технологічної, інформатичної, математичної та мовно-літературної освітніх галузей. У цьому зв'язку, дослідниця Т. Засекіна констатує, що поняття «навчальний предмет» і «інтегрований курс» тим самим набули статусу рівнозначних одиниць змісту освіти, що зафіксовано на рівні Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) (Засекіна, 2020, с. 32).

Проблема інтегрування змісту освіти охоплює широке коло питань та актуальна для вітчизняних та зарубіжних науковців сучасної доби. Фундаментальними для дослідження є праці, де проаналізовано різні напрями інтегрованого навчання учнів: мультидисциплінарний, міждисциплінарний (інтердисциплінарний) та трансдисциплінарний (Т. Аугсбур, І. Большакова, Дж. Кляйн, Б. Ніколеску (В. Nicolescu), Т. Осборн); закладено методологічні засади внутрішньо та міжпредметної інтеграції (Н. Бібік, М. Вашуленко, Т. Пушкарьова, О. Савченко, В. Тименко та ін.); описано можливості інтеграції навчального змісту для підготовки здобувачів вищої і початкової освіти (І. Большакова, К. Гуз, М. Іванчук, В. Ільченко, М. Ковальчук, О. Матюшенко, В. Нічишина, О. Чекіна, Т. Яніцка-Панек та ін.); обґрунтовано теоретичні й методичні особливості підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення інтегрованого навчання (Т. Васиутіна, О. Кондратюк (Vasiutina, Kondratiuk, 2021), О. Коханко (Коханко, 2019) та ін.);

Вагоме значення для дослідження проблем інтеграції змісту в початковій та основній школі мають студії таких науковців, як Т. Байбара, О. Біда, Т. Воронцова, К. Гуз, Т. Засекіна, В. Ільченко та ін. Методично цінними є розвідки, де відрефлектовано еволюцію методики організації інтегрованих уроків з метою формування світогляду в здобувачів освіти (Н. Бібік, В. Кузьменко, Л. Мельничук, Н. Остапчук, Т. Павлова, Г. Сорокатиюк та ін.).

Науково значущими є результати досліджень М. Берулави, в яких він засвідчив існування різних підходів до класифікації структури інтеграції змісту освіти в науковій термінології. Зокрема автор «виокремлює таку терміносистему, пов'язану з інтеграцією: 1) тенденції (інтеграція знань, засобів навчання, узагальнених умінь і навичок, форм організації навчального процесу, загальнонавчальних, спеціальних знань, умінь і навичок); 2) галузева (внутрішньопредметна,

міжпредметна, позапредметна); види (бідисциплінарна, мультидисциплінарна); 3) типи (загальна, загальнонаукова, частково-наукова); 4) рівні (загальнотеоретичний, навчального предмета, навчальної інформації); 5) форми (повна – інтегровані курси, часткова – інтегровані уроки та блокова – інтегровані блоки)» (Засекіна, 2020, с. 32)

Посутнє значення мають ідеї зарубіжної дослідниці Й. Пуршової, яка доводить, що інтеграція передбачає знання загальних науково-дослідницьких завдань і цілей різних галузей, а також специфічної єдиної системи пізнавальних засобів, які потрібні для розв'язання проблем та досягнення мети. Науковиця розрізняє чотири основні рівні інтеграції наукового пізнання: інтрадисциплінарний, інтердисциплінарний, супрадисциплінарний, що можуть бути актуалізовані в межах природничих, технічних і суспільних наукових галузей, а також трансдисциплінарний рівень інтеграції – філософський (Puršova, 1984, с. 23).

О. Коханко зауважує, що у світовій практиці детально описано три напрями інтегрованого навчання учнів: мультидисциплінарний, міждисциплінарний (інтердисциплінарний) і трансдисциплінарний. З-поміж них найбільш звичним для педагога є мультидисциплінарний підхід, за якого вчитель може проводити інтегровані уроки чи дні, викладати інтегровані навчальні курси, не «ламаючи» традиційний розклад уроків. У цьому зв'язку, І. Большакова пропонує способи мультидисциплінарної інтеграції: інтеграція навчальних предметів у межах освітніх галузей, інтеграція-ф'южин (злиття), організація навчання в навчальних осередках, інтеграція паралельних дисциплін та інтеграція навчання за тематичними циклами (Коханко, 2019, с. 95).

Цінним для дослідження є позиція Ю. Тюнікова, який виокремлює такі *форми інтеграції*: предметно-образна, понятійна, світоглядна, діяльнісна. Предметно-образна форма інтеграції пов'язується з розвитком цілісних уявлень про різні сфери об'єктивної дійсності – соціальної, природної, технічної. Понятійна форма стосується всіх галузей функціонування знання в педагогіці – науково-педагогічної, навчально-педагогічної, предметно-змістовної. Світоглядна форма інтеграції виражається в об'єднанні різних сукупностей наукових фактів, гіпотез, законів і теорій для розкриття єдиної наукової картини світу, для узагальнення досягнень світової культури. Діяльнісна форма інтегрування передбачає об'єднання різних видів діяльності – пізнавальної, трудової, економічної та інших у здійсненні педагогічного процесу (Засекіна, 2020, с. 37–38).

Приклади предметно-образної та діяльнісної форм інтеграції природничої та технологічної ОГ в курсі ЯДС (Т. Воронцова та ін. <https://bit.ly/43uVoGi>)

Змістова лінія технологічної ОГ (Типова 2) та головні ідеї	Напрями та види робіт	Теми уроків з ЯДС
<p>«Технічна творчість і техніка» (с. 29). Спрямована на залучення учнів до творчої діяльності у процесі конструювання та моделювання під час самостійної або колективної роботи з конструктором і не тільки.</p>	<p>Макетування об'ємних моделей, транспортних засобів, будинків, веж, роботів тощо. Художнє конструювання архітектурних форм; дизайн технічних форм. Види робіт: розмітка картону / паперу; різання, згинання картону / паперу. Конструювання об'ємних виробів з картону та паперу, обклеювання готових виробів із картону. Формування й закріплення понять: «розгортка», «макет», «модель», «модуль».</p>	<p>Всесвіт і Сонячна система (динамічна модель) (Н.Денис).</p> <p>Модель Сонячної системи (макетування та конструювання моделі з картону, дизайн аплікаційною технікою, виготовлення моделей планет з пластиліну) (А. Ковальова; Н. Чернега)</p>
<p>«Світ технологій» формувати в учнів здатність планувати власну діяльність у процесі вивчення конструкційних матеріалів – від розпізнавання їх на дотик до аргументованого добору для створення виробу, виконувати найпростіші способи їх обробки.</p>	<p>Провідними операціями будуть: різання ножицями (прямою та кривою лініями), склеювання частин / наклеювання елементів / обклеювання підготовленої форми, аплікаційною технікою. Робота з шаблонами; зв'язування стрічок тощо / з'єднування паперових / картонних деталей за допомогою ниток та гудзиків або дротяних скобок. Поняття – «макет» Конструювання об'ємних виробів з картону та паперу. Види робіт: різання, вирізування, аплікаційна техніка. Поняття «модель». Конструювання об'ємних виробів з пластику та пластиліну. Види робіт: ліплення об'ємних форм</p>	<p>Глобус – модель Землі (пап'є маше) (В. Ткаченко)</p> <p>Скелет людини (виготовлення рухомої моделі з паперу / картону) (Т. Воронцова https://bit.ly/43p2oVc)</p> <p>Кругообіг води у природі (об'ємна аплікація) (М. Компанієць)</p> <p>Будова Землі. Виверження вулкана (вироби з пластику та пластиліну) (О. Жигайло)</p>

Продовження таблиці 1

<p>«Побут» формувати практичні навички організації власної життєдіяльності, розв'язувати практичні завдання у власному побуті, планувати та реалізовувати найпростіші трудові дії</p>	<p>Ремонт іграшок, книжок, догляд за рослинами, домашніми тваринами; приготування страв за рецептами; догляд за одягом та взуттям.</p>	<p>З чого виготовляють тканини. Вторинне використання речей (виготовлення торбинки з футболки). Догляд за кімнатними рослинами. Рослини. Вінегрет. Фруктовий салат (Т. Яремчук)</p>
---	--	---

Враховуючи думку Ю. Тюннікова, Т. Засекіна виокремлює чотири *рівні інтеграції*, в основі яких лежать дидактичні завдання, що стоять перед освітнім процесом: *нульовий* (коли при всіх зусиллях дослідника і нібито дотриманих умов інтеграції, вона не здійснюється); *мінімальний* (в основу процесу покладені традиційні міжпредметні зв'язки); *середній* (якому властиві значне взаємопроникнення різнохарактерного змісту, але відсутність принципово нового змісту); *глибокий* (за якого відбувається взаємне зливання різнохарактерного змісту значного обсягу і створення нового змісту) (Засекіна, 2020, с. 40).

Щодо курсу «Я досліджую світ» та дидактичного потенціалу технологічної освітньої галузі для реалізації ідей інтеграції, то тут вартими дослідницької уваги є результати дослідження Т. Засекіної, щодо способів інтеграції саме у шкільній природничій освіті. Науковиця зауважує, що «найпоширенішим *способом* інтеграції є когерентна інтеграція, що визначається як узгоджена взаємодія підсистем у процесі створення впорядкованої стійкої структури нової системи» (Засекіна, 2020, с. 36-37). Прикладами такого способу інтеграції є: *одногоалузева, рівноосильна* – коли інтегрований курс складається зі змісту предметів, що входять в одну і ту саму освітню галузь, при цьому жоден із предметів не домінує над змістом іншого; *одногоалузева, нерівноосильна* – коли інтегрований курс складається зі змісту предметів, що входять в одну і ту саму освітню галузь, але на основі переважно якоїсь однієї предметної галузі; *міжгалузева, рівноосильна* – коли інтегративний курс ґрунтується на тому, що він конструюється зі змісту предметів, що входять в різні, але близькі освітні галузі, і які виступають на рівних; *міжгалузева, нерівноосильна* – коли інтегрований курс відображає інтеграцію змісту близьких предметів освітніх галузей, але один із предметів збе-

рігає специфіку, а інші виступають як допоміжна основа, при цьому загалом освоюється інтегративна сфера змісту в його системному сприйнятті й цілісності» (Засекіна, 2020, с. 36–37).

На підставі таких міркувань Т. Засекіної та інших дослідників можемо констатувати, що курс «Я досліджую світ» є прикладом міжгалузевої, нерівноосильної інтеграції – коли він відображає інтеграцію змісту близьких освітніх галузей (природнича, здоров'язбережувальна, громадянська та історична тощо), де одна із галузей зберігає специфіку, а інші виступають як допоміжна основа (технологічна, мовно-літературна, математична). Саме тому, створюється унікальна можливість для посиленого доповнення цього курсу матеріалом технологічної освітньої галузі, незалежно від того, за якою типовою освітньою програмою він створений.

Розглянемо прогресивну практику глибокого рівня міжгалузевої, нерівноосильної інтеграції на прикладі курсу «Я досліджую світ» (Т. Воронцова та ін.) (табл. 1).

Аналіз освітнього контенту у соцмережі (<https://bit.ly/43uVoGi>) засвідчив повну підтримку ідей авторів учителями та учнями щодо інтегрування змісту курсу з технологічною освітньою галуззю в умовах офлайн- та онлайн-навчання.

Висновки. Таким чином, аналіз програми курсу «Я досліджую світ», авторських підручників, свідчить, що у ньому загалом відсутній вузькоспеціалізований фактологічний зміст освітніх галузей, що інтегруються. У цьому випадку інтеграція є глибокою за своїм рівнем (відбувається взаємне зливання різнохарактерного змісту значного обсягу і створення нового змісту), міжгалузевою та нерівноосильною (відображає інтеграцію змісту близьких предметів освітніх галузей, але один із предметів зберігає специфіку, а інші виступають як допоміжна основа), має предметно-образну та діяльнісну форми (пов'язується

з розвитком цілісних уявлень про різні сфери об'єктивної дійсності; об'єднання різних видів діяльності – пізнавальної, трудової, економічної та інших у здійсненні педагогічного процесу).

Цінні ідеї дидактичного інтеграційного потенціалу технологічної освітньої галузі в курсі «Я досліджую світ», створеного за Типовою освіт-

ньою програмою за реакцією Р. Шияна та підручником (авт. Т. Воронцова та ін.), довели свою дієвість на практиці, незалежно від формату навчання, і рекомендовані до впровадження учителями незалежно, за якою програмою та авторськими колективами підручників здійснюється його вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт початкової освіти. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>
2. Засекіна Т.М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика : монографія. Київ: Педагогічна думка, 2020. 400 с. URL: <https://bit.ly/3l3hf8q>
3. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://bit.ly/3qgIMnQ>
4. Коханко О. Г. Історичні аспекти розвитку інтегрованого підходу в освіті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання*. Випуск 30: збірник наукових праць / за науковою ред. Академіка В. І. Бондаря. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 94 – 104. URL: <https://bit.ly/43cte3f>
5. Типова освітня програма (1), розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1–2 клас. 2022. URL: <https://bit.ly/3wdaspq>
6. Типова освітня програма (2), розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1–2 клас. 2022. URL: <https://bit.ly/45D7UFM>
7. Vasiutina T.M., Kondratiuk O.M. Роль інтегрованих занять у процесі навчання майбутніх учителів початкових класів у ЗВО та особливості їх проведення. The role of integrated classes in the process of teaching future primary school teachers in the institution of higher education and features of their conduct. “Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors”: Collective monograph. Vol. 1. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2021. 362 p. (P. 141 – 159.). URL: <https://bit.ly/3PnIpyK> DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-084-1-8>
8. Puršova, J. Formy integrace vědy. *Geologické vědy ve structure věd přírodních a společenských*. Brno, 1984. P. 23.

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. 2018. [State standard of primary education]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> [in Ukrainian].
2. Zasiiekina T.M. Intehratsiia v shkilnii pryrodnychii osviti: teoriia i praktyka : monohrafiia. [Integration in school science education: theory and practice: monograph.] Kyiv: Pedagogical thought, 2020. 400 p. URL: <https://bit.ly/3l3hf8q> [in Ukrainian].
3. Kontseptsiia “Nova ukrainska shkola”. [The “New Ukrainian School” concept]. URL: <https://bit.ly/3qgIMnQ> [in Ukrainian].
4. Kokhanko O. H. Istorychni aspekty rozvytku intehrovanoho pidkhdou v osviti. [Historical aspects of the development of an integrated approach in education Scientific journal of the National Pedagogical Drahomannov University. Series 17. Theory and practice of teaching and education. Issue 30: collection of scientific papers / by the scientific editor academician V. Bondarya. Kyiv: Publishing House of National Pedagogical Drahomannov University, 2019. P. 94–104. URL: <https://bit.ly/43cte3f> [in Ukrainian].
5. Typova osvitiia prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Savchenko O. Ya. 1 – 2 klas. [A typical educational program developed under the leadership of Savchenko O. Ya. 1st – 2nd grade]. URL: <https://bit.ly/3wdaspq> [in Ukrainian].
6. Typova osvitiia prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Shiyana R. B. 1–2 klas. [A typical educational program developed under the leadership of Shiyana R. B. 1st – 2nd grade]. URL: <https://bit.ly/45D7UFM> [in Ukrainian].
7. Vasiutina T.M., Kondratiuk O.M. Rol intehrovanykh zaniat u protsesi navchannia maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u ZVO ta osoblyvosti yikh provedennia. [The role of integrated classes in the process of teaching future primary school teachers in the institution of higher education and features of their conduct]. Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors: Collective monograph. Vol. 1. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2021. 362 p. (P. 141–159.). URL: <https://bit.ly/3PnIpyK> DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-084-1-8> [in Ukrainian].
8. Puršova, J. Formy integrace vědy. [Forms of science integration] *Geologické vědy ve structure věd přírodních a společenských*. Brno, 1984. P. 23. [in Czech]

Elmira HUSEYNOVA,
orcid.org/0000-0003-0775-9151
Doctor of Philosophy,
Project coordinator
IDP Committee
(Baku, Azerbaijan) sedoniya@gmail.com

ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODS IN AZERBAIJAN

Due to globalization, the integration of countries and people is going faster than ever. In such a situation, the teaching of foreign languages, especially English, which has become an international language, has become important in all countries. Every state in the world focuses on English language teaching in their educational institutions.

It is the same for Azerbaijan. Azerbaijan, a former Soviet country, is trying to move away from the educational ideologies of the Soviet era and choose a new education model and path. Simply, it isn't an easy task to replace the outdated approaches with the new and progressive ones because people always react changes and innovations. It is one of the most challenging tasks to alternate the acquired teaching habits with new ones. For that reason, a few traditional approaches are still dominant such as Grammar-translation method which is still used commonly by some teachers both at schools and universities, however, new methods and approaches are also included in the repertoire of teachers due to competitive environment. The main question arising here is "Which new methods?" as we know a number of new methodologies appear every passing day. In this case, what is the choice of teachers about new methodologies?

In our article, we tried to find out advanced and innovative teaching methodologies that are preferred by the Azerbaijani teachers and the extent of their application based on the online survey we designed and conducted among 50 university and school teachers from different regions of Azerbaijan and the review of the articles published in the three main journals of Azerbaijan between 2020–2022. We have compared the findings which are quite interesting because the survey and article review results contradicted each other to a great extent. According to the article review results, research interest in modern and innovative approaches is pretty low compared with the practically application of them in teaching process.

Key words: English, innovative methodologies, grammar-translation method, survey, primary method, teachers.

Ельміра ГУСЕЙНОВА,
orcid.org/0000-0003-0775-9151
доктор філософії,
координатор проекту
Комітету ВПО
(Баку, Азербайджан) sedoniya@gmail.com

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

Завдяки глобалізації інтеграція країн і людей відбувається швидше, ніж будь-коли. У такій ситуації в усіх країнах важливого значення набуло викладання іноземних мов, особливо англійської, яка стала міжнародною. Кожна держава світу робить акцент на викладанні англійської мови у своїх навчальних закладах.

Те саме стосується Азербайджану. Азербайджан, колишня радянська країна, намагається відійти від освітніх ідеологій радянської епохи та обрати нову освітню модель і шлях. Просто замінити застарілі підходи на нові прогресивні – нелегка справа, тому що люди завжди реагують на зміни та інновації. Чергувати набуті педагогічні звички новими є одним із найскладніших завдань. З цієї причини кілька традиційних підходів все ще домінують, наприклад метод граматичного перекладу, який все ще широко використовується деякими вчителями як у школ, так і в університетах, однак нові методи та підходи також включені до репертуара вчителів через конкурентне середовище. Головне питання, яке тут виникає, це «Які нові методи?» як ми знаємо, щодня з'являється ряд нових методологій. Який у цьому випадку вибір вчителів щодо нових методик?

У нашій статті ми спробували з'ясувати передові та інноваційні методики навчання, яким віддають перевагу азербайджанські вчителі, і ступінь їх застосування на основі розробленого та проведеного нами онлайн-опитування серед 50 викладачів університетів і шкіл з різних регіонів Азербайджану та огляду статей, опублікованих у трьох основних журналах Азербайджану в 2020–2022 роках. Ми порівняли результати, які є досить цікавими, оскільки результати опитування та огляду статей дуже суперечили один одному. За результатами огляду статті дослідницький інтерес до сучасних та інноваційних підходів є досить низьким порівняно з практичним застосуванням їх у навчальному процесі.

Ключові слова: англійська мова, інноваційні методики, граматико-перекладний метод, опитування, початковий метод, викладачі.

English language education was launched in 1925–1926 when Azerbaijan was a Soviet Republic. For that reason, in Azerbaijan, a former post-Soviet country, remnants of the educational ideology of that era are still observed. This is especially evident in foreign language teaching classes. For example, it is possible to observe the characteristics of the Grammar-Translation method, which was one of the main teaching methods of the Soviet era, in the lessons of many teachers at the moment. It can be said that a large number of teachers still see and use the translation of texts and sentences from the native language into target language or contrary as the main type of activity. Of course, the development of teaching methods and strategies has not been neglected and in the concern of the government. In this regard, many reforms are implemented by the Ministry of Education.

The Ministry of Education adopted the “Curriculum” as the main teaching method in schools and tried to convey its essence to teachers by conducting many trainings in this field. Even if it has been successfully applied by many teachers, there are a few teachers who do not want to give up the previous theories and methodologies.

In higher education institutions, the situation is somehow different. Teachers working at the university have complete autonomy in the choice of methods

and resources, which allows them to act more freely, to introduce innovations and to further increase the value and quality of courses. Here too, some teachers have participated in online or face-to-face training, professional development courses, etc, developed themselves through reading and research, and mastered new pedagogical methodologies, but teachers who use the elements of the old Grammar-Translation method is not small in number.

Problem statement: both new and old teaching approaches compete each other in the ESL classrooms but the main issue is to clarify that which new methods stand out in this competition as there are lots of new methodologies appeared so far.

Research methods: Primary quantitative method, and online survey.

Purpose of the article. We decided to study the new teaching methodologies and identify the level of their application by Azerbaijani teachers in the ESL classes.

Main material. First, we chose three high prestige journals published in Azerbaijan and reviewed the articles dedicated to any of innovative and modern teaching methodologies published between 2020–2022. The journals are the “Azerbaijan Journal of Educational Studies” published by the Ministry of Science and Education of the Azerbaijan Republic

Table 1

№	Title	Author	The methodology/ies indicated in the article	Copy
1.	Reading and writing in the development of critical thinking as an active learning technology.	Huseynoglu S.	Active learning method	Journal of Educational Studies. Vol. 700, Issue III, pp.33–42/2022
2.	The ways to develop critical thinking skills in English language teaching.	Suleymanova S.	Project-based learning	Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 699, Issue II, pp. 125–130 (2022)
3.	The role of world literature in the formation of students' planetary thinking	Asadov A.	Parallel teaching method	Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 697, Issue IV, pp. 111–119 (2021)
4.	Ensuring the effectiveness of distance learning in pedagogical education.	Suleymanova A.	<ul style="list-style-type: none"> • Problem-based learning • Project-based learning 	Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 694, Issue I, pp. 25–34 (2021)
5.	Modern Methods of Intercultural Competence Forming in English Language Teaching (ELT) In Tertiary Education	S.R.İmanova,	<ul style="list-style-type: none"> • Communicative method • Interactive method • Collaborativ method 	Transactions Of Pedagogical University, Issue 1 (2021)
6.	Stages And Characteristics of Lessons Conducted Using the Interactive Learning Method	Hüzürə Hacızadə	Interactive learning method	Scientific Works. 2020, № 1 (102), 83–87
7.	The Effect of Modern Teaching Methods on Student Personality Development	Sevinc Orucova	Active learning method	Scientific Works. 2021, № 1 (110), 103–106

(Baku); the “Transactions of Pedagogical University” Journal published by the Azerbaijan State Pedagogical University (Baku), and the journal of “Scientific Works” published by the Nakhchivan State University (Nakhchivan) (Table 1).

The list of the articles we found.

Article review findings. Using the primary quantitative method, we searched for the articles published between 2020–2022 in the journals mentioned above and as a result found only 7 articles. 4 of them have been published in the “Azerbaijan Journal of Educational Studies”, 1 in the “Transactions of Pedagogical University” and 2 in the “Scientific Works”.

PBL, Active learning and Interactive methods are the most investigated topics, and each has been studied by two authors. They are preceded by Parallel teaching method, Problem-based learning, Communicative method, Collaborative method that have been researched by one author. In total, the number of the articles are less than we expected.

Later, we investigated the most advanced and innovative teaching methods that are very cutting-edge, effective and common due to some articles published on the Internet. Having shortlisted them we chose 8 of them.

We designed survey questions based on our study results. We held an online survey in the Azerbaijani

language among male and female ESL instructors residing and working in the urban and rural schools and universities of Azerbaijan including the capital city.

In the online survey, 50 higher education and school teachers participated, and we have opinions of the 50 people from different regions and educational institutions of Azerbaijan.

According to our survey results, the application of some modern teaching methodologies and strategies are neglected under the influence of past ideologies and traditions, and their use can make a big difference to foreign language teaching lessons. We mention the results below and also briefly explain the methods and their essence for those who haven’t heard about them.

In the survey, we asked the year of teaching experiences, and consequently, most of the respondents have experiences of teaching between 1–5 and 6–10 years, a few of them are over than 16 years.

According to the results, 52% of teachers are working at schools, and 48% at universities (Fig. 1).

We have asked the name of the method they commonly use during teaching process and a large part of teachers have confused, and mentioned activity names, not methods. The most noted method is communicative by 14 teachers (12 university and 2 school teachers), and others are grammar-translation by 1 (a university teacher), direct method by

Fig. 1. Distribution of teachers. Blue-school, red – university

Fig. 2. The methods used by teachers

1 (a university teacher), CLIL by 1 (a university teacher), project-based learning by 2 (2 university teachers), reproductive learning by 3 (1 university and 2 school teachers), active learning by 2 (2 school teachers), game-based learning by 1 (a university teachers) (Fig. 2).

In the next question, we asked directly if they use the Communicative method or not. 82% (41 people) said “Yes”, 12% (6 people) “No”, and 6% (3 people) “I haven’t heard” (Fig. 3).

Another question was “Do you apply “Differentiated Instruction (DI)” in your ESL classes?” and 64% (32 respondents) said “Yes”, 26% (13 respondents) said “No”, and 10% (5 respondents) “I haven’t heard” (Fig. 4).

Differentiated Instruction. It means to tailor classes to meet each student’s needs in the classroom. In this method, teachers differentiate material, activities, products, etc. More flexible environment is created for all students in the group, by this way, they are able to learn at their pace and express the content they customize with alternative ways. Learning outcomes remain the same for all learners but how to get those outcomes is an option and autonomy given to student. This method speeds up the learning process and let all students get maximum benefit from classes.

The question “Do you apply “Kinesthetic Learning” in your ESL classes?” received 48% (24 respondents) “Yes”, 34% (17 respondents) “No”, and 18% (9 respondents) “I haven’t heard” (Fig. 5).

Fig. 3. The question about the use of the Communicative method

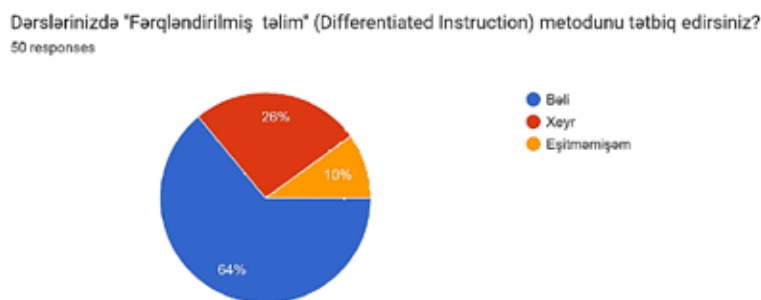

Fig. 4. Application of Differentiated Instruction

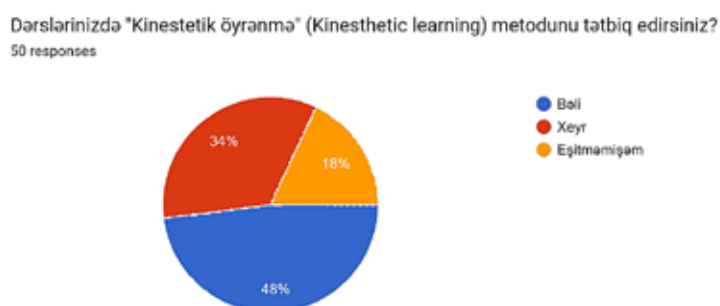
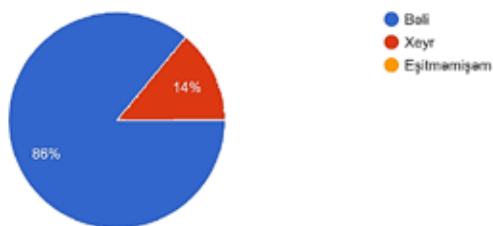

Fig. 5. Application of the Kinesthetic learning

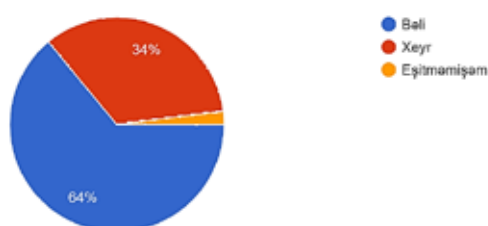

Dərslərinizdə "Oyuna əsaslanan öyrənmə" (Game-based learning) metodunu tətbiq edirsiniz?
50 responses

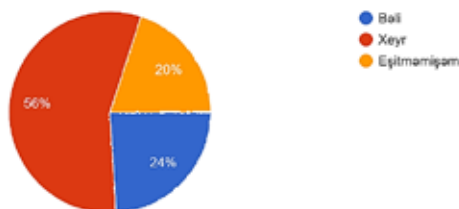
Fig. 6. Application of the Game-based Learning

Dərslərinizdə "Layihə əsaslı öyrənmə" (Project-based learning) metodunu tətbiq edirsiniz?
50 responses

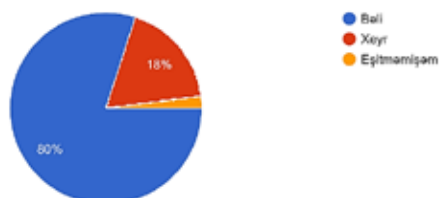
Fig. 7. Application of the PBL

Dərslərinizdə "Döndürülmüş sinif" (Flipped classrooms) metodunu tətbiq edirsiniz?
50 responses

Fig. 8. Application of the Flipped Classroom

Dərslərinizdə "Əməkdaşlıq" (Collaborative/Cooperative learning) metodunu tətbiq edirsiniz?
50 responses

Fig. 9. Application of the Collaborative/Cooperative learning

Kinesthetic Learning. It requires physical contact with material to learn it. In order to produce multisensory learning, teachers use auditory and visual materials. In the classes, learners make things such as posters, charts, group projects, etc. and prepare cards, per-

form physical movements, field trips, excursions, etc. By this way, students retain information in their long-term memory and effective especially for little ones.

"Do you apply "Game-based learning" in your ESL classes?". It was replied "Yes" by 86% of the

respondents (43 people) and “No” by 14% (7 people) (Fig. 6).

Game-based Learning. GBL is a strategy that combines games and learning environment to achieve self-practice and self-assessment. Teachers choose appropriate elements to apply real life situation. Gamification of classes enables high level of engagement of learners, and at the moment is one of the main trends in teaching foreign languages, especially in higher education institutions.

One of the elements of GBL is digital badging. When students complete their activities or studies, they earn badges and can easily display their level of knowledge to others. By this way, their accomplishments become open to everybody and can be verified by external stake holders.

In classrooms, to perform GBL is highly feasible and only thing needed by teachers is Internet access. A number of educational games and game-based activities have been designed, and they are ready resources for use on the Internet. Most of them are totally free. Alessi and Trollip (2000) categorize educational games as adventure and role-playing games, business games, board games, combat games, logic games and puzzles, and word games. These games can be a single player or multi-players. These kinds of activities are engaging and fun, also changes students’ approach to learning process and improves their problem-solving skills.

The next question we asked was “Do you apply “Project-based Learning” in your ESL classes?”. 64% teachers (32 respondents) said “Yes”, 34% (17 respondents) said “No”, and 2% (1 respondent) “I haven’t heard” (Fig. 7).

Project-based Learning. The Swiss psychologist, Jean Piaget’s statement “knowledge is a consequence of experience” is clearly depicting the importance of PBL because we live in the world of projects (Martinez 2014). The PBL is a kind of approach in which learners are engaged in gaining knowledge and improving skills by working on a project for a certain

amount of time. In this approach students investigate, and try to solve a problem or a question by using their critical thinking, communication and interaction skills and team work. In order to prepare students for future work life, teachers mostly choose projects based on real life situations.

The question “Do you apply “Flipped classroom” in your ESL classes?” has remarkable responds. 56% (28 people) of the teachers hasn’t applied it, 20% (10 people) hasn’t heard about it. Only 24% (12 people) of the teachers apply it (Fig. 8).

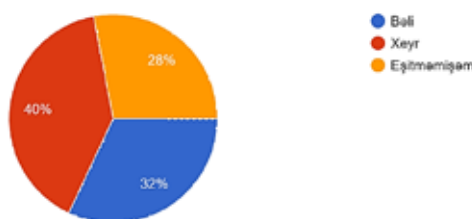
Flipped classroom. In this type of training, the course material is delivered to the students in advance to let them study at home. During the classes, teacher consolidate the new knowledge acquired by teachers by further expansion of the topic and practical application. This strategy, which supports the individual learning process, can be easily applied in lectures and practical classes.

In Azerbaijan, new material is presented in the course of the lesson, then its explanation is given, and at the end, knowledge on the subject is strengthened. If the students are familiar with the lecture or lesson material from the beginning, then the parts they do not understand or are difficult may be discussed in the class, and it might increase the effectiveness of the lesson.

Now let’s proceed with the question “Do you apply “Collaborative/Cooperative learning” in your ESL classes?”. 40 teachers that is 80% of the respondents replied as “Yes”, 9 teachers (18%) said “No”. 2% (1 respondent) hasn’t heard about this methodology (Fig. 9).

Collaborative/Cooperative learning. Collaborative and Cooperative learning are similar with a few distinctive properties. The core distinction is that collaborative learning that might happen in any situation when students work together. For instance, at home when helping each other about home assignment which can be online, too. However, cooperative learning happens when students work together in the same place, and in a small group.

Dərslərinizdə "UDL" (Universal Design for Learning) metodunu tətbiq edirsiniz?
50 responses

Fig. 10. Application of the UDL

Similarities. The both approaches enable active student participation and social interaction. Students bear responsibility for their own pace of learning, and the role of a teacher is facilitator during the teaching process. In both approaches students' cognitive and team building skills are developed. With group work learning process become more memorable, learners' self-confidence and social skills are strengthened. Students learn to understand and respect different perspectives of others.

We are moving to the next question "Do you apply "Universal Design for Learning" in your ESL classes?" 40% (20 teachers) of the teachers never apply UDL in their ESL classes. 32% (16 teachers) implements during teaching process, however, 28% (14 teachers) haven't heard about this approach (Fig. 10).

UDL. It is an approach that encompasses curriculum design and has 3 main components: representation, action and expression, engagement.

Representation. It is about what to teach students, in a nutshell the choice of material such as visual information, auditory information, etc. Students customize information in different ways, so the display of the new material should be versatile. For example, slide presentations, pdf, podcast, sound, colourful fonts, and highlights and others.

Action and Expression. It is about how to teach, and its essence is offering different types of activities that suit all students. Students should be allowed to demonstrate their knowledge with alternative modalities during the learning process. Some students are comfortable when they do written tasks but others in oral activities. Learners can be provided with options about physical action and expression.

Engagement. How to motivate or engage students into any kind of activity is a challenging issue for teachers because the goal of learning differs from students to students. UDL claims that it isn't possible to engage all students by utilizing an option that appeals all students and their area of interest. Thus, teachers should offer multiple options for all students.

The analysis of the survey findings.

Looking at the collected data from a predefined group of teachers to uncover insights about the application of advanced and innovative teaching methodologies, interesting view appears in front of us. Let's analyse the information we gathered together.

The good point of the survey is that there is a balance among the respondents, half university teachers and half school teachers/

When we ask teachers to name the methods they use in their lessons, we see that teachers have confused the notions of activity and method. Most of the responses mentioned here are classroom activities, not a method, and only Communicative and Pro-

ject-based learning are mentioned by a few teachers. Interestingly, none of the other methods mentioned in the survey are noted by the teachers except for two as we mentioned above.

We see that the communicative method is the most known and applied method among Azerbaijani teachers. High percentage (82%) of the teachers use it during the teaching process, and there are teachers that haven't heard about it. In total, 18% doesn't utilize it.

In the Differentiated Instruction, the situation isn't heart-warming because DI isn't applied by 36% of the teachers, though the imbalance of students' skills and knowledge is inevitable almost in all classrooms.

The Kinesthetic learning which can be very effective and interesting approach in teaching English to children isn't implemented by almost half of teachers, and what is more, there are teachers that haven't heard about it.

Unlike the Kinesthetic learning, the result about Game-based learning is hopeful. Most of teachers use game elements during teaching process but most likely not all of them mean technology-based digital activities because access to technology is limited in the classrooms. In Azerbaijani higher education institutions and schools, the number of the smart classrooms is limited, only a few classrooms with smart boards and projectors in each school and university. Thus, teachers take turns using it.

The result about PBL is astonishing because it is one of the key methods that is offered by numerous training programmes in Azerbaijan. Nevertheless, the number of teachers utilizing it is only 64%.

76% doesn't use the flipped classrooms and it is normal because FC is one of the approaches that most of teachers are unaware of it in Azerbaijan. In a traditional lectures or practical classes conducted in Azerbaijan the material is presented during that class not before it.

The percentage of the application of the Collaborative/Cooperative is surprising and the reason is that, there are strict rules about noise control in the classrooms in Azerbaijan. Consequently, group work is mostly ignored, and pair work is more preferable by teachers.

Final question is about UDL which is one of the latest methods developed in the USA, and new for most of countries and teachers. Normally, it isn't applied by 68% in total.

Comparison. The survey results show a wide range of methods are known and applied by teachers; however, the article review shows that most of updated methods are ignored and not researched enough. What is more, due to the survey result the most known and applied method is Communicative

method, but when comes to research project-based learning dominates.

Conclusion. Of course, taking into account the number of participants in the survey, it is impossible to get a completely accurate result. However, it is enough to form a certain opinion as the ratio of women-men, rural-urban, school-university is taken into account in the survey. However, in the next stages, it is possible to obtain more complete information by conducting a separate survey between women and men, rural and urban schools and universities, taking into account the results in a comparative manner. Again, the survey gives a common insight.

In the meantime, our article review covers only three journals and 2 years of interval. For more

accurate result it can be expanded as a follow-up of the research in future.

Based on the findings from both studies we can say see that most teachers prefer to apply new methodologies practically in their classes but they aren't interested in the research about them considering the number of the articles published in the three high ranking journals between 2020–2022. School teachers aren't required to publish scientific articles due to their job responsibilities but university teachers have to engage in research during their academic activities. For that reason, to some extent, the number of articles can be justified but it is obvious that the interest in the research on teaching methodologies is less compared with their application in the classrooms.

BIBLIOGRAPHY

1. Alessi, S. M., & Trollip, S. R. (2000). *Multimedia for learning: Methods and development*. Allyn & Bacon, Inc. <https://www.scirp.org/%28S%28lz5mqp453ed555rrgjt55%29%29/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1144898>
2. Əsədov, A., (2021). Şagirdlərin planetar təfəkkürünün formalaşmasında dünya ədəbiyyatının rolu. *Azərbaycan məktəbi*. № 4 (697), səh. 111–119.
3. Gerard, G., (2018) *Classroom Change in Developing Countries: From Progressive Cage to Formalistic Frame*. Routledge, 248 pages. ISBN 9780815355199. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781351130479/classroom-change-developing-countries-gerard-guthrie>
4. Hacıadə, H., (2020). İnteraktiv təlim metodu ilə keçirilən dərslərin mərhələləri və səciyyəvi xüsusiyyətləri. *Naxçıvan Dövlət Universiteti. Elmi Əsərlər*. № 1 (102), 83–87.
5. Hüseynoğlu, S., (2022). Tənqidi təfəkkürün inkişafında müəllim və yazı təlim texnologiyası kimi. *Azərbaycan məktəbi*. № 3(700), səh. 33–42.
6. İmanova, S.R. (2021). Modern Methods of Intercultural Competence Forming in English Language Teaching (ELT) In Tertiary Education. *Transactions of Pedagogical University. Series of humanitarian, social, pedagogical and psychological sciences – V. 69, № 1*, pp. 182–189.
7. Martinez, S., (2014, October 1). *The Maker Movement: Standing on the Shoulders of Giants to Own the Future*. Retrieved from <https://www.edutopia.org/blog/maker-movement-shoulders-of-giants-sylviamartinez>.
8. Orucova, S., (2021). Şagird şəxsiyyətinin inkişafına müasir təlim metodlarının təsiri. *Naxçıvan Dövlət Universiteti. Elmi Əsərlər*, № 1 (110), 103–106.
9. Şafiyeva, U., & Kennedy, S. (2010). English as a foreign language in Azerbaijan: English teaching in the post-Soviet era. *English Today*, 26(1), 9-14. doi:10.1017/S0266078409990629
10. Süleymanova, A., (2021). Pedaqoji təhsilin məsafədən təşkilində səmərəliliyin təmin edilməsi. *Azərbaycan məktəbi*. № 1 (694), səh. 25–34.
11. Süleymanova, S., (2022). İngilis dilinin tədrisində tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi yolları. *Azərbaycan məktəbi*. № 2(699), səh. 125–130.

REFERENCES

1. Alessi, S. M., & Trollip, S. R. (2000). *Multimedia for learning: Methods and development*. Allyn & Bacon, Inc <https://www.scirp.org/%28S%28lz5mqp453ed555rrgjt55%29%29/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1144898>
2. Asadov, A., (2021). The role of world literature in the formation of students' planetary thinking. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 697, Issue IV, pp. 111–119.
3. Gerard, G., (2018) *Classroom Change in Developing Countries: From Progressive Cage to Formalistic Frame*. Routledge, 248 pages. ISBN 9780815355199. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781351130479/classroom-change-developing-countries-gerard-guthrie>
4. Hacıadə, H., (2020). Stages and Characteristics of Lessons Conducted Using the Interactive Learning Method. *Nakhchivan State University/ Scientific Works*. № 1 (102), 83–87
5. Huseynoglu, S., (2022). Reading and writing in the development of critical thinking as an active learning technology. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 700, Issue III, pp. 33–42.
6. İmanova, S.R. (2021). Modern Methods of Intercultural Competence Forming in English Language Teaching (ELT) In Tertiary Education. *Transactions of Pedagogical University. Series of humanitarian, social, pedagogical and psychological sciences – V.69, № 1*, pp. 182–189.
7. Martinez, S., (2014, October 1). *The Maker Movement: Standing on the Shoulders of Giants to Own the Future*. Retrieved from <https://www.edutopia.org/blog/maker-movement-shoulders-of-giants-sylviamartinez>.

8. Orujova, S., (2021). The Effect of Modern Teaching Methods on Student Personality Development. Nakhchivan State University/ Scientific Works, № 1 (110), 103–106.

9. Shafiyeva, U., & Kennedy, S. (2010). English as a foreign language in Azerbaijan: English teaching in the post-Soviet era. *English Today*, 26(1), 9-14. doi:10.1017/S0266078409990629

10. Suleymanova, A., (2021). Ensuring the effectiveness of distance learning in pedagogical education. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 694, Issue I, pp. 25–34.

11. Suleymanova, S., (2022). The ways to develop critical thinking skills in English language teaching. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 699, Issue II, pp. 125–130.

УДК 378.12:81'243

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-40>**Ірина ДИМОВА,**

orcid.org/0000-0003-1687-2658

старший викладач кафедри англійської мови

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

(Миколаїв, Україна) irina.dymova.scientist@gmail.com

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ В РОБОТІ ВИКЛАДАЧА ЗВО ТА РОЗВИТОК ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті зроблено спробу визначити нові перспективи, які ляжуть в основу майбутньої парадигми вищої освіти. Однією з провідних світових тенденцій в освіті є дистанційне навчання. Воно займає велику нішу в структурі університетської освіти всього світу і буде продовжуватися та вдосконалюватися із розвитком інтернет-технологій та різних цивілізаційних проблем на кшталт пандемії COVID-19 та воєнних дій на території України.

Найголовніше завдання системи освіти в сучасному суспільстві – це забезпечення вільного і відкритого доступу до освіти всім, хто бажає з урахуванням здібностей, інтересів і потреб кожної людини. І це стосується не тільки дітей і молодих людей. Реалії сьогодення вимагають додатково навчатися або перенавчатися і набагато старшим людям. В Україні 27 червня 2002 року була прийнята Резолюція розвитку освіти протягом усього життя, яка є продовженням резолюції, прийнятої у Лісабоні (березень 2000 року), що об'єднує нас з європейською спільнотою та дає можливість більш продуктивної взаємодії в галузі освіти. Лісабонська Резолюція визнає провідну роль освіти як чинника економічної і соціальної політики й засобу підвищення конкурентоспроможності Європи у світовому масштабі, а також необхідність радикального перегляду і модернізації систем освіти.

Питання реформування освіти щоразу набуває все більшої актуальності, а теперішня пандемія стала сильним каталізатором цієї проблеми. В таких умовах світова спільнота шукає нові можливості для економічного розвитку та соціального життя. Освіта на всіх етапах, починаючи з дошкільної і до вищих навчальних закладів, сильно потерпає, адже важливо, щоб освітні процеси були без тривалих перерв, якісними та прогресивними. Дистанційне навчання є перспективою в розвитку освіти у випадках надзвичайних обставин, коли учні та студенти не можуть відвідувати навчальні заклади. Ця технологія реалізує принцип безперервної освіти і здатна задовольнити попит на знання, що постійно зростає в сучасному світі.

Ключові слова: безперервна освіта, технології навчання, дистанційна освіта, професійна мобільність, тьюторство.

Iryna DYMOVA,

orcid.org/0000-0003-1687-2658

senior Lecturer at the English Language Department

Petro Mohyla Black Sea National University

(Mykolaiv, Ukraine) irina.dymova.scientist@gmail.com

CURRENT CHALLENGES AND TRENDS IN THE WORK OF A UNIVERSITY TEACHER AND THE DEVELOPMENT OF HIS PROFESSIONAL COMPETENCE

The article attempts to identify new perspectives that will form the basis of the future paradigm of higher education. Distance learning is one of the leading global trends in education. It occupies a large niche in the structure of university education around the world and will continue and improve with the development of Internet technologies and various civilizational problems such as the COVID-19 pandemic and military operations on the territory of Ukraine.

The most important task of the education system in modern society is to ensure free and open access to education for everyone who wants it, taking into account the abilities, interests and needs of each person. And this applies not only to children and young people. Today's realities require additional training or retraining for much older people as well. In Ukraine, on June 27, 2002, the Resolution on the Development of Lifelong Education was adopted, which is a continuation of the resolution adopted in Lisbon (March 2000), which unites us with the European community and enables more productive interaction in the field of education. The Lisbon Resolution recognizes the leading role of education as a factor of economic and social policy and a means of increasing Europe's competitiveness on a global scale, as well as the need for radical revision and modernization of education systems.

The issue of education reform is becoming more and more urgent every time, and the current pandemic has become a strong catalyst for this problem. In such conditions, the world community is looking for new opportunities for economic development and social life. Education at all stages, starting from preschool to higher educational institutions, suffers

a lot, because it is important that educational processes are without long interruptions, high-quality and progressive. Distance learning is a perspective in the development of education in cases of extraordinary circumstances when pupils and students cannot attend educational institutions. This technology implements the principle of continuous education and is able to satisfy the demand for knowledge, which is constantly growing in the modern world.

Key words: *continuous education, learning technologies, distance education, professional mobility, tutoring.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Адаптація вітчизняної системи освіти до європейського освітнього простору почалася ще задовго до викликів сучасності. Процес входження української освіти в європейський освітній простір асоціюють з Болонським процесом, головною метою якого є консолідація зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення рівня європейської освіти і науки у загальносвітовому масштабі. Тому інтеграція вищої освіти в європейські та світові освітні програми і структури є важливим принципом розвитку освітньої політики України. Але тільки за умови збереження та розвитку досягнень і традицій вищої національної школи.

Забезпечення умов щодо розширення професійної мобільності науковців і викладачів в Україні – одне з найважливіших завдань її інтеграції до Болонського процесу. Це стосується як викладачів, так і студентів, яким надається підтримка в рамках ряду міжнародних угод. Саме тому в 2006 році було створено Національну групу промоутерів Болонського процесу в Україні, до якої залучено фахівців провідних університетів України та державних діячів.

Центральними теоретичними поняттями, які опрацьовуються в документах Болонського процесу є європейський простір вищої освіти та навчання протягом усього життя, а сучасні умови розвитку суспільства зробили необхідність постійного навчання, самонавчання широко розповсюдженим явищем, яке можна розглядати як прагнення до самореалізації або самоствердження в своєму професійному середовищі, а не просто амбіції мати красивий сертифікат зарубіжного зразка про закінчення навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, що говорить про тенденції вищої освіти минулого року, перш за все висвітлює приклади справжньої реформи, спрямованої на усунення першопричин проблем освіти. Нижче наведено чотири тренди у сфері вищої освіти, які були сформовані у 2022 році.

1. Навчання звідусіль

Існує визнання того, що через перехід шкіл та університетів в усьому світі до онлайн-викла-

дання, результати навчання – все одно не заспокоїливі в усьому спектрі освіти. Проте експеримент з онлайн-навчанням змусив переглянути концепції часу та простору в освітньому світі. Були певні переваги для студентів, які навчалися у власному темпі та проводили наукові експерименти на своїх кухнях. Гібридне навчання означає не лише поєднання віртуальної та фізичної класної кімнати, але й можливість справді глибокого занурення та досвіду навчання, дозволяючи студентам застосовувати концепції, вивчені в класі, у реальному світі.

Тож замість того, щоб переходити до підходу «навчатися звідусіль» (забезпечуючи гнучкість), навчальні заклади повинні переходити до підходу «навчатися звідусіль» (забезпечуючи занурення).

2. Заміна лекцій на активне навчання

Оскільки цифрова інформація є всюдисущою та безкоштовною, здається смішним платити тисячі доларів, щоб послухати, як хтось надає вам інформацію, яку ви можете знайти деінде за набагато нижчою ціною. Закриття шкіл і коледжів пролило світло на це, оскільки погані лекції проникли у вітальні батьків, демонструючи їхню неефективність.

Навчальні заклади повинні демонструвати ефективні результати навчання, і деякі починають використовувати методи навчання, які спираються на науку навчання. Це показує, що наш мозок не вчиться, слухаючи, і ту невелику кількість інформації, яку ми дізнаємося таким чином, легко забувається (як показано на кривій забування Еббінгауза нижче). Справжнє навчання ґрунтується на таких принципах, як розподілене навчання, емоційне навчання та застосування знань.

Навчальний заклад поступово прийняв цей метод, відомий як «повністю активне навчання». Є докази того, що це не тільки покращує результати навчання, але й зменшує розрив в освіті для соціально-економічно незахищених учнів.

3. Навички викладання, які залишаються актуальними в мінливому світі

Згідно з нещодавнім опитуванням, 96% керівників університетів вважають, що вони добре готують молодих людей до робочої сили. Менше половини (41%) студентів коледжів і лише 11% бізнес-лідерів поділяють таку думку. Університети продовжують зосереджуватися на навчанні

конкретним навичкам із застосуванням новітніх технологій, навіть якщо ці навички та технології, які їх підтримують, неминуче застаріють. У результаті університети постійно намагаються наздогнати навички, необхідні для майбутнього робочого місця.

Звернемо увагу на тьюторинг як на форму навчання та викладання в університеті. Тьюторинг – це індивідуальна підтримка навчання, яку надає професіонал для покращення навичок і знань студента.

Тьюторинг може бути формальним або неофіційним і, як правило, надається професіоналом, деякі з яких можуть спеціалізуватися в певній галузі навчання, наприклад, математиці, англійській мові або природничих науках.

Ідею тьюторингу можна простежити ще в Стародавній Греції та Римі. Хоча тоді це робилося зовсім інакше. Більшість людей не були в школах і не навчалися. Це була переважно еліта, яку філософи навчали концепції життя, суспільства та світу.

Лише нещодавно, у другій половині двадцятого століття, тьюторинг, яким ми його знаємо сьогодні, набув справжнього поширення.

Тьютор має добре розуміти свою спеціальність або предмет, а також знати національну навчальну програму.

Існує безліч різних типів тьюторінга, кожен з яких має свої сильні сторони.

Одним із найпоширеніших є індивідуальне навчання, коли репетитор працює лише з одним учнем. Це дозволяє репетитору дійсно зосередитися на індивідуальних потребах студента, створюючи індивідуальну програму, яка є найбільш ефективною для нього.

Але далеко не всі викладачі, які мають величезний педагогічний досвід, здатні працювати в нових умовах сучасного інформаційного суспільства. У значній мірі це пов'язано з недостатнім рівнем сформованості відповідних професійно значущих і особистісних якостей, необхідних для роботи в дистанційному навчанні, а іноді і з повною їх відсутністю. Та й молодь не завжди при вступі до вузу адекватно оцінює свої здібності і таланти.

У недалекому минулому феномен професійної мобільності викладача обтяжувався політичними особливостями. Був потрібен викладач – виконавець, який не виходить за рамки, визначені інструкціями, підконтрольний і залежний від політичної системи. Освіта готувала «стандартного» фахівця з конкретними професійними знаннями, що відповідали стандартним вимогам, іноді без відриву від виробництва із, часто формальною, заочною формою навчання (в народі її

ще називали «завушною», бо наче за вуха тягнули студента до навчання).

Проаналізувавши сучасні наукові джерела і провівши аналітичну роботу з даної тематики хочемо зазначити, що структура професійно-педагогічної мобільності містить ряд особистісних якостей (Гринько В., 2011: 130):

- адаптивність, яка дає здатність пристосовуватися до мінливих умов діяльності, готовність змінити своє життя і свою діяльність, а це є основа професійно-педагогічної гнучкості (мінливість сучасного світу сильно впливає на людей і ділить їх на тих: хто має високу стійкість до змін, але не схильний до адаптації; хто не здатний до адаптації і не може протистояти змінам; хто здатний до адаптації і змін, але потребує стимуляції; хто здатний адаптуватися і швидко змінюватися, здатний до швидкого навчання, самонавчання, тому сучасна освіта покликана допомогти всім категоріям молоді бути стійкими до змін і бути здатними до реактивної адаптації на основі самонавчання та навчання);

- активність, як прагнення до розширення сфери своєї діяльності, освоєння нових форм і видів, що виражається і в роботі над перетворенням себе, і в роботі над перетворенням навколишньої дійсності, а також у здатності ставити досяжні цілі, реалізовувати свою програму, незважаючи на обставини, що перешкоджають досягненню мети, завдяки внутрішньому потенціалу творчості, сили та енергії. Важливо, щоб мотивами, здатними спонукати викладача до активності, були не егоїстичні бажання кар'єризму або матеріальної наживи, а бажання знаходити успішні рішення, приносити користь людству. Якщо викладач ставить перед собою життєву мету, активність передбачає реальність її досягнення і тоді розкривається перспектива, яка робить дії людини впевненими, цілеспрямованими, підживлює їх енергією;

- відкритість це здатність до сприйняття змін, схильність до нового, швидке реагування у зв'язку з мінливими соціально-економічними ситуаціями, індивідуальними та груповими освітніми потребами, готовність долати зовнішні та внутрішні перешкоди у професійній роботі, а також розуміння і прийняття принципів не однієї соціальної спільноти, а різних;

- гнучкість не провокує до застарілих стереотипів або діаметрально протилежних освітньому новаторству, а синтезує їх в нове взаємно збагачувальне навчальне русло, дозволяє змінювати особисту поведінку відповідно до мети або адекватно реагувати на зміну ситуації;

- гуманність є умовою виживання людства в XXI столітті і виражається в людяності, добро-

зичливому відношенні людини до навколишнього світу, прагненні бачити в людині друга, розумінні цінності і неповторності кожної людини, що надзвичайно важливо для продуктивної діяльності викладача;

- комунікативність підвищує здатність і готовність встановлювати нові зв'язки і контакти з суб'єктами навчальної діяльності, ефективно взаємодіяти зі студентами, стимулювати їх для навчальної діяльності, формувати довірливі відносини, передбачати виникнення конфліктних ситуацій і запобігати їм, знімати емоційне напруження при спілкуванні; включає розвинену літературну усну і письмову мову, бажане знання іноземних мов; володіння ефективними прийомами і методами міжособистісного спілкування;

- компетентність включає знання основ педагогіки та психології; передбачає глибокі знання і широку ерудицію в навчально-предметній галузі,

- нестандартне творче мислення, володіння інноваційною стратегією і тактикою; володіння сучасними методами, засобами, технологіями й організаційними формами як навчання та виховання, так і формування і розвитку особистості студента; готує викладача до постійного продовження навчання, саморозвитку, самоосвіти (особистість, яка розвивається, творить себе і навколишній світ), а також – здатності гнучко орієнтуватися в професії; знання глобальних, соціально-економічних і технологічних процесів розвитку цивілізації і функціонування сучасного суспільства; високу професійну і загальну культуру, яка передбачає науковий світогляд, стійку систему духовних, культурних, моральних та інших цінностей в їх, підкреслюю, національному і загальнолюдському вимірі;

- конструктивний підхід веде до вирішення труднощів, нормалізації відносин, поліпшення складних ситуацій, що виникають під час навчального процесу і тут слід зауважити, що позитив може бути без конструктиву, а конструктив без позитиву неможливий; конструктивний підхід важливий як при визначенні мети, так і для пошуку рішень та продумування плану дій; конструктив у взаємовідносинах означає спільний шлях вперед для створення чогось нового і вартісного, а не розбиратися хто винен, висміювати або заперечувати, не пропонуючи альтернативи;

- креативність забезпечує творче ставлення до навчального середовища і власної освітньої діяльності, готовність до їх перетворення за рахунок особистої творчої уяви, фантазії, інтуїтивного мислення і образної професійної пам'яті. А якщо викладачу притаманне актор-

ське мистецтво з мовними імпровізаціями, мистецтвом перевтілювання, здатністю до емпатії, засвоєння інформації студентами виросте в рази. Викладач має мислити на рівні видатних творчих особистостей, інтелектуалів, а не вузькими категоріями і за вказівками керівництва. Найкращим вітчизняним прикладом креативного мислення в педагогіці я вважаю Василя Сухомлинського, який детально обґрунтував ідеї креативної педагогіки (Грицькова Н.В., 2010: 25). І ставив за мету наступне – здобуття знань особистість має переживати як радість, честь, багатство та достоїнство (Гринько В., 2011: 130).

Комплекс виділених якостей і характеристик особистості викладача, спрямований на успішну його самореалізацію в професійній діяльності, стає важливою умовою успішної професійної мобільності і прикладом побудови професійної кар'єри.

Професійна мобільність – це один із видів соціальної мобільності, який визначається не лише здатністю особистості змінювати свою професію, місце і напрямок діяльності, але й умінням приймати самостійні і нестандартні рішення, спрямовані на підвищення рівня свого професіоналізму, а також здатністю швидко освоювати нове освітнє, професійне, соціальне і національне середовище. У більшості випадків результатом професійної мобільності стає ефективна трудова діяльність. Виходячи з такого визначення, структуру професійної мобільності можна представити як:

а) здатність особистості досить швидко й успішно оволодіти новою технікою і технологією, набувати знання та вміння, які забезпечують ефективність нової професійної діяльності;

б) рухливість особистості, спроможність її до динамічного нарощування власного ресурсу, до швидкого пересування, змін;

в) ознаки кар'єрного просування та розвитку індивіда;

г) процес переходу індивіда або професійної групи з однієї професійної позиції в іншу.

Професійна мобільність викладача може формуватися за трьома напрямками:

1. освоєння нової сукупності знань в рамках своєї професії, поглиблення знань, розширення практичних умінь і навичок, що дасть змогу краще конкурувати на ринку праці;

2. поява інтегрованих професій (наприклад, соціальний педагог, що включає в себе компетенції таких видів діяльності, як соціальний працівник, соціолог, психолог, медичний працівник, дефектолог та ін., що дає йому право на базі однієї професії освоювати перераховані види професійних знань як нові професії);

3. освоєння професій, що мають загальнозживаний, надспеціальний характер (наприклад, економіст, менеджер, маркетолог, юрист тощо).

У зв'язку з цим змінюється й характер професійних вимог до людини. Замість пріоритету вузьких специфічних знань в освоєнні професії формується пріоритет в освоєнні загально-професійних та міжпрофесійних знань. А в кінцевому результаті така висока професійна компетентність дає можливість краще адаптуватися в умовах динамічних змін усіх сфер нашого життя.

До параметрів, за якими ведеться оцінка професійної компетентності викладачів, можна віднести:

- адекватність знань, запропонованих студентам, відповідність їх професійним потребам, ступінь практичної значущості цих знань;
- рівень володіння технологією викладання певного спеціального предмету;
- ступінь відповідності реально досягнутого результату професійного розвитку до поставлених цілей і завдань (Данченко О., 2011: 245).

Існують певні показники, які віддзеркалюють професійну майстерність і високу освітню стратегію викладача, а саме: стійкість пізнавальної активності студентів протягом навчальних занять та включення їх в роботу, сприятлива психологічна атмосфера, що склалась між суб'єктами навчального процесу, відкритість і довіра студентів до викладача, вільне виявлення особистісної позиції, бажання прислухатися до думки викладача тощо (Грицькова Н.В., 2010: 25).

Важливо зазначити, що частину традиційних функцій викладача під час дистанційного навчання виконують інформаційно-комунікативні технології та, незважаючи на це, викладач здійснює ряд важливих професійних функцій, серед яких: розробка курсу навчальної дисципліни, що включає підготовку цікавого, актуального, структурованого, інтерактивного навчального матеріалу; власне організація навчальної діяльності студентів, що включатиме активізацію пізнавальної діяльності та творчості студентів в процесі вивчення навчальної дисципліни, управління та координація самостійної роботи студентів, аналіз занять та підведення підсумків; організація взаємодії між студентами за допомогою відеоконференцій з передбаченими груповими завданнями, диспутами на запропоновані актуальні проблеми навчальної дисципліни в режимі реальної конференції та в режимі он-лайн; організація оптимального режиму індивідуальної взаємодії між викладачем та студентом з використанням електронної пошти, телеграм-повідомлень та інших інформаційно-комунікативних засобів; мотиву-

вання та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів за допомогою активних методів навчання, а також контроль та коригування результатів навчання.

Оптимальною є ситуація, коли особистість у процесі професійної переорієнтації знаходить своє покликання й успішно адаптується до знов обраної професії. Але якщо людина продовжує пошук досить довго або пошук не дає позитивних результатів, це є чинником, що спричиняє появу незадоволеності собою, професією, життям у цілому. У такому випадку може порушитися ціннісно-смилова сфера особистості, адже саме цінностями і смислами людина керується в процесі вибору і оволодіння професією.

Активність особистості щодо осмислення джерел кризи, вибору між власним професійним розвитком чи поступовою деградацією, можливостей оволодіння новою професією характеризується формуванням ознак розвитку, що визначають свідомий вибір професії як феномена професійного становлення. Що це за ознаки? Це активна реалізація свого «само-»: самоосвіта, самовдосконалення, саморегуляція, самооцінювання, самоконтроль, творче самовираження.

Не менш важливим є питання набуття й підвищення професіоналізму педагогічних і науково-педагогічних працівників через систему підвищення кваліфікації й стажування. Відповідно до ст. 59 Закону України «Про вищу освіту» підвищення кваліфікації може здійснюватися за різними видами: навчання за освітньою програмою; стажування; участь у сертифікаційних програмах, тренінгах, семінарах, семінарах-практикумах, семінарах-нарадах, семінарах-тренінгах, веб-семінарах, майстер-класах (Грицькова Н.В., 2010: 25). Крім того підвищення кваліфікації може відбуватися в різних формах: інституційна, дуальна, на робочому місці тощо. При цьому вид, форму й суб'єкта підвищення кваліфікації обирає безпосередньо здобувач знань. Новим документом, на який дає посилання цей Закон, є «Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників», який на сьогодні діє зі змінами, що були внесені в грудні 2019 року (Данченко О., 2011: 245).

Допомога в професійному розвитку викладача, який самоорганізувався і націлений на подальше навчання, можлива зі сторони закладів післядипломної освіти. Вона повинна продумуватися і організовуватись відповідними компетентними структурами, що створюватимуть для професійного вдосконалення викладачів науково-методичний супровід, який дозволить вирішувати проблеми професійного розвитку викладача.

Нова освітня методологія повинна відповідати стратегії розвитку та мати орієнтацію на провідні освітні системи світу, ґрунтуватися на засадах відкритої, що зумовить неможливість використання у викладацькій діяльності жорстких, догматичних підходів. Відкрита освіта дозволяє проводити активний обмін інформацією з навколишнім середовищем, сприяє встановленню дружніх відносин, а також вчасно реагує на соціально-економічні зміни, що відбуваються в нашій країні і в світі в цілому (Гринько В., 2011: 130).

Розуміння нової науково-методичної технології як перспективної викладацької категорії полягає в тому, що це має бути професійна педагогічна взаємодія суб'єктів освітньої діяльності, необхідними умовами якої мають стати добровільність і партнерство, визначальними ознаками – особистісний і професійний розвиток всіх учасників навчально-виховного процесу, а результатом – якісно новий рівень освіти. Він може бути представлений як процес взаємодії суб'єктів щодо впровадження інновацій, які забезпечуватимуть новий рівень розвитку освіти. Основною передумовою створення нової технології є необхідність мотивації і залучення до цієї професійної взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу, які здійснюють обмін думками, досвідом, інформацією, забезпечують всебічне обговорення актуальних проблем та можливих підходів до їх вирішення.

Щоб глибше розкрити проблематику професійної мобільності викладача, потрібно детальніше розглянути явище самоосвіти, особливо за умов дистанційного навчання. Викладачу, який працює в дистанційному режимі, навчаючи інших і підвищуючи свою кваліфікацію, потрібно знати всі нюанси самоосвіти. А це, перш за все, вид вільної діяльності особистості, який характеризується вільним вибором, спрямованим на задоволення власних потреб у соціалізації, реалізації своїх здібностей, підвищенні освітнього, наукового та культурного рівнів, отримання задоволення від реалізації духовних потреб особистості. Ця діяльність управляється самою людиною.

Слід зазначити, що самоосвіта дійсно є вільним, але водночас і досить складним видом діяльності, оскільки пов'язується з процедурами саморефлексії, самооцінки, самоідентифікації, з виробленням умінь і навичок самостійно набувати нові знання, трансформувати їх у доцільну практичну роботу.

У процесі самоосвіти дуже важливою є свобода вибору. Адже поза межами формальної освіти нікого не можна змусити навчатися і розвиватися без власного на те бажання й свідомої готовності

прикладати значні зусилля, витратити свій власний час і різноманітні ресурси (Гринько В., 2011: 127).

Можна використовувати найрізноманітніші форми організації самоосвіти: від одержання другої вищої освіти або другої вузької спеціальності, підвищення кваліфікації на курсах до індивідуальної самоосвітньої роботи за допомогою наукових періодичних видань, педагогічних досліджень, експериментів, упровадження педагогічного досвіду, узагальнення власної практичної діяльності, участі в різноманітних конкурсах, майстер-класах, мережевих спільнотах тощо.

Результатами самоосвіти є численні показники: професійний розвиток викладача, підвищення якості викладання навчального предмета, видання методичних посібників, статей, авторських програм, розробка нових форм, методів і прийомів навчання; розробка дидактичних матеріалів, тестів, вироблення методичних рекомендацій щодо застосування нових інформаційних технологій; проведення семінарів, конференцій, тренінгів, майстер-класів, узагальнення досвіду з досліджуваної теми; підвищення іміджу навчального закладу. Цей перелік можна було б ще продовжувати, але і цього достатньо, щоб зрозуміти наскільки важливою є якісна самоосвіта.

Слід пам'ятати, що самоосвіта не є повторенням, відновленням тих знань, якими педагоги оволоділи у вищому навчальному закладі; основною метою є пошук нових напрямків у методиках та організації навчального процесу, ознайомлення з новітніми педагогічними та психологічними дослідженнями, розгляд на високому науковому рівні педагогічних проблем, що виникають в практичній роботі. І якраз початок самоосвіти починається з аналізу професійних труднощів і проблем, коли викладач не формально виконує свою роботу, а розуміє позитивні і негативні моменти своєї професійної діяльності, визнає свою недосконалість, а отже намічає собі завдання для отримання теоретичних знань і придбання практичних навичок, тобто формує своєрідну програму професійного розвитку і виконує її.

Допомогу в організації власної освітньої програми надасть цікаве ноу-хау – формування портфоліо викладача. Це явище популярне в різних системах освіти, воно дає можливість скласти уявлення про професійні здібності викладача. Спочатку використовувалося в архітектурі для демонстрації досягнень фахівців, потім перейшло на інші галузі (Гринько В., 2011: 127).

Створення та використання портфоліо у вищих навчальних закладах є об'єктивною необхідністю

сьогодення, яке вимагає постійного підвищення вимог до вищої освіти взагалі та до діяльності викладача вищої школи зокрема. Перехід до постіндустріального інформаційного суспільства вимагає розвитку компетенцій і вміння вчитися, використовуючи нові форми та методи власного навчання й викладацької діяльності.

Портфоліо дає змогу викладачу простежити еволюцію своєї професійної діяльності, систематизувати створені ним навчальні матеріали та інші напрацювання для демонстрації роботодавцю, гідно представити колегам свій досвід, може слугувати основою для участі в конкурсних та грантових програмах.

Більшість науковців, які займаються проблемою портфоліо у вищій школі, погоджуються, що потенціал викладацького портфоліо полягає у можливості викладачів контролювати свій професійний розвиток.

Висновки. Сьогоднішня реальність показує, що без наявності добре розвинутої професійної

мобільності сучасний педагог не має перспективи професійного зростання. Результатом професійної мобільності стає ефективна трудова діяльність.

Реформування освіти пред'являє принципово нові вимоги до особистості викладача вищої школи. Основою цих вимог є всебічний розвиток особистості з обов'язковою мотиваційно-ціннісною настановою на швидке набуття професійної компетентності в педагогічній діяльності.

Уміння формувати необхідні компетенції для професійного зростання – запорука успіху викладача. Але допомога повинна бути і зі сторони різних інституцій, які займаються розробкою модулів навчальних планів на основі професійних компетентностей педагогічного працівника.

Перспективою подальших досліджень має бути пошук та створення науково-методичної системи підготовки майбутнього викладача вищої школи до постійного розвитку його професійних якостей, необхідних для формування професійної мобільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильова Т. Тьюторство. Що це, як допомагає учням і чи можливе в Україні. *Нова українська школа* : веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua> (дата звернення: 12.11.2022).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. Бусел В. Т. Київ : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
3. Власова О. І. Педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ: «Либідь», 2005. 400 с.
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
5. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти. Київ : «Атіка», 2009. 684 с.
6. Буряк В. К. Умови та засоби самоосвіти. *Вища школа*. 2002. № 6. С. 18–27.
7. Галузяк В. М. Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування : автореф. дис. канд. психолог. наук. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 1998. 17 с.
8. Гапон Н., Дубняк М. Викладач очима студентів. *Вісник Львівського ун-ту ім Івана Франка*. 2009. Вип. 25, ч. 1. С. 35–37.
9. Гончаренко С. І. Український педагогічний словник. Київ: «Либідь», 1997. 389 с.
10. Горбатюк Р. М., Тулашвілі Ю. Й. Мобільне навчання як нова технологія вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія: Педагогіка, соціальна робота*. 2013. Вип. 27. С. 31–34.
11. Гринько В. Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену «професійна мобільність». *Молодь і ринок*. 2011. № 5. С. 127–131.
12. Грицькова Н.В. Професійна мобільність фахівця: сутність та структура. *Вісник ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка*. 2010. № 12. С. 25–32.
13. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти. Київ : НПУ, 2004. 243 с.
14. Данченко О. Формування соціальної зрілості студентів вищих навчальних закладів як необхідна умова реалізації особистості повноцінного життєзабезпечення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наук. праць. Редкол. : Сущенко Т. І. та ін. Запоріжжя, 2011. Випуск 18. С. 342–349.

REFERENCES

1. Vasylyova T. Tutorship. Shcho tse, yak dopomahaie uchniam i chy mozhlyve v Ukraini Website: New Ukrainian School [What is it, how does it help students and is it possible in Ukraine]. URL: <https://nus.org.ua> (access 12.11.2022) [in Ukrainian]
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Gol. ed. Busel V. T. Kyiv: VTF "Perun", 2009. 1736 p. [in Ukrainian]
3. Vlasova O. I. Pedagogichna psykholohiia: Navchalnyi posibnyk [Pedagogical psychology: Study guide] Kyiv : "Lybid", 2005. 400 p. [in Ukrainian]
4. Volkova N. P. Profesiino-pedahohichna komunikatsiia [Professional and pedagogical communication] Kyiv : VC "Akademiya", 2006. 256 p. [in Ukrainian]
5. Bykov V. Yu. Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity [Models of organizational systems of open education] Kyiv : "Atika", 2009. 684 p. [in Ukrainian]

6. Buryak V. K. Umovy ta zasoby samoosvity [Conditions and means of self-education] / Higher school. 2002. No. 6. p. 18–27. [in Ukrainian]
7. Galuzyak V. M. Motyvatsiino-tsinnisni determinanty individualnoho styliu pedahohichnoho spilkuvannia: [Motivational and value determinants of the individual style of pedagogical communication:] autoref. thesis Ph.D. psychologist. of Sciences. Kyiv : H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the Academy of Sciences of Ukraine. 1998. 17 p. [in Ukrainian]
8. Gapon N., Dubnyak M. Vykkladach ochyma studentiv [The teacher through the eyes of students] Herald of Lviv Ivan Franko University. 2009. Issue 25, part 1. P. 35–37. [in Ukrainian]
9. Goncharenko S. I. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : «Lybid», 1997. 389 p. [in Ukrainian]
10. Horbatiuk R. M., Tulashvili Y. Y. Mobilne navchannia yak nova tekhnolohiia vyshchoi osvity [Mobile learning as a new technology of higher education] Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. university Series: Pedagogy, social work. 2013. Issue 27. P. 31–34. [in Ukrainian]
11. Grynko V. Analiz teoretychnykh pidkhodiv do vycvchennia fenomenu “profesiina mobilnist” [Analysis of theoretical approaches to the study of the phenomenon of “professional mobility”] Youth and the market. 2011. No. 5. P. 127–131. [in Ukrainian]
12. Hrytskova N. V. Profesiina mobilnist fakhivtsia: sutnist ta struktura [Professional mobility of a specialist: essence and structure] Bulletin of LNU named after T. G. Shevchenko. 2010. No. 12. p. 25–32. [in Ukrainian]
13. Guziy N. V. Pedahohichnyi profesionalizm: istoryko-metodolohichni ta teoretychni aspekty [Pedagogical professionalism: historical, methodological and theoretical aspects] Kyiv : NPU, 2004. 243 p. [in Ukrainian]
14. Danchenko O. Formuvannia sotsialnoi zrilosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv yak neobkhidna umova realizatsii osobystosti povnotsinnoho zhyttiezabezpechennia [The formation of social maturity of students of higher educational institutions as a necessary condition for the realization of the personality of a full life support] Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and secondary schools: collection of sciences. works / Ed.: T. I. Sushchenko and others. Zaporizhzhia, 2011. Issue 18. P. 342–349. [in Ukrainian]

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-41>**Ніколь ДМІТРІЄВА,***orcid.org/0000-0001-6492-3371**аспірант кафедри освітології та психолого-педагогічних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) nikolestern@ukr.net***Людмила ХОРУЖА,***orcid.org/0000-0003-4405-4847**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри освітології та психолого-педагогічних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) ll.khoruzha@kubg.edu.ua*

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ЗОРІЄНТОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті висвітлено науково-методологічні підходи до формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури в рамках освітнього процесу з метою осмислення феномену формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутніх вчителів фізичної культури. Інноваційно-зорієнтовану особистість майбутнього вчителя фізичної культури, що розглядається нами, ми висловили у вигляді феномену інноваційності, що передбачає не тільки отримання в ході продуктивної педагогічної діяльності в науково-освітньому середовищі закладу вищої освіти науково-практичного результату – кінцевого інноваційного освітнього продукту, що володіє новими якостями, а й здатність його до масового поширення та використання в освітній практиці. Розглянуто інноваційно-зорієнтовану особистість майбутнього вчителя фізичної культури як сукупність особистісних властивостей, якостей та здібностей, що забезпечують її психологічну готовність генерувати нові форми діяльності зі створення, освоєння та поширення інноваційних освітніх продуктів, а також саморозвиток та особистісне зростання як стратегічний фактор продуктивної педагогічної діяльності. Надані характеристики науково-методологічних підходів, які забезпечують формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури, відповідно до наведеного тлумачення даного поняття. У структурі професійно-педагогічної діяльності вчителя фізичної культури, який задає вектор розвитку, феномен інноваційності виражається через оптимальну відповідність власне-педагогічної, науково-педагогічної та науково-дослідної діяльності. Сукупність підходів до досліджуваної проблеми свідчить, основу процесу педагогічної освіти покладено теорію та методологію діяльності як системи процедурних правил, принципів та прийомів, які складають зміст людської діяльності, її стратегію і тактику. Методологія діяльності передбачає застосування системного, особистісного, діяльнісного, компетентнісного та інноваційного підходів. Дана методологія дозволяє побудувати процес взаємодії особистості з реальними професійно-трудохими умовами та ресурсами.

Ключові слова: педагогічна освіта, фізичне виховання, особистість, інноваційність, інноваціє спрямування, професійна підготовка.

Nikol DMITRIIEVA,

orcid.org/0000-0001-6492-3371

*PhD student at the Department of Educology and Psychological
and Pedagogical Sciences*

*Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) nikolestern@ukr.net*

Liudmyla KHORUZHA,

orcid.org/0000-0003-4405-4847

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Head of the Department of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences

*Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) ll.khoruzha@kubg.edu.ua*

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE INNOVATION-ORIENTED PERSONALITY OF THE FUTURE TEACHER OF PHYSICAL EDUCATION

The article highlights scientific and methodological approaches to the formation of an innovation-oriented personality of a future physical education teacher within the educational process in order to understand the phenomenon of formation of an innovation-oriented personality of future physical education teachers. We expressed the innovation-oriented personality of the future teacher of physical education, which is considered by us, in the form of the phenomenon of innovativeness, which involves not only obtaining in the course of productive pedagogical activity in the scientific and educational environment of a higher education institution a scientific and practical result – a final innovative educational product that has new qualities, but also its ability to be widely distributed and used in educational practice. The innovation-oriented personality of the future physical culture teacher is considered as a set of personal properties, qualities and abilities that ensure her psychological readiness to generate new forms of activity for the creation, mastering and distribution of innovative educational products, as well as self-development and personal growth as a strategic factor of productive pedagogical activity. Given the characteristics of scientific and methodological approaches that ensure the formation of an innovation-oriented personality of the future teacher of physical education, according to the given interpretation of this concept. In the structure of professional and pedagogical activity of a physical culture teacher, which sets the development vector, the phenomenon of innovativeness is expressed through the optimal correspondence of actual pedagogical, scientific pedagogical and scientific research activities. The set of approaches to the researched problem shows that the basis of the process of pedagogical education is the theory and methodology of activity as a system of procedural rules, principles and techniques that make up the content of human activity, its strategy and tactics. The activity methodology involves the use of systemic, personal, activity, competence and innovative approaches. This methodology makes it possible to build a process of personal interaction with real professional working conditions and resources.

Key words: *pedagogical education, physical education, personality, innovativeness, innovative orientation, professional training.*

Постановка проблеми. Необхідність дослідження методології інноваційної вищої освіти обумовлена тим, що реформуванням системи освіти. Оновлюються освітні стандарти, вводяться нові стратегії розвитку та вдосконалення професії вчителя. У зв'язку з цим змінюються акценти у процесі навчання, стає важливим не тільки оволодіння знаннями та «твердими» навичками, надзвичайно актуальним є розвиток особистісних якостей та формування актуальних особистісних рис у здобувача вищої освіти (Кремень, 2015). Для реалізації цього завдання стає необхідним готувати фахівця нової епохи, із навичкою бачити та реалізовувати нововведення в професійній діяльності загалом та із сучасними дітьми зокрема. Вчитель фізичної культури має бути відкритою для нових ідей особистістю, постійно вдосконалювати власну професійну майстерність та

бути цілком зосередженим на потребах учнів, при взаємодії із якими провадить професійну діяльність (Денисенко, 2018). Отже, постає завдання формування особистості загалом та інноваційно-зорієнтованої особистості зокрема.

Аналіз досліджень. Аналіз широкого діапазону робіт з різних напрямів професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичної культури дозволяє зробити висновок про те, що її сучасні зміст, структура та організація не відповідають потребам етапу суспільного розвитку, що переживається. В даний час оновлення цільових, змістовних та технологічних складових вищої освіти вчителів фізичної культури пов'язане з переглядом його змісту, форм та методів, вимогами умов безперервної освіти, основна ідея якого – забезпечити цілісність та повноту людського розвитку (Ляшенко & Ляшенко, 2020). Також, результати

наукових досліджень свідчать про те, що практика професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури, що склалася, не формує у майбутнього вчителя системного бачення педагогічної дійсності та здатності приймати рішення на основі її аналізу (Карпюк, 2015). Потрібні нові підходи до організації професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичної культури. Практика педагогічної освіти, що склалася, побудована на принципах поелементного засвоєння соціально-гуманітарних, психолого-педагогічних і спеціальних знань без урахування закономірностей формування суб'єктної педагогічної позиції, не вирішує завдання цілісного засвоєння професійної діяльності вчителя (Howe, 2009; Nan, Borgonovi & Guerriero, 2018). Тому важливо розвивати пошуки такої системи професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури, яка дозволяє готувати кадри з універсальними задатками, зі знаннями та бажаннями саморозвиватися.

Мета статті – висвітлення науково-методологічних підходів до формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. Інноваційно-зорієнтовану особистість майбутнього вчителя фізичної культури, що розглядається нами, ми висловили у вигляді феномену інноваційності, що передбачає не тільки отримання в ході продуктивної педагогічної діяльності в науково-освітньому середовищі закладу вищої освіти (далі ЗВО) науково-практичного результату – кінцевого інноваційного освітнього продукту, що володіє новими якостями, а й здатність його до масового поширення та використання в освітній практиці. Ми розглядаємо інноваційно-зорієнтовану особистість майбутнього вчителя фізичної культури як сукупність особистісних властивостей, якостей та здібностей, що забезпечують її психологічну готовність генерувати нові форми діяльності зі створення, освоєння та поширення інноваційних освітніх продуктів, а також саморозвиток та особистісне зростання як стратегічний фактор продуктивної педагогічної діяльності.

Сформованість інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури є сукупністю особистісних властивостей, якостей і здібностей, що забезпечують її психологічну готовність генерувати нові форми діяльності зі створення, освоєння та поширення інноваційних освітніх продуктів, а також саморозвиток та особистісне зростання як стратегічний фактор продуктивної педагогічної діяльності. Феномен інноваційності виступає як засіб генерування нових

форм діяльності з метою отримання інноваційного освітнього результату, здатного до практичного використання (Dmitriieva, 2022).

Цілісний психолого-педагогічний освітній процес ЗВО ґрунтується на інтеграції освітньої, наукової та інноваційної діяльності, на фундаментальних чи прикладних наукових дослідженнях. Включення майбутніх вчителів фізичної культури у роботу наукових колективів, наукових шкіл, спільне здобуття та впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес для здобуття кінцевих інноваційних освітніх продуктів визначає інноваційну зорієнтованість, що формується у процесі педагогічного супроводу. Тому провідним компонентом у процесі формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури виступає його феномен інноваційності, що характеризується ступенем мотивації суб'єкта до інноваційної діяльності в освіті, рівнем розвитку творчих здібностей, свободою вибору, мобілізацією інтелектуальних сил та вольових зусиль. У структурі професійно-педагогічної діяльності вчителя фізичної культури, який задає вектор розвитку, феномен інноваційності виражається через оптимальну відповідність власне-педагогічної, науково-педагогічної та науково-дослідної діяльності.

Охарактеризуємо науково-методологічні підходи до формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури.

Системний підхід у сучасній педагогічній науці виступає методологічним засобом, з допомогою якого досліджуються чи створюються цілісні педагогічні об'єкти, розкривається їх структура, взаємозв'язки елементів, інтегральні якості, закономірності функціонування. В основі системного підходу лежить систематизація як засіб теоретичного синтезу, яка має своєю кінцевою метою об'єднання знань про педагогічні об'єкти в органічне ціле. Цей складний процес дозволяє не тільки визначити системотворчі елементи, сформувати їх ієрархічну структуру, а й спрогнозувати послідовність і рівні пізнавальних і практичних дій з дослідження та перетворення педагогічних об'єктів з метою виховання та навчання. З цього можна припустити, що системний підхід до явищ педагогічної дійсності передбачає певну впорядкованість дій студентів як суб'єктів пізнання та діяльності, що відповідають, з одного боку, логіці життя об'єктів пізнання та перетворення, та механізмів поведінки пізнаючого та чинного суб'єкта, з іншого.

Системний підхід передбачає розгляд особистості вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності, як цілісної багаторівневої реальності. Він дозволяє

розглядати особистість вчителя як систему функціонування його професійних якостей та властивостей, актуалізованих станів і одночасно як структуру, ієрархічну схильність його поведінкових, емоційно-чуттєвих та розумових процесів та як єдність її структурних та функціональних компонентів.

Особистісний підхід досліджує процес взаємодії особистості з реальними професійно-трудовами умовами та ресурсами. Такий підхід здійснює практикоорієнтовану тактику майбутньої професійної діяльності. Специфіка особистісного підходу в рамках процесу професійної підготовки забезпечує становлення особистості студента як суб'єкта своєї життєдіяльності та майбутнього професіонала з урахуванням ціннісних орієнтацій, життєвого досвіду, соціально-виховних умов.

Позиція викладача під час реалізації цього підходу передбачає організацію та управління навчально-пізнавальної діяльності учнів. У зв'язку з цим відбувається формування комунікативної, дослідницької, проєктивної видів діяльності через засвоєння нових знань, розвиток сучасних умінь, вироблення власної навчально-мотиваційної потреби. Внаслідок такого перетворення відбувається зміна характерологічних особливостей процесу навчальної взаємодії. Пріоритетним стає напрям суб'єкт-суб'єктного рівноправного навчального співробітництва у навчанні, де реалізується спільна дидактично-організаційна діяльність (Congradty, Vogner, 2020).

Розглядаючи особистісний підхід з позиції студентів ЗВО насамперед необхідно враховувати індивідуально-особистісні особливості та прояви учня, психологічний стан та свободу вибору. У цьому випадку такий підхід має забезпечити безпеку особистості, її самоактуалізацію та особистісне зростання. Крім цього підхід формує активність студентів, готовність до навчально-пізнавальної діяльності, єдність внутрішніх та зовнішніх мотивів та потреб, побудова рівноpartnerських, довірливо-доброзичливих, комфортних, суб'єкт-суб'єктних відносин у навчальній взаємодії.

Основними положеннями особистісного підходу: суб'єкт-суб'єктна позиція взаємовідносин студентів у педагогічному процесі ЗВО; використання сучасних методів активізації процесу навчання з урахуванням загальнодидактичних принципів; реалізація різних видів та засобів проєктувальної діяльності в умовах професійної підготовки студентів ЗВО; створення умов розкриття індивідуально-особистісних особливостей з урахуванням соціально-суб'єктного досвіду діяльності. Такі положення визначають організацію предметно-практичної та професійної діяльності

у певному соціально-корисному та трудовому контексті, який повинен створювати позитивний емоційно-мотиваційний фон.

Особистісний підхід передбачає також гуманістичну, особистісно-орієнтовану спрямованість освітнього процесу: розвиток особистості на основі освоєння універсальних способів діяльності; врахування національних, вікових, фізіологічних, індивідуально-психологічних особливостей студентів; активізація мотиваційно-потребової та навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Діяльнісний підхід до проблеми формування людини взагалі і як майбутнього вчителя передбачає дослідження суб'єкта у відношенні з об'єктом діяльності. Для педагогіки та педагогічної практики розгляд відносин двох сторін діяльності має особливе значення.

Людина як суб'єкт пізнання виступає вдруге, первинно він суб'єкт дії, практичної діяльності. За даною концепцією суб'єкт є єдністю волі, почуттів та пізнання (Rosar & Weidlich, 2022). Такий підхід для нас близький, бо в ньому ясно видно концепцію цілісної людини, про що ми вже говорили.

Найважливішими характеристиками суб'єкта виступають здібності до мобілізації своїх сил і поєднання своєї діяльності з діяльністю інших людей. Суб'єкт здатний узгодити систему своїх особистісних якостей та психічних процесів – волі, почуттів та мислення – з системою об'єктивних умов та вимог, що виникають у зв'язку з вирішенням завдань. Таким чином, позицію суб'єкта можна розглядати як прояв різнопланових та різних за інтенсивністю видів діяльності відповідно до здібностей, станів, ставлень суб'єкта до завдання, з одного боку, його стратегією та тактикою – з іншого, об'єктивною динамікою діяльності – з третьою. На наш погляд, дана характеристика суб'єкта діяльності має принципове значення у визначенні образу вчителя фізичної культури та його професійної діяльності, оскільки співвідношення структури діяльності із складовими структури людини та її сутнісними ознаками є для нас визначальною стратегією дослідження.

Компетентнісний підхід затверджує роль компетентностей як найважливіших показників професіоналізму. При формуванні професіоналізму майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту, у контексті компетентнісного підходу, необхідне включення до освітнього процесу аналога майбутньої професійної праці, представленого різними формами професійної діяльності (Іваній, 2013).

Професійна компетентність вчителя фізичної культури є сукупністю інтегруючих фундаментальних знань, узагальнених умінь, здібностей

і професійно значущих особистісних якостей людини, необхідних у фізкультурно-спортивній діяльності, що відображають рівень професійності виконувати професійні функції та досягати високих результатів. Зміст професійної компетентності вчителя фізичної культури розкривається через відповідні компетенції, які є необхідними для успішної професійної діяльності, такі як особистісна, когнітивна, діяльнісно-результативна та рефлексивна компетенції.

У процесі професійної підготовки вирішуються теоретико-методичні та практичні питання формування професійних знань, навичок та умінь вчителя фізичної культури та зокрема: відбувається конкретизація в рамках кожної дисципліни низки тем та питань відповідно до виду формованої компетенції; створюються умови для усвідомлення студентами особливостей майбутньої професійної діяльності; акцентується увага на розвитку особистісних якостей, необхідних для успішного оволодіння майбутньої професією; визначається рівень розвитку професійно важливих якостей студентів для побудови індивідуальних освітніх траєкторій та ін. Контекстне навчання відображає тенденцію поєднання навчання з майбутньою професійною діяльністю, інтеграцію навчання, науки та виробництва. Основною одиницею роботи викладачів та студентів стає тут не обсяг інформації, а ситуація у її предметній та соціальній визначеності; діяльність учнів набуває рис, у яких проявляються особливості навчальної та майбутньої професійної діяльності. Вона претендує стати узагальнюючою теоретичною платформою різних, раніше розрізнених методик активізації навчання студентів шляхом їхнього наближення до майбутньої професійної діяльності студента. Побудова навчального процесу на базі технології контекстного навчання дозволяє максимально наблизити зміст та процес навчальної діяльності студентів до їхньої майбутньої професії.

Інноваційний підхід у нашому дослідженні застосовано як різновид системного підходу – інноваційний підхід, заснований на організації навчально-виховного процесу та професійної підготовки в аспекті креативної та інноваційної педагогіки, в контексті здатності застосування до освітньо-виховного процесу інноваційних технологій, що надають можливість швидко реагувати

на зміни, що диктуються зовнішньою середовищем та часом. А саме запровадження нововведень, нових технологічних рішень, сучасних методик, що задовольняють потреби сучасної молоді, сучасних фізкультурно-оздоровчих технологій для збільшення мотиваційно-ціннісного ставлення до фізкультурної діяльності. Запорука ефективного формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури особистості, що воно має йти не лише спільно з наростаючим науково-технічним прогресом у всіх сферах життєдіяльності людини, а й мати можливість випередити його.

В аспекті креативності та творчості даний підхід взаємозумовлений реалізацією ідей креативної педагогіки як науки творчого навчання, цільова установка якої полягає в тому, щоб перетворити навчальний заклад у творчий процес (Rosar & Weidlich, 2022). Креативна педагогічна технологія навчання з позиції філософсько-методологічної основи креативної дидактики орієнтує систему професійної освіти на інноваційний підхід до навчання. Даний підхід у контексті інформаційної складової полягає в тому, що при вивченні будь-якого об'єкта, процесу чи явища в природі та суспільстві в першу чергу виявляються та аналізуються найбільш характерні для них інформаційні аспекти, які істотно визначають їх стан та розвиток.

Висновки. Таким чином, надані характеристики науково-методологічних підходів, які забезпечують формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури, відповідно до наведеного тлумачення даного поняття. Сукупність підходів до досліджуваної проблеми свідчить, основу процесу педагогічної освіти покладено теорію та методологію діяльності як системи процедурних правил, принципів та прийомів, які складають зміст людської діяльності, її стратегію і тактику. Методологія діяльності передбачає застосування системного, особистісного, діяльнісного, компетентнісного та інноваційного підходів.

Перспективою подальших досліджень є розкриття потенціалу інших науково-методологічних підходів в рамках освітнього процесу з метою осмислення феномену формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутніх учителів фізичної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисенко Н. Г. Дуальна форма здобуття освіти як інструмент формування мобільних учителів фізичної культури для потреб Нової української школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. Київ, 2018. Вип. 3К(97)18. С. 174–178.

2. Іваній І. Компетентнісний підхід до професійної підготовки вчителя фізичної культури. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : збірник наукових праць. 2013. № 1 (21). С. 42–46.

3. Карпюк Р. П. Концептуальні засади сучасної парадигми якості вищої фізкультурної освіти. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наук. пр.* Київ, 2015. № 3 (2). С. 153–156.

4. Кремень В. Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 8–15.

5. Ляшенко К. І., Ляшенко В. В. *Розвиток духовних цінностей вчителя фізичної культури засобами інноваційної діяльності*. Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості : зб. статей за матер. VII Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Слов'янськ Краматорськ, Україна, 18-19 березня 2020 р.) ; гол. ред. В. М. Пристинський. Слов'янськ, 2020. С. 89–94.

6. Conradt, C., Bogner, F.X. STEAM teaching professional development works: effects on students' creativity and motivation. *Smart Learn. Environ.* 2020. 7, 26. <https://doi.org/10.1186/s40561-020-00132-9>.

7. Dmitriieva N. S. Ways of organizing the process of forming the innovation-oriented personality of the future teacher of physical culture. *Innovative Pedagogy*. 2022. 52. 2. P. 103-106. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.19>.

8. Han S. W., Borgonovi F., Guerriero S. What motivates high school students to want to be teachers? The role of salary, working conditions, and societal evaluations about occupations in a comparative perspective. *American Educational Research Journal*. 2018. 55(1). P. 3–39.

9. Howe, C. Collaborative group work in middle childhood: Joint construction, unresolved contradiction and the growth of knowledge. *Human Development*. 2009. 52, 215–239. <https://doi.org/10.1159/000215072>.

10. Rosar M., Weidlich J. Creative students in self-paced online learning environments: an experimental exploration of the interaction of visual design and creativity. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*. 2022. 17. 8. <https://doi.org/10.1186/s41039-022-00183-1>.

REFERENCES

1. Denysenko N. H. (2018) Dualna forma zdobuttia osvity yak instrument formuvannia mobilnykh uchyteliv fizychnoi kultury dlia potreb Novoi ukrainskoi shkoly. [Dual form of education as a tool for the formation of mobile teachers of physical culture for the needs of the New Ukrainian School] *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)*, Kyiv, ZK(97)18, 174–178. [in Ukrainian].

2. Ivaniy I. (2013) Kompetentnisnyi pidkhdid do profesiinoi pidhotovky vchytelia fizychnoi kultury. [Competency approach to the professional training of a physical culture teacher] *Fizychno vykhovannia, sport i kultura zdorov'ia u suchasnomu susplstvi* : zbirnyk naukovykh prats, № 1 (21), 42–46. [in Ukrainian].

3. Karpiuk R. P. (2015) Kontseptualni zasady suchasnoi paradyhmy yakosti vyshchoi fizkulturnoi osvity. [Conceptual foundations of the modern quality paradigm of higher physical education] *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriiia 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport): zb. nauk. pr.* Kyiv, № 3 (2), 153–156. [in Ukrainian].

4. Kremen V. H. (2015) Problemy yakosti ukrainskoi osvity v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiinykh zmin. [Problems of the quality of Ukrainian education in the context of modern civilizational changes] *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, № 1, 8–15. [in Ukrainian].

5. Liashenko K. I., Liashenko V. V. (2020) Rozvytok dukhovnykh tsinnosti vchytelia fizychnoi kultury zasobamy innovatsiinoi diialnosti. [Development of spiritual values of the physical culture teacher by means of innovative activity] *Vzaiemodiia dukhovnoho y fizychno vykhovannia v stanovleni harmoniino rozvynenoi osobystosti* : zb. statei za mater. – The interaction of spiritual and physical education in the formation of a harmoniously developed personality: coll. of articles per mother. VII Mizhnar. nauk.-prakt. onlain-konf. (Slov'iansk Kramatorsk, Ukraina, 18-19 bereznia 2020 r.); hol. red. V. M. Prystynskyi. Slov'iansk, 89–94. [in Ukrainian].

6. Conradt C., Bogner F.X. (2020) STEAM teaching professional development works: effects on students' creativity and motivation. *Smart Learn. Environ.* 7, 26. <https://doi.org/10.1186/s40561-020-00132-9>.

7. Dmitriieva N. S. (2022) Ways of organizing the process of forming the innovation-oriented personality of the future teacher of physical culture. *Innovative Pedagogy*, 52, 2, 103-106. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.19>.

8. Han S. W., Borgonovi F., Guerriero S. (2018) What motivates high school students to want to be teachers? The role of salary, working conditions, and societal evaluations about occupations in a comparative perspective. *American Educational Research Journal*, 55(1), 3–39.

9. Howe C. (2009) Collaborative group work in middle childhood: Joint construction, unresolved contradiction and the growth of knowledge. *Human Development*, 52, 215–239. <https://doi.org/10.1159/000215072>.

10. Rosar M., Weidlich J. (2022) Creative students in self-paced online learning environments: an experimental exploration of the interaction of visual design and creativity. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 17, 8. <https://doi.org/10.1186/s41039-022-00183-1>.

УДК 378.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-42>**Тетяна ЖИТОМИРСЬКА,***orcid.org/0000-0002-7015-0819*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри гуманітарних наук

Дунайського інституту

Національного університету «Одеська морська академія»

(Ізмаїл, Одеська область, Україна) *tanyazhit80@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто умови формування дослідницької компетентності викладачів в розрізі філософії. Сучасний етап трансформації системи вищої освіти характеризується глибоким проникненням у соціальну, економічну, освітню діяльність, виходом на світові ринки праці, послуг, товарів і капіталу. Відповідно до потреб розвитку економіки та суспільства вища освіта, а також наукова і науково-технічна діяльність мають забезпечувати підготовку фахівця, здатного до адаптації, творчого і критичного мислення, генерування нових ідей та дій у нових умовах. Тобто вищій освіті відводиться роль ключового чинника у створенні передумов для забезпечення конкурентоспроможності нації. Встановлено, що реорганізація вищої освіти та оновлення дослідницького простору є основою прогресивного суспільства. Подолати кризові настрої людина може лише завдяки силі власного життєвого ресурсу та використанню основних філософських аспектів людського буття-екзистенції та саморозвитку. Тому все більшого значення набуває звернення до компетентнісного підходу, розгляду його як з'єднуючої ланки між освітнім процесом та реальними вимогами суспільства. У статті використано багатоплановий системний аналіз наукових джерел та досліджень, що ґрунтуються на філософському, загальнонауковому рівнях пізнання.

Таким чином, основним стратегічним завданням закладів вищої освіти є забезпечення майбутнього фахівця всіма необхідними знаннями і практичними навичками в предметній області та формування і розвиток його професійної компетентності, використовуючи всі можливі психологічні засоби і філософські аспекти людського буття і розвитку.

Основним очікуваним наслідком публікації цієї статті є доведення про необхідність впровадження в педагогічну практику компетентнісного підходу, що матиме вплив на загальнокультурний, інтелектуальний розвиток особистості здобувача загалом.

Ключові слова: дослідницька компетентність, наукова діяльність, філософські аспекти, інновації, викладацька діяльність.

Tetiana ZHYTOMYRSKA,*orcid.org/0000-0002-7015-0819*

PhD in Pedagogical Sciences,

Associate professor at the Department of General Scientific Disciplines

Institute of the National University "Odesa Maritime Academy"

(Izmail, Odesa region, Ukraine) *tanyazhit80@gmail.com*

DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCE OF TEACHERS: PHILOSOPHICAL ASPECT

The article deals with the conditions for the formation of research competence of teachers in the context of philosophy. The current stage of transformation of the higher education system is characterised by deep penetration into social, economic, and educational activities, as well as access to the global labour, services, goods, and capital markets. In accordance with the needs of economic and social development, higher education, as well as scientific and technical activities, should provide training for specialists capable of adaptation, creative and critical thinking, generating new ideas and actions in new conditions. In other words, higher education is assigned the role of a key factor in creating the preconditions for ensuring the competitiveness of the nation. It has been established that the reorganisation of higher education and the renewal of the research space are the basis of a progressive society. A person can overcome crisis moods only through the strength of his or her own vital resources and the use of the main philosophical aspects of human existence – existence and self-development. Therefore, it is becoming increasingly important to turn to the competence approach, considering it as a link between the educational process and the real requirements of society. The article uses a multi-level systematic analysis of scientific sources and studies based on the philosophical and general scientific levels of knowledge.

Thus, the main strategic task of higher education institutions is to provide future specialists with all the necessary knowledge and practical skills in the subject area and to form and develop their professional competence, using all possible psychological means and philosophical aspects of human existence and development.

The main expected result of the publication of this article is to prove the need to introduce a competence-based approach into pedagogical practice, which will have an impact on the general cultural and intellectual development of the applicant's personality in general.

Key words: *research competence, scientific activity, philosophical aspects, innovations, teaching activity.*

Постановка проблеми. Дослідницька компетентність грає важливу роль у філософських дослідженнях. Філософські дослідження вимагають від дослідника широкого спектру компетентностей, таких як аналітичність, критичне мислення, глибокі знання філософських теорій та історії філософії, а також здатності до абстрактного мислення та формулювання гіпотез. Дослідницька компетентність викладачів та педагогів в філософських дослідженнях означає здатність до обґрунтованого та систематичного аналізу концепцій, теорій та ідей, що допомагає досліднику розробити чітку та конкретну думку та висунути висновки; допомагає дослідникам розуміти різноманітні підходи до філософських проблем, таких як етика, онтологія, епістемологія, політика тощо. Здатність розуміти та аналізувати різноманітні підходи допомагає викладачу розвивати свій власний підхід до філософських проблем.

Аналіз досліджень. Зважаючи на актуальність тематики, можемо знайти досить багато праць сучасних науковців, присвячених поняттю «компетенції», «компетентнісний підхід»: С. Сисоєва, К. Рудніцька, М. Айзенбарт, І. Драч, О. Оверчук, Л. Антонюк, Н. Василькова, О. Красильнікова, І. Зязюн, В. Мигаль, Г. Горелікова, В. Крутов та ін.

Карл Поппер, австрійський філософ науки, вважає, що дослідження повинні бути перевірені та спростовані. Він стверджував, що дослідник повинен мати досконалу наукову освіту та знати, як використовувати науковий метод, щоб визначити, які теорії є правильними, а які ні (Поппер, 1994). Фрідріх Ніцше, німецький філософ, розглядав дослідницьку компетентність у контексті критики моралі та релігії. Він вважав, що дослідник повинен бути здатний досліджувати теми, які є непопулярними або неприємними, та мати сильний критичний інтелект, щоб досліджувати питання з різних точок зору. Інші філософи, такі як Мартін Гайдеггер та Жан-Поль Сартр, досліджували філософські методи та підходи, які можуть бути використані для розв'язання складних філософських питань та для підвищення дослідницької компетентності.

Метою статті є визначення сутності компетентнісного підходу для сучасної системи освіти в розрізі філософського аспекту.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасна філософія освіти повинна виробити нові освітні методи та підходи, а також нову технологію процесу отримання знань. Метою розвитку науково-дослідної діяльності сучасного закладу освіти є: оптимізація нерозривного зв'язку передових методів навчання та наукових досліджень для забезпечення повноцінної участі ЗВО в Болонському процесі; інтеграція ЗВО в систему європейської науки та зміцнення наукового потенціалу; залучення талановитої молоді до наукових досліджень; забезпечення випереджаючого розвитку науки, що впливає з потреб підготовки майбутніх фахівців; забезпечення реалізації підготовки майбутніх фахівців; забезпечення впровадження теоретичних розробок на світовому рівні та ефективності прикладних досліджень співробітників ЗВО; забезпечення спрямованості наукової та інноваційної діяльності в закладах освіти на пріоритетні напрями. В сучасних дослідженнях для визначення основних напрямів реформування вищої освіти прийнято розуміти її мету, яка має бути одночасно зорієнтована як на виконання соціального замовлення суспільства на підготовку майбутніх фахівців, так і на формування особистості фахівця, здатного надавати своєчасну допомогу на якісному професійному рівні, володіти інноваційними підходами у своїй професійній сфері. Майбутні фахівці повинні постійно оновлювати свої знання, професійні вміння та навички, збагачувати досвід пізнавальної та практичної діяльності, підкріплені відповідними ціннісними орієнтаціями, що в значній мірі залежить від підходу викладання в закладі освіти та рівня компетенцій викладачів та педагогів.

Орієнтація системи освіти на засвоєння знань, яка була традиційною і виправданою раніше, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, а визначається об'єктивною потребою суспільства в новій людині, здатній до самостійного, відповідального суспільства, творчих дій, людині інтелектуальній, з критичним мисленням, звільненої від догм, яка живе в комплексі. Виконання цих завдань вимагає суттєвого підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців, що базується на застосуванні філософських аспектів буття і розвитку людини в контексті формування

її професійної компетентності та передбачає розвиток професійної компетентності, якостей і творчих здібностей, уміння самостійно здобувати нові знання та вирішувати проблеми, орієнтуватися в житті суспільства (Kryshtanovych, 2022).

Тому все більшого значення набуває звернення до компетентнісного підходу, розгляду його як з'єднуючої ланки між освітнім процесом та реальними вимогами суспільства. В умовах реформування української освіти, наближення її до європейських стандартів, особливої актуальності набуває запровадження компетентнісного підходу в систему вітчизняної освіти, з'ясування його сутності та особливостей, а це в свою чергу, веде до зацікавлення цією проблематикою та всебічного її вивчення (Красільнікова, 2018). Важливо зазначити, що в умовах реформування української освіти та наближення її до європейських стандартів, надзвичайно актуальним є запровадження компетентнісного підходу в систему освіти, визначення його сутності та особливостей впровадження, що, веде до зацікавлення цією проблематикою та всебічного її вивчення.

Дослідницька компетентність може бути розглянута як здатність дослідника до проведення дослідження в обраній галузі знань, включаючи в себе навички та знання, необхідні для збору, аналізу та інтерпретації даних.

У філософії, дослідницька компетентність має особливе значення, оскільки філософія є глибоким вивченням складних питань ідеї, знання, реальності та інших концептуальних понять. Дослідницька компетентність у філософії включає здатність до аналізу та інтерпретації філософських теорій та аргументів, здатність до критичного мислення та оцінки доказів, здатність до використання різних методів дослідження, включаючи аналіз текстів, емпіричні дослідження та логічний аналіз, а також здатність до формулювання нових філософських теорій та ідей.

Під поняттям «компетентнісний підхід в освіті» українська дослідниця О. Пометун розуміє спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток основних базових і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу має бути формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості. Загалом компетентнісний підхід в освіті можна розглядати як спрямованість освітнього процесу на здобуття, вдосконалення, розвиток, застосування компетенцій та компетентності.

Крім того, дослідницька компетентність у філософії також включає знання різних філо-

софських традицій та теорій, а також знання різних методів та підходів до філософських досліджень. Філософія може внести важливий внесок у розвиток дослідницької компетентності. Деякі філософські методики дослідницької компетентності включають:

1. Критичне мислення. Критичне мислення – це процес аналізу та оцінки інформації, який дозволяє досліднику оцінити довіреність даних та прийняти обґрунтовані рішення. Філософія надає інструменти для критичного мислення, зокрема, логіку, аргументацію та різноманітні форми доказів.

2. Дослідження метафізичних питань. Філософія досліджує питання, які не можуть бути вирішені за допомогою наукового методу, зокрема, питання про природу реальності та існування. Це допомагає дослідникам розуміти різні філософські концепції та погляди, що розвиває їх дослідницьку компетентність.

3. Етика дослідження. Філософія досліджує етичні проблеми, пов'язані з науковими дослідженнями, такі як дослідження людських суб'єктів, етика використання інформації. Це допомагає дослідникам усвідомлювати важливість етики у дослідженні та приймати обґрунтовані етичні рішення.

4. Феноменологія. Феноменологія – це філософський метод, який досліджує прямий досвід, що сприяє розвитку дослідницької компетентності, включаючи здатність до спостереження та аналізу досвіду та описування його у різних площинах.

З точки зору компетентнісного підходу філософські концепції важливі як засіб формування компетентностей у майбутніх фахівців, так і як об'єкт досліджень для самого викладача.

Філософські концепції можуть бути використані в якості інструментів формування компетентностей майбутніх фахівців, таких як критичне мислення, аналітичність, спроможність до абстрактного мислення тощо. Наприклад, за допомогою філософських концепцій можна навчити здобувачів критично оцінювати аргументи та вести дискусії з різних поглядів.

З іншого боку, філософські концепції можуть стати об'єктом досліджень для викладачів, що дозволяє їм розширити свої знання та розвинути дослідницьку компетентність. Викладачі можуть проводити дослідження у галузі філософії, що допоможе їм зрозуміти філософські підходи та концепції, розвинути критичне мислення та аналітичність.

Крім того, філософські концепції можуть стати основою для розробки нових методик навчання та оцінювання компетентностей здобувачів. Наприклад, використання методу «філософських діалогів» може сприяти формуванню компетентностей

здобувачів освіти у галузі міжособистісних відносин та етики. Людина може подолати кризові настрої лише завдяки силі власного життєвого ресурсу та використанню основних філософських аспектів людського буття та саморозвитку. Нагальним завданням є подолання фрагментарності уявлень про людину як суб'єкта і досягнення цілісності в її пізнанні.

Висновки. В процесі дослідження автором встановлено, що філософські концепції можуть

бути важливим інструментом для формування компетентностей здобувачів освіти та розвитку дослідницької компетентності викладачів. А стратегічним завданням закладів вищої освіти є забезпечення майбутнього фахівця всіма необхідними знаннями і практичними навичками в предметній області та формування його професійної компетентності, використовуючи всі можливі психологічні засоби та філософські аспекти людського існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kryshtanovych M., Zyazyun I., Vykhreshch N., Nuzii I., Kalinska O. Philosophical aspects of determining the main components of the formation of professional competence for students. WISDOM. 2022. № 22, URL:<https://aspu.am/website/images/journal/04c51c0e.pdf#page=132>
2. Kryshtanovych S., Chubinska N., Gavrysh I., Khltobina O., Shevchenko Z. Philosophical and psychological approach to self-development of scientific and pedagogical workers. WISDOM. 2021. 20(4), 139-147. <https://doi.org/10.24231/wisdom.v20i4.56>
3. Marek M., Chew Ch., Wu Ch. Teacher experiences in convert-ing classes to distance learning in the COVID-19 pandemic. *International Journal of Distance Education Technologies*. 2020. №19, pp. 40–60. URL:<https://doi.org/10.4018/IJDET.20210101.0a3>
4. Бачієва Л.О. Дослідницька компетентність викладача в умовах упровадження інноваційних технологій навчання. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2017. № 56–57.
5. Житомирська Т. Курсантська наука як соціальний інститут і явище культури: філософська кава. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. 12 (12)
6. Житомирська Т. Роль філософії у формуванні професійної компетентності здобувачів освіти дунайського інституту національного університету «Одеська морська академія». *Наукові інновації та передові технології*. 2023. 2 (16)
7. Красільнікова О. Компетентнісний підхід як основа філософії освіти. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 1.
8. Овчарук О., Пустовий М., Сосніна М., Табачук Н., Філатова М. Компетентнісний підхід як сучасний інструмент оновлення змісту освіти. *Технології інтеграції змісту освіти інтеграції змісту освіти*. 2017. С. 161.
9. Popper K. Open society and its enemies. The outbreak of prophecy: Hegel, Marx and followers. Foundations. 1994. 494 p.

REFERENCES

1. Kryshtanovych M., Zyazyun I., Vykhreshch N., Nuzii I., Kalinska O. Philosophical aspects of determining the main components of the formation of professional competence for students. WISDOM, 2022. № 22, URL:<https://aspu.am/website/images/journal/04c51c0e.pdf#page=132>)
2. Kryshtanovych S., Chubinska N., Gavrysh I., Khltobina O., Shevchenko Z. Philosophical and psychological approach to self-development of scientific and pedagogical workers. WISDOM, 2021. 20(4), 139–147. <https://doi.org/10.24231/wisdom.v20i4.560>)
3. Marek M., Chew Ch., Wu Ch. Teacher experiences in convert-ing classes to distance learning in the COVID-19 pandemic. *International Journal of Distance Education Technologies*, 2020. №19, pp.40-60. URL: <https://doi.org/10.4018/IJDET.20210101.0a3>)
4. Bachiieva L.O. Doslidnytska kompetentnist vykladacha v umovakh uprovadzhenia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia [Research of the teacher in the context of the introduction of innovative teaching technologies]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity*, 2017. № 56–57 [in Ukrainian]
5. Zhytomyrska T. Kursantska nauka yak sotsialnyi instytut i yavyshche kultury: filososfska kava [Cadet science as a social institution and cultural phenomenon: philosophical coffee]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 2022. 12 (12) [in Ukrainian]
6. Zhytomyrska T. Rol filosofii u formuvanni profesiinoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity dunaiskoho instytutu natsionalnoho universytetu “Odeska morskа akademiia” [The role of philosophy in the formation of professional competence of students of the Danube Institute of the National University “Odesa Maritime Academy”]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, 2023. 2 (16) [in Ukrainian].
7. Krasilnikova O. Kompetentnisnyi pidkhid yak osnova filosofii osvity [Competence approach as the basis of the philosophy of education]. *Visnyk KNTEU*, 2018. № 1 [in Ukrainian].
8. Ovcharuk O., Pustovyi M., Sosnina M., Tabachuk N., Filatova M. Kompetentnisnyi pidkhid yak suchasnyi instrument onovlennia zmistu osvity [Competence-based approach as a modern tool for updating the content of education]. *Tekhnolohii intehtatsii zmistu osvity intehtatsii zmistu osvity*. 2017. p.161. [in Ukrainian].
9. Popper K. Open society and its enemies. The outbreak of prophecy: Hegel, Marx and followers. Foundations, 1994. 494 p.

УДК 81-3+81'1'3]:373.091.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-43>**Ольга ЖУЛАВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-3132-6877**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Сумського державного університету
(Суми, Україна) o.gulawskay@gf.sumdu.edu.ua***Аліна САВЧУК,***orcid.org/0009-0006-6367-0409**студентка IV курсу факультету іноземні мови та соціальних культур
Сумського державного університету
(Суми, Україна) albenzo000@gmail.com***Єлизавета СТРЕЛЬНИКОВА,***orcid.org/0009-0002-3851-8078**студентка IV курсу факультету іноземні мови та соціальних культур
Сумського державного університету
(Суми, Україна) strelnikovaes26@gmail.com*

КАЗКИ ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ ПРОДУКТИВНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ

У статті пропонується вивчити можливості використання казок у процесі навчання продуктивних видів мовленнєвої діяльності. Основною метою дослідження є виявлення ефективних підходів до використання казок для розвитку комунікативних навичок, зокрема мовлення, лексики та граматики. Методика дослідження включає літературний огляд, аналіз педагогічних підходів та проведення експериментальних занять з вивчення казок. У попередніх дослідженнях вже виявлено, що казки мають потенціал для стимулювання інтересу до мови та активного залучення учнів до процесу навчання. Вони сприяють розвитку уяви, творчого мислення та емоційної сфери учнів. Однак, ще потрібно детальніше вивчити, як саме казки можуть бути використані для покращення мовних навичок. Проведений аналіз педагогічних методик та експериментальних занять підтверджує, що використання казок має позитивний вплив на навчання продуктивних видів мовленнєвої діяльності. Через інтерактивність казок, учні активно використовують мову для розповідей, обговорень та творчих завдань. Це сприяє покращенню їхньої мовної впевненості, розширенню лексичного запасу та вдосконаленню граматичних структур. Отримані результати дослідження свідчать про важливість включення казок до навчального процесу для досягнення кращих результатів у навчанні мовленнєвих навичок. Рекомендується розробити спеціальні методичні матеріали та плани уроків, які базуються на використанні казок як основного засобу навчання. Враховуючи цей підхід, вчителі можуть забезпечити мотивацію учнів, активну участь та покращення їхніх мовних навичок. В цілому, дослідження демонструє, що використання казок є ефективним інструментом для навчання продуктивних видів мовлення. Подальші дослідження можуть зосередитися на розробці конкретних стратегій використання казок у навчальному процесі та їхньому впливі на різні групи учнів з різними рівнями мовної підготовки.

Ключові слова: *говоріння, писання, казки, мовлення, мовні навички, методи навчання, креативні завдання, педагогічні підходи.*

Olha ZHULAVSKA,*orcid.org/0000-0002-3132-6877**Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Germanic Philology
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) o.gulawskay@gf.sumdu.edu.ua***Alina SAVCHUK,***orcid.org/0009-0006-6367-0409**4th year student of the Faculty of Foreign Languages and Social Cultures
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) albenzo000@gmail.com*

Yelyzaveta STRELNIKOVA,

orcid.org/0009-0002-3851-8078

4th year student of the Faculty of Foreign Languages and Social Cultures

Sumy State University

(Sumy, Ukraine) strelnikovaes26@gmail.com

FAIRY TALES AS MEANS OF TEACHING PRODUCTIVE TYPES OF SPEECH ACTIVITY AT THE PRIMARY LEVEL

In this article we propose to explore the possibilities of using fairy tales in the process of teaching productive speech activities. This study aims to identify effective approaches to the use of fairy tales for the communication skills development, in particular, speech, vocabulary and grammar. The research methodology includes a literature review, pedagogical approaches analysis, and experimental lessons on studying fairy tales. Previous researches have already shown that fairy tales have the potential to stimulate interest in the language and actively engage students in the learning process. They contribute to the development of students' imagination, creative thinking and emotional sphere. However, there is still a need to study how fairy tales can be used to improve productive language activities. The pedagogical methods and experimental lessons analysis confirms the positive impact of fairy tales on teaching productive speech activities. Due to the interactivity of fairy tales, students actively use the language for storytelling, discussion and creative tasks. This helps to improve their language confidence, vocabulary and grammatical structures. The findings of the study demonstrate the importance of including fairy tales in the learning process to achieve better results in teaching language skills. It is recommended to develop special methodological materials and lesson plans based on the use of fairy tales as the main teaching tool. Taking this approach into account, teachers can ensure that students are motivated, actively participate and improve their language skills. In general, the study demonstrates that the use of fairy tales is an effective tool for teaching productive speech activities. Further research could focus on developing specific strategies for using fairy tales in the classroom and their impact on different groups of learners with different language proficiency levels.

Key words: *speaking, writing, fairy tales, speech, language skills, teaching methods, creative tasks, pedagogical approaches.*

Постановка проблеми. Традиційні методи навчання не завжди забезпечують ефективний розвиток цих навичок, тому потрібно шукати нові підходи до навчання мовленнєвої діяльності. Одним з потенційно ефективних засобів є використання казок. Проблема полягає у недостатньому розвитку продуктивних видів мовлення учнів на початковому етапі. Учні можуть зустрічати труднощі в усному та писемному мовленні, що впливає на їх загальний мовленнєвий розвиток. Тому виникає потреба в нових підходах до навчання, які б сприяли активному розвитку продуктивних мовленнєвих навичок.

Аналіз досліджень. Завдання для навчання продуктивних видів мовленнєвої діяльності є важливим напрямком досліджень у сучасній лінгвістиці. Багато вчених, серед яких Н. Булгакова, Л. І. Герасименко, В. Іванішина, Н. Іванова, І. М. Кобзарьова, О. І. Крупник, Н. М. Мельничук, Л. П. Харченко займалися дослідженням цієї теми. Вони вивчали різні аспекти системи завдань, спрямованих на покращення продуктивних видів мовленнєвої діяльності, такі як усне та писемне мовлення. Серед іноземних вчених, які також внесли вагомий вклад у цю область, можна відзначити Д. Ларсен-Фріман, С. Торнбург, Р. Хілцер, К. Херрера, та інших. Результати їхніх досліджень можуть бути корисними при розробці ефективних методик навчання мовлен-

нєвій діяльності та покращення комунікативних навичок студентів. Наша робота також присвячена аналізу завдань для учнів початкової школи, щоб активізувати їхню мовну діяльність на уроці іноземної мови, що й зумовлює її актуальність.

Мета статті – вивчення та аналіз використання казок, зокрема “Goldilocks and Three Bears”, як ефективного засобу навчання продуктивних видів мовлення на початковому етапі. Головним завданням дослідження є визначення можливостей, принципів та методів використання казок у навчальному процесі для розвитку мовленнєвих навичок учнів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням Матковської Н. мовленнєва діяльність – це активний і цілеспрямований процес прийому та передачі в різних ситуаціях спілкування за допомогою мовних засобів. (Матковська, 2019: 114). Мовленнєва діяльність реалізується у таких видах, як говоріння, слухання, письмо та читання.

Продуктивні види мовленнєвої діяльності – це способи створення мовленнєвих висловлювань, використовуючи власні мовні знання та навички. Метою цих видів мовленнєвої діяльності є висловлення особистих думок, ідей, переконань, вражень, почуттів та інформації. До продуктивних видів мовленнєвої діяльності входить писемне та усне мовлення (Grabe, Kaplan, 2014: 79).

Писемне мовлення передбачає використання мовленнєвих засобів для створення текстів на папері або в електронному форматі. Його особливості полягають у вмінні користуватися граматиною та правописом, дотримуватися структурних норм та правил логіки, уміти добирати потрібні слова та вислови для передачі певного змісту, а також у вмінні створювати різні види текстів залежно від мети та аудиторії

Усне мовлення полягає в мовленні з використанням голосу та міміки перед аудиторією. Вимоги до усного мовлення включають належну артикуляцію, граматичну коректність, логічність та послідовність мовлення, а також уміти вільно висловлюватися перед групою людей (Потапенко, Тезнікова, 2017: 33).

Продуктивні види мають такі «складні» параметри, які стосуються практики навчання іноземної мови: необхідність забезпечення предмета мовленнєвої діяльності, тобто об'єкта; необхідність формування в учнів програми смислового розгортання висловлювання від загального до окремого; навчання засобам вираження думки, адекватним для кожної ситуації спілкування; необхідність навчання внутрішньому, зовнішньому (усному та письмовому) способам формування та формулювання цієї думки (Grabe, Kaplan, 2014: 80).

В. Іванишина зазначає, що у рецептивних видах діяльності продукт – це висновок, тоді як у продуктивних видах мовленнєвої діяльності, як то говоріння і письмо, виступає висловлювання, текст (Іванишина, 2013: 121), які за своєю суттю, структурою, змістом і сукупністю всіх лексичних, граматичних та ін. характеристик набагато складніші за висновки. Також авторка відзначає результат, як важливий елемент предметного змісту мовленнєвої діяльності.

Увагу дітей важко повернути текстовими завданнями, краще проводити заняття в ігровій, ненав'язливій формі. Тут педагог може використовувати казку як засіб навчання іноземної мови. Казки є потужним інструментом для навчання англійської мови, оскільки вони не тільки цікаві та захоплюючі для учнів, але й містять в собі багато педагогічних принципів, які допомагають ефективно використовувати їх для навчання (Чорна, 2019: 90). Звернення педагогів до народної культури нині – це культуро-відповідний процес відродження моральності, розуміння якої, на думку вчених, має починатися з дитячого віку.

Перелік методів, які можна використовувати на уроці англійської мови з використанням казок:

1) Обговорення казки: питання про сюжет, героїв та дії, що надасть змогу учням розвинути

навички мовлення та зрозуміти глибше смисл казки.

2) Рольова гра: відтворення дій героїв у формі гри для розвитку навичок мовлення та творчості

3) Створення казки: вчителі задають напрямок для створення чогось нового.

4) Театралізоване читання: читання казки у формі виступу для розвитку навчок мовлення та виступу.

5) Казки можуть бути використані для вивчення та вдосконалення граматичних структур під час написання власних оповідань, що сприяє їхньому розумінню та правильному застосуванню граматики (Казачінер, 2007: 58).

Виділяють кілька принципів відбору казкового тексту до роботи з ним під час уроку у початковій школі:

1) тематичне наповнення;

2) відповідний рівень складності;

3) проста назва казки, на додаток, з коментарями вчителя;

4) у тексті має бути безліч повторень деяких мовних комбінацій;

5) зміст казкового тексту має бути цікавим та лінійним;

6) бажано наявність ілюстрацій (Гордіук, 2000: 78).

У нашій роботі ми досліджуємо ефективність використання завдань, побудованих на казках, у навчанні продуктивних видів мовленнєвої діяльності англійською мовою в початковій школі. Використання казок як основи завдань надає можливість створити захопливий та цікавий контекст, що сприяє активному залученню учнів до письмової діяльності (Лінінська, 2015: 11). Такий підхід допомагає стимулювати творчий розвиток учнів, розширювати їхні лексичні навички, вдосконалювати граматику та орфографію, а також навички структурування тексту та використання пунктуації.

З метою інтенсифікації навчального процесу, підвищення рівня навчання продуктивних видів мовленнєвої діяльності необхідно звертатися до різних вправ, які мають емоційний вплив на дітей під час заняття, викликають та підтримують їх інтерес до навчання (Гаєва, 2016: 44–46). Як приклад такої роботи пропонуємо завдання, розроблені для учнів 4-х класів за казкою «Золотоволоска та Три Ведмеді» (“Goldilocks and Three Bears”).

Метою навчання говорінню на уроці іноземної мови є формування таких мовних навичок, які б учень міг використовувати у ненавчальній мовній практиці лише на рівні загальноприйнятого побутового спілкування (Потапенко, Тезнікова,

Рис. 1

2017: 40). Для виконання даної мети ми використали наступні завдання:

«Тепер давайте з вами пригадаємо, що відбувалося у казці... Подивіться на екран. Перед вами малюнки (рис. 1). Ваше завдання переказати головні події в казці за допомогою поданих малюнків».

Використання малюнків як опори для переказу казки є ефективним методом, що сприяє поліпшенню навичок переказу та мовлення учнів. Малюнки допомагають візуалізувати сюжет казки і створюють опору для учнів під час переказу (Toluboboeva, 2022: 15). Вони спонукають учнів звертати увагу на деталі і послідовність подій, розвивають їхню здатність до структурування мовлення і використання відповідних мовних виразів. Результатом використання малюнків є покращення якісного та граматичного аспектів переказу, а також збільшення мовної впевненості учнів.

Далі ми пропонуємо вправу “Shadowing”, яка допомагає покращити вимову та розуміння мови. Вчитель вмикає учням казку про Золотоволоску та Три Ведмеді. Останні повинні уважно слухати та героїв та пробувати вимовляти слова разом з ним. Краще почати з меншого об'єму тексту, поступово збільшуючи його, щоб учні мали можливість підлаштуватися.

Під час вправи “Shadowing”, учні спостерігають за героями і намагаються виконати ті самі рухи губ та акцентуацію, щоб добитися максимально точної вимови.

Учні можуть використовувати свою уяву, уявляючи себе у ролі Золотоволоски, яка зайшла до будинку Ведмедів. Вони можуть спостерігати за вчинками та рухами головного героя і намагатися відтворити їх. Це не тільки поліпшує їхні навички вимови, але й розвиває їхню фантазію та емоційну виразність.

Інтерактивні вправи стали популярними через свою ефективність у навчанні. Вони надають можливість активно залучати дітей до процесу навчання, підвищують мотивацію і зацікавленість. Ці вправи сприяють розвитку критичного мислення, розширенню словникового запасу, вдосконаленню мовлення та комунікативних навичок. Крім того, вони дозволяють індивідуалізувати навчання, а також розвивати сприйняття у дітей.

Для нашого дослідження ми підготували відео та завдання для розвитку продуктивних видів мовленнєвої діяльності на таких сучасних інтерактивних платформах, як *islcollective* та *liveworksheets*. Знайти їх можна за наступними посиланнями: <https://en.islcollective.com/english-esl-video-lessons/grammar-practice/general-grammar-practice/other-topic-mixed-topics/goldilocks-and-the-three-bears/820926> та <https://www.liveworksheets.com/hn3444168du>

Ми використали такі завдання як встановлення послідовності слів в реченні, вставлення правильних форм дієслів або слів у пропуски, які сприяють розвитку граматичних навичок, покращенню

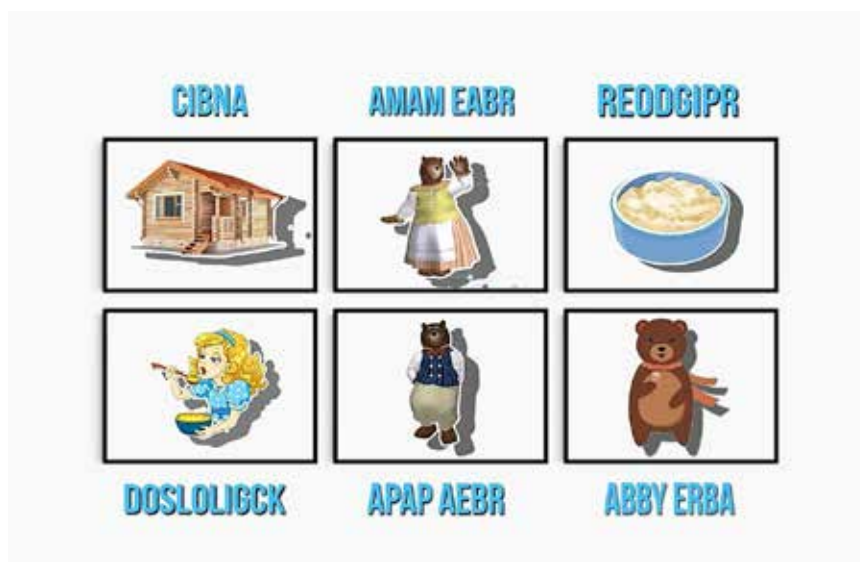

Рис. 2

лексичного запасу, розумінню тексту і навичок письма. Крім того, такі завдання також стимулюють розвиток навичок говоріння, оскільки учні активно використовують мову, складають речення і висловлюють свої думки, що сприяє впевненості у мовленні та покращує комунікативні здібності.

Основна мета навчання письма – навчити учнів писати іноземною мовою ті ж тексти, які освічена людина вміє писати рідною мовою (Шаумян, 2019: 107).

Для розвитку навичок письма пропонуємо наступне завдання: «*And now let's play the game! Перед вами на екрані будуть картинки із зображенням різних предметів (рис. 2), а поруч з ними – літери, з яких вам слід скласти слово, яке саме називає зображений предмет*».

Правильне написання слів має важливу роль у розвитку навичок письма англійської мови. Коректне використання орфографії сприяє зрозумілості й точності повідомлень, поліпшує загальний враження від написаного тексту та забезпечує його легке сприйняття. Набуття правильної орфографії

допомагає уникати недорозуміння та помилок у комунікації. Крім того, правильне написання слів сприяє розвитку вміння дотримуватися мовних норм та стандартів, що є важливою складовою граматичного аспекту письма. Посилення уваги до правильного написання слів сприяє формуванню мовної грамотності та довіри до власних письмових навичок. У результаті, належне оволодіння правильним написанням слів є ключовим фактором у досягненні якісного та зрозумілого письма англійською мовою.

У процесі просування до вільного писемного мовлення використовуються такі прийоми, як колективне складання письма, обмін листами, і так зване «рольове письмо» (role-writing) (Потапенко, Тезнікова, 2017: 44). Останнє передбачає написання письма на задану тему чи певної ситуації від імені будь-якого персонажа. Тож наступне завдання: «*Напишіть листа, в якому Золотоласка вибачається перед родиною Ведмедів. Для правильного написання листа використовуйте наступний зразок:*»

The Red House,

Fairytale Lane.

Dear Mr and Mrs and Baby Bear,

My name is _____ . When you were not at home I went into your house.

I am very sorry that I _____

Love from,

Це завдання сприяє розвитку навичок організації думок, структурування тексту та використання мовних засобів для вираження ідей. Написання листів вимагає уваги до граматичної коректності, правильного використання лексики та структур мови, що сприяє покращенню загального рівня мовленнєвої компетенції. Крім того, написання листів розвиває креативність та самовираження, оскільки учні можуть використовувати свої власні думки, ідеї та емоції для створення особистого повідомлення. В результаті, практика написання листів сприяє покращенню навичок письма англійською мовою, розширенню словникового запасу та підвищенню впевненості учнів у своїх письмових здібностях.

Висновки. У даній статті було розглянуто використання казок як ефективного засобу навчання продуктивних видів мовленнєвої діяльності на

початковому етапі. На прикладі казки “Goldolocks and the Three Bears” було розроблено серію завдань з англійської мови для учнів 4-го класу, спрямованих на розвиток навичок говоріння та письма. Завдання були ретельно підібрані, враховуючи рівень розвитку учнів, їхні інтереси та когнітивні можливості. Кожне завдання спрямовувалося на активізацію лексичних одиниць, розвиток навичок формулювання речень та висловлювань, а також на розвиток креативності та вміння висловлювати власні думки та почуття. Використання казок як засобу навчання на початковому етапі є корисним і ефективним. Казки не лише сприяють розвитку мовленнєвих навичок у дітей, але й стимулюють їх креативне мислення та уяву. Тому, враховуючи ці позитивні результати, рекомендується включати казки в навчальний процес для поліпшення мовних здібностей учнів на початковому етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаєва Н. І. Типологія вправ для навчання іноземних мов. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. РДГУ. 2015. С. 44–46.
2. Гордіюк Н. Особливості сприймання художніх текстів молодшими школярами. *Мандрівець*. 2000. № 3–4. С. 75–78.
3. Іванишина В. П. Психологічні передумови формування соціокультурної компетентності під час читання на уроках німецької мови у старшій школі спеціалізованого загальноосвітнього навчального закладу з поглибленим вивченням іноземних мов. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки*. 2013. Вип. 111. С. 122–124.
4. Казачінер О.С. Використання лінгвістичних казок під час навчання англійської мови. *Англійська мова і література*. 2007. № 33. С. 2–5.
5. Лінінська Ю.Л. Використання казки на уроках іноземної мови в початкових класах : посібник. Полонне, 2015. 37 с.
6. Матковська Н. Мовленнєва діяльність та активні форми навчання в сучасній методиці викладання іноземних мов та концепція мовних ігор за Людвігом Вітгенштейном. Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. *Діалог культур як чинник інтеграції*. 2019. С. 114–115.
7. Ніколаєва С. Ю. Сучасні підходи до реалізації міжкультурної іншомовної освіти. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (66). Issue 162. P. 31–37.
8. Потапенко С., Тезікова С. Пошук нових лінгвопедагогічних технологій навчання англійської мови. *Рідна школа*, 2017. 67 с.
9. Чорна О.О. Роль та методичні прийоми роботи з казкою на уроках англійської мови як засіб формування позитивної мотивації навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 1 (65). С. 136–139.
10. Шаумян О.Г. Казка як складова освітнього простору дитини. *Молодий вчений*. 2019. № 7.1 (71.1). С. 90–94.
11. Grabe W., Kaplan R. B. *Theory and Practice of Writing: An Applied Linguistic Perspective* : підручник. New York : Routledge, 2014. 504 p.
12. Toliboboeva S. J. Productive types of speech activity and importance of reading in teaching speaking. *Asia pacific journal of marketing & management review*. 2022. P. 78–81.
13. Weismer G. *Speech Science: Technique, Concept, Theory. Perspectives on Speech Science and Orofacial Disorders*. 2013. Vol. 23, №. 1. P. 6–17. URL: <https://doi.org/10.1044/ssod23.1.6> (date of access: 18.05.2023).

REFERENCES

1. Haieva N. I. Typolohiia vprav dlia navchannia inozemnykh mov. Onovlennia zmistu form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity [Typology of exercises for teaching foreign languages. Updating the content, forms and methods of teaching and upbringing in educational institutions]. RDHU. 2015. pp. 44–46. [in Ukrainian]
2. Hordiiuk N. Osoblyvosti spryimannia khudozhnikh tekstiv molodshymy shkoliaramy [Peculiarities of the perception of literary texts by primary pupils]. MANDRIVETS. 2000. № 3–4. pp. 75–78. [in Ukrainian]
3. Ivanyshyna V. P. Psykholohichni peredumovy formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti pid chas chytannia na urokakh nimetskoï movy u starshii shkoli spetsializovanoho zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu z pohlyblyenym vyvcheniam inozemnykh mov [Psychological prerequisites for the formation of socio-cultural competence in reading at german language lessons in a high school of a specialised general education institution with advanced foreign language learning].

.....
Visnyk chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Ser. : Pedahohichni nauky. 2013. Vyp. 111. pp. 122–124. [in Ukrainian]

4. Kazachiner O. S. Vykorystannia linhvistychnykh kazok pid chas navchannia anhliiskoi movy. Anhliiska mova i literature [The use of linguistic fairy tales in teaching English. English language and literature]. 2007. № 33. pp. 2–5. [in Ukrainian]

5. Lininska Iu. L. Vykorystannia kazky na urokakh inozemnoi movy v pochatkovykh klasakh [The use of fairy tales in foreign language lessons in primary school] : posibnyk. Polonne, 2015. 37 p. [in Ukrainian]

6. Matkovska N. Movlennieva diialnist ta aktyvni formy navchannia v suchasni metodytsi vykladannia inozemnykh mov ta kontseptsiiia movnykh ihor za liudviihom vithenshteinom. Suchasni tendentsii rozvytku osvity i nauky v interdystsyplinarnomu konteksti. Dialoh kultur yak chynnyk intehtratsii [Speech activity and active forms of learning in modern methods of teaching foreign languages and the concept of language games according to Ludwig Wittgenstein. Modern tendencies in the development of education and science in an interdisciplinary context. Dialogue of cultures as a factor of integration]. 2019. pp. 114–115. [in Ukrainian]

7. Nikolaieva S. Iu. Suchasni pidkhody do realizatsii mizhkulturnoi inshomovnoi osvity [Modern approaches to the implementation of intercultural foreign language education]. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2018. VI (66). Issue 162. P. 31–37. [in Ukrainian]

8. Potapenko S., Tezikova S. Poshuk novykh linhvopedahohichnykh tekhnolohii navchannia anhliiskoi movy [Search for new linguistic and teaching technologies for teaching English]. Ridna shkola, 2017. 67 p. [in Ukrainian]

9. Chorna O. O. Rol ta metodychni pryioomy roboty z kazkoiu na urokakh anhliiskoi movy yak zasib formuvannia pozytyvnoi motyvatsii navchannia. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [The role and methodological techniques of working with fairy tales in english language classes as a means of forming positive learning motivation. pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools]. 2019. № 1 (65). pp. 136–139. [in Ukrainian]

10. Shaumian O. H. Kazka yak skladova osvitnoho prostoru dytyny [Fairy Tales as a Component of a Child's Educational Environment]. Molodyi vchenyi. 2019. № 7.1 (71.1). pp. 90–94. [in Ukrainian]

11. Grabe W., Kaplan R. B. Theory and Practice of Writing: An Applied Linguistic Perspective : підручник. New York : Routledge, 2014. 504 p.

12. Toliboboeva S. J. Productive types of speech activity and importance of reading in teaching speaking. Asia pacific journal of marketing & management review. 2022. P. 78–81.

13. Weismer G. Speech Science: Technique, Concept, Theory. Perspectives on Speech Science and Orofacial Disorders. 2013. Vol. 23, №. 1. P. 6–17. URL: <https://doi.org/10.1044/ssod23.1.6> (date of access: 18.05.2023).

Алла ЗАЛІЗНЯК,

orcid.org/0000-0002-5255-385X

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(Умань, Черкаська область, Україна) *amz423422@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ДОШКІЛЬНИКІВ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті предметом розгляду є формування мовленнєвої компетенції в дошкільників у полікультурному середовищі. Метою нашої статті є розкриття сутності поняття «мовленнєва особистість» та мовленнєвих компетенцій особистості дитини в полікультурному середовищі. Зазначено, що на сучасному етапі в Україні гострою проблемою є мовне питання, що займає вагомe місце в полікультурному середовищі України. Оскільки Україна є багатоетнічною державою, що населяють етнічні українці та національні меншини й корінні народи. Наголошено, що своєчасне і якісне формування мовленнєвих компетенцій у дітей дошкільного віку – важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку в полікультурному середовищі. Звернено увагу на те, що мовлення як засіб спілкування в закладі дошкільної освіти відбувається в таких педагогічних системах: «дитина – дитина», «дитина – діти», «вихователь – діти», вихователь – дитина», що характеризується педагогічним спрямуванням і набуває відповідних характерних ознак: діалогічність й змістовність мовлення; нормативність мовлення; образність та емоційність мовлення; нестливість, економічність мовлення та орієнтування на «Я» дитини. Підкреслено, що мовлення людини розвивається в ході мовленнєвої діяльності, яке охоплює такі види означеної практики: слухання, говоріння, читання і письмо. Кожний із видів мовленнєвої діяльності має важливе значення для формування людини як мовленнєвої особистості. Розкрито сутність поняття «полікультурне середовище», в якому у дошкільників розвивається культура взаємин, спілкування, мовлення й толерантна взаємодія між людьми. Виокремлено поняття «мовленнєва компетенція дошкільника» як комплексне поняття, що слугує дошкільникам для спілкування в різних життєвих ситуаціях. Зазначено, що до мовленнєвої компетенції відносяться такі її види: лексична, фонетична, граматична, діалогологічна, комунікативна. В подальшому дослідженні планується вивчення взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'єю в умовах полікультурного освітнього середовища щодо розвитку рідного мовлення.

Ключові слова: вихователі, діти, мовленнєва особистість, мовленнєві компетенції, полікультурне середовище.

Alla ZALIZNYAK,

orcid.org/0000-0002-5255-385X

PhD in of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Preschool Education

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

(Uman, Cherkasy region, Ukraine) *amz423422@gmail.com*

FORMATION OF SPEAKING COMPETENCE IN PRE-SCHOOL CHILDREN IN A POLY CULTURAL ENVIRONMENT

The subject of the article is the formation of speech competence in preschoolers in a multicultural environment. The purpose of our article is to reveal the essence of the concept of “speech personality”, the speech competences of a child's personality in a multicultural environment. It was noted that at the current stage in Ukraine, the language issue is an acute problem, which occupies an important place in the multicultural environment of Ukraine. Since Ukraine is a multi-ethnic state inhabited by ethnic Ukrainians, national minorities, indigenous peoples. It is emphasized that the timely and high-quality formation of speech competences in preschool children is an important condition for the full speech development of preschoolers in a multicultural environment. It is emphasized that human speech develops in the course of speech activity, which includes the following types of defined activity: listening, speaking, reading and writing. The essence of the concept of “speech competences”, “speech personality” is revealed. The concept of “speech competence of a preschooler” is singled out as a complex concept. It is noted that speech competence includes the following types: lexical, phonetic, grammatical, dialogological, communicative. In a preschool education institution, teachers should show preschool children the uniqueness of their native language, educate them to respect the values of other cultures, develop sociability and form a multicultural worldview. Such training in a multicultural environment will contribute to the education of not only a tolerant, active, but also a speaking personality and the formation of a special way of thinking in it

regarding equality between people, respect for their right. Thus, by forming speech competences in preschool children, teachers of preschool institutions will teach preschool children to build their speech correctly. In further research, it is planned to study the interaction of the preschool education institution with the family in the conditions of a multicultural educational environment regarding the development of native speech.

Key words: *educator, preschoolers, speech personality, speech competences, multicultural environment.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні гострою проблемою є мовне питання тобто мова народу, що займає вагомe місце в полікультурному середовищі України. Оскільки Україна є багатоетнічною державою, що населяють етнічні українці та національні меншини й корінні народи.

Розвиток мовлення – складний психологічний процес, що обумовлений розвитком діяльності спілкування з дорослими та ровесниками в онтогенезі. Мова – засіб спілкування, обмін думками між людьми, засіб передачі знань дітям про природу, побут, довкілля тощо. За допомогою рідної мови в полікультурному середовищі діти вчаться розв'язувати практичні та пізнавальні завдання, взаємодіяти з ровесниками, поштиво ставитись до своєї та інших культур, що сприяє вихованню полікультурної та мовленнєвої особистості.

Оволодіння рідною мовою, мовленнєвими компетенціями – важливе надбання дошкільників і розглядається в сучасній дошкільній освіті як загальна основа виховання та навчання дітей. Сьогодні і якісне формування мовленнєвих компетенцій у дітей дошкільного віку – важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку дошкільників у полікультурному середовищі. Насущна проблема полягає в тому, що результатом сформованості мовленнєвої особистості є формування у неї мовленнєвої компетенції, до складу якої відносять вміння достеменно та вдало практично послуговуватися мовою в конкретних випадках та вживати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, мелодика) засоби виразності мовлення.

Аналіз досліджень. Питанням виховання і навчання особистості в полікультурному середовищі були присвячені дослідження, авторами яких є Р. Агадулін, Л. Барановська, Ю. Бахтін, О. Безкаравайна, В. Бондаренко, О. Ковальчук, Ю. Е. Миропольська, А. Солодка та інші.

Окремі аспекти проблеми полікультурної освіти висвітлено у працях В. Бойченко, В. Гукаленко, Є. Ковальчук, М. Красовицького, Е. Сушлова, О. Сухомлинської, Г. Філіпчук та інших.

Підвищення ефективності процесу розвитку мовлення дітей дошкільного віку завжди було предметом спеціальних досліджень науковців і методистів (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гав-

риш, С. Гончаренко, Л. Калмикова, Т. Піроженко, Л. Федоренко та інші). Це зумовлено тим, що рівень мовленнєвого розвитку дошкільників значною мірою визначає й загальний рівень їхнього розвитку та завдяки якому відбувається формування мовленнєвої компетентності.

Питанню виховання любові до рідного слова присвячено праці В. Сухомлинського, М. Жовтобрюх та інших.

Теорію мовленнєвої діяльності було розроблено вченими: А. Богуш, Л. Виготським, І. Зимньою, О. Леонтєвим, Т. Рябовою та іншими.

Сучасні підходи до навчання мови і розвитку мовлення висвітлено у працях М. Вашуленко, Є. Соботович, О. Шахнарович та інших.

Метою нашої статті є розкриття сутності поняття «мовленнєва особистість» та мовленнєвих компетенцій особистості дитини в полікультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Рідна мова є основою існування етносу, своєрідним ланцюгом, що з'єднує нинішнє покоління з минулим і майбутнім. Засвоюючи рідну мову, дитина опановує поняття, які впливають на її розумовий розвиток. Мовлення – процес використання конкретної мови конкретною людиною, що розглядається як процес індивідуальний.

Підкреслимо, що мовлення як засіб спілкування є одним із основних видів діяльності, яким людина оволодіває у процесі онтогенезу. Значимо, що спілкування – це дуже складний феномен у житті кожної людини, воно є важливою духовною потребою особистості як суспільної істоти. Головна особливість спілкування як процесу – взаємодія. Спілкування – найважливіша функція мови, бо саме в процесі комунікації люди обмінюються інформацією, встановлюються контакти (Федяєва, 2009).

Мовлення як засіб спілкування в закладі дошкільної освіти відбувається в таких педагогічних системах: «дитина – дитина», «дитина – діти», «вихователь – діти», вихователь – дитина», що характеризується педагогічним спрямуванням.

Таке педагогічне мовлення набуває відповідних характерних ознак:

1. Діалогічність мовлення, що передбачає застосування вихователем прийомів емоційного впливу, стимуляцію мовленнєвої активності

дітей, активного слухання, вміння діалогізувати монологічні форми мовлення. Це означає, що у процесі пояснення якогось матеріалу він постійно підтримує контакт з дітьми: перевіряє, чи розуміють вони зміст розповіді, чи цікаво їм, повертає увагу до головного. Скажімо, так: «Діти, ви здогадалися, про кого йдеться?», «Пригадаймо разом», «Слухайте уважненько!», «Поміркуймо разом», «Хочете дізнатися, що було далі?».

2. Змістовність мовлення забезпечує його дієвість в освітньому процесі. Зміст повідомленого має бути простим і достовірним, інформація – точною та зрозумілою, виклад – логічним, з елементами новизни.

3. Спрямованість мовлення передбачає орієнтацію на «Я» дитини, на сприймання і розуміння маленьким слухачем зверненого до нього слова. Саме тому мають ураховуватися інтереси дітей, їх особистісні уподобання.

4. Нормативність мовлення передбачає бездоганне володіння вихователем українською мовою, її лексикою, граматиною, орфоепічними нормами, надання переваги власне українським словам.

5. Образність мовлення забезпечується умінням «малювати зорові образи» (К. Станіславський) завдяки вдалому вживанню синонімів, епітетів, порівнянь, образних виразів, приказок, прислів'їв тощо.

6. Емоційність мовлення забезпечується зміною порядку слів у реченні: «Ой радуйся, земле, радуйся! Хай щастить вам, люди добрі», добром відповідних слів: «Здоровенькі були!»; вживанням слів, які передають почуття, стани, переживання, ставлення мовця до того, про що йдеться: радісно, смішно, соромно, боляче, жаль, кепсько, погано, гаразд, добре, хороше.

7. Пестливість мовлення передбачає використання педагогом лагідних звертань до дитини, вживання слів зі пестливо зменшувальними суфіксами. Пригадаймо традиційні звертання до дитини: дитячко, дитиночко, дитинонько, малятко, серденько, голубонько, пташенятко тощо.

8. Економічність мовлення виявляється у лаконічності, тобто у відсутності багатослів'я, частого повтору одних і тих самих слів та словосполучень (мовних штампів), зайвої пишномовності, слів паразитів (от, значить), великої кількості вставних слів і словосполучень (Луценко, 2000).

Підкреслимо, що мовлення людини розвивається в ході мовленнєвої діяльності, яке охоплює такі види означеної практики: слухання, говоріння, читання і письмо. Кожний із видів мовленнєвої діяльності має важливе значення для формування людини як мовленнєвої особистості.

Оволодівши вмінням слухати і говорити в сім'ї та в закладі дошкільної освіти, а в школі – читати та писати, людина розвивається як повноцінний комунікабельний мовець.

Зазначимо, що саме на етапі дошкільного дитинства шліфується звуковимова, розширюється лексичний запас слів, удосконалюються граматичні вміння, дитина засвоює засоби мовленнєво комунікативної поведінки, яка створює його індивідуальне мовленнєве «обличчя». Так формується мовленнєва особистість, яка оволодіває мовленнєвими компетенціями.

На думку відомого науковця А. Богуш: «Мовленнєва особистість дошкільника – це активний, ініціативний мовець, відкритий для спілкування, який легко і невимушено вступає у спілкування з дітьми і дорослими; застосовує мовні і немовні засоби виразності, володіє формулами мовленнєвого етикету, має розвинуті комунікативні здібності і достатній рівень розвитку рідного мовлення» (Богуш та ін., 2008: 46).

До змістових компонентів мовленнєвої особистості відносять:

– особистісний, тобто те індивідуальне, глибинне, що властиве людині від природи, батьків, родини;

– культурологічний, що враховує рівень освоєння культури як важливого засобу пробудження інтересу до мови і залежить насамперед від сім'ї, її культурного рівня;

– ціннісний, світоглядний, що ґрунтується на змісті виховання, розвитку особистості в суспільстві, тобто це система цінностей, життєвих позицій, якими мовець оволодіває впродовж тривалого періоду життя (Федяєва, 2009).

Зміст формування мовленнєвої компетентності в дошкільному віці визначається програмами мовленнєвого розвитку дітей та Базовим компонентом дошкільної освіти.

Вагоме значення має формування у мовленнєвої особистості мовленнєвих компетенцій саме в полікультурному середовищі, в якому діти вчаться спілкуватися один з одним, жити в мирі та злагоді, обмінюватися досвідом.

Насамперед з'ясуємо сутність поняття «полікультурне середовище».

У короткому глумачному словнику психолога педагогічних термінів поняття «полікультурне середовище» трактується як «середовище, де проживають, працюють, навчаються і взаємодіють між собою представники багатьох національностей» (Козубовська, Повідайчик, 2021: 30).

Саме в полікультурному середовищі у дошкільників розвивається культура взаємин, культура

спілкування, культура мовлення й толерантна взаємодія між людьми.

Мовленнєва компетенція дошкільника – комплексне поняття, що слугує дошкільникам для спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Раніше ніж перейти до розгляду мовленнєвих компетенцій, розглянемо сутність поняття «компетентність», що трактується в програмі та методичних рекомендаціях «Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку» як «комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку: знання, вміння, навички, креативність (здатність творчо вирішувати завдання: складати творчі розповіді, малюнки і конструкції за задумом), ініціативність, самостійність, самооцінку, самоконтроль» (Богущ, 1999: 10).

У вищезазначеній програмі вказується, що до мовленнєвої компетенції відносяться такі її види: лексична, фонетична, граматична, діалогова, комунікативна (Богущ, 1999: 10).

У даній програмі розглядається сутність вищезазначених мовленнєвих компетенцій:

– «Лексична компетенція – наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, здатність до адекватного використання лексем, доречне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів... Лексична компетенція ґрунтується на словниковій роботі з дітьми» (Богущ, 1999: 11).

– «Фонетична компетенція – правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до орфоепічних норм, наголосів, добре розвинений фонематичний слух, що дозволяє диференціювати фонем; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічні наголоси тощо)... Фонетична компетенція формується в процесі роботи з виховання звукової культури мовлення» (Богущ, 1999: 11).

– «Граматична компетенція – неусвідомлене вживання граматичних форм рідної мови згідно з законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, клична форма тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм» (Богущ, 1999: 11).

– «Діалогова компетенція – розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатися з запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні види розповідей» (Богущ, 1999: 11).

– «Комунікативна компетенція – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування» (Богущ, 1999: 11).

– «Граматична компетенція – формується у практичній мовленнєвій діяльності» (Богущ, 1999: 14).

– «Діалогова компетенція – два типи мовлення: діалогічне та монологічне. У пропонуваній програмі особлива увага звертається на розвиток діалогічного мовлення та етичних засад спілкування в усіх вікових групах» (Богущ, 1999: 16).

– «Комунікативна компетенція – спрямована на розвиток культури мовленнєвого спілкування, мовленнєвого етикету та етичних норм спілкування» (Богущ, 1999: 17).

Отже, у закладі дошкільної освіти педагоги повинні показувати дітям дошкільного віку неповторність рідної мови, неповторність культури та відчуття «діалог культур», виховувати у них повагу до цінностей інших культур, розвинути комунікабельність та формувати полікультурне світобачення. Таке навчання в полікультурному середовищі сприятиме вихованню не лише толерантної, активної, а й мовленнєвої особистості та формування в неї особливого способу мислення щодо справедливості, рівності між людьми, пошани до їх прав і свобод.

Висновки. Таким чином, формуючи у дітей дошкільного віку мовленнєві компетенції, педагоги дошкільних закладів навчають дітей дошкільного віку правильно будувати своє мовлення та розуміти в умовах полікультурного середовища, що рідна мова – національний скарб, який слід охороняти, формувати та поліпшувати.

В подальшому дослідженні планується вивчення взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'єю в умовах полікультурного освітнього середовища щодо розвитку рідного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богущ А. М., Трифонова О. С., Кисельова О. І. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія / за ред. А. Б. Богущ. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
2. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: програма та метод. рекомендації / укл. А. М. Богущ. Одеса : Маяк, 1999. 83 с.
3. Козубовська І.В., Повідайчик О.С. Короткий тлумачний словник психолого-педагогічних термінів : навчально-методичне видання. Ужгород, 2021. 41 с.

4. Луценко І. Педагогічний стиль мовлення. *Дошкільне виховання*. 2000. № 1. С. 9–10.
5. Федяєва В. Роль сім'ї у вихованні мовної особистості. *Рідна школа*. 2009. № 1. С. 3–8.

REFERENCES

1. Bohush A. M., Tryfonova O. S., Kyselova O. I. (2008). Formuvannya movnoi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh. [The formation of linguistic personality at different age stages: monograph] A. B. Bohush (Ed). Odesa : PNTs APN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Vytoky movlennievoho rozvytku ditei doshkilnoho viku: prohrama ta metod. rekomendatsii. [Origins of speech development of preschool children: program and methodological recommendations] A. M. Bohush (Ed). (1999). Odesa: Maiak [in Ukrainian].
3. Kozubovska I. V., Povidaichyk O. S. (2021). Korotkyi tлумachnyi slovnyk psykholoho-pedahohichnykh terminiv: navchalno metodychne vydannia. [Short explanatory dictionary of psychological and pedagogical terms: educational methodical edition] Uzhhorod [in Ukrainian].
4. Lutsenko I. (2000). Pedahohichnyi styl movlennia. [Pedagogical style of speech] *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*. 1. 9–10 [in Ukrainian].
5. Fediaieva V. (2009). Rol sim'i u vykhovanni movnoi osobystosti. [The role of the family in the education of a linguistic personality] *Ridna shkola – Native the school*. 1. 3–8 [in Ukrainian].

УДК 378.013.43.011.3-057.87:17.022.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-45>**Микола ЗИМОМРЯ,***orcid.org/0000-0002-7372-4929**академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор кафедри німецької та французької мов і методики їх навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Львівська область, Україна) zimok@ukr.net***Марія ЯКУБОВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-7774-955X**кандидат філологічних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства (Львів, Україна) mtatariat92@gmail.com***Мирослава ЗИМОМРЯ,***orcid.org/0000-0003-3564-6103**кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Львівська область, Україна) myroslava.zymomrya@gmail.com*

ВИХОВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДОБУ ВИКЛИКІВ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Здійснено цілісний аналіз проблеми виховання гармонійно розвиненої особистості студента засобами культурологічного впливу, обґрунтовано концепцію виховання ідентичності на основі ідей системного, синергетичного, аксіологічного, гуманістичного, особистісно орієнтованого, компетентнісного методологічних підходів; накреслено схему структурно-функціональної моделі виховання особистості студента засобами культурологічного впливу та педагогічні умови її ефективної реалізації: активізація виховання духовних цінностей особистості, створення культурологічного простору, розробка моделі та впровадження інноваційної технології виховання.

Методологічний концепт забезпечує фундаментальну загальнонаукову основу дослідження й визначає наукові підходи (системний, синергетичний, аксіологічний, гуманістичний, культурологічний, особистісно орієнтований, компетентнісний) у вивченні проблеми виховання особистості студента засобами культурологічного впливу. Досліджено основи формування культурологічного простору як систему комунікації людини і світу, яка закладає простір духовної свободи особистості.

В умовах пандемії, війни, глобалізаційних викликів вища школа у системі творення нової виховної моделі ставить завдання формування у студентів ціннісної свідомості, громадянської мужності, творчого мислення, національно-культурної ідентичності, громадянської відповідальності. Актуальними є проблеми виховання духовно пробудженої, національно свідомої особистості, що сприятиме міжкультурному діалогу. У дослідженні розглядається система виховання національної ідентичності як універсальна філософська парадигма людського буття, в основі якої є прямування від усвідомлення системи індивідуального особистісного «Я» до розуміння необхідності постійного його вдосконалення, розвитку. Система виховання – унікальний вид інтелектуально-духовної діяльності, яка потребує діалектичного взаємозв'язку усіх структурних елементів.

Ключові слова: особистість, смисл життя особистості, гуманістична мораль, педагогічні умови виховання особистості студента, культурологічний простір, система цінностей.

Mykola ZYOMRYA,*orcid.org/0000-0002-7372-4929**Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, Doctor of Philological Sciences, Professor at the German and French Language and Teaching Methodology Department Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Lviv region, Ukraine) zimok@ukr.net*

Mariia YAKUBOVSKA,

orcid.org/0000-0002-7774-955X

Associate Professor at the Department of Information, Library and Books
Ukrainian Academy of Printing
(Lviv, Ukraine) mmamariat92@gmail.com

Myroslava ZYMOMRYA,

orcid.org/0000-0003-3564-6103

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of English Language Practice
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) myroslava.zymomrya@gmail.com

FOSTERING IDENTITY IN THE AGE OF CHALLENGES: A CULTURAL PERSPECTIVE

A holistic analysis of the problem of educating a harmoniously developed personality of a student by means of cultural influence was carried out, the concept of identity education based on the ideas of systemic, synergistic, axiological, humanistic, personally oriented, competence-based methodological approaches was substantiated; the scheme of the structural-functional model of the education of the student's personality by the means of cultural influence and the pedagogical conditions for its effective implementation are drawn: the activation of the education of the spiritual values of the individual, the creation of cultural space, the development of the model and the introduction of innovative education technology.

The methodological concept provides a fundamental general scientific basis of research and determines scientific approaches (systemic, synergistic, axiological, humanistic, cultural, personal oriented, competent) in the study of the problem of personality education student by means of cultural influence. The basis of the formation of cultural space as the system of communication between man and the world, which lays down the space of the spiritual individual freedom.

In the conditions of a pandemic, war, and globalization challenges, higher education in the system of creating a new educational model sets the task of forming in students a values-consciousness, civic courage, creative thinking, national-cultural identity, and civic responsibility. The issues of upbringing a spiritually awakened, nationally conscious individual that contributes to intercultural dialogue are relevant. The research examines the system of cultivating national identity as a universal philosophical paradigm of human existence, based on the progression from the awareness of the individual's personal "self" to understanding the necessity of its constant improvement and development. The system of upbringing is a unique form of intellectual-spiritual activity that requires a dialectical interrelation of all its structural elements.

Key words: *personality, the meaning of an individual's life, humanistic morality, pedagogical conditions for the education of a student's personality, cultural space, value system.*

Постановка проблеми. Філософія побудови концепції інноваційної української школи ХХІ століття формується на системі гуманістичних засад, в основі яких – розуміння людиноцентричності як основного методологічного чинника формування інноваційної освітньої парадигми. Педагогіка стає епіцентром боротьби за систему ціннісних орієнтацій, так як власне вони стають основою формування загальних методологічних принципів розвитку людства. Нинішня війна – це боротьба сенсів і смислів, боротьба ціннісних орієнтацій.

В умовах пандемії, війни, глобалізаційних викликів вища школа у системі творення нової виховної моделі ставить завдання формування у студентів ціннісної свідомості, громадянської мужності, творчого мислення, національно-культурної ідентичності, громадянської відповідальності. Актуальними є проблеми виховання духовно пробудженої, національно свідомої особистості, що сприятиме міжкультурному діалогу.

Педагоги-вчені й практики зі всього світу та України зокрема мають низку наробок щодо технологій виховання, застосовують освітньо-виховні практики у процесі виховання студентів. Нарівні з умінням бути культурною, гармонійно розвиненою особистістю постає потреба формування відповідальності як ключової компетентності у вищій освіті, так як відповідальна, толерантно вихована особистість студента є запорукою духовної безпеки будь-якого суспільства. Досвід виховних досліджень і практик європейських та українських вишів є дуже цінним. Актуальними є форми і методи розвитку соціальної відповідальності студентів, їхні морально-культурні цінності, духовна безпека, засоби заохочення студентів до громадянської активності, оновлення виховної системи закладів вищої освіти. Духовне пробудження особистості може відбутися тільки через культуру й соціальну відповідальність. Українська виховна модель характеризується симбіозом

прагматичності американської моделі виховання, законослухняності британської освіти, творчого етнозаглиблення японської педагогіки та формування системи духовних цінностей українського національного світогляду із системою формування Я-духовного людської індивідуальності; яке є визначальними у системі сучасних міжнародних практик.

Аналіз досліджень. Основи методології формування національної ідентичності закладена у працях Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Юркевича, І. Франка, М. Грушевського та ін. Дослідження національної ідентичності за умов цивілізаційних зрушень та соціокультурної ціннісної динаміки досліджували у світовому контексті Б. Андерсон, А. Аппадурі, З. Бауман, У. Бек, П. Бергер, Г. Блумер, Ф. Бродель, Р. Брюбейкер, П. Бурдье, Б. Вальденфельс, А. Віліс, А. Вільсон, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Е. Гелнер, Е. Гідденс, І. Гофман, М. Грох, Р. Дарендорф, М. Еліаде, Е. Еріксон, А. Етціоні, Р. Інгларт, М. Кастельс, Р. Кайуа, П. Козловські, С. Леш, Х. Лінц, Г. Люббе, О. Марквард, Т. Мітчелл, К. Омае, П. Рікер, А. Сен, Е. Сміт, Ч. Тейлор, Е. Тоффлер, А. Турен, Е. Хобсбаум, В. Хесле, К. Хюбнер. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації 10 С. Шульман та ін. Чи не найбільш розроблену концепцію національної ідентичності серед сучасних західних дослідників запропонували С. Гантінгтон, Е. Гелнер, Е. Гідденс, Ю. Габермас, А. Етціоні та Е. Сміт, К. Хюбнер. Становлення Української держави зніціювало активізацію досліджень у сфері пошуку виховання національної ідентичності. На концептуальному рівні дана проблема розглядалася у працях В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Воронкової, Т. Воропай, П. Гнатенка, О. Зернецької, В. Кременя, І. Кресіна, В. Крисаченка, С. Куцепал, В. Лизанчука, В. Ляха, М. Михальченка, Л. Нагорної, А. Неприцького, В. Павленка, М. Степика, Ю. Шинкаренка, Н. Черниш, Г. Яворської та ін.

Мета статті – розкрити особливості виховання ідентичності у добу викликів засобами культурологічного впливу.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчує аналіз, у науковому дискурсі примітна чітка особливість сучасних досліджень вітчизняних науковців порівняно із зарубіжними: якщо для західних дослідників концентрація наукового інтересу фокусується на етнічному сегменті, то в Україні обумовлена увага звернена на процеси державотворення. І це закономірно, адже 90-ті роки ХХ ст. характеризувалися глобальним спалахом кризи ідентичності (Гнатюк, 2005: 148–149).

Відома дослідниця проблем національної ідентичності Л. Нагорна виділяє такі основні її функції: пізнавальну (когнітивну), комунікативну (інтеграційну, нормативну); компенсаторну; інструментальну функцію, призначення якої полягає у створенні механізму закріплення у свідомості позитивної ідентичності, налаштованості на пріоритет власних цінностей і традицій перед усіма іншими, виховання самоповаги (Нагорна, 2002: 55).

Е. Фромм звернув увагу на проблему ідентичності, аналізуючи діалектичний взаємозв'язок індивідуального і загального в людській природі. На думку Е. Фромма, однією з домінуючих потреб, котрі становлять сутність людського буття, є потреба уникнення самотності, що досягається шляхом самоотождення з певними ідеями, цінностями, соціальними стандартами, тобто шляхом формування соціальної ідентичності (Рікер, 2002: 189). За нашими переконаннями, тільки творення Я-духовного особистості створює передумови для формування національної ідентичності.

Концептуальною основою нашого дослідження є праці І. Беха, концептуальні засади яких сконцентровані на формуванні Я-духовного людської індивідуальності. «Наша теоретична схема може бути такою: 1) кожне духовне почуття повинне розгортатися у самосвідомість; 2) зміст самосвідомості (зміст духовного почуття) мусить відчуватися суб'єктом як щось власне (МОЄ)... Така єдність є показником опанування ним духовною цінністю» (Бех, 2006: 114).

Проблема виховання трансформується у проблему самовиховання, саморозвитку і відповідно до системної моделі «самовиховання та саморозвитку упродовж життя». Ядром даних духовнотворчих процесів виступає система духовних цінностей, яка є найтоншим атомом, на якому вибудовується модель сучасної світобудови. Духовні процеси, які лежать в основі розвитку людини, а відтак і людства, є живою матерією, так як дух людського буття є животворящим. Літературний текст, для якого характерне смислово-емоційне начало на рівні глибинних сенсів і смислів, творить філософську лінію осмислення людиною світового розвитку. «Протиставлення Я-еґоцентричного(нижчого) і Я-духовного (вищого) та закономірності руху особистості від першого до другого виступає сутністю нашої концепції, гуманізуючи її і надаючи розвивального характеру» (Бех, 2008а: 32).

Війна творить основу системи духовних координат нової епохи. Визначальною методологічною засадою нашого дослідження є положення

концепції І.Беха: «Слід доповнити картину положеннями методологічного рівня: у структурі особистості повинні бути представлені вічні духовні цінності, слід культивувати справжню індивідуальність особистості (Бех, 2008а: 232).

Поштовх до розвитку проблематики виховання ідентичності у 70–80-х рр. ХХ ст. подав американський психолог Е. Еріксон, який почав досліджувати ідентичність як особливий соціально-культурний феномен на основі використання психоаналітичного, філософського та соціологічного підходів, що визначило статус концепту «ідентичності» як категорії міждисциплінарного знання. Американський дослідник розумів ідентичність як процес організації життєвого досвіду в індивідуальному «Я», що формувало його динаміку протягом усього життя людини. Е. Еріксон пов'язував ідентичність із усвідомленням індивідом себе як цілого, що співвідноситься із концепцією трансформації Я-духовного людської індивідуальності.

Цінними для нашого дослідження є судження сучасного філософа Антонена Арто: «Живемо у час посттравматичного, посттоталітарного суспільства, коли людина часто залишається найголовнішою складовою еволюційного розвитку суспільного буття і готова брати на себе відповідальність за долю Всесвіту. У часи, коли занепадає саме життя, ще ніколи не говорилося так багато про цивілізацію і культуру. Існує дивний паралелізм між цим загальним занепадом життя, яке лежить в основі сучасної деморалізації, та турботою про культуру, яка ніколи не збігалася з життям і створена, щоб порядкувати ним». Людина в межах сучасної тотальної соціальної ідентифікації за впевненість у собі розплачується деперсоналізацією і втратою цілісності свого «Я» (Арто, 2021: 132).

Глобалізація впливає на соціокультурні, психологічні й моральні засади буття людей. Світ в епоху постмодерну втрачає предметне середовище витискається інформаційною, віртуальною субстанцією. Зникає відчуття причетності до певного оточення та визначення цінностей. Людина переживає постійне і тривожне відчуття руйнації, розриву зв'язку в часі. Виникає своєрідний «світ без опори», в якому не завжди просто визначити пріоритети й однозначні світоглядні орієнтири.

В об'єднаній Європі, зазначає австрійський вчений Е. Райтер, «слід не усувати відмінності, а поєднувати розмаїття». З цього приводу важливим є застереження академіка М. Жулинського про те, що «перш ніж брати участь у реалізації проекту Великого Модерну, який під інтеграційною дією колективного міждержавного центру неминуче

перетворить національні держави в різновид регіональних, економічно уніфікованих адміністративних утворень, слід замислитися над тим, чи забезпечені ми необхідним культурно-духовним імунітетом перед загрозою космополітичної ерозії. Більше того, чи набули ми віками втрачану Батьківщину, чи усвідомили неповноту нашого цивілізаційного самовираження, чи наша культура є надійним гарантом збереження власної ідентичності?» (Жулинський, 2002: 11).

Сьогодні маємо всі підстави стверджувати: освіта як механізм конструювання європейської ідентичності є досить ефективною. Опубліковані у жовтні 2006 р. у журналі «Science» австрійськими соціологами результати досліджень громадської думки серед молоді 15 перших країн-членів ЄС з 1996-го по 2004-й рр. засвідчують повільну зміну відчуття ідентичності стосовно національного та європейського контекстів: у 2004 р. 42% респондентів, які брали участь в опитуванні євробарометра, стверджували, що мають лише одну національну ідентичність, а 58% визнали, що значною мірою вважають себе європейцями. Дослідження загальних тенденцій сучасного педагогічного та культурологічного світового та відповідно українського процесів дало змогу проаналізувати концептуальну модель творення інноваційних виховних технологій, яка є основою парадигми виховання особистості студента. Національна ідея – це концентрація національної свідомості, введення в систему ціннісних орієнтацій норм і цінностей національної. Концепція інноваційної парадигми виховання, побудована на основі «філософії серця», «системі утвердження духовних цінностей, моделі емоційного співпереживання» (І. Бех), є основоположним фактором розвитку не тільки української педагогіки, але й гуманітарної парадигми сучасності.

У ХХІ столітті у світовій культурологічній думці відбувається система інтелектуального прориву. Досліджувана проблема розглядається як парадигма творення гуманітарної безпеки суспільства, важливим чинником якої є культурологічна складова, що формується як філософсько-психологічний код слова. Серед десяти найважливіших виховних законів, розроблених акад. І.Д. Бехом, «закон поступу від духовності до одухотвореної особистості» відображає формування життєвої перспективи особистості, яка буде здатна протистояти загрозам неототалітаризму (Бех, 2008а: 18).

Ідеї психологічного трактування літературних текстів були розвинуті в німецькій експериментальній психології і запроваджені у досвіді українського літературознавства І. Франком, який

у статті «Із секретів поетичної творчості» наголошує, що враження зовнішнього світу «перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребане, як золото в підземних жилах» (Франко, 1979: 83). Іван Франко наголошував, що індуктивний метод визволяє інтелект людської індивідуальності, формує когнітивні основи мисленнєвої діяльності, дозволяє проникати у найпотаємніші глибини досліджуваних явищ. Не випадково Ейнштейн наголошував, що «учений не може рухатися вперед», як не почне вивчати процеси мислення (Дзюба, 2001: 32).

Гармонія людського світу будується на створеній гармонії людської індивідуальності. ХХ століття знаменується виходом на арену мистецького дослідження героїв-одинаків, для яких важливим є «вчинок» як мірило визначення їхньої духовної суті. Кінець ХІХ – початок ХХ століття характерний підйомом української національного шкільництва як у теоретичному, так і практичному вияві.

На наш погляд, існує тісний взаємозв'язок між розвитком педагогічної і літературознавчої науки. Концепція предметної діяльності виступає методологічною основою усіх виявів людської свідомості. Система цінностей є центральною як у педагогічній, так і літературознавчій науці. Споріднено дотичними і для педагогічної, і для літературознавчої наук у системі філософського осмислення світу є закони логіки і теорії пізнання світу і людської індивідуальності зокрема; ідея матеріальної єдності світу, вчення про єдність емоційного та раціонального, чуттєвого та абстрактного, історичного та логічного. Оцінка явищ розглядається як усвідомлення їхньої цінності у системі вселюдського поступу. На основі цих законів ми спостерігаємо інтеграцію літературознавчого та педагогічного напрямків наукових досліджень.

Система емоційної регуляції на основі культурологічної моделі розвитку особистості дозволяє створити систему ефективної виховної дії на всіх етапах навчально-виховної діяльності – за умови превалювання власне виховної системи. У динамічно розвиненому світі, у часи прискореного ритму цивілізаційних систем засвоєні знання із будь-якого професійного напрямку діяльності за досить нетривалий час стануть застарілими.

Студент, який не розвинув у собі вміння мислити креативно, на випередження часу, не виробив вміння постійної праці духовного гарту самовдосконалення, стане неконкурентноспроможним

у майбутній професійній діяльності. Це той момент, коли прагматики (раціоналісти, індивідууми з технократичним складом мислення тощо) залишаються на периферійних скрижальях буття.

Системність реалізації запропонованої нами культурологічної концепції формується на основі діяльнісного підходу, за допомогою якого вибудовується логіка запропонованого процесу (від концепції діяльнісного архетипу на основі системи «думка – слово – дія»); цілісність, яка реалізується у виробленні потреби особистості у самовихованні, самовдосконаленні і саморозвитку упродовж усього життя, що призводить до формуванню чіткої мотивації на основі вироблених сенсів та смислів (мотиваційних установок), котра зводить до мінімуму необхідність управління виховним процесом. У свідомості студента відбувається когнітивне (пізнавальний компонент ставлення) та смислове (емоційний компонент ставлення) відображення цієї дійсності... особистісні ставлення характеризують ступінь інтересу, силу емоцій, бажань (тому й виступають рушійною силою особистості) і виражаються у поведінці суб'єктів, їхніх діях і переживаннях (Бех, 2008а: 132).

Навчати – виховуючи і виховуючи – навчати» – головний принцип інноваційної діяльності педагогів знаходить можливість своєї реалізації у системі інтерактивних засобів навчання. «Ідея емоційної регуляції» (І. Бех) стає основою симбіозу побудови навчального і виховного процесу: «Спрямованість на майбутнє пов'язана із прагненням пізнати невідоме. Це підвищує інтерес до джерел інформації, посилює бажання дізнатися про нові досягнення науки і техніки тощо» (Бех, 2008а: 132). Дослідження загальних тенденцій сучасного педагогічного та культурологічного процесів дало змогу проаналізувати концептуальну модель творення інноваційної виховної технології, яка є основою парадигми виховання особистості студента у системі глобалізаційних викликів.

В умовах глобалізаційних викликів щораз більшого значення будуть набувати моделі інтелектуальної інформаційної діяльності людини, які полягатимуть у вмінні орієнтуватися в інформаційних потоках, розрізняти правдиву і хибну інформацію, вміти протистояти неправильним модулям інформаційних полів сучасності, здатності виробляти систему опору неправдивій інформації.

У системі філологічних знань за допомогою когнітивної складової відбуваються процеси перепрочинання, переосмислення відомих дотепер явищ на основі архетипних моделей. У системі культурологічних компетентностей відбувається модель переходу від кількісних зіставлень

до якісних, адже через систему культурологічних цінностей можна виробити алгоритм переходу до переваги морального аспекту.

Дослідження сучасного культурологічного простору через алгоритм інтеграції культурології і педагогіки проаналізовано через систему духовно-екзистенційних координат сучасності. Інтеграція сучасного життя і системи людиноцентричної педагогіки досліджується через вивчення творення інноваційних мистецько-наукових тенденцій, що є основою дискурсу культурологічної взаємодії законів педагогіки і законів мистецтва, що становить основу гуманітарної безпеки суспільства, складовою частиною якої є психологічна, ментальна та інформаційна безпека.

Мова як чинник формування національної ідентичності Важливим стабілізуючим чинником такого аморфного й хисткого поняття як ідентичність є зв'язок з мовою. Мова слугує засобом вираження і формування етнічної самосвідомості, задовольняє культурні потреби народу, є однією із найважливіших ознак ідентичності. Світ і Текст – це дві філософські субстанції, які взаємовідображають і взаємодоповнюють одна одну, існують як світовідображення у Тексті і усвідомлення світоцентричності. Письменник прокладає філософсько-естетичний місток між свободою особистості, свободою творчості і свободою народу; так як власне сформована у тексті «емоція є імпульсом до усвідомлення певної життєвої соціокультурної ситуації, а згодом ставить суб'єкта в зацікавленодіяльність позицію щодо неї» (Бех, 2008а: 132).

Осмилення парадигми людського існування на кожному етапі розвитку людства базується на планетарних знаннях та принципах мисленнєвої діяльності тієї чи іншої епохи. Зміна мисленнєвих категоріальних смислів, емоційно-сміслових пріоритетів визначає зміну епохи. Серед історичних викликів, перед якими постала освіта у XXI ст., – забезпечення оптимального балансу між локальним та глобальним з тим, щоб людина, формуючись, як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу.

Культурологічні знання постають основою формування світогляду і мислення епохи. Цінність знань визначається закладеними у ньому ціннісними характеристиками, які несуть у собі множинність цілого. Оскільки «духовна цінність є безумовним і самовартісним конструктом» (І. Бех), то культурологічна складова стає основою інноваційної моделі формування гармонійно розвиненої особистості студента.

Успішна активізація внутрішніх резервів людської індивідуальності лежить у площині фор-

мування психологічної рівноваги, яка є основою ментальної, психологічної, інформаційної безпеки – на основі розуміння значення вироблення механізму самоусвідомлення, саморозвитку, самовдосконалення. Паралелі між системою трансформації Я-концепції у Я-духовне людської індивідуальності через мислеформу, активізацію синергетичних сил особистості та її співвіднесення із законами світового буття творять засади сучасних виховних моделей.

Психодинамічна активність особистості є основою творення синергетичної здатності людської індивідуальності вийти на вищий рівень своїх можливостей на основі інноваційних культурологічних методичних прийомів: герменевтики, екзистенціалізму, синергетики; які складають основу інноваційного квантового мислення епохи.

Висновки. Культурне розмаїття, міжкультурний діалог, «освіта для всіх», на захисті яких стоїть ЮНЕСКО, не можуть бути досягнуті без відповідної участі всіх зацікавлених сторін. Метою Болонського процесу є не лише економічні імперативи, а й створення європейської ідентичності. Першочергова роль у цьому належить університетській освіті, яка покликана вирішувати завдання повернення до культурних джерел освіти та науки, відновлення культурної пам'яті та збереження національної ідентичності в процесах глобалізаційної інтеграції.

Таким чином, у процесі дослідження розглядаємо систему виховання національної ідентичності як універсальну філософську парадигму людського буття, в основі якої є прямування від усвідомлення системи індивідуального особистісного «Я» до розуміння необхідності постійного його вдосконалення, розвитку. Вищим мірилом постає система саморозвитку та самовиховання як чинника постійно оновлювальної системи, що ґрунтується на «постійному нарощуванні вихованцем «я» духовного». Відтак, система виховання – унікальний вид інтелектуально-духовної діяльності, яка потребує діалектичного взаємозв'язку усіх структурних елементів, оскільки «розгляд життя в контексті категорії «система» має принципове значення для усвідомлення його сутнісних особливостей». У системі творення інноваційної виховної моделі модель раціональної (технологічної) дії є вторинною по відношенню до дії духовної, сформованої на основі духовного діяння одухотвореної особистості. Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в практику закладів вищої освіти структурно-функціональної моделі виховання студентів засобами культурологічного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арто А. Театр і його Двійник. К. : Видавництво Жупанського, 2021. 280 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наукове видання. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
4. Бех І. Д. Вихователь у контексті особистісно зорієнтованої технології. *Витоки педагогічної майстерності. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка*. Полтава : ПДПУ ім. В. Г. Короленка, 2008. Вип. 5. С. 3–7.
5. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. К. : Критика, 2005. 528 с.
6. Дзюба І. М. Україна перед Сфінксом майбутнього. К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2001. 36 с.
7. Жулинський М. Духовна спрага по втраченій Батьківщині. К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. 65 с.
8. Зимомря М., Якубовська М., Зимомря І. Аксиологічні засади культурологічної парадигми. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom VIII: dialog w rozwoju nauk i edukacji* / [Red.: J. Grzesiak, I. Zymomyra, W. Ilnytskyj]. Konin – Użhorod – Chersoń: Poswit, 2020. С. 122–125.
9. Зимомря М., Якубовська М., Зимомря І. Культурологічна компетентність – основа духовно-морального розвитку і саморозвитку особисті: дискурс культурології. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom III: Konstatacje i dialogi w przestrzeniach nauki i edukacji [monografia zbiorowa]* / [Redakcja naukowa: J. Grzesiak, I. Zymomyra, W. Ilnytskyj]. Konin – Użhorod – Kijów – Chersoń: Poswit, 2020. С. 117–124.
10. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. 240 с.
11. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. Київ : НАНУ, 2002. 271 с.
12. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. К.: Наукова думка, 1979. Т. 31. С. 45–119.
13. Zymomyra M., Yakubovska M. The Diskourse of spiritual and existential formation of Ivan Franko the concept of personality. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*. 2020. № 1(5). P. 96–116.

REFERENCES

1. Arto A. Teatr i yoho Dviynyk [Theater and its Double]. K.: Vydavnytstvo Zhupans'koho, 2021 [in Ukrainian].
2. Bekh I. D. Vykhovannya osobystosti: Skhodzhennya do dukhovnost i: Naukove vydannya [Personality education: Ascent to spirituality: Scientific edition]. Kyiv : Lybid', 2006 [in Ukrainian].
3. Bekh I. D. Vykhovannya osobystosti [Personality education]. Kyiv : Lybid', 2008 [in Ukrainian].
4. Bekh I. D. Vykhovatel' u konteksti osobystisno zoriyentovanoyi tekhnolohiyi [Educator in the context of personally oriented technology]. *Vytky pedahohichnoyi maysternosti Poltavs'kyu derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni V. H. Korolenka [Origins of pedagogical skills. Poltava State Pedagogical University named after V. G. Korolenko]*. Poltava : PDPU im. V. H. Korolenka, 2008. Vyp. S. 3–7 [in Ukrainian].
5. Hnatyuk O. Proshchannya z imperiyeyu: Ukrayins'ki dyskusiyyi pro identychnist' [Farewell to the Empire: Ukrainian discussions about identity]. K. : Krytyka, 2005 [in Ukrainian].
6. Dzyuba I. M. Ukrayina pered Sfinksom maybutn'oho [Ukraine before the Sphinx of the future]. K. : Vyd. Dim «KM Akademiya», 2001 [in Ukrainian].
7. Zhulyns'kyu M. Dukhovna spraha po vtracheniy Bat'kivshchyni [Spiritual thirst for the lost Motherland]. K. : Vydavnychyy dim «KM Akademiya», 2002 [in Ukrainian].
8. Zymomyra M., Yakubovs'ka M., Zymomyra I. Aksiolohichni zasady kul'turolohichnoyi paradyhmy [Axiological principles of cultural paradigm]. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom VIII: dialog w rozwoju nauk i edukacji* [in Ukrainian] / [Red.: J. Grzesiak, I. Zymomyra, W. Ilnytskyj]. Konin – Użhorod – Chersoń: Poswit, 2020. S. 122–125 [in Ukrainian].
9. Zymomyra M., Yakubovs'ka M., Zymomyra I. Kul'turolohichna kompetentnist' – osnova dukhovno-moral'noho rozvytku i samorozvytku osobysti: dyskurs kul'turolohiyi [Cultural competence is the basis of spiritual and moral development and personal self-development: the discourse of cultural studies]. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom III: Konstatacje i dialogi w przestrzeniach nauki i edukacji [monografia zbiorowa]* / [Redakcja naukowa: J. Grzesiak, I. Zymomyra, W. Ilnytskyj]. Konin – Użhorod – Kijów – Chersoń: Poswit, 2020. S. 117–124 [in Ukrainian].
10. Kryms'kyu S.B. Zapyty filofs'kykh smysliv [Philosophical questions]. K. : Vyd. PARAPAN, 2003 [in Ukrainian].
11. Nahorna L. Natsional'na identychnist' v Ukrayini [National identity in Ukraine]. Kyiv: NANU, 2002 [in Ukrainian].
12. Franko I.YA. Zibrannya tvoriv u 50-y tomakh [Collection of works in 50 volumes]. K.: Naukova dumka, 1979. Vol. 31. S. 45–119 [in Ukrainian].
13. Zymomyra M., Yakubovska M. The Diskourse of spiritual and existential formation of Ivan Franko the concept of personality. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*. 2020. № 1(5). P. 96–116.

Наталія ІЛІНИЦЬКА,
orcid.org/0000-0001-8659-7781
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музикознавства, інструментальної підготовки
та методики музичної освіти
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) *ilinickaya.natalya1@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ У ФОРТЕПІАННІЙ ТВОРЧОСТІ КОМПОЗИТОРІВ

У статті проаналізовано музикознавчу, науково-педагогічну літературу, присвячену проблемі дослідження. Розкрито питання використання української народної пісні у творчості українських композиторів різних часів. У творчості М. Лисенка виділено фортепіанну сюїту, яка складається з народних українських пісень, написаних у формі старовинних танців. Завдяки використанню колориту народної музики Л. Ревуцький створив новий для української фортепіанної музики жанр – «пісня-дума». Новаторство Б. Лятошинського позначено написанням сюїти, де три прелюдії побудовані на матеріалі українських народних пісень. Фортепіанні твори М. Скорука характеризуються поєднанням елементів фольклору з модерним стилем письма, з включенням естрадних та джазових інтонацій. П'єси для фортепіано на народні пісні О.Саратського, виділяються жанровою різноманітністю, художньою своєрідністю, вони побудовані на основі фольклорних ритмо-інтонаційних комплексів у джазових обробках. Невід'ємною ознакою для джазу є синкопування, властиве для всіх джазових творів. Композитор навмисно використовує перемінні розміри для надання ефекту імпровізаційності, збагачує акордову фактуру, відбувається насичення джазових гармоній, використовує імпровізовану мелодію в стилі «свінг». Проаналізовано окремі п'єси О. Саратського з нотних збірок «Цвіте терен. Джазові обробки українських народних пісень для фортепіано» частини 1 та 2 «Несе Галя воду», «Ой у полі три криниченьки», «Сидить млада». Зазначимо, що завдяки майстерному об'єднанню у творчості українських композиторів фольклору та джазових канонів в п'єсах для фортепіано здобувачі музичної освіти виконують різноманітні фортепіанні твори не тільки в класах, а й на концертних майданчиках.

Ключові слова: український музичний фольклор, фортепіанна творчість, українські композитори.

Nataliia ILINITSKA,
orcid.org/0000-0001-8659-7781
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Musicology,
Instrumental Training and Methods of Music Education
Khmelnitskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnitskyi, Ukraine), *ilinickaya.natalya1@gmail.com*

USING OF UKRAINIAN FOLKLORE IN COMPOSERS PIANO CREATIVITY

The article analyzes the musicological, scientific and pedagogical literature, which is devoted to the research problem. The question of the use of the Ukrainian folk song in the works of Ukrainian composers of different times is revealed. In M. Lysenko's works, we meet a piano suite consisting of Ukrainian folk songs written in the form of ancient dances. Thanks to the use of the flavor of folk music, L. Revutsky created a new genre for Ukrainian piano music – “song-duma”. B. Lyatoshynskiy's innovation was manifested in the writing of a suite, where three preludes are based on the material of Ukrainian folk songs. M. Skoryk's piano works are characterized by a combination of folklore elements with a modern style of writing, including pop and jazz intonations. Pieces for piano on folk songs by O. Saratskyi stand out for their genre variety and artistic originality, they are built on the basis of folk rhythm and intonation complexes in jazz arrangements. An integral feature of jazz is syncopation, which is present in all jazz works. The composer deliberately uses variable sizes to give the effect of improvisation, enriches the chord texture, saturates jazz harmonies, uses an improvised melody in the “swing” style. Separate pieces of O. Saratskyi from the musical collections “Thorns are blooming. Jazz arrangements of Ukrainian folk songs for piano” parts 1 and 2, “Galya carries water”, “Oh, there are three wells in the field”, “Sydyt mlada”, which were analyzed. It should be noted that thanks to the skillful combination of Ukrainian folklore composers and jazz canons in piano pieces, students of music education perform a variety of piano works not only in classrooms, but also on concert venues.

Key words: Ukrainian musical folklore, piano creativity, Ukrainian composers.

Постановка проблеми. Український музичний фольклор – це сукупність відтворюваних голосом або на музичних інструментах мелодій чи інших звукових комплексів, які утримуються в пам'яті їхніх носіїв – українського народу – і з давніх часів живлять усну традицію через передавання від покоління до покоління (Макарчук, 2004). Багато композиторів звертались до обробок народної пісні, починаючи з М. Лисенка, у творчості якого ми виділяємо фортепіанну сюїту, що складається з народних українських пісень, написаних у формі старовинних танців: прелюдія – «Хлопче-молодче», токато – «Пішла мати на село», сарабанда – «Сонце низенько, вечір близенько», гавот – «Ой чия ти, дівчино, чия ти», скерцо – «Та казала мені Солоха» (Якуб'як, 2003). Л. Ревуцький не лише використовував колорит народної музики, а ще й створив новий для української фортепіанної музики жанр – «пісня-дума» (Ніколаї, 2010: 124). У Б.Лятошинського новаторство в зверненні до українського фольклору проявилось в «Шевченківській сюїті» ор. 38., де три прелюдії побудовані на основі фольклорного матеріалу зі збірника українських народних пісень (Ніколаї, 2010:128). Музична мова фортепіанних творів М. Скорика характеризується поєднанням елементів фольклору з модерним стилем письма, з включенням естрадних та джазових інтонацій (Скорик, 2008). О.Саратський у творчості теж звертався до фольклору, але через призму джазового письма в музиці. Видано досить яскраві нотні збірки: «Цвіте терен. Джазові обробки українських народних пісень для фортепіано» частини 1 та 2. Деякі п'єси з цих збірників ми розглянемо більш детально.

Аналіз досліджень. Питанням використання українського фольклору у фортепіанній творчості композиторів присвячені дослідження ряду науковців: Д. Білієнко, Г. Ніколаї, З. Юзюк та інші.

Д. Білієнко розглядає використання гуцульського фольклору в розвитку творчої активності учнів дитячих музичних шкіл (на матеріалі фортепіанних збірок композиторів діаспори) (Білієнко, 2013: 135). Г. Ніколаї досліджує українську фортепіанну музику ХХ століття в історичній динаміці. На її думку, українська фортепіанна музика в 60–70-х роках ХХ століття переважно пов'язана з переглядом традиційних жанрово-стилістичних течій, що об'єднує фольклор та класичну спадщину (Ніколаї, 2010: 124).

З. Юзюк, розглядаючи творчість М. Скорика, вважає що його творча концепція базується на використанні можливостей українського, зокрема карпатського, фольклору та народних форм музи-

кування. Рисами композиторського почерку є лаконічність і водночас змістовність висловлювання, класична чіткість форм, яскрава національна визначеність (Юзюк, 2013: 187).

Метою статті є окреслення питань використання українського фольклору у фортепіанній творчості українських композиторів.

Виклад основного матеріалу. Фортепіанні твори О. Саратського на народні пісні виділяються жанрово-стильовою багатоманітністю, художньою своєрідністю, вони побудовані на основі фольклорних ритмо-інтонаційних комплексів і принципів сучасної композиторської техніки. Своєрідність модернового трактування народно-музичних зразків та передавання етнопонаціонального характеру – це далеко не повний перелік засобів реалізації принципу фольклоризму в джазових обробках композитора (Соловйов, 2020: 57).

У нашій статті ми розглянемо три п'єси з нотних збірок О. Саратського «Цвіте терен. Джазові обробки українських народних пісень для фортепіано», 1 та 2 частини «Несе Галя воду», «Ой у полі три криниченьки», «Сидить млада».

Перша п'єса «*Несе Галя воду*». Твір написаний у тональності a-moll, у формі двотемних варіацій. Тема пісні розділена на окремі фрази і почергово міняється з імпровізаційними фрагментами. Твір починається в темпі “Andante rubato”, у якому звучить головна тема в середньому регістрі, що має елементи підголоскової поліфонії. Композитор навмисно використовує перемінні розміри (3/4, 5/4, 4/4, 6/4) для надання ефекту імпровізаційності. Його посилюють прозора фактура та бас у вигляді розкладених акордів. Загалом фактура твору є гомофонно-гармонічною.

Основна тема орнаментується, збагачується шістнадцятими – своєрідною продовженою наспівною думкою, яку автор переніс у верхній регістр.

У першій варіації лірична тема викладається хвилеподібним рухом шістнадцятих. Вона плавно підводить до другої теми варіацій, яка продовжує розвиток другої теми твору. Композитор, можливо, орієнтувався не лише на оригінальний варіант пісні, а й на його обробки в естрадному стилі.

Друга тема насамперед представлена іншим розміром – (♩), темп – з плавного та вільного “Andante rubato” змінюється на “Vivo assai, marcato”. Розмір та темп поєднанні одним задумом – передати силу та рух. Збагачує мелодію також і нерухома динаміка (p – mf – mp). Звучать дві мелодичні лінії – світла, радісна тема і супровід у вигляді тризвуку, поділеного на бас та інтервал (тоніка і інтервал), що надає своєрідної рушійної сили і поштовху до «коловороту».

У першій варіації на другу тему – теж саме полотно вже в іншому забарвленні. Відбувається модуляція головної теми a-moll, яка тепер звучить у іншій тональності – c-moll. Насичений акордовий супровід на кожному долю, характерні для джазового стилю джазові акорди, інколи атональні, додають рішучості та утвердження композиторській інтерпретації. Невід’ємною ознакою для джазу є синкопування, наявне в усіх джазових творах, це візитівка цього стилю (у цій варіації є перші вияви синкопування твору). Крім того, автор використовує акцентування слабких долей, залізовані ноти. Ця варіація є кульмінацією з вибуховою силою і гучним рухом, яка стихне лише на мить – під час захопливої наступної – свінгової варіації.

У другій варіації зазначена імпровізована мелодія в стилі «свінг». Для того щоб зрозуміти, як має звучати ця частина, потрібно витлумачити, що таке «свінг». Свінг (англ. «swing») – одна з форм американської джазової музики, що характеризується сильною ритм-секцією у складі контрабасу та барабанів, як основа для ведучої секції духових інструментів, як-от: труби, тромбони, саксофони та кларнети, а іноді й струнних інструментів, зокрема скрипок і гітар. Темп свінгу може бути і дуже повільним, і дуже швидким. Назва свінгу походить від фрази «свінгове відчуття», де акцент робиться off-beat чи на слабку долю в музиці (на відміну від класичної музики). Свінгові бенди зазвичай мали солістів, які імпровізували з мелодією (Свінг (жанр) [https://uk.wikipedia.org/wiki/Свінг_\(жанр\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Свінг_(жанр))).

Ця варіація розпочинається з низхідного басового руху рівними четвертними, що імітує музичний інструмент – контрабас, зокрема одним із основних прийомів гри на ньому – «pizzicato». Він є носієм стійкої, опорної ритмічної пульсації твору. Далі супровід змінює напрямки руху – по колу по ввідних ступенях. Сама ж ритмічно інтерпретована мелодія з восьмих нот, зображена таким пунктирним ритмом: синкопованими восьмими з шістнадцятими, восьмими тріолями, форшлагами, тремоло – нагадує активну та гнучку гру труби. Яскраво вираженим піднесеним настроєм мелодії є висхідний рух тріолями від p до f, починаючи з нижнього і завершуючи у верхньому регістрі, своєрідним «підтвердженням» якого є акцентовані акорди. У результаті чергування «конфліктності» свінгового (мелодія) і граунд-бітритмів (бас) створюється визначена імпульсивність, або ж пружність, що підсилюється акцентуванням у штрихах, відповідною атакою звукоутворення, динамічними характеристиками.

Фіналом твору є кода, яка будується на темі другої варіації, але в новому звучанні.

Наступний твір «*Ой у полі три криниченьки*». Тональність твору – e-moll. Розмір 3/4, темп – “Andante rubato”. Характер виразний, наспівний, пронизаний темою нещасливого кохання. Сама мелодія звучить у середньому регістрі, проте твір починається із незвичного вступу на p, який імітує рух води у хвилеподібному русі. Тема звучить переривчасто, тому що композитор перериває кожен фразу розкладеними джазовими арпеджованими акордами.

Динаміка теми mp, кожна нота підкреслена штрихом «tenuto». Використовується контрастна динаміка (mp – mf – f – mp – p), “crescendo” та “diminuendo”, яка тримає слухача в напрузі.

Перша варіація – у темпі “Moderato”. Тепер тема звучить у верхньому регістрі, що, на відміну від попереднього проведення, надає мелодії світлого, теплого характеру. Якщо зіставляти зі словами народної пісні, то ця тема є темою закоханості та певних сподівань, надій головного героя.

Друга варіація є ліричним відступом, відбувається оспівування теми, присутні альтеровані джазові акорди в супроводі. Важливою є інтонація та фразування в музичних фразах.

У третій варіації збагачується фактура, відбувається насичення джазових акордів. Мелодія звучить то в одноступенному, то в акордовому викладі. У супроводі відбуваються почергові ходи восьмих у висхідному та низхідному русі.

Заключна варіація є нагадуванням теми варіацій за характером. Проте акордовий рух мелодії, рухома динаміка в межах “p – f – mf – p – pp” додає темі проникливого, експресивного та водночас наполегливого настрою, який розчиняється лише в останніх акордах в динаміці «pp».

Проаналізуємо п’єсу «*Сидить млада*». Основним задумом твору є *Take Five (Тейк файв, буквально – «взьми п’ять»;* назва іноді перекладається як «П’ять чвертей» або «Тримай п’ять») – джазова композиція, записана вперше квінтетом Дейва Брубeka в 1959 році для альбому *Time Out*. Написана в тональності мі-бемоль мінор, вона відома двоакордним фортепіанним «вампом», що чіпляє блюзовою мелодією саксофону, витонченим барабанним соло і використанням розміру 5/4. Назва “*Take Five*” є фразеологізмом, який означає «зробити невелику перерву» і при цьому натякає на незвичайний музичний розмір композиції.

Тож «перерва» написана в тональності d-moll. Розмір 5/4, темп “Allegro”. Розпочинається композиція зі вступу, який має «кінематографічний» настрій та задає ритм для усього твору «тейк файвським ритмом».

*Сидить Млада за столичком
Як ружовий квіт.
Виплакала чорні очка,
Виплакала чорні очка,
Змінився їй світ.*

Тема звучить у середньому регістрі, має наспівний та завдяки супроводу дещо грайливий характер. Динамічний малюнок – «*tr – p – mf – tr*».

Наступне проведення мелодії представлено октавними акордами на «*mf*», це приклад чоловічої рішучої теми:

*Чом ти плачеш, чом нарічеш,
Чого тобі жаль?*

У відповідь на запитання звучить ніжна відповідь дівчини на «*tr*», простіша за будовою та прикрашена «форшлагами»:

*Того вінка зеленого,
Що того дня взяв.*

Тема розвивається в бік композиторської імпровізації. Автор використовує джазові ламані альтеровані ходи восьмих, акорди, акцентування слабких долей, синкопування, тремоло.

Рух імпровізованої мелодії може дещо нагадувати кругообіг думки, яка «шукає рішення» і має то висхідний, то низхідний напрямок.

Збагачення теми шістнадцятими також додає руху та швидкості, що поступово підводить до рішучого акцентованого висновку неповних акордів в почерговій контрастній динаміці «*f – p*». Повні октавні акорди і в темі, і в супроводі, низхідний рух шістнадцятих, хроматичний хід секстакордів у збільшувальній динаміці підводить до підсумку твору.

Останнє проведення теми звучить у високому регістрі, і завдяки початковому прийому «кінематографії» твір закінчується на зростальній динаміці в стилі всім відомого ходу саксофона головної теми супровідної композиції.

Висновки. Таким чином, у своїй творчості українські композитори різних часів спираються на український фольклор. Завдяки цьому, зацікавленість українською музикою збільшилась, розширився педагогічний репертуар. У п'єсах О. Саратського на народні пісні гармонічно поєднані джазові ознаки (ритми, ладові та інтонаційні особливості тощо) та традиційні академічні прийоми письма. Різноманітні п'єси для фортепіано українських композиторів здобувачі музичної освіти виконують не тільки класах, а й на концертних майданчиках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білієнко Д. Використання гуцульського фольклору у розвитку творчої активності учнів дитячих музичних шкіл (на матеріалі фортепіанних збірок композиторів діаспори). *Гірська школа Українських Карпат: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2013. № 10. С. 135–138.
2. Макарчук С. А. Етнографія України. Навчальний посібник. Львів Світ. Музичний фольклор. 2004. URL: <https://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk> (дата звернення 25.05.23).
3. Ніколаї Г. Українська фортепіанна музика як феномен культури ХХ століття. *Ars inter Culturas* 2010. № 1. С. 121–132.
4. Свінг (жанр). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Свінг_\(жанр\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Свінг_(жанр)) (дата звернення 25.05.23)
5. Скорик М. Твори для фортепіано: навч.-метод. посібник / ред.-упорядник О. Рапіта. Львів : СПОЛОМ, 2008. 220 с.
6. Соловійов А. Інтерпретація музичного фольклору у джазових обробках української народної пісні Олександра Саратського. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвізівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 33. Том 2. 342 с. С. 57–61.
7. Юзюк З.І. Творчість Мирослава Скорика для фортепіанного дуету в педагогічному та концертному репертуарі піаністів. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Рівне : РДГУ, 2013. Вип. 19. Том I. С. 187–192.
8. Якуб'як Я. В. Микола Лисенко і Станіслав Людкевич : монографія. Львів : ДВЦ НТШ, 2003. 264 с.

REFERENCES

1. Bilienko D. (2013) Vykorystannia hutsul'skoho folkloru u rozvytku tvorchoi aktyvnosti uchniv dytiachykh muzychnykh shkil (na materialii fortepiannykh zbirek kompozytoriv diaspori). [The use of Hutsul folklore in the development of creative activity of students of children's music schools (based on the material of piano collections of composers of the diaspora)]. / *Hirska shkola Ukrainykykh Karpat – Mountain School of the Ukrainian Carpathians* № 10. 135–138. [in Ukrainian].
2. Makarchuk S. A. (2004) Etnohrafiia Ukrainy Navchalnyi posibnyk. [Ethnography of Ukraine Study guide] Lviv. Svit Muzychnyi folklor. – Lviv World Musical folklore. URL: <https://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk> (data zvernennia 25.05.23). [in Ukrainian].
3. Nikolai H. (2010) Ukrainiska fortepianna muzyka yak fenomen kultury XX stolittia [Ukrainian piano music as a cultural phenomenon of the 20th century] *Ars inter Culturas*. № 1, 121–132. [in Ukrainian].
4. Svinh (zhanr). [Swing (genre)]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Свінг_\(жанр\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Свінг_(жанр)) (data zvernennia 25.05.23). [in Ukrainian].

5. Skoryk M. Tvory dlia fortepiano: navch.-metod. posibnyk / red.-uporiadnyk O. Rapita. (2008) [Skoryk M. Works for piano: teaching method. manual / editor-compiler O. Rapita]. 220 . [in Ukrainian].
6. Soloviov A. (2020) Interpretatsiia muzychnoho folkloru u dzhazovykh obrobkakh ukrainskoi narodnoi pisni Oleksandra Saratskoho. [Interpretation of musical folklore in jazz arrangements of the Ukrainian folk song by Oleksandr Saratsky]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Current issues of the humanities. Issue 33. Volume 2. 57–61. [in Ukrainian].
7. Yuziuk Z.I. (2013) Tvorchist Myroslava Skoryka dlia fortepiannoho duetu v pedahohichnomu ta kontsertnomu repertuari pianistiv. [Myroslav Skoryk's work for piano duet in the pedagogical and concert repertoire of pianists]. / Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. – Ukrainian culture: past, present, ways of development. Issue 19. Volume I. 187–192. [in Ukrainian].
8. Yakubiak Ya. V. (2003) Mykola Lysenko i Stanislav Liudkevych. [Mykola Lysenko and Stanislav Lyudkevich]. Monohrafiia. – Monograph. 264. [in Ukrainian].

УДК 374.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-47>**Олена ІОНОВА,***orcid.org/0000-0002-9306-5553**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики викладання
природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) elenaionova25@ukr.net***Світлана ЛУПАРЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3111-5340**доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) svetlana.luparenko@gmail.com*

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ЯК ІНТЕГРАЦІЯ ФОРМАЛЬНОГО ТА НЕФОРМАЛЬНОГО ВИДІВ ОСВІТИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано питання співвідношення формального та неформального видів освіти як чинника безперервної освіти особистості. Актуальність проблеми зумовлена доцільністю врахування результатів неформальної освіти поряд із результатами формальної освіти для вирішення завдань безперервної освіти як постійного континууму навчання впродовж життя. Метою статті є розкриття підходів зарубіжних науковців до неформальної освіти та її співвідношення з формальною освітою. Висвітлено тенеу ідей безперервної освіти у світовій психолого-педагогічній думці та виявлено нерозривний зв'язок поняття «неформальна освіта» із дискурсом освіти впродовж життя. Відзначено, що неформальна освіта – це організована, структурована, неінституціалізована (без ознак шаблону) діяльність, що розрахована на суб'єктів цільової групи, здійснюється епізодично й короткостроково та призначена для досягнення певного набору цілей. Схарактеризовано відмінні риси неформальної освіти у співвідношенні з формальною, а саме: орієнтація на конкретні освітні запити різних груп (соціальних, професійних, демографічних) населення; переважно короткострокове висунення цілей, що обмежуються географічно, контекстуально або складом групи; широка участь і неоднорідність цільових груп; самоокупність і запрошення викладачів-добровольців або позаітатних викладачів, залучення непрофесіоналів; функціональний характер змісту, його чутливість до місцевого середовища і здатність чуйно реагувати на його потреби; гнучкість в організації й методах навчання; відсутність примусового характеру, базування на власній мотивації й активності людей; високий особистісний смисл навчання та внутрішня відповідальність тих, хто навчається, за результати освітньої діяльності; розвиток якостей особистості, що забезпечують сприятливі передумови для особистого життя, успішної участі в суспільному та трудовому житті; забезпечення можливості краще розуміти й можливо змінювати навколишню соціальну структуру; розвиток мобільності в умовах сучасного світу, що швидко змінюється; самооцінка тими, хто навчається, отриманих результатів на основі значимих для них критеріїв; демократичної стосунки між учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: безперервна освіта, освіта впродовж життя, формальна освіта, неформальна освіта, світовий досвід.

Olena IONOVA,*orcid.org/0000-0002-9306-5553**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methodics
of Teaching Natural-Mathematical Disciplines
in Preschool, Primary and Special Education
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) elenaionova25@ukr.net***Svitlana LUPARENKO,***orcid.org/0000-0002-3111-5340**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Educology and Innovative Pedagogy
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) svetlana.luparenko@gmail.com*

CONTINUOUS EDUCATION AS INTEGRATION OF FORMAL AND NON-FORMAL TYPES OF EDUCATION: GLOBAL EXPERIENCE

The article analyzes the issue of the ratio of formal and non-formal types of education as a factor of person's continuous education. The relevance of the problem is determined by the expediency of taking into account the results of non-formal education along with the results of formal education to solve the problems of continuous education as a permanent continuum of lifelong learning. The aim of the article is to reveal the foreign scientists' approaches to non-formal education and its relations with formal education. The genesis of the ideas of continuous education in the world psychological and pedagogical thought is highlighted as well as the inseparable connection of the concept of "non-formal education" with the discourse of lifelong education is revealed. It is noted that non-formal education is an organized, structured, non-institutionalized (without signs of a pattern) activity designed for subjects of the target group, carried out episodically and in the short term and intended to achieve a certain set of goals. The distinctive features of non-formal education compared to formal education are characterized. They are: orientation to specific educational requests of different groups (social, professional, demographic) of the population; mainly short-term setting of goals limited geographically, contextually or by the features of the group; broad participation and heterogeneity of target groups; self-sufficiency and invitation of volunteer teachers or freelance teachers, involvement of non-professionals; the functional nature of the content, its dependence on the local environment and the ability to respond sensitively to its needs; flexibility in organization and teaching methods; lack of coercive nature of education, focus on people's motivation and activity; high personal sense of learning and learners' internal responsibility for the results of educational activities; development of personality qualities that provide favourable conditions for personal life, successful participation in social and working life; providing an opportunity to better understand and possibly change the surrounding social structure; development of mobility in the rapidly changing conditions of the modern world; learners' self-assessment of the results obtained on the basis of criteria which are important to them; democratic relations between the participants of the educational process.

Key words: continuous education, lifelong education, formal education, non-formal education, world experience.

Постановка проблеми. Концепція безперервної освіти отримала імпульс до розвитку більше 30 років тому, проте в останнє десятиліття вона найбільш активно розвивається в усьому світі, зокрема й в Україні.

Завдання розширення доступу до безперервної освіти зумовлено необхідністю формування конкурентної й орієнтованої на знання економіки (CEDEFOP, 2003). Отримання знань упродовж усього життя серед іншого сприяє особистісній самореалізації та трудовій адаптації дорослого населення країни, підвищує якість людського капіталу (European Commission, 2001). Участь населення у безперервній освіті є одним із ключових показників рівня економічного розвитку в багатьох країнах, наприклад, у Європейському Союзі цей показник відноситься до ключових індикаторів у стратегії «Освіта й навчання 2020» (Strategic framework).

Вирішення проблеми безперервності освіти особистості фахівці багатьох країн світу вбачають у відповідному співвідношенні формальної, неформальної та інформальної освіти. Упродовж століть суспільство мало можливість переконатися в тому, що система формальної освіти була не в змозі перевищити результат позаформальної соціалізації людини.

Аналіз досліджень. У наукових джерелах презентація концепції безперервної освіти відбувається в таких термінах, як: «освіта дорослих» (adult education), «відновлювана освіта» (recurrent education), «перманентна освіта» (permanent education), «освіта впродовж життя» (lifelong

education), «навчання впродовж життя» (lifelong learning), «продовжена освіта» (continuing education), «подальша освіта» (further education) тощо (Освіта протягом життя).

Концепція безперервної освіти, або освіти впродовж життя активно підтримується українською науково-педагогічною спільнотою та знаходить своє відображення в багатьох наукових розвідках (Н. Андрущенко, В. Биков, В. Кремень, О. Локшина, Л. Лук'янова, О. Маркозова, О. Овчарук, О. Огієнко, І. Ромашко, Т. Скорик та ін.).

Важливим напрямом наукового дискурсу є також дослідження питань неформальної освіти (М. Гавінек-Дарагуля, Т. Голубенко, С. Закревська, С. Зінченко, О. Іваник, Т. Ткач, Н. Трамбовецька, О. Шапочкін та ін.), зокрема, висвітлення основних тенденцій розвитку неформальної освіти закордоном (Гончарук, 2012) та в Україні (Павлик, 2018); теоретичні та практичні аспекти організації неформальної освіти педагогів (Ісаєва, 2018; Євтухова, Левіт, 2021; Іонова, Лупаренко, 2021 та ін.).

Водночас питання співвідношення формального та неформального видів освіти як фактора навчання впродовж життя досліджено недостатньо.

Мета статті – висвітлити підходи зарубіжних науковців до неформальної освіти та її співвідношення з формальною освітою.

Виклад основного матеріалу. Здійснений науковий пошук свідчить про те, що започаткування дискусій у сфері неформальної освіти за рубежом відбулося завдяки працям філософа та психолога Дж. Дьюї (наприкінці XIX сторіччя), а також

засновника андрагогіки М. Ноулза (Knowles, 1980) у середині ХХ століття.

Загалом історія виникнення та розвитку неформальної освіти, а також її понятійно-термінологічний апарат у наукових джерелах пов'язуються з такими подіями. У 1967 р. на Міжнародній конференції (Уільямсберг, США) було висунуто ідеї, що стали основою відомого аналізу «світової кризи у сфері освіти», яка зростала. Учасники конференції висловили занепокоєність непридатними програмами, думку про те, що освітній економічний зростання не обов'язково йдуть у ногу, багато країн мають труднощі фінансування формальної освіти. Було зроблено висновки про те, що офіційні системи освіти надто повільно адаптуються до соціально-економічних змін, їх розвиток стримує не лише власний консерватизм, а й інерція самих суспільств. Саме з цієї вихідної точки стратегії й економісти Всесвітнього банку почали відрізняти формальну, неформальну й інформальну освіту. Така категоризація освіти виходила, насамперед, із праць Ф. Кумбса та М. Ахмеда, які до неформальної освіти віднесли будь-яку організовану навчальну діяльність за межами формальної освіти й визначили її як окрему діяльність, спрямовану на служіння суб'єктам навчання та реалізацію особистісних навчальних цілей (Coombs, Ahmed, 1974).

Спочатку неформальна освіта співвідносилася лише з формальним шкільним навчанням та неформальним навчанням на курсах. В. Масик і К. Уоткінс зробили наступний крок у визначенні: вони почали з форм навчання в організаціях і віднесли до неформального навчання власне неформальне, тобто таке, що не організовано формально й не фінансується закладами (Watkins, Marsick, 1990).

Прикладом більш широкого підходу є визначення, що орієнтується на автодидактику й самонавчання з акцентом на самовизначення учня відносно навчання. Звернення вчених до автодидактики пояснювалося тим, що у 70-ті рр. минулого століття значну роль відіграло усвідомлення того, що розвиток, у першу чергу, залежить від самих людей і що треба приділяти більше уваги підвищенню якості їхнього життя. Це потребувало нових підходів до формальної освіти й надало значний поштовх неформальній освіті. Так, П. Фордхем висловив думку про те, що неформальна освіта пов'язана з тим, що її організація та планування мають бути забезпечені самими учнями (Fordham, 1993).

У 1977 р. Т. Сімкінс зробив спробу пояснити деяку заформалізованість неформальної освіти. Він проаналізував програми неформальної освіти

з точки зору цілей, термінів, методів й контролю порівняно з програмами формальної освіти. У процесі створення ідеальної моделі навчальної програми було виявлено, у якому ступені неформальні ініціативи в галузі освіти за їх гнучкості, локальності, «нежорсткості» залишаються, тим не менш, у межах традиційних (формальних) навчальних програм (Simkins, 1977).

У контексті досліджуваної проблеми особливий інтерес викликають праці Т. Джеффа та М. Смита, у яких розкриваються відмінності між формальною й неформальною освітою на основі процесу конструювання освітньої програми. У цьому сенсі формальну освіту можна певним чином розглядати як освіту, що організується «зверху донизу». Виходячи з цього, майже всі програми підготовки, що забезпечуються працевлаштуваннями й державою, потрапляють у цю категорію. Водночас неформальна освіта організується виключно в інтересах учнів, у плануванні програм, як правило, беруть участь самі учні, тобто вона значною мірою здійснюється «знизу доверху», на основі погоджених освітніх програм (Jeffs, Smith, 1999).

Досить цікавим є бачення А. Роджерса щодо історії розвитку та сучасного стану неформальної освіти у співвідношенні з формальною освітою. Дослідник вважає, що критики формальної освіти наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. більше уваги приділяли власне критиці, ніж пошукам альтернатив. Тим не менш, такі альтернативи були доступними, зокрема гуманістична психологія, що є однією з основ неформальної освіти (Rogers, 2005). Так, К. Роджерс (один із творців і лідерів гуманістичної психології) запропонував парадигму експериментального навчання, що базується на гуманістичному підході, тобто на добровільному навчанні, яке спирається на потреби й досвід тих, хто навчається, поважне ставлення до них як до окремих унікальних індивідуальностей, розподіл відповідальності за навчання серед усіх членів групи, котрі беруть участь у навчанні, критичну рефлексію знань, віри, цінностей і поведінки суспільства, самокероване навчання й циклічну взаємодію навчання й діяльності (Rogers, 1969).

У 80–90-ті рр. ХХ століття в зарубіжних освітніх системах особливо яскраво виявлялися контрасти між більше або менше «академізованими» системами формальної й неформальної освіти. Формальна освіта значною мірою пов'язана зі системно-орієнтованим характером навчання, коли ті, хто навчається, є пасивними реципієнтами знань, умінь і ставлень, що транслюються системою освіти через викладача й відповідні

вимоги. Неформальна освіта спрямована, перш за все, на особистісно-орієнтоване навчання й у ній створюється унікальне знання, що конструюється на основі власного досвіду.

У світовому освітньому просторі можна виділити два варіанти розвитку моделей неформальної освіти: американську та європейську. Так, витоки американської моделі знаходяться у працях Дж. Дьюї та М. Ноулза. Перші наукові праці з дослідження безпосередньо неформальної освіти з'явилися у 70-х рр. минулого століття, а наприкінці 80-х рр. було впроваджено поняття інформальної освіти. У подальшому, у 1990–2000-х рр., у США та Канаді фактично було створено інфраструктуру неформальної та інформальної освіти, що включала в себе організації, для яких ці види освіти стали успішним бізнесом (Nonformal education, 2004).

Слід відзначити, що в американській моделі під інформальною освітою розуміється взагалі будь-яка соціальна активність людини, що змінює її свідомість, розширює досвід, дозволяє засвоїти додаткові компетенції тощо, тобто все те, що набувається людиною спонтанно й не контролюється нею. У такій логіці важко розрізнити поняття освіти й соціалізації, що, у свою чергу, актуалізує потребу в більш детальній проробці поняття інформальної освіти.

Що стосується європейської моделі, то підхід до неформальної освіти ґрунтується на впровадженні парадигми освіти впродовж життя (lifelong learning), безперервності освіти як основної характеристики сучасної освіти.

Радою Європи неформальне навчання тлумачиться як таке, що охоплює практично будь-яке навчання, спрямоване на точну, але вільно обрану мету, що враховує соціальний контекст, при цьому головна або єдина діяльність неформального навчання не полягає у шкільному або професійному навчанні. Виходячи з такого розширеного конкретного змісту, неформальне навчання охоплює практично всі дії, що не спрямовані на отримання диплому або визнаного свідоцтва про закінчення та відбуваються за межами інституціолізованого, запланованого шкільним або професійним навчанням контексту (Nonformal Education, 1999).

Відзначимо, що Рада Європи завжди сприяла визнанню неформального навчання. Варто відзначити Симпозіум із неформального навчання (м. Страсбург, 13–15 жовтня, 2000 р.), а також Рекомендацію (2003 р.) про сприяння й визнання неформального навчання молоді. Цей документ рекомендує створення Європейського портфоліо для працюючих у позашкільних межах моло-

діжних лідерів і молодіжних працівників. Треба також згадати і спільну конференцію Ради Європи та ресурсного центру SALTO «Мости для визнання» (м. Лойвен, 19–23 січня, 2005 р.), а також розробку Європейського портфоліо молодіжних лідерів і молодіжних працівників у галузі неформального навчання (2007 р.) тощо.

У 2000 р. після Лісабонського саміту Європейський Союз видає «Меморандум про безперервну освіту Європейського Союзу», у якому відзначалося: «Континуум безперервної освіти робить формальну й неформальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання». Там же проголошувався вектор на розробку високоякісної системи «APEL» («Акредитації попередньої й неформальної освіти») (A Memorandum on Lifelong). У наступних документах, що визначають основні параметри європейської освітньої системи, неодноразово наголошувалося на необхідності виробки загальних критеріїв для співвіднесення неформальної й інформальної освіти в різних країнах, визнання знань, отриманих таким чином. Для того щоб ці системи користувалися довірою, Європейський Союз у 2004 р. надав тлумачення неформального й інформального навчання, а також прийняв Загальні Європейські Принципи для їх визнання. У 2006 р. був визначений п'ятирічний термін для остаточної розробки й упровадження цієї системи в діагностику професійних навичок людини.

Європейський саміт, що відбувся в Лісабоні (березень, 2000 р.), став поворотним у визначенні освітньої політики та практики Європейського Союзу. Його висновки підтверджують, що Європа вже вступила в «епоху знань» із усіма культурними, економічними й соціальними наслідками. Швидко змінюються звичні моделі освіти, роботи й самого життя. Висновки Лісабонського саміту підтверджують, що успішний перехід до економіки й суспільства, які базуються на знаннях, має супроводжуватися процесом безперервної освіти–навчаннямупродовжжиття(lifelonglearning).

Отже, актуальність розробки проблеми неформальної освіти й урахування її результатів (поряд із результатами формальної освіти) значно посилилася у зв'язку з розвитком ідей безперервної освіти. Ті знання й навички, що людина отримала в дитинстві й юності, не гарантують успіху на все життя. І навіть періодичне підвищення кваліфікації ще не є вирішенням проблеми.

Безперервна освіта розглядає процес навчання як постійний континуум «із колиски до смерті». І його основою слугують ті базові навички, які людина отримує в молодості. В інформаційному суспільстві ці навички мають бути переглянуті й

розширені. До них треба додати вміння вчитися й бажання продовжувати своє навчання самостійно.

Проте, щоб підтримати таке бажання, людині необхідний позитивний навчальний досвід у молодому віці, а також практичні можливості продовжувати своє навчання. Чи навряд люди захочуть учитися надалі, якщо вони мають негативний досвід у школі або університеті, якщо освітні заклади знаходяться далеко від дома або працюють у незручний час, або методи, що використовуються, не враховують досвід дорослого учня та його особистісні й культурні особливості. Отже, особистісна мотивація до навчання й наявність різноманітних освітніх ресурсів є ключовими факторами безперервної освіти. Необхідно розвивати не лише пропозиції, але й попит на освітні послуги, особливо, серед тих, хто досі був неактивно залученим до процесу навчання.

Досі у формуванні освітньої політики враховувалася лише формальна освіта, а іншим двом категоріям не приділялася увага. Континуум безперервної освіти робить неформальну й інформальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання. Наприклад, те, що комп'ютери, у першу чергу, захопили сферу домашнього користування та стали міцним ресурсом індивідуального пізнання світу, підкреслює значення інформальної освіти й доводить її величезні ресурси. Термін «освіта впродовж життя» виділяє часовий фактор безперервної освіти. Нещодавно з'явився й термін «освіта шириною в життя» (lifewide learning), який підкреслює не лише постійність процесу навчання, але й розмаїття його форм: формальна, неформальна й інформальна. Він указує на те, що навчання може бути одночасно приемним й корисним та відбуватися як в освітній організації, так і в родині, серед друзів, на робочому місці або у клубі за інтересами. Отже, важливу роль у неформальній освіті відіграє особливе середовище, що створюється з конкретними педагогічними цілями.

Межі між формальною й неформальною освітою не завжди чітко простежуються: у структурах формальної освіти є аспекти неформальної – такі, як залучення непрофесіоналів як учителів, участь батьків або членів громади в навчальному процесі або в керівництві школою.

Здійснений аналіз дозволяє не лише виявити зв'язок поняття «неформальна освіта» із дискурсом освіти впродовж життя, а й виділити відмінні риси неформальної освіти порівняно з формальною, а саме:

– орієнтація на конкретні освітні запити різних соціальних, професійних, демографічних груп населення;

– переважно короткострокове висунення цілей, що обмежуються географічно, контекстуально або складом групи (категорією людей);

– широка участь і неоднорідність цільових груп;

– самоокупність і запрошення викладачів-добровольців або позаштатних викладачів, залучення непрофесіоналів з оплатою або на добровільних основах;

– функціональний характер змісту, його чутливість до місцевого середовища і здатність чуйно реагувати на його потреби;

– гнучкість у здійсненні – в організації й методах навчання;

– відсутність примусового характеру, базування на власній мотивації й активності людей;

– високий особистісний смисл навчання та внутрішня відповідальність тих, хто навчається, за результати освітньої діяльності;

– розвиток якостей особистості, що забезпечують сприятливі передумови для достойного особистого життя, а також успішної участі в суспільному та трудовому житті;

– забезпечення можливості краще розуміти й, якщо потрібно, змінювати навколишню соціальну структуру;

– розвиток мобільності в умовах сучасного світу, що швидко змінюються;

– самооцінка тими, хто навчається, отриманих результатів на основі значимих для них критеріїв;

– стосунки між тими, хто навчається, і тими, хто навчає, на основі взаємної поваги й демократичної культури.

Висновки. Висвітлено генезу ідей безперервної освіти у світовій психолого-педагогічній думці (Дж. Дьюї, Т. Джефф та М. Смит, Ф. Кумбс та М. Ахмед, В. Масик та К. Уоткінс, М. Ноулз, А. Роджерс та К. Роджерс, Т. Сімкінс, П. Фордхем та ін.) та виявлено нерозривний зв'язок поняття «неформальна освіта» із дискурсом освіти впродовж життя.

З'ясовано, що неформальна освіта – це організована, структурована, неінституціалізована (без ознак шаблону) діяльність, що розрахована на суб'єктів цільової групи, здійснюється епізодично й короткостроково та призначена для досягнення певного набору цілей.

Виявлено відмінні риси неформальної освіти у співвідношенні з формальною, а саме: орієнтація на конкретні освітні запити різних груп населення; переважно короткострокове висунення цілей; широка участь і неоднорідність цільових груп; самоокупність і запрошення не лише позаштатних викладачів, а й непрофесіоналів;

функціональний характер змісту з урахуванням специфіки місцевого середовища; гнучкість у здійсненні; відсутність примусового характеру, мотивація, активність, високий особистісний смисл та внутрішня відповідальність тих, хто навчається; розвиток особистісних якостей та мобільності людини; самооцінка освітніх результатів; демократичні стосунки учасників освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончарук А. Неформальна освіта дорослих у країнах ЄС. *Педагогічні науки*. 2012. Вип. 54. С. 31–36.
2. Євтухова Т. А., Левіт Д. А. Неформальна освіта педагога в контексті реалізації концепції освіти впродовж життя. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 82. С. 50–54.
3. Іонова О.М., Лупаренко С.Є. Саморозвиток учителя школи у процесі неформальної та інформальної освіти. *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2021. Вип. 53. С. 39–50.
4. Ісаєва О. Зміст і характеристика поняття «неформальна освіта педагога». *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2018. Vol. 1. С. 48–54.
5. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична записка. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/252/> (дата звернення: 15.03.2023 р.)
6. Павлик Н.П. Теорія і практика організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів : [монографія]. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2018. 350 с.
7. CEDEFOP (European Centre for the Development of Vocational Training. Lifelong learning: citizens' view. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2003. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_185_en.pdf (дата звернення: 10.03.2023 р.)
8. Coombs P., Ahmed M. *Attacking Rural Poverty. How non-formal education can help*, Baltimore : John Hopkins Press, 1974. 292 p.
9. European Commission. Making a European area of lifelong learning a reality. Communication from the Commission 678. Brussels. 2001. 40 p.
10. Fordham P. E. Informal, non-formal and formal education programmes. *ICE301 Lifelong Learning Unit 2*. London : YMCA George Williams College, 1993. Vol. 2.
11. Jeffs T., Smith M. K. (eds.). *Using Informal Education. An alternative to casework, teaching and control?* Milton Keynes : Open University Press, 1990. 156 p.
12. Knowles M. S. *The modern practice of adult education: From pedagogy to androgogy*. Englewood Cliffs : Prentice Hall/Cambridge, 1980. 400 p.
13. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission of the European Communities. 2000. URL: https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf (дата звернення: 15.03.2023 р.)
14. Nonformal Education. *Glossary of Adult Learning in Europe* / Ed. by P. Federighi. Hamburg: UNESCO Institute for Education, 1999. P. 23. URL: <http://www.eaea.org/index.php> (дата звернення: 15.03.2023 р.)
15. Nonformal education (NFE). Information collection and exchange. Washington: the Peace Corps Center for Field Assistance and Applied Research, 2004. 90 p.
16. Recognition and validation of non-formal and informal learning for VET teachers and trainers in the EU Member States. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 78 p.
17. Rogers C. R. *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become*. Columbia. Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company, 1969. 358 p.
18. Rogers A. Non-formal education: flexible schooling or participatory education (CERC studies in comparative education). New York: Springer science + Business Media, 2005. 308 p.
19. Romi Sh., Schmida M. Non-formal education : a major educational force in the postmodern era. *Cambridge Journal of Education*. 2009. № 39. P. 257–273.
20. Simkins T. *Non-Formal Education and Development. Some critical issues*, Manchester: Department of Adult and Higher Education, 1977. 77 p.
21. Strategic framework – Education & Training 2020. URL : http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework_en (дата звернення: 15.03.2023 р.)
22. Watkins K., Marsick V. *Informal and Incidental Learning in the Workplace*. London, 1990. P. 12.

REFERENCES

1. Goncharuk A. (2012). Neformalna osvita doroslyh u krainah ES [Non-formal adult education in the EU]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, 54. С 31–36. [in Ukrainian].
2. Yevtukhova T. A., Lievit D. A. (2021). Neformalna osvita pedahoha v konteksti realizatsii kontsepsrii osvity vprodovzh zhyttia [The non-formal teacher education in the context of implementing the concept of the lifelong education]. *Naukovy chasopys NPU imeni Dragomanova. Seriiia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5 Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives*, 82, 50–54. [in Ukrainian].
3. Ionova O. M., Luparenko S. Ye. (2012). Samorozvytok uchytelia shkoly u protsesi neformalnoi ta informalnoi osvity [School teacher's self-development in the process of non-formal and informal education] *Teoriia ta metodyka navchannia ta vyhovannia: zb. nauk. pr. – Theory and methodics of upbringing and training: coll. of science papers*, 53, 39–50. [in Ukrainian].

4. Isaieva O. (2018). Zmist i harakterystyka poniattia “neformalna osvita pedahoha” [Content and characteristics of the concept of “teacher’s non-formal education”]. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 1, 48–54. [in Ukrainian].
5. Osvita protiagom zhyttia: svitovyi dosvid i ukrainska praktyka. Analitychna zapyska [Lifelong education: world experience and Ukrainian practice. Analytical note]. Retrieved from <http://old2.niss.gov.ua/articles/252/> (available 15.03.2023). [in Ukrainian].
6. Pavlyk N.P. (2018). Teoriia i praktyka organizatsii neformalnoi osvity maibutnih sotsialnyh pedahohiv [Theory and practice of organizing informal education of future social pedagogues]. Zhytomyr: Publishing House of I. Franko State University. [in Ukrainian].
7. CEDEFOP (European Centre for the Development of Vocational Training (2003). Lifelong learning: citizens’ view. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved from http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_185_en.pdf (available 10.03.2023).
8. Coombs P., Ahmed M. (1974). *Attacking Rural Poverty. How non-formal education can help*, Baltimore: John Hopkins Press, 1974. [in English].
9. European Commission. (2001). Making a European area of lifelong learning a reality. Communication from the Commission 678. Brussels.
10. Fordham P. E. (1993). Informal, non-formal and formal education programmes. ICE301 Lifelong Learning Unit 2. London: YMCA George Williams College, 2.
11. Jeffs T., Smith M. K. (eds.). (1990). *Using Informal Education. An alternative to casework, teaching and control?* Milton Keynes: Open University Press.
12. Knowles M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to androgogy*. Englewood Cliffs: Prentice Hall/Cambridge.
13. A Memorandum on Lifelong Learning. (2000). Commission of the European Communities. Retrieved from https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf (available 15.03.2023).
14. Nonformal Education. (1999). *Glossary of Adult Learning in Europe* / Ed. by P. Federighi. Hamburg: UNESCO Institute for Education, 23. Retrieved from <http://www.eaea.org/index.php> (available 15.03.2023).
15. Nonformal education (NFE). (2004). Information collection and exchange. Washington: the Peace Corps Center for Field Assistance and Applied Research.
16. Recognition and validation of non-formal and informal learning for VET teachers and trainers in the EU Member States. (2007). Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities.
17. Rogers C. R. (1969). *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become*. Columbia. Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company.
18. Rogers A. (2005). *Non-formal education: flexible schooling or participatory education (CERC studies in comparative education)*. New York: Springer science + Business Media.
19. Romi Sh., Schmida M. (2009). Non-formal education : a major educational force in the postmodern era. *Cambridge Journal of Education*, 39. 257–273.
20. Simkins T. (1977). *Non-Formal Education and Development. Some critical issues*, Manchester: Department of Adult and Higher Education.
21. Strategic framework – Education & Training 2020. Retrieved from http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework_en (available 15.03.2023).
22. Watkins K., Marsick V. (1990). *Informal and Incidental Learning in the Workplace*. London.

Марина КОМІНА,

orcid.org/0000-0003-2973-0165

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського

(Харків, Україна) *komina.hnusa@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК В УСНОМУ МОВЛЕННІ КИТАЙСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Метою статті було з'ясувати доцільність і специфіку виправлення помилок в усному мовленні інофонів з Китаю та узагальнити найбільш дієві шляхи їх виправлення або уникнення, ураховуючи національно-психологічні особливості цієї студентської аудиторії. Теоретико-методологічну основу роботи складають напрацювання українських та зарубіжних вчених, присвячені викладу теоретичних аспектів поняття мовленнєвої помилки, основних типів та методів її корекції. Залежно від критеріїв розрізнення виділено базові типи лінгвістичних огріхів, серед яких інтралінгвальні та міжмовні; фонетичні, лексико-семантичні, морфолого-синтаксичні та прагматичні; так звані глобальні та локальні помилки тощо. Сформульовано основні причини труднощів під час вивчення української мови китайцями (разючі типологічні відмінності двох мовних систем, раціонально-логічний стиль опанування іноземної мови інофонами, розбіжності в ментальності представників східної та слов'янської культур тощо). Провідними етнопсихологічними особливостями представників китайського світу визначено колективізм, високу залежність від групи, специфічну єдність на основі чіткого розподілу ролей, працелюбність, терплячість, наполегливість, витримку, спокійність, несибагливість, пристосовуваність, беззаперечність авторитету старших, високу формалізованість стосунків між педагогом і учнем тощо. Запропоновано розглядати корекцію усних мовленнєвих помилок як своєрідну лінгводидактичну стратегію, що поєднує в собі сукупність процесів ідентифікації, співвідношення, відбору та попередження найпоширеніших лінгвістичних порушень у тісному зв'язку з національно-психологічними характеристиками аудиторії навчуваних. Найбільш результативними методами коригування помилок під час говоріння китайських студентів українською мовою визнано самокорекцію, колективну роботу, наслідування авторитетного носія мови, тренувальні вправи та опору на зорове сприйняття.

Ключові слова: лінгвістична помилка, усне мовлення, комунікативно-орієнтований підхід, етнопсихологічний аспект, колективізм, формалізм, самокорекція.

Maryna KOMINA,

orcid.org/0000-0003-2973-0165

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Foreign Languages Department

Kharkiv Ivan Kotlyarevsky National University of Arts

(Kharkiv, Ukraine) *komina.hnusa@gmail.com*

FEATURES OF THE CORRECTION OF ERRORS IN ORAL SPEECH OF CHINESE STUDENTS: ETHNO-PSYCHOLOGICAL ASPECT

The purpose of the article was to find out the expediency and specificity of correcting errors in the oral speech of inophones from China and to summarize the most effective ways of correcting or avoiding them, taking into account the national and psychological characteristics of this student audience. The theoretical and methodological basis of the work consists of the work of Ukrainian and foreign scientists, devoted to the presentation of the theoretical aspects of the concept of speech error; the main types and methods of its correction. Depending on the criteria of distinction, the base types of linguistic mistakes are highlighted, including intralingual and interlingual; phonetic, lexical-semantic, morphological-syntactic and pragmatic; so-called global and local errors, etc. The main reasons for the difficulties in learning the Ukrainian language by the Chinese are formulated (striking typological differences between the two language systems, the rational-logical style of mastering a foreign language by inophones, differences in the mentality of representatives of Eastern and Slavic cultures, etc.). The leading ethnopsychological features of representatives of the Chinese world are defined as collectivism, high dependence on the group, specific unity based on a clear division of roles, hard work, patience, persistence, endurance, calmness, unpretentiousness, adaptability, undisputed authority of elders, high formalization of relations between teacher and student, etc. It is proposed to consider the correction of oral speech errors as a kind of linguistic didactic strategy, which combines a set of processes of identification, correlation, selection and prevention of the most common linguistic violations in close connection with the national and psychological

characteristics of the audience of learners. Self-correction, collective work, imitation of an authoritative native speaker, training exercises, and relying on visual perception are recognized as the most effective methods of correcting errors when Chinese students speak Ukrainian.

Key words: *linguistic error, oral speech, communication-oriented approach, ethnopsychological aspect, collectivism, formalism, self-correction.*

Постановка проблеми. Проблема виправлення помилок в усному мовленні студентів займає одне з центральних місць у методиці викладання іноземної мови, зокрема української. Її вирішення є запорукою забезпечення продуктивності комунікації як чи не найважливішого завдання вивчення мови взагалі. Не можна заперечувати також той факт, що процес оволодіння новою мовою безпосередньо пов'язаний з етнопсихологічними особливостями научуваних, специфікою рідної для них мовної системи. А оскільки Україна та Китай – це два багато в чому протилежних типи культур, два світорозуміння, дві ментальності, дві мови, обумовлені різними соціокультурними цінностями (Жунсі, 2013: 37), доцільним буде з'ясувати особливості такої різновекторної взаємодії, зокрема під час викладання української мови як іноземної, а саме на етапі виправлення помилок. Тільки той викладач, який володіє знаннями про ментальні відмінності, що визначають емоційні реакції студентів, їхній спосіб мислення, особливості національної поведінки, має змогу створити для студентів сприятливу психологічну атмосферу та ефективно організувати навчальний процес, досягнувши найвищих педагогічних результатів (Моргунова, 2022: 25).

Аналіз досліджень. Проблема виправлення помилок у мовленні інофонів є розробленою в науковому світі, про що свідчить значна кількість вітчизняних і зарубіжних досліджень, в основному присвячених феномену помилки, причинам виникнення, попередження й виправлення лінгвістичних огріхів, зокрема з точки зору формування іншомовної компетенції (К. Бейлі, Дж. Едж, О. Лось, О. Лях, І. Муляр та ін.). Щодо національно орієнтованих методик навчання української як іноземної саме китайської студентської аудиторії встановлено, що це питанням не є широко розробленим у філології (В. Груцяк, Н. Моргунова, Ху Жунсі та ін.). Тим більше досі не існує загальноприйнятої стратегії виправлення та попередження мовленнєвих помилок саме слухачів з Китаю.

Відтак **мета нашої роботи** – проаналізувати найпоширеніші типи помилок в усному іншомовному мовленні студентів, зокрема з Китаю; з'ясувати основні причини їх виникнення й узагальнити найбільш дієві методи та прийоми їх виправлення або попередження.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто звернути увагу на специфіку контролю за усним мовленням студента, зокрема на те, що, згідно з концепцією комунікативно-орієнтованого навчання, основним завданням цього виду діяльності є формування комунікативної компетенції інофона, а це означає: провідного значення набуває саме зміст студентського висловлювання, тоді як виправлення помилок у такому випадку є вторинним. Однак применшувати роль корекції усних помилок теж не варто, оскільки саме вони «сигналізують про неуспішність засвоєння, об'єктивні труднощі оволодіння мовним матеріалом, недостатній рівень автоматизації мовних кліше» (Лось, 2013: 133).

Щодо теоретичних аспектів окресленого питання було з'ясовано, що мовна помилка – це некоректний для певних умов функціонування вибір одиниць з ряду однорівневих або з-поміж членів однієї парадигми. На думку дослідників, такі помилки пов'язані з дидактичними причинами або з явищем мовної інтерференції. Також наголошувалося на ролі лінгвістичних і психологічних причин, адже мовленнєва помилка часто розглядається як специфічний тип експлікації засобами іноземної мови своєї картини світу, калькування якої призводить до порушення законів побудови й правил функціонування мовної системи, що вивчається (Бейлі, 1985; Едж, 1989; Лях, 2008). Таким чином, розгляд явищ української мови крізь призму іншомовної ідентифікації дозволить педагогові виявити принципи організації та викладання мовного матеріалу в іншомовній аудиторії й визначити шляхи формування вторинної мовної компетенції.

Під виправленням же слід розуміти будь-яку реакцію незгоди зі змістом або формою висловлювання. Подібні дії, як відомо, можуть проводитися викладачем, власне студентом або іншими студентами (Едж, 1989: 12). Таким чином, в умовах новітніх тенденцій розвитку освітнього процесу, коли студент постає не об'єктом, а суб'єктом навчання, викладач може перекласти цю не надто приємну в психологічному плані функцію на інших учасників мовленнєвої ситуації, тим самим підкресливши активну позицію самого мовця й наголосивши на важливості самокорекції або корекції з боку інших мовців (взаємоко-

рекції) (Бейлі, 1985: 98). Вибір коригувальника, тобто особи, яка виправлятиме помилки, постає не менш відповідальним завданням, що потребує вирішення педагогом під час визначення єдиної стратегії коригування помилок в усному мовленні.

Ще одним важливим аспектом є ідентифікація помилки перед її виправленням, оскільки традиційне «виправлення заради виправлення», коли викладач, наголошуючи на помилці, вимагає від студента знання теоретичних правил, просто не має сенсу. Тому в комунікативній методиці рішення «виправляти» чи «не виправляти» помилки має прийматися відповідно до виду та мети роботи (Лось, 2013: 134–135).

Далі спробуємо класифікувати основні типи лінгвістичних огріхів, враховуючи різні критерії. Так за типом інтерференції помилки поділяються на дві великі групи: інтерлінгвальні, або міжмовні (залежать від мовної взаємодії), причиною виникнення яких є міжмовна інтерференція, та інтралінгвальні, або внутрішньомовні, що виникають унаслідок внутрішньомовної інтерференції, тобто поплутання категорій мови, що вивчається.

Залежно від мовного рівня розрізняють такі помилки: фонетичні (фонологічні); лексико-семантичні (вживання слів, що не відповідають загальному контексту, або викривлення значення лексеми); морфолого-синтаксичні (наприклад, помилка в закінченні під час відмінювання дієслова або порушення порядку слів) та прагматичні (висловлювання некоректне для конкретної ситуації).

До типології соціокультурних відхилень зараховують: помилки на рівні соціокультурних знань, тобто помилкове осмислення допоміжної контекстуальної лексики; помилки на рівні мовної поведінки комунікантів (наприклад, вибір інтонації, розстановка пауз, темп мовлення, характерні для рідної мови студента); помилки на тлі загальної письмової культури мовлення (наприклад, неправильне вживання форм звертання); поведінкові, або екстралінгвістичні, невербальні (безпосередньо не пов'язані з використанням іноземної мови, але такі, що прямо впливають на якість процесу спілкування, наприклад, порушення норм комунікативної поведінки: комунікабельність – мовчазність, емоційність – стриманість; недотримання правил вибору форми одягу). Для попередження такого типу помилок, пов'язаних з недостатніми рівнем соціокультурної компетентності, необхідно своєчасно акцентувати на міжкультурних відмінностях (Бейлі, 1985: 105).

Загальноновизнаним є також розрізнення систематичних та одиничних (несистематичних) помилок. Так О. Лях під першими розуміє відхилення,

які може ідентифікувати сам студент, чого не можна сказати про помилки компетенції, оскільки той, хто вивчає мову, або ще зовсім не знайомий з її структурою й тому помиляється, або просто неправильно розуміє якусь явище чи категорію (Лях, 2008: 84).

Якщо говорити про загальні принципи продуктивної корекції помилок в усному іншомовному мовленні, передусім слід зазначити, що вона здебільшого залежить від методів навчання й обраної навчальної концепції. Так, на думку К. Бейлі, методи, скеровані переважно на вивчення структурних особливостей мови (граматико-перекладний тощо), вимагають виправлення всіх помилок без винятку, тоді як, наприклад, комунікативний, передбачає втручання викладача в мовлення студентів лише в крайньому випадку: метою навчання визнається вміння брати участь у комунікації, а мовної грамотності відводиться другорядна роль (Бейлі, 1985: 112). Мовні порушення залежно від впливу на розуміння мови, за О. Ляхом, поділяють на комунікативно значущі («глобальні» помилки), що перешкоджають розумінню сенсу висловлювання, та комунікативно незначущі («локальні» помилки), які частіше за все є відхиленням від певних мовних норм, але не впливають на розуміння змісту повідомлення в цілому (Лях, 2008: 84).

Серед найпоширеніших методів корекції мовленнєвих помилок іноземних студентів, за словами О. Лось, варто відзначити метод корекції шляхом аналізу помилки; фокусування лише на найбільш розповсюджених помилках шляхом використання наочності із зображенням неправильного варіанта; «підслуховування» за роботою студентів у мікрогрупах; метод залучення жестів (наприклад, піднятий угору вказівний палець може слугувати сигналом до виправлення помилки). Продуктивно в цьому плані є також робота в студентських групах, об'єднаних за спільністю граматичних проблем. Принципова новизна такої вправи полягає в можливості виправлення проблемного моменту самими студентами в умовах колективної роботи. Безперечно, така взаємодія створює в групі сприятливу атмосферу, нейтралізує напруження, що нерідко виникає, коли на помилці наголошує викладач (Лось, 2013: 140). Чи не найдієвішим, на нашу думку, є виправлення помилок у контексті такого альтернативного методу як сугестопедія. Мова йде про створення специфічної атмосфери, яка має стимулювати процес навчання. До того ж студент на першому занятті отримує так звану нову, іноземну, ідентичність (іноземне ім'я, місце проживання в країні, мову якої вивчає, нову професію тощо). Під час занять він просто грає роль, а педагог зважає на це, навіть коли виправ-

ляє помилки, відповідно, можна припустити, що всі свої помилки та негативну реакцію викладача на них студент співвідносить з новою роллю, тож сприймає спокійніше.

Говорячи про особливості подібної роботи з представниками китайської культури, варто зауважити, що для них саме говоріння як вид мовленнєвої діяльності становить найбільшу проблему. За словами В. Груцяк, це пов'язано з «не комунікативним» (як у більшості арабських і африканських представників), а з раціонально-логічним стилем оволодіння іноземною мовою (Груцяк, 2015: 19). Велика кількість учнів у класі, відсутність у педагога можливості застосовувати індивідуальний підхід до кожного суб'єкта навчального процесу в середній школі Китаю сформували специфічну китайську освітню модель, в основі якої заучування матеріалу, позбавлене будь-якої аналітичної чи творчої складової (Груцяк, 2015; Моргунова, 2022). Тому, погоджуючись із думкою Н. Моргунової, зазначмо, що для подолання цих труднощів викладачеві необхідно планувати навчальний процес так, щоб усі види мовленнєвої діяльності були органічно пов'язані (Моргунова, 2022: 27). Для подолання психологічного бар'єру перед комунікацією на початковому етапі викладач може застосовувати метод заучування мовних кліше, поєднуючи його з обов'язковою опорою на візуальне сприйняття матеріалу. Таким чином, долаючи стрес від нової, незвичної для китайців навчальної діяльності, поступово формувати впевненість у власних силах набуваних, стимулюючи до подальшої комунікативної активності. Відповідно, у такій ситуації йдеться про виправлення лише «локальних» помилок.

Ще однією суттєвою причиною виникнення огріхів у мовленні інофонів дослідники називають істотне розходження типологічно далеких української та китайської мов. Наприклад, В. Груцяк підкреслює специфічну фонетичну систему останньої: «виділяють чотири варіації інтонації складів, які називаються тонами (високий рівний, висхідний, спадно-висхідний і різко спадний)» (Груцяк, 2025: 19). У нормативній «путунхуа» виділяють близько 300 складів, тоді як в українській існує необмежена кількість варіацій поєднання звуків. Вчена наголошує: «кожен китайський склад має свій тон і відповідно несе свій смисл, він майже не підлягає звуковим видозмінам і збігається з морфемою, що не характерно для слов'янських мов» (Груцяк, 2015: 19). Упорядковуючись до слова, він має наголос і специфічне графічне зображення і, залежно від тону, змінює своє значення. Відтак найпоширенішими в усному мовленні китайців є саме фонетичні помилки (неправильний наго-

лос; поплутання звуків, наприклад, [л] замість [р], який відсутній в їхній мові; проблеми з керуванням слів у реченні через відсутність зміни форм слова) (Груцяк, 2015: 19).

Слід підкреслити важливість урахування відмінностей у ментальних особливостях східного та слов'янського психотипу особистості під час викладання української мови. Науковці виділяють такі риси, як: традиціоналізм, консерватизм, шанобливе ставлення до старших за віком, колективізм, висока залежність від групи, переважання інтровертних орієнтацій над екстравертними, працелюбність, наполегливість, терплячість, пристосовуваність тощо (Груцяк, 2025: 21; Моргунова, 2022: 26; Ху Жунсі, 2013: 39). Тож, на нашу думку, для подолання мовленнєвих недоліків під час вивчення української мови як іноземної викладач повинен активно задіювати згадане вище вміння китайських студентів самостійно наполегливо вдосконалювати власне мовлення. Доцільними будуть наслідування носія мови, тренувальні вправи з ретельним відпрацювання вимови звуків з використанням аудіозаписів, які можуть стати ефективним засобом корекції мовлення, важливою ланкою в подоланні орфоепічних помилок. Правильно використовуючи свій педагогічний авторитет, викладач також може обережно підводити учнів до самовиправлення або тактовно виправляти допущені ними лінгвістичні огріхи, уникаючи принципу персоналізації, ніби підсумовуючи загальні здобутки й вади групи доти, доки вимова не буде правильною. Перекладання відповідальності за помилку на весь студентський колектив дасть змогу уникнути неприйнятної для китайців безпосередності в стосунках та допоможе «не втратити обличчя» інофонові, який припустився великої кількості помилок під час говоріння. Отже, процес встановлення контактів з носіями аналітичної мови має бути формалізованим, подібно до того, як китайські слова пов'язуються між собою через формальну структуру речення та службові слова (Кірсонова, 2005: 32).

Показовим і важливим для побудови правильної педагогічної стратегії щодо продуктивної взаємодії викладача іноземної мови зі студентом з Китаю є розуміння того, що чітко фіксована структура китайського речення формує настанову на світ як на логічне й передбачуване утворення (тоді як носії української мови, де синтаксична структура не фіксована, вважають світ непередбачуваним) (Кірсонова, 2005: 31). Це означає, що педагог повинен послідовно методично доносити до учнів основні завдання того чи іншого виду мовленнєвої діяльності (у нашому випадку цілеспрямованої корекції орфоепічних помилок),

уникаючи відхилень від основного предмета розмови, непрямого шляху до мети своїх висловлювань – таким чином інофони поступово розширюватимуть та поглиблюватимуть свої знання та практичні вміння (Ху Жунсі, 2013: 39).

Висновки. Підсумовуючи, зазначмо, що виправлення помилок в усному іншомовному мовленні студентів, зокрема китайських, на заняттях з української мови як іноземної можна кваліфікувати як своєрідну лінгводидактичну стратегію, яка передбачає ідентифікацію помилки, співвідношення її з рівнем мовної підготовки конкретного студента, фазою заняття та добір най-

більш доцільного метода її корекції з урахування національно-психологічних особливостей аудиторії. Зважаючи на традиціоналізм, формалізм та раціонально-логічне сприйняття мовної картини світу китайцями, найоптимальнішими методами коригування помилок під час їхнього говоріння є самокорекція, робота у групах, наслідування авторитетного носія мови, тренувальні вправи, опора на візуальні способи сприйняття інформації тощо. Перспективним вважаємо розроблення новітніх методів виправлення мовленнєвих помилок, центральне місце в яких займатиме вдало організована педагогом студентська самокорекція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Груцяк В. І. Деякі особливості навчання китайських учнів на підготовчому відділенні для іноземних громадян. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки.* 2015. Вип. 27. С. 16–24.
2. Кірносова Н. Мова і поведінка китайців. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність* : зб. ст. Київ, 2005. С. 31–34.
3. Лось О. В. Про деякі аспекти попередження та виправлення помилок в іншомовному мовленні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2013. № 8. С. 133–142.
4. Лях О. В. Вибір стратегії щодо виправлення помилок у процесі навчання іноземної мови. *Інноваційна педагогіка.* 2008. № 8. С. 82–85.
5. Моргунова Н. С. Особливості дистанційного навчання китайських студентів української мови як іноземної: психолого-педагогічний аспект. *Інноваційна педагогіка.* 2022. № 52 (2). С. 24–28.
6. Муляр І. В. Подолання мовленнєвих недоліків під час вивчення української мови як іноземної. *Консорціуми університетів: забезпечення сталого розвитку закладів вищої освіти України та їхньої конкурентоспроможності* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 20–21 жовтня 2020 р. Донецьк, 2020. С. 52–54.
7. Ху Жунсі. Соціокультурні особливості адаптації китайських студентів до навчання в університетах України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія».* 2013. № 1. С. 36–41.
8. Bailey K. M. Classroom-centered research on language teaching and learning. *Beyond Basics: Issues and Research in TESOL.* Rowley : Newbury House, 1985. P. 95–121.
9. Edge J. Mistakes and Correction. Longman Keys to Language Teaching. Harlow : Longman, 1989. 80 p.

REFERENCES

1. Hrutciak V. I. (2015) Deiaki osoblyvosti navchannia kytajskikh uchniv na pidhotovchomu viddilenni dlia inozemnykh hromadian. [Some peculiarities of Chinese students' education at the preparatory department for foreign citizens] *Vyklyadannya mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zviyazky. Naukovi doslidzhenia. Dosvid. Poshuky.* – Language teaching in higher education institutions at the modern stage. Interdisciplinary connections. Scientific research. Experience. Search, 27. 16–24. [in Ukrainian].
2. Kirnosova N. (2005) Mova i povedinka kytajtsiv. [Language and behavior of the Chinese] *Kytajska tsyvilizatsiia: tradytsii ta suchasnist: zb. st.* – Chinese Civilization: Tradition and Modernity: coll. of articles. Kyiv. 31–34. [in Ukrainian].
3. Los O. V. (2013) Pro deiaki aspekty poperedzhennia ta vypravlennia pomylok v inshomovnomu movlenni. [About some aspects of error prevention and correction in foreign language speech] *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii.* – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 8. 133–142. [in Ukrainian].
4. Liakh O. V. (2008) Vybir stratehii shchodo vypravlennia pomylok u protsesi navchannia inozemnoi movy. [Choosing a strategy for correcting errors in the process of learning a foreign language] *Innovatsiina pedahohika.* – Innovative pedagogy, 8. 82–85. [in Ukrainian].
5. Morhunova N. S. (2022) Osoblyvosti dystantsiinoho navchannia kytajskikh studentiv ukrainskoi movy yak inozemnoi: psykholoho-pedahohichni aspekt. [Peculiarities of distance learning of Chinese students of Ukrainian as a foreign language: psychological and pedagogical aspect] *Innovatsiina pedahohika.* – Innovative pedagogy, 52. 24–28. [in Ukrainian].
6. Muliar I. V. (2020) Podolannia movlenniemykh nedolirik pid chas vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi. [Overcoming speech defects during the study of the Ukrainian language as a foreign language] *Tezy dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Konsortsiiumy univertsitetiv: zabezpechennia staloho rozvytku zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy ta yikhnoi konkurentospromozhnosti».* – Abstracts of reports of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «University Consortiums: Ensuring the Sustainable Development of Higher Education Institutions of Ukraine and Their Competitiveness». Donetsk. 52–54. [in Ukrainian].
7. Khu Zhunsi. (2013) Sotsiokulturni osoblyvosti adaptatsii kytajskikh studentiv do navchannia v univertsitetakh Ukrainy. [Socio-cultural features of adaptation of Chinese students to study at Ukrainian universities] *Visnyk Dnipropetrovskoho univertsytetu imeni Alfreda Nobelia: Pedahohika i psykholohiia,* 1. 36–41. [in Ukrainian].
8. Bailey K. M. Classroom-centered research on language teaching and learning. *Beyond Basics: Issues and Research in TESOL.* Rowley : Newbury House, 1985. P. 95–121.
9. Edge J. Mistakes and Correction. Longman Keys to Language Teaching. Harlow : Longman, 1989. 80 p.

УДК 37.091.4:37(091)(477)(092)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-49>

Наталія КАЛИТА,
orcid.org/0000-0003-2451-0382
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) natalia-kalyta@ukr.net

ПРОБЛЕМА ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ У СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ЯНІВА

У статті проаналізовано проблему розвитку і реалізації виховного ідеалу як однієї із актуальних, дискусійних і недостатньо вивчених проблем історії української педагогіки. Виявлено та обґрунтовано проблему виховного ідеалу у психолого-педагогічній спадщині Володимира Яніва; визначено структурно-змістові компоненти вчення В. Яніва про виховний ідеал українців; встановлено (за Янівом) зв'язок виникнення і розвитку українського виховного ідеалу із настановами українського світогляду та ментальності; спроектовано теоретичні положення досліджуваного вчення на реалії російсько-української війни в сьогоденні (з 2014 року). З'ясовано значимість вчення В. Яніва про виховний ідеал для збереження і зміцнення української національної ідентичності, відчуття етнопсихологічної окремішності і самобутності, посилення позитивних рис українського національного характеру і послаблення негативних, які були набуті в період бездержавності України і стали причиною історичних невдач українців. Серед негативних рис В. Янів, зокрема, виокремлює: індивідуалізм, байдужість до питань релігії, негативне ставлення до влади, схильність до бунту, перевага чуттєво-емоційного ставлення до світу над раціонально-вольовим, послаблення інстинкту боротьби, пошук «внутрішнього спокою, повного чару поезії і пісні», утеча від зовнішнього світу, пасивність, невиправдане критиканство, «сипання сміття на голову новообраного кошового» тощо. Збереження української виховної традиції пробудило в молоді дух лицарства, утвердило в сьогоденні національні цінності виховного ідеалу, зберегло його важливу суспільну функцію – вдосконалення. Перспективою подальших досліджень є вирішення у спадщині В. Яніва проблеми лицарського ідеалу у структурі виховного.

Ключові слова: виховний ідеал, особистість, національні цінності, саморозвиток, вдосконалення.

Nataliia KALYTA,
orcid.org/0000-0003-2451-0382
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy
and Methods of Primary Education
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) natalia-kalyta@ukr.net

THE PROBLEM OF THE EDUCATIONAL IDEAL IN THE HERITAGE OF VOLODYMYR YANIV

The article analyzes the problem of the development and implementation of the educational ideal as one of the topical, debatable and insufficiently studied problems in the history of Ukrainian pedagogy. The problem of the educational ideal in the psychological and pedagogical heritage of Volodymyr Yaniv is identified and justified; the structural and content components of V. Yaniv's teaching on the educational ideal of Ukrainians are defined; established (according to Yaniv) the connection between the emergence and development of the Ukrainian educational ideal and the guidelines of the Ukrainian worldview and mentality; the theoretical provisions of the studied doctrine were projected on the reality of the Russian-Ukrainian war in the present (since 2014). The significance of V. Yaniv's teachings on the educational ideal for the preservation and strengthening of Ukrainian national identity, a sense of ethno-psychological separateness and identity, strengthening of positive features of the Ukrainian national character and weakening of negative ones that were acquired during the period of statelessness of Ukraine and became the cause of historical failures of Ukrainians is clarified. Among the negative traits of V. Yaniv, in particular, he singles out: individualism, indifference to religious issues, a negative attitude to the authorities, a tendency to rebellion, the preference of a sensual-emotional attitude to the world over a rational-willed one, a weakening of the fighting instinct, a search for "inner peace, full of charm poetry and songs", escape from the outside world, passivity, unwarranted criticism, "pouring garbage on the head of the newly elected basket case", etc. The preservation of the Ukrainian educational tradition awakened the spirit of chivalry in the youth, established the national values of the educational ideal in the present, and preserved its important social function - improvement. The perspective of further research is to solve the problem of the chivalric ideal in the structure of education in the legacy of V. Yaniv.

Key words: educational ideal, personality, national values, self-development, improvement.

Постановка проблеми. Проблема виховного ідеалу є вічною, оскільки, які б будь-який інший ідеал (суспільний, політичний, моральний, естетичний тощо) передбачає свободу безкінечного розвитку, а не гармонію закінченої досконалості. Вивчення нами української виховної традиції засвідчує, що ідеал довершеної людини – це всебічний і гармонійний розвиток особистості в досконалих умовах освітнього процесу, які оптимально відповідають природі вихованця, світоглядно-ментальним настановам спільноти його приналежності. В узагальненій концепції досконалого процесу виховання чітко визначені заперечення конформізму, авторитаризму, недопустимість маніпулювання поведінкою дитини (Калита, 2022: 301).

Проблема розвитку і реалізації виховного ідеалу є однією із актуальних, дискусійних і недостатньо вивчених проблем історії української педагогіки. Український виховний ідеал формувався з Нового часу як традиція особистісно орієнтованого виховання у науково-практичній спадщині Г.Сковороди, К.Ушинського, П.Юркевича, В.Сухомлинського, В. Яніва та низки інших.

Дослідження виховного ідеалу як предмету педагогічної спадщини українського науковця, педагога, психолога, громадсько-політичного діяча, упродовж 1968–1986 років ректора Українського Вільного Університету у Мюнхені Володимира Яніва (1908–1991) має як теоретичний, так і прикладний характер, оскільки базується на загальнолюдських засадах, відображає історико-культурну та національну специфіку буття спільноти. В умовах російсько-української війни з 2014 року і повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року актуальним постає питання вияву і виховного впливу на формування соціального інстинкту боротьби як складової українського виховного ідеалу відповідно до світовідчуття і світорозуміння, характеру, ментальності українців. Саме в цьому полягає важливість досліджуваної проблеми, вирішення якої допоможе зняти суперечності між значимістю спадщини В. Яніва і недостатнім використанням його ідей у педагогічній теорії та освітній практиці.

Аналіз досліджень. Виховний ідеал є складовою суспільного ідеалу. Тож очевидно, що мета розбудови незалежної Держави (з 1991 року), стратегія євроатлантичної інтеграції, героїчний спротив сучасної України в російсько-українській війні (з 2014 року), перспектива післявоєнної відбудови актуалізують проблему формування змісту українського виховного ідеалу, його структури та шляхів досягнення з позиції філософії освіти – Андрущенко, І. Бех, Білан,

В. Скотний; на засадах етнопсихології та етнопедогогіки – Г. Ващенко, О. Кульчицький, М. Стельмахович, В. Янів; теоретичної та прикладної педагогіки – О. Вишневський, О. Невмержицька, Е. Панасенко, М. Пантюк, Т. Пантюк, І. Підласий, Б. Ступарик, М. Фіцула та низка інших. Про важливість проблеми взаємозв'язку національної вдачі і виховного ідеалу українців свідчить той факт, що вона вже в ХХ ст. стала окремим предметом вивчення у психолого-педагогічній спадщині вчених української діаспори О. Кульчицького, Я. Яреми, В. Яніва, С. Ярмуса та інших. Розуміння виховного ідеалу як уявлення про досконалі умови процесу виховання розроблено у працях І. Беха, О. Вишневського, В. Кеміня, О. Кононко та ін. Однак недостатньо розкритою є проблема виховного ідеалу у спадщині Володимира Яніва, що й обумовило вибір теми нашої статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування проблеми виховного ідеалу у психолого-педагогічній спадщині Володимира Яніва. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: визначити структурно-змістові компоненти вчення В. Яніва про виховний ідеал українців; встановити (за Янівим) обумовленість виникнення і розвитку українського виховного ідеалу настановами українського світогляду та ментальності.

Виклад матеріалу. В. Янів у невеликій за обсягом, але надзвичайно важливій для теорії виховного ідеалу праці «Українська вдача і наш виховний ідеал» (1969), в основу якої лягла двогодинна доповідь на організованих Українським Вільним Університетом у Мюнхені учительських курсах для учителів українських суботніх шкіл з Англії, Австрії, Німеччини, Бельгії, Франції, ставить проблему виховного ідеалу як певної мети виховання. Адже розуміння і досягнення виховного ідеалу і в Україні, і в діаспорі забезпечує збереження і зміцнення ознак української національної етнопсихологічної окремішності і самобутності, а також досягнення найважливішого результату виховання – готовність і здатність людини до самозміни, самотворення і самовиховання (Кононко, 2008: 88). В. Янів бачить практичну значимість виховного ідеалу в тому, щоб посилити позитивні риси української національної вдачі і послабити негативні, які були причиною історичних невдач українців. До таких рис В. Янів відносить «вибухальний український індивідуалізм», який М. Костомаров формулює як «перевагу особистої волі над загальністю», а Я. Ярема – як «духовний егоцентризм», І. Мірчук – як «безмежний індивідуалізм», В. Липинський – як «анархічний індивідуалізм»,

Д. Чижевський – як «визначення великої цінності за кожним індивідуумом, – право для кожної людини на власний шлях» (Янів, 2006: 281). Як зазначає педагог, людина з таким відчуттям своєї індивідуальності мусіла мати специфічне розуміння рівності, неприйняття будь-яких соціально-станових чи класових перешкод до рівності як умови особистісної свободи і волі. Така волелюбність становить небезпеку для державотворення і держави, а також виявляє парадокс: в неволі ми опинилися тому, що надмірно любимо волю. В бажанні рівності й братерства, за Янівим, ми боялися свого власного деспота, і послаблювали себе внутрішньою боротьбою так довго (не виявляючи одночасно досить активності назовні!), аж запанували над нами чужинці (Янів, 2006: 283). Український індивідуалізм як «духова прикмета», стає одночасно, як зазначає В. Янів, вказуючи на потребу суспільно-громадського перевиховання, «нашим історичним прокльоном».

В. Янів визначає типологію виховного ідеалу, при цьому вказує на можливість визначення виховного ідеалу на основі будь-якого ідеологічного чинника. У сучасній українській педагогіці не заперечується думка про зв'язок виховного ідеалу, якому притаманний аксіологічний характер, з політикою та ідеологією, настанови якої реалізує і впроваджує Держава, про що висновує О. Невмержицька (Невмержицька, 2015: 207–208). Про це говорить В. Янів, зазначаючи, що національний виховний ідеал узгоджується із загальнолюдським, апробує, підтверджує вселюдські та загальновизнані цінності, доповнює їх рисами духовності даного народу (Янів, 2006: 276).

У структурі українського виховного ідеалу, як справедливо зазначає В. Янів, посилаючись на дослідження М. Костомарова, І. Мірчука, О. Кульчицького, Я. Яреми, Г. Ващенко, чільне місце посідає ідеал релігійного виховання: «базуємо наш національний виховний ідеал на релігійному» (Янів, 2006: 277). Школа, на думку В. Яніва, має дати загальні підстави християнського релігійного виховання, які повинні бути доповнені релігійним вихованням Церкви та дому, що допоможе уникнути релігійної «індиферентності і байдужості» (Янів, 2006: 278). Надзвичайно важливим, практично значимим положенням у теорії виховного ідеалу є визначення В. Янівим його «суспільної функції: виправляючої чи вдосконалюючої» (Янів, 2006: 278). Як зазначає В. Янів, ця вимога має своє спеціальне значення для української – отже недержавної – поневоленої нації. Річ у тому, що століття неволі, – майже постійне, перманентне, поневолення мусять призвести до шукання при-

чин трагічної ситуації (Янів, 2006: 278–279). Етнопсихолог доходить висновку, що, окрім вагової зовнішньої геополітичної причини, «причини нашої історичної долі мали б бути не поза нами, а в нас» (Янів, 2006: 279).

Визначаючи особливості української національної вдачі, В. Янів вказує на риси, яким мав би протидіяти виховний ідеал і які потребують корекції засобами виховання: негативне ставлення до всякої влади, схильність до бунту, до браку послуху, до негативізму (Янів, 2006: 284); «духовна межовість», «транзитність», «духове спустошення», які зумовлені географічною і геополітичною межовістю. Посилаючись на О. Кульчицького, В. Янів зазначає, що геополітичне положення України породжувало дружинницький, а згодом лицарсько-козацький тип людини, з бажанням ризику, активного протистояння злу, підпорядкування себе шляхетним ідеалам оборони чести, волі та віри. Однак, «Поруч «*Vita maxima*», існує можливість «*Vita minima*», щоб тільки перетривати й зберегтися» (Янів, 2006: 286–287). В. Янів зазначає, що українська духовність є «кордоцентричною», зосередженою на діяльності душі і серця, повна контрастів, в ній неврівноважена «перевага почуттєвості над волювістю – над раціоналізмом» (Янів, 2006: 287). Таким чином, В. Янів висуває проблему національно-релігійного виховного ідеалу під спеціальним аспектом його державницько-суспільного завдання.

Домінування «почуттєвості» у вдачі українців В. Янів визначає як характеристичну рису: «Вчуваючись у настрій постійної тривоги небуття («ніщоти»), постійної загрози фізичної, моральної чи духовної смерті, ми добре розуміємо виняткове посилення емоцій» (Янів, 2006: 290). В. Янів зазначає, що розвинена емоційність і слабка воля надає своєрідного забарвлення «раціональній» частині української духовності, призводить «до тихої призадуми, до рефлексії, чи навіть до меланхолії» (Янів, 2006: 290). Географічна, геополітична і духовна межовість і визначений нею хід історії «веде, як зазначає В. Янів, до кількісного зменшення верстви лицарів (верстви не в розумінні замкненого суспільного шару, а в розумінні поодиноких людей, які характеризуються однаковими духовними властивостями), автоматично послаблює в загалу внутрішню диспозицію (схильність – прим. Н.К.) до боротьби» (Янів, 2006: 290).

Віддаляє українську людину від лицарського ідеалу, на думку В. Яніва, пошук істини і смислу життя у «внутрішньому житті», плекання тих рис характеру, які пов'язані із діяльністю душі і серця: ніжність, творення блага, розсудливість,

милосердя, допомога іншому, гостинність тощо. Втіленням цього ідеалу стає родина і мати, образ якої асоціюється із землею, що, в цілому, породжує культ Землі-годувальниці і жінки-Матері (Янів, 2006: 292–293).

В. Янів розглядає наступну рису «української народності»: тугу за досконалим сполученням добра і краси, що становить зміст «поняття української слави, якої не шукається вже у воєнних походах чи торговельних комбінаціях, а тільки у внутрішньому спокої, повнім чару поезії й пісні» (Янів, 2006: 294). Таким чином, послаблення лицарського ідеалу та індивідуалізм українців набуває рис негативізму, бо, «пізнавати світ уважається більшою цінністю, ніж його здобувати..., це, навпаки, утеча від зовнішнього світу, замкнення в собі, – це є сквородинський ідеал: світ ловив мене та не спіймав» (Янів, 2006: 296). В. Янів вказує на всю трудність проблеми виховного ідеалу в його коригуючій функції (Янів, 2006: 290), оскільки актуальні зовнішні умови недержавного життя обмежують свободу самовияву української людини, формують відчуття меншовартості, нездатності виявити себе, здобути собі місце, «відчуття особистої і загальної кривди» (Янів, 2006: 298), а також пасивність (Янів, 2006: 301). В. Янів справедливо зазначає, що звідти бажання знецінити чуже досягнення, – звідти: критиканство, яке доходить до нешляхетного приниження, рівняння на найнижчого, чи на образ – «сипання сміття на голову новообраного кошового» (Янів, 2006: 298).

На завершення своєї праці В. Янів підсумовує: як виховний ідеал маємо дати ідеал повноцінної людини, – повноцінної, отже творчої, індивідуальності із власним поглядом на світ, із бажанням впливати на долю світу, із бажанням змагатися з іншими людьми та їх випереджувати, із внутрішньої необхідності ставити собі питання та шукати відповіді на них, чи ставити собі завдання і розв'язувати їх (Янів, 2006: 301). Основними вимогами виховного ідеалу «в його суспільно-державницьким, коригуючим та унапрямлюючим аспекті» В. Янів визначає наступні: 1) процес виправлення не має послаблювати український індивідуалізм; 2) а скріплювати дисципліну, розбуджувати бажання самопідпорядковуватися, визнавати іншу індивідуальність, цінити чужу заслугу; 3) настанова на власний успіх, яка «динамізує нашу діяльність», активізує, виховує волю; 4) врівноваження почуттєвої, вольової та розумової

діяльності вихованця; 5) викорінення «комплексу меншовартості» посиленням віри в себе; 6) створення ситуації успіху (Янів, 2006: 300–301).

Завершуючи дослідження проблеми виховного ідеалу на основі даних української етнопсихології (щодо української національної ментальності та характеру), В. Янів робить застереження методичного характеру: «на дисципліну мусить український виховник звертати спеціальну увагу, але з врахуванням природної диспозиції (настанови – прим. Н.К.) українця: дисципліна не має йти через начинення її карою й погрозами, а шляхом впливання на почування дитини чи юнака й персвазії (переконання, умовляння – прим. Н.К.). Зокрема при дисциплінуванні треба звернути спеціальну увагу на справедливість, яку кожен українець, як ми бачили, особливо відчуває. При дисциплінуванні класу український педагог мусить також радше звернути увагу на етично-моральний елемент справи, ніж на сліпий наказ». В. Янів вказує на «всю трудність проблеми виховного ідеалу в його коригуючій функції» (Янів, 2006: 301–302).

Висновки. Український виховний ідеал як на рівні теоретичного обґрунтування, так і практичної реалізації у різні періоди розвитку української педагогіки розвивався, як і українська педагогіка в цілому, у контексті європейської, однак має свої специфічні національно-ментальні особливості.

В. Янів у важливій для теорії українського виховного ідеалу праці «Українська вдача і наш виховний ідеал» (1969) розвиває тезу про необхідність виправляючої та вдосконалюючої суспільної функції виховного ідеалу. Теоретичні положення досліджуваного вчення українського педагога мають велике значення для збереження і зміцнення української національної ідентичності, відчуття етнопсихологічної окремішності і самотності, посилення позитивних рис українського національного характеру і послаблення негативних, які були набуті в період бездержавності України і стали причиною історичних невдач українців. Реалії російсько-української війни в сьогodenні (з 2014) засвідчили, що збереження української виховної традиції пробудило в молоді дух лицарства, утвердило в сьогodenні національні цінності виховного ідеалу, зберегло його важливу суспільну функцію – розвиток і вдосконалення. Перспективою подальших досліджень є вирішення у спадщині В. Яніва проблеми лицарського ідеалу у структурі виховного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калита Н. Виховний ідеал К.Ушинського у традиції українського національного виховання. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 55, т. 1, 2022. С. 295–302.
2. Кононко О. Виховання. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с., С. 87–88.
3. Невмержицька О. Виховний ідеал: Еволюція та сучасне трактування. *Людознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. Випуск 31. 2015. С. 219–230.
4. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. Нариси до історії української етнопсихології. Упоряд. М. Шафвал. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Знання, 2006. 341 с. С. 273–302.

REFERENCES

1. Kalyta N. (2022). Vychovnyi ideal K.Ushynskoho u tradytsii ukrainskoho natsionalnoho vykhovannia. [The educational ideal of K. Ushinsky in the tradition of Ukrainian national education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vyp. 55, tom 1. S. 295–302. [in Ukrainian].
2. Kononko O. (2008). Vychovannia. [Education]. *Entsyklopediia osvity. Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V.H.Kremen*. Kyiv : Yurinkom Inter., 1040 s. S. 87–88. [in Ukrainian].
3. Nevmerzhytska O. (2015). Vychovnyi ideal: Evoliutsiia ta suchasne traktuvannia. [Educational ideal: Evolution and modern interpretation]. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika»*. Vypusk 31. S. 219–230. [in Ukrainian].
4. Yaniv V. (2006). Ukrainska vdacha i nash vykhovnyi ideal. [Ukrainian character and our educational ideal]. *Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii. Uporiad. M. Shafoval*. 2-he vyd. pererob. i dop. Kyiv : Znannia. 341s. S. 273–302. [in Ukrainian].

UDC 373. 3/5.015.31:[355.01:172.15] (477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-50>

Lyubov KANISHEVSKA,
orcid.org/0000-0002-4190-1601
Doctor of Sciences in Education, Professor,
Deputy Director for Research and Experimental Work
Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) mazila060192@ukr.net

TO THE PROBLEM OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article examines the theoretical aspects of the problem of military-patriotic education of high school students in the conditions of martial law; goal, directions; the principles are characterized (national orientation, consolidation, constructive leadership, continuity and succession, integration, cultural relevance, pedagogical competence, personal self-motivation, educational optimism, humanization of the educational process); forms and methods of military-patriotic education of high school students are revealed.

In order to highlight the theoretical aspects of military-patriotic education of high school students under martial law, theoretical methods were used - analysis and systematization of scientific literature on the research problem; synthesis, comparison, generalization, classification; study of regulatory and program documents.

Ways to increase the level of military-patriotic education of high school students have been identified: modernization of the content of the subject «Defense of Ukraine», creation of a typical educational program of the new generation; use of the potential opportunities of educational subjects and extracurricular activities in the context of the problem of military-patriotic education of schoolchildren; formation of the desire of high school students to master military knowledge, to achieve the appropriate level of physical training and endurance; promoting the formation of high school students' educational, physical, psychological, social, moral and spiritual readiness for military service, military professional orientation; modernization of forms and methods of military-patriotic education of high school students; massive involvement of pupils in extracurricular and out-of-school work, in the process of which they acquire the experience of patriotic behavior; improve the physical condition of the body; actualization of the problem of ensuring the unity of the educational efforts of the school and the family, involving high school students to participate in military sports games.

The conducted research does not exhaust all aspects of the multifaceted problem of military-patriotic education of high school students under martial law. Further scientific research can be directed to the development of organizational and pedagogical conditions and technologies for ensuring the unity of physical and military-patriotic education of students of general secondary education institutions.

Key words: *military-patriotic education, principles, methods, forms, high school students, institutions of general secondary education.*

Любов КАНІШЕВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-4190-1601
доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з науково-експериментальної роботи
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) mazila060192@ukr.net

ДО ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглядаються теоретичні аспекти військово-патріотичного виховання в умовах воєнного стану; мета, напрями; схарактеризовано принципи (національної спрямованості, консолідації, конструктивного лідерства, неперервності і наступності, інтегрованості, культуровідповідності, педагогічної компетентності, особистісного саморуху, виховного оптимізму, гуманізації виховного процесу); розкрито форми і методи військово-патріотичного виховання старшокласників.

З метою висвітлення теоретичних аспектів військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах воєнного стану було використано теоретичні методи – аналіз і систематизація наукової літератури з проблеми дослідження; синтез, порівняння, узагальнення, класифікація; вивчення нормативних і програмових документів

Визначено шляхи підвищення рівня військово-патріотичного виховання старшокласників: осучаснення змісту предмета «Захист України», створення типової освітньої програми нового покоління; використання потенційних можливостей навчальних предметів і позаурочної діяльності у контексті проблеми військово-патріотичного

виховання учнівської молоді; формування прагнення у старшокласників до оволодіння військовими знаннями, досягнення відповідного рівня фізичної підготовки та витривалості; сприяння формуванню у старшокласників освітньої, фізичної, психологічної, соціальної, морально-духовної готовності до військової служби, військової професійної орієнтації; осучаснення форм і методів військово-патріотичного виховання старшокласників; масове залучення вихованців до позашкільної та позакласної роботи, в процесі якої вони оволодівають досвідом патріотичної поведінки, удосконалюють фізичний стан організму; актуалізації проблеми забезпечення єдності виховних зусиль школи і сім'ї, залучення старшокласників до участі у військово-спортивних іграх.

Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів багатогранної проблеми військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах воєнного стану. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на розроблення організаційно-педагогічних умов та технологій забезпечення єдності фізичного і військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, принципи, методи, форми, старшокласники закладів загальної середньої освіти.

Formulation of the problem. The relevance of the study of military-patriotic education of high school students is determined by the situation in the country, which has developed as a result of armed aggression by the Russian Federation against Ukraine.

The problem of the readiness of the young generation to fulfill their civic and constitutional duty to protect the national interests, sovereignty and territorial integrity of Ukraine is gaining particular relevance.

In documents of the national level: Laws of Ukraine "On education" (2017), "On higher education" (2014), "On the foundations of national resistance" (2022), "On the main principles of state policy in the sphere of the establishment of Ukrainian and national identity" (2022), Concepts of national-patriotic education of children and youth (2015), Strategy of national-patriotic education for 2016-2020 (2015), documents: "On the National Security Strategy of Ukraine", approved by Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2021 No. 392 /2020; "On the Military Security Strategy of Ukraine", approved by the Decree of the President of Ukraine dated March 25, 2021 No. 121/2021, the content of which is aimed at organizing national resistance in the country to repel the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine; the need to find effective mechanisms for improving the military-patriotic education of pre-conscript youth with the aim of raising a patriot, a defender of Ukraine.

Research analysis. The problem of military-patriotic education of students of general secondary education institutions is reflected in the works of modern Ukrainian scientists (I. Bekh, D. Binetskyi, Z. Dikhtyarenko, N. Kasich, O. Mazurchuk, H. Piankovskyi, M. Tomchuk, etc.)

Modern pedagogical science examines the issue of military-patriotic education of high school students in the context of: formation and development of the content of military-patriotic education of students of general secondary education institutions (Ostapenko, 2015: 40–43.); developing a classification of methods of military-patriotic education of pre-conscript youth

(Zubaliy, 2015: 36–39); justification and approval of the methodology of military-patriotic education of high school students (Tymchyk, 2014: 313–321); formation of military-patriotic readiness of students to protect the Motherland (Mysak, 2010), etc.

The problem of military-patriotic education of high school students is considered in the works of foreign researchers (M. Agaev, S. Zeynalov (Azerbaijan), T. Kulakhmetov (Kazakhstan) and others)).

At the same time, the problem of determining the theoretical aspects of military-patriotic education of high school students under the conditions of martial law did not find sufficient theoretical justification.

Consequently, *contradictions* arise between: a significant public demand for the military-patriotic education of a warrior-defender ready to reliably defend Ukraine with a weapon in his hands and the insufficient theoretical development of this problem; teachers' awareness of the importance of military-patriotic education of students and the lack of scientifically based organizational and pedagogical conditions and technologies for ensuring the unity of physical and military-patriotic education of students in general secondary education institutions.

The purpose of the article is to reveal the theoretical aspects of military-patriotic education of high school students under martial law and to determine ways to increase the level of their patriotic education.

To achieve the goal, theoretical methods were used – analysis and systematization of scientific literature on the research problem; synthesis, comparison, generalization, classification; study of regulatory and program documents for the development of theoretical aspects of military-patriotic education of high school students and determination of ways to increase the level of their patriotic education.

Presenting main material. Military-patriotic education is an end-to-end educational process aimed at forming Ukrainian citizens' defense consciousness, readiness for national resistance, increasing social significance and respect for military service, motivating citizens to acquire the necessary competencies

in the field of security and defense. Military-patriotic education is a component of state policy in the sphere of establishing Ukrainian national and civil identity (Law of Ukraine, 2023).

Article 10 of the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Establishing Ukrainian National and Civil Identity» states that the purpose of military-patriotic education is the formation of defense awareness, readiness to join the ranks of the Armed Forces of Ukraine and other formations of the security and defense sector of Ukraine, readiness to national resistance.

Military and patriotic education is carried out in the following directions:

- 1) formation of defense consciousness;
- 2) popularization of military service;
- 3) involvement of citizens in contributing to the security and defense of Ukraine;
- 4) development of military applied and service applied sports, technical creativity and innovations;
- 5) broad involvement of schoolchildren in national, regional and local measures of military and patriotic education;
- 6) compulsory teaching of the subject «Defense of Ukraine» during the acquisition of specialized secondary education;
- 7) training of qualified personnel potential from among war veterans, persons who have special merits to the Motherland, participants of the Revolution of Dignity with their subsequent involvement in the organization and implementation of educational activities on initial military training; implementation of programs, projects and measures of military and patriotic education;
- 8) involvement of war veterans, people who have special merits to the Motherland, participants of the Revolution of Dignity in the organization and implementation of programs, projects and events of military and patriotic education (Law of Ukraine, 2023).

The main principles of modern military-patriotic education include: *the principle of national orientation* (respect for the state symbols of Ukraine, education of love for the native land, Ukrainian people, respectful attitude to its culture; preservation of national identity, readiness to defend Ukraine); *consolidation* (strengthening joint resistance to hostile influences, uniting and uniting for the sake of defeating the enemy); *constructive leadership* (active civic stance, initiative, purposefulness, persistence in solving tasks, interest in achieving results, ability to take responsibility and rally others to team work); *continuity and succession*, which ensures the transfer from generation to generation of the experience of assimilating national values, which are the basis of military-patriotic education and the develop-

ment of a growing personality; *integration*, which determines the complex nature of military-patriotic education of children and school youth, is implemented through the intersubject links of the courses «Defense of Ukraine», «Physical Culture», «History of Ukraine», «Natural Sciences»; *cultural conformity*, according to which military-patriotic education is carried out based on the culture, history and language of the Ukrainian people; *pedagogical competence*, which consists in the appropriate use of pedagogical forms, methods, content selection, pedagogical tact in the process of military-patriotic education; *personal self-motivation* (education of independence, self-sufficiency, criticality and self-criticism, the ability to help oneself and others in various situations, a sense of responsibility for the decisions made); *educational optimism* (defined by faith in the child's strengths and abilities, his ability to achieve high results); *humanization of the educational process* (implementation of military-patriotic education based on moral values, centering on the child (person) as the highest value, taking into account age and individual characteristics, abilities) (Ostapenko, 2020: 199–201).

The methods of military-patriotic education of high school students are:

1. Formation of defense consciousness, views and beliefs in pre-prescription youth: stories, conversations, lectures, debates, examples, beliefs, public opinion.
2. Organization of military-patriotic activities and formation of personal experience of behavior of pre-prescription youth: pedagogical requirements, instructions, method of exercises, training, educational situations.
3. Stimulation and motivation of military-patriotic activity and behavior of pre-prescription youth: competition, encouragement, prospects.
4. Self-education and self-preparation of pre-prescription youth for military service: self-commitment, self-confidence, self-observation, self-control, self-report (Borodai, 2020: 27).

The main forms of military-patriotic education of high school students, which are organized by the class teacher and the teacher-organizer, are: thematic classes, «Courage Lessons», «round tables», debates, discussions on military-patriotic topics, conferences, excursions to the museum of military glory, competitions drawings and photos for the Defender of the Fatherland Day, the Day of the Armed Forces of Ukraine; charity events, participation in the commemoration of the Heavenly Hundred, demonstration and discussion of films reflecting military-historical events, meetings with participants of the Revolution of Dignity, veterans of the ATO, heroes of military events, etc.

The forms of military-patriotic education of high school students organized by the teacher of the «Defense of Ukraine» subject, the physical education teacher and the deputy director of educational work include: sports competitions in military sports: shooting, throwing grenades, cross country, weightlifting, martial arts, etc. ; conducting military sports and military patriotic games; classes in sections on military applied sports; classes on formation, fire, tactical training during the «Defense of Ukraine» classes; organization of military sports competitions with high school students; familiarization with the text of the military oath, the history of military honors and awards, honorary military ranks in different historical eras; study of military and patriotic rituals and their significance for military service; getting acquainted with information about the goals, terms and procedure of initial registration of young men for military registration; career orientation work with a military orientation with young men and women; study of types of military equipment and weapons, the history of their creation; studying the rules of handling weapons, the procedure for disassembling, assembling, storing and caring for them; a monthly of military and patriotic education, etc. (Tsipan, 2022: 226–228).

In order to increase the level of military-patriotic education of high school students of general secondary education institutions, it is necessary to: modernize the content of the subject «Defense of Ukraine», create a typical educational program of the new generation; to ensure professional teaching of the subject «Defense of Ukraine» in the general secondary education system; use potential opportunities of educational subjects and extracurricular activities in the context of the problem of military-patriotic education of school youth; to form the desire of high school students to master military knowledge, to achieve the appropriate level of physical training and endurance; to contribute to the formation of high school students' educational, physical, psychological, social, moral and spiritual readiness for military service, military professional orientation; to modernize the forms of military-patriotic education of high school students, taking into account the actual level of military-patriotic education of students, the availability of educational and material base in general secondary education institutions; to involve high school students in extracurricular and out-of-school work, which has the possibility of massively involving students in various forms of military-sports and military-patriotic activities, in the process of which they acquire the experience of patriotic behavior, the skills and abilities necessary for the future soldier-defender of their state, improve the physical condition of the body

and harden their body and prepare it for more serious loads and extreme conditions.

Conclusions. Taking into account the age capabilities of high school students and the features of the third level of comprehensive general secondary education, it is necessary to educate a growing individual to be ready to protect Ukraine as a value-motivational, conscious-willed and physical-practical activity in the conditions of the educational process of specialized secondary education. In order to implement this task, it is necessary:

- to cultivate love for Ukraine, to form national dignity, national and cultural identity;

- to update the study of heroic pages of the history of the Ukrainian people by high school students;

- to protect the individual from the influence of the ideologies of other states interested in forming their supporters and destabilizing the political situation of Ukraine from the middle;

- massively involve pupils in extracurricular and out-of-school work, in the process of which they acquire the experience of patriotic behavior, improve the physical condition of the body;

- to actualize the problem of ensuring the unity of the educational efforts of the school and family, defense mass organizations, aimed at solving the modern tasks of military-patriotic education of high school students;

- form a desire to master military knowledge, achieve the appropriate level of physical training and endurance;

- to activate the effective use of national traditions, taking into account modern world and domestic pedagogical experience and research of psychological and pedagogical science on military and patriotic education;

- to attract high school students to participate in military sports games: All-Ukrainian children's and youth game “Sokil” (“Jura”); All-Ukrainian (International) meeting-competition of young rescuers “Safety School”; International historical-patriotic, military-sports game “Checkpoint”, All-Ukrainian physical culture and patriotic festival of schoolchildren of Ukraine “Cossack Hart”; All-Ukrainian test game “Katygoroshko”; All-Ukrainian children's sports game “Start of Hope”; military sports competitions “Numo, Cossack boys”; Military heptathlon; National children's and youth military-patriotic game “Horting-Patriot”.

The conducted research does not exhaust all aspects of the multifaceted problem of military-patriotic education of high school students under martial law. Further scientific research can be directed to the development of organizational and pedagogical conditions and technologies for ensuring the unity of physical and military-patriotic education of students of general secondary education institutions.

BIBLIOGRAPHY

1. Бородай Е. Класифікація методів військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі допризовної підготовки. *Витоки педагогічної майстерності*, 2020. Вип. 26. С. 25–28.
2. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності URL. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (Дата звернення: 20.04.1023).
3. Зубалій М. Д. Класифікація методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2015. № 3. С. 36–39.
4. Мисак Б. П. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Тернопіль, 2010. 24 с.
5. Остапенко О. І. Військово-патріотичне виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2019 р. / [За ред. І. Д. Беха, Р. В. Малиношевського]. Вип. 8. Івано-Франківськ:НАІР, 2020. С. 198–203.
6. Остапенко О. І. Військово-патріотичне виховання в системі пріоритетів державної політики. *Фізичне виховання в рідній школі*, 2015. № 106. С. 40–43.
7. Тимчик М. В. Єдність школи і сім'ї у військово-патріотичному вихованні старших підлітків у процесі занять хортингом. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. Вип. 18. Кн. 2. С. 313–321.
8. Ціпан Т. Військово-патріотичне виховання молоді в умовах воєнного стану. *Інноватика у вихованні*, 2022. Вип. 16. С. 223–232.

REFERENCES

1. Borodai E. Klyasyfikatsiia metodiv viiskovo-patriotychnoho vykhovannia starshoklasnykiv u protsesi dopryzovnoi pidhotovky [Classification of methods of military-patriotic education of high school students in the process of pre-conscription training]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 2020. Vyp. 26. S. 25–28. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» [The Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity»]. URL. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (Data zvernennia: 20.04.2023.). [in Ukrainian].
3. Zubalii M. D. Klyasyfikatsiia metodiv viiskovo-patriotychnoho vykhovannia dopryzovnoi molodi [Classification of methods of military-patriotic education of pre-conscription youth.]. *Fizychne vykhovannia v ridnii shkoli*. 2015. № 3. S. 36–39. [in Ukrainian].
4. Mysak B. P. Formuvannia viiskovo-patriotychnoi hotovnosti uchnivskoi molodi do zakhystu Vitczyzny [Formation of military-patriotic readiness of student youth to protect the Motherland.]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Ternopil'skyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. Hnatiuka, Ternopil, 2010. 24 s. [in Ukrainian].
5. Ostapenko O. I. Viiskovo-patriotychno vykhovannia uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity v umovakh ideinosvitohliadnoi konfrontatsii [Military-patriotic education of students of general secondary education institutions in conditions of ideological and worldview confrontation.]. *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiinyi potentsial* : materialy zvit. nauk.-prakt. konf. In-tu problem vykhovannia NAPN Ukrainy za 2019 r. / [Za red. I. D. Bekha, R. V. Malynoshevskaoho]. Vyp. 8. Ivano-Frankivsk:NAIR, 2020. S. 198 – 203. [in Ukrainian].
6. Ostapenko O. I. Viiskovo-patriotychno vykhovannia v systemi priorytetiv derzhavnoi polityky [Military-patriotic education in the system of state policy priorities]. *Fizychne vykhovannia v ridnii shkoli*, 2015. № 106. S. 40–43. [in Ukrainian].
7. Tymchuk M. V. Yednist shkoly i simi u viiskovo-patriotychnomu vykhovanni starshykh pidlitkiv u protsesi zaniat khortynhom [The unity of the school and the family in the military-patriotic upbringing of older teenagers in the process of horting classes]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* : zb. nauk. prats. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2014. Vyp. 18. Kn. 2. S. 313–321. [in Ukrainian].
8. Tsipan T. Viiskovo-patriotychno vykhovannia molodi v umovakh voiennoho stanu [Military-patriotic education of youth in military conditions state]. *Innovatyka u vykhovanni*, 2022. Vyp. 16. S. 223–232. [in Ukrainian].

УДК 378.147:81'243+378.018.43:004.7
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-51>

Олександра КАНЮК,
orcid.org/0000-0002-2396-2988
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри іноземних мов
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) oleksandra.kanyuk@uzhnu.edu.ua

Надія КІШ,
orcid.org/0000-0002-6950-988X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) nadiia.kish@uzhnu.edu.ua

ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

У даній статті було проаналізовано методичні аспекти, що стосуються викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах. Було розглянуто можливості використання сучасних онлайн-ресурсів та технологій для організації дистанційного навчання, включаючи змішане навчання. Автори статті відзначили, що запровадження інноваційних методів навчання в українських вишах відноситься до актуальних питань.

Окрім того, стаття розглядає теоретичні та практичні підходи до вирішення проблем, які виникають при навчанні іноземних мов у дистанційному форматі. Автори особливо увагу приділили формуванню та підтримці мотивації студентів до результативного вивчення іноземних мов. Зазначено фактори, що впливають на результативність навчання, а також проблеми, які можуть ускладнювати процес. В статті наводяться приклади сайтів та платформ, які можуть допомогти викладачам з організацією навчання усіх видів мовленнєвої діяльності онлайн. Також відзначаються відмінності між дистанційними та аудиторними заняттями.

У своєму дослідженні автори також представили результати онлайн-опитування студентів, що стосувалися їхнього ставлення до вивчення іноземних мов на дистанційних курсах, а також до цікавих для них видів робіт, які проводяться під час такої форми навчання. Деякі запитання були спрямовані на отримання особистої думки респондентів щодо видів робіт або організаційних питань, які їм особливо сподобалися або не сподобалися в процесі навчання на дистанційних курсах. Загалом було зроблено висновок щодо основних аспектів роботи на онлайн-заняттях з іноземної мови в закладах вищої освіти при дистанційному та змішаному навчанні, а також висловлено думку щодо перспектив подальших досліджень у цьому напрямку. Автори відмічають, що викладачі можуть успішно вирішувати проблеми методичного, організаційного і психологічного характеру, які пов'язані з навчанням у новому форматі. Однак, існують чинники, які заважають використовувати онлайн-можливості на повну потужність, такі як недостатнє технічне оснащення навчальних закладів та посилене навантаження на викладачів.

Також було відзначено, що студенти зацікавлені не тільки у дистанційному навчанні, але й у можливості бути присутніми на аудиторних заняттях. Змішане навчання, яке поєднує в собі сучасні технології та традиційні підходи до навчання, виглядає перспективним.

Ключові слова: дистанційне навчання, змішане навчання, методика, ресурс, іноземні мови.

Oleksandra KANIUK,
orcid.org/0000-0002-2396-2988
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Languages
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) oleksandra.kanyuk@uzhnu.edu.ua

Nadiia KISH,
orcid.org/0000-0002-6950-988X
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) nadiia.kish@uzhnu.edu.ua

TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DISTANCE AND BLENDED LEARNING

Methodological aspects related to teaching foreign languages in higher educational institutions were analyzed in this article. The possibilities of using modern online resources and technologies for the organization of distance learning, including blended learning, were considered. The authors of the article noted that the introduction of innovative teaching methods in Ukrainian universities is one of the most urgent issues.

In addition, the article considers theoretical and practical approaches to solving problems that arise when teaching foreign languages in a distance format. The authors paid special attention to the formation and support of students' motivation to effectively study foreign languages. Factors affecting the effectiveness of training, as well as problems that can complicate the process, are indicated. The article provides examples of sites and platforms that can help teachers with the organization of teaching all types of speech activities online. Differences between remote and classroom classes are also noted.

In their research, the authors also presented the results of an online survey of students regarding their attitude to learning foreign languages on distance courses, as well as to the types of work that are interesting to them, which are carried out during this form of education. Some questions were aimed at obtaining the personal opinion of the respondents regarding the types of work or organizational issues that they particularly liked or disliked during the distance learning process. In general, a conclusion was made regarding the main aspects of work in online foreign language classes in institutions of higher education with distance and mixed learning, as well as an opinion was expressed regarding the prospects for further research in this direction. The authors note that teachers can successfully solve methodological, organizational and psychological problems associated with teaching in a new format. However, there are factors that prevent the use of online opportunities to their full potential, such as insufficient technical equipment of educational institutions and increased workload for teachers.

It was also noted that students are interested not only in distance learning, but also in the opportunity to attend classroom classes. Blended learning, which combines modern technologies and traditional approaches to learning, looks promising.

Key words: distance learning, blended learning, methods, resource, foreign languages.

Постановка проблеми. Заклади вищої освіти нині переживають складний період дистанційного навчання, який став випробуванням як для викладачів, так і студентів. Недавно ЮНЕСКО опублікувало наслідки закриття навчальних закладів, що відбулися в середніх школах, багато з яких можна застосувати і до закладів вищої освіти. Ці наслідки включають стрес для викладачів, соціальну ізоляцію, складнощі з вимірюванням та перевіркою рівня засвоєння знань, а також проблеми, пов'язані зі створенням, підтримкою та вдосконаленням дистанційного навчання (UNESCO, 2023). Більшість з цих проблем можуть мати відношення і до вищих навчальних закладів та професійно-технічної освіти (Когут, 2023). Крім того, різка зміна форми навчання призвела до більш виразних проблем, таких як недостатнє володіння цифровими навичками як у викладачів, так і студентів, нескоординованість методів викладання при зміні способу взаємодії зі студентами та питання академічної чесності (Совсун, 2023).

Але будь-яка різка зміна соціальних умов може стати новою можливістю для викладачів і студентів. У зв'язку з цим, умови дистанційного навчання створюють нагальну необхідність впровадження інноваційних методів вищої освіти в Україні, зокрема з урахуванням дистанційного та змішаного навчання.

Особливу увагу потрібно приділити науково-практичному вивченню тем, таких як зміст форм

навчання, нові методи та технології викладання іноземних мов, а також їхні особливості для закладів вищої освіти. Ці теми потребують ретельного дослідження та обґрунтування, щоб забезпечити якісну підготовку студентів у змінних соціальних умовах.

Аналіз останніх досліджень. Останні дослідження підтверджують значний інтерес дослідників до дистанційного навчання та методів, які використовуються в цьому процесі. Наукові статті, що були опубліковані останнім часом, свідчать про цей факт. Ю. Бистрова, О. Воронкін, А. Заболоцький та І. Хрін – дослідники, які розглядають технології дистанційного навчання та їх застосування у вищій освіті. Крім того, В. Логвіненко зосереджується на можливостях платформи MOODLE.

У своїх дослідженнях О. Ковальчук, О. Смаль, Т. Максимчук та В. Мізюк проаналізували імплементацію технологій змішаного навчання під час викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах. В. Воронкова та О. Кивлюк, І. Когут вивчають освітній простір смарт-суспільства та розглядають використання смарт-технологій у навчанні іноземних мов. Вони зосереджуються на таких методах, як вебінари, розглядаючи при цьому різні соціальні мережі та вік. Крім того, Ю. Назаренко та О. Сирбу досліджують проблеми та наслідки пандемії в освіті. Отже, дистанційне навчання, змішане навчання та використання технологій в освіті є актуальною темою досліджень, що привертає значну увагу дослідників.

Метою цієї статті є представлення результатів опитування студентів щодо їх ставлення до процесу викладання іноземних мов університетами під час дистанційного навчання, а також до форм роботи, які були б цікавими для них в майбутньому під час змішаного навчання. Ми також надаємо інформацію про різноманітні онлайн-ресурси, доступні для викладачів, які допоможуть їм ефективно працювати та розвивати навички іншомовної комунікації. Крім того, ми надаємо поради щодо створення ефективних вправ для занять з іноземних мов у вищих навчальних закладах під час дистанційного та змішаного навчання.

Виклад основного матеріалу. Багато експертів проаналізували проблеми, які стали найбільш гострими під час вимушеного карантину та дистанційного навчання. Серед цих проблем найбільш відчутними стали: недостатня впевненість викладачів та студентів у цифрових навичках, нестача розвинутих методик навчання, підвищене навантаження на викладачів, загроза академічної доброчесності (особливо очевидна в дистанційному навчанні), обмежена автономія закладів вищої освіти та загострення гендерних проблем (оскільки жінки зазвичай несуть більше відповідальності у домашньому середовищі). Ці проблеми також можуть слугувати стимулом для подальшого розвитку змішаної форми навчання, яка вже замінює традиційну очну форму навчання.

Змішане навчання є моделлю педагогічного та технологічного підходу, що базується як на онлайн-технологіях, так і на особистій взаємодії між викладачами та студентами у приміщенні (Рекомендації, 2023). В даний час дослідження та практичні розвідки, що стосуються дистанційного та змішаного навчання, є надзвичайно актуальними, що підтверджують статистичні дані Google Trends. У лютому-березні 2020 року вище за все популярністю користувалися запити на тему «дистанційна освіта». Зацікавленість у змішаному навчанні різко зросла в серпні, перед початком 2020–2021 навчального року, і продовжує залишатися на достатньо високому рівні.

У рекомендаціях Міністерства освіти і науки щодо впровадження змішаного навчання у закладах передвищої та вищої освіти зазначається, що крім переваг у вивченні окремих дисциплін, такий підхід дозволить забезпечити:

- узгодження змісту навчальних програм;
- постійний моніторинг якості освіти;
- демонстрацію окремих курсів потенційним студентам;
- можливість комерціалізації навчального контенту (Рекомендації, 2023).

Здається, у наш час все більш популярним стає змішане навчання, яке вважається найбільш результативним та затребуваним методом освіти. Однак, цей метод також частково переходить у комерційну площину.

Особливо ефективним виявляється викладання іноземних мов за допомогою змішаного навчання, оскільки викладач може використовувати широкі можливості інструментів та технологій. Водночас, успіх такого навчання значно залежить від комп'ютерної грамотності викладача, його вміння підготувати необхідний матеріал та використати належним чином наявні програми.

Зокрема, цифрова грамотність стає однією з важливих проблем для викладачів та студентів, тому що успіх навчання значно залежить від технічної підготовки та вміння швидко розбиратися в нових технологіях. Однак, на сьогоднішній день існує велика кількість різних навчальних платформ, які забезпечують можливість організувати подібну діяльність.

Викладачі ставлять собі за мету донести матеріал цікаво та зрозуміло, забезпечити можливість практикувати усне мовлення, прослухати аудіо матеріали та відповісти на запитання. Студенти, зі свого боку, повинні бути готові до самостійної роботи, знайти необхідний матеріал та швидко включитися в навчальний процес.

Більшість ЗВО використовують платформи MOODLE, Google Class, а також такі сервіси як ZOOM, Google Meet та інші. Викладачам довелося дуже швидко оволодіти різноманітними навчальними платформами та іноді комбінувати їх для досягнення певних цілей на заняттях. Хоча онлайн-навчання читання, аудіювання, говоріння та письма відрізняється від традиційних форматів в аудиторії, воно також може бути досить ефективним. При навчанні говоріння (за умов використання відео), викладач може бачити та чути студентів так само, як і в аудиторії, але корекцію помилок доводиться відкладати до моменту, коли студент закінчує своє виступ. Це означає, що студент не може одразу почути виправлення, і викладачу потрібно записувати помилки та обговорювати їх пізніше. Викладач також може використовувати чат або жести, що, як показала практика, є досить ефективними.

Проте, однією з корисних можливостей, які надають Інтернет-ресурси, є можливість для студентів записати себе та переглянути результати. Це дозволяє студентам покращувати свої навички та знання, переглядаючи свої виступи та працюючи над поліпшенням їхніх помилок. Зокрема, студенти можуть перезаписувати свої виступи, щоб покращити остаточну версію.

Крім того, платформа ZOOM надає чудову можливість для проведення занять в малих групах або парах у різних кімнатах (breakout rooms), що дозволяє студентам одночасно готувати діалоги та обговорювати дискусійні теми.

Викладачі можуть відвідувати групи та допомагати учням з виконанням завдань. Навчання читання онлайн є так само ефективним, як і традиційні заняття в аудиторії. Фактично, викладання онлайн навіть краще, оскільки можна відображати текст на екрані для всіх студентів одночасно, тим самим уникнувши проблеми з браком підручників. Викладач може виділити частини тексту, які необхідно прочитати. Сьогодні онлайн-перекладачі замінюють переклад тексту, який студенти, особливо ті, хто погано знає іноземну мову, постійно використовують. Хоча деяким викладачам не подобається такий стан речей, на жаль, ми не можемо його змінити. Тому на сьогоднішній день переклад тексту не є найважливішим завданням, а розуміння тексту перевіряється за допомогою додаткових запитань, завдань з розуміння тексту, вибіркового перекладу, вивчення та контролю лексичних одиниць з професійного напрямку. Для навчання лексики можна використовувати платформи, такі як Quizlet (<https://quizlet.com/>). Проте завдання з використанням Quizlet краще давати з обмеженням часу або в аудиторії, щоб уникнути можливості використання електронних перекладачів.

Використання дистанційних технологій розширює можливості процесу навчання аудіюванню. Викладач може включати аудіо або відео файли для прослуховування всіма студентами, використовуючи платформу, таку як ZOOM, без необхідності в додатковому обладнанні. Для досягнення успішного підключення важливо правильно налаштувати звук. Доступ до Інтернету є обов'язковою умовою для здійснення дистанційних занять.

Під час навчання письма викладачу потрібно проявляти творчість в складанні завдань, створювати інтегровані заняття та включати завдання, які допоможуть студентам логічно продовжувати попередні дискусії. Підготовка таких завдань вимагає додаткової роботи, але вона дуже важлива, особливо в діловій мові. Google Docs може стати корисним інструментом для викладачів, які хочуть залучити студентів до письмової діяльності. Наприклад, завдання з відкритою відповіддю можуть бути представлені у формі анкет, які насправді можуть бути звичайними есе або формальними/неформальними листами. Студенти можуть одночасно писати такі завдання протягом обмеженого періоду часу, а викладач отримає відповіді, які може перевірити після заняття. Цей

метод дозволяє знизити можливість для студентів скопіювати відповіді з Інтернету.

Дистанційні курси для викладачів, такі як курси FutureLearn від Cambridge Assessment English, надають значну підтримку у розширенні знань щодо різноманітних онлайн інструментів. Ці курси є безкоштовними та надають практичні навички з дистанційного навчання. Крім того, інші навчальні організації проводять вебінари, що дають викладачам корисні поради щодо викладання іноземних мов онлайн.

Ці курси та вебінари демонструють викладачам можливості використання різноманітних онлайн ресурсів, таких як інтерактивні дошки Migo та Padlet. Ці ресурси дозволяють викладачам розміщувати матеріали та співпрацювати зі студентами в режимі реального часу. Студенти можуть спільно розробляти та демонструвати проекти та презентації.

Написання та запис висловлювань на іноземній мові також стає все більш популярним. Студенти можуть легко записувати свої монологи у будь-якому месенджері та надсилати їх викладачеві. Крім того, наявні різні онлайн інструменти, такі як Voicespice, Speakpipe voice-recorder та Padlet, які дозволяють студентам записувати свій голос та озвучувати свої проекти.

Загалом, існує багато ресурсів, що допомагають викладачам урізноманітнювати завдання, робити їх цікавими та охоплювати всі види мовленнєвої діяльності. Ці ресурси дозволяють викладачам ефективно використовувати технології, навіть працюючи зі студентами дистанційно.

Google Maps може стати цінним інструментом для викладачів та студентів, які вивчають країнознавчі теми. З його допомогою можна здійснити віртуальні екскурсії по містах, які вивчаються на заняттях. Тепер, завдяки Google Maps, можна не тільки почути про Лондон, столицю Великої Британії, але й побачити його вулиці, спостерігати за сучасними хмарочосами Сіті та зануритися в його атмосферу.

На сьогоднішній день існує безліч онлайн-ресурсів, які можна успішно використовувати під час дистанційного навчання. Вони зберігають всі свої переваги й можуть бути корисними навіть при змішаному навчанні. Таким чином, викладачі можуть перетворити проблеми, з якими стикнулися на початку цього складного періоду навчання, на користь й цікаві можливості.

Було проведено опитування серед студентів кількох університетів з питань їхнього ставлення до дистанційного навчання з іноземних мов. До опитування долучилися 50 студентів з різних

курсів та університетів, зокрема з Національного університету харчових технологій (Київ), Києво-Могилянської академії та університету державної фіскальної служби (Ірпінь). 74% опитуваних були студентами першого курсу, 12% – другого та третього курсів. Приблизно однакова частка опитаних – 34% – повідомила, що під час карантину та дистанційного навчання вони працювали більше, ніж раніше, тоді як 30% використовували цей час для додаткового навчання, а також 30% – для відпочинку. Таким чином, вимушений період дистанційного навчання надав студентам можливість розширити свою діяльність, заробити гроші тим, хто цього потребує, та поглибити знання тим, хто цікавиться цим.

Зараз студенти вже знають, як працювати під час дистанційного навчання, тому коли їх запитують, як би вони хотіли вивчати іноземну мову після карантину, більшість – 52% – обирає варіант «змішаний»: частину занять в аудиторії, а частину – дистанційно. Приблизно однакова кількість опитаних обирає аудиторні (32%) та дистанційні (34%) заняття (вони мали можливість вибрати кілька варіантів).

Одне з питань, що стосувалося цікавих видів робіт для студентів, які були запропоновані викладачами під час дистанційних занять з іноземної мови, було досить популярним серед респондентів (вони мали можливість надати кілька відповідей). Найбільшу кількість відсотків набрала робота з іноземними фільмами (72%), а також граматичні завдання онлайн (62%). Заняття з викладачем також отримали 60% позитивних відгуків, що свідчить про необхідність живого спілкування з викладачем, коли студенти можуть задати питання та одразу отримати відповідь, отримати пояснення з неясних моментів та отримати мовну практику, де викладач грає важливу роль.

Презентації та записи відеопроєктів отримали відповідно 38% та 14% відповідей.

У відкритих питаннях щодо пояснень про те, що саме сподобалось під час занять у цей період, у відповідях часто згадувалася відсутність необхідності витрачати час на дорогу, можливість обирати зручний час для навчання (тобто поєднувати навчання з роботою) та можливість обирати власний темп навчання. Багато відповідей стосувалося того, що матеріал було цікаво викладено, викладачі швидко реагували на запитання та допомагали у складних ситуаціях. Спілкування з викладачем є особливо важливим для підвищення мотивації студентів до навчання. Міністерство освіти і науки України надає рекомендації щодо впровадження змішаного навчання, зазначаючи, що викладачі

повинні знаходитися в постійному контакті зі студентами, відповідати на їх питання та бути модераторами навчального процесу. Це підвищує активність студентів (Рекомендації, 2023: 41).

Здобувачі освіти в цілому позитивно сприймають використання тестів для перевірки своїх знань. Однак, викладачі, які беруть участь у процесі зазначають, що під час онлайн-тестів можуть виникати проблеми з академічною доброчесністю, особливо якщо здобувачі зацікавлені тільки в отриманні оцінки, а не у реальній перевірці своїх знань.

Особливо викладачам іноземних мов доводиться шукати нові підходи до тестування, оскільки студенти можуть користуватися доступними ресурсами в Інтернеті. Відтак, щоб забезпечити достовірну перевірку знань, можна розглянути можливість організовувати тестування в певний час для всієї групи та збільшувати кількість варіантів завдань. Змішана форма викладання також може допомогти проводити підсумкові тести в аудиторіях.

У зв'язку з цим, питання мотивації та організації достовірної перевірки знань залишаються актуальними, зокрема при дистанційній та змішаній формах навчання. Викладачі повинні продовжувати шукати оптимальні рішення та підходи до цих проблем для забезпечення ефективного процесу навчання.

Один зі студентів, відповідаючи на останнє запитання анкети щодо недоліків в поточному навчальному періоді, вказав на недостатнє спілкування з викладачем як головний чинник. Це ствердження підтримує ідею про важливість змішаної форми навчання, коли технічні аспекти можна вивчити на платформі, але спілкування в аудиторії залишається важливою складовою. Особливо на перших курсах, коли стиль навчальної роботи змінюється, студенти потребують організаційної, емоційної та моральної підтримки викладачів.

Висновки. Дистанційне навчання та змішана форма навчання є викликом, з яким викладачі можуть впоратися. Проблеми, що виникають на шляху, можуть бути методологічного, організаційного та психологічного характеру, і вимагають уваги від тих, у чийх руках знаходиться освіта молоді. Для успішного продовження роботи викладачів, є безліч технічних можливостей, таких як програми, платформи та ресурси. Зацікавлений фахівець може знайти пояснення, практикуми та тренінги для опанування нових інструментів.

Звісно, не все залежить від викладача. Важливу роль відіграє технічне оснащення навчальних закладів, яке не завжди відповідає сучасним

вимогам. Навантаження на викладачів також збільшилося і залишається досить високим, що може призводити до зменшення зацікавленості в результаті стресу та вигорання, навіть у найбільш креативних людей.

Здається, що студенти знаходять багато цікавого та корисного в дистанційному навчанні, але вони все ще потребують особистого контакту та «живого» спілкування в університетах, пояснень

організаційних питань, можливості спілкуватися та відчутти себе частиною студентського життя. Тому, змішане навчання, яке вже впроваджується у багатьох закладах вищої освіти, може вирішити багато питань, які виникли під час карантину та дистанційного навчання. Проте, організація роботи в нових умовах вимагає методичних, організаційних та технічних змін. Ці питання потребують подальшого дослідження та розробки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adverse consequences of school closures UNESCO : веб-сайт. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences> (дата звернення: 02.02.2023).
2. Когут І., Назаренко Ю., Сирбу О. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. CEDOS Аналітичний центр : веб-сайт. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii> (дата звернення: 02.02.2023).
3. Совсун І. Шість проблем української вищої освіти, які виявив карантин. *Вища освіта в Україні*. ОсвітаUA : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/vnz/74767/> (дата звернення: 30.01.2023).
4. Воронкова В., Кивлюк О. Людина у освітньому просторі smart-суспільства. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. 2017. № 10–11. С. 88–95 URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17103/1/Voronkova_Kyvlyuk.pdf (дата звернення: 30.01.2023).
5. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. МОН : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanonavchannia-bookletspreads-2.pdf> (дата звернення: 30.01.2023).

REFERENCES

1. Adverse consequences of school closures // UNESCO : web-site. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences>
2. Kohut I., Nazarenko Yu., Syrbu O. Coronavirus ta osvita: analiz problem i naslidkiv pandemii. [Coronavirus and Education: analysis of problems and consequences of pandemic]. CEDOS analytical centre. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii> [in Ukrainian].
3. Sovsun I. Shist problem ukrainskoi vyshchoi osvity, yaki vyiyavv karantyn. [Six problems that quarantine discovered]. Higher education in Ukraine. Osvita UA. URL: <https://osvita.ua/vnz/74767/> [in Ukrainian].
4. Voronkova V., Kyvlyuk O. Liudyna u osvitnomu prostori smart-suspilstva. [A man in an education space of smart-society]. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. 2017. № 10–11. pp. 88–95. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17103/1/Voronkova_Kyvlyuk.pdf [in Ukrainian].
5. Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity. MON. [Recomendation on introduction of blended learning to the institutions of pre-high and high education]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanonavchannia-bookletspreads-2.pdf> [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-52>**Ян КАПРАНОВ,***orcid.org/0000-0003-2915-038X**доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) yankapranov@gmail.com***Андрій ГРОМИК,***orcid.org/0000-0003-3071-9756**кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри математики, інформатики та академічного письма
Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) gapon74@gmail.com***Ірина БРЮХОВЕЦЬКА,***orcid.org/0009-0004-6694-4570**кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та хімії
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) irynabruhovetski@gmail.com*

СУЧАСНІ МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА

В статті автори розглядають поняття цифрової компетентності сучасного викладача. На основі аналізу наукових джерел визначено, що сукупність знань, умінь, здібностей та інших факторів застосування цифрових, інформаційно-комунікаційних технологій вкрай важливі для його професійного розвитку. Інформаційно-комунікаційні технології надають можливість сучасному викладачеві створювати нові навчальні матеріали, які допоможуть здобувачеві розвивати свої навички 21 століття. Встановлено, що викладачі потребують підготовки, щоб направляти здобувачів освіти через індивідуальні освітні траєкторії та озброювати їх відповідними знаннями, цінностями, ставленням та навичками, необхідними для прогресу, а підвищення рівня цифрової компетентності сприятиме цьому, і також професійному, науковому зростанню в цілому. Неперервне навчання викладачів та застосування ними цифрових навичок визнано невід'ємною частиною розвитку, починаючи з підготовки до роботи і закінчуючи професійним зростанням впродовж усієї кар'єри.

Авторами проаналізовані основні методи, які можуть сприяти підвищенню цифрових навичок викладачів: онлайн-курси, тренінги, спілкування з колегами, використання освітніх цифрових середовищ та ін. Адже цифрові технології стрімко трансформують викладання та навчання. Вони вимагають значно іншого набору навичок і компетенцій, щоб ефективно функціонувати та відповідати вимогам 21-го століття. Таким чином, нові компетенції та навички необхідні для доступу до оцінювання та організації інформації в цифровому середовищі, а також нові знання для створення нових ідей. Освітянам надається велика кількість цифрових ресурсів, які вони можуть використовувати, і основним завданням є визначення тих цифрових середовищ та ресурсів, які можуть покращити та вплинути на викладацьку практику та навчальний досвід викладання.

Ключові слова: цифрова компетентність, цифровізація освіти, освітні виклики, навички, заклади освіти.

Yan KAPRANOV,*orcid.org/0000-0003-2915-038X**Doctor of Sciences (Philology), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian and Foreign Languages
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia, Ukraine) yankapranov@gmail.com***Andrii HROMYK,***orcid.org/0000-0003-3071-9756**Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Mathematics, Computer Science and Academic Writing
Higher Educational Institution "Podillia State University"
(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) gapon74@gmail.com*

Iryna BRIUKHOVETSKA,

orcid.org/0009-0004-6694-4570

*Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Biology and Chemistry
Drohobych State Pedagogical Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) irynabruhovecki@gmail.com*

MODERN METHODS OF IMPROVING THE DIGITAL COMPETENCE OF TEACHERS

In the article, the authors consider the concept of digital competence of a modern teacher. Based on the analysis of scientific sources, it is determined that the totality of knowledge, skills, abilities and other factors of the use of digital, information and communication technologies are extremely important for their professional development. Information and communication technologies enable a modern teacher to create new teaching materials that will help students develop their 21st century skills. It has been established that teachers need training to guide students through individual educational trajectories and equip them with the relevant knowledge, values, attitudes and skills necessary for progress, and increasing the level of digital competence will contribute to this, as well as to professional and scientific growth in general. The continuous learning of teachers and their use of digital skills are recognized as an integral part of development, from pre-service training to professional growth throughout their careers.

The authors analyze the main methods that can contribute to improving teachers' digital skills: online courses, trainings, communication with colleagues, use of digital educational environments, etc. After all, digital technologies are rapidly transforming teaching and learning. They require a significantly different set of skills and competencies to function effectively and meet the requirements of the 21st century. Thus, new competencies and skills are needed to access assessment and organize information in a digital environment, as well as new knowledge to create new ideas. Educators are provided with a large number of digital resources that they can use, and the main task is to identify those digital environments and resources that can improve and influence teaching practice and the teaching learning experience.

Key words: *digital competence, digitalization of education, educational challenges, skills, educational institutions.*

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Підвищення цифрової компетентності викладача – важлива та актуальна тема, особливо з урахуванням сучасних вимог до освіти та навчання в електронному форматі. Дослідження в галузі освіти дедалі більше привертають увагу до професійної цифрової компетентності викладачів, різноманітні теоретичні та методологічні точки зору, що включають безліч термінів, використовуються для дослідження компетентностей викладачів у зв'язку з навчанням на основі технологій. Окрім цифрової компетентності, у літературі широко використовуються поняття, наприклад, цифрова грамотність, медіаграмотність, медіакомпетентність, комп'ютерна компетентність та інформаційно-технологічна компетентність.

Аналіз останніх джерел та публікацій.

В освітніх дослідженнях поняття цифрової компетентності та цифрової грамотності часто використовуються як синоніми. Низка українських науковців пояснюють зміст ключових компетентностей під час впровадження інформаційно-комунікаційних технологій: О. Спірін, Л. Карташова, А. Квятковська, С. Сисоєва, М. Андрос розглядали цифрову компетентність викладача в розрізі питань як вищої так і фахової передвищої освіти. М. Жалдак та Ю. Рамський узагальнили специфічні підходи до пояснення різних термінів компетентностей, пов'язаних з цифровою хвилею, що

зустрічаються в науковій літературі. Разом з тим, переважна більшість досліджень показали, що, незважаючи на зусилля закладів освіти збільшити та покращити цифрове викладання та навчання, як викладачі, так і здобувачі використовують лише обмежену кількість цифрових інструментів, і викладачі використовують їх переважно для організації навчання, а не для сприяння навчанню, орієнтованому на здобувача.

Дослідженням важливих аспектів розвитку цифрової компетентності педагогів присвячені праці іноземних науковців: J. Cabero-Almenara, R. Romero-Tena, M. Vidal-Blasco, Palacios-Rodríguez, які аналізували та оцінювали основні еталонні рамки для вдосконалення цифрової компетентності освітян; M. Lucas, P. Bem-Haja, F. Iddiq, A. Moreira, C. Redecker розробили інструмент самооцінки цифрової компетентності освітян на основі рамки компетентності DigCompEdu та надали основні фактори підвищення цифрової компетентності викладачів (Лукас, 2021).

Метою цього дослідження є визначення тенденцій дослідження та потенційних напрямків підвищення цифрової компетентності викладача в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз міжнародних та українських документів, з-поміж яких Концепція розвитку цифрових компетентностей, Європейські рамки цифрової ком-

петентності громадян (The Digital Competence Framework for Citizens: DigComp 2.1); Європейська рамка цифрової компетентності для викладачів (European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu); Стандарти для викладачів від міжнародного товариства технологій в освіті (ISTE Standards for Educators); Європейський рамковий документ (European e-Competence Framework), який описує компетенції та здібності, необхідні для ефективного використання цифрових технологій у різних сферах діяльності, включаючи освіту; проект Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року; План дій щодо цифрової освіти (2021-2027) (Digital Education Action Plan (2021-2027)) та багато інших, окреслили потребу про знаходження нових методик, форм для підвищення цифрової компетентності сучасного викладача. Варто акцентувати і на українських законах та постановах, які стосуються підвищення кваліфікації та цифровізації освіти: Закон «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, який визначає порядок здобуття вищої освіти в Україні та встановлює правила функціонування закладів вищої освіти; Закон «Про освітній зміст» від 23.05.2017 № 2145-VIII, який визначає зміст та структуру освіти в Україні, включаючи використання інформаційних технологій у освітньому процесі та створення електронних освітніх ресурсів; Закон «Про дистанційну освіту» від 01.07.2020 № 808-IX; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення дистанційної освіти» від 01.07.2020 № 641; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дистанційну форму навчання в вищих навчальних закладах» від 01.07.2020 № 642, яке встановлює правила використання дистанційних технологій у освітньому процесі закладів вищої освіти.

Україна прийняла ряд законів та постанов, які регулюють питання підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Ось декілька з них: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про підвищення кваліфікації педагогічних працівників» від 02.06.1999 № 1020, яке визначає порядок та умови підвищення кваліфікації педагогічних працівників; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про атестацію педагогічних працівників» від 19.04.2001 № 413, яке встановлює правила атестації педагогічних працівників та передбачає обов'язкову атестацію кожні 5 років та ін.

Зважаючи на вищенаписане, варто відмітити, що підвищення цифрової компетентності викладача важлива та актуальна тема, особливо з ура-

хуванням сучасних вимог до освіти та навчання в електронному та змішаному форматі. Враховуючи зміст перелічених документів можна узагальнити, які методи можуть сприяти підвищенню цифрових навичок викладачів:

1. Онлайн-курси, тренінги та вебінари: Сьогодні існує безліч безкоштовних та платних онлайн-курсів та вебінарів, що дозволяють викладачам ознайомитися з новими технологіями та інструментами для викладання. Наприклад, Coursera, EdX, LinkedIn Learning та інші онлайн-платформи пропонують безкоштовний доступ до курсів з різних галузей.

2. Самостійне вивчення: Викладачі можуть вивчати нові технології та інструменти самостійно, шляхом вивчення відеоуроків, документації, інструкцій та інших матеріалів, які є доступними в Інтернеті. Наприклад, викладач може ознайомитися з інструментами Google для освіти, такими як Google Classroom, Google Meet, Google Forms, тощо.

3. Робота з технічними експертами: Викладач може попросити допомоги технічних експертів, які можуть надати рекомендації з вибору певних інструментів та технологій для підвищення ефективності освітнього процесу.

4. Спілкування з колегами: Викладачі можуть обмінюватися досвідом та знаннями з колегами, які вже використовують різні інструменти та технології в освітньому процесі. Наприклад, викладач може долучитися до групи на Facebook чи іншій соціальній мережі, де обговорюються нові методики та інструменти.

5. Використання освітніх цифрових середовищ, які вдосконалені технологіями для підтримки спільного навчання та накопичення знань: віртуалізація, доповнена реальність, віртуальна реальність.

В європейській рамці цифрової компетентності для громадян визначено вісім рівнів цифрової компетентності, а в описі рамки цифрової компетентності для громадян України їх шість, які згруповані по два рівні на базовий, середній і високий (рис. 1).

Тому, вибираючи, яка модель цифрової компетентності викладача буде в певному закладі освіти, варто зважати на його комплексну систему знань, умінь і навичок, які дозволяють успішно використовувати цифрові технології в освітньому процесі (Крутова, 2021). Основними компонентами такої моделі можуть бути:

1. Інформаційна компетентність – вміння знаходити, обробляти і аналізувати інформацію, а також володіння інформаційними технологіями для роботи з ними.

DigComp 1.0, 2016	DigComp 2.1, 2017	Рамка ЦК громадян України, 2021	
<ul style="list-style-type: none"> • Фундаментальний • Середній • Просунутий • Вузькоспеціалізований 	<ul style="list-style-type: none"> • 1-й базовий • 2-й базовий • 3-й середній • 4-й середній • 5-й просунутий • 6-й просунутий • 7-й високоспеціалізований • 8-й високоспеціалізований 	<ul style="list-style-type: none"> • А1 – базовий • А2 – базовий • В1 – середній • В2 – середній • С1 – високий • С2 – високий 	
DigCompEdu, 2017	Стандарт викладача ISTE, 2017	Стандарт ЦК викладача, MoPEd, 2018	Стандарт ІКТ компетентності Університет Грінченка, 2014
<ul style="list-style-type: none"> • Новачок А1 • Дослідник А2 • Інтегратор В1 • Експерт В2 • Лідер С1 • Піонер (Інноватор) С2 	<ul style="list-style-type: none"> • Лідер • Громадянин • Співавтор • Дизайнер • Фасилітатор • Аналітик • Учень 	<ul style="list-style-type: none"> • Технологічна грамотність • Поглиблення знань • Створення знань 	<ul style="list-style-type: none"> • Технологічна грамотність • Поглиблення знань • Створення знань

Рис. 1. Рівні цифрової компетентності в Україні та Європі

2. Технологічна компетентність – володіння технічними засобами та програмним забезпеченням, що використовуються в навчальному процесі, вміння їх використовувати та працювати з ними.

3. Педагогічна компетентність – знання та навички в галузі педагогіки, методів та підходів до навчання та виховання студентів, зокрема в контексті використання цифрових технологій.

4. Комунікативна компетентність – вміння спілкуватися зі студентами та колегами в електронному вигляді, використовуючи різні комунікаційні канали.

5. Критична компетентність – здатність аналізувати та оцінювати використання цифрових технологій в навчальному процесі, розуміння їх переваг та недоліків.

6. Інноваційна компетентність – здатність впроваджувати нові цифрові технології та методи навчання в навчальний процес, розробляти власні цифрові ресурси та матеріали для студентів.

На думку О. Буйницької об’єктивно змінилися вимоги до цифрової компетентності пов’язаної з науково-дослідною діяльністю, як то менеджмент науково-дослідної діяльності з використанням цифрових інструментів, розробка цифрових наукових просторів для обміну досвідом (конференції, наукові школи, тренінгові програми тощо), координація досліджень в рамках наукових проєктів за допомогою цифрових інструментів тощо. Набула нового значення й ракурсу система професійної комунікації та співпраці, що є особливо важливими у колективі та в освітньому процесі, а також цифровий

самоменеджмент, тобто вміння використовувати цифрові інструменти, щоб керувати собою, своїм часом, своєю життєдіяльністю, керувати плином свого життя, розвиватися й вдосконалюватися (Буйницька, 2022).

Для визначення, які сучасні методи сприяють підвищенню кваліфікації, авторами було проведено дослідження серед викладачів та педагогічно-наукових працівників Вінницького національного аграрного університету, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Закладу вищої освіти «Подільський державний університет». Всього в опитуванні взяли участь 58 респондентів, з яких 35 жінок та 23 чоловіків; вік опитуємих респон-

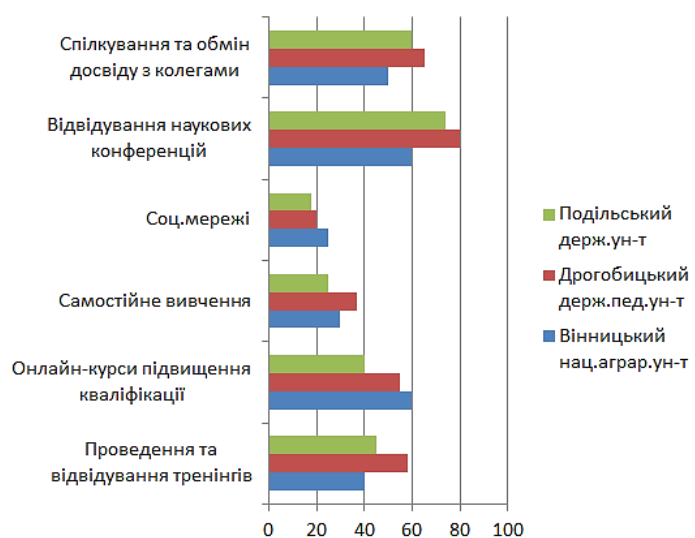

Рис. 2. Результати опитування респондентів щодо ефективних сучасних методів підвищення цифрової компетентності

дентів 26–62 роки; середній педагогічний стаж – 15 років.

Авторами була розроблена анкета створена в Google Form та адаптована під респондентів, питання містили закриті та відкриті відповіді із множинним варіантом. Результати опитування представлені на рисунку 2.

З опитування можна стверджувати, що найбільш поширеними методами підвищення цифрової компетентності респондентів були: проведення та відвідування тренінгів (Подільський державний університет – 45%, Дрогобицький державний педагогічний університет – 55% та Вінницький аграрний університет – 40%); відвідування наукових конференцій (Подільський державний університет – 74%, Дрогобицький державний педагогічний університет – 80% та Вінницький аграрний університет – 60%); спілкування та обмін досвідом між колегами (Подільський державний університет – 60%, Дрогобицький державний педагогічний університет – 65% та Вінницький аграрний університет – 50%).

Висновки. З наведеної вище інформації ми намагаємося зробити висновок, що в Україні освіта лише робить перші кроки до того, щоб

стати індустрією знань. По-перше, це вимагає від усіх здобувачів, викладачів закладів освіти всіх рівнів, місцевих і державних чиновників у сфері освіти діяти як професійна команда, яка має бажання і повноваження діяти, володіє інформацією для прийняття складних рішень і допоможе вирішити численні виклики, які постали в умовах сьогодення. Ми вважаємо це головним фактором для впровадження нових цифрових технологій в освітній процес, що сприятиме підвищенню цифрової компетентності викладачів. По-друге, регулярні тренінги для викладачів з цифрової компетентності є надзвичайно важливими. Для того, щоб мати можливість визначити, яка саме підтримка необхідна певному викладачеві варто звернутися до загальноновизнаної рамки, яка визначає вимірювані показники для кожної сфери цифрової компетентності (інформація, комунікація, створення контенту, безпека та вирішення проблем). Крім того, ці вимірювані показники мають бути диверсифікованими пропозиціями щодо стандартів, які диференціюють вимоги до здобувачів, викладачів закладів освіти, науково-педагогічних працівників тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bykov V. Yu., Leshchenko M. P. Digital Humanistic Pedagogy: Relevant Problems of Scientific Research in the Field of Using ICT in Education. *Information Technologies and Learning Tools*. 2016. Vol. 53, № 3. P. 1–17.
2. European Commission. Key Competences for Lifelong Learning. 2019. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/297a33c8-a1f3-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-231945798> (дата звернення 01.05.2023).
3. Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. The Digital Competence Framework for Citizens: DigComp 2.1. *Luxembourg: Publications Office of the European Union*. 2018.
4. Крутова А., Ставерська С. Цифрова грамотність як провідна компетентність майбутнього фахівця. *Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Харківський держ. ун-т харч. та торг. Х. : ХДУХТ*. 2021. 252 с.
5. Durán M., Gutiérrez I., Prendes M. P. Análisis conceptual de modelos de competencia digital del profesorado universitario. *RELATEC: Revista Latinoamericana de Tecnología*. 2016. 15(1), 97-114. Doi:10.17398/1695
6. Проект Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/konceptsiya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaprosnuye-do-gromadskogo-obgovorennya> (дата звернення: 02.05.2023).
7. Lucas M., Vem-Haja P., Iddiq F., Redecker C. The relation between in-service teachers' digital competence and personal and contextual factors: What matters most? *Computers & Education*. 2021. Vol. 160. URL: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.104052>
8. Буйницька О., Василенко С. Корпоративний стандарт цифрової компетентності викладача університету. *Електронне наукове фахове видання "Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету"*. 2022. (12), 1–20. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2022.121>

REFERENCES

1. Bykov V. Yu., Leshchenko M. P. (2016). Digital Humanistic Pedagogy: Relevant Problems of Scientific Research in the Field of Using ICT in Education. *Information Technologies and Learning Tools*. Vol. 53, № 3. PP. 1–17. [
2. European Commission. (2019). Key Competences for Lifelong Learning. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/297a33c8-a1f3-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-231945798> (data zvernennia 20.03.2023).
3. Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. (2018) The Digital Competence Framework for Citizens: DigComp 2.1. *Luxembourg: Publications Office of the European Union*.
4. Krutova A., Stavarska S. (2021). Tsyfrova hramotnist yak providna kompetentnist maibutnoho fakhivtsia [Digital literacy as a leading competence of a future specialist]. *materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kharkivskiyi derzh. un-t kharch. ta torh. Kh. : KhDUKhT*. 252 p. [in Ukrainian].

5. Durán M., Gutiérrez I., Prendes M. P. (2016) Análisis conceptual de modelos de competencia digital del profesorado universitario. *RELATEC: Revista Latinoamericana de Tecnología*. № 15(1), p. 97–114. Doi:10.17398/1695

6. Proiekt Kontseptsii tsyfrovoyi transformatsii osvity i nauky na period do 2026 roku [Draft Concept of Digital Transformation of Education and Science for the period up to 2026.]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennya> (data zvernennia: 02.05.2023). [in Ukrainian].

7. Lucas M., Bem-Haja P., Iddiq F., Redecker C. (2021) The relation between in-service teachers' digital competence and personal and contextual factors: What mattersmost? *Computers & Education*. 2021. vol.160. URL: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.104052>

8. Buinytska O., Vasylenko S. (2022) Korporatyvnyi standart tsyfrovoyi kompetentnosti vykladacha universytetu [Corporate standard of digital competence of a university teacher]. *Elektronne naukove fakhove vydannia "Vidkryte osvittie e-seredovyshe suchasnoho universytetu"*. 2022. (12), 1–20. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2022.121> [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Надія БАРАНОВСЬКА, Софія КАРАГЕЗОВА ЗАЛІЗНИЧНИЙ ВОКЗАЛ СТАНЦІЇ КОРОСТЕНЬ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ КОМУНІКАЦІЙНИЙ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ОБ'ЄКТ У СПАДЩИНІ УКРАЇНИ.....	4
Юрій ВОЙТЕНКО «НОВИЙ СОЮЗНИЙ ДОГОВІР» ЯК ІДЕЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ СРСР ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ І КРАЇН БАЛТІЇ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	12
Володимир ГАЛИК, Леся СМУТОК ПОХОДЖЕННЯ ТА РОДИННЕ КОЛО ЦЕРКОВНОГО І ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА ОНУФРІЯ КРИНИЦЬКОГО (1791–1867).....	19
Оксана ДРОГОБИЦЬКА ВНЕСОК ГАЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИЧИХ РОДИН У ПРОЦЕС ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ (КІНЕЦЬ ХІХ – 30-ТІ РР. ХХ СТ.).....	24

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Марія АРТЕМЕНКО, Олена ЧЕПЕЛЮК, Ганна ПОЛСТАЄВА, Ганна ЧОРНОСТАН ВІЗУАЛЬНА МОВА ТА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІЛЮСТРАЦІЇ У ВИСВІТЛЕННІ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	30
Валерія БОЙКО ФУНКЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ВІДЕОДИЗАЙНУ В ОФОРМЛЕННІ СЦЕНІЧНОГО ВИДОВИЩА.....	40
Оксана ГИСА ЯГЕЛЛОНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ КОМПЛЕКС У ВИБУДОВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ ВІТОЛЬДА МАЛІШЕВСЬКОГО І НАТХНЕННЯ ТВОРЧОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ ОЛЕКСАНДРА КОЗАРЕНКА.....	47
Надія ДАЦЬКО ВЕЛИКОГАБАРИТНІ ДЕРЕВ'ЯНІ МЕБЛІ В ІНТЕР'ЄРАХ ОСВІТНИХ БУДІВЕЛЬ ЛЬВОВА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТА СТАН ЗБЕРЕЖЕНОСТІ.....	54
Артем ДЕРЕВ'ЯНКО, Ігор ХОМУТОВ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВИБОРУ ХУДОЖНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТВОРУ МИСТЕЦТВА НА ПРИКЛАДІ РЕСТАВРАЦІЇ ТВОРУ С. І. ВАСИЛЬКІВСЬКОГО «СТЕПОВИЙ ПЕЙЗАЖ».....	61
Володимир ЗАБОРА СЕМІОТИКА СТИЛЮ: ДЕКОНСТРУКЦІЯ ВІЗУАЛЬНОЇ МОВИ КОМПОНЕНТІВ ОСОБИСТОГО ОБРАЗУ.....	72
Ірина КАЛИНОВСЬКА КЛАСИФІКАЦІЯ ВНУТРІШНІХ ПРОСТОРОВИХ СТРУКТУР ГРОМАДСЬКИХ БУДІВЕЛЬ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ.....	79
Oksana KAPRAN ASPECTS OF COLOR PERCEPTION AND ARTISTIC CLOTHING DESIGN.....	86
Тетяна КЛЮКА НЕОФОЛЬКЛОРИЗМ У ХОРОВІЙ ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ АЛЖНСВА.....	92
Владислав КНЯЗЄВ, Мар'ян ГАБОР НЕАКАДЕМІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МУЗИЧНОЇ КЛАСИКИ В ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО ВИКОНАВСЬКОГО МИСТЕЦТВА.....	99
Анатолій КОРОЛЬ МИСТЕЦТВО ФОТОГРАФІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ ОСВІТНИЙ КОМПОНЕНТ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ.....	105

Наталія КРЕЧКО, Ярослав КОМАРНІЦЬКИЙ СУЧАСНІ РИСИ ПЕРФОРМАТИВНИХ МУЗИЧНИХ ПРОЄКТІВ ВЛАДИСЛАВА ТРОЇЦЬКОГО.....	113
Марія КУКІЛЬ ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ ДВОАРКУШЕВИХ ТИТУЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ КНИЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	118
Анастасія КУЦЕНКО, Оксана ПАСЬКО ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУВАННЯ ГРАФІЧНОГО ІНТЕРФЕЙСУ (GUI) ВЕБ-САЙТУ.....	126

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Лідія АНІСТРАТЕНКО МЕТАФОРА ТА МЕТОНІМІЯ ЯК СПОСОБИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	132
Вероніка БАНЬОІ, Олеся ХАРЬКІВСЬКА СИМВОЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ ЗООКОМПОНЕНТІВ <i>ВІЛ, БИК, БУГАЙ, КОРОВА, ТЕЛЯ</i> У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЛІТЕРАТУРНОГО І ГОВІРКОВОГО МОВЛЕННЯ.....	138
Тетяна БІЛАН, Оксана ПЕТРІВ СИНКРЕТИЗМ ФІЛОСОФІЇ І ЛІТЕРАТУРИ В СПАДЩИНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	144
Тетяна БІЛЕНКО ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕТОЧНИХ ТЕМПОРАЛЬНИХ ВІДРІЗКІВ (НА МАТЕРІАЛІ «СЛОВНИКА ГОВІРОК НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ» В.А. ЧАБАНЕНКА).....	150
Євгенія ВАСЯНОВИЧ АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ <i>НАЦІЯ</i> ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСТВА.....	155
Марія ВЕРЕШ, Владислав ПТУХА, Оксана ЗІНЧЕНКО ВПЛИВ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	159
Марина ВОЙНА СИНТАКСИЧНІ ПЕРЕСТАНОВКИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ПРИЙОМ В КИТАЙСЬКО-АНГЛІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	165
Уляна ГАЛІВ, Галина СТУПНИЦЬКА КОНЦЕПТ <i>ГРІХ</i> У «ПАСТИРСЬКИХ ПОСЛАННЯХ» АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.....	170
Jingsi GAO TYPES OF LANGUAGE CONFLICTS IN THE COVERAGE OF CHINESE SOCIOLINGUISTICS....	177
Катерина ГОДІК РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПАМ'ЯТІ: ОСОБЛИВОСТІ ОБРОБКИ ОДНОГО Й ТОГО Ж СЮЖЕТУ В ЛІТЕРАТУРІ ТА КІНО (НА ПРИКЛАДІ САГІ «І БУДУТЬ ЛЮДИ»).....	184
Наталія ЄЩЕНКО СИНТАКСИС У ЗМІСТІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ.....	190
Gulnara Tofig IMANOVA TYPES OF FIGURATIVE LANGUAGE IN GASIM BAY ZAKIR'S POETRY.....	198
Максим КАРПУСЕНКО, Наталія КАРПУСЕНКО ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	205
Інна КОЗУБАЙ КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ВИКЛАДАННЯ ТА ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....	210
Ольга КУЦОС РЕЛІГІЙНІ КОНЦЕПТИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ: ПСИХОСЕМАНТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ.....	215

ПЕДАГОГІКА

Марина БІЛЕЦЬКА, Тетяна ПІДВАРКО ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	221
Дмитро БОКЛАХ РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	226
Tetiana GONCHARENKO, Yanina PODOLSKA DEVELOPING SOFT SKILLS WITHIN ESP COURSE DESIGNED FOR FUTURE IT ENGINEERS.....	230
Петро ГОРОХІВСЬКИЙ КОНЦЕПЦІЯ «РУССКОГО МІРА» І ВИВЧЕННЯ ЦЬОГО ПОНЯТТЯ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ.....	237
Вікторія ГРИГОРЕНКО ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	245
Elmira HUSEYNOVA ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODS IN AZERBAIJAN.....	251
Ірина ДИМОВА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ В РОБОТІ ВИКЛАДАЧА ЗВО ТА РОЗВИТОК ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	260
Ніколь ДМІТРИЄВА, Людмила ХОРУЖА НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ЗОРІЄНТОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	268
Тетяна ЖИТОМИРСЬКА ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ.....	274
Ольга ЖУЛАВСЬКА, Аліна САВЧУК, Єлизавета СТРЕЛЬНІКОВА КАЗКИ ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ ПРОДУКТИВНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ.....	278
Алла ЗАЛІЗНЯК ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ДОШКІЛЬНИКІВ У ПОЛКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	285
Микола ЗИМОМРЯ, Марія ЯКУБОВСЬКА, Мирослава ЗИМОМРЯ ВИХОВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДОБУ ВИКЛИКІВ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	290
Наталія ГЛІНЦЬКА ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ У ФОРТЕПІАННІЙ ТВОРЧОСТІ КОМПОЗИТОРІВ.....	297
Олена ІОНОВА, Світлана ЛУПАРЕНКО БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ЯК ІНТЕГРАЦІЯ ФОРМАЛЬНОГО ТА НЕФОРМАЛЬНОГО ВИДІВ ОСВІТИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД.....	302
Марина КОМІНА ОСОБЛИВОСТІ ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК В УСНОМУ МОВЛЕННІ КИТАЙСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	309
Наталія КАЛИТА ПРОБЛЕМА ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ У СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ЯНІВА.....	314
Lyubov KANISHEVSKA TO THE PROBLEM OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	319

Олександра КАНЮК, Надія КІШ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ.....	324
Ян КАПРАНОВ, Андрій ГРОМИК, Ірина БРЮХОВЕЦЬКА СУЧАСНІ МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА.....	330

CONTENTS

HISTORY

- Nadiia BARANOVSKA, Sophia KARAGEZOVA**
THE RAILWAY STATION OF THE KOROSTEN STATION
AS A STRATEGIC COMMUNICATION AND HISTORICAL
AND CULTURAL OBJECT IN THE HERITAGE OF UKRAINE..... 4
- Yurii VOITENKO**
“THE NEW UNION TREATY” AS THE IDEA OF PRESERVING THE USSR
AND THE PLACE OF UKRAINE AND THE BALTIC COUNTRIES IN THIS PROCESS..... 12
- Volodymyr HALYK, Lesia SMUTOK**
ORIGIN AND FAMILY OF THE CHURCH
AND PUBLIC FIGURE ONUFRIY KRYNYTSKYI (1791–1867)..... 19
- Oksana DROHOBYTSKA**
THE CONTRIBUTION OF GALICIAN CLERGY FAMILIES IN THE PROCESS
OF PRESERVATION OF TRADITIONAL HOUSEHOLD CULTURE
(END OF THE XIX – 30S OF THE XX CENTURY)..... 24

ART STUDIES

- Mariia ARTEMENKO, Olena CHEPELYUK, Hanna POLETAEVA, Hanna CHORNOSTAN**
VISUAL LANGUAGE AND ROLE OF UKRAINIAN ILLUSTRATIONS
IN COVERAGE OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR EVENTS..... 30
- Valeriia BOIKO**
FUNCTIONAL COMPONENT OF VIDEO DESIGN IN THE DESIGN
OF A STAGE PERFORMANCE..... 40
- Oksana HYSA**
THE JAGIELLONIAN CULTURAL COMPLEX IN THE CONSTRUCTION
OF THE INTELLECTUAL BIOGRAPHY OF WITOLD MALISZEWSKI
AND THE INSPIRATION OF CREATIVE UNIVERSALISM OLEKSANDR KOZARENKO..... 47
- Nadiia DATSKO**
OVERSIZED WOODEN FURNITURE IN EDUCATIONAL BUILDINGS
IN LVIV IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES.
HISTORICAL BACKGROUND AND STATE OF PRESERVATION..... 54
- Artem DEREV'YANKO, Igor HOMUTOV**
STUDY OF THE INFLUENCE OF THE CHOICE OF ART MATERIALS
ON THE PRESERVATION OF ART WORK ON THE EXAMPLE OF THE RESTORATION
OF THE WORK OF S. I. VASYLKIVSKY “STEPPE LANDSCAPE”..... 61
- Volodymyr ZABORA**
SEMIOTICS OF STYLE: DECONSTRUCTING THE VISUAL LANGUAGE
BEHIND PERSONAL IMAGE COMPONENTS..... 72
- Iryna KALYNOVSKA**
CLASSIFICATION OF INTERNAL SPATIAL STRUCTURES
OF PUBLIC BUILDINGS OF IVANO-FRANKIVSK REGION
AT THE END OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES..... 79
- Oksana KAPRAN**
ASPECTS OF COLOR PERCEPTION AND ARTISTIC CLOTHING DESIGN..... 86
- Tetiana KLYUKA**
NEO-FOLKLORISM IN THE CHORAL CREATIVITY OF YURI ALZHNEV..... 92
- Vladyslav KNIAZIEV, Marian HABOR**
NON-ACADEMIC INTERPRETATIONS OF CLASSICAL MUSIC IN THE DOMAIN
OF CONTEMPORARY MUSIC PERFORMANCE..... 99

Anatoliy KOROL THE ART OF PHOTOGRAPHY AS AN IMPORTANT EDUCATIONAL COMPONENT IN FUTURE SPECIALISTS' IN THE FIELD OF GRAPHIC DESIGN TRAINING.....	105
Natalia KRECHKO, Yaroslav KOMARNITSKYI CONTEMPORARY FEATURES OF THE PERFORMATIVE MUSIC PROJECTS OF VLADISLAV TROITSKY.....	113
Mariia KUKIL PECULIARITIES OF THE DESIGN OF DOUBLE-SHEET TITLES IN UKRAINIAN BOOKS OF THE SECOND HALF OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY.....	118
Anastasiia KUTSENKO, Oksana PASKO SPECIAL FEATURES OF GRAPHICAL USER INTERFACE (GUI) WEBSITE	126

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Lidiia ANISTRATENKO METAPHOR AND METONYMY AS WAYS OF TERM FORMATION OF JAPANESE LITERARY TERMINOLOGY.....	132
Veronica BANYOI, Olesya KHARKIVSKA SYMBOLIC MEANING OF ANIMAL COMPONENTS <i>OX, BULL, BUHAI, COW, CALF</i> IN THE STRUCTURE OF PHRASEOLOGISMS OF LITERARY AND DIALECT SPEECH.....	138
Tetiana BILAN, Oksana PETRIV SYNCRETISM OF PHILOSOPHY AND LITERATURE IN THE HERITAGE OF LESYA UKRAINKA.....	144
Tetyana BILENKO FEATURES OF DIALECTAL VOCABULARY FOR DEFINING INACCURATE TEMPORAL INTERVALS (BASED ON THE MATERIAL OF “THE DICTIONARY OF NYZHNYA NADDNIPRIANSHCHYNA (THE LOWER DNIEPER UKRAINE) DIALECTS” BY V. A. CHABANENKO).....	150
Yevheniia VASIANOVYCH ASSOCIATIVE FIELD <i>NATION</i> AS A FRAGMENT OF STUDENT LANGUAGE CONSCIOUSNESS.....	155
Mariya VERESH, Vladyslav PTUKHA, Oksana ZINCHENKO THE INFLUENCE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES ON THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF PHILOLOGICAL MAJORITIES.....	159
Maryna VOINA REPLACEMENT OF WORD ORDER AS AN EFFECTIVE SYNTAX TRANSFORMATION IN CHINESE-ENGLISH TRANSLATION.....	165
Ulyana HALIV, Halyna STUPNYTSKA THE CONCEPT <i>SIN</i> IN ANDREI SHEPTYTSKYI’S “PASTORAL EPISTLES”.....	170
Jingsi GAO TYPES OF LANGUAGE CONFLICTS IN THE COVERAGE OF CHINESE SOCIOLINGUISTICS.....	177
Kateryna HODIK REALIZATION OF THE CONCEPT OF MEMORY: FEATURES OF THE PROCESSING OF THE SAME PLOT IN LITERATURE AND THE CINEMA (ON THE EXAMPLE OF THE SAGA “AND THERE WILL BE PEOPLE”).....	184
Nataliya YESHCENKO SYNTAX IN THE CONTENT OF LEARNING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE.....	190
Gulnara Tofiq IMANOVA TYPES OF FIGURATIVE LANGUAGE IN GASIM BAY ZAKIR'S POETRY.....	198

Maksym KARPUSENKO, Nataliya KARPUSENKO	
PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF COMMUNICATIVE STRATEGIES IN THE AMERICAN POLITICAL DISCOURSE.....	205
Inna KOZUBAI	
COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON TEACHING AND LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....	210
Olga KUTSOS	
RELIGIOUS CONCEPTS IN UKRAINIAN LINGUISTIC CONSCIOUSNESS: PSYCHOSEMANTIC MODELING OF THE CONCEPTUAL FIELD.....	215
PEDAGOGY	
Maryna BILETSKA, Tetyana PIDVARKO	
THE PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF THE FUTURE TEACHER OF MUSICAL ART IN CONDITIONS OF DISTANCE TRAINING.....	221
Dmytro BOKLAKH	
THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMPETENCES OF FUTURE SPECIALISTS.....	226
Tetiana GONCHARENKO, Yanina PODOLSKA	
DEVELOPING SOFT SKILLS WITHIN ESP COURSE DESIGNED FOR FUTURE IT ENGINEERS.....	230
Petro HOROKHIVSKYI	
THE CONCEPT OF “RUSSIAN PEACE” AND THE STUDY OF THIS CONCEPT IN WORLD HISTORY LESSONS.....	237
Viktoriia HRYHORENKO	
THE INTEGRATION POTENTIAL OF THE TECHNOLOGICAL EDUCATION FIELD IN THE PRIMARY SCHOOL COURSE “I EXPLORE THE WORLD”.....	245
Elmira HUSEYNOVA	
ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODS IN AZERBAIJAN.....	251
Iryna DYMOVA	
CURRENT CHALLENGES AND TRENDS IN THE WORK OF A UNIVERSITY TEACHER AND THE DEVELOPMENT OF HIS PROFESSIONAL COMPETENCE.....	260
Nikol DMITRIIEVA, Liudmyla KHORUZHA	
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE INNOVATION-ORIENTED PERSONALITY OF THE FUTURE TEACHER OF PHYSICAL EDUCATION.....	268
Tetiana ZHYTOMYRSKA	
DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCE OF TEACHERS: PHILOSOPHICAL ASPECT.....	274
Olha ZHULAVSKA, Alina SAVCHUK, Yelyzaveta STRELNIKOVA	
FAIRY TALES AS MEANS OF TEACHING PRODUCTIVE TYPES OF SPEECH ACTIVITY AT THE PRIMARY LEVEL.....	278
Alla ZALIZNYAK	
FORMATION OF SPEAKING COMPETENCE IN PRE-SCHOOL CHILDREN IN A POLYCULTURAL ENVIRONMENT.....	285
Mykola ZYMOMRYA, Mariia YAKUBOVSKA, Myroslava ZYMOMRYA	
FOSTERING IDENTITY IN THE AGE OF CHALLENGES: A CULTURAL PERSPECTIVE.....	290
Nataliia ILINITSKA	
USING OF UKRAINIAN FOLKLORE IN COMPOSERS PIANO CREATIVITY.....	297
Olena IONOVA, Svitlana LUPARENKO	
CONTINUOUS EDUCATION AS INTEGRATION OF FORMAL AND NON-FORMAL TYPES OF EDUCATION: GLOBAL EXPERIENCE.....	302

Maryna KOMINA FEATURES OF THE CORRECTION OF ERRORS IN ORAL SPEECH OF CHINESE STUDENTS: ETHNO-PSYCHOLOGICAL ASPECT.....	309
Nataliia KALYTA THE PROBLEM OF THE EDUCATIONAL IDEAL IN THE HERITAGE OF VOLODYMYR YANIV.....	314
Lyubov KANISHEVSKA TO THE PROBLEM OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	319
Oleksandra KANIUK, Nadiia KISH TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DISTANCE AND BLENDED LEARNING.....	324
Yan KAPRANOV, Andrii HROMYK, Iryna BRIUKHOVETSKA MODERN METHODS OF IMPROVING THE DIGITAL COMPETENCE OF TEACHERS.....	330

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 63. ТОМ 1
ISSUE 63. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 12.06.2023 р. Підписано до друку 30.06.2023 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 40,00. Зам. № 0623/403. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.